

א. צפוני

אש

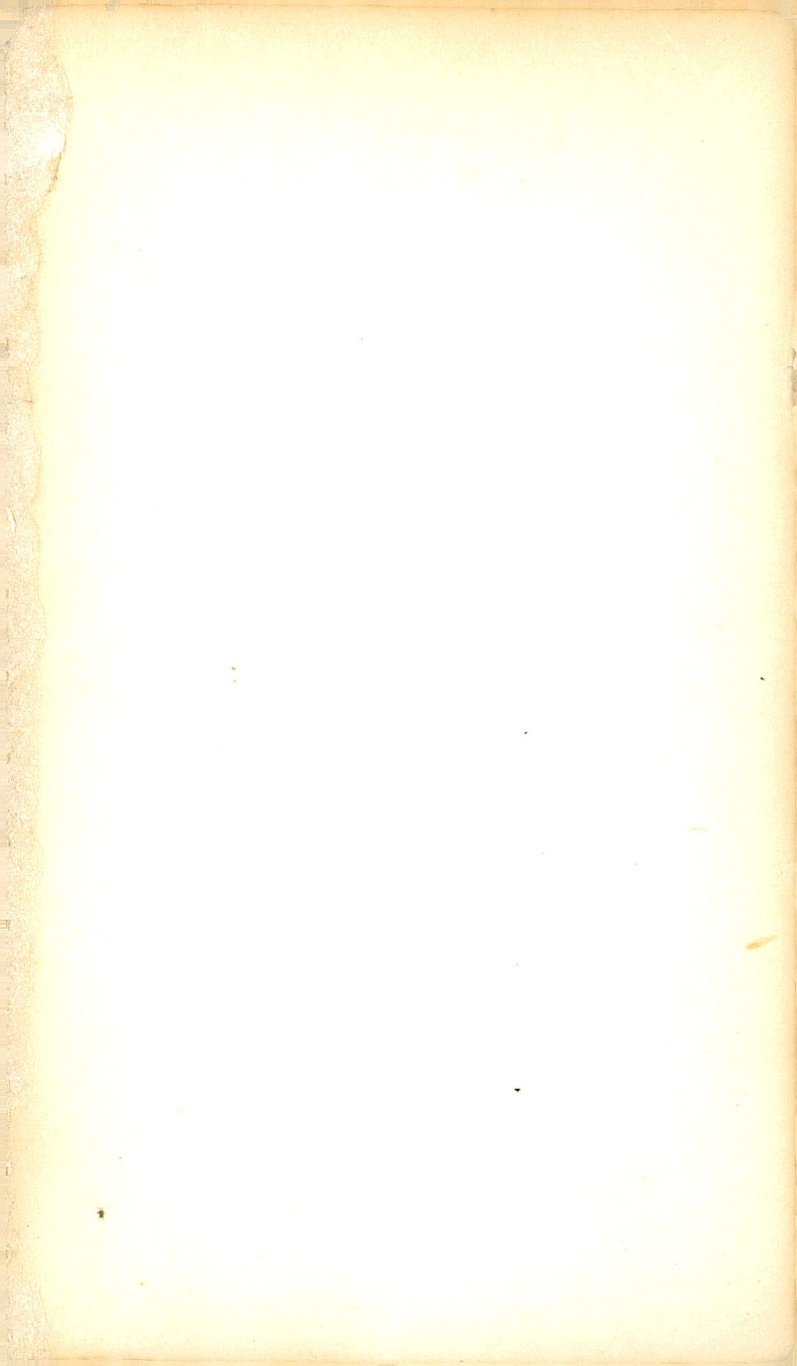
התמיד

עם עובד

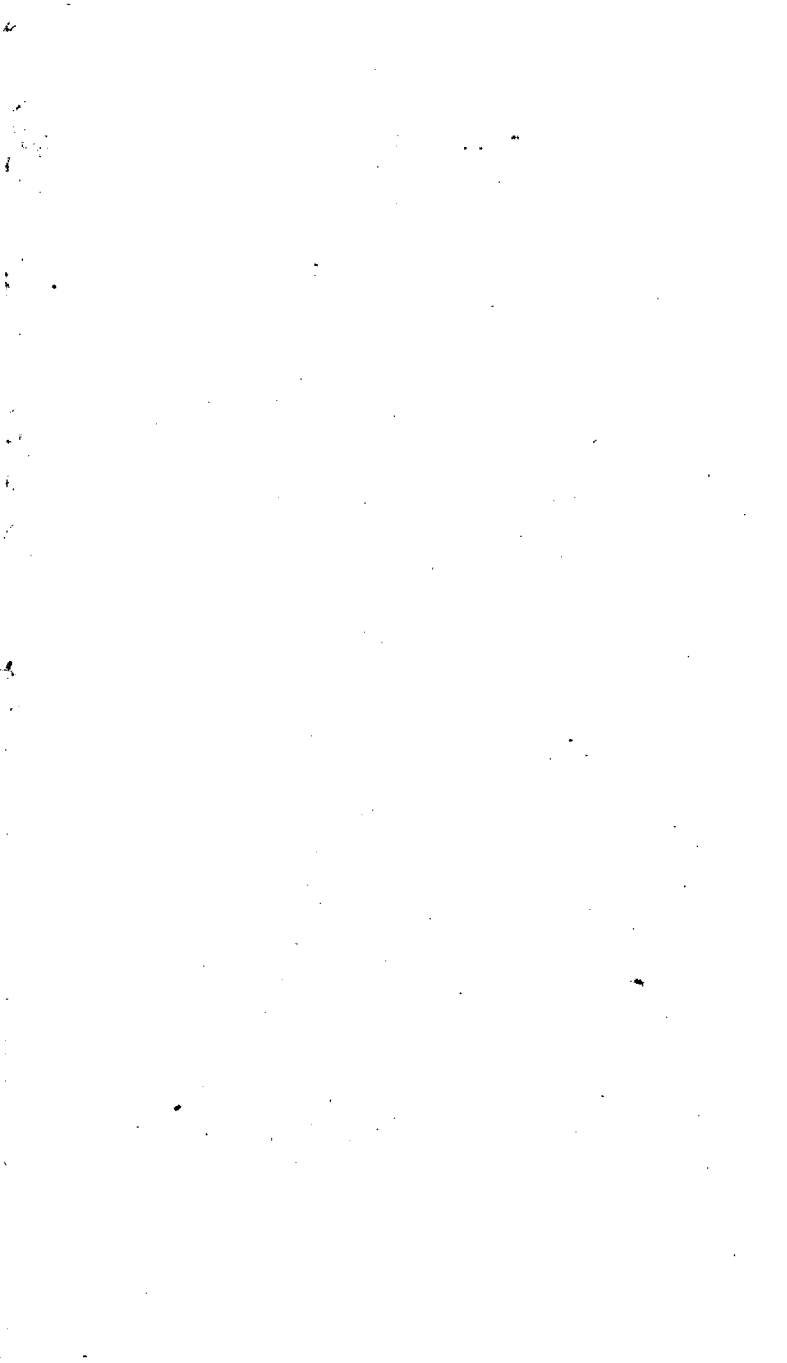
ספריה לעם

ק/א/1

24-

א. צפוני אש התמיד

א. צפוני

אש התמיד

ספריה לעם

הוצאת עם עובד תל אביב

A. Tsefoni: The Perpetual Fire

הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב
נסדר ונדפס באייר-סיון תשכ"ו בדפוס דבר בע"מ תל אביב
Am Oved Publishers Ltd Tel Aviv May-June 1966
Printed in Israel

חלק ראשון

סולומון פייגין, חברו של בנימין, יעץ לו לבלות את ימות־החופשה בהאדיץ, פלך פולטאבה, מקום מגורי הוריו. בנימין היה אז סטודנט באחד האינסטיטוטים בעיר־הבירה, בחור כבן עשרים ושלוש, מוצק־שרירים ואיש־חלומות.

"בהאדיץ אמציא לך שיעורים כאַנת־נפשך," אומר סולומון ומשדל את בנימין בדברים, "הן בין תושבי העיר והן בין הקייטנים. פרט לזה, הרי אתה מקבל מענק־לימוד! שם, בהאדיץ, יהיו חייך כשל אחד הנסיכים: יערות־ארנים, רחיצה בנהר פסיוֹל, שפע פירות ונערות..." כך אומר סולומון ומתאר את גן־העדן בהאדיץ וסביבותיה בשלל צבעים מקסימים. פאר ויופי וברכת אלוהים! כזה הוא סולומון: אם הוא דורש משהו לשבת, הריהו גומר עליו את ההלל; ואם לגנאי – הוא מכסהו סחי ומאוס.

בנימין שמע הפעם בקולו של סולומון ונסע לאותה עיירה שבפלך פולטאבה. במרחק כחמישה ק"מ מהאדיץ, בכפר וילבובקה, מעבר לנהר פסיוֹל, בילה את ימי חופשתו. עצי־אורן כהים הניעו מעליו ראשיהם, והוא יושב היה שם שעות רצופות, ספרו בידו, ומאזין ללח־שם. אחר־כך באו לוילבובקה רחל, אחותו של סולומון, ובתה תמר.

רחל פייגין היתה אז כבת שלושים. את פניה המוארכים האירו זוג עינים אפורות, עינים לא־יהודיות, ושתי שורות שינים מוצקות, אין מום בהן. היא נתגרשה מבעלה לפני עשר שנים ויותר. זמן־מה לאחר חתונתה ברחה לבית הוריה ושם ילדה את תמר. שנים אחדות עבדה כעוזרת לפנקסנית באחד משרדי האדיץ. אביה, השוחט לשעבר, היה מוכר תמד ויין בשוק, וסוכתו יצאו לה מוניטין בהאדיץ ובסביבתה. המשקאות היו קרירים בשרב הקיץ וחמימים בחורף, החומץ והמתיקות הוטלו בהם במידה מתאימה, ולא היה מחסור בקונים.

אכן, בנימין לא התחרט על ששמע בקול סולומון חברו ובא לויל־בובקה. יום־יום היה יורד אל חוף הנהר. את תמר הקטנה היה מושיב על האופנים, והיא היתה המצלצלת בפעמון. והנה הם טסים במסילה המוליכה אל הנהר. צחוק וצלצולים במסילה, טלטולים וקפיצת־דרך וזיו האופנים בהתגלגלם!

רחל היתה מקדימה לצאת אל הנהר וסלהנצרים בידה. בסל היו צרורים פירות, ביצים שלוקות, עגבניות, לחם מרוח בחמאה. שעות רצופות היו השלושה מבלים על חופו של נהר פסיוול.

שזופים גופות המתרחצים על שפת הנהר, צחות העינים ואיתנים השרירים! מדי יום חוגגת כאן האנדרלמוסיה הזאת את חגה. אלה רבוצים ומתחממים לאור החמה, מפנים לעומתה צד זה והיפוכו, שוכרי בים על גחונם או מתפרקדים פרושי זרועות, כמתכוונים לחבק את העולם. אלה שוחים בנהר. קדקדיהם של המרחיקים נראים ואינם נראים במים, אך הזהירים אינם מעיזים להתרחק מן החוף. הנה הם מרעישים את העולם, ידיהם ורגליהם מכות במים, רסיסי־כסף מתעורר פפים לעברים. עוד אָמה מן החוף—והם קופאים במקומם, וכפות־רגליהם מגששות על־פני קרקעית הנהר. אם אחת הילדות היא, נשמעת קריאת האם: "נינה, חזרה!"

מגוחכות הילדות בהתרחצן: בועטות ברגליהן ובידיהן, מזות סילוני־מים זו כלפי זו — וצנחות וצחוק, והשד יודע מה! הראיתם כזאת בין הנערים, הגברים הקטנים? האם הם משתהים כלשהו לפני כניסתם אל המים? הנה באה אל החוף כנופיה קטנה, שנים־שלושה תלמידי בית־ספר. עינים אפורות ושער־ראש גזוז. מה עושה הכנופיה הקטנה? עדיין הם מרחק צעדים רבים מן החוף—וכבר המכנסים בידיהם. עוד רגע—וגם החולצות הן על־פני החוף המלוהט. אחת, שתיים—אברים שזופים מתנוססים באויר, והנה כל החבורה במים! פה אין איש מגשש על־פני הקרקעית—כל אחד שחיין מומחה הוא, כיאות לבעל בעמיו. ומה עושות הילדות? הן יושבות שעה ארוכה על שפת הנהר ומשחקות בחול. כומתות עגלגלות מכסות את ראשן, לבל תכה אותו חלילה השמש. תעלות ומחילות הן חופרות, לשות מן החול לחמניות ועוגות ושאר מיני־מאפה, מתעסקות בדברי־שטות אלה עד כלות־הנפש. והרי חצה אימתי תבוא, ילדות חביבות? הנה, ברוך השם, באה גם הרחצה. בצעדים אטיים, על בהונות רגליה, מתקרבת הילדה אל המים. מה עושה שם הילדה? היא עומדת! היא עומדת ומהרהרת. אחר־כך היא פושטת את הרגל ובאה במים. אבל איזו זהירות, איזה כובד־ראש והכרת חשיבות הרגע!

מזל טוב! כפות־הרגלים כבר נרטבו...
כל זאת מסביר בנימין לתמר הקטנה, תלמידתו לשחיה. אחר־כך הם

יושבים שלשתם בצל אחד השיחים וטועמים מהמאכלים שבסל־הנצ־רים. כחולה חליפת־הרחצה של רחל, מקצתה מכסה, מקצתה מגלה. מנמנם החול החמים תחת שמש־אוגוסט, ערבוביה של ילדים ונשים, וגם קצת גברים בתוכם, מזמזמת על־פני החוף. על הדשא שממול - עדר רועה.

באחד הערבים, כשֶלֶגה תמר הקטנה בעיר בבית סבא וסבתא, התיח־דו בנימין ורחל ביער וילבֹבֶקָה. בערב זה הכיר בנימין היטב את האשה הזאת. ברום האפל רחצו אמירי הארנים, אִי־משם קרצו אליהם נחילי הכוכבים. את כל אֹנֹו הערה בנימין באותו ערב על האשה המלבבת שנודמנה לו בכפר הפולטאבי. האזין לדברי האשה תחת כיפת־האופל זרועת הכוכבים. היה בהם מצביון שיחם של שחקנים על הבמה.

לא, בנימין לא התחרט על שבילה את ימי חופשתו בוילבֹבֶקָה. לאחר שנה, ב־1939, נסע שוב להאדיץ ושכר לו ולאמו חדר בביתו של הזקן פייגין. בית זה עמד במורד, בסימטת־הגנים, מרחק כחצי קיל־מטר מנהר פסיוֹל. אז באו שוב הימים המזהירים, ימי הצחוק והחדוה הקלה.

לפעמים, בבקרים, היה בנימין שם פעמיו אל השוק. שם היה רואה את הזקן חיים יעקב פייגין יושב בסוכתו ומוזג תמד צונג לאיכרים. האיכרים שותים את התמד ומנגבים פיותיהם בשרווליהם מתוך אנחת־נחת. המולה רבה מנסרת בשוק, מן הקצה אל הקצה. האיכרות עומדות לפני סליהן ומפצחות זרעונים; מטפחות מלבינות בשורות. יהודיות מהלכות במתינות ועיניהן הנוקבות מהפכות בכל שהוצג לממכר - בעופות, בביצים, במיני־הירקות, במאכלי־החלב, בכל השפע שעל הדוכנים.

בין היהודיות הללו מוצא אף בנימין את עצמו. עיניו פקוחות אל סחרחרת השוק, אזניו סופגות את ההמולה הססגונית. העיורים יושבים על הקרקע בצל, קערת־הנדבות לפנייהם ופאנדורות הומיות בידיהם. הם שרים את שיריהם העגומים.

לאחר ששוטט כה וכה בשוק קונה בנימין תפוחים או אגסים ופונה אל משרדה של רחל. היא יושבת אל החלון הפתוח ומקשקשת בחשבו־נֶיה. כעבור זמן־מה לועסים הם את האגסים על אחד הספסלים שבגן־העיר הסמוך. צחוק ודממה ודברי־ליצנות.

האומנם נמחה אותו ליל־אשתקד ביער וילבֹבֶקָה מזכרונו של בנ־ימין? איך אפשר להעלות זאת על הדעת? במעוֹן־הסטודנטים, על יצועו החורק, רדף אחריו קלסתר פניה של אשה זו כל אותה השנה. לילות ללא שינה, הרהורי־חטא לבקרים. והנה הם יושבים בגן־העיר, רממה ונוגה סביבם, ולועסים אגסים. אולי התרחש דבר־מה במשך השנה, אך אין פני האשה קורנים אליו כאשתקד, היא צוחקת ומזדעפת ומשתמטת הפעם.

רחל חוזרת לקשקושה בחשבוֹנִיה, ובנימין פונה הביתה. מדי בוקר הוא יוצא עם תמר הקטנה אל שפת הנהר. בדרכם מצטרפת אליהם גם חברתה של תמר, שרה גינצבורג, ילדה שחרחרת ומקורזלת־שער. עתים הם נכנסים לביתו של הרבי הזקן, שניאור זלמן שניאורסון, שבבית־הקברות היהודי בהאדיץ. בית־הקברות היהודי מקומו בשיפוע הנהר, מימין לדרך המוליכה מהאדיץ לוילבֹבֶקָה. חומת־לבנים אדמדמת מקיפה את קברם של האיש הקדוש ובתו. כיפת־עץ נמוכה מכסה את הקבר, מקום לפתקאות ולתחינות אנשי־מצוק. אביה של שרה, אהרן גינצבורג, גבאי בית־הקברות, יושב בחדר השני, בשטיבל, ומעיין בספר. דממת־מוות בשטיבל. עלוב ארון־הקודש חסר־הפרוכת, עלובים ה"שמות" - קרעי הסידורים וספרי־הקודש הצבורים ערימות־ערימות בפניות החדר, עלוב גל ספרי־התורה המקופלים על הספסל הארוך. ההיתה כזאת לפני עידן ועידנים? השלטה העזובה הזאת לפני יובל־שנים? לא, אז המו החיים בביתו של הרבי הקדוש, חסידים היו באים מקצוי ארץ - מאוקראינה, מפולין ומליטא. עגום היה קולו של החזן בשבתות ובמועדים. מעבר לחלונות השטיבל היו האילנות הומים מעל לקברות המתים, ושתיקה גדולה שתק הרבי הזקן באוהל הסמוך.

ובימות־החול היה גבאי יושב בשטיבל, ונשות ישראל היו באות אליו, והוא היה כותב בשבילן את הפתקאות בלשון שחציה עברית וחציה יהודית. דמעות חולים ובעלי־מום, אנקות יתומים ועזובים, ככי אלמנות ושכולות מילאו את הפתקאות. אחר־כך היו הנשים חולצות את נעליהן ונכנסות אל האוהל, אל הקבר הקדוש. דממה גדולה שררה בחדר. על השולחן הקטן שבפינה היתה מנורה דולקת. בקיץ ובחורף, ביום ובלילה, למעלה ממאה שנה ורבע המאה דלקה המנורה בלי הרף. חלקת־עולם קטנה היה מאיר אורה הצנוע, ובחלקת־עולם זו היתה מרטטת נשמת דורות רבים של יהודים, למן ימי גֶפּוּלִיין.

עכשין יושב בשטיבל אהרן גינצבורג, גבאי בית־הקברות, ומעיין בספר. דממת־מוות בחדר, אין יוצא ואין בא, אין כותב פתקאות ואין שופך מר לבו על הקבר הקדוש. רק המנורה זורעת את אורה הקלוש על־פני החלקה הקטנה. אהרן גינצבורג הוא הממונה על המנורה, לבל יכבה, לבל יכלה ניצוץ האור.

"אבא!" אומרת שרקה. "אני הולכת אל הנהר!"
"לכי, לכי, שרה־לי!" גינצבורג מלטף את ראשה המקורזל. "אך
היזהר־נא!"

"כבחיק־אלוהים תהיה הנערה שמורה עמי!" אומר בנימין ומסתכל יפה בפניו של הגבאי השחור. הוא יושב אל השולחן המרופט ועל פניו בת־צחוק קופאת. אפס, מה מוזרה בת־הצחוק, מה חירות ועלובה!
הם יוצאים את הבית. רגליהן הדקות של הילדות חופזות במדרון. ראשית אוגוסט. שיח־הברקן כבר פוסו גרגרים אדומים, וצבעם הלוהט מנסר בחלל למרחוק. מצבות־אבן תחובות פה ושם בקרקע בית־העלמין. על המצבות חקוקות אותיות עבריות, זכר לאנשים יהודים אשר שקקו פה בשנות חייהם המעט. הנה אחת המצבות: פלוני בן אלמוני, נפטר בדמי ימיו, תנצב"ה.

"דוד בנימין, דוד בנימין!" נשמעות צווחות הילדות מחוף הנהר שתיהן מרעישות במים, וצחוק ורסיסים על סביבן.

השנה סילק בנימין את ידיו משיעורים פרטיים. יום־יום, אחר הצהריים, עושה הוא שעות אחדות בשרטוט. מעבידו, הפרופיסור איידלמן, איש לקוי ראתו, מבלה את הקיץ בחורשת־הארנים של וילבובקה. הוא כותב ספר־לימוד טכני, ובנימין מתקין בשבילו את התרשימים, שיש לשרטטם בטעם על־פני נייר־ואטמן. מעשרה עד עשרים רובל מקבל בנימין תמורת כל תרשים.

בשעות־שרטוט אלו שוררת דממה בחדר. שרה סמואילובנה, אמו של בנימין, יושבת אל החלון וסורגת פוּומק. השנה באה אליו. אמו מתר־קוב, עיר־מגוריה. בת־קוב גר גם אחיו הבכור שמעון, מהנדס בבית־חרושת, בעל לאשה ואב לילד בן ארבע. שרה סמואילובנה שבעה רצון מחייה בהאדיץ במחיצת בנה הרנק בנימין. גם בת־קוב אין חייה גרר עים ביותר. משביע נחת הנכד סאשינקה, הנכד ופטפוטו. אך האם אין אנו רואים בכל אתר ואתר מה טיבם של יחסים בין הכלה והחמות?

האם יושבת איפוא אל החלון וסורגת פוזמק. זמזום זבובים מדגיש את הדממה העזה. מפושל־שרוולים עובד בנימין לפני שולחן־השרטוט. החלונות פתוחים לרנחה, ואך וילאות דקים מפרידים בין החדר וסימ־טת־הגנים. שמש ואור בסימטה. כלב עצל עובר, מתעכב מתוך פיהוק אצל הגדר. טרם רד הערב, עדיין אין הצללים מושיטים את אצבעור תיהם.

אך הנה נשמעה המולה קלה מחדרי בעל־הבית. ראשון בא מן השוק היים יעקב. צעדים מרושלים, הברות קטועות בין איש לאשתו. "סבתא, אני רעבה!" נשמע קולה הצלול של תמר בהתפרצה הביתה. אחריה באה רחל מעבודתה, בנימין מכיר את צעדיה הקלים. גם בחדרו מופיעים הצללים הקטנטנים.

"כמה עייפה אני היום!" אומרת רחל בקול לאה, וכסא נעתק ממקורו מו בחדר הסמוך. בנימין משרטט במחוגתו מעגלים קטנים בקוים דק־קים. מדוקדקת ומדויקת העבודה, וחוד המתוגה מהלך בזהירות על־פני לובן הנייר.

"ודאי!" נשמע קולה של סבתא פסיה. "כל־כך חם היום! חיים יעקב, אל השולחן!"

ערבוביה של ריחות מאכלים ופטפוטה של תמר באה מן החדר הסמוך.

"שמא תאכל מה גם אתה, בנימין?" אומרת האם, מסלקת את פוזמקה ויוצאת אל המטבח. מן החלון באה רוח הערב, אך עוד קרני־השמש שוטפות את החדר ועוטפות במעטפת־זהב את ציצי המרבד.

תמר הקטנה נכנסת החדרה לשם פטפוט. היא גותנת עין אומן בשר־טוטים ומעריכה את עבודת־יומו של בנימין. אחר־כך היא משתרעת על הדרגש.

"דוד בנימין, לא אפריע לך. אני אשתוק, אשתוק!" והיא מתחילה להערות עליו תשעה קבים של שיחה, כיאות למין היפה, ורגליה השזופות מתנועעות אילך ואילך על־גבי הדרגש. מעשה בקאטיה הקטנה, בת השכן, שאכלה חמש עגבניות בבליעה אחת— והעגבניות לא היו רחוצות. חושבים אתם, שלא התרתה בה? הרי קאטיה עלולה לחלות במחלת־הבטן— וכי אין הדבר כך, דוד בנימין? מעשיות תפלות מספרת ידידתו הקטנה של בנימין. הוא מסיים את עבודת־השרטוט ומנקה את נייר־הואטמן בפתות־לחם. האם מביאה

אל החדר חביתה ריחנית. גם תמר מצטרפת לסעודה. הולך ודועך היום, וכעין קרום-תכלת מכסה את החלונות. התכלת מאפילה. רוח-ערב קלה מפנפת בוילאות. רחל נכנסת אל החדר ומביאה עמה ריח בשמים דקים.

"תמר, רק עכשיו אכלת ארוחת-הצהרים!" תמהה היא על בתה, ויושבת על הדרגש. ריחו של בושם "מוסקבה האדומה" פושט בחדר. חגורת-זאמש תכולה מבליטה את מתניה הדקים של רחל.

"הקאואליר כבר מחכה לך בודאי, רחל? פימובנה?" אומר בנימין.

"והבארישניה שלך כבר צבעה את שפתייה ומסתכלת בחלון..."

כך עונה רחל ופונה באיזו שאלה אל שרה סמואילובנה. דברים תמוהים אירעו בזמן האחרון בין בנימין ורחל. הגיעו עצמכם: בא הבחור הנעלה אל האשה המבורכת, בא מעיר רחוקה, והימים ימי-קיץ בתקפם, ומקסימים ומושכים ומלאי-געגועים הלילות – לילות אוקראינה. אז אומרת האשה המבורכת: לא! מה יעשה הבחור? אנה יביא את לבו הפועם, את הרהורי-בקריו במעון-הסטודנטים, בפרוח ציצי-קרח על שמשות החלונות, בשעת דממה, באפלולית, בהלך קול-נחרה בחדר?

לא, לא הכל מתגלגל למישרים בזמן האחרון בין השניים. אכן, מבינה שרה סמואילובנה את הדברים, מבינה ושותקת. תמר הקטנה מוסיפה להערות את תשעת הקבים. מעשה בעז. עזו של הארקושה השכן אכלה היום מודעה גדולה מעל הגדר בסימטת-הגנים. דוד בנימין, מדוע אכלה העז את המודעה?

"אולי בשל הדבק. בדבק בלולים קמח ועמילן. ערב הדבק לחך העזים. אבל מה היה כתוב במודעה?"

"זאת היתה מודעה של הקולנוע – על הסרט 'קרקס', בהשתתפותה של אורלובה."

"ודאי אין העז מרוצה מאורלובה," אומרת רחל. קול צחוקה של תמר מצלצל בחדר.

קול דופק על הדלת. נכנסים ברמן הספר וגולדה גינצבורג. ברמן – בחור נמוך-קומה כבן שלושים וחמש. לבוש בטעם, אולם שערו, אף כי הוא אבי התסרוקות בהאדיץ, מדובלל. פניו המגולחות למשעי צעירות ושזופות-דהות, ואך צבר קמטים זעירים סמוך לריסי עיניו השחומות מעיד על גילו. לפניו איפוא רנק לא צעיר, רך-אופי ואוהב-זמר.

"שלום לחברה!" אומר ברמן ותוקע לכל אחד את כפו. בכבוד־ראש לוחץ הוא גם את ידה של תמר הקטנה. הוא פונה אל רחל. "נו, חבר פנקסן, מה הענינים?"

"הענינים – כפיך לבנים," עונה רחל במימרה רוסית, ושיניה מנצצות בחדר המאפיל. תמר הקטנה מסתערת על ברמן וקופצת על ברכיו.

"דוד יוסף," שואלת היא, "עוד לא נשאת אשה?"
הלצות הרבה שמעה הנערה על רנקותו של ברמן.
"היום עוד לא נשאתי אשה," עונה ברמן. "את גדלה, תמר'קה, קמעה־קמעה, ועלי עוד להישאר רנק ימים רבים..."
"השומעים אתם?" מודיעה תמר בקול חגיגי. "הדוד יוסף הוא חתני!"
שרה סמואילובנה מוציאה מן המזנון קערת זרעונים קלויים לפיצות. גם תמר נוטלת קומץ וקופצת החוצה. מסימטת־הגנים באה תרועת התינוקות.

"הרי הקאואליר מחכה לך, רחל!" אומר בנימין בהציצו בחלון.
בקצה הסימטה מופיע איש רוסי בעל שפם שחור. הוא מתהלך אילך ואילך בצעדים מתונים וקומתו מסתמנת בסימטה המאפילה כצל ענקי.
"אני הולכת!" אומרת רחל וקמה ממקומה. היא מרכינה את ראשה ומחכה שניות אחדות ללא הגה. כעל בהונות רגליה היא יוצאת מן החדר, והנשארים מסתכלים בעד החלון בהילוכה הקל. יצאו הכוכבים. מלכת־האפלה עטפה את האדיץ בשלמה משובצת־כוכבים. נבחת־כלבים רחוקה, רשרוש־אילנות.
אז נשמע קולה של גולדה גינצבורג.

"משוגעים!" אומרת היא בהברה יהודית נעימה. "מה אנו יושבים בבית?" עכשיו הטריחו את עצמכם והעיפו עין בגולדה גינצבורג, בתו הבכירה של גבאי בית־הקברות. זאת נערה כבת עשרים, ולה פנים רעננות, שתי צמות ארוכות ועינים מזהירות. בחיתוך דבריה ובמבנה גופה מורגשת משום אמהות. ואמנם, אין ספק, אם ישחק לה המזל לנערה הזאת, תהיה אם בישראל. בחבלי־לידה תביא בריות קטנות לעולם, והללו יפקחו את עיניהן אל המרחב, ידרכו עוז ויטפסו בכל כוחן מעלה־מעלה.

אך אם לא ישחק לה המזל, תרד האם־הנערה הזאת בעוד כשנתים לטמיון. זו היתה בתו של גבאי בית־הקברות. עשרה ילדים היו לו

לאהרן הגבאי - ששה מאשתו הראשונה וארבעה מאחותה הצעירה, שנשאָה משנתאלמן.

"מה את נחפזת, גולדה?" אומרת שרה סמואילובנה. "שבו עוד מעט!"

היא מדליקה את החשמל, נוטלת ספר לשם קריאה, "פיקויק" לדיקנס, מרכיבה את משקפיה על חטמה וקוראת בו. צל איום מופיע על הקיר. "וכי לא הלכת היום אל הפרופיסורית שלך?" שואלת גולדה את בנימין בנעימתה היהודית.

הוא מניד בראשו. הוא לא הספיק לסיים את עבודתו, ומפחד להיראות לפני הפרופיסור. אבל מהו הרמז לפרופיסורית, אי, גולדה'ניו? הרמז ללידיה סטיפאנובנה היה, בתו של הפרופיסור איידלמן. "עדיין קטן הוא מלרדוף אחר נשים!" אומר ברמן ומציע לצאת החוצה. כה הדור הערב! בהבעה משונה אוחזו הוא בזרועה של גולדה ופונה אל הדלת. אך אולי אין כל גיחוך בזה, שהוא, הרנך הלא-צעיר, אוחז בזרועה של הנערה היהודיה הזאת. בחוץ שט סהר בין תלי העננים. עתרת כוכבי-אש מרוחקים, אילנות מעולפי אפלה ורוח, סימטה כבושת-דממה, שירת-נשים רחוקה, שירת עצב ומאויים - כזה הוא הערב, וכזו היא סימטת-הגנים. בנימין רואה את ברמן וגולדה שלוכבי-הזרועות ומרגיש שאפשר להם הערב גם בלעדיו.

"לכו, ילדים, עוד מעט אבוא." אומר הוא בשפה רפה. המרחק בינו לבין הילדים הולך וגדל. עוד מעט - והם אבדו באפלה.

בנימין חוזר הביתה ומצטרף אל היהודים הזקנים. כמעט מדי ערב מתכנסים הזקנים בביתו של פייגיין. השיחה מתגלגלת על העצים ועל האבנים, על ימים עברו וימים יבואו - ויש שענינה גם המדיניות הגבוהה.

אבל מדוע כה קלוש הבר-זקנים זה? מה התרחש בהאדיץ, עיר-ואם זו בישראל, בשנים האחרונות? הן רבים האנשים הזוכרים עדיין את קהילת האדיץ בתפארתה. השוק היה מלא יהודים מפה אל פה, בתי-הכנסיות ובתי-המדרשות היו הומים מאדם, קול תינוקות של בית-רבן בוקע היה מן ה"חדרים" ומבתי-האולפנא, ומארבע כנפות הארץ היו באים יהודים חסידים, אנשי-חב"ד, להתפלש בעפרו של הרבי הזקן. כך לפני שנהפכה הקערה על פיה. אמנם, לא בבת-אחת נתרוקנה

האדיץ מתושביה היהודים. לאט-לאט, אחד-אחד, תמקו הצעירים ויצאו לכרכים - אלה לבתי-התרושת ואלה לבתי-הספר ולאוניברסיטאות. ובעקבות הנוער התחילו יוצאים גם האבות. משפחות-משפחות נסעו, אלה לחרקוב, ואלה אף ללנינגרד ולמוסקבה. צמחו ישובים בכרכים ובסביבותיהם, ובהאדיץ נשארו רק כחמש מאות יהודים. והנה יושבים זקנים אחדים בביתו של חיים יעקב פייגין לאורה העמום של המנורה. מקטרתו של בעל-הבית פולטת תימרות-עשן, והן מלפפות את האור הזעום. בין היהודים מכיר בנימין את ברל לויטין, את גינצבורג, את השוחט הזקן ר' דויד.

כולם בעלי-זקן, אך זקנו של ברל לויטין ארוך מכולם. מוצאו של עבדקן זה מפלך צ'רניגוב, מן העיר קורופ. חמישה בנים לו ובת אחת, והוא גר בחרקוב עם שני בניו הגדולים ובתו. האחד עורך-דין, השני מנהל מחלקת-האריגים במחסן כל-בו גדול, ובתו הנשואה רופאה היא. בהאדיץ גר בנו הצעיר יחזקאל, והוא מטופל בילדים ועובד בטחנה. הזקנים, ברל ואשתו חיה, באים אליו מדי שנה לימות-הקיץ. הם שוכרי חדר בהאדיץ או בוילבובקה וחיים בנעימים. מומחית גדולה היא הזקנה חיה למאכלים ולמטעמים. לא אחת ישב בנימין בחדרו של ברל לויטין, נהירים לו דגיה הממולאים של חיה הזקנה, הוא טעם מן ה"ציימס" ולא בחל גם בחמיצה אוקראינית פשוטה, שכרוב וסלק ועגרי בניות ותפוחי-אדמה ושאר ירקות הוטלו בה במידה נאה. וכטוב לבו של ברל לויטין, יעלה על השולחן גם בקבוק יי"ש.

אך בן כמה הוא ר' דויד השוחט - יהודי זה, שתום עינו האחת? ודאי שלא פחות משמונים. מעונו של השוחט הזקן בסימטת-הגנים, ומדי בוקר יראהו בנימין צועד רפופות בסימטה, מקלו בידו וגבו אינו כפוף. אכן, על אף כל ההרפתקאות שבאו על ר' דויד השוחט, אף כי בניו עזבוהו והוא נשאר פה, אלמן וערירי, בסימטת-הגנים - על אף כל אלה לא נפלה רוחו, לא פקו ברכיו.

"עוד יש לנו אלוהים בשמים!" כזו היתה מימרה שגורה על פיו של השוחט הזקן. אמנם, הגלגל מתגלגל, יום ירדוף יום, שרשרת השנים זוחלת, זוחלת, תרמיל העבר הולך וכבד - אך אל דאגה, בּוּסִיאקִיס, עוד יש לנו אלוהים בשמים!

בין האנשים, שישובו הערב אל שולחנו של חיים יעקב פייגין, היה גם אהרן גינצבורג, הגבאי חירוף־הפנים ודלוק־העינים.

"אי, בנימינ'קה, שב־נא אתנו!" אומר ברל לויטין, הארי שבחבורה. "האם דוב נפח רוחו ביער שהקדמת היום לבוא?"

"היום לו יום־חופשה מטיוולים עם הנערות," אומר פייגין הזקן. לויטין פונה אל בעלת־הבית:

"פסיה, אפשר הדעת נותנת להציג על השולחן בקבוק יין?"

כעבור רגעים אחדים ערוך השולחן כדת. בקבוק יין־צימוקים, יין־דבש ויין־ש. לקינוח סעודה משותפת זו הוגשו דג מלוח, עגבניות, מלפפונים ממולחים, תופיני־בית. בת־חיל היא פסיה הזקנה! כל היום ידיה מלאות עבודה, אך בבוא המועד – הכל נעשה כהרף־עין. "נו, לחיים, יהודים! לחיים, אמהות!" פותח ברל לויטין. "יהי רצון ונזכה..."

כמעט כל ערב לוגמים הזקנים לגימה קלה בביתו של פייגין. ולא לשם סתם שתיה. חס וחלילה! כוס משקה מביאה לידי שיחה נאה, לידי דעה צלולה. וכי לא אמר בשעתו הרבי הזקן, כי העצבות היא מגסות־הרוח?

כך אומר ר' דויד השוחט. עוד יש לנו אלוהים בשמים!

לאחר שעה קלה הלחיים מתחכללות והלשונות מקשקשות בלי הפוגה. אהרן גינצבורג, היהודי הצנוע והענוותן, אף הוא מתלהב קצת, תופס לבנימין בכפתור של חולצתו ומספר מעשה משעשע כביכול על התן שטבע בנהר פסיוֹל ביום חתונתו, ויום־החופה נהפך לו ליום־הקבורה. כל העיר היתה אז כמרקחה – לפני כעשרים שנה אירע הדבר. "בוא אלי, בנימין, ואראה לך את קברו ואת המצבה על קברו. נפטר בדמי ימיו, חת־חה..."

בנימין מביט אליו, ועיניו פקוחות לרנחה. ולשמחה מה זו עושה? יש לשים עין על יהודי זה.

ברל לויטין מגלגל הפעם בעיניו פוליטיקה. יום־יום קורא הוא את "פראבדה" מאל"ף עד תי"ו. ויש לו תפיסה יפה משלו. נהירים לו, ברוך השם, שבילי המדיניות. היטלר לא יעז לצאת למלחמה על העולם כולו. מלחמה, מרנן ורבותי, היא בימינו ענין סבוך ומסובך לאין שיעור. המלחמה מצריכה טנקים ומטוסים לרבבות, אניות־מלחמה וספינות־משא, תותחים מרחיקי־קלוע ופוגעי־בטנקים ופצצות ומוק־

שים... ונחוצים אנשי־מקצוע, מומחים! רגלים ואנשי־טנקים, קאואלריה וארטילריה, טייסים וימאים. דרוש צי אדיר, דרוש נפט - מהיכן תקח גרמניה את הנפט במידה הדרושה?

כזאת הַת־דעתו של ברל לויטין, איש־הפוליטיקה. גם כִּפְיֵדו חוצבה באויר בדברו, ולא סתם בעל־מא, אלא בתנועות מתונות ועזות שאין להרהר אחריהן. ברל לויטין מוסיף להשפיל את מדינת אשכנז, אינו משאיר ממנה שריד ופליט.

"יש לנו אנגליה בעולם?" מתלהב ברל לויטין. "יש לנו צרפת בעור־לם? נו, והצבא האדום שלנו - כלום יתן לו להיטלר לכבוש את העור־לם?"

"באנגליה יש לנו צ'מברלין..." מנסה בנימין להיכנס לתוך דבריו. אך מי שם לב לצ'מברלין, מי שם לב לבנימין?

"נו, ואמריקה?" מוסיפים ברל לויטין וכִּפְיֵדו לצלול בים הפוליטי־קה. "הטילו על המאזנים את תעשית העולם כולו, ותעשית אמריקה תכריע..."

"אולי יתן אלוהים ויהיה שלום בעולם!" אומרת פסיה הזקנה ומת־אנחת. זאת אשה פשוטה, אִם יהודיה. "לו יהיו שלום ושלה בעולם?" חיים יעקב פייגין יושב ברחבות לשולחן, זקנו הצהוב מבודר ועשן מקטרתו אופף את אורי־המנורה הקלוש. רק ר' דויד השוחט, היהודי שתום עינו האחת, אינו מתעניין בפוליטיקה. מזלגו מנגח בקערת המלפפונים הממולחים.

"מילא, יהודים, עוד כוס אחת למפלת היטלר!" אומר בעל־הבית וממלא את הכוסות. הנשים טועמות מיי־הדבש ומן התופינים; הגברים, להיפך, דעתם נתונה ליי־ש ולמלפפונים.

אחר־כך פותחים בזמירות. שרים "וטהר לבנו", "אדון עולם" וסתם פזמונים יהודיים עתיקי־יומין. ברל לויטין - המנצח. גם סבתא פסיה משתתפת בזמירות, טיפוח־זיעה תועות בין קמטי מצחה וחיוך דל מרפרף על פניה. שרה סמואילובנה שותקת והבעת־נחת בעיניה. זקנה זו היא מסודילקוב, מפלך וזהלין, ונוסח זה של "אדון עולם" אינו שגור שם.

"עכשיו, בנימינ'קה, הגיע תורך!" אומר ברל לויטין. "הבה לנו את ה'פֶּאָהֶרן פֶּאַרסטו'!"

אותו קיץ חביב היה זמר זה על הזקן.

פֶּאָהֶרן פֶּאַרסטו פֿון מיר אַוועק,
טייער לעבן מיינס...*

היחה זאת שירת נערה כמהה אל בחיר-לבבה היוצא לשרת בצבא. גם שרה סמואילובנה עוזרת בחשאי לבנה - נוסח זה של "פֶּאָהֶרן פֶּאַרסטו" שגור היה בסודילקוב. לפני שלושים או ארבעים שנה היו ניגונים אלה מהלכים בעיירה - שירי-לב תמימים, מזמורי הנערות העבריות.

"אוי, טוב! אוי, טוב!" נאנח חיים יעקב, בעל-הבית, ומלטף את זקנו הצהוב. השוחט הזקן חדל לחטט בקערה. הוא פותח בסיפור ארוך על בנו שמואל ועל כל שקרהו משגויס לצבא. צולע היה שמואל, לא עליכם, ברגל אחת - בעל-מום מלידה. מה פה לטפל הרבה בעניני ה"פריזיב"? כרטיס לבן - וסוף לדבר! הוא, האב, לא ראה את עצמו מחויב לפזר ממון. ומי יכול לשער, כי דוקא שמואל זה, בן-העוני, לא ימצא חן בעיני הרופאים! בקיצור, בדקו אותו הרופאים, זה בכה וזה בכה, ופסקו: מתחפש, סימוליאנט! לא יאמן כי יסופר!

פה מתחיל סיפור-מעשה על בתי-חולים ונסיעות והרפתקאות, אך חוץ מבנימין אין שומע לסיפור-המעשה על שמואל השלומיאל. בעל-הבית וברל לויטין משתקעים ראשם ורובם בשיחה שתציה מריבה. זה בשלו וזה בשלו: לא כך, והאגודלים נינועים, הזקנים מתבדרים ומרפ־רפים באויר, המצחים מקמיטים והולכים, הלחיים מסמיקות - וכסבורים אתם, שאין הענין שוה אסימון מחוק? עורבא פרח! בעניני חזנות נוגע הדבר! חיים יעקב טוען שסירוטה הוא מלך-החזנים, וברל באחת: פיני מינקובסקי מאודיסה - הוא הראש וראשון! הביקר מי מכם בבית-הכנסת הברודי באודיסה? העוגב מנעים זמירות, המקהלה הומיה, וקולו של פיני מינקובסקי מתגבר ועולה על כולם.

ואין המתנפחים באים לידי פשרה עד שחיים יעקב, בהתלהבותו, פורח פיו ומנעים "צור ישראל" בנוסח של סירוטה. והניגון מסתלסל למרום ובוקע למטה. השוחט הזקן משתתק, קמה דממה בחדר, וניגונו של סירוטה מפלס לו דרך ללבבות. אולם אין אתם יודעים את ברל לויטין - אין הוא מן הנכנעים על-נקלה! הלזה ייקרא ניגון? עקימת-פה ונדנדוד-ראש.

* נוסע אתה ממני, / יקירי שלי...

לא, דעתו של ברל לויטין לא נתקררה עליו. הנה מנעים הוא את
"מקדש מלך" בנוסח של מינקובסקי. "רב לך שבת, רב לך שבת בעמק
הבכא..."

יבורך גם ניגון זה!

והשירים מרככים את לבבות הזקנים, הכוסות נמלאות שוב. לחיים,
יהודים! שנוכה ונחיה לשנה הבאה!

"אמן, ריבונר־שלי־עולם!" אומרות הנשים ומתאנחות.

ואין הדברים באים לידי גמירא עד שאין המסובים פורצים בזמ־
חסידיים עליו, הגברים והנשים פה אחד. ודוקא אהרן הגבאי, היהודי
החירור והמטופל בבנים, יוצא ראשון ב"טנצל".

לאחר שעה קלה מוצא בנימין את עצמו בסימטת־הגנים, מלווה את
ר' דויד השוחט לביתו. הוא מחזיק בזרועו של הזקן, לבל ייכשל בדרכו.
להגו של ר' דויד מגיע אליו כמתוך הערפל. תוגה מהלכת בסימטה,
מפלחת את דממת הלילה ועולה אל הכוכבים. עטופת־חלומות עומדת
הצפצפה הבודדת סמוך לביתו של השוחט הזקן. מתוך שנתה רוחשת
תרנגולת בלול הסמוך, ושוב משתקע הכל בשינה. בנימין חוזר הביתה
ויושב על הספסל מימין לפשפש. ליל־אוקראינה לופת אותו. כנף־הרוח
הקלילה מביאה ערבוביה של ריחות פרחים, דשאים ופירות. בנימין
שואף אל קרבו מלוא חזהו.

דמות אשה מעולפת מופיעה בסימטה. זוהי רחל פייגיין, האשה דקת־
הגזרה ואפורת־העינים.

"בנימין, אתה?" היא יושבת לצדו על הספסל. ריח בשמיה בא עמה
ומכסה הכל. בנימין מחבקה ומלטף בזהירות את שער־ראשה הרך.
היא כובשת את ראשה בכתפו וממרת בבכי.

שמאל, ימין, שמאל, ימין!

בנימין עולה במעלה נהר פסיוֹל אל הכביש המוליך לויִלבוֹבקה. עתה זה התרחץ בנהר, וציננה שלאחר רחצה חיסנה את אבריו. פסיעותיו מאוששות. הילוכו כמעט במרוצה ומנגינת־המרש על שפתיו. חזו השזוף מגולה לקרני־החמה ושערוֹ לַח. גיל ודממה ונוֹגה נסוכים הבוקר על־פני תבל!

בנימין מהדק את תיק־התרשימים בבית־שחיו וצועד בכביש. פניו מועדות לויִלבוֹבקה, אל קייטנתו של הפרופיסור איִדלמן. חמישה תרשימים בתיקו, מוכנים כדת, וסטיפאן בוריסוביץ' יהיה מרוצה בודאי. אף עננה קלה אינה מעיבה את תכלת השמים. שמש אוגוסט שופכת את זהרה מלוא חֲפְנִים. מתמתחת מסילת־הכביש הנישאה. מימין ומש־מאל – שורות שיחים מנמנמים, ואחריהם, במורד – כרי־דשא פורחים, שטופי־אור. אילנות ענפים בודדים מזדקרים פה ושם בכרים. רועה זקן יושב תחת אחד האילנות והמטה בידיו. העדר נפוץ בשדה. צוארים גחונים, לעיסה והעלאת־גירה, קולות געיה ופעיה באויר השקוף.

בנימין נפנה לאחוריו ורואה שוב את בית־הקברות היהודי ואת חר־מת הרבי הזקן הנשקפת מבין ירק האילנות. לפני דורות רבים בנו אבותינו את החומה והדליקו את המנורה על הקבר הקדוש. כעין סוד כמוס מרחף סביב הבית הרחוק.

שמאל, ימין, שמאל, ימין... רצועת הנהר מתמשכת למרחקים. אי־שם מתרחצים אנשים וסוסים בנהר, וזוהר החמה מנצנץ במים. בחוף מכבסות נשים, ושולי שמלותיהן מופשלים.

סטיפאן בוריסוביץ' מקבל את פני בנימין בברוך־הבא רחב ומושיבו במרפסת. גופו הקצר והעבה של הפרופיסור עטוף פיג'אמה רחבה, רג־ליו נעלות נעלי־בד לבנות, כולו נקי ומצוחצח ושערוֹ שחור משחור – סטיפאן בוריסוביץ' צובע אותו בצבע מיוחד המובא מחוץ־לארץ. אביו של הפרופיסור, בנקאי קיובי עשיר בשעתו, יהודי מבטן ומלידה, היה מנהל את ביתו בהרחבה. במבוא הבית עמד שומר־הסף לבוש בגדי־פאר, ובפנים היתה לו פמליה גדולה של משרתים ומשרתות ומבשלות ומלחכי־פנכה. את יוצאי־חלציו חינך כיאות לרמי־היחס, ובחינוך זה

לא נתערב, חס וחלילה, אף שמץ של יהדות. סטיפאן בוריסוביץ, והוא אז עדיין סמיון בוריסוביץ, סיים בית-ספר ריאלי בקיוב. אחר-כך המיר את דתו, ושמו הוסב לסטיפאן. בפטרבורג נתקבל על-פי תחרות באינסטיטוט. לאחר שסיים את חוק-לימודיו נסע לארצות-הברית והת-מחה שלוש שנים אצל אליס-צ'למרס, במילווקי, ויסקונסין. כשחזר לקיוב, והוא אז כבן כ"ז, נשא את בתו הצעירה של אליהו ברודר, הגביר העצום. נערה זו, קלארה אילינישנה, בתולה צנומה, חלושה ומתורבתת, פרטה על הפסנתר וגם ידעה את הלשון הצרפתית על בור-ריה. בשנת 1914 סיים סטיפאן בוריסוביץ חיבור מדעי חשוב וקיבל תואר של פרופיסור באינסטיטוט. אז השתקע בפטרבורג ושימש באינ-סטיטוט זה עשרים וחמש שנים. בו עברו עליו מלחמת-העולם, מהפכות פברואר ואוקטובר, שנות הקומוניזם הצבאי, שנות הנאפ*, שנות-המעבר ושנות-החומש שבאו אחריהן. שם העיר הוסב מפטרבורג לפטרבורג, מפטרבורגד ללנינגרד, אך הנשתנה משהו מאקלימה הגרוע? גשמים, אדים, ערפלים... קשה אקלימה של לנינגרד לסטיפאן בוריסוביץ. הוא היה מצטנן לעתים קרובות, פעמים חלה בדלקת-הריאה ובזמן האחרון תקפהו גם שיעול חשוד. הרופאים יעצו לו לצאת ליערות-אורן באוק-ראינה.

ככה בא סטיפאן בוריסוביץ לוילבובקה. הוא היה מומחה ידוע במקר צועו, ולא היה גבול לכשרון עבודתו. גם פה, בוילבובקה, לא סילק ידיו מן העבודה.

הנה הוא פורש את תרשימיו של בנימין, בודקם בדיקה מדוקדקת ומוצא בשני מקומות פגם: במקום קו ישר דרוש קו מרוסק. הוא משנה לבנימין הלכות פרואקציה, וקולו קול-מורים. הסטודנט מקשיב לדבריו בכוונה, אף כי ידוע לו הענין מכבר. אחרי השיעור מגרד בנימין באור לרו את שני הקוים הפסולים, מנקה את הגליון במחק ומוסר לפרופיסור את התרשימים המתוקנים. בפרטי-פרטים מספר הזקן לבנימין על סדר-יומו. אתמול קם משנתו בשבע בבוקר, וכן גם היום באותה שעה ממש. רגיל הוא כל הימים לקום בשבע - הרי הלימודים באינסטיטוט מתחיי-לים בתשע. רחיצה, גילוח, טיול-בוקר.

הפרופיסור דורש בשבחו של טיול-הבוקר, ושיניו התותבות מזדע-

* נובאיה אַקוֹנוֹמיצ'סקאיה פוליטיקה (מדיניות כלכלית חדשה) - תקופה בימי לנין שבה חודשה הכלכלה הפרטית הזעירה

זעות בפניו. טיול־הבוקר – אחד מעקרונני הבריאות הן בכרך והן ביער. בכרך עדיין אין התנועה גדולה בבקרים, האבק עדיין אינו נישא באויר, ואתה נושם מלוא ראתך אויר צח. טיול־הבוקר – התעמלות לריאה, לתאי העור, לשרירי הגוף, למרוצת הדם בעורקים, לעצבים. ואם בכרך אויר־הבוקר צח הוא, ביער לא כל־שכן! פה כל נשימה מביאה מרפא. לא, מעתה לא ימיר את וילבזבקה בשום קיסלובודסק וסוצ'י שבעולם! והרצאת סדר־היום נמשכת. לאחר ארוחת־הבוקר הוא עובד ארבע שעות. החופשה – חופשה היא, אך מהעבודה לא יאסוף ידו. הרגל לו הדבר, כל ימי חייו עבד כשור, וכשעשה שלוש שנים אצל אליס־צ'למרס...

פה באים זכרונות אמריקה. בקוים קצרים משורטט איש־העסק האמריקני – אורח חייו, פרשת יומו, עיקר העיקרים – הסדר! הסדר – זוהי התרבות! כי מה העלה את חיי האדם למדרגה גבוהה? דבר פשוט, לכאורה – השעון. כן, כן, השעון! "טיים איז מאני". היום מורכב משעות, השעות – מדקות ומשניות, וכל שניה – משך־זמן מוגבל שיש לו ערך ממשי מסוים. בתחום זה, *entre nous soit dit** עוד לנו, הרודים, ללמוד וללמוד מהאמריקאים. כשקובע לך איש־עסקים רגיל באמריקה ראיון – היה בטוח שידייק במועד בתכלית הדיוק.

אך הנה מפסיק שיעול עז את נאומו של סטיפאן בוריסוביץ'. פניו מתכווצות ומאדימות, אגלי־זיעה מבצבצים על־פני מצחו ומראהו – מראה יהודי בעל־מיחושים.

מן החדרים באים אל המרפסת ריחות נעימים של צלי בשר. בבישול עושה זרה, משרתת שהובאה מלנינגרד. קלארה אילינישנה מנמנת ביער על ערסל קשור לשני ארנים. ביער הס, רק צפצוף־צפור עצור מפלח את הדממה. צל ונוגה משמשים ביער בערבוביה. משטח־דשא, עלים ומחטים ואצטרובלים ופרחיי־יער מכסים את האדמה. בהרות־אור מסנוורות את עיניך וכיפת־שמים עמוקה מאהילה על היער הדומם. "והיכן לידיה סטיפאנובנה?" שואל בנימין את הפרופיסור בהפסקה הקלה שנגרמה על־ידי שיעולו.

"הלכה בבוקר ללקט גרגרים ביער," עונה סטיפאן בוריסוביץ' לאחר ששב אליו הדיבור, והוא מנגב בממחטה נקיה מאוד את מצחו ופניו.

* צרפתית: בינינו לבין עצמנו

הדיבור שב לאט-לאט אל שטפו העז. הפעם הוא מספר על עבודתו המדעית. הוא כותב ספר-לימוד על מכונות למיניהן. כמעט כבר סיים את תיאור המכונות המיוסדות על עקרונות הקינמטיקה והדינמיקה. פה באים פרטים על נוסחה מתימטית מקובלת, אשר סטיפאן בורי-סוביץ מצא בה פגם. במסילה שבין וילבובקה לזופריק מופיעות שתי נערות, ולבו של בנימין מתפעם. זרי-בבונג ענודים לראשן וסלים עגל-גלים בידיהן. רגע הן עומדות במקומן, עטופות אור וצל. בנימין מכיר את הנערות. האחת, קלאנה בוברובה, שכנתו של איידלמן, היא כבר אשת-איש ואם צעירה. השניה הולכת ומתקרבת - קלת-צעד, דקת-רגלים, תמירה וגמישה ויפת-עינים.

היא מושיטה לבנימין את כפה הקטנה וארוכת-האצבעות. כפה הדקה והשזופה. ושואלת לשלומן. זרי-הבבונג מעדן את פניה, אוצל להן ארשת חביבנות.

"קלארה, הרי לידה באה!" קורא סטיפאן בוריסוביץ אל אשתו השוכבת בערסל. "נו, לידוצ'קה, איך הצלחת היום בגרגרים?" היא מקריבה אל אביה את סלה ומראה את גל האוכמניות השחר-חרות-הכחולות ותותי-האדמה הריחניים. היום נתקלו בחלקת-יער שעדיין לא היתה בה יד הקוטפים. שיחי האוכמניות היו מלאים גרגרים. מכל שיח לקחה מלוא חפניום.

אל המרפסת ניגשת בצעדים רפים קלארה אילינישנה ומטפחת-צמר צחורה לצוארה. צוארה של קלארה אילינישנה עטוף תמיד במטפחת. היא חולה במחלת-באזאדוב, ופק תפוח לה בצוארה. גם עיניה בול-טות מחמת מחלה זו.

אך מה נעים קולה של האשה החולה, מה רענן קול-הנשים הצלול. "נו, לידוצ'קה, נהנית מן הטיול הבוקר?"

פה נשנה הסיפור על חלקת-הבתולה. ההורים מאזינים ונהנים. לידה - מחוקקת החוקים בבית איידלמן. היא גם אלילתו של בנימין. כמה הולם הזר הלבן-צהוב את פני הנערה העדינים.

"לארוחת-הצהרים!" גוזר סטיפאן בוריסוביץ, ונורה באה לערוך את השולחן. זוהי נערה כפרית מחוטטת-פנים, המשרתת זה שנים אחר-דורת בביתו של איידלמן. בעלת-הבית - חולה, וזו המביאה-המוציאה בבית, קונה בחנויות ובשוק את המצרכים, כובסת ומבשלת ומנקה את החדרים.

ריח־צלי עז פושט מסביב. על השולחן פרושה מפה לבנה ועליה קערות, כפות ומזלגות, לחם פרום, מלח וחרדל. על אחד העצים שבסמוך תלוי כוור־ברזל, ובני הבית צועדים אליו אחד־אחד לשם נטילת־ידיים.

"גו, בנימין!" אומר סטיפאן בוריסוביץ'. "רחץ ידיך והצטרף לסעודת דה!"

אך אין בנימין חש את עצמו בן־חורין בביתו של הפרופיסור איידל־מן. הוא משתמט מהסעודה, יורד במדרגות המרפסת ופוסע פסיעות גסות ביער. הוא יושב על גֶדֶם־עץ ונרגע בבת־אחת. דממה עמוקה ביער. השעה שעת־צהרים, וצללים קצרים נחים לרגלי האילנות, מופ־נים לעבר אחד. כיפת־שמים תכולה, משובצת עננים צחורים וקלילים, חופה על אמירי הארנים.

"בנימין!" נשמע מרחוק קולה של לידה, ובנימין קופץ ממקומו. כאילו נתפס בקלקלתו. הנערה ניגשת אליו, וקערה מלאה אוכמניות בידה.

היא תוקעת את הקערה לתוך ידיו.

"סבור היית שלא אמצאך? עליך לטעום מגרגרים אלה. אני שאספת תי אותם ביער."

בנימין אוכל את הגרגרים העסיסיים, שפתיו ושיניו מכחילות־משחיתות. הנערה צוחקת לפרצופו המלוכלך.

"אבל הראי־נא את שיניך את!"

היא משרבבת את לשונה הכחולה. צחוק ביער, פעמון־כסף מצלצל. "תלכי היום העירה לנגן?"

"אני הולכת."

"אם כן, אלוה אוחד!"

לפני שנתים סיימה לידה את הקונסרבטוריון בלנינגרד, את הקורס־סים לפסנתר של הפרופיסור יודין. עכשיו היא עובדת באותו קונסרבטוריון בתורת אֶספיראנטית. עסוקה היא ברומנטיקה של המאה שעברת, ביחוד בשופן. אך דא עקא, אין פסנתרים בוילנבוקה, ולכן הולכת היא שלוש פעמים בשבוע העירה אל בית המורה איואנצ'וק, בעל פסנתר תר תוצרת בליטנר.

הם חוזרים לקייטנה. בין שני ארנים נראה ערסל־החבלים, ובו קלא־

רה אילינישנה. על מדרגות המרפסת יושבת גלאשה, בת בעלת־הבית, נערה כבת חמש־עשרה, שבפניה השזופות משובצות עינים אפורות, מנצנצות ודוקרות. את גלאשה זו ועיניה הדוקרניות מכיר בנימין מאשתקד. קיץ אחד, כמדומה, היתה אורבת לו ושומרת צעדיו. לא אחת נתקל בה בפינות טמירות שביער ועיניה האפורות היו מגחכות לעומתה. בתי־ער פראית, נערת־בר ששדיה כבר מבלבלים מתחת לחולצתה.

היא יושבת על אחת המדרגות, והפרופיסור איידלמן עומד עליה ודורש בשבח ההשכלה.

"הייתכן הדבר?" אומר סטיפאן בוריסוביץ'. "נערה גדולה פמותך ואינה יודעת קרוא וכתוב? התבונני סביבך וראי את התמורות הגדולות שחלו בשנים האחרונות בשדה ההשכלה העממית." בלי משים נמצא בנימין שומע לדרשתו של סטיפאן בוריסוביץ'. גלאשה מעיפה בו מבט אלכסוני ערמומי.

בשדה ההשכלה העממית... איפה תמצא בימינו אלה אנשים אנאלפ־ביתים כגלאשה – עמי־ארצות גמורים? אחד בעיר ושנים במשפחה. ביחוד בקרב הנוער...

השיעול מפסיק את דבריו של סטיפאן בוריסוביץ'. גופו הקצר מזדעזע ופניו מסמיקים.

"חולה אתה, סטיפאן בוריסוביץ'!" אומרת גלאשה. "יותר מדי שקוע אתה בספריך."

הפרופיסור נאבק עם פרפורי־השיעול האחרונים, ובנימין בא לעזרו.
"כן, גלאשה, עצלה את ללימודים!"

"זה מנין לך?" נועצת בו גלאשה את דרבנות עיניה. אדמומית כהה שוטפת את פניה, והיא קמה ממקומה ונעלמת. ידו של סטיפאן בוריסוביץ' מתנפנת נואשות. הוא מוציא מחדר־עבודתו מתות־עפרון אחדות. סטיפאן בוריסוביץ' מסב את תשומת־לבו של בנימין לתרשים של מכונת־קיטור שתנועת חלקיה שונה מבשאר סוגי מכונה זו. על בנימין לשרטט את התרשימים, ששה בסך־הכל, על נייר־ואטמן בדיוק גמור. ביחוד עליו לנהוג כובד־ראש בספרות ובאותיות המסבירות את חלקי המכונה, כי אותן הספרות ואותן האותיות נמצאות בגוף הספר. בדברים אלה אין לזלזל כלל. הסדר – זהו עיקר־העיקרים, בנימין יקירי!

בנימין שם את המתוות בתיקו ומבטיח שלא ירשה לעצמו אף סטיה קלה מן הסדר.

לאחר שעה קלה פוסעים בנימין ולידה בכביש המוליך מוילבובקה להאדיץ. הכביש עולה ויורד חליפות. השעה שתים לאחר הצהרים. שמש ראשית אוגוסט עומדת בשמים התכולים. נהר פסיול מעקל דרכו. דממה מסביב, ירק מאובק בצדי הכביש.

"מה בדעתך לנגן היום, לידיה סטיפאנובנה?" שואל בנימין ומצביע על תיק תוֹי־הנגינה השחרחרר המפואר אשר נבל מסולסל מצויר עליו. "את פולֶוֹנו לשוֹפֵן."

נעלי־ספורט וגרבים לבנים מבליטים את רגליה השזופות של לידה. ראשה חבוש מגבעת־קש קלילה. המוסיפה לפנייה לויית־חן, קמטי שמלתה הצחורה, תיק התוים, אצבעות ידיה הדקות והארוכות, ידי הפסנתרנית – מן הכל שופעים נקיון, נעורים ויופי.

בנימין נפנה לאחוריו, אל וילבובקה, ורואה בירכתי היער דמות נערה המאהילה בידיה על עיניה, כמשקיפה על־פני הכביש. האם לא גלאשה היא?

"אין אני מבין את שוֹפֵן!" אומר בנימין ומתכוון לשמוע דרֶשה על שוֹפֵן. בעיני דרשה האב והבת דומים במקצת.

בנימין ולידה עוברים על־פני גשר־העץ של הנהר. דומיה בחות, נשמעת רק תרועת הזאטוטים המתרחצים אי־שם באחד המפרצים הנס־תרים. איכרות באות משוקה של האדיץ ושקים על שכמן. ביניהן גם תושבות וּפְרִיק. עוד רבה הדרך לפניהן. רגליהן היחפות מאובקות, שמלותיהן מופשלות. בשרב היום מרפרף דיבורן האוקראיני הרך. הנה מבצבץ בית־האסורים לשעבר המוקף גדר־אבן גבוהה. עכשיו זהו בית הטכניקום לחקלאות. מגדל־הצופים של בית הכבאים מתנשא לשמים. ברוך השם, גם בית־הדואר כבר מאחוריהם.

לידה מספרת על אהבת שוֹפֵן, משורר היופי, וזֶרֶז' סאנד. היא משפילה קולה עד ללחישה, כמדברת מתוך חלום. הם עומדים בצלו של בית המורה איואנצ'וק. דובדבנים מאדימים בגינה, אחרוני הדוב־דבנים. תפוחים ירקרקים מרכינים את בדי האילן סמוך לגדר. שיחי תפוחי־האדמה כבר מצהיבים בתחתיתם.

היא פותחת את פשפש החצר.

"אם ברצונך, היכנס לאחר זמן־מה, בנימין!" מכריזה הנערה בנימה

שאינן להרהר אחריה ונכנסת לבית המורה איואנצ'וק. בנימין פונה אל סימטת־הגנים.

"הדוד סולומון בא! הדוד סולומון בא!" מקבלת תמר את פניו של בנימין על סף הבית.

אכן, סולומון הוא, בן־הזקונים לחיים יעקב ופסיה, שבא מעיר־הבית־רה. בנימין וסולומון למדו באינסטיטוט אחד, גרו בחדר אחד בבית הקומנה של הסטודנטים. הודות לסולומון בא בנימין אשתקד בימות־החופשה להאדיץ, והוא שמצא לו אז שיעורי־יום בוילבובקה. הודות לסולומון הכיר בנימין את הוריו, את אחותו, תמר הקטנה, את קומץ הזקנים – הודות לו נתחבבה על בנימין עיירה זו בפלך פולטאבה.

כל בני משפחת פייגין התכנסו בחדר הגדול לרגל בואו של סולומון. רוח רעות ואחנה שררה במשפחה. חיים יעקב הקדים היום לפרוש מסוכתו, ורחל – ממשרדה. סבתא פסיה עורכת את השולחן ופניה קור־נות. ארוחה ערבה הכינה לאורח היקר: חמיצה אוקראינית, צלי יהודי, שומשמנית ולפת־אגסים לקינות. מאכלים אלה, ידעה, אהובים על שלמה־לי שלה. האלוהים יודע מה הוא אוכל שם, בכרך, ללא אם ובית. "שלום בואך, סולומון! למה התעכבת הפעם כל־כך באינסטיטוט?"

שני הסטודנטים תוקעים זה לזה כף־רעים נאמנה. זה כשלושה שבועות מחכה משפחת פייגין בקוצר־רוח לבוא סולומון, וסולומון בושש לבוא. בנימין חושש, שאם תלוי הקולר בצוארו של מישהו, הרי צוארה של בתולה הוא. חובב־בתולות הוא סולומון. ולא דוקא בתולות – כל בנות מינו, בלי הבדל דת ולאום, צבע וגזע, ובלבד שאין גילן חל בתחומי הילדות הרכה או הזיקנה החבוטה.

הנה הוא יושב, סולומון המבורך, בגילוי ראשו החפוף, עיניו מנצ־נצות, סנטרו מגולח למשעי ושיניו הלבנות מוסיפות לו גוי ועצמה. תמר הקטנה מראה לבנימין את בובתה החדשה, מתנת הדוד סולו־מון. לאמא הביא שמלת־משי, לסבא – מקטרת וטבק, לסבתא – מטפחת־צמר לבנה. לכל בני־הבית הביא הדוד סולומון מתנות. אחוזים הם ודבוקים זה בזה, בני משפחת פייגין, ובנפול האחד נבהלים כולם לעזרו, מסייעים ותומכים ביד אבהית, ברחמי־אם.

"אָכלו אתנו!" פונה פסיה אל שרה־סמואילובנה ופניה נוהרות. "לכבוד שלמה־לי."

פותחים בסעודה. סולומון מספר חדשות אחרונות מעיר-הבירה. הוא ביקר בתערוכה החקלאית ביום הפתיחה ושמע את נאום של מולוטוב. איזה יופי, חברים! לא ייאמן! החל בפסל-הקבוצה של הפסלת מוכינה בכיכר-המבוא וכלה בביתנים של כל רפובליקה. אתה רואה את תוצרת הארץ העצומה - ממורמאנסק עד באטום, ממינסק עד ולאדיבוסטוק. אלומות ושקי-בר, פירות וירקות, כל מיני פרחים וצמחים. וחיות-הבית למיניהן - חברים! חזירים יש שם - חזירים-אלופים שמשקלם עד חצי הטונה. והפרות - פרות שאין לחלבן סוף, ואחוז השומן בחלב - ברוך השם!

"אך למה התעכבת כל-כך במוסקבה, סולומון?"

סולומון עונה מתוך לגימה שסיבת האיחור העיקרית - הקומסומול. הקומסומול עיכבהו לשבועים - והוא איש-משמעת. סיבת העיכוב - הכרות המלוה הממלכתי לתכנית-החומש השלישית. צריך היה לארגן את הפצת איגרות-המלוה.

"גם אני נרשמתי למאתים רובל," אומר חיים יעקב. "גם בהאדיץ יש לנו קומסומול."

"ומדוע לא?" שואלת סבתא פסיה כשהיא מחלקת את הצלי.

לדעתה של פסיה, רכישת האיגרות מצוה היא שאין לקפחה. ראשית, אין אתה מניח את כספך על קרן הצבי. יכול אתה לזכות בגורל - אם לא בהגרלה זו, הרי בבאות אחריה. שנית, נזקקת המדינה לכסף.

"מצדי," אומר חיים יעקב, "הייתי מסתפק באיגרות שקניתי במלוות הקודמים."

אכן, יש והזקנים מקנטרים זה את זה בדברים, ועיקר הויכוחים בענין ני פוליטיקה. הוא נשבע בהן-צדקן ששום נזק לא היה נגרם לעולם, אילו הלכו להם הבולשביקים, למשל, לכל הרוחות והאדם הקטן יכול היה לחיות כאות-נפשו. אז קמה סבתא פסיה וטוענת במתיקות, שהוא מדבר, במחילה מכבודו, כבהמה. יטריח-נא את עצמו ויזכר מה היה מצבו של היהודי הפשוט בימי הצאר, ייזכר בכל אותן הגזירות והנגי-שות. ומה עשו הבולשביקים? הבולשביקים הכריזו, כי בן-חורין הוא היהודי, ככל הגויים. והנה שלמה-לי, ברוך השם, לומד באינסטיטוט ועושה בקומסומול באין מפריע.

ברם, דבר אחד אין סבתא פסיה יכולה לסלוח לבולשביקים - את זלזולם בעניני שמים.

אחרי ארוחת־הצהרים משכיבה פסיה את סולומון לנוח מעמל הדרך, ובנימין שם את פעמיו אל בית איואנצ'וק. משקרב אל הבית ניתכו עליו צלילי שופן מן החלונות הפתוחים. בגן עבד בעל־הבית, רומן נאזאריץ', עם בחורה יהודיה מקורזלת.

"אָ נו, אָ נו, חבר סטודנט, גש הנה!" קורא איואנצ'וק לבנימין בני־קוף אצבע. הוא מזדקף מן הערוגה - איש כבן חמישים, בעל־בשר ובעל־שפם. זה למעלה מעשרים וחמש שנים הוא מורה בבית־הספר התיכון בהאדיץ. רבים מתלמידיו היו לאנשים שיצאו להם מוניטין: מהנדסים, רופאים, מחנכים, חקלאים. כל אחד מהם, בבואו להאדיץ, מבקר את רומן נאזאריץ'. אף סולומון פייגין היה תלמידו. כמוהו כברל לויטין היו שניהם אוהבים לשוחח בעניני פוליטיקה. הימים, ימי אוגוסט 1939.

"אָ נו, חבר סטודנט, מה דעתך על פולין?" שואל רומן נאזאריץ'. "מה אומרים בעולם הגדול על פולין ודאנציג?" לדעתו של רומן נאזאריץ' תפרוץ מלחמת־העולם עוד השנה. בנימין סבור, כי צרפת ואנגליה עדיין אינן מוכנות. צ'מברלין ודאלאדזה ינתרו על הפרוזדור הפולני, כשם שנתנו להיטלר במתנה את צ'כוסלובקיה ואוסטריה.

רומן נאזאריץ' טופח על כתפו של בנימין טפיחה אבהית.
"נחיה, חבר סטודנט, ונראה!"

הנערה היהודיה המקורזלת מוסיפה לטפל בערוגות, אין היא מת־עניינת בפוליטיקה. זאת היא חסיה גינצבורג, מבנותיו של הגבאי השחור, תלמידת הטכניקום לחקלאות. מן החלון הפתוח ניתכים צלילי שופן. מתגברים, מסתערים, צפופים ודחוקים, רודפים ונרדפים. מתפש־טים בהתמרמרות בחלל העולם, חיים את חיהם הקצרים - בשורות הנפש הקלות.

"וזאתה, רומן נאזאריץ', עוסק ועוסק בגנך!"

גן־הירק - חולשתו של המורה איואנצ'וק. את כל ימי חופשתו הוא מבלה בגנו - מנכש, עודר ומשדד, חופר וקוטף ומשקה את הצמחים. ערוגותיו נקיות, ללא קוץ ודרדר, שורות ישרות המהנות את העין. רומן נאזאריץ' מלמד את בנימין פרק בהלכות גידול ירקות. חסיה גינצבורג, הנערה השתקנית, מפסיקה מטיפוליה בערוגה ומאזינה לדב־רי המורה הזקן. העיקר בגידול ירקות - אדמה תחוּחה, מדושנת. בדשן

צריך לטפל בהקדם, עוד בסתיו. לאחר שאספת את תנובת גנך עליך לחפור את החלקה יפה. אחר־כך – לכסותה בשכבת דשן. בראשית האביב עליך לחזור ולחפור את החלקה – שתהא האדמה רכיכה ועדי־נה כנוצה. אחר־כך באים ימי הזריעה. כל ירק ועונת זריעתו. וזה סדר הזריעה: שום, גזר, סלק, תפוח־אדמה, שעועית ואפונה, בצל, אבטי־חיים, מלפפונים, דלועים.

בהגיעו אל הדלועים מתלהב רומן נאזאריץ' במקצת. בעניני דלועים הוא בעל־מקצוע, מומחה. הוא סבור שיצליח לגדל זן־דלועים בולט בגדלו ובמשקלו. בדעתו לכנותו בשם "טאניה". בחורה זו – מצביע הוא על חסיה גינצבורג – עוזרת לו בעבודתו.

"אט, חבר סטודנט," מספם רומן נאזאריץ' וטופח שוב על כתפו של בנימין, "לא קלה היא מלאכת טיפוח ירקות. רק בעשותך אותה בחפץ־לב תבוא על שכרך ויהיו לך כל ימי השנה תפוח־אדמה וירקות, כרוב ומלפפונים ועגבניות כבושים. והכבישה – אף היא אין לעשותה כלאחר־יד."

יש חשש, שברצונו של רומן נאזאריץ' להפליג בתיאור פרטי הכבי־שה. מן ההכרח להיחלץ מסכנה זו. בנימין ממהר להיכנס אל הבית. מריה מאטוי־בנה, אשתו של איואנצ'וק, עומדת במטבח ומנגבת כלים. הפנכות והקערות מרקדות ריקוד־קסמים בידיה, המצוידות במגבת־פשתה. נקיון מותלט שורר במטבח. הקדירות עומדות בשורה על האצ־טבה המצופה נייר שקוף, התנור מסויד למשעי, על אדן החלון הפתוח עומדים עציצי־פרחים. ירק הגן האפלולי מבצבץ מבעד לחלון.

בקלסתר פניה ובמבנה גופה דומה מריה מאטוי־בנה במקצת לבע־לה – ממוצעת־קומה, בעלת־בשר וטובת־לב. צניף לבן עוטר את מצחה, וקצותיו קשורים על ערפה. ידיה ופיה עושים כל היום במלאכתם ובדב־רים של מה־בכך, כאורח הנשים.

בנימין דורש בשלומה בנימוס, זוכה בבת־צחוק רחבה ועובר לחדר השני. אל הפסנתר יושבות לידה וטאניה, בתו של רומן נאזאריץ'. לידה פורטת, כאמור, שלוש פעמים בשבוע על פסנתרו של איואנצ'וק ותמורת זה היא נותנת שיעורי־חינם לטאניה. טאניה, נערה אוקראינית רחבת־גרים ומגודלת־שדים, יושבת אל הפסנתר ומנגנת תרגילים וגא־מות. לידה יושבת לצדה ועוקבת אחר הקצב.

"שב, בנימין, עוד מעט נגמור!" מורה היא על כסא שלידה. הוא יושב אל השולחן העגול המצופה מפת-פלוסין ומשתקע ראשו ורובו בעתון. לא קל להתרכז בעתון המשעמם. היא יושבת פה, ראשה כפוף מעט וצוארה כגבעולה-החבצלת הרך. ידיה של טאניה מהלכות על-פני מנענעי הפסנתר וצלילים לא-עליונים תועים בחדר. לידה מאזינה לצלילים ושפתיה לוחשות את הקצב.

"לא כך, טאניה, לא כך!" אומרת לידה ומנגנת את הקטע הקשה. כעין זוהר עוטף את הצלילים הלא-עליונים. אצבעותיה מוסיפות להם נוי, נשמה ועוז. "מבינה עכשיו?"

טאניה חוזרת על הקטע הקשה, ושוב תועים צלילים משעממים בחדר. לא, עדיין אין טאניה מבינה. עוד רבה העבודה לפניה. עליה לחזור ולחזור על התרגיל.

לידה רושמת לה את השיעור הבא. היא מטילה עליה עוד שלוש גאמות חרומאטיות. "אבל שתלמדי היטב, טאניה, לא פחות משעתים ביממה!"

"נו, בנימין, נלך!" לידה קמה ממקומה ואוספת את תויה לתוך התיק השחרחר המנצנץ. בנימין מסלק את העתון ומבקש מאת לידה שתנגן משירי המזרח.

"רק לא את שופן, די לי בשופן."

לידה שוקעת שעה קלה בהרהורים. הפעם רואה בנימין את עפעפי עיניה המתעגלים כקשת מעל לעיניה העמוקות. היא מנגנת את "חייטארמה" לספנדיארוב. היא מדובבת את נפשה בצלילים. הם רוטטים ורוגשים, מתרפים וגוועים וחוזרים לסערם. בכל התפעלותה משופן נדמה לבנימין שנשמה יהודית למנגנת, נשמת נערה עבריה מקיוב. אבל היודעת לידה את הניגון היהודי, את היגון וההיתול אשר בו, את קצב שירי-המחול המסעירים את ה"חסיד" כטוב לבו ביין? כמתוך ערפל עדיין זוכר בנימין אותן שנים רחוקות שבהן צילצלו השירים היהודיים בעיירה - זמירות "שלוש סעודות", שירי הנערה העורגת על בחיר-לבה, שירי האם על ערש תינוקה.

לא, אין לידה מכירה את המוסיקה היהודית. תושבת לנינגרד היא, ולא היתה לה הזדמנות לבוא במגע עם ההוי של יהודים.

"אדרבא, בנימין," אומרת לידה, "תשיר לנו משיריך שלך!" טאניה תומכת בבקשתה, ובנימין פותח:

פֶּאָהֶרן פֶּאָרסטוּ פֿון מיר אָוועק,
טייער לעבן מיינס,
פֶּאָהֶרן פֶּאָרסטוּ זיך צו דעם פֿריזיוו שטעלן...*

אצבעותיה של לידה מתחילות לרפרף על-פני מנענעי הפסנתר.
צלילים רכים מלווים את הזמר היהודי העגום.
"אי, חברים סטודנטים, קינות אלו למה הן? א נו, טאניה, הבי לנו
את ה'דומקה' האוקראינית!"
כך אומר רומן נאזאריץ' בהיכנסו אל החדר. טאניה, בתו היחידה
של איזאנצ'וק, היתה בבת עיניו, נחמתו בחייו. לה הקדיש כל כוחותיו.
בפרוטות שאגר שנים רבות קנה לה את הפסנתר - ולא סתם פסנתר,
אלא את בליטנר המפורסם. והנה יושבת טאניה, בבת עיניו, אל פסנתר
בליטנר, וה'דומקה' מ'נאטאלקה-פולטאבקה' מפוזת בחדר. כאחוז-
הרהורים הוא הניגון האוקראיני, שוטף לאטו ומדבר אל הלב.
אינטרנציונל של צלילים - שופן וספנדיארוב, הנוסח היהודי העממי
ו'נאטאלקה-פולטאבקה' נתכנס היום בביתו של המורה איזאנצ'וק.
הצלילים ריחפו בפינות החדר, הסתבכו בין עלי הפרחים, גימגמו, פר-
חו, גוועו.

° נוסע אתה ממני, / יקירי שלי, / נוסע להתגייס לצבא...

יום־סגריר. רוח לחה מטיילת בשוק ונושאת בכנפיה את עלי־הסתיו הראשונים, חצים ירוקים וחצים צהובים. עוד האילנות עומדים בירקותם, והרוח הלחה מהלכת בעליהם ומזעזעתם. והנה נושר עלה חולני מן האילן ומיטלטל לתוך מהומת השוק.

בנימין משוטט בשוק הרועש ומתבונן אל פרי הארץ המוצג לראנה על שולחנות־הממכר הארוכים, מוטל בשקים, בסלי־נצרים, מעורם ערי־מות־ערימות. נשים, זקנים וילדים הם המוכרים. המכירה בזול, ויש לעמוד על המיקח.

מוֹפְרִיק מביאים האיכרים עופות, ביצים וירקות, מסארי־פירות, חלב ושמנת, מאנדרייבקה - חיטה, קמח ועדשים. מכל הכפרים הסמוֹרים באים האיכרים להאדיץ.

יהודי גבוה ועבדקן מפלס לו נתיב בין המון האוכלוסין שבשוק. בנימין נתקל בו ואומר לו שלום. זהו ברל לויטין. שמץ דאגה מורגש היום בפניו, והוא מתנה לבנימין את הדאגה. נתקבל מכתב מחקר־קוב. במחלקת־האריגים של מחסן כל־בו אירעה גניבה, ובנו, מנהל המח־לקה, נאסר. נא־סר! הוא כלוא בבית־האסורים כאחד הריקים! וכל זה - בעד איזה עשרות מטרים של אריג פשוט!

בהמשך הדברים נודע לבנימין שלא גניבה אירעה שם, אלא בדיקה שלא בשעתה, שגילתה את העדר עשרות המטרים הללו. ודאי אין כאן אלא הלשנה. אחד מפלגתן עמד והלשין, באו החוקרים והבודקים - והרי לך שנים אחדות של מאסר! הנשמעה כזאת בימים עברו, בימים שלפני המהפכות? היתה לך אז חנות, וסחורה בחנות - ואיש לא חקר ולא דרש, חיה לך כְּאֵת־נפשך! היתה אז הפרנסה מצויה בלי מעש־להטים.

השמים הולכים ומתקדרים. רוח תזזית מטיילת מקצה השוק עד קצהו, מרימה תימרות אבק, שחת, קרעי־נייר. הדלתות והתריסים מטפחים בהיפתחם ובהיסגרם. שער הנשים ומטפחותיהן מרטטים ברוח. עלים נישאים ברוח - חצים ירוקים, חצים צהובים.

"הבה, בנימין, ניכנס לביתו של יחזקאל!" אומר ברל לויטין. "נמ־תין שם עד יעבור הגשם."

ובנימין מוסיף ושומע את התלונות הנוגעות הפעם ביחזקאל, בנו הצעיר של לויטין. עוד בילדותו נבדל בחורוֹן זה מארבעת הבנים. הגע עצמך, כל העולם שואף לאיזו תכלית – זה עוסק בתורה, נכנס לגימ' נסיה, לאוניברסיטה, זה עוסק במסחר, ביערות, בתבואה. והוא באחת: אהיה בעל־מלאכה! אהיה סנדלר, חייט או גם בעל־עגלה! והנה מת־חבר סנדלר לארחי־פּרהי ומתעסק בדברי־שטות. מה היה בסופו? נהיה לעובד בטחנה של האדיץ, לחוטב־עצים ולשואב־מים. מסגר הוא, לא עלינו, ידיו ופניו מפוחמות תמיד כשל מנקה־ארובות, עובד הוא עבודת־פרך מן הבוקר עד הערב. וכסבורים אתם שפרנסתו מצויה? לא מניה ולא מקצתיה! על אשתו עוד לגדל חזירים! פה, חלשות!

נשמע קול הגשם המקשקש על הגגות. לראשונה חובטות טיפות בודדות באבק האדמה, נבלעות בן־רגע ומשאירות אחריהן גומות זעירות – עקבות הגשם באבק. ולאחר שנבלעו מברשי המבול בא המבול עצמו. נפתחו ארובות השמים וגשם שוטף מילא את חלל העוֹר־לם. חוכא ואטלולא בשוק – צנחות וצחוק ומרוצה. תחת כל גג ובכל מקלט עומדות חבורות אנשים צפופים ודחוקים ושקים על כתפיהם.

בנימין ולויטין ממהרים להיכנס לביתו של יחזקאל הסמוך לשוק. במבוא הבית, במכלה, רבוץ חזיר אדיר ולועס דלעת. יש למרים אשת יחזקאל כשרונות עצומים לגידול חזירים. היא מפטמת אותם בירקות: דלעת, לפת, סלק, קליפות אבטיחים, בקיצור – ויטמינים! והחזיר הרי הוא חזיר, והוא אומר: ממה נפשך, יהא ויטמינים! והוא לועס ולועס, והולך ועבה מיום ליום.

כך מתלונן הזקן לויטין בעקימת־פה כשהם נכנסים לבית. בחדר הראשון חציו יושב, חציו שוכב על הדרגש נקל, בנו בכורו של יחזקאל, כבן י"ג, וקורא בהתלהבות ב"בֵּל אָמִי" למופאסאן. בחדר השני שוכבת הבת הצעירה החולנית לאה. גם זאת תוכחת־אלוהים! מין עוית תוקפת את הילדה שלוש־ארבע פעמים בשנה, ואז מרעידים אבריה, קצף מכסה את פיה, וזיעה קרה – את מצחה. לאחר התקפות אלו תש כוחה כל־כך, עד שהיא נאלצת לשכב שבועות אחדים במיטה.

"המבין אתה את מופאסאן?" שואל בנימין. "הרי עוד קטן אתה!" לא, הוא מבין את מופאסאן, הוא קרא גם את טולסטוי ושקספיר – ימים ולילות הוא טרוד בקריאה. ר' ברל גונח. אין לו נחת מבנו

יחזקאל. הוא עובד כשור בטחנה, היא עסוקה כל היום בגידול חזיר-רים - ומי ידאג לחינוכם של הבנים?

מבעד לשמשות-החלון העכורות נשקף העולם הקטן. הגשם חדל, אך עוד ערימות-עננים תלויות בשמים. בנימין יוצא את הבית. קילוחי-מים שקופים פורצים מן הצנורות אל השלוליות; מהן מגיעים מים-הגשם אל הפלגים שבצדי הדרך. קול שטף מים נשמע מסביב. השוק, שהתרוקן ברדת הגשם, שב לקדמתו. בצה נוצצת - כל כיכר השוק. שעה זו רב ערכן של אבני-עראי המזדקרות מתוך הבצה.

אנו רואים את בנימין בין המבוססים בבצה והמדלגים על האבנים. הוא שם פעמיו הביתה, שב אל עבודת השרטוט. אכן נשתבש סדר-יומו, ורחצה בפסיוֹל לא תתקיים ביום-סגריר זה. אך בעברו בין סוכות השוק הצליף שוב הגשם. בנימין מוצא לו מקלט באחת הסוכות. שוב צחוק וצנחות מעברים. שקים מכסים ראש ושכם.

"בנימין, היכנס הנה!" נשמע בשטף הגשם העז קולו של חיים יעקב פייגין מתוך סוכתו. בנימין עובר במרוצה את התחום הגשום ונכנס, כולו יורד מים, אל סוכתו של הזקן.

"מה חדשות, בנימין?" שואל חיים יעקב, כאילו לא ראה את פני דיירו זה עידן ועידנים.

בנימין מספר על מאסרו של לויטין הצעיר. פייגין מניד בראשו בצער.

"העסקים בימינו" אומר הוא, "תובעים זהירות. צריך לדעת איך לקחת ולמי לתת. אין חכם כבעל הנסיון."

מי מילל ומי פילל שבנימין ישמע הפעם מפיו של חיים יעקב פייגין את פרשת חייו! בהמשך סיפור זה ידובר לא אחת בבני משפחת פייגין, ועל המחבר להעלות על הכתב את תולדותיו של ראש המשפחה. בנימין שמען מפי חיים יעקב. סילונות הגשם טפחו בלי הפוגות על גג-הברזל החלוד. משיפוע הגג נתגלגלו זרמי גשם וכיסו את עין הארץ.

בתחילה היה חיים יעקב פייגין שוחט, בודק ומוהל - היתה לפניו אומנות כזאת בקהילות ישראל ברוסיה. מובן, שלא היה לא קורח ולא, להבדיל, רוטשילד. אלא שפרנסתו נמצאה לו בשפע. ארבעים רובל לחודש היה מקבל מן הקהילה, והיו לו עוד הכנסות. בימים ההם לא

רשאי היה שו"ב פמותו לנהל את הבית בצמצום. ראשית, הוצאות הבית, האשה והילדים, ברוך השם. שנית, נצטרך למעון מרוות. לא פסקו האורחים מן הבית. בשנים עברו היו באים להאדיץ חסידים מארבע כנפות הארץ, באים מאות ואלפים אל קברו של הרבי הזקן. זה לתפילה וזה לתחינה, וזה לשפוך מר לבו. ואצל מי מתארח יהודי בבואו להאדיץ? אצל השוחט! והיה חיים יעקב מקיים מצות הכנסת אורחים. באולם הגדול עמדו, בלי עין הרע, כעשר מיטות. פשוטו כמשמעו – לא אולם, אלא אכסניה. וכל יהודי, אף אם בא לקבר הקדוש, נזקק לנטילת ידיים, למגבת נקיה, לארוחה כלשהי. כיון שכך, נצטרכו לשכור "שיקסה" להחזיק פרה בתצר. הרי אין יהודי מסתלק מנתח בשר כשר, אך עיקר תזונתו – מאכלי-חלב: כוס שמנת, קצת חמאה. ויש חשים בקיבתם, לא עליכם, האומרים: אך ורק חלב חמוץ. ברוך השם, במרתף עמדו תמיד כדים של חלב חמוץ – לכל דכפין!

היו בין האורחים החסידים אנשי-עוני, שלא היו משלמים בעד הטרחה והמזונות אף פרוטה שבורה. והרי האיש בא להאדיץ להתפלל על הקבר הקדוש, וחייב אתה לקיים בו מצנת הכנסת אורחים!

פרט לאותם ארבעים הרובל שהיה חיים יעקב מקבל מן הקהילה, היו לו עוד הכנסות. ראשית, ה"קישקה" של השוחט, שהיה נוטל מכל ראש-בקר שחוט. ומכיון שרבו האורחים האביונים ורבו הצרכים, עמדו והתקינו: תמורת ה"קישקה" – שני פונט בשר מכל גולגולת. זאת האחת.

השנית – דמי מצה שמורה. הוא היה המספק את השמורה ליהודי האדיץ. כל איש ישראל, אפילו הדל שבדלים, רוכש לו שש מצות שמורות לחג-הפסח – שלוש ל"סדר". את שק הקמח לשמורה, הארוז יפה וחתום בשבעה חותמות של רבנים וגאונים, היה מקבל מאורשה. וביום אפיית השמורה היו מתכנסים בביתו כל אנשי האדיץ, למגדול ועד קטון. על השולחנות הארוכים היו מגלגלים את המצות תוך אמינות תהילים. ורבו הצפיפות והדוחק בבית – ישמרנו השם! ובערב פסח היו באים לביתו כל יהודי העיר ומקבלים מידיו את שש המצות. מדחילו ורחימו נוטל היהודי את המצות השמורות ועוטפן בסדין נקי מרשרש, והריהו נושאן בזהירות הביתה, שלא יגרום הסיטרא אחרא ולא תישבר, חס וחלילה, מצה אחת.

השלישית – דמי מילה. מכל שוחטי האדיץ היה רק הוא מוהל מומד

כה. יצאו לו מוניטין גם בערים הסמוכות, והיה מעשה והזמינוהו, כשם שהוא יהודי, לקונוטופ! כשהוא, חיים יעקב השוחט, עושה את המלאכה, הוה בטוח, ששום תקלה לא תקרה לילד. היה לו גם חלוק של בד לבן, ומראהו ממש כפרופיסור בחדר־הניתוחים. העיקר – הנקיון. יש להשגיח בשבע עינים שלא תתערב נקודת־זוהמה בשעת המילה והמציצה.

את המלאכה הזאת, מלאכת המילה, הוא עושה עד היום הזה, ואין מספר לתינוקות ישראל שהכניסם בבריתו של אברהם אבינו. היתה זאת לפנים הכנסה הגונה, ביחוד כשאירע הדבר אצל אחד ה"ישובני־קים" העשירים. עגלה מפוארת רתומה לצמד סוסי־הדר מובילה את המוהל למקום השמחה, ושם ייאכל ויישתה כדת. פרט לרופלים אחדים עוד יעניקו לך צידה לדרך – חצי תריסר תרנגולות, מאה ביצים וכדור־מה.

היתה לחיים יעקב עוד הכנסה. כידוע, בין פסח לשבועות, בימי־הספירה, אסורות החופות בישראל. רק שלושה ימים לפני חג־השבועות מותרת הרצועה – ומזל טוב! חתנים וכלות מובאים לחופה, וידי "כלי־הקודש" מלאות עבודה. בבוא עונת החופות היו מתקיימות לפעמים שתים־שלוש חתונות ביום אחד. נניח שתתונות לנו היום בהאדיץ וחתונה אצל אחד ה"ישובניקים". הרי רב העיר אחד הוא – ומי יסדר את הקידושין בכפר? מובן מאליו – הוא, חיים יעקב השוחט! ומי שלא ערך חופה אצל "ישובניק" לא עלץ לבו מעולם! ובפרט הוא, המכובד בקרואים! "ר' חיים יעקב הנה, ור' חיים יעקב הנה, ויטעם־נא ר' חיים יעקב מזה, ואל־נא יפנה עורף לזה" – בקיצור, חוזר אתה לביתך מלא וגדוש, ובגילופין קצת – השם ירחם!

פה מפסיק בנימין את שטף דבריו של פייגין.

"נפים אייזיקוביץ! ולמה זה עזבת את השפע הזה והתעסקת בתמד?" הגשם חדל, רק טיפות בודדות נושרות מגג הסוכה. הבהירו השמים – שוב הבהירו השמים, ועצלתני קולם של זרמי־המים. מהומת השוק הולכת וגוברת, ובנימין שומע מפיו של חיים יעקב פייגין, השוחט לשעבר, את הסיפור המוזר על היין – יין־הצימוקים ויין־הפירות.

בין הכנסותיו היתה עוד אחת – דמי יין־פסח. קונה אתה שק צימור־קים שמשקלו פוד. והצימוקים לחוצים ודבוקים זה לזה, חטיבה אחת. ראשית, אתה מפריד בין הדבקים וכותת את הצימוקים, כדי להקל

ולהחיש את תסיסת היין. שנית, עליך לדעת את המידה המדויקת - לא להוסיף ולא לגרוע. כל פונט צימוקים תובע שתי כוסות מים וחצי. מחצי פוד צימוקים אתה מקבל דלי, או חמישים כוסות יין. ועוד - אסורה שטיפת הצימוקים לפני התסיסה. כי במה תלויה התסיסה הנכונה? הן? התסיסה הנכונה תלויה בחיידקים הזעירים שעל-פני הצימוקים. אם אתה מרחיק חיידקים אלה, מתקלקלת התסיסה.

בנימין רואה לתמהונו, כי חיים יעקב הולך ומתלהב בדברו, אף כי מה יש להתפעל מהלכות יין-צימוקים?

נוטלים איפוא את הצימוקים הכתותים והבלתי-רחוצים, שמים אותם בחבית ושופכים עליהם את מנת-המים הראשונה - שתי כוסות מים לכל פונט צימוקים. את החבית מציגים במקום חמים - סמוך לתנור, לשם תסיסה. לאחר כשלושה ימים סוחטים את הצימוקים, שמים אותם בכלי אחר ומוסיפים עוד חצי כוס מים מול כל פונט צימוקים. לאחר תסיסה שניה סוחטים שוב את הצימוקים יפה-יפה ומשליכים הלאה את השארית הסחוטה. ואם סבור אתה שבזה נסתיימה העבודה, אינך אלא טועה. נשארה עבודת הסינון. לא קלה מלאכה זו, אם יש את נפשך לקבל יין שקוף ומזוקק. וכיצד מסננים? נוטל אתה יריעת-בד מכו-בסת, פורשה על פי החבית הריקה ושופך עליה את מנת-היין הרא-שונה. ומכיון שעדיין לא נסתתמו נקבי הבד, מקבל אתה יין עכור. עליך לחזור ולסנן עד שיטוהר ויושקף היין הבא אל החבית. לבסוף עליך להריק את היין הדלוח מן החבית ולסננו שנית. רק עכשיו, כשהבד מתוקן ומוכן לתת יין צח וטהור, מתחיל הסינון. וכשם שסיפור-המעשה בדבר עשיית יין-פסח הולך ונעשה משעמם, כך הולך חיים יעקב ומתלהב.

"נפים אייזיקוביץ!" שואל בנימין שנית. "אבל, בשם אלוהים, איך

זה זנחת את השחיטה והבדיקה ונהיית עושה-יין ומוכר-תמד?" והזקן מתחיל לספר את המעשה בסגן הפינאינספקטור. הדבר היה בשנת עשרים ושלוש. בבוקר לא עבות אחד, קרוב לפסח, והחמה מטיילת כמלך בכיפת השמים, מתעסקת ביבוש בצות והכנסת אביב לעולם - נפתחת הדלת ונכנס סגן הפינאינספקטור סידורוב. נכנס סידורוב, תיקו תחת בית-שחיו, ויושב על כסא. "פייגיין!" אומר הוא. "שמעתי אומרים שיש לך יין-פסח משובח, מעשה ידיך. הבה את היין ונדע!" מה עושה חיים יעקב למשמע דיבורים אלה? מובן מאליו, הוא

מסתכל בתיקו של סידורב ומפקפק. בתיק, יודע הוא, צרורים פרוטור קולים והצהרות ודבריררכילות ורשימות המסים והארגוניות על עמך ישראל. אם יעמוד סידורב זה, יודע הוא, ויכתוב פרוטוקול על עשיית יין שלא כדת, תבואנה פרט לקנס הממון גם שלוש שנות מאסר. "פיי-גין!" אומר סגן הפינאינספקטור ומסלק הצדה את תיקו. "מה אתה חושש? תן-נא ונטעם מן האדום-האדום הזה!" וחיים יעקב כעין רוח-אלוהים יורדת עליו, והוא זורה הלאה את ספקותיו ומציג על השולחן בקבוק יין כשר לפסח ומשהו לקינוח סעודה. מה עושה הערל? הערל שותה את הכוס הראשונה, ממצמץ בשפתיו ומתמלא התפעלות. כי יין-ענבים ויין-ש הגון לא היו אז מצויים בהאדיץ. היו שותים סאמוהון, וטעמו של הסאמוהון רחוק מדין ראוי לשמו כרחוק מזרח ממערב. מה הפלא שעם כוס ראשונה נתחבב עליו היין, על סידורב זה? "מהו מחירו של בקבוק היין?" שואל הוא. "ששים קופיקות." – "אם כן," אומר סידורב, "אינך אלא, במחילה, שוטה. עליך לקבוע את מחיר הבקבוק לא פחות מרובל!" והוא מוציא מארנקו שלושה אדומים וקור-נה, כשם שהוא, חיים יעקב, יהודי, חמישים בקבוקי יין. הפינאינספקטור טור ראוי להנחה...

מאותו היום ואילך התחילה פרשת היין. היו הבריות שותים את יין-הצימוקים ונהנים. הקונים, הן מנכבדי הגויים והן מיהודי האדיץ בעלי-הטעם ובעלי-הכיס, היו באים בסך לביתו של חיים יעקב ותוב-עים: הבה לנו יין-צימוקים – ודוקא ברובל הבקבוק. בימי הנאף היה הדבר...

"בימי הנאף היה הדבר," חיים יעקב מלטף במתינות את זקנו הצהוב, "והחיים, כביכול, חזרו לקדמותם. אותן החנויות ואותם היהודים היוש-בים בחנויות, אותו השוק והיהודים המתרוצצים בשוק ורודפים אחר הפרנסה. והפרנסה, בנימין, קלת-רוח היא והפכפכנית: לזה תאיר פנים ולזה תפנה עורף. בזה תדבק כספחת ומידי זה היא נחלצת ונש-מטת, לא עליכם, ומשרבבת לו לשון. שיחקה לי אז השעה ביין-הצי-מוקים. לא היתה חתונה בהאדיץ, או סתם חגיגה, שלא עלה בה יין-הצימוקים על השולחן. ערב היין לחך ורבו הקונים – לזה בקבוק, לזה דלי, והיו גם קוני חבית שלמה! ומכיון שהיין עלה לי בשלושים קופי-קות הבקבוק, והקונה היה משלם רובל, יכול אתה לשער את הרנח הנקי. עסק-זהב."

וחיים יעקב מרכין את ראשו אל בנימין, וקולו קול־לחש, אף כי אין איש שומעם. בימים ההם היה מרויח עד שלושת אלפים רובל לחודש - כשם שהוא יהודי!

וכדי שלא להחמיץ את השעה היה עליו לארגן את תעשית היין בהיקף הראוי. שינסו בני בית פייגין את מתניהם ופתחו במלאכה. עשרות חביות, זו על־גב זו, הוצגו במטבח. יומם ולילה היו הידים עסוקות בעבודה - זה כותת את הצימוקים, זה מודד מים, זה סוחט, זה מסנן, העיקר - הסינון. היתה עבודה זו מאריכה את יצור היין לאין שיעור.

"ואתה שואל, בנימין, מה היה על השחיטה?" אומר חיים יעקב, ובני־ימין רואה את בת־הצחוק החיורת הנעלמת בזקנו, את כל מראהו, מראה האיש המצטדק. "שאלת שאלה זו פעמים. אבל הגע עצמך, איך יכולתי להחזיק בשחיטה? והיין מה יהא עליו? כלום רשאי הייתי להטיל את כל העבודה על פסיה שלי או על הילדים - והם עדיין רכים לימים. מלבד זה, בינינו לבין עצמנו, פניתי כה וכה וראיתי שקהילת האדיץ הולכת ומתדלדלת. היתה רוח חדשה בגלות שלנו, ומשפחות־משפחות התחילו להעתיק מושבן לכרכים - אלה לשם משרה ומסחר ואלה לאוניברסיטאות ולאקדמיות. מין מגפת־נדידה פרצה בעיירות ישראל. האנשים היו צוררים את חפציהם ועוברים לערים הגדולות. שמתי איפוא את לבי למתרחש. עסק ביש! כשהקהילה כתיקנה - השוחט הוא שוחט והעולם במקומו עומד. ואם הקהילה הולכת ומתדלדלת? ועוד - מהו השוחט לגבי השלטון הסובבטי? השוחט הוא עובד הפולחן הדתי, איש משולל זכות הבחירה, מנודה ומוחרם בארצנו. בניו של איש כזה אינם רשאים להיכנס לבית־ספר גבוה או לקבל עבודה במשרד ממלכתי. אם כן, מה יהא בסופם? אני פונה אל פסיה. 'פסיה!' אומר אני. 'צריך יהיה לעזוב את השחיטה, ומה, אתה סבור, עונה לי פסיה? היא אומרת: לא! 'אביך, אומרת היא, 'ר' איי־זיק פייגין, היה כל ימיו שוחט, וזקנך, ר' צבי הירש פייגין, זכר צדיקים לברכה, אף הוא עסק בשחיטה, ואין אתה רשאי, אומרת היא, למעול בשחיטה.' - 'אם כך, שואל אני, 'מה יהיה, פסיה־לי, על היין?' - 'היין, אומרת היא, 'לא יקרה לו כלום. צריך למעט בתוצרת היין, ואין להרע עיש את העולם!'"

כך אומרת פסיה לחיים יעקב בקול שקט ונמוך, כדרכה. לא, פסיה

אינה מגביהה קולה. כי הגידו מה שתגידו על פסיה שלו - אין בה אותה השחצנות ואותה התקיפות של הרבה נשים מישראל, שהן יוררות לחייך ומחשיכות עליך את אור העולם. אלא מה? יש לה לפסיה חסרון קטן: עקשנות. עלתה מחשבה בלבה, לא תזוז ממנה אף כחוט השערה. לך ודבר אליה מן הבוקר ועד הערב - היא בשלה: לא יאה הדבר שחיים יעקב פייגין יזנח את השחיטה, נתלת האבות, ויתעסק ביינאות! ומה עושה חיים יעקב? חיים יעקב עומד על דעתו - בעל הבית צריך להיות בעל הבית! אך דא עקא, כדי לזנוח את השחיטה ולקבל את זכות הבחירה היה עליו לפרסם את הדבר ברבים. באנחה עמוקה שלח מודעה לעתון "הפרוליטריון החרקובי": "אני, חיים יעקב אייזיקוביץ' פייגין, תושב העיר האדיץ, מודיע בפומבי שמסלק אני את ידי מן השחיטה ואין לי מעתה שום שייכות לפולחן הדת". נתקבל העתון בהאדיץ ובא לידי פסיה שלו - נתהי תאניה ואניה! תוצרת היין בעצם תקפה, הקונים דוחקים - ופסיה כובשת ראשה בכר ומקוננת על השחיטה!

משסיפר חיים יעקב לבנימין פרשת ההסתלקות מן השחיטה כמו נגולה אבן מעל לבו, והוא עובר לענינים מנחמים יותר. מה נאמר ומה נדבר? - תודה להשם יתברך ולייני הצימוקים. הרובל היה מצוי בכיס, הבית היה מתנהל כיד המלך ועוד כמה אלפי רובל נחסכו, על כל צרה שלא תבוא.

כך סבב לו הגלגל כשלוש שנים, עד שבאה התקלה, והגלגל חדל להסתובב. כזה הוא מזלו של אדם! בא להאדיץ פינאינספקטור חדש, ודוקא יהודי, ניסנוב שמו. באחד הימים נכנס אל בית פייגין ומצא את מלאכת היין בתקפה, ואת חביות היין ראה, ואת הררי הצימוקים. ישב לו הפינאינספקטור ניסנוב אל השולחן, פתח את תיקו וכתב פרוטוקול. הטיל את כתב הפלסטר לתוך תיקו והלך לו.

מה לעשות? מובן, ראשית כל מתחילה פסיה להורות לחיים יעקב מוסר השכל, כדרך הנשים. מה טוב היה, אומרת פסיה, לו היה חיים יעקב שו"ב כקודם, והיו שקט ושלוה ללא יין וללא פינאינספקטור וללא צרה ומגפה, ואילו עכשיו, אומרת היא, אל תפתח פה לשטן, חיינו תלויים לו מנגד, ועוד תבוא המשטרה ותושיב אותו בבית האסורים - אוי לה לפסיה ואוי להם לשונאי ציון!

ברגע זה ניגשים שני איכרים לסוכתו של חיים יעקב, והוא מוזג להם כוסות תמד. האויר נתבהר, אי-שם בשדות מטיילת החמה המרו-חצת. גם צללי העננים מתהלכים בשדות, מגיחים ונסוגים ועושים מעשי-תעתועים. הנה הם בורחים בתלחלה, מגלים יפעתה של חלקת-שבלים, מגהצים בנסיגתם כיכר ירק ופרחים. זוהר החמה כובש את הכל, רודף צללי העננים עד חרמה. אך שוב יד הצללים על העליונה והם הולכים ומסתערים אל האופק. אור ואפלה מחוללים בשדות!

עבודת השרטוט של בנימין מרובה היום, אך בדעתו לשמוע את סיפור-היין עד גמירא. חיים יעקב מטפל בתמד, אפס את סיפור המע-שה אינו מפסיק. ככה יש ויתקוף את האדם בולמוס הדיבור.

אם כן, הפרוטוקול... הפרוטוקול נכתב ויצא למסעותיו, וכעין חרב הונחה על צוארם של בני בית פייגין. אמנם עם כמה מפקידי השלטון בהאדיץ היו לחיים יעקב יחסים טובים למדי. פקיד המשטרה סופרו-נינקו בכבודו ובעצמו היה תוקע לו ראשון את כפו ואומר: "גפים אייזיקוביץ, שלום עליכם!" והתובע פיטראק אף הוא לא היה בורח מכוס משקה. אלא מה? הפרוטוקול חי את חייו הוא, סובב הולך מתיק לתיק, ממשרד למשרד - כתוב וחתום בגושפנקה של מלכות. אנשי-שלומו מעכבים את מהלך הפרוטוקול, חולפים שבועות וירחים, אך האם לא יתבעו סוף-סוף את חיים יעקב לדין? חוץ מזה, נאלץ לסגור לפי שעה את העסק, העתיק את החביות מן המטבח לרפת והבית ללא צימוקים, ללא תסיסה וסינון ומזיגה, ללא קונים ופרנסה. ומובן מאליו, הלב דואב.

בינתיים אזל היין שהיה לחיים יעקב מלפני הפרוטוקול. קונים לעשר-רות הסתופפו בבית פייגין: הבה לנו יין-צימוקים! אומר חיים יעקב לתובע פיטראק: "צריך לעשות משהו בפרוטוקול!" בקיצור, הפינ-אינספקטור ניסנוב נשלח לאחד הכפרים, המשפט נערך בחפזון. והוכח בו באותות ומופתים ובגביית עדים שחיים יעקב לא התעסק מעודו ביצור יין לשם מיקח וממכר, וכל מה שמצא הפינאינספקטור ניסנוב לא נעשה אלא לספק את צרכי הבית. התובע פיטראק ביטל את התביעה.

נמלך חיים יעקב בדעתו ובדעת אשתו פסיה והלך אל עורך-הדין בורשטיין לטכס עצה בדבר יצור היין. אמר עורך-הדין בורשטיין שיש לקבל פטנט, רשיון. והוא מקמט מצחו ומנענע באצבעו, מתעמק בספרי-

החוקים ומוסיף ואומר: "ולא פטנט אחד, נפים אייזיקוביץ, אלא שלושה: האחד ליצור היין, השני להחסנת היין והשלישי למכירת היין."

עצה מרנינה, לא כן? לא זו בלבד שכל פטנט עולה אלפים, אלא אתה עולה, ברוך השם, לדרגת נפמן, ושוב שוללים ממך את זכות הבחירה, ובניך אינם רשאים לקבל השכלה גבוהה, ומרובים המסים והארנוניות והצרות לאין שיעור.

מה עושה חיים יעקב? אומר שלום לעורך־הדין וחוזר הביתה – לטכס עצה עם פסיה שלו. כי פסיה שלו אינה מאותן הנשים שארזן אך תלונות וקטטות, או אפנות וצעצועים, או סתם טפשות ודלות־המוח. אם שעה חמורה באה לך – הימלך בפסיה. הוה בטוח, כי לא תקדיח את תבשילך.

ובכן, מה החליטו בדבר הפטנטים? לאחר שדנו בדבר נמנו וגמרו לבקש את הפטנטים. חיים יעקב שילם את אלפי הרובל, קיבל את שלושת הפטנטים וחזר אל יצור היין. עברו חודש וחודש, חיים יעקב פונה כה וכה, רואה את העסק והנה הוא עסק ביש. החביות מלאות יין־צימוקים משובח, אלף בקבוקים מוכנים לו תמיד בביתו, גם החנות מלאה יין – וקונים אין! אזלו הקונים ופרחה הפרנסה!

אך לאן הלך לו הקונה, ולמה קצה נפשו ביין? סיבת הדבר – פשוטה. מחמת הפטנטים והמסים קפצו ההוצאות למעלה ראש, ובמקום שלושים קופיקות עלה בקבוק היין יותר מרובל. כיון שכך הוכרח חיים יעקב להעלות את מחיר היין עד שני רובלים הבקבוק. רואה זאת הקונה ואומר: לא מדובשך ולא מעוקצך! והסחורה מונחת כאבן שאין לה הופכין. ואילו הפינאינספקטור אין לו ענין בסחורתך, בקוניך ובפרנסתך. הפינאינספקטור אומר: הבהב! עליך לשלם את דמי הפטנטים ואת המסים במועדם. משזכית לעלות לדרגת נפמן שוב אין לך תקוה. אם אין אתה משלם, מטילים עליך קנס פי שלושה – וסוף לדבר!

פונה חיים יעקב אל פסיה ואומר לה בקירוב כך: "פסיה, אולי כדאי להוזיל את היין?" עונה פסיה: "הכיצד? הרי אתה מקפח בזה את הרנח לגמרי!" אומר חיים יעקב: "שטיא, אם להמעיט במנת הצימוקים או להוסיף במידת המים, למשל שלוש כוסות מים מול כל פונט צימוקים, הרי הכל במקומו עומד, ושלוש על ישראל!" למשמע

דיבורים אלה פניה של פסיה מתכרכמים, והיא פונה אל חיים יעקב ואומרת שלא יאה הדבר, שהפירמה צריכה להיות פירמה, ולכלכל את הקונה במים – אין זה אלא מעשה־אונאה ובזי־בזיונות...

ככה אומרת פסיה, ואין היא מגביהה קולה בדברה, אך הוא תודר, הקול הנמוך הזה, לנבכי הלב ועושה שם את שלו. בקיצור, חלף הקיץ, בא החורף, הגיעו ימי־פורים, והתקלה בעינה עומדת. יין, ברוך השם, יש, אוצרות של יין – וקונים אין! נמלכו שוב חיים יעקב ופסיה בדעתם וגמרו אומר, שהואיל וימי־פסח מתקרבים ועמנו ישראל זקוק לארבע כוסות יין כשר לפסח, והואיל ובכרכי מדינתנו הרחבה קהילות הגונות של יהודים מצפות מן הסתם ליינ־פסח ואינו – צריך להעביר את היין לכרך, ושם ימצא לו קונים בשפע. עמד חיים יעקב וטען קרוז מלא יין, בקבוקים לאלפים, ושלח את היין ללנינגרד. ובדרכו ללנינגרד, עודו יושב ברכבת, משפשף הוא ידיו זו בזו ומונה במחשבה אותם אלפי הרובל של רנת הצפויים לו בכרך. ודאי שירבו הקופצים על סחורתו ויאחזו שבעה קונים בבקבוק אחד – זה אוהז וזה חושך, וזה מעלה את המיקח – בקיצור, הזיות ותלומות ועורבא פרת.

הוא מביא את קרון היין ללנינגרד, ולנינגרד, כידוע, אינה האדיץ. שם אין איש מכיר את גפים אייזיקוביץ' פייגין ואין מי שיתקש לו את כפו וידרוש בשלומו. ברחובות העיר מהלכים שם מחנות של פינאינס־פקטורים וממונים ופקידים וגזברים ואנשי־הרשות. אותם הממונים והפקידים עטו על קרון היין כעדת עורבים, להבדיל, עיינו בתעודות ובפטנטים, מדקדקים בקוצו של יו"ד, מקפידים במידת הדין, לבל תהיה לו, חס וחלילה, לחיים יעקב פייגין הקלה כלשהי. ומכיון שהתעודות נמצאו כשרות בתכלית הכשרות אומר אחד הממונים: "הבו לי את היין ואבחן את חריפותו! כי לפי חוק כזה וכזה, סעיף פלוני־אלמוני, חריפותו של יין־פירות אינה רשאית לעלות על כך וכך מעלות!" והוא לוקח את המדכוהל ונותנו ביין – ואוי לו לגפים אייזיקוביץ', ואוי לנפשו!

"אוי לי ואוי לנפשי!" קורא חיים יעקב. "חריפות היין היא שהיתה בעוכרי וטבחחני טבח. אותו הממונה על החריפות מצא שלוש מעלות עודפות בייני, ולא הספקתי לפנות כה וכה והיין הוחרם לטובת הממ־שלה, ואני חותם על איזו תעודה, מקבל איזו קבלה כתובה וחתומה ויוצא ערום וחסר־כל, דל וריק כביום הינלדי – ללא יין וללא קונים.

ללא קרן וללא פרנסה! הראיתם אשה כפסיה שלי? הפירמה צריכה להיות פירמה!"

כה אמר חיים יעקב לפסיה אשתו כשחזר להאדין בפחי־נפש. ופסיה שומעת את דבריו המתלהמים ומנחמתו כדרך הנשים. פסיה אומרת, כי לפי סברתה הדלה אין ההחרמה תלויה בחריפות היין, כי לו גם היתה החריפות מתאימה לאותו סעיף אלמוני תג בתג, היו הפקידים מוצאים אמתלה אחרת, והסתורה היתה מוחרמת ממילא. אלא מה? נראה לה לפסיה שהמשטר שלנו, שיחיה ויאריך ימים, החליט לקצץ בנאָפּ, וצריך למלט את הנפש בעודה חיה, כי הבנים הולכים וגדלים, ומה תהא תכליתם? ואם כך, אומרת פסיה, צריך לסלק את היד מאותם הפטנטים ולחדול מיינ־הצימוקים, ואלוהים בשמים ימציא להם פרנסה אחרת וקרדום אחר לחפור בו.

חיים יעקב ציית לאשתו והסתלק מכל הפטנטים ומתעשית יין־הצימוקים וממדרגת הנפמן. אך מה עושה השם יתברך? השם יתברך, הסומך נופלים, מקדים רפואה למכה ובא לעזרו של חיים יעקב. אותה שנה הוציא המשטר הסובבטי שלנו חוק חדש בדבר פיתוח הגננות. ובחוק כתוב ורשום, כי כל אזרח רשאי לגדל עצי־פרי כאֶנְת־נפשו ללא מפריע, ובן־חורין הוא ממסים ומארנוניות. והרשות בידו של האזרח למכור את הפירות הן טריים, הן מיובשים והן כבושים ומעור־בדים—כגון עסיס או מיץ או יין־פירות. והעוסק במכירת תנובת גנו פטור ממסים שלוש שנים, ובקהל הנפמנים לא יבוא.

יין־פירות! ובאמת, היכן נמצא כתוב שעל חיים יעקב להתעסק אך ורק ביינ־צימוקים? ויין־דובדבנים, למשל, או יין אגסים, שזיפים, ענבי־שועל אדומים ושחורים—ואפילו יין־תפוחים! אלא מה? עליו ליהפך לגנן? גם לזה יש תרופה.

מה עשה חיים יעקב? חקר גן־דובדבנים אצל אחד האיכרים, והחכי־רה היתה, בינינו לבין עצמנו, למראית־עין, ומחירה היה, בינינו לבין עצמנו, חצי הדלי יין. והאיכר וגנו הם בכפר סארי, ובני בית פייגין אף לא ראו את הגן עד היום הזה.

אחר־כך נסע חיים יעקב לחרקוב—בתו רחל היתה אז נשואה ומקום־מגוריה היה בחרקוב. הוא שאל שם בעצת מומחים ביינאות והשיג גם ספרים לתעשית יינות־פרי שונים, יין־יין ומינו ואָרחו ומש־

פט תוצרתו. ככה חזר להאדיץ, והוא עמוס עצות ומתכוננים. לאחר עיון בספרים ובמתכוננים ניגשו בני בית פייגין למלאכה. עבר זמן מועט, ויין־פירות משובח מתוצרת פייגין הופיע בשוק האדיץ, ומחיר הבקבוק אך חמישים קופיקות. תושבי האדיץ טעמו את היין, והיין נעם לחפם.

וחיים יעקב מתלהב לאט־לאט בדברו ומגלה לבנימין את סוד המתכון. נוטלים, למשל, את עסיס הדובדבנים. ומהיכן נוטלים את העסיס? קנית, למשל, בשוק סל דובדבנים. וידוע הדבר שבעונת הדוב־דבנים אפשר להשיג סחורה זו בזיל־הזול. ובכן, נוטל אתה את הדוב־דבנים ומריקם אל החבית. עליך להשאיר אותם בחבית לשנים־שלושה ימים לשם הוגעת הקרום. אחר־כך אתה מעביר את הגרגרים בין דור הגלילים, כדי שיתפקעו, ומתחיל בעבודת הלחיצה. ולחיצת הגרגרים נותנת לך את העסיס, הוא החומר העיקרי ליין. את העסיס עליך לערבב במים – חמישים אחוזים מים וחמישים אחוזים עסיס. אז באה תוספת הסוכר – שמונה פונטים סוכר לכל דלי – ואחר־כך מציגים את החבית סמוך לתנור לשם תסיסה. וחסל. לאחר ימים אחדים לפניך יין דובדבנים צח ומזוקק, וכל הזוהמה והקופעת שבמיץ שוקעות אל קרקע החבית. וכזה מצטיין יין־הדובדבנים מיינ־הצימוקים. שם אתה נזקק לסינון, והסינון מאריך את העבודה ומעכבה לאין שיעור.

חיים יעקב מתלהב שוב, וכשם שהתלהבותו גוברת כך מתמעטת התפעלותו של בנימין.

“ודאי בדעתך לשאול, בנימינ'קה, אומר חיים יעקב, אף כי רחוק היה הבחור משאלה זו כרחוק מזרח ממערב, “ודאי בדעתך לשאול, מה הייתי עושה בשאר ימות השנה, כעבור עונת הדובדבנים ושאר הפירות? מהיכן הייתי נוטל אז את העסיס לתעשית היין?”

והוא מפרט לבנימין את הדבר ביושר־לב. בשאר ימות השנה יש לנו, ברוך השם, פירות מיובשים. מרתיע אתה את הפירות המיובשים במים ומכין עסיס שאינו נופל משל הפירות הטריים.

פה חוזרים סילונות הגשם ומצליפים על גג־הפח. הצליפות – קלילות ועמומות, כל טיפה וקולה הקטן. השמים הסתגרו, וצללי העננים חדלו להלך בשדות הרחוקים. התכסו השדות מכסה אפלולית. שוב התרוקן השוק, אך קול המולה ושאון מים, צווחות נערות ונשים באים מעב־

רים. הנה עובר כלב, פסיעותיו עצלות. הוא מרכין ראש ומשפיל זנב, מטה חטמו אילך ואילך, תר אחר מזון. הגשם מציף את ארבע אמותיו של הכלב, אך הנה הוא נתקל בעצם ראויה לגרימה – ומה לו לכלב הזקן ולגשם?

ברוך השם, נסתיימה פרשת צור ייִן־הפירות, ועכשיו יודע בנימין את מלאכת היין על בוריה. סוף־סוף בא המשך הדברים. אם יש עסקי־זהב בעולם, אפשר לומר שייִן־הפירות היה אחד מהם. הגיעו עצמכם: הבקבוק עלה לו לחיים יעקב לא יותר מעשרים קופיקות, והיין זך ומשובח וריחני ונושא חן בעיני כל שותיו, והשותים, ברוך השם, מרובים, ואין לך לא מסים ולא פטנטים ולא פינאנספקטורים – הקיצור, ברוך יהיה השלטון הסובבטי שלנו! באותן שלוש השנים צרר חיים יעקב בצרורותיו אלפי רובל לעשרות. עוד היום גנוז עמו מטבע הגון מאותן השנים.

חיים יעקב נאנח. על מה זה האנחה, גפים אייזיקוביץ? "אט, לא־כלום. נזכרתי באותן השנים..."

פה באה סקירה היסטורית קצרה על ימי הנאָפּ וקצו של הנאָפּ. זה ריחף באויר זמן־מה קודם, ופסיה אשתו, כשם שהוא יהודי, התנבאה לאחרית הנאָפּ עוד לפני שנים אחדות, בהיותו, כביכול, איתן ותקיף ונראה כעומד לעד. והנה בא היום המפלגה אמרה: הקץ לנאָפּ! אינ־דוסטריאליזציה, קולקטיביזציה... התחילו הקולחוזים צצים ככמהים וכפטריות, והנפמן בעיר ירד שאל תחתיות. אז אומרת פסיה: "חיים יעקב, צריך לקצץ מעט ביין!" – "לבהלה מה זו עושה, פסיה?" – "מכיון שבאה פורענות לעולם," אומרת פסיה, "חלילה לך להימנות עם ה'קולאקים'.* לאט לך, חיים יעקב."

וחיים יעקב שומע גם הפעם בקול אשתו ומקצץ במערכת היין. והוא הולך ומקצץ, עד שסגר את העסק לגמרי עד יעבור זעם. שוב נעתקו החביות ושאר המכשירים מן המטבח לרפת, חדלה המולת היין בבית – ויהי הס! אנשי־נאָפּ יורדים מגדולתם, מאבדים את ממונם ורכושם, משלמים קנסות ומסים פי שלושה ופי חמישה, משולחים לארץ־גזירה – לסולובקי ולנארים, וכל עוד רוח באפם. בחוץ מהלכת החרב, ובני בית פייגין נחבאו אל הכלים, נתקפלו כצב זה בשריונו. היין בוער מן

* "בעלי־אגרוף", ברוסיה – כינוי לאיכרים עשירים

הבית - אין יין בנמצא. כשבאים קונים מעמיד חיים יעקב פנים תמ' הות: יין? איש פשוט הוא, מתהלך באמונה את ה' ואת השלטון הסוביטי ועם קהל הנפמנים, חס וחלילה, לא נמנה מעולם.

ריבון העולמים בא לעזרו של חיים יעקב, והמים הזידונים סטו ממנו והלאה. מעשה-נסים! איש לא נגע בו לרעה, וגם לרכושו לא נגרם נזק כלשהו. אך כעבור ימי הזנעה, ושמש חדשה זרחה על ארץ הסוביט-טים שלנו, ושנות העמל הנה זה באו לבריות, והוכרזו תכניות-החומש של עבודה ובנין - אומרת לו אשתו פסיה: "חיים יעקב, די לך להתהלך בטל! עליך לפנות אל השלטונות ולהגיד כי מבקש גם אתה להצטרף אל העבודה!" חיים יעקב עונה, כי אין את נפשו לעבוד עבודת-פרך בעד פת-קיבר, כי ברוך השם, המטבע, המטבע של אותן השנים, לא אזל מכיסו ועוד ביכלתו להתבונן ולחכות לימים טובים מאלה. פסיה אינה טומנת ידה בצלחת ומתחילה, כאילו יתוש עקצה, לדבר דיבורים משונים: "הממשלה שלנו, אומרת היא, דואגת לטובת הכלל, ועלינו, בני הארץ, להשתתף בעבודה." בקיצור, מה פה להאריך דברים? וכי אין אתם יודעים את כוח האשה? חיים יעקב פייגין, השו"ב והנפמן לשעבר, נכנס בוקר אחד אל החבר מאיבורודה, ראש הקואופרטיבים בהאדיץ, ואומר: "ניקולאי אפאנאסביץ'! הגיעה השעה לארגן פה בעירנו בית-חרושת קואופרטיבי לייך-פירות." הוא מפרט לפני החבר מאיבורודה את הדברים ומגלה את סודות המתכונים ומחשב חשבונות ומוכיח כי העסק הוא עסק-זהב. החבר מאיבורודה מכנס את הועד וחיים יעקב בא לישיבה לבוש קפוטת-השבת ומרצה דבריו על מפעל היין, מפרט את ההוצאות וההכנסות ואומד את המאזן. לאחר שקלא-וטריא קצר קובע הועד את התקציב וממנה את נפים אייזיקוביץ' פייגין למנהל בית-החרושת לייך - הוא המנהל והוא המוכר עד היום הזה, ועוד לו חמישה פועלים בבית-המלאכה.

לא, אין חיים יעקב מתחרט על שעבר לבית-החרושת הקואופרטיבי. הפרנסה, ברוך השם, מצויה, ואם גם לא בשפע, לא כבאותן השנים. והוא נאנח שוב ומשתתק. נגמר סיפור המעשה. אלו הן איפוא תולדות חיים יעקב פייגין, מעשי תקפו וגבורתו. הנה הוא נופל לבירא עמיקתא, וכל עוד נשמה באפו. אך ראורנא: הגלגל סובב, זיק-אור מנצנץ במחשכים, וחיים יעקב עומד על רגליו, מנקה את בגדיו וממשיך בדרכו.

הם יושבים בסוכה ושותקים שעה קלה. הגשם חדל, ובנימין שם סוף־סוף את פעמיו הביתה לשם עבודת השרטוט. היום עליו לשרטט מכונה משונה ומורכבת.

דיוקנה של לידה, נערת־הלב, חוסמת פתאום את העולם. שלוליות המים שוטפות לאֶטן, וברחובות האדיץ חוזר מירוץ הצללים והנוגה. בנימין צועד ברחובות האדיץ, בעולם המזהיר והמרוחץ, אפוף חלומות וגיל. צועד ושר ללא הגה את השיר הנושן של הנער לנערתו.

הגשם פסק. שאון המים גווע, וכעין חג יורד לארץ ומזהיר בשבבים הצפים בשלוליות, בטיפות המים המטפטפות מן הגגות לסירוגין – מטפטפות ועומדות בעצלותן ושוב מטפטפות. הופיעה החמה והכתה בכל כוחה בלחותית העליזה שבחוץ. הנה סימטת־הגנים. גם בה קוד־חיים החיים הקטנים. אהרן בן הסנדלר, נער בן י"ב, כדרכו, מרעיש עולמות בסימטת־הגנים. הוא סידר את כל החברה, ותמר בתוכה, בשורה אחת. אלה עומדים כפופי־ראש ואלה מקפצים, מגיעים אל ראש השורה ומרכינים אף הם ראשם. קאטיה הקטנה, בת השכן, אינה מש־תתפת במשחק. יחפה עומדת היא באחת משלוליות המים, שגדלה כזית, והבעת אושר בעיניה.

בני בית פייגין עורכים חגיגה לכבוד בוא סולומון. ידי פסיה הזקנה מלאות עבודה למן הבוקר: אופות, מבשלות, מטגנות. שרה סמואילובנה ותמר עוזרות על-ידה. בבית משהו מרוממות-הרוח של ערב "שמחה" יהודית. מקצת בהלה ופזיזות, קול חריקת הדלתות, ביקוע העצים בחצר, חביטת היעה שבפינה, קול דלי המים בהתרוקנו אל החבית, קיצוץ הבשר והירקות, ריחות נעימים של אפיה ותבשיל, מרוצת רגליה הדקות של תמר-היא, על-כל-פנים, מתערבת בפל ומפריעה לכל.

בין המוזמנים גם לידה איידלמן, לפי הצעת רחל. וכדי שתרגיש לידה את עצמה יפה הוטל על בנימין להזמין גם את חברתה מלנינגרד, הגרה אף היא בוילבובקה. בנימין מנסה להוכיח כי נערות אלו לא היו מעולם בסביבה יהודית, ויש לחשוש שמא תפרענה את השמחה. סולו- מון שומע דברים אלה ומתחיל להרעיש עולמות: הבה את הנערות! וכיון שסולומון הוא בעל השמחה וחתן-דעתו היא המכריעה, מציית בנימין על-כרחו ומזמין את לידה וחברתה. לתמהונו מסכימות המוזמ- נות מיד, ללא פקפוק.

חברתה של לידה, קלאנה בוכרובה, היא אשת-איש, ולה תינוק בן שנה וחצי. בני בית איידלמן מכירים אותה מלנינגרד. בעלה - מהנדס, מתלמידיו של סטיפאן בוריסוביץ', ואביה - דוצנט לכימיה באותו בית- ספר גבוה שבו עובד אביה של לידה. יש בקלאנה איזו שלהבת כמוסה מגרה, עיניה הבהירות מתנוצצות תדיר ופיה מוכן לבת-צחוק. בת- הצחוק מרחיבה את פיה ומגלה את חניכי-שיניה הורודים, וכל אשר נשמת גבר באפו מתבונן בתשומת-לב אל בת-הצחוק. כזאת היא קלא- נה, וכך עשה אותה האלוהים - אותה ואת אפה המזוקר ואת צמותיה ואת גופה המושך.

הנה זה בא הערב, ערב של אמצע אוגוסט. אחד-אחד, זוגות-זוגות מתכנסים המוזמנים בבית פייגין, לבושים בגדי-חג. הנעלים מצוחצ- חות, הכותנות מלבינות, עניבות-פאר לצואר, וישר, ללא קמט, קו המכנסים. גם תלבשתן של הנערות והנשים עשויה ברצינות ובטעם. נסתכל, למשל, בגולדה גינצבורג. שמלתה - שמלת-בד רגילה, שאולי

עתה זה עלתה מן הכביסה ומן הגיהוץ, אך חוט האלמוגים שלצוארה מוסיף לפניה לויית־חן. פניה של גולדה מכוסות בפור, אולם צחותן מבצבצת מבעד לפוך, והיא היחידה בין הנערות שלא צבעה את שפתותיה. או נעיף עין בבת בעל־הבית, ברחל פייגין. היא מהלכת בחדרים זקופה ודקת־מתנים וסלסלת צוארונה המרוקם מקיפה בזר עדין את פניה. רק תסרקתה של האשה המלבבת, תסרוקת־הפּרמננט רבת העיקולים והגלים, מוזרה במקצת בעיני בנימין.

השולחנות ערוכים בחדר הגדול, אך הסעודה טרם התחילה. הנוער התכנס בחדרו של בנימין. לידה וקלאנה עוד לא באו, ובנימין, המנצח על הפאטפון, מטפל בתקליטים ובמחטים. סולומון וגולדה יוצאים במחול. גולדה אינה בקיאה כל־צרכה במחולות אלה. סולומון מחולל כלאחר־יד. לא, הבעת־פניו של סולומון אינה מרוכזת, אך כנגד זה – כמה חוגגות פניה של גולדה! היא טופפת בזהירות על בהונות רגליה, מוסרת את עצמה לבן־זוגה בכל רמ"ח אבריה. היא – חומר ביד היוצר, היוצר מסובב אותה אילך ואילך, משרבב רגל ופוסע אחורנית. וגולדה מסתובבת על בהונות רגליה, וזיו פניה סובב אתה.

הנה באה גם רחל פייגין אל החדר – היא נכנסת ויוצאת חליפות לרגל משק הבית – ובנימין מזמינה למחול. הוא מחבקה אלי קצת יותר מן המידה המתאימה. בעיניה האפורות – ארשת רצינות.

המחול נגמר. באכזבה עליזה מתפרדת חבילת המחוללים. בנימין רואה את תמר יושבת על ברכיו של ברמן־אמנון.

"עם מי שיחקת היום בסימטה?" שואל אמנון.

"עם אהרן. התחרינו במרוצה."

"אזמינו לדו־קרב!"

"את מי?"

"את אהרנ'צ'יק שלך!"

ברמן מעמיד פנים איומות. אכן, אין לקנא באהרן בצאת עליו אמנון למלחמה ולנקמה. תמר מברכת את איש־המלחמה.

"כבד, כבד אותו במהלומות, דוד ברמן!"

הנערות מוילבזקה טרם באו, ובנימין יוצא החוצה להקביל את פניהן. סולומון מצטרף אליו. את פניהם מקבל הערב המחריש בכנפיו המאפילות. סולומון מחבק את זרועו של בנימין, פוסע על־ידו ומזמר זמר קליל. הם יוצאים אל הדרך המוליכה לוילבזקה ונתקלים בלידה

ובקלאנה, העולות בשיפוע ההר. תלבשתה של לידה אינה מסנוורת את העין – חזאית שחורה, פרח כחול בחולצה השקופה, מגבעת־קש קטנה ההולמת יפה את ראשה. אך כנגד זה מה נהדר מראָה של קלאָנה! מלמלה ומשי שחור ונעלי־לפּה גבוהות־עקבים, שפתים צבועות, עינים בהירות ומתנוצצות, צואר שזוף וחיטוב, חניכים מושכים.

“בוברובה!” אומרת היא בקול־נשים תזי ומושיטה לסולומון את כף־ידה העטופה כסיה משולשלת למחצה. גם לידה נוקבת בשם משפחתה, והחבורה ממשיכה בדרכה, עטופת ערב רך. כעבור דקות אחדות זרר־עותיהם של סולומון ושתי הנערות שלובות, אחת מזה ואחת מזה, והנה מתחילים הפטפוט והצחוק והשיחה הקלה. לא, אין סולומון בא במבוכה, בהודמן לו בדרכו שתיים או שתיים־עשרה נערות – ברוך השם, נהירים לו שבילי ההתנהגות עם המין היפה.

בנימין צועד על־ידה של לידה וזרועותיהם אינן שלובות – הנאהבים מורך בלבם. אך הוא גם אינו כופף את ראשו ומתפלש באבק. בשעת הצורך הוא פולט דיבורים מרוסקים, מכל־מקום משתתף בכל כוחו בצחוק.

קול העדר הנה זה בא – ערבוביה של געיות ופעיות והצלפות־שוט, חביטות רגלים והעלאת אבק. האבק מכסה את העדר ומתאבך לשמים. עתים נפרדת אחת הפרות ושמה פעמיה לביתה. היא עומדת בעינים מהורהרות לפני שער החצר הנעול וגועה “מה”, ועמוקה הגעיה ועגומה מאוד ונישאת למרחקים. נערה יחפה פותחת את השער, והפרה נכנסת אל החצר. באהבה רבה חובטת הנערה היחפה בגבה של הפרה:

“נו, מאנ'קה!”

חזרה הפרה לביתה לשם חליבה ולינה – ברוכה הבאה! מה יפה הערב! מה חמים הרוח המרפרף, המתהלך הנה והנה, המביא עמו ריח חלב ופרחים.

והעדר ממשיך בדרכו – אנדרלמוסיה של געיות ותקיעות וצויחות, הצלפות־שוט ותימרות־אבק.

“הבה נימלט!” אומר סולומון, והחבורה רצה למקום־המקלט – סימ־טת־הגנים השוקטת. שם היא עומדת רגע קט, פליטת העדר, ומסתכלת בשמות שעשה בה האבק. קלאָנה נאנחת על נעליה, נעלי־הלפּה. מתוך הבית נשמע קול הפאטפון בנגנו את הטאנגו “הגשם יורד”.

"זה עידן ועידנים לא רקדתי!" אומרת קלאנה, ובעיניה הבהירות צער וציפיה.

אך קלאנה בוברובה אינה מסוגלת לצער ממושך. שוב מצטחקות העינים הבהירות. בחדר הגדול עומדים השולחנות הערוכים וחגיגות נסוכה עליהם. כמה מהזקנים כבר נתכנסו - ברל לויטין ואשתו, גינצ' בורג הגבאי. סבתא פסיה ושרה סמואילובנה מטפלות בשולחנות, מסדרות את הכלים והבקבוקים, הקערות והכוסיות. החבורה נכנסת לחדרו של בנימין. תקיעות-כף, שברי-מלים... גולדה מסמיקה, מסנטרה עד תנוכי אזניה. ברמן בא חישימהר לעזרה. הוא מסלק את תמר מעל ברכיו ומתעסק מעט בשתי האורחות - כולו נימוס ופקחות.

ובכן, שוב נשמע קולו הצרוד של הפאטפון. הפעם יוצאים שלושה זוגות במחול - סולומון וקלאנה בראש, אחריהם גולדה וברמן, בנימין ולידה. כפיידה הצוננת של לידה שלובה באצבעותיו של בנימין, וידה השניה נתמכת בשכמו. זאת לו הפעם הראשונה שהוא חבק את לידה. ברוכים המחולות! ברוכים האנשים בכל אתר ואתר, המתברים מחולות ומוסיקה למחולות, המקמטים מצח, מזמזמים זמירות ורושמים תווי נגינה!

קלים צעדיה של לידה, היא נוגעת ולא נוגעת ברצפה, ריחבשמים קל נודף משערה. לא, אין בנימין מרהיב לחבקה יתר על המידה. כמטחוייקשת הנערה ממנו. צלילי המחול מפוזים בחדר - קול כנור ומצלתים, פסנתר וספסופון.

רחל פייגין, בעלת-הבית הצעירה, יושבת הפעם אל הפאטפון. שוב בא מחול הטאנגו "הגשם יורד". קאדנצה ממושכת, כעין אנחה רסוקה, אנקת הקלארנט המתמוגג. הנה נשמע קול-גבר אינטימי - הוא שר על הגשם היורד והנערה עגומת-העינים. שוב סולומון וקלאנה בראש המחוללים. אולי התרחש ביניהם משהו, הן כה לבנות ואמיצות שיניו של סולומון, שינים נהדרות של חיה טורפת, כה גבוהה קומתו ושחור מות עיניו! וקלאנה, האם הצעירה המגרה, לבושת המלמלה והמשי ונעולת נעלי-הלכה המפוארות - האומנם עליה עד אחרית הימים להיות אך עקרת-בית, גפן פוריה ואשת-חיל?

הם יוצאים במחול הטאנגו, פוסעים אט-אט, פונים שמאל וימין, דורכים לפנים ונסוגים לאחור בשטח המצומצם, ורגליהם מנגנות את מנגינת הגבר והאשה. פניו האדישים של סולומון לא היו לו עוד. בת

זוגתו אף היא התמכרה בכל לבה למחולה האהוב עליה, ובת־צחוק מגרה קפאה על פניה וגילתה את חניכיה הורודים. זה יובל שנים לא יצאה במחולות – עוד מימי בתוליה, בהתכנס חברותיה לבית אביה, הדוצנט לכימיה בלנינגרד, או באחד מאולמי הקולנוע לפני צלצול הפעמון, בהרעם צלילי הג'יז מעל הדוכן ובצאת הנוער במחולות. ומה אתם סבורים? כלום לא היו לה אז כמה מכרים טובים, נערים טובים ומגוחכים, חוץ מבוברוב זה שנטפל אליה כספחת עד שויתרה על הכל? עתה היא אשת־איש – קלאודיה ניקולאזבנה בוברובה, ותינוק על ידיה, סיריזינקה, ילד נחמד ופטפטן, והיא כרתוקה בשלשלאות. הבאריטון האינטימי שר על הגשם היורד והנערה העגומה. גם בנ־ימין ולידה בין המחוללים, אך מה רחוקה ממנו הנערה! מבעד לחלון באה אל החדר אפלולית הערב. אין איש מעלה אור – יאפיל־נא, יאפיל החדר, גיחו הצללים מן הזויות, יציצו הכוכבים מבעד לחרכים, תסתור פפנה נקודות־הזהב הצפופות, תפקחנה עין סקרנית ואוזן אפרכסת.

פסיה מופיעה בדלת ומזמינה לסעודה. אבל העיפור־נא עין בסולומון, בבו הנאמן! הוא קופץ ומחבק את אמו, את האשה היהודיה הזקנה, ומקרבה אל שתי הנערות הנכריות.

"הכירו את אמי!" אומר סולומון, ונימה של גאווה בקולו, כאילו יש להתגאות באשה רגילה זו, פסיה פייגיין, שמטפתה כרוכה לראשה והיא טרודה כל היום במלאכות־הבית.

רחל קמה ממקומה – זקופה, חנינית, והתסרוקת המשונה צמודה לרא־שה. מה עשתה רחל בפינה, ולמה לא השתתפה במחולות? היא סובבה את ידית הפאטפון, בעלת־הבית הצעירה, ואיש לא הזמינה הפעם למחול. וגם זאת, אם לדקדק בדבר, אין היא צעירה כל־כך, אחת־אחת צועדות להן השנים – והנה גם הבת הולכת וגדלה...

"נה, חברים, אל השולחן!" מזמינה רחל, ועל אף הכל מתנוססת בת־צחוקה בעוז וברגש. "עוד נרקוד כאַנת־נפשנו!"

החבורה יוצאת אל החדר הגדול. שני שולחנות ערוכים שם – לצעי־רים ולזקנים. אלה ואלה באו היום אל החגיגה לכבוד סולומון. הצעי־רים אולי מרובים הפעם מן הזקנים. נשלפו לוחות השולחן המיועד לצעירים, ונמצא שטח הגון לכלים ולמסובים. תקרובת רבה ערוכה היום על השולחנות. יי"ש ומיני יינות; דגים מלוחים, דגים ממולאים,

יצוקי רוטב קרוש - דגים מארץ הדגים; גם ביצי-דגים אדומות; נקד-
ניקים וגבינה; לחם וחלה - מאפה ידי פסיה; מלוחית רבגונית של
ירקות, שהצבע האדום בולט בה - זכר לסלק; עגבניות וקישואים
גזורים, הן טריים והן חמוצים. ובמטבח מוכנים עוד מיני מאפה
ותבשיל. תחיה ותאריך ימים פסיה הזקנה, שמידיה באו ההוד והשפע
הזה.

האורחים יושבים אל השולחנות, הצעירים והזקנים לחוד. בנימין
יושב על-יד לידה, גולדה משמאלו, סולומון - אצל קלאנה. גם יתזקאל
לויטין ואשתו מרים נמצאים במסיבה. בראש השולחן יושב ברמן,
וסמוך לו תפסה מקום תמר הקטנה. רחל פייגין יושבת בקצה השולחן
השני - על בעלת-הבית הצעירה לשמש את האורחים.

איש אחד קם ממקומו, כוסית היין בידו, והוא מתכוון לפתוח את
הסעודה בנאום קצר. זהו ברמן, מפרנו הטוב. עלינו לשתות את הכוסית
הראשונה לכבוד סולומון פיימוביץ, ידידנו הצעיר. פה, בעיירה זו,
נולד ובגר, והוא נער את הנערים וקונדס את הקונדסים. אחר-כך
יצא את בית הוריו לכרך הגדול, אל בין אנשים שגם לא שמעו את
שמע האדיץ - זאת העיירה הפולטאבית השכוחה. אך הנה בא היום,
וסולומון פיימוביץ חזר לביתו, אל מקור מחצבתו. הוא נמצא שוב
בינינו, ידידנו הצעיר, שוב אנו מבלים עמו. הביטו וראו: הוא יושב
פה אתנו אל השולחן, עדת נערות מקיפות את הוד מעלתו, פניו מבר-
היקות. אם כן, גשת-הנא את הכוסית הראשונה לכבודו, ויהיו נחת
לאביו ונחמה לאמור-יולדתו.

צלצול כוסיות, קולות "לחיים", עינים מזהירות.

כל המסובים שותים ואוכלים כטוב בעיניהם. מחבבי הכוס שותים
ושוגים ומשלשים, ואף בנימין הפעם בתוכם. בתוך ההמולה העליזה
שמסביבו, צלצול הכפות, המזלגות והכוסיות, שאון המסובים וקטעי
דבריהם - בתוך כל אלה רואה בנימין רק את לידה ואת הפרח הכחול
בחולצתה השקופה. קרני-זהב עוטרות את הפרח הכחול.

מנה הגונה של כוסיות יין ואומץ-לב מריק בנימין הערב לתוכו.
אומץ-לב ועוז-הנפש! עוברות דקות אחדות ובנימין קם ממקומו.
משולחן הזקנים בא קול-טפיחה. זהו ברל לויטין הטופח בכף-ידו על
השולחן, ממש כשמש המשתיק את הקהל בבית-התפילה.

"הסו, יהודים, בנימין הוא הנואם!"

"לשוני, אמנם מהלכת בעצלתים - אין אני מגיבורי השתיה הגדור
 ליי - אך גם עלי להגיד מלים אחדות, ויסלחו לי המסובים. הנואם
 הנ גד שקידמני כבר העיר, שהנה יוצא אחד מאתנו את עיירת
 מולדתו אל הכרך, לומד באיזה אינסטיטוט ושוכח את עיירתו הרחוקה.
 אפס העיירה חיה לה את חייה היא. עוברות שנים אחדות, והנער חוזר
 הביתה. אבל מה עשו האב והאם אותן השנים? מדוע שח גבם מעט
 והכסיף שערים? הם הוסיפו להתהלך בעיירה, לבוסס בבצה בימות
 הגשמים, לצום ביום הכיפורים ולהזיל דמעה על הילדים המפוזרים
 במרחקים. והנה חוזר הבחור בבוקר לא עבות הביתה, והאם נחרדת,
 ולבה עולץ: אוי, שלמה'לי הנה זה בא! היא ניגשת אל העבודה,
 מבשלת ממבחר תבשיליה, אופה עוגות שבת ותופיני יום טוב, מזמינה
 אורחים אחדים מידידי נפשה - ברוך השם, שלמה'לי הרי זה בא!
 ובכן, חברים ואורחים, נשתה עוד כוסית אחת ונאמר פה אחד: לחיים!
 לחיים, ההורים! לחיים, הזקנים! אבותינו ואמותינו בעיירות הרחוקות,
 לחיים!"

בנימין יושב במקומו. אך מה הוא רואה? עיני אמו זולגות דמעות.
 גם לה, לאשה האלמנה והמזקינה, עגמת נפש משלה. ילדיה נפזרו
 לארבע רוחות העולם, והיא מצפה לדנר - ואיננו. לחיים, האם הטובה,
 לחיים, יהודים!

גם אל השולחן השני, שולחן הזקנים, לא נרדם איש. חס וחלילה!
 הבקבוקים מתרוקנים והולכים, הכפות והמזלגות מקשקשים - לחיים!

הָבָה נִתְאַחַד כְּלָנוּ כָּאֶחָד
 וְנִקְבֵּל אֶת פְּנֵי הַרְבֵּי!
 נִשְׁתֶּה כּוֹס לְחַיִּים! נִשְׁתֶּה כּוֹס לְחַיִּים!

כל המסובים, הזקנים והצעירים, שרים את הזמר הנושן. לאחר
 הרבי מקבלים את פניהם של סולומון, בעל השמחה, של בעלי הבית,
 של האורחים. בינתים מוגשים למסובים קערות מרק מהביל ובשר
 צלי. נשמע קול צחוקה המצלצל של קלאנה. סולומון מתבדח. בדיחות
 ואניקדוטות מחיי יהודים ובהמות.

מעשה ביהודי שקנה פרה ונמצא שהוא שור. פרצה מגפה בפרות
 ופגעה בשור זה. אמר היהודי: לחליבה הוא שור, ולמגפה - פרה...
 חמדה וצחוק בד' אמותיו של סולומון. ידיה של קלאנה שומטות

באפס־אונים, והאחת שומטת על ברכו של סולומון, גם לידה שומעת את ההלצה ומצטחקת.

עוד נואם קם ממקומו – הסו, חברים! זהו הארי שבתבורה, ל לויטין. הוא וכפ־ידו מתכוונים גם הם לנאום נאום קצר. נאספנו היום כולנו, הבנים והאבות, בבית ידידנו ומבלים את העת בנעימים. מי כמונו, האבות והאמהות, שלא מעטים הקמטים על מצחינו ולא קצרים הזקנים (כפ־ידו של הנואם מחבקת את זקנו), מי כמונו יודע צער גידול־בנים מהו? הנה יצא הילד לאויר העולם, ממצמץ בעיניו ומנענע יד ורגל. חלפו שנים – והילד נהפך לנער, הנער – לאיש. הרבה יסורים, קורטוב נחת. על־כל־פנים, אלה הם ילדינו, יוצאי חלצינו, ואתה חרד עליהם ושומר צעדיהם. ובהתאספנו היום בבית ידידנו לבלות את העת בנעימים – עלינו לשתות כוס אחת לחיי הילדים. לחיי הילדים הנמצאים אתנו פה בחדר, ולחיי הילדים המפוזרים באשר הם שם. הקטנים עם הגדולים, הבנים והבנות! לחיים! לחיים טובים ולשלום! ההמולה הולכת וגדלה, כל אחד מדבר כעולה על רוחו, הפנים משולהבים. ר' דויד השוחט קם ממקומו ומודיע שאכן, חברים "בוסיא־קיס", עוד לא כלו כל הקצין. על אף המהפכות והאינסטיטוטים וספרי־הפלסתר המובאים אלינו מן הכרכים, אף כי כולכם חכמים ונבונים, בקיאים ומלומדים ויודעים. לאן סובב הגלגל – על אף כל אלה עוד לנו אלוהים בשמים! ואם גם תתיצבו ראשכם למטה ורגליכם למעלה, תקימו רעש ושאון ותקראו תגר לאין שיעור – אם גם זאת תעשו והעליתם חרס בידכם. כי יש לנו, יש ויש לנו אלוהים בשמים!

כה שמעו המסובים מפי האיש הזקן גם את הדרשה המוזרה הזאת. מחיאות־כפים סוערות לא ליוו את הדרשה בסיומה. אך האם לא היו אלה מלים יוצאות מלב איש ישיש, איש התפילה והמלחמה? הנשים, עקרות־הבית, עושות את שלהן. הוגשו תה, תופינים, ריבה, פירות ומיני־תרגימה. שתחיה ותאריך ימים פסיה הזקנה! גם בנימין וסולומון עושים את שלהם. בנימין מחזר אחרי לידה ונותן בקערתה מטוב השולחן. אולי רואה זאת גם רחל פייגין. סולומון מתבדת, והלצותיו הולכות ונעשות משומנות יותר. יתקאל פורץ בשיר אוק־ראיני.

התירו, בחורים, הסוסים!

שַׁעַת־מְנוּחָה הַגִּיעָה...

כל אנשי שולחן הצעירים מצטרפים לשיר - ישמעו הזקנים וידומו!
 בנימין רואה את ברל לויטין, והוא מנפנף אליו באצבעו לאמור:
 אי, בנימין, "שייגץ" שפמותך! מה כוונת נפנוף האצבע? הכל שרים
 את השיר האוקראיני, ובתוכם גם מרים לויטין, אשתו של יחזקאל.
 האשה מרים יושבת פה ונופך־שיבה מבצבץ בשערותיה, אך פניה עוד
 מלאות זיו־עלומים.

התירו, בחורים, הסוסים!

אכן, על מרים ידובר במקום אחר. השאון הולך וגדל. לא הזקנים
 לא נרדמו אל שולחנם. אף הם פוצחים בזמרה־החסידיים עתיק־היומין
 על הקטטה בין מחבבי הרבי ומחבבי הטיפה המרה.

נָסְעו חֲסִידִים אֶל הָרַבִּי. חָרַף וְשָׁלַג וְקָרַח.
 כְּפֹר מְשֶׁבֶר עֲצָמוֹת. פְּנֵדָק גִּזְמָן בְּדֶרֶךְ.
 נִכְנְסו חֲסִידִים לַפְּנֵדָק, שְׁתוּ לֹא אַחַת וּשְׁתַּיִם,
 חֲמָמוּ קֶצֶת עֲצָמוֹתֵיהֶם, הָיוּ לְמַחְנִים.

הזקנים מוחאים כף, נושאים עיניהם אל על, מסלסלים את הנוסח
 ומתבלים אותו בצירי־בס־בם עליו ועגום כאחד. הפעם מנצח הגבאי
 גינצבורג - אולי שתה גם הוא לא אחת ושתיים, שומר־קברות זה,
 שבנימין עדיין לא עמד על טיבו. הוא מתלהב ויוצא מכליו, מנופף
 יד כלפי מרום ומעלה שאון רב.

אָמַר הַמַּחְנֶה הָאֶחָד: אָנוּ עַל הָרַבִּי נִתְגַּעְגַּע.
 עָנָה הַמַּחְנֶה הַשֵּׁנִי: מָה הָרַעַשׁ? אֵל דְּאָגָה!
 אָמַר הַמַּחְנֶה הָאֶחָד: הִבֵּה נְמִשִּׁיךְ בְּדֶרֶכְנוּ!
 עָנָה הַמַּחְנֶה הַשֵּׁנִי: עוֹד לֹא שְׁטַפְנוּ גְרוֹנְנוּ...

ושוב בא הצירי־בס־בם העליו והעגום כאחד. מה עושה שם סולומון?
 הוא מחבק את כסאה של קלאנה ומוסיף להתבדח. מלא וגדוש אוצר
 ההלצות של סולומון! הפעם תורו של מחזור החידות הארמניות.
 "מסביב גאז וחלירע בתווך, מה זאת? - אשתי הלבושה שמלת־
 גאז. - מסביב חלירע וגאז בתווך, מה זאת? - בעלי שתה כוס מי־
 סודה..."

צחוק, צחוק וצהלה מסביב לסולומון ובדיחותיו הישישות. קלאנה

מזהירה כולה. בבית אביה לא שמעה הלצות; היא נתחנכה על התורה ועל העבודה. והאם נשתנה המצב בהינשאה לאיש? וניה שלה – איש רציני, טרוד ימים ולילות בבית־החרושת על שם קירוב, בו הוא מנהל אחת המחלקות החשובות. לקלאנה יש דוקא איזה ניצוץ המטריד את מנוחתה ומושכה מביתה והלאה. והנה היא יושבת בחדרו הגדול של חיים יעקב פייגין, ובדיחותיו של סולומון מצחיקות אותה עד דמעות. ערב נעים! מה נעים הערב!

“הבה נרקוד מעט!” אומרת לידה. היא לא צחקה הפעם לבדיחותיו של סולומון. אולי יש איזה הבדל בינה לבין קלאנה, וזרה לה מעט הסביבה. גם בביתו של סטיפאן פוריסוביץ’ בלנינגרד מתכנסים לפעמים מכרים וידידים לארוחת־ערב ולכוסית יין. שיחה קלה, נגינה על הפסנתר, סיפור מלבב, שקט ושלנה – אולי גם מקצת שעמום נימוסי. שם אין שני אנשים מדברים בבת־אחת. ומה מצאה בת הפרופיסור בביתו של פייגין? המולה המונית, הכל צועקים, אנדרלמוסיה וצחוק ושירים פראיים, קהל שיכורים, הלצות שטחיות, בקיצור – מידת תרבות.

הנה, למשל, מתרומם ממקומו הגבאי הזקן, אהרן גינצבורג. זקנו שחור משחור ועיניו לוחטות. האומנם שתה הערב לשכרה? מכל־מקום, אין רגליו יציבות בקרבו אל שולחן הצעירים. הוא יושב אצל סולומון פייגין, גיבור־היום, ומציע לערוך התחרות בין שני השולחנות, בין הזקנים והצעירים. הוא, גינצבורג, נציג הזקנים, מזמין את אחד משולחן הצעירים להתחרות בכפיפת הזרוע.

“אין אתה חומד לצון, ר’ אהרן?” שואל ברמן. “וכי אין זאת כוסית היין המדברת מגרונך?”

לא, אהרן גינצבורג אינו חומד לצון. רוצים הם לנסות את כוחם, חבר הזקנים. ומאידך גיסא, עוד לא ברור, ידו של מי תהיה על העליונה.

לשוננו של הגבאי מתנהלת בכבדות. עכשיו יש להעיף עין בגולדה, היושבת אל השולחן. כסבורים אתם שבאה במבוכה מפני לשונו הכבדה של הגבאי או הצעתו על ההתחרות? לא ולא! מבטה של הבת – לוטף, מבט גאה ואוהב. אין היא משדלת את אביה לחדול ממעשה הנערות. פני הנערה־האם מבהיקות.

צחוק ובהלה. קמים לפנות את פינת השולחן מכוסות ומקערות. כל

הזקנים מתקרבים אל אנשי־הבינים – אל סולומון, בא־כוח הצעירים, ואל אהרן גינצבורג, נציג הזקנים.

שני האנשים מציבים את מרפקי ידיהם על השולחן, כפותיהם המזוקרות תופסות זו את זו – והלחיצה הנה זה התחילה. עיני המסובים נעוצות בשתי הזרועות. רגע הן ניצבות, בכוח מאמצים כבירים משני הצדדים. לא קלה העבודה לגינצבורג, אך גם על סולומון לגייס את כל כוחותיו. התבונננו־נא וראו: פעור פיו של סולומון, שיניו האמיצות מבהיקות, אך עיניו אינן מחייכות – לא, סולומון אינו מתבדח הפעם, הוא חוגר את כל כוחותיו. הן גם קלאנה בוברובה במסובים.

אך רא־נא את גינצבורג בן־החיל! האם לא היה איש זה בימי בחרותו אלוף כפיפת זרוע? לגינצבורג תכסיס משלו: בתחילה הוא אך מתנגד – ההתקפה תבוא אחר־כך! וסולומון – כסייה שניתקו מוס־רותיו, הריהו דוהר ומסתער, כופף בשארית כוחו את זרועו של הגבאי. עוד מעט, עוד שמץ יגיעה!

טרחה לבטלה! נגמרה מלחמת־המגן, וגינצבורג מחליף את תכסיסו ועובר להתקפה. היוזרה, סולומון, חסידים עליך!

אין מפלט לסולומון. גינצבורג מגביר את מאמציו, והנה זרועו של סולומון, שכמעט והכריעה את זו של גינצבורג, הולכת ומתרוממת, למעלה מנקודת־הגובה, והנה הולכת ונכפפת, עד שמוטלת, מנוצחת ומבושת, על השולחן.

צחוק ומחיאות־כפים. הבו גודל למנצח! סולומון מוחה את זיעתו מעל מצחו. צא ונחש מראש, מהיכן אורב מוקש לבן־אדם! חבר הזקנים, מובן מאליו, חוגג ברוב סער את נצחונו. הלצות ובדיחות, פתגמים ודברי־הבאי, והשד יודע מה! גם פניה של גולדה מבהיקות, מבטה לוטף ודיבורה היהודי מה נעים, מה נפלא ונעים.

עוד איש ניגש אל השולחן ויושב במקומו של סולומון. זהו יחזקאל לויטין, הפועל בטחנה, מכת הצעירים.

“א נו!” אומר יחזקאל. “הבה אנסה את כוחי אף אני!”

והנה הם יושבים זה לעומת זה – גינצבורג וזקנו השחור ויחזקאל לויטין, הבן שיצא לחרבות רעה, בעל הפנים המגושמות. שוב מוכנות הזרועות לדו־קרב. גינצבורג משתמש בתכסיסו מאז: בתחילה מל־חמת־מגן, הוא מקמץ בכוחותיו ומרשה לעצמו גם נסיגה כלשהי. אך אולי הגדיש מעט את הסאה, אולי הרשה לעצמו כזית של נסיגה

יתירה. יחזקאל לויטין איש פשוט הוא, ללא חכמות, הוא כופף וכופף וידו יד-ברזל.

וכעין אנחה חולפת בחבר הזקנים. מפלה! גינצבורג הגבאי נחל מפלה שלמה, הושלך לשאול-תחתיות. לעומת זה מוחאים הצעירים כף ומריעים תרועה גדולה.

הפאטפון פורץ בואלס-בוסטון, "כוכב הערב". גיטרה האוואית מת-יפחת, הומה ונאנקת. ממעמקים עולה האנקה, תפילה לכוכב הערב. זוגות אחדים יוצאים במחול, ובנימין ולידה בתוכם. אדי יין, געגועי נעורים, אושר מפכה בלב. פניה העדינות של לידה קורנות מתוך הערפל הקליל הצובט. בזהירות מחבק בנימין את כתפה של הנערה ומפלס נתיב בין הכסאות והאנשים. אחת, שתיים, שלוש - צעד אחד רחב ושנים זעירים.

הזקנים לא נרגעו אחר תבוסתו של גינצבורג. אכן, יש עוד ליח במשפתה זו, עוד לא הגיעה השעה לסלקה מן החשבון. הזקנים חיים להם את חייהם הם. וכי אין ריקוד חסידי פשוט יקר פי שבעה מכל אותם הואלסים והבוסטונים?

לא, הזקנים לא נרגעו - לא מניה ולא מקצתיה! הנה הם פוצחים באותו זמר חסידי, בביס-בם מבמבמים, מוחאים כף, והעינים מורמות. שעת הדבקות קרבה. עוד מעט - והידים על הכתפים, הרגלים מרקדות מאליהן, הראשים מתנענעים אילך ואילך. יש להם לזקנים חייהם הם, והם מזמרים ומרקדים וכובשים את העולם. גם הנשים מצטרפות למחנה - הסתכלו-נא, למשל, בסבתא פסיה. ידה השמאלית מרימה שמץ שמלה והימנית מנופפת בממחטה, כמוסרת פרישת-שלום לשנים רחוקות. והנה גם חיה הזקנה, אשתו של ברל לויטין...

דל כוחה של הגיטרה ההאוואית, אין צפצופה יכול להיאבק עם קולם של חסידים. הכל נבלע בטנצל. סולומון היה הראשון שויתר על הבוסטון והצטרף למעגל. אך מה זאת? האומנם גם קלאנה בוב-רובה נמשכת אליו? סולומון מסתער אל קלאנה ותופסה בכף-ידה - אל אלוהי ישראל! רגלי קלאנה טופפות, צחוק ונוגה בפניה, שמלתה השחורה מרננת דמעות וחטא גם יחד.

אהרן גינצבורג, משולהב ומתפעל, מתקרב אל בנימין ולידה תוך כדי ריקוד.

"בנימין!" אומר הגבאי בנשימה קצרה, ואדייין עוטפים את האיש.
"מה אתם עומדים כאורחים? הצטרפו גם אתם לטנצל!"

הוא תופס בידיהם של לידה ובנימין ומושכם אל המעגל. לידה מסרבת מתוך צחוק. זר לה הריקוד החסידי. אך גינצבורג אינו נעתר לסירובים – על לידה להשתתף בריקוד, ויהי מה!

"לא צריך, ר' אהרן!" משדל בנימין לשוא את גינצבורג. לידה אורת כל כוחותיה, נעקרת מצבת ידו של הגבאי המוזר ונמלטת אל הדלת. איש אינו משגיח בה.

לידה פותחת את הדלת ונעלמת.

בסימטת־הגנים מדביק בנימין את הנערה, משכבר נפער לוע הלי-
לה עליה לבלעה.

"האלוהים עמך, לידה, מה זה נבהלת?" אומר בנימין ותופסה בידה. היא דוחה אותו ומוסיפה לצעוד צעדים פזיזים בסימטה. רעש המחול החסידי בביתו של חיים יעקב פייגין הולך ומתעמם. הנה הוא מגיע כמתוך הערפל, נמוגים הקולות, באה דממה. ליל־אוקראינה נפלא מליט את האדיץ. ענן קל מכסה את פני הירח. האילנות עומדים עטופי דממה ועלטה. רוח קלילה מביאה בכנפיה צינה געגועים.

בנימין ולידה יורדים במדרון, פניהם מועדות אל גשר־העץ של נהר פסויל. באחת החצרות הסמוכות מפלחת נביחת כלב את הדממה; חברו עונה בקול יבבה מרוחקת המבתקת את כרס הלילה מקטבו השני. אבק וטל בדרך, אגלי־טל ברצועות־הדשא לצדי המשעול. אך אין איש רואה את המשעול – בחביון הלילה הוא הולם את חלמו הממושך. קליל הערפל הפרוש על הנהר, כוכבים משתקפים במים ומרעיפים רעד וזיו. פתאום מסתלק הענן מעל־פני הירח, וזה מגלה את פניו ושופך את נגהו על־פני האדמה. מתבלטים השיחים בצדי הדרך, מופיע גם כר־המרעה הריק במורד. באמצע כר־המרעה מתנמנם גם אילן בודד ועליו עוטים כסף ואפלה.

"ואני, הפתיה, נבהלתי!" אומרת לידה, כמצטדקת. בנימין שומע את המלים היוצאות מפיו הנערה, והנה כמו היתה עליו יד תזקה והוא פולט דברים אחדים, והדברים נאגרים אחד לאחד לתפילה קטנה, לפרשת־לב מגוחכה.

אין את נפשו להפחידה שנית, אך לעתים קרובות מאוד כל הגיגיו בה. הוא בא מעיירה קטנה, ושם פשוטים היחסים בין האנשים. הנערה

פוגשת שם את בחיר-לבה במשעול הדרך, אשר-דם מלהיב את לחייה, היא מרכינה ראשה ואצבעותיה מטפלות בצמתה. רואים העוברים-ושבים את הנערה, מניעים בראשם ואומרים: אכן, חולת-אהבה היא. והנה הוא יושב אל שולחנו לעבודת השרטוט. מעלה את הקוים והעי-גולים על נייר-הואטמן ומפזם איזה לחן תפל. אך לאחר דקות אחדות הוא נועץ את עיניו במסגרת החלון וקופא שעה ארוכה במקומו. אמו יושבת על הכסא וסורגת פוזמק. "במה אתה מהרהר?" שואלת האם. "קר לי, בנימין, מפסיקה אותו לידה, "עליך לחממני מעט."

הוא מסיר את מעילו ועוטר את כתפיה.

"אולי מוזרים לך דברי, לידה?"

"לא, אין הדברים מוזרים לי."

"אני מרבה להג הפעם, ועליך לשאת את הסבל הזה. את מופיעה לפני בחלום ובהקיץ, ואז מנצנצת בלבי המחשבה הזרה, כי עוד יש לי תקוה, תקוה זעירה..."

פאתי מזרח מחוירות, ובנימין מרגיש את רוח הציגה המטיילת בדרך.

"ודאי עוד קר לך, לידה?" הוא רועד. "אחבקך מעט."

הוא מחבק את הנערה, רועד מכף-רגל ועד ראש.

"מוטב גרוץ ונתחמם מעט!" היא נחלצת מידיה, נעתקת ממקומה כצפור ורצה במעלה הכביש. הנה מבצבצים באור הרפה בתי וילבובקה וחלונותיהם הסומים. פאתי מזרח הולכות ומבהירות, כבים הכוכבים אחד-אחד. לידה רצה במשעול היער כל עוד נפשה בה.

"אכן, את בורחת ממני, לידה!" אומר בנימין בנשימה רסוקה ותופס את כף-לידה. ככה הם רצים שניהם במשעול. הנה גם קייטנתה של לידה, מרפסת-העץ, החלונות הרודמים.

"תודה לך, בנימין, שליוית אותי!" היא מוסרת לו את מעילו. "ואני שכחתי בביתך את מגבעתי!"

נפלאים פני הנערה עם שחר, בהיות אפלולית ודממה ביער ואחרוני הכוכבים בשמי-מרום. הזוכר אתה, אחי הקורא, אותם לילות-הקסם, לילות-הקיץ הקצרים, דמדומי-השחר הראשונים, עת תבצבץ אליך מן האפלה בת-הצחוק העגומה של נערתך, והיא ניגשת אליך ומתרפקת על לבך?

"אביא לך את המגבעת!" אומר בנימין. ובראותו כי הנערה פונה

ללכת, ועוד מעט יחשך עליו השחר, הוא מוסיף: "ויותר אין לך מה להגיד לי, לידה?"

היא מקריבה אליו את פניה, ולאור הכוכבים האחרונים היא אומרת את הדברים הקשים:

"בנימין, עליך למחות כל זה מלבך. אתה מבין? יש לי חבר בלנינגרד..."

צעדים אחדים לעבר הקייטנה, דפיקה קלה על החלון, קול הדלת בהיפתחה – לידה נעלמת.

יש לי חבר בלנינגרד, רק אל־נא תשכח את המגבעת. חסל! הקץ לגעגועים, לנדודי־השינה, לשירים בפרווה. ואתה, בנימין חלכה, הת־פלשת באבק בליל־דומיה זה, הושטת את לבך ההולם מדרס לרגל...

דמות נערה קטנה צצה אי־משם וניצבת לפניו.

"דוד בנימין, זה אתה?"

"גלאשה? מהיכן את באה, גלאשה?"

"אני שומרת פה את גן־הירק. גם זוג סנאים לי באחד האילנות, ואני הולכת לבקרים."

עיניה הנוקבות של גלאשה לא היו לה עוד. שתי גבשושיות קטנות, מתנת אלוהים, חבויות תחת לחולצתה. שער־הפשתן מבהיק באור־השחר הקלוש, פניה ורגליה היחפות שזופות עד לשחור.

בנימין עומד ושותק, אך נעים לו לראות את שער־הפשתן המבהיק. אור־השחר מתך עליו את כספו העכור. צפצופה של צפור בא ממעל ככרוז להשכמת הבוקר. הולך ונמוג ערפל התרדמה – בוקר טוב!

"דוד בנימין, עליך להכיר את סנאי הצהבהבים. רואה אתה את האגוזים האלה?" היא מראה את האגוזים הקמוצים בכף־ידה. "הסנאים מכירים יפה את צעדי. רק אגש אל נקרתם, והם יוצאים ואוכלים מידי את האגוזים. נלך, דוד בנימין!"

"מה טוב שפגשתיך, גלאשה! כעיוור גיששתי קודם ביער, והנה פגשתיך."

פתאום היא שואלת:

"היא העליבה אותך?"

"מי?"

"הדודה לידה."

"היי שלום, גלאשה! עליך ללמוד קרוא וכתוב. לא יאה לנערה גדולה כמותך היות אנאלפביתית."
"ומי ילמדני?"

"וכי אין פה בוילבובקה בית־ספר לגדולים? על־כל־פנים, אשתדל למצוא לך מורה."

אור־הבוקר כובש את העולם. צפוף־צפרים עז ניתן מעברים. בנ־ימין פונה לדרכו. היי שלום, גלאשה!

הוא יוצא אל הכביש המוליך להאדיץ. דמדומי־בוקר מקבלים את פניו בכביש, ירח חיוור ואחרון הכוכבים. הנה מגיע לאזניו קול צחוק כבוש, צחוקה של אשה, והוא מבחין במורד בצללית של זוג צמוד. הוא פונה לצדי הדרך ומתחבא תחת אחד השיחים. אמנם כן, אלה הם סולומון וקלאנה. מעיל אחד עוטף אותם ואת רגליהם הכושלות. חבוקים וצמודים הם עוברים במסילה, ובנימין שומע שוב קטעי אניק־דוטה. אכן, לא חרב המעיין המתגבר.

צחוק. צחוק ופגישת שפתים בכביש. בפאת מזרח מופיעים פסי־אש, אצבעותיו המגששות של המאור הגדול. מעבר לנהר מסתמן בית־הקברות היהודי. חציו סמוי מן העין, מבצבץ מבין האילנות הבית הקדוש. אור קלוש, שמץ אור זעיר, מהבהב באשנב. מעבר לדורות מהבהבת השלהבת הקטנה על קברו של הרבי הזקן. בנימין יורד אל חוף הנהר. וצולל במים הצוננים.

בראשון לספטמבר, בעוד כעשרה ימים, מתחילים הלימודים באינסטיטוט. הקץ לימי החופשה, ליערות וילבזבקה, לרחצה בפסוול, לפעימות הלב. אמו של בנימין חוזרת לתרקוב, אל בית האח שמעון. גם בני בית איידלמן נוסעים בעוד מספר ימים ללנינגרד. על בנימין עוד להכין חמישה תרשימים בשביל סטיפאן בוריסוביץ.

הקיץ לא חלף, עונת הגשמים עודנה רחוקה. טעוני פירות כבדים עומדים בגנים האילנות המסוידים למחצה. לא תשבע העין להסתכל בערוגות הגן. הירקות הגיעו לידי בישולם. גבעולי תפוחי האדמה התחילו מצהיבים. קלחי כרוב רבוצים בערוגות ועליהם הולכים ונפתחים – כתבנית אזני הפיל. ציצי הגזר, סלסלות עדינות, מזדקרים שורות שורות ומצפינים בנבכי האדמה את השרשים הורודים והעסיסיים.

לא, הקיץ טרם חלף, עוד שמורים פה בהאדיץ ימי חסד אחדים, עוד בהירים השמים ולוטפת החמה, גם לא שככה המהומה בחופי פסוול. מרובים המתרחצים בנהר. גם בנימין ושתי חברותיו פה. הוא מלמדן לשחות, ושרקה גינצבורג – המחוננת בשתי התלמידות. הקיץ טיפל בנימין הרבה עם שרקה, בתו המקורזלת של גבאי בית הקברות. היא היתה נטפלת אליו ואל תמר בדרכם לנהר. לאט לאט עלה בידו של בנימין לעקור את פחדנותו. הנה נשמעת הפקודה: אחת, שתים, שלוש! בנימין והילדות קופצים המימה במקומות הסמוכים לחוף, מקום שעמלים התינוקות ודגי הרקק. הם שוחים שעה ארוכה בלב הנהר, בנוסח קרול לכל פרטיו ודקדוקיו. בהתקצר עליהם הנשימה הם שוכים בים פרקדן על פני המים, ועיניהם למרום. גם תמר למדה עתה את מלאכת השחיה על בוריה.

השמש מהלכת בשמים הבהירים, נוגה בשדות ובנהר. המולה בחר פים, גלים זעירים לוחכים את החול. מה שקופים המים! אתה עולה מן הרחצה, צינה מרעידה את אבריך, בשרך תידודין תידודין. אתה ממחר להשתטח על פני החול החמים ודומם שעה קלה. השמש מצליפה על גבך, צליפות קלילות של זוהר.

אך מה היה לסולומון? מאז החגיגה רואה בנימין את פניו אך

לסירוגין. ימים רצופים הוא ישן שנת־עמלים, ופניו לא ייראו. הוא שוכב על מיטתו מכורך ומכורבל בשמיכת־קִיץ, שלובן ותכלת משמשים בה בערבוביה. דממה בבית, רק שנחירה עמוקה ומיואשת נישאת לפעמים בעצם היום ממיטתו.

סבתא פסיה צועדת על בהונות רגליה ונאנחת. איזו קליפה דבקה בו בשלמה'לי, רחמנא ליצלן! הגיע זמן ארוחת־הצהרים, עוד מעט וחיים יעקב יתזור מן השוק, גם רחל תשוב ממשרדה – והוא אך ניעור משנתו, מגולל מעל פניו את השמיכה הלבנה־תכולה, שוכב עוד שעה קלה, מתמתח ומפהק ומעשן כמה פפירוסות בזו אחר זו.

”מה אתה מהלך בעולם התוהו, סולומון?” שואלת פסיה. “עת לרחוץ ולסעוד. עוד מעט ופנה היום!”

סולומון מתנער ולובש את בגדיו. עתה באה שעת הגילות. מדי יום מגלח סולומון את חתימת זקנו. מתיפה ומתקשט ומתבשם. נסתיימה ארוחת־הצהרים, טרם נטו צללי־ערב – וסולומון איננו. סבתא פסיה ממשיכה בעבודת־הבית ונאנחת. בא הערב, יצאו הכוכבים, עוברות עוד שעות אחדות, שעות דממה וציפיה. הבית שקוע בשינה, גניחות וחלור מות תועים בזויות. אז תעלה אנקת־דוי מאחת המיטות – ממיטתה של האם. וסולומון איננו! מאפירים החלונות, קריאת השכוי הגה עולה מן החצר. חריקה, חביטת דליים ושאון מים סמוך לבאר, עגלה משרכת דרכה בסימטה, בוקר חדש הולך וכובש את העולם – ואז, רק אז מור פיע הבחור ומראהו כמתגנב, מהלכו מרושל ועיגולים סביב לעיניו. הוא בולע את ארוחת־הבוקר כמי שפפאו שד, פושט את בגדיו ומתכסה באותה שמיכת־קִיץ, מתכרך ראשו ורובו ומשתתק. שינה ערבה לך, שלמה'לי.

אבל, חברים וידידים, מה זה היה לסולומון? האומנם קלאנה בובה רובה היא שהיתה בעוכריו? הן אשת־איש היא – אשת־איש ואם צעירה?

הבעל, המהנדס בוברוב, קיבל חופשה מבית־החרושת לחודש ימים ונוסע לזילבובקה, אל אשתו ותינוקו. היום, בבוקר השכם, בא להא־דיץ – קלאנה יצאה אל התחנה לפגשו.

על כך סיפר סולומון לבנימין היושב אל עבודת השרטוט. סוף־סוף רואה בנימין את סולומון. הלה יושב אצלו ומספר על התלקחות המדורה בין האיש והאשה.

באותו ליל-החגיגה לינה אותה לביתה, ומאז התחיל הדבר. היא שתתה מעט יתר על המידה. אולי גם שיפרוה המחולות, ההמולה, הכור כבים המחוירים בין צמרות האילנות, הצפרירים הצוננים. לאחר החגיגה טיילו שעה ארוכה ביער, העמיקו אל מקום טמיר בין השיחים, צוחקים לכל דבר של מה-בכך - צעירים, כמהים ומעט שיכורים. כל אילן דורש בשלומם, כל פרח שולח להם את ברכתו הקטנה. הנה חלקת-יער סמויה מן העין. הוא פורש את המעיל על העשב הרך. "פה נשב וננוח קצת." גם לזאת היא צוחקת - כל דבר תפל מעיר את צחוקה. היא יושבת על המעיל, וצפצוף צפרים ניתך עליהם מאמירי האילנות. "אמנם, רגלי עייפו מעט," אומרת קלאנה וחולצת את נעלי-הלכה המחוודות. אותה שעה הוא מספר, כמדומה, איזו אניקדוטה. צחוק חרישי ביער, צחוק וצפצוף עז - תפילת-הבוקר של צפרי היער. כיתומות עומדות נעלי-הלכה מן הצד, הוא נוטל את הנעל האחת ומלטפה בלב סוער. אחר-כך הוא נוגע גם באשת-איש זו, בעלת העינים הבהירות והחניכים המושכים. "מה אתה עושה, מוניה? וכי מנומס כך, מוניה? לא צריך...?" שוב אין היא צוחקת - היא דוחה ומתנגדת. אך האם היא משקיעה בהתנגדות זו את כל כוחה? האם רגע אחד אין היא שוכחת, כי עליה להתנגד ולדחות?

אחר-כך באו לילות-פלא אחדים, לילות-אוגוסט ביער, כוכבים נושי-רים בין אמירי הארנים, צינה מגרה ולחש צורב, אניקדוטות, צחוק ונשיקות קלילות כקורי-קיץ.

כל זה סח סולומון לבנימין. ועתה, הבעל בא. הוא נמצא עכשיו בויל-בובקה, והגיע זמן הפרעון. סולומון, הנשמה החוטאת, יכול להרחיב פיו בצחוק, לנבל שפתיו ולספר אניקדוטה לא-צעירה על כך - וסוף לדבר. הן לא עליו לתת דין-וחשבון לבעל. קלאנה תמצא דרך, לנשים תכסיסים משלהן.

אך לא, אין סולומון מספר אניקדוטה, סולומון - האחרון לניבול-פה הפעם. הנה הוא יושב אצל בנימין, עיניו השחומות מעוטרות עיגולים, פניו נפלד ודבריו מוזרים מאוד. הוא וקלאנה נמנו וגמרו לגלות את הכל לבעל! קלאנה החליטה לתת לבעלה גט-פיטורין. הם אוהבים זה את זה, אין הם יכולים להיפרד. הוא יעבור לאינסטיטוט בלנינגרד ויסיים שם את לימודיו.

הוא פונה אל המראה, ופניו מדוכדכות. הוא נוטל את התער, מעלה

על סנטרו קצף־סבון ומגלה את חתימת זקנו. האומנם הוא מתכוון
ללכת גם הערב לויילב־בקה, ביום הראשון לבוא הבעל? וכי לא מוטב
היה לו התפוצץ הרעם בלעדיו?

בנימין מדבר על לבו, משדלו בדברים – לשוא! משהו מטלטל את
הבחור הזה, אוחזו בציצית ראשו ועוקרו ממקומו. הוא עונד את
העניבה הכחולה לצוארו, מסתרק ומתבשם ויוצא את הבית.

בנימין ממשיך בעבודת השרטוט – עליו להביא מחר את התרשימים
לסטיפאן בוריסוביץ'. אמו עושה למן הבוקר במטבח: מטגנת ריבת־
שזיפים. צנצנות של ריבות דובדבנים, ענבי־שועל ואגסים כבר מוכנות
לנסיעה. היום בא תור השזיפים. חלק מהצנצנות נוטל בנימין אתו,
השאר תביא אמו לבית אחיו בחרקוב. זה שלוש שנים, מאז מות אביו,
גרה אמו אצל אחיו הבכור בחרקוב, וגם שם יש איזה יחסים בין
האנשים. צנצנות ריבה אחדות, מכל־מקום, לא תקלקלנה את היחסים.
גם חצי הפוד אטריות לא יהיה למותר. כך אומרת שרה סמואילובנה,
ובדעתה להזמין מחר את אסתר עושת־האטריות ובתה.

בפנים משולהבות מטיפולה אצל התנור מביאה שרה סמואילובנה
החדרה את אגן־הנחושת המלא ריבת־שזיפים שחורה, שקופה ומנצ־
נצת, ואת קערת־הקצף לחדר – אותו קצף־הריבה המתוק והריחני, שאין
לבטל גם אותו בעקימת־פה. כזו היא חֶנֶת־דעתה של תמר. היא נכנסת
אל החדר כלאחר־יד, ושרה סמואילובנה משתמשת בהודמנות זו ומכ־
בדת אותה בקערית של קצף.

”מדוע אין את אהבת קצף־ריבה, תמר?”

”אני אהבת קצף־ריבה, דוד בנימין!” אומרת תמר ואוכלת בכל
פה.

תור הלימודים בבית־הספר הולך וקרב. תמר – תלמידת המחלקה
הרביעית, ואין המחלקה הרביעית של בית־הספר מן הדברים שאנו
רשאים לזלזל בהם.

”האם הכינות את ספרי־הלימוד, תמר?”

לא, את הספרים החדשים תקבל בבית־הספר בראשון לספטמבר.
אמה קנתה לה עשר מחברות, עפרונות ותיק חדש. מסודר משקה הקטן
של תמר. לצעצועיה ולספריה – מגירות נפרדות בשולחנה, ספרי־המק־
רא לחוד וספרי־הלימוד לחוד.

רחל פייגיין נכנסת אל החדר, ושרה סמואילובנה מזמינה אותה לכוס

תה. רחל מהללת את הריבה החדשה, לפני הזקנה זוהרות מנחת. השיחה מתגלגלת אל סולומון. אין סולומון מוצא חן הפעם בעיני האחות. לילות רצופים הוא מתרוצץ ללא מרגוע, רודף רוח והבל, ועיני האם דואבות.

"חוששני שיד נערה באמצע," אומר בנימין. "יש לו לסולומון חולשה למין היפה."

לא, אין דעתה של רחל נוחה מהתנהגותו של סולומון. כל ימות השנה יהא כרוך לו אחר החצאיות כאַנת־נפשו, אך בבואו הביתה לימים מספר עליו להניח הבלים אלה.

שרה סמואילובנה מסכימה לדבריה. הילדים בימינו... יש לה לשרה סמואילובנה עגמת־נפש משלה. בצירים וביסורים הם נולדים, את מיניקה אותם ומטפחת אותם, חרדה להם ימים ולילות – והנה בא היום והם נפזרים לארבע רוחות העולם. מצפה את לדנר כלבוא המשיח, אך עוברים הימים, השבועות, הירחים – וחלקך מפח־נפש. אז תשכבי בלילות על יצועך הקר ועיניך פקוחות – אשה אלמנה ומזקינה.

"הילדים בימינו..." אומרת שרה סמואילובנה ומשתתקת. אין היא אוהבת להרבות דברים, היא יודעת שמִץ־מה ושותקת. גם מכתביה קצרים ורגילים מאוד. "בנימין יקירי, את גלוי־ך קיבלתי. כולנו פה בקו־הבריאות. את כותנתך, ששכחת בהיותך בחַרְקוֹב, הטמנתי במקום בטוח ותקבלנה בשלמות לכשתגיע, אי"ה, שעת־הכושר. כל אחד ממִכ־ תביך הוא נחמתי בחיים. לכן נא אַל תשכח את אמך האוהבת אותך." חמר יוצאת אל הסימטה לעסקיה. שרה סמואילובנה אוספת את הכלים מעל השולחן ויוצאת למטבח. השעה השביעית בערב. בנימין חוזר לעבודת השרטוט – כחצי שעה עוד יוכל לעבוד לאור היום.

אז נשמע בדממה קולה של רחל. בדעתה לצאת מהאדיץ, להעתיק את מושבה לכרך. כי מה חייה פה? אמנם, בימות־הקיץ אין הם גרועים כל־כך, עוד ניכרת פה איזו תנועה. אבל בימות־החורף? שלג מכסה את הרחובות, את הגגות והאילנות, הרחובות שוממים – קשים הימים והלילות.

"האלוהים עמך, רחל! וכי אין לך חבר קרוב ללב? האומנם גלמודה את פה כל הימים?"

לא, אין לה פה חבר קרוב. היה לה לפני שנים אחדות, אך הוא יצא לקיוב ונשא לו שם אשה. ומה יהא בסופה? הרי השנים חולפות.

וקצרים נעורי האשה. על בנימין למצוא לה משרה בעיר־הבירה, ויהי מה. שמוע שמעה, כי לא קשה לפנקסן להסתדר שם. אמנם, אין היא מנוסה כל־כך במקצוע זה, אך בהאדיץ היא עובדת זה שנים רבות. היא ביקשה גם מאת סולומון שיעזור לה. אלא שסולומון אינו מסכים לנסיעתה. ומהו טעם סירובו? עוון פלילי, טוען סולומון, להש־איר את ההורים גלמודים בהאדיץ.

”והזקנים?”

”אמא חושבת שעלי לנסוע מכאן. ‘עשי, בתי, כרצונך,’ אומרת אמא. ‘כזה הוא מזלה של האם. האפרוחים גדלים ועפים להם מן הקן לעולם הרחב.’”

”ותמר מה יהא עליה?”

”את תמר אשאיר לפי שעה בהאדיץ. גם על כך דיברתי עם אמא. שתי דמעות נתלו בריסי עיניה. בנימין ממחר להבטיח לה את עזרתו. לא, בהחלט, גם בבית פייגין לא הכל כשורה. דבוקים ומצומדים בני בית פייגין זה לזה, שלום ושלחה שרויים לכאורה בבית — אך הבה נשים לב אל המתרחש מאחורי הפרגוד. חוזר הבן מהעיר הרחוקה וששים לו כל הלבבות — שלום בואך, שלמה־לי! חג קטן בבית, ימים בהירים. האם מכינה את המטעמים הערבים לחפז, והנה באות אסיפות המשפחה, שיחות־לב קלות. אחר־כך עוברים ימים אחדים — והיכן הוא שלמה־לי? עורבא פרח! תועה לו סולומון ערבים ולילות מחוץ לבית, כרוך אחר שמלתה של אשה לא־יהודיה. פניו הולכות ורזות מיום ליום, גם פני האם מתכרכמות והולכות.

או, למשל, הבת. אין אנו רואים גם פה קורת־רוח. נישאה הבת לפני שנים רבות לבעל, והיא עוד רכה וקלת־רגלים. עובר זמן קצר, והנערה חוזרת הביתה — מבוהלת־עינים וכל עוד נפשה בה. נמצא הבעל בור, גם, קמצן, והשד יודע מה! אך אולי אין הבעל גרוע כל־כך, אולי אך לא הבין לרוחה של הנערה הרכה. הרי הוא בכיר ממנה בעשר או גם בשתיים־עשרה שנה. אולי תקפו בשעתו את הנערה הזיו־ת־ערפל והד־ריכו את מנוחתה — והנה מצאה בבית בעלה את החיים היומיומיים, את תלונות הבעל וקנטורי החמות. חזרה הבת מפוחדת־העינים לבית אביה וילדה את תמר. עברו עוד שנים אחדות, והיא רואה את עצמה גלמודה בבית אביה, גלמודה בעולם.

לא, בהחלט, לא הכל מתגלגל למישרים בבית פייגין!

מדומי־הערב צונחים בסימטת־הגנים. בנימין מסיים את עבודתו ומסלק את מכשירי־השרטוט. הוא שומע את קול אמו בדברה.

"הבה, בנימין, נצא מעט - עלי לגשת אל אסתר בדבר האטריות." ואל־נא תזלזלו, קוראים נבונים, באומנות זו של עשיית אטריות לקייטני האדיץ. מכרכי הארץ נוהרים הקייטנים להאדיץ ולסביבותיה. ימי־הקיץ, ימי הבטלה והמרגוע, קרבים לקצם, פושטים האנשים את מכנסי־הקיץ הלבנים ולובשים מכנסי־חול מעוכים, וסינרים רגילים חוגרות הנשים. מתחילה עבודת הבישול והטיגון והאפיה, עבודת האריזה והחבישה. בתוך השקים והמזודות נצרר מטוב הארץ להביא לכרכים. והיכן היא עקרת־הבית הנכונה, שבין שלל זה לא תימצא חבילה של אטריות יהודיות, מעשה ימי אסתר הזקנה?

והנה היו אסתר הזקנה ובתה מסובבות בימות־החמה מבית לבית ועושות אטריות. גם זאת היא פרנסה בישראל - ריבון העולמים! ואם סבורים אתם, אנשים רחמאים, כי קלה היא מלאכת הלוקשן או יכור לה להיעשות כלאחר־יד - אינכם אלא טועים!

שובר אתה, למשל, את הביצים... ההתעסק מי מכם בזמן מן הזמנים בשבירת ביצים? אכן, המחבר כותב את הדברים האלה ורואה בעיני־רוחו את המון קוראותיו וקוראיו מחייכים: שבירת ביצים! מקצוע חשוב בתולדות האדם! תורה שצריך ללמדה באוניברסיטאות! בא המחבר וממלא אף הוא את חובתו הקטנה ואומר: לאט לכם! אל־נא תעפרו בעפר במלאכה זו! כשמריקים ביצים שבורות לתוך העריבה אפשר לשגות שגיאה קלה, ואז תרד כל העבודה לטמיון ועמה עתרת הביצים עם חלבוניהן וחלמוניהן גם יחד. הנה, למשל, אירעה התקלה וביצה אחת מקולקלת וכן גם, במחילה מכבודכם, מבאישה התערבה בהמון הביצים טובות־הטעם. אם תריקו ביצה מסריחה זו לעריבה - יהא המחבר אחרון המקנאים לאטריות שלכם. אטריות מעלות צחנה - תר דה! מכל־מקום, כשמכינות אסתר הזקנה ובתה את הבצק לאטריות הן יודעות, ברוך השם, את מלאכת שבירת הביצים. תוצים את קליפתה של הביצה, מריקים אותה לתוך קערית ושמים בה עין וחוטם. אם היא, הביצה, ראויה לכך, מצרפים אותה למנין.

אשתקד נפגש בנימין פעם אחת עם שתי הנשים. היתה לו שיחה עם הצעירה, הבת, שהיא כבת שבעים. ככה נודעו לו סודות צירופי החומר לאטריות. פרט לחולשתו לספרים ולדמיונות, שנחל מאביו מורו

ואמו הורתו, אולי באה לו בירושה גם הסקרנות היהודית. כי מה לו וללוקשן, ואנה יבוא עם האטריות?

העיקר – הלישה! כך אומרת האשה נחמה. אם סבורים אתם, שחמי-שה-עשר רובל שכר יום-עבודה נוטלות אסתר ובתה כמתת-צדק – תבוא עבודת הלישה ותטפח על פניכם! אדרבא, נסורנא אתם את כוחכם, גשורנא אל העריבה ונסו את כוחכם! וכל זה בעצם הקיץ, כחום היום, בשוטט באויר המון זבובים ויתושים ושאר בריות עוקצות המחבבות בצק יהודי ופנים מכוסות זיעה ופרקיידים ושוקיירגלים מעורטלים. אתה בועט ברגליך, מנענע בכתפך, להבדיל כסוס – טרחה לבטלה! הזבוב – בריה עקשנית, והריהו יונק ומזומז ומוצץ את דמך ושב ומזומז. אם להוסיף לזה את ריקוע הבצק, את כפילת הלוחות, את עבודת הכתיחה – אולי תהיה לכם השגה קטנה בנוגע לאטריות, וכיצד מלאכה זו נעשית.

כך אומרת האשה נחמה. עכשיו אנו רואים את בנימין ואמו הולכים לביתה של אסתר עושתהאטריות. הם עוברים ברחוב פולטאבה, אחר-כך ברחוב רומני, נכנסים לאחת הסימטאות ומגיעים אל ביתה השקע-רורי של אסתר. הזקנה יושבת כדרכה על הספסל בחצר ומקלה בידה. להט הערב הדועך מכסה את פני-הנחושת של האשה. קמטים רבים חקוקים בפני-הנחושת הללו. חריץ-חריץ ומסילתו המתעקלת ומסתע-פת לכמה שבילים קטנטנים. והשבילים הקטנטנים יוצאים אף הם לדרכם ואובדים בצל.

"ערב טוב!" אומרת שרה סמואילובנה ויושבת על הספסל מעבר מזה.

"ערב טוב!" אומר בנימין ויושב על הספסל מעבר מזה. אסתר הזקנה נה מעיפה בהם מבט נוקב ומנענעת בראשה.

"בדבר האטריות באנו..." אומרת שרה סמואילובנה.

הזקנה מסיבה את ראשה לעבר הבית.

"נחמה!" קוראת אסתר לבתה. אפס מה נמרץ ועז הקול היוצא מפי האשה. אולי זהו סודן של תשעים שנות החיים – אותו המרץ ואותו העוז והקול המפקד אשר לאדם. אם לא זהו שהמריץ את אסתר עושתהאטריות להאריך כה ימים ולמשול ביד חזקה בממלכתה הקטנה?

מדי ערב, בימות-הקיץ, זה שבעים שנה ויותר, יושבת אסתר עושתהאטריות על הספסל בחצרה. אמנם, היו שנים ורבות היו הנשים שהצ-

טרפו אליה בשבתה פה, וגם ילדים היו בזה, אפרוחים בעלי ראשים זעירים, שהלכו הלוך וגדול משנה לשנה. אחר־כך באו ימים והזמן חרץ בפניה של אסתר את אותותיו, ואחת־אחת הלכו לעולמן אותן הנשים העבריות שישבו לפנים על הספסל בערבי־הקייץ, נפוצו גם הילדים הקטנים וכמו נתרוקן חלל העולם מסביב לאשה הזקנה. אולם אסתר עושת־האטריות עודנה יושבת כמימים ימימה על הספסל, מקלה בידה ולהט הערב הדועך מכה בקמטי פניה.

"מהיכן באתם להאדיץ?" שואלת אסתר את שרה סמואילובנה.

"באתי מחרקוב, ובני זה לומד בעיר־הבירה."

הזקנה שואלת עוד שאלות אחדות, וקולה קול עבה, קול מושל ושליט. נאלצה איפוא שרה סמואילובנה לספר את קורותיה, שנת־אלמנה לפני שלוש שנים ושבניה נפוצו על־פני הכרכים, והיא הלכה אחר בנה הנשוי לחרקוב, אחר־כך סיפרה על בואה להאדיץ. פתאום יוצאת עוד שאלה מפיה של אסתר הישישה, והדברים מתגלגלים לענין החיכוכים שבין שרה סמואילובנה לבין כלתה בחרקוב. כמה תמה היית בשמעך את שרה סמואילובנה, ששתקנית היתה מטבעה, שופכת את לבה בחיק האשה הזקנה. האם לא מופלא אורח הנשים? הנה מוסחים גם הדברים הקטנים, המרעילים את חייו של אדם. ארבע מאות רובל נותנת לה הכלה להוצאות הבית. כלום מספיק סכום מצער זה להזנת ארבעה אנשים? ולהיכן יוצאת המשכורת? הן שמעון שלה, בנה הבכור, שיחיה ויאריך ימים, הוא מהנדס ומקבל אלף ומאתים רובל לחודש. נמוגה המשכורת כחלום. רק תיאטראות היא יודעת, רק גשפים וחגיגות ותפירת בגדים ומחלצות. והנה אירע הדבר ונקנתה בעד מאה וחמישים רובל גם אינו תמונה לקישוט הכתלים, ועליה ים גועש וספינה מיטלטלת על־פני הגלים. מאה וחמישים רובל! ככה יבזבזו הממון על דברים תפלים. ואם תעזי ביום מן הימים להעיר איזו הערה – יהיה חלקך שתיקה! יש לה לכלתה מעלה זו. בקפוץ עליה הרוגז אין היא מתרעמת או מגדפת, כדרכו של אדם פשוט, אלא מכווֹר־צת שפתים – והס! אין קול ואין עונה, רק החמות בוכיה במסתרים. אסתר עושת־האטריות שומעת את דברי שרה סמואילובנה ומנענעת בראשה. ודאי, אין חדש תחת השמש, אסתר הזקנה שמעה מכבר דברים אלה. אולי לפני עשרים או ששים שנה. הן כה רבות הנשים היהודיות שישבו פה על ספסל זה דורות אחדים! מי אינו יודע את גורל

האלמנה ותמרורה? אסתר מכירה גם את ידה התקיפה של החמות, ויש שהיא נזכרת בדמעות הכלה, צפור־הדרור, שזמן־מה לאחר חתונה נתה היא מטפלת בקנה הצר ונגינת־זיו על שפתותיה. מה נאה העולם, מה מזהירים חיי אנוש, ריבונ־של־עולם! לולא החמות, האשה הזקנה הזרה, שידיה מלאות עבודה ופניה מקומטות ומכורכמות, ללא בת־צחוק ומקצת נהרה. אך תרעומות ותביעות שהנפש נוקעת מהן... כן, לא מעט שמעו אזניה של האשה הזקנה בימי חלדה. היא יושבת על הספסל, מקלה בידה, ומנענעת בראשה.

"יש לנתר מעט, בתי!" אומרת אסתר הזקנה. "כזה הוא העולם. הנערות הקטנות עולות לדוכן, ועלינו לפנות להן מקום. תעבורנה שנים אחדות, ונערות אחרות תבואנה במקומן. גלגל חוזר הוא." "נחמה!" קוראת הזקנה שוב בהפנותה את ראשה לעבר הבית וקולה קול עבה. קול רודה ונוגש. היא מזעימה את גבות עיניה ואומרת בני־מה של זעף: "ודאי מטפלת היא שם בארוחת־הערב. זוחלת לה שם, שיזחלו התולעים בבני־מעיה."

"איכנס אליה ואדבר עמה על האטריות!" אומרת שרה סמואילובנה וקמה מן הספסל. בנימין נשאר עם הזקנה. לאט־לאט שוככת חמתה. פעמי הערב הרכות מצלצלות באויר המאפיל. הנה ניצת הכוכב הרא־שון, אך עוד השמים בהירים, וערבוביה של נגוהות וצבעים הולכת ומתעממת בפאת מערב.

"סבתא אסתר!" אומר בנימין ונוהר מאוד בדבריו. "בהאדיץ נקבר לפני שנים רבות הרבי שניאורסון. אולי זוכרת את האנשים שהיו פה כשהובא הרבי הזקן לקבורה?"

היא שותקת שעה קלה. השאלה מרפרפת באויר ואינה מוצאת את תיקונה. שוב נכנסת אל הסימטה רוח־הערב הקלה ונוגעת בצמרות האילנות הסמוכים. הנה נשמע לחש בין הבדים. כיפת השמים הולכת ומאפילה, ושירי־אוקראינה עגומים מרחפים ובאים מעברים.

לא, השאלה הנה מצאה את תיקונה. "אני זוכרת," אומרת אסתר עושת־האטריות, "מדוע לא אזכור? סבתא שלי היתה אז צעירה. ומפיה שמעתי..."

בערב זה שמע בנימין מפי האשה הישישה סיפורים נושנים אחדים על הרבי הזקן ר' שניאור זלמן. היה ערב־אוגוסט בהאדיץ. עוד ציל־צלו ברחוב הסמוך קולות הילדים המצחקים, אך הנה גם הם נאלמו

דום, והלילה כיסה את שאון העיירה הרך. רק אי-שם. ברחוב רומני, הרחוב הראשי, התהלכו בחורים ובתולות סמוך לקולנוע ופיצחו זרעור-נים.

בזכרוננו של בנימין נשתמרו סיפורים קטנים אחדים ששמע אותו ערב מפי אסתר עושת-האטריות: "מות הרבי", "למען תינוקות של בית רבן", "הקבורה", "אביגדור לך-לך".

מות הרבי

כשבאה תקופת הפורענויות וצבא גפוליון נתפשט ברוסיה הלבנה והגיע עד העיר ליאדי, מקום-מושב של הרבי הקדוש, אסף ר' שניאור זלמן את אנשי-שלומו והם ברחו מחמת הפולש דרומה. באחד הכפרים, הוא כפר פאני, עלה הרבי על ערש-דוי והסב פניו אל הקיר, ואין איש עמו זולת השמש הזקן. וכל אנשי-שלומו עומדים בחוץ, תחת כיפת השמים, ואומרים תהילים. והיום יום-חורף, הכפור עז מאוד - סוף סבת.

כשיצאה נשמתו הטהורה של הרבי ירדה בת-קול מן השמים - גני-חתו של הקדוש-ברוך-הוא, כביכול. חרד הקהל חרדה גדולה מן הקצה אל הקצה, ותהי זעקה ואנקה, תאניה ואניה. ורוח-זלעפות הביאה בכנפיה מלוא תפנים יבבות ושריקות, חגור-סבבו פתי-השלג הלוך וכסות בשטיח לבן אדם ויקום.

עוד באותו יום הגיעה השמועה המרה לערים הקרובות ולפאני אץ המון עם רב מפרילוקי וקונוטופ, סומי ורומני. נציגי העדות התחילו מתנצחים בענין מקום קבורתו של הרבי. אז יצא השמש הזקן אל הקהל הסוער ואמר: "הסו! לפני יציאת נשמתו הקדושה אמר הרבי אך מלה אחת: האדיץ".

הוציאו איפוא את הרבי מבית האיכר, שבו שבק חיים לכל חי, השכיבוהו על עגלת-החורף רפודת-הקש והובילוהו להאדיץ. והמון המלווים הולך וגדל - מחנה רב ועצום. ובהגיע הלניה לאחת העיירות סגרו החנננים את חנויותיהם והמלמדים את חדריהם, סילק החייט את מחטו והסנדלר את מרצעו והלכו אחר העגלה. ובכל מקום שאליו הגיעה הלניה היו צום ובכי ומספד.

ובחוץ רב הכפור, השמים קודרים, ורוח-זלעפות מטיילת בשדות ובדרכים.

למען תינוקות של בית רבן

משהגיעה הלנייה לרומני יצאה אליה כל העיר, למגדול ועד קטון. והיה שם נער אחד, בן אלמנה עניה, ושמו לייבקה, והוא עדיין לא הגיע לגיל בר־מצוה. משבאה התהלוכה לרומני התגנב הנער מחדרו ויצא החוצה ושמע את צעדי היהודים ההולכים בדממה – וכל פנים חיורים ומכורכמים, וכל לבב דוי. נעצרה הלנייה ליד בית־הכנסת הגדול של רומני וגופת הרבי הקדוש הובאה לבית־הכנסת והושכבה על הבימה. הודלקו נרות למכביר והחון קרא בדמעה "אל מלא רחמים". וקהל האנשים עומד מסביב לבימה דחוק ולחוץ, עדה רבה מאוד, וכל עין זולגת דמעות. ובית־הכנסת לא הכיל את כל המון המלווים, ואלפי אנשים שלא נמצא להם מקום בבית נשארו בחצר. אך הנער לייבקה היה זריז מעודו, והוא נדחק לתוך בית־הכנסת ואזניו גלויות, ועיניו פקוחות – והוא שמע את אשר שמע וראה את אשר ראה.

אחר "אל מלא רחמים" הוצאה מיטת הרבי הקדוש מבית־הכנסת, והאנשים המשיכו בדרכם להאדיץ. כך שירכה האורחה דרכה מעיירה לעיירה, מכפר לכפר, מישוב לישוב.

בעיר רומני נצטרף אל האורחה הנער לייבקה, מאותם ארחי־פרחי העושים כל העולה על רוחם. הוא גמר בנפשו ללוות את הרבי הזקן אל מקום קבורתו. ולייבקה בן אשה אלמנה, ומעילו בלוי וקרוע ואין בו מתום, ולרגליו אין כל אלא סנדלים שהפרוץ מרובה בהם על המתוקן.

משהתרחקה התהלוכה מרחק פרסאות אחדות מרומני לפתה צבת הכפור לראשונה את רגלי הנער. פיזז לייבקה אנה ואנה, קפץ קפיצות משונות והכה רגל ברגל ללא הועיל. אך הנה קרב הכפור הקפדן אל עצמו ובשרו של הנער והושיט את כפו הקרה והביאה מתחת מעילו המקורע. רעדו עצמותיו של לייבקה ושיניו זו לזו נקשו. לא עצר עוד ברוחו, נשא קולו ויבך. העיף בו אחד היהודים עיניו, והוא הולך אחר העגלה המשרכת דרכה במסילת־השלג. "מה הבכתי נער?" שואל אותו היהודי. "קר לי!" עונה לייבקה ופורץ בבכי־תמרורים.

החשה היהודי מעט, רק העיף עיניו במחנה הגדול שנמשך אחר עגלת־החורף – המון יהודים דוויים וסחופים, כל פנים קודרות וכל גב שחוח. ראה היהודי גם את השמים הזועפים והקודרים ושמע את קול

הרוח המילל ונתן שוב את עיניו בנער לייבקה. אחר־כך ניגש אל העגלה שעליה היה מוטל הנפטר הקדוש.

"אבא!" אמר היהודי. "עשה למען תינוקות של בית רבן!"

משיצאו הדברים האלה מפי היהודי נודעפה הרוח ביתר שאת, וכמו צלם סיטרא אחרא נראה באופק השמים והוא חורק שיניים ונלחם, הוא וכת דיליה, עם פמליה של מעלה...

ולאחר רגעים אחדים נח פתאום הסער מזעפו ולייבקה ראה כי הואר העולם מסביב ורוח חמה נשבה בשדות.

ואותו יהודי היה בנו ויורש כסאו של הרבי הקדוש, הוא־הוא האדמו"ר דובער, האדמו"ר האמצעי.

ה ק ב ר ר ה

בשעת צאת נשמתו הקדושה של הרבי הזקן ביצבצה ועלתה בבית־העלמין אשר בהאדיץ, ביער המלך על חוף נהר פסיוול, שלהבת־אור קטנה. היבהבה שלהבת־האור יומם ולילה, ורוח תזוית הגיחה מן היער ועטה על השלהבת, וערימות השלג נערמו עליה—אך היא במקומה עומדת ושום כוח שבעולם לא יכבנה.

ויש אומרים, כי היה זה ניצוץ אור האי־נסוף שירד לסמן ולקדש את מקום קבורתו של הרבי.

כשהורד הרבי אל הקבר ונסתם הגולל, נשמע פתאום קול רעם ברקיע. פערה הארץ פיה וכמו מערה ארוכה נפתחה למן מקום הקבר ועד חוף הנהר. הקיפה זעקה גדולה ומרה את הקהל הרב בבית־העל־מין, ורבים היו הנמלטים לנפשם והאומרים: קץ העולם בא!

אחר־כך העמידו את האוהל על הקבר הקדוש ובנו עליו את החומה עד היום הזה, ולקחו משלהבת האש והדליקו את מנורת־התמיד.

ויש מסורה עתיקת־יומין בין חסידי חב"ד שלא יכבה ולא ידעך אור המנורה הזאת לעולמי־עולמים, כי בנפש העם הוא. וביום דעוך המנורה תבואנה צרות ופורענויות גדולות על עם ישראל, לא היו כמוהן לרוע, ואז ידושו את בשר העם הזה בעקרבים ומפלט לא יהיה לו עוד.

לכן מקפידים החסידים מאז ועד עתה, זה יובלות שנים, לבל ידעך האור הדל הזה על קברו של הרבי הזקן.

אביגדור המסור הלשין על הרב מליאדי לפני המלכות. אסרו את הרב באזיקים ושימוהו בבית־האסורים. קמה מהומה בכל קהילות ישראל ונסעו אחדים מנגידי החסידים לפטרבורג להשתדל לפני השררה. ויהי השם יתברך בעזרתם והרבי הוצא מבית־האסורים והובא לפני הקיסר פאוול. מצא הרבי חן וחסד בעיני הקיסר ברוב פקחותו ויושר לבו, והקיסר נתמלא חימה על אביגדור המלשין ומסרהו לרבי הקדוש לעבד־עולם. אך הרבי שלח אותו לחפשי ורק נתן בו את עיניו ואמר:

”אביגדור, לך־לך! רק פעם אחת מדי שנה בשנה, ביום כ' כסליו, תבוא אלי!”

יום כ' כסליו, בו חל שחרורו של הרבי מבית־האסורים, הוא יום שמחה לאנשי־שלומו בכל אתר ואתר.

עכשיו יש לספר בדבר זרח בעל־העגלה, בעלה הראשון של אסתר עושת־האטריות. ויהי היום, בכ' כסליו היה הדבר, וזרח נוסע מזינקוב להאדיץ והוא יושב בעגלתו ומתנמנם קמעה, כי היה קצת בגילופין. הסוסים התנהלו בעצלתים. פתאום הופיע בדרך יהודי זקן ושבע־ימים, תרמילו על שכמו ומקלו בידו, ומראהו כעני המחזר על הפתחים. אך לא קבצן היה האיש ולא מחזר על הפתחים.

הסב זרח את ראשו וראה את היהודי הזקן שעבר על־פני הגשר והנה הוא פונה שמאלה ופניו מועדות אל בית־העלמין היהודי. עברה פתאום על זרח רוח־עיועים, קפץ מן העגלה ועזב את הסוסים לנפשם, כי ידעו הבהמות את הדרך הנכונה הביתה. הלך זרח בלאט בעקבות היהודי לפנות ערב היה הדבר, ושלג כיסה את הדרכים.

והנה עובר היהודי את בית־העלמין וממשיך בדרכו לאורך החוף. אחר־כך עמד מלכת דקות אחדות, תרמילו על שכמו ומקלו בידו. פנה זרח בעל־העגלה כה וכה – והיהודי נעלם ואיננו!

אימה גדולה וחשכה נופלת על זרח, אך מכיון שהתחיל לתהות על קנקנו של יהודי זה גמר בלבו לחקור את הדבר עד גמירא. הוא הגיע עד לאותם שיחים ופישפש כה וכה והנה בין השיחים פי מערה כמוסה מן העין. הכניס ראשו אל המערה וראה כמו תעלה ארוכה, וגם את היהודי הזקן ראה והוא מעמיק במערה, ראשו כפוף והוא גונח לפר־קים: ”אלי, אלי, למה עזבתני?”

וזרח הולך בעקבות היהודי ונזהר מאוד בדרכו. האין כל זה מעשה להטים? אך הנה גם קצה המערה. היהודי בא עד דלת קטנה ודופק עליה שלוש פעמים. "מי הבא?" נשמע קול ממרחקים. "זה אני, רבי - אביגדור לך-לך."

זרח בעל-העגלה התחלחל ומיהר לצאת מן המערה. אך בחזרו הביי תה חלה במחלת-רגלים ולא הוציא שנתו.

"...הוא היה גבר אלים ויהודי כשר, זרח שלי," אומרת אסתר עושת-

האטריות, "רק אהב את הטיפה המרה, והיא שהיתה בעוכריו."

נשתתקה הזקנה. שעה קלה יושבים השנים ומקשיבים לרחש הלילה

בסימטה. אי-שם מהבהבות שלהבות-אש בתלונות הסמוכים, אך רוב

הבתים - סומים ותפוסיי-שינה.

"אמא, לארוחת-הערב!" נשמע קולה של נחמה בחצר.

ראה בנימין את אמו הקרבה אליהם. הבן ואמו שמים את פניהם אל

סימטת-הגנים ודרכם אפופה דממה ועלטה. גם ברחוב הראשי, רחוב

רומני, הושלך הס. רק סמוך לקולנוע עוד התהלכו בחורים ונערות

ופיצחו זרעונים.

סוף-סוף נחלץ בנימין מידי הנערות המשתובבות ושחה אל היבשה. מעשה-שטן! משוטט לו האדם הצעיר על-פני נהר וחולם את חלומותיו. שתי הנערות, תמר ושרקה, הומות ומשתכשכות במים ואינן חוששות מפני המצולה. בקנאה כמוסה מציצות בהן מן החוף אותן הילדות שכיפות עגולות לראשיהן ומשחק-החול התפל משעשען. פתאום תוקף את שתי הנערות בולמוס צהלה, והן מסתערות על בנימין, דוחפות וצובטות אותו, עוקצות וגם מדגדגות, מזות עליו סילוני-מים, מתכוונות לסנוורו, להשקותו מלוא החזה, והשד יודע מה! והנשים והתינוקות בחוף רואים ושוחקים. נאלץ בנימין לזרות את חלומותיו ממנו והלאה ולהתקיף את שתי הבחורות—והנה מתעופפים באויר סילוני-מים, סטירות ודחיפות וצחוק, באמת ובאמונה! סוף-סוף עלה בידי בנימין להשתמט מידיהן של השדות הקטנות, אך כשקפץ אל היבשה נשמע קול נשימתו הכבדה מקרוב ולבו הלם בחזקה. הוא לובש בחפזון את בגדיו ובו ברגע צולחת עליו פתאום הרות הטובה, והוא נתן קולו בשיר קצר, ועליו השיר וחובק זרועות-עולם. כל היקום משתרע לרגלי בנימין. נפלא בוקר-הקיץ על גדות הנהר: תכלת-שמים מעל ומתחת, שמש מרעיפה זיו וצהלה, זר כחלחל מתבלט באופק.

בנימין ממהר להתלבש—אין לו פנאי למעשי-ילדות. מלאכה רבה לפניו—היום יסייר במערה, ויהי מה! אם אין לנו פה סיפור-כזב של זרח בעל-העגלה, ואם אסתר הישישה לא יצאה מדעתה, הרי נמצאת בודאי אי-שם אותה מערה של אביגדור לך-לך!

הוקר-קדמוניות הוא היום, איש-מדע!

בנימין עובר את בית-העלמין היהודי ועושה דרכו לאורך החוף. עוד הוא שומע את תרועות התינוקות במקום-הרחצה, אך חיש-מהר פגו כל הקולות. רק בפרחים ובדשאים תוססים החיים הקטנים. פרפר מער-פף בין ראשי הפרחים ושלל גוני כנפיו מזהיר במעופו החשאי. גם חסילים וילקים עושים מלאכתם תחת השמש. על בנימין באה המנוחה הגדולה. הוא שואף מן האויר הצח והריחני מלוא החזה; פרחי-הבבונג ושיני-האריה הלבנים והצהובים, הפזורים בירק הדשא, מרנינים את

עיניו, גלי הנהר משמאלו מנענעים את חבצלות־המים ואת קני האג' מון המזדקרים. רוח קלה משוטטת בעשבים...

בנימין מגיע אל אותם השיחים. הקץ לדברי־שטות – יש להתחיל מיד במלאכה ולעשותה כהלכה. הוא מחלק את השטח הנועד לסיוור לחלקים מסוימים, חלק־חלק וארפו, ומוסיף ומחלק את הרצועות – חלק־חלק ורחבו. כל מרובע הוא שנים על שנים מטרים.

בנימין מוציא מכיסו דפדפת ועפרון ומצייר את השטח לפי כל כללי חכמת הגיאודסיה. אחר־כך מתחיל החיפוש. הוא נכנס לבין השיחים, מפשפש ובוחר כל זיו ועיקול, מעמיק לתוך השיחים ואינו מניח אף טפח ללא בדיקה. עברו כחצי שעה, או אולי שעתים, ודעתו של בנימין עודנה זוחה עליו. הוא עובר משטח לשטח באותו כוּבד־ראש ובאותה הכוונה. נשאר רק צבר־השיחים האחד. אם גם פה לא ימצא את פי המערה, סימן הוא כי זרח בעל־העגלה מבושם היה אז כהלכה ואותו אביגדור לך־לך נראה לו בחזיון היין.

צְבֵר־שיחים מכסה כברת־ארץ זעירה בחוף הנהר הגבוה. בעמל רב מעפיל בנימין אל אותו שטח תלול, וזו לו הפעם הראשונה שמצחו פוסה זיעה. הוא מנגב את מצחו וחודר לתוך צבר־השיחים. פתאום ראה את פי המערה.

ערבוביה של צמחים ושיחים סוככת על המערה, והיא כמוסה מן העין. קרן־שמש לא תחדור אליה ועיני כוכבי הלילה לא יראוה. בנימין מוציא מכיסו את מנורת־הדינמו ונדחק לתוך המערה. חושך, לחלוחית וצינה. הוא לוחץ על כפתור המנורה, ובהרת האור נופלת על כתלי המערה. זמזום המנוע הזעיר בא לאזניו ומרגיעו. הוא מרכין את ראשו ומעמיק במערה.

הוא מונה את צעדיו. שלושה צעדים – שני מטרים. כל מאה וחמישים צעדים הם מאה מטר. כל מאה צעדים כופף בנימין את אצבעו. הוא כפף שתי אצבעות ומנה עוד שבעים ושבעה צעדים, עד שבא אל קצה המערה. אורך המערה איפוא כמאה שמונים וחמישה מטר. בהרת האור המזמזם נחה על דלת קטנה חבויה בכותל. שלוש דפיי־קות על הדלת הקטנה.

דממה. אין קול ואין עונה. שוב נשמעו שלוש הדפיקות. "מי שם?" לאזניו של בנימין בא קול אמו, והוא כמו מעולם אחר. הוא פוקת את עיניו ורואה דמות אשה בחלון. הבוקר אור, ובנימין

מוצא את עצמו על משכבו. מי זה מתדפק על החלון בדמדומי־השחר?
האומנם וזרה היא?

הוא קופץ ממיטתו, מתלבש בחפזון ויוצא החוצה.
"מה קרה, וזרה?"

היא נשלחה אליו מאת הבארישניה לידיה סטיפאנובנה. עליו לבוא
תיכף לוילבובקה. בוברוב הכה את הסטודנט ההוא, את סולומון, ויש
להביאו העירה, אל בית־החולים.

פניה המחוטטות של וזרה אינן מביעות צער. אך הנה מתרומם
אגרוף אל פיה והיא פורצת בצחוק כבוש, והצחוק מתגבר ונהפך
לצהלה פרועה, ואז חוטפת הנערה המשרתת את סלה מעל האדמה
החולכת לדרכה. היא נכנסה אליו בדרכה השוקה. הם קפצו זה מול זה
כתרגולים, אך בוברוב התחכם ורצץ את רגלו של סולומון באֶל־ת־עץ
עבה ואחר־כך דרס אותו במגפיו ושבר את שיניו.

בנימין נכנס הביתה לדקות מספר. אך השחר טרם נמוג כליל, ובני
בית פייגין שקועים בשינה. הוא רוחץ את פניו וממהר החוצה. ריקנים
ודוממים רחובות האדיץ, רק הפרות מתנהלות בעצלותם ופניהן מר־
עדות אל המגרש שממנו תועברנה לשדה־המרעה. עתה זה התחילו
פני מזרח מאדימים, ועוד צינת הלילה שולטת בכיפה. מכוס־טל רבו־
צים ברחובות שיורי התבן ומרבדי־האבק, ודממה מלפפת את הגדרות
והבתים.

מרדכי בעל־העגלה, שהיה קצב לשעבר, עומד בחצרו ורוחם את
סוסו לעגלה. הרכבת באה מרומני להאדיץ בבוקר השכם, ועל מרדכי
להקדים קום כל יום ולהריץ את סוסו אל בית־הנתיבות.

"בוקר טוב, ר' מרדכי! עלינו לנסוע לוילבובקה!"

"מה הרעש?"

"חולה עלי להביא העירה, לבית־החולים."

והנה מתגלגלים אופני העגלה בדרך לוילבובקה. את מחצית הדרך
הראשונה המשתפעת במדרון עובר הסוס במרוצה. מרדכי בעל־העגלה
נוסע בצד הכביש, לבל תרסק דרך־האבנים את העצמות והאופנים.
אך לאחר שעברה העגלה את הגשר, והכביש התחיל מעפיל מעלה,
התנדפה זריזותו של הסוס, והוא התחיל פוסע עקב בצד אגודל, וגם
הצלפות השוט לא הועילו לזרוז.

ועד שהסוס צועד ברשלנות וטפיחות פרסותיו נטבעות באבק המטולל,

אולי כאן המקום לרשום שמץ מוסר־השכל על החטא וענשו, או על האהבה והקנאה האורבות לנפש האדם התמימה כעוף דורס לתר־נגולת, או על הקורה את הבחור הפוחז כשהוא מכיר אשת־איש ונוטלה ומשתעשע עמה וסובר כי טובה הוא עושה לבעל. והמחבר המעמיק, שכל עשתונותיו נתונים לדרך־החתחתים של אומתנו המזורה בעמק הבכא, אולי היה משתמש בשעת־הכושר ומטפל מעט בעם היהודי ובעתידותיו.

אלה וכאלה היה על המחבר לרשום עד שהסוס משרך דרכו. אך משום שאין כל סיפור זה אלא דברי־כרוניקה נאמנים, לכן אין את נפשו של המחבר ללכת סחור־סחור, והריהו מספר דברים כהוייתם. על הקוראים לראות עכשיו את הכביש המוליך מהאדיץ לכפר וילבוב־קה בבוקר השכם; את הסוס העצל פאווליק שאינו מקבל מרות ומבוזה מציצת־שפתים והצלפה; את האיש מרדכי היושב על דוכן העגלה, שוטו בידו ופניו נעימים, כמעט אציליים, וקשה לשער כי אלה פני קצב, איש שבילה כמה שנים באטליזו ושבהכותו בבשר בקרדומו היה משמיע לאחר כל מהלומה "ה" יוצא ממעמקים; את קצה השמש שעתה זה הופיע בפאתי מזרח־וּמֶרְנָן לו כל היקום, כל אילן ועשב, כל פרח וציץ, כל רמש וחי. גם פאווליק בא לידי היסח־הדעת לרגל הופעה זו של המאור הגדול, והוא מתחיל לטלטל את זנבו אחת הנה ואחת הנה. עוד האד הלבנבן פרוש על־פני הנהר ובעמק, אך הנה הציצו קרני השמש באד והריהו הולך ונמוג, הולך ועולה מעל־פני הנהר, מתעופף השמימה ומצטבר לענן קליל בעל צורה משונה. אגלי־טל כיסו את העשבים, אך גם בטל הכתה השמש, בטל ובאבק, בגיא ובאחו־ואור וזיו בעולם!

שלושה מעפילים במעלה־הסוס ובנימין. שני האחרונים הם השתקנים בשלישיה. לעומת זה היתה על מרדכי בעל־העגלה יד הדי־בור, והוא מגבב דברים, יורק ומוצץ בשפתיו ומצליף בשוטו ושוב מדבר, כדרך העגלונים. לא עם הפרחחים ורודפי־קדים חלקו של מרדכי־הוא מעורב עם הבריות, ואנשים רבים הכיר בימי חייו. גם עינו עין חדה, נוקבת ובוחנת, והיא מסתכלת בעולם המצומצם למן הבוקר ועד הערב. אך האם נופל עליו לבו בראותו את העזובה הזאת בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא? חס וחלילה! יש לו למרדכי בעל־העג־

לה זקן רחב, והוא כובש את חיוכו בזקנו, ויש אשר הוא מעשן פפירוס
סה ויורק ריקה עליזה. אלוהים רב הסליחות, כמה מרובה הנוולות
בעולמך!

מרדכי בעל־העגלה מכיר יפה את רוחן של הנשים. בעיקר שיח ושיג
לו עם בנות־חיה – קודם באטליזו וגם עכשיו, משהחליף את קרדום
הקצב בשוט העגלון. מדי בוקר הוא מריץ את סוסו אל בית־הנתיבות –
זאת העבודה האחת. אולם לאחר הביאו את הנוסעים העירה ולאחר
אכלו את ארוחת־הבוקר הוא יוצא אל השוק. מקייטנות וילבובקה באות
נשים יום־יום לשוק האדיץ, קונות מזונות לכל השבוע, מכתפות משא
רב מהכיל, ויש שמתחברות שתיים או שלוש מהן ומטילות את המטען
על עגלתו של מרדכי להביאו לילבובקה.

מצחיק הוא, בנאמנות, מראה הקייטניות הללו בשוק, משאו־מתנן,
עסקיהן והליכותיהן. וכסבורים אתם שהן עומדות על המיקה? לא
היו דברים מעולם! הן מפזרות את ממונן ביד רחבה, והנה כבר צבור
רות וכפותות בעגלה ביצים ותרנגולות ושמנת וחמאה ופירות וירר
קות – העגלה מלאה וגדושה, בעמל רב מסדר אתה את המון הסלים
והשקים והתרנגולות הכפותות, מוצא בעגלה מקום פנוי, מושיב בדוחק
את הנשים ומפנה את הסוס לעבר וילבובקה. פה נותנת אחת הנשים
את קולה וזועקת זעקה גדולה: היא שכחה לקנות בצל! עליך לעמוד
שוב, והאשה קופצת מעל העגלה לתקן את המעוות. עוברות דקות
אחדות, כחצי שעה, עוברת עוד שעה ארוכה – והעגלה ויושבי־בה עוד
ממתינים לאשה ובצליה!

מרדכי בעל־העגלה יורק את ריקתו העליזה.

”נו, פאווליק!” פונה הוא אל סוסו בדברי־כיבושין ובמציצה ומצליף
על גבו. פאווליק מכשכש בזנבו בנחת ומוסיף לשרך דרכו. גם הוא
יודע נפש בעליו, ושעת הריצה והדהרה עדיין לא הגיעה.

ובכן, עומדת העגלה הטעונה באמצע השוק, נשים ותרנגולות כפור
תות רועשות וגונחות בעגלה – ואותה האשה נעלמה, כאילו חטפה
שד! מפי הנוסעות שומע אתה תלונות וטרזניות, כאילו אין לך קורת־
רוח גדולה מלעמוד פה כחום היום ולצפות לאותה המאדאם. אך הנה
סוף־סוף מופיעה האשה, והיא כשבה מן המערכה. הבצלים קמוצים
בידה כשלל־מלחמה ופניה נוהרות. למה זה פניה נוהרות ועל מה ביו־
בוזה את השעה הארוכה? הפעם עמדה על המיקה.

יריקה, מציצת־שפתים והצלפת־שוט. "גו, פאווליק!" פאווליק אינו מקשה את ערפו הפעם. דרך אפקית שטוחה לפני הנוסעים. הסוס מנע נע ראש וכתף, מרים רגליו ומטלטל את העגלה טלטלה זריזה. ירכתי היער. צינת־בוקר מקבלת את פני הנוסעים. מרדכי בעל־העגלה משת־תק – לא משום שאפסו דבריו, חס וחלילה! אם לאדם עין בוחנת, לא מועטות הן העובדות הקטנות שרואה העין הזאת מן הבוקר ועד הערב. אך יש להם לבעל־העגלה הותיקים, ששנים רבות הם עוברים ושבים בדרך האחת, ארחם ורבעם שלהם. בעברם בדרך זו יש להם ולסוסם עת לרוץ ועת לחדול מרוץ, וגם להיפך – לזחול בעצלתיים; עת לעשן את הפפירוסה ועת לשבת על הדוכן ישיבת־נכאים; עת לשיחה ועת לשתיקה נאמנה.

סמוך לקייטנתו של סטיפאן בוריסוביץ' קופץ בנימין מעל העגלה. אצל המרפסת עומדת מיטת־עץ מתקפלת, ועל כר מרוקם מוטל ראשו הפצוע והמחותל של סולומון פייגין. לידה עומדת אצל המיטה המתקפ־לת ומרכינה את גופה הגמיש אל החולה. בנימין רואה את פניה בפעם הראשונה מאז החגיגה. אל המרפסת יוצא סטיפאן בוריסוביץ', והוא לבוש פיג'אמה צהובה בעלת כפתורים מפוארים, כולו נקי ומצוחצח. אולי שם את פעמיו לטיול־הבוקר – אותו טיול שכה רב ערכו בחיי האדם בן־התרבות?

"מה קרה?" שואל בנימין. "ואיך נודיע לאמו?"

סטיפאן בוריסוביץ' מסיט את בנימין הצדה ומספר את פרטי הפרשה שאירעה לפני כשעתים, בדמדומי־שחר, בין סולומון ובוברוב. גלאשה היא שראתה ראשונה במערכה. מי מילל ומי פילל? בוברוב, איואן דמיטריץ', מפרו הטוב מלנינגרד, אדם רציני, בעל השכלה גבוהה! והנה באה שעת הטירוף, והוא מתנצל את עדיי הנימוס ויוצא למלחמה על איזה סטודנט יהודי כאחד הריקים! לו היתה זאת מלחמת־אגרופים, אפשר היה באיזה אופן לסבלה. גם בחוץ־לארץ יש אשר שני ג'נטל־מנים מסירים את המעילים ויוצאים למלחמת־אגרוף. לא אחת היה הוא, סטיפאן בוריסוביץ', עד להתגוששויות כאלה. גם שם ראה סנטרים פצועים ודם שותת. אך אותן מלחמות־אגרופים נערכות על־פי כללים מסוימים, שלא יאה לג'נטלמן להפירם אף כקוצו של יו"ד. ומה עשה בוברוב? הוא נטל מקל עבה והכה בו את הסטודנט מכות־רצח – פשוטו כמשמעו, הכה ורצץ ללא חוקים וללא כללים! יש חשש שרגלו של

סטודנט זה נשברה – אין הוא יכול לזוז ממקומו! וגלאשה, עד-הראיה, מספרת, כי גם לאחר שנפל הסטודנט הוסיף איואן דמיטריץ להכותו, פצע את פניו, שיבר את שיניו והעלה חבורות גם בראשו. לא, הגידו מה שתגידו, אך בעיניי אגרוֹפנות ודוֹ-קרבות בין גבר לגבר עלינו, הרוסים, עוד ללמוד וללמוד מעמי התרבות! ובשל מה כל הפראות הזאת? איזה יתוש עקצו, את בוברוב זה?

סטיפאן בוריסוביץ' טופח על כתפו של בנימין וצחוק קצר מגלה את שיניו התותבות. אין זאת כי יד האשה באמצע – זאת דעתו המוחלטת, וממנה לא יזוז אף כמלוא נימה.

"אבא!" נשמע קולה של לידה. "צריך להעביר את החולה אל העגלה!"

הגברים מרימים בזהירות את החולה, בנימין והפרופיסור בראשו ומרדכי העגלון ברגליו, ומשכיבים אותו בעגלה.

"בנימין!" אומרת לידה. "לאחר שתכניס אותו לבית-החולים חזור הנה. כולם יצאו מדעתם – גם קלאנה, גם בעלה. הם עלולים להביאו לבית-האסורים!"

בנימין רואה הבעת-פחד בעיניה. על אף כל האכזבות נמשך לבו אל נערה חירות זאת.

"טוב!" עונה הוא בקול ניחר. העגלה זזה ממקומה. מאחד הבתים הסמוכים מתפרצת אשה צעירה שמטפחת משולשת-קצוות מכסה את שער-ראשה הפרוע. היא אצה אל העגלה ופוסעת זמן-מה לצדה כשהיא מסתכלת בסולומון בעינים בהירות ונוקבות. זאת היא קלאנה בוב-רובה.

"מוניה!" אומרת האשה. "מוניצ'קה!"

סולומון מפנה את ראשו לעברה ומניע בידו תנועת-יאוש. הוא מכווץ את שפתיו ושותק – ראשית, בשל הכאב; שנית – אין שינים נעדרות מוסיפות נוי לאיש צעיר.

"קלאנה!" נשמע קול-גבר גס, קולו של בוברוב. בעינים מבוהלות עומדת היא במקומה. מרדכי בעל-העגלה מבין את המוטל עליו. הוא מוצץ הפעם בשפתיו אותה מציצה ומצליף בשוטו אותה הצלפה שפאוץ ליק מבין את משמעותן ללא מלים והגה. הסוס ביתר ממקומו, העגלה נעתקת עמו, וארני היער ממהרים לחלוף על-פני הנוסעים. כבר נעל-מה וילבובקה, והסוס עודנו משגס מתניו ופוסע פסיעה גסה במורד.

העגלה מטולטלת אחת הנה ואחת הנה, ופניו של סולומון מתרכזים מכאב. אז באה משיכה קלה במושכות, ופאווליק מבין את האות ועובר בן־רגע לפסיעה זעירה וזהירה. ברגע זה באה שעת הדיבור למרדכי העגלון.

"אם אין אני טועה," רומז מרדכי בעל־העגלה בעיניו לצד סולומון, "הרי זה בנו של חיים יעקב השוחט. ילד־שעשועים..."

"הנח לו, ר' מרדכי! הן חולה האיש."

אך מרדכי בעל־העגלה לא למד מימיו את חכמת הדיפלומטיה. הוא יושב על דוכנו, מגלגל בנחת פפירוסה ופולט מזמן לזמן דברים שהם רחוקים מנופת־צופים. התכשיטים של ימינו! קדישים שלנו! לא תורה ולא חכמה ולא מעשים טובים.

לא, אין מרדכי מהלך סחור־סחור. הספן הספין לחטוב בקרדומו בלי עקיפין וחכמות.

"ר' מרדכי!" מנסה בנימין להסיח את דעתו מסולומון. "מוטב שתמ־שיך בסיפור המעשה על הקייטניות."

הוא מעשן פפירוסה (כי הנה זה באה שעת העישון למרדכי בעל־העגלה) ופותח בשיחה. כן, אין הוא הוגה חיבה יתירה לפרות־בשן אלו, ואם גם נותנות־לחמו הן. רק יוקר הן מביאות עמהן לשוק ושנאת הערלים.

שוונא, למשל, את הכבודה הרבה העמוסה בעגלתו של מרדכי באחד מימי־הקיץ, כחום היום. שקיקים של קמח וגריסים ואפונה ושעועית וכדומה; סלי־נצרים מכל המינים ובהם קדירות חמאה וחלב, ביצים ובשר, עגבניות ושאר דברים המחייבים זהירות וכובד־ראש; אבטיחים ומלונים לחוד. ועל הכל – התרנגולות! אותן התרנגולות עם התרנגור־לים המצפצפים והמהגים, הרוחשים והשותקים – פעורי־פה וצְחִי־צמא, ולמעלה מכל – הנשים! הנשים מסורבלות־הבשרים ואדירות־האחורים, שאין להן בעולמן אלא בזבז ממון, פטפוטי־הבל ודברי־שטות. "מא־דאם רבינוביץ'!" אומרת האחת. "דומתני שתרגולת זו שלך הותרו חרצובותיה..." – "אוי ואבוי לי!" קוראת המאדאם, ועד שהיא טופחת כף ומסתכלת בתרנגולת, עומדת זו על רגליה וקופצת מעל העגלה. צנחות וקריאות־בהלה. "עמדי! תרנגולת!" כל שלוש הנשים יורדות מעל העגלה ומשתתפות בציד. אך התרנגולת עקשנית היא, והיא משת־

מטת מידי החוטפות. מצחיק אותה שעה מראה הנשים - ממש כמשחק על הבמה! הן מסובכות את התרנגולת בעקימות וברמזים משונים, בציף-ציף-ציף מצפצפות, בדברי-שידול ותחנונים מתחננות. הן אורכות ורודפות ומגדפות, פורשות כפים ומרחיבות שמלה. וסוף-סוף, בהצטמצם העיגול מסביב לתרנגולת, ואחת המאדאמים מסתערת עליה לחטפה ולכפתה - פוערת זו את פיה ומשמיעה קול-צנחה, משרבבת צואר, מרימה רגליה ובורחת לצדי-צדדין, משתמטת בין הרגלים - ואי-גנה.

העגלה עוברת את הגשר, ופרסות הסוס טופחות טפיחות עמומות על-פני הקרשים. הכביש עולה במעלה, ושוב, כמצנת אנשים מלומדה, באות היריקה, המציצה וההצלפה. "נו, פאווליק!" אך פאווליק מטלטל את זנבו אילך ואילך ועושה את עצמו לא שומע. רשת האדים נמוגה מעל הנהר, תרועת הבוקר מנסרת בחללו של עולם ושמש צחה מפיצה אורי-יקרות. עיניו של סולומון עצומות, הוא מתנמנם. העגלה משרכת דרכה במעלה ומגיעה סוף-סוף למרכז העיר. אמנם, טבורה של האדיץ אינו שוקק כמשק-גבים. חבוי בצל עומד לו בית-המלון, זקוף בשתי קומותיו. דלתות החנויות פתוחות לרנחה ללא יוצא ובא. אחת הנשים עוברת בחוץ וסלה בידה.

שקט ושלנה במרכזה של האדיץ העיר, שקט ושלנה וברכת-אלוהים.

העגלה מגיעה אל קצהו השני של רחוב רומני. פה בית-החולים. בנימין נכנס למרפאה ופונה אל הרופא התורן. כעבור שעה קלה מורי-דים שני סניטרים את סולומון מעל העגלה ונושאים אותו באלונקת-בד אל בית-החולים. במהרה נמסרו לבנימין תוצאות הבדיקה. הרגל השמאלית נפגעה קשה - אולי גם נשברה. זה יתברר לאחר צילום-רנטגן. יש חשש לאחת הצלעות. שני פצעים בראש - הרקה האחת נפצעה קלות, ופצע עמוק יותר סמוך לקדקוד. שתי שינים שבורות. על החולה לשכב ימים אחדים בבית-החולים.

השעה אחת-עשרה. בדרכו הביתה נכנס בנימין למשרדה של רחל. הם יושבים על ספסל בגן-העיר, ובנימין מספר את כל המאורע. מעתה הוא מסלק את ידיו מן הטיפול בסולומון, הוא מוסר את התקלה לבני בית פייגין.

בבית מוצא בנימין את אסתר עושת-האטריות ובתה נחמה. אסתר

הזקנה יושבת בחצר על הספסל ומקלה בידה, אך נחמה עומדת על העריבה ולשה, לשה. זה שנים אחדות נחמה היא העושה את עבודת הבית, כולל מלאכת האטריות. אולם אסתר היא עקרת־הבית. כל עוד הנשמה באפה היא המושלת.

האם מגישה לבנימין את ארוחת־הבוקר. מחדרם של בעלי־הבית נשמעת המולה קלה. קול בכיה של אשה – זה קולה של פסיה האם. בנימין שומע דברי־שידולים של האשה השניה. אחר־כך נפתחת הדלת ונכנס גם חיים יעקב, ראש המשפחה – כולם, כולם, כל בני בית פייגין נתכנסו היום בהקדם, והנה הם ממהרים לטכס עצה, להעלות ארוכה, לנחם ולעודד ולמצוא תחבולות.

בנימין יושב אל עבודת השרטוט. אבל ירד על העולם, רק קול לי־ שת הבצק לאטריות בא מן המטבח. אין זאת כי כל בני בית פייגין יצאו אל בית־החולים. עוברות כשעתים, ובחדר הסמוך נשמעות אנשות, קולות חרישיים, כקול מהלכים על קצות האצבעות. אחר־כך באה שוב בכיה עצורה, קול בכיית האשה. שרה סמואילובנה, שעשתה במטבח, היתה נכנסת ויוצאת בפנים מרוכזות.

"בנימין!" קוראת רחל מן החדר השני, והוא מצטרף למועצת המש־ פחה. פסיה, אם הבית, עומדת מן הצד ומתעסקת באינו עבודה, אך שפתיה רועדות. רחל מהלכת בחדר אחת הנה ואחת הנה. חיים יעקב יושב על כסאו בראש השולחן ומעשן את מקטרתו. אולם מה חיורים פניו הבוקר.

הם ביקרו בבית־החולים, אך את פני סולומון לא ראו. בנימין נאלץ לספר את פרטי המאורע. היה היתה בעולם קלאנה בוברובה...
רחל: "עלינו לתבעו למשפט!"

היא מהלכת בחדר ומפלחת באגרופה את האויר. לא, צריך להביאו למשפט, את בוברוב זה, ויהי מה! עוד לנו המשטר הסובבטי בעולם! גם קלאנה אחראית למעשיה.

"עלינו לכלוא אותם בבית־האסורים!" מחליטה רחל במרץ רב ומר־ סיפה להתהלך בחדר אחת הנה ואחת הנה.

"מה יתן ומה יוסיף לך בית־האסורים?" אומרת פסיה הזקנה. "הן סולומון כבר שוכב בבית־החולים."

לא, היא בשלה – לבית־האסורים! לתפסם, לכלאם, לקשרם בשל־ שלאות־ברזל!

פסיה: "עוד עלינו לשמוע בענין זה את דעתו של סולומון."
"גם לידה איידלמן מתעניינת בתוצאות." אומר בנימין. "היא הזמי-
נה אותי היום לוילבובקה."
רחל עומדת במקומה.
"נלך שנינו. עלי לראות את בוברוב זה!"
ככה נסתיימה מועצת המשפחה, אך חיים יעקב פייגין לא פלט אף
מלה.

השעה החמישית בערב. אנשים אחדים יושבים במרפסת של קייטנת
איידלמן בוילבובקה. הכל מלא נימוס ומתובל במקצת שעמום. השולחן
מכוסה מפה נקיה, מנצנצים המיחם הרותח, הכוסות והכפות, שקופה
ריבת תות־הגינה. קלארה אילינישנה, האשה החולה, יושבת אל השול-
חן וצוארה עטוף במטפת־צמר. מרשרש אצטרובל בנשרו מן האורן,
צפצוף־צפור קצר נעקר ומתלבט, אך פרט לשאונות־עראי אלה עומדת
ביער דממה עמוקה. מתנמנמים גזעי האילנות הזקופים, ואמיריהם
מזדקרים השמימה. סמוך לארנים קופאים הדשאים והפרחים הזעירים.
הצללים המוארכים מצאו להם מקום לרגלי האילנות. גם להם איזה
סדר וחוק־חיים. עוד לא זימזם היתוש, לא צילצל הצרצר, גם הציקאדה
טרם יצאה למלאכתה הקולנית. דממה ביער.

קבוצת אנשים יושבת במרפסת, שותה תה ושומעת לדרשתו של
סטיפאן בוריסוביץ' על ערי־השדה. באמת ובאמונה, מה הם חיייהם של
יושבי הכרכים? מהו הכוח המושך את האנשים האלה לדירתם הצרה,
למזג־האוויר הגרוע, לחיים הנהלאים? אותו שלטון־האבן המעיק, שאון
החשמליות, יבבות הטרוליבוסים, טרטורי המכוניות ואדי הבנזין; אור
תם השמים העכורים, ירק השדרות הקלוש... והנה אתה יוצא לעיירה
הקטנה, לאחד הקוטגים המלבבים, שגן וגדר מקיפים אותו. אתה מט-
פל בגן, באילנות ובירקות, הכל פורח ומשגשג— גם ערוגת־הפרחים
שאהבה נפשך: חבצלות וצבעונים, סגליות וכוכביות־הסתיו. לאט-
לאט עוברים ימי חייך, ללא מרוצה ובהלה. ומה יש לך בכרך? הוה
אומר— התיאטראות והמוזיאונים והתערוכות, שאתה מבקרם אחת
ליובל.

לא, אין דעתו של סטיפאן בוריסוביץ' נוחה מסגולות העיר הגדולה.
רגש של עדר תוקף על בני־האדם, והם מתכנסים ומצטופפים בכרך,

בורחים ממרחבי הטבע לנְקִיֵי האבנים, ללא יער וירק ומרחב שמים ורוח חיה מהלכת.

פה נטפלת ספחת השיעול לסטיפאן בוריסוביץ', והוא מתאדם ומת-
כווץ ומנגב את מצחו בממחטה נקיה.

"סיומה!" אומרת קלארה אילינישנה, וקולה קול הכנור הרועד. "לא צריך כה להרבות דברים!"

היא קמה ממקומה ומביאה מן המטבח כוס חלב חם. סטיפאן בורי-
סוביץ' לוגם מן החלב לגימות קצרות ומוסיף להתאונן על מר גורלו.
דבריו מועדים הפעם רק לרחל פייגין. נראה שראתו אמנם נפגמה.
השיעול הארור הזה! משפחת איידלמן מבלה בוילבובקה זה כחֲדָשִׁים,
אך אין התוצאות מנחמות כל-עיקר. אמנם, השיעול הוקל במקצת.
והנה עליו לחזור ללנינגרד, ושוב יפגע בו האקלים הגרוע, האדים,
הגשמים והערפלים.

"אני יוצאת אל קלאנה!" אומרת לידה וקמה ממקומה. היא עומדת
רגע בלי נוע, ופניה מוסבים אל סטיפאן בוריסוביץ'. אולי גם רמזו
עיניה לאביה רמיותמה. אחר-כך היא חוצה את כבֶרֶת-היער הקטנה
המבדילה בין שתי הקייטנות - קלת-רגלים ודקת-גזרה.
כל העינים מלוות את הנערה.

"אם כן, נטפל מעט בענין בוברוב!" אומר סטיפאן בוריסוביץ' בני-
מה של תרעומת, כאילו עושה הוא זאת על אפו ועל חמתו.
רחל מפסיקה את דברי הפרופיסור. עליה להודיע מראש, שאחיה
הנפגע החליט לתבוע את בוברוב למשפט! שלוש שנות-מאסר.

סטיפאן בוריסוביץ' מרים את ידו, והתנועה עצורה ומרגיעה. הוא -
מדען, ורגיל לנתח כל בעיה, להקיפה מכל הצדדים. מה אנו רואים פה,
אם נסתכל באספקלריה בהירה ונרד לעומק הדברים ולהשתלשלותם?
ראשית - העובדות. הוא, סטיפאן בוריסוביץ', ריאליסט הוא. הוא הת-
עסק היום בבעיה זו, איבד זמן לא מועט. בוברוב סיפר לו את כל
המאורע, שפך לפניו את לבו כלפני גבר עמיתו. ובינינו לבין עצמנו -
גם ידה של בתו באמצע. איש-הבינים הוא הפעם, את התפקיד
הקשה הזה הטילה עליו בתו לידה, אף כי כל זה הוא למורת-רוח
לו.

הבה ננתח את המאורע מנקודת-השקפתו של בוברוב. נוסע לו האיש
מלנינגרד לוילבובקה. ניתנה לו חופשה לחודש ימים מעבודתו בבית-

החרושת והוא נוסע ברכבת כשנים־שלושה ימים וכל קרבו יעלוצו. הרכבת מגיעה עד בית־הנתיבות של האדיץ, האיש יוצא מן הקרון ומזודתו בידו. אשתו הצעירה באה לקבל את פניו. הם יושבים בעגלה ונוסעים לוילבובקה, אך פני האשה הצעירה סרות וזעפות. העגלה באה לוילבובקה. הנערה המשרתת יוצאת מן הבית והתינוק בזרועותיה. האב מטפל מעט בסיריוז'ינקה, נוטל את ידיו ושותה כוס תה. האשה הצעירה יושבת, נבוכה וקודרת, במרפסת.

"קצר דברייך, סיומה!" אומרת קלארה אילינישנה. "עוד מעט ויער ריב היום!"

לא, לדעתו של סטיפאן בוריסוביץ' פרטים אלה אינם למותר. היתה לו היום שיחה ארוכה עם בוברוב, והוא יודע את המאורע מן המקור הראשון.

"אך הן יודע אתה רק את המקור האחד!" אומרת רחל. "והמקור השני מוטל עכשיו פצוע בבית־החולים."

זאת אמרה רחל, באת־כוח משפחת פייגין. אך לא קל להביא את סטיפאן בוריסוביץ' בין המצרים. אחר כוס החלב רוח לו משיעולו, והוא מדבר ומדבר בלי הפוגות. דבריו מועדים רק לרחל, מעתה מתקיים המשא־ומתן בין הפרופיסור והאחות.

כן, הוא יודע אך את המקור האחד. אולם הבה ננתח ראשונה את המאורע מנקודת־השקפה זו של הבעל. אוֹפִּיקְטִיבִּיּוּת – קודם־כֻּל...

אם כן, יושבת לה האשה הצעירה במרפסת, והיא זועפת ונבוכה. היום נוטה לערוב, ובין עצי היער מופיעה דמות בחור צעיר. מי הוא הבחור? למי הוא ממתין? קלאנה מבחינה בו, קמה ממקומה ונחפזת אליו, מטיילת אתו ארוכות וקצרות ביער. הבחור משרבב את ידו ומחזיק את ראש האשה – גם זאת רואות עיניו של בוברוב, והן מתבוננות מאוד. הסטודנט יושב על גזע כרות וקלאנה חוזרת אל המרפסת. "מיהו בחור זה?" – "בעלי..." עונה קלאנה, והיא נרגשת מאוד. היא אוהבת את הבחור, וזה למעלה מכוחה. יש רק מוצא אחד – להיפרד ממנו, מבוברוב. כך אומרת האשה ופורצת בכני. בוברוב יוצא אל הבחור היושב על הגזע הכרות. "לך מפה!" אומר בוברוב. "אני יושב ברשות־הרבים," עונה הבחור, "ומה פה לדבר? כל הדברים הם למותר!" בוב־רוב מתקרב דומם אל הבחור, ורק שפתו התחתונה רועדת. הבחור נסוג אחור, הופך את פניו ומעמיק ביער. אחר־כך באה השיחה המרה

בין בוברוב ואשתו. ראש מושפל לקרקע, דברי־שידול, תלונות ודמ־עות. רק אז הבין בוברוב את אסונו.

כל המסובים שומעים לדבריו של סטיפאן בוריסוביץ', קלארה אילי־נישנה אינה מאיצה בו הפעם. אך מדוע שונים עתה דבריו של הפרו־פיסור מדבריו אל בנימין הבוקר? האם לא היו אלה דברים חוצבי להבות אש? האם לא עיפר בעפר נגד אותם הגברים הגסים שבהתרחש ביניהם תגרה אין הם פושטים את המעילים ואין הם יוצאים למלחמת־אגרוף כיאות לג'נטלמנים בעלי השכלה גבוהה?

הפרופיסור ממשיך בדיבורו, ואין זה שיעור בתורת המיכניקה ולא הרצאה לסטודנטים. לא, הפרופיסור חותך כאזמל בבשר החי, הוא מט־פל הפעם באבני־המעמסה הרובצות על נפש האדם.

לילה, בוברוב שוכב על משכבו ולבו ער – זאת קנאת הגבר האוכלת אותו בכל פה. קלאנה מתכוננת לצאת. "לאן, קלאנה?" – "עלי ללכת..." היא יוצאת אל האפלה. שפתי סיריוז'ה מוצצות מתוך שינה. מטוטלת השעון מתנועת אילך ואילך ותקתוקה ממלא את הבית הרדום. בוב־רוב שכוב על יצועו. ליל תמרורים! ליל תמרורים וכאב נעכר! הוא רואה את אשתו בזרועות הבחור. הם מהתלים בו, בבוברוב, מגלגלים בדברי צחוק וליצנות... מחזות־דמיון אויליים, ביעותי הרוח הרעה! לב האדם מפרכס באישון הלילה ומזימת־רצח מתגנבת אליו. הנה האפירו האפקים. בחלונות מסתמנות רגלי הארנים. מה נשמע מן היער? קולות חרישיים, הדי קולות, לחש וצחוק חשאי, אנחה, מלים מעודדות אחדות: "רק לא מורד־לב, קלאנה!" מישוהו פותח את הדלת ונכנס המתגנב אל החדר השני – זאת היא קלאנה. בוברוב קופץ מעל משכבו ויוצא אל היער. אמנם כן, הבחור יושב על הגזע הכרות ומעשן פפ־רוסה. בוברוב תופס באֶלה ומסתער עליו.

"חלילה לי להצדיק מעשה־בריונות זה," פונה הפרופיסור אל רחל פייגין. "אך האם לא עשה אחיך כל שביכלתו כדי שלא להחמיץ מהלך־מות אלו? מה המריצו לבוא הנה בשעה זו?"

"זאת הקנאה שהמריצתו."

סטיפאן בוריסוביץ' זוקף בה עינים תמהות. אם יש מטורפים כאלה בעולם, הוא הפרופיסור והמדען, מסלק את ידיו מכל ניתוח של השתל־שלות הדברים.

רחל מבארת את דבריה, והיא כמפקקת הפעם:

"אולי חשד בקלאנה שתתיחד עם בעלה. אולי ידע אתי את חולשת לב האשה. לפעמים קשה לבת־חווה לחסום את הדרך הכבושה."
שתי נערות וגבר גבה־קומה מופיעים ביער. סטיפאן בוריסוביץ' קורא להם:

"איוואן דמיטריץ', היכנס!"

שלושת האנשים מתקרבים אל המרפסת. אלה הם לידה, קלאנה ובוב־רוב. בנימין מכיר את בוברוב ונותן בו עיננו, אך קלאנה ממהרת אל רחל ופותחת בשיחה עמה על סולומון. מה שלומן? מה אמרו הרופאים? בנימין נותן עינו בבוברוב ורואה איש גבה־קומה, קרוב לשלושים, שפניו צנומים ועיניו האפורות מנצנצות מבעד למשקפים – עינים עייפות ותוהות. רק ערפו וקולו מגושמים וגסים. אך מה לוטף המבט שמעיפה באינטליגנט ממושקף זה לידה, היונה הזכה! הנה גם נרכנה אליו והסירה איזה חוט שחור שדבק בחולצתו המרוקמת. בבוברוב ניגש אל רחל כדי להכירה, אך רחל אינה רואה את כף־ידו המושטת. היא טרודה בשיחתה עם קלאנה. את פני סולומון עוד לא ראתה. מצבו רציני למדי, אף כי אין סכנה נשקפת לחייו. כל המסובים ראו את כף־ידו המושטת של בוברוב. אך הוא עדיין חי, עוד אין הוא מתגולל באשפה. מקצה־השולחן השני מבקיע קול־הבאס של בוברוב, הוא מספר ללידה מאורע מגוחך שאירע לאחד ממפריהם בלנינגרד. נשמע קול צחוקה של לידה – פעמון־כסף מצלצל. רחל קמה פתאום ממקומה. כל העינים נפנות אל קומתה הזקופה. "אנו הולכים, בנימין!" פוקדת האשה ויורדת במדרגות המרפסת ללא פרישת־שלום.

"מה החפזון?" נשמע קולה של קלארה אילינישנה.

הכל קמים ממקומותיהם. קול לחשה של לידה בא באזני בנימין. סטיפאן בוריסוביץ' ובוברוב יוצאים ללוות את ההולכים. אכן לידה היא המחוקקת את חוקיה בבית הפרופיסור איידלמן. יש לה תכסיסים משלה, תחבולות ואסטרטגיה. אין זאת כי גמרה בלבה לחלץ את בוברוב מן המיצר, והיא־היא האוסרת את המלחמה. שלושת הגברים והאשה צועדים בדרך הפונה להאדיץ. הולך ודועך אור היום, אך בצאתם מן היער עוד ראו במערב את תעתועיו הלוחטים של כדור־השמש השוקע. עוד התלקח המוקד האחרון בפאת הרקיע, שילהב את צמרות האילנות, ניצנץ בשמשות הבתים, פגע גם בפני

האנשים ההולכים. הנה מחנה יתושים, עמא פזיזא, עוטה עליהם, מחולל את מחול-הערב לאור המוקד הדועך. טהורים ומושכים שמי התכלת העמוקה - יריעת העולם המכסה על כוסף החיים. אך כעבור דקות אחדות אתה מרים שוב את עיניך ומסתכל ביריעה. הופיע הכוכב הראשון. מעשה-להטים ואחיות-עינים. יעבור עוד זמן מועט ורבבות נקודות-אש תיזרענה ביריעת התכלת העמומה.

"איואן דמיטריץ!" אומר הפרופיסור. "לדידי, עליך להודות כי הדבר נעשה שלא כהוגן. עליך לבקש סליחה מאותו סטודנט." אז נשמע קולו של בוברוב, והקול קול-גבר גם:
"באמת, אולי הגדשתי את הסאה. אך לבקש סליחה?"
לא, אין הוא מתכוונן לבקש סליחה משום איש, ואפילו יכלאוהו בבית-האסורים. אותו סטודנט בא על שכרו.

"גם אתה תבוא על שכרך!" אומרת רחל ומחישה את צעדיה. אך מה עלוב מראהו, מראה יהודי מסכן, של סטיפאן בוריסוביץ! כל עבודתו, עבודת השלום, ירדה לטמיון. אכן, אולי יש איזה הבדל בין תורת המיכניקה ותורת נפש האדם הסובלת! האם היתה לסטיפאן בוריסוביץ מימיו ההודמנות להכיר את סער החיים הגועשים, את רגשי האדם ותאוותיו, את התנגשות הכוחות האפלים, אשר הנה הם נרדמים שנים רבות, והנה הם חורגים מגדרם ועושים שמות סביבם?

רחל ובנימין יורדים בכביש המשתפע אל נהר פסיול. הולכת וכבה בפאתי מערב אנדרלמוסית הצבעים. רבבות כוכבים צצו ביריעה האפלה, ואיש לא ראה בגיחם. מעשה-קסמים ואותות-אלוהים! בבת-אחת נמוג זמזום היתושים המרקדים, ועלה אי-משם, סוף-סוף עלה והתפוצץ צלצול הציקאדה החבויה. התרוקנו החופים האפלים, גם הנערים והברנזים פרשו למנוחת הלילה.

דממה ועזובה בחוף הנהר.

"אהובתו של בוברוב היא לידה שלך..." אומרת רחל בקול זעום, ואחר-כך רואה בה בנימין תמורה קלה, שהמריצתו לחבק את זרועה וגם לנטות עמה מן הכביש ולרדת אל חוף הנהר. הם פושטים את בגדיהם ומתרחצים לאור היום הדועך. האור כבה, בא הערב, אחר-כך נגעה באדמה העלטה הכבדה וכיסתה את כל העזובה אשר מסביב. אך בנימין ורחל לא ראו עזובה זו. שוב היו שניהם נפתול אחד של אושר ורתת, אשר יש ויראהו. האדם בחלום הלילה על יצועו הקר.

עונת היציאה מהאדיץ - בעצם תקפה. משפחות איידלמן
ובוברוב כבר נסעו מוילבובקה. מדי יום ממלאים הקייטנים את קרר
נות הרכבת היוצאת מהאדיץ, וכרטיסי-נסיעה מושגים בדוחק.
אבל איך זה עזבה קלאנה בוברובה את סולומון, והוא פצוע ושבור,
והלכה אחר בעלה ללנינגרד? תמוהים מהלכי החיים! לאחר כל החויות
והמהלומות נטלה קלאנה את סיריוז'ינקה על זרועותיה וחזרה עם בע-
לה ככלות הקיץ ללנינגרד. וכי אין המאורע בין סולומון, קלאנה ובובר-
וב רוב אלא הרפתקה קייטנית שדופה?

ימי-חופשתו של בוברוב עוד לא נסתיימו, אך היתה לו וילבובקה
לתועבה. הם יבלו כשבועים בסיסטרו-ריצק, בחוף המפרץ הפיני.
כן, וילבובקה הולכת ומתרוקנת מקייטניה. לא מרפרפת בין הארנים
מטפחת-צבעונין של נערה, לא מלבינה חולצת-אשה, נדמו גם קולות-
הצחוק מפה ומשם. אך שמש-אוגוסט עוד עושה מעשיה, עוד היא
שופכת את זהרה ביערות, שדות ודרכים. גם על נהר פסיול ירדה
הברכה - אש ואור במים, תכלת הרקיע ועב צחורה. סירה קלת-זנב
חוצה את הגלים, המשוטים יורדים ועולים חלילה ומתיזים רסיסי-קצף.
מזה ומזה לסירה עומדים החופים המחשים, השיחים והחול וכרי-הדשא.
בסירה יושבת רחל פייגין ומטפלת בהגה, ובנימין מנצח על המשו-
טים. גם תמר בסירה. היום - יום הראשון, ורחל חפשיה ממשרדה. לאט-
לאט תקפה בימים האחרונים את רחל ובנימין אי-מנוחה גדולה. מדי
ערב הם יוצאים, מבלי שעות אחדות בחוף הנהר השומם ואינם יוד-
עים שבעה. נים ולא נים, תיר ולא תיר רבוץ הנהר לרגליהם. כוכבים,
אפלה ודממה משתקפים בנהר. במקום סמוי מן העין, בצל אחד משיחי
החוף, הם יושבים מדי לילה. הוא סוכך עליהם בכנפיו הקטנות, שיח
החוף, ויש שהם שומעים את לחש עליו המרגיע.

הם משתמשים בכל אמתלה להתרחק מעיני זולתם. הפעם הוטל גם
על בנימין לגלח מדי יום את חתימת זקנו, להתבשם ולהסתרק ולהציץ
לעתים קרובות במראה. אחר-כך הוא ניגש אל אמו.

"אצא לטייל מעט, אמא?" אומר הוא בקול נבון, ועיניו מושפלות.
אך בת-צחוק תועה על שפתיו וחדות-עולם בלבו.

"לך, בני, לך!" עונה אמו באנחה. צא ולמד ארחם ורבעם של בני-הנעורים! כל ימות-הקיץ הם מתרעמים - עקיצות וחיידודים ודברי-קנתור. זה מוצא לו איזו ריבה בין קייטני וילבובקה, וזו מהלכת עם גוי מגושם, ישמרנו השם. נשארו ימים מועטים לפרידתם - והנה עברה ביניהם רוח אחרת...

"לך, בני, לך!" חוזרת שרה סמואילובנה. זה לילות אחדים מבלה בנימין עם רחל פייגיין. סוף-סוף מצאו את השביל המוליך מלב איש אל לב רעהו.

אך היום יום הראשון בשבוע, והם משוטטים בסירה לאור השמש. הסירה חותכת את שטח המים, ובנקל מאוחה הקרע - רק קו מטושטש מסמנהו, וגלים עצלית-נודה. את תמר צירפו לטיוולם זה בעל-כרחם - היא בכתה והרעישה עולמות, וגם סוכריות-שוקולדה וכרטיס לקולנוע לא לקחו הפעם את לבה. עתה היא נוסעת אתם. על קרקע הסירה, מתחת לספסל, חבוי סל לא קטן, ובו צידה לדרך שהכינה רחל בעצם ידה. בעשותה את ההכנות הקטנות האלו נשמע מזמור-שיר במטבת. אור ושמש בפניה של רחל - תמהה הדבר, כמה חוגגים הפנים האלה! הנה מעקל הצואר העדין, צל וחמימות בצואר, ובנימין יודע את החמימות הזאת, לא אחת שאב ממנה מלוא חפניו.

המשוטטים עולים ויורדים חליפות, אך יש שהם משורבבים זמן-מה, והסירה גולשת בלי עזרתם. ככפים פרושות משורבבים המשוטטים, טיפות-מים צונחות מקצותיהם, והן מעמידות גלים קלילים ועגלגלים. אך הנה מתעכבת הסירה בדרכה, לאט-לאט, והמשוטטים חוזרים למלאכתם, עולים ויורדים חליפות.

"עייפת?" שואלת רחל, ובנימין שומע בשאלתה זו את בת-חזה מאז ומעולם, את משק אברותיה הסוככות בנהלה את הליכות הבית, במסרה את עצמה בלילות האפלים.

לא, עוד לא עייף, עוד די כוח בשריריו, המשוטטים עולים ויורדים חלילה, הסירה קלת-הזנב חוצה את חלקת המים - רסיסים וקצף ונוגה מסנור.

בנימין ותמר לבושים רק מכנסי-בד קצרים. רחל, האם הכבודה, לבושה חצאית וחולצה ושאר מיני-לבוש מפריעים ומעיקים. השמש מכה במערומים השזופים, אך תמר ובנימין אינם חוששים לשרב השמש. עוד בתחילת הקיץ עברה עליהם עונת הבהרות והבעבועות

וצריבות הגב והחזה. ואילו עכשיו הם מחוסנים נגד תעלולי השמש.
"מותר להתרחץ, אמא?" שואלת תמר. אין רחל שומעת את השאלה.
היא יושבת אל ההגה תפוסת־הרהורים ובת־צחוק מרחפת על פניה.
"מותר..." עונה סוף־סוף רחל, כאילו אך זה ניעורה מחלומה. "כשנ־
בוא אל החוף, תמר!"

שכשוך המים. קול צעקתה המבוהלת של האם. ללא התעכב קופצת
תמר מן הסירה המימה. חזות קשה ופיק־ברכים. רחל אינה יודעת
כמה שקדו אותו קיץ בנימין ושרקה הגוצה על מלאכת השחיה. ובקפ־
צה מן הסירה צללה תמר במים על ראשה וכרעיה. והנה רק עיגולים
מתפשטים בנהר – ותמר איננה!

רחל משמיעה שנית קול־זעקה. אין בנימין יכול לסבול את הבעת
הבהלה בעיניה, הוא זונח את המשוטים וקופץ המימה. אך הנה הופיע
במרחק הגון ראשה של השובבה, והיא פוערת את פיה וצוחקת צחוק
גדול. עכשיו יראו שניהם לאם המבוהלת את כוחם בנוסח־קרול.

"תמר!" נשמעות מן הסירה קריאותיה של רחל, אך הקול הולך הלוך
ורפה, עוד מעט והוא משתק. בנימין ותמר ניגשים אל המלאכה.
ואני, האיש המתבר, מקווה כי ימצא בין קהל קוראותי וקוראי חבר
מומחים, המבחינים בין נוסחי השחיה. לזה החבר, ולאלה המומחים,
אני פונה בשאלה: מה עדיף ממה – בראס מקרול או להיפך? ענוותנר
תי אינה מרשה לי לחוות את דעתי אני. לו הרהבתי לטפל ברצינות
בנוסחי השחיה, ראוי הייתי שיקומו עלי המומחים ויקרעוני כדג – כדג
ממולא ומפולפל ומבוצל וממולח שינעם לחך כל איש יהודי באשר
הוא שם.

את שתי התינוקות, תמר ושרקה, אימן בנימין בנוסח־קרול. והנה
אני, האיש המתבר, רואה את חסידי־בראס הבאים עלי כאיש אחד
ושואלים בקול לגלוג ובאגרופים קמוצים: מי מילא את ידי גיבורך
לקפח שתי נפשות מישראל? אולם בשבתי פה אל המכתבה מאחרי
ברית ודלתים, אין אני חושש לא לקול הלגלוג ולא לאגרופים הקמור־
צים והריני מחזיר להם תשובה שכזאת: חברים אחים! אחים וחסידים!
הבה נטול את האזמל הקטן הזה וננתח את נוסח־בראס לכל סעיפיו.
הנה עבודת הידים, למשל, מהי? א. פרישה לשני הצדדים; ב. אסיפה
לסנטר; ג. שליבה. ישרה קדימה; ד. הפסקה קלה וכו'. היש לנו עבר
דת־פרך זו כשאנו פונים אל קרול? או נקל את עבודת הרגלים...

פה אני רואה את קוראני, שאין חלקם עם המומחים לשחיה, והם צוחים ככרוכיה: די! כל אותם התגים והקוצים של נוסחי השחיה – שלג של אשתקד לדידנו!

באנחה עמוקה יוצאת מקרב וכליות אני חוזר לעיקרי סיפורי. הכל תלוי במזל, ויש אשר האדם נושא ונותן וטורח וטובל בשבע זיעות, ומעלה חרס בידו.

בנימין ותמר ניגשים איפוא אל העבודה, עבודת הקרול. בתמר הנערה עוד ידובר להלן, בתמר ובהרפתקאותיה בעמק הבכא. אך יום חג לשלשתם היה אותו יום הראשון של סוף אוגוסט 1939. רחל, האם והאשה, יושבת בסירה, ושני השדים, הגדול והקטנה, מתרוצצים במים לעיניה. ידים וגופות שזופים, ראשים מופנים לכאן ולכאן, נשימה קצרה, קצב תנועות הרגלים, רסיסים וסערה, קולות מבקיעים מתכלת הנהר, הדייקולות דברייתתועים. נרתחים ומלאי־חדוה עולים השדים העייפים אל הסירה. המתנודדת. האם והאשה מקבלת את פניהם.

“ילדה פראית!” מתרעמת רחל. “הנה ארביץ בך!”

והאם מחבקת את בתה הרטובה ומנשקת את עיניה. בנימין לא קרב לקבל את מנתו הוא, אך בת־צחוק הושטה גם לו, ונפלאה היתה בת־הצחוק – נפלאה ומלאת משוש הנפש. בנימין חוזר אל המשוטים. עוז ואומץ בשריריו. הסירה עפה כחץ על־פני הנהר – אל אלוהים, מה נאים החיים! הם פונים אל החוף, עוקרים את הסירה מן המים ודור־כים על היבשה. סמוי מן העין מקום־מקלטם – פינה חבויה ושוקטת. הם משתטחים שלשתם כלפי החמה ושוכבים שעה קלה. גם רחל נחל־צת ממועקת בגדיה ונשארת בחליפת־הרחצה – סאטין שחור עם פסי אודם. עתה בא תורה היא להתרחץ. והנה הביטרנא וראו את תמר הקטנה. היא משנה לאמה פרק בהלכות־קרול!

בקרב הוצא סל הצידה מחביונו. נפרשה על הדשא מפת־בד, שפר־חיים תכולים נרקמו בארבעת קצותיה. לחם וחמאה, בשר צלוי ופירות, גם בקבוק יין מתוצרת הבית – חגיגה קטנה על גדות הנהר, יום פאר ותשואות, יום הוד והדר! פטפוטה של תמר לא עכר הפעם את הרוחות, גם הגדולים לא שמו מחסום לפיהם. כוס היין עברה מאיש לאיש, וחל־קה של תמר לא נעדר. הובלטו עוד יותר תכלת השמים, נוגה החמה, ירקנת הדשא והשיחים – כל רמ"ח האברים חשו את העולם המזהיר הזה.

בחזרם להאדיץ כבר פנה היום. ידי האם ובתה עמוסות אגודות־
פרתים. רחל לוחצת את הפרחים אל לבה, וקלים צעדיה, אך תמר עיי־
פה מתהפכות היום, והיא מפגרת.

“כבר ישנה את, תמר, כבר ריסי עיניך נדבקים זה לזה!”

היא מוחה בשפה רפה ומוסיפה לפגר. בנימין רואה בחצרו את רומן
נאזאריץ' איזאנצ'וק, נפרד מרחל ותמר ונכנס אל המורה הזקן. רומן
נאזאריץ' מטפל בגינתו, משקה את קלחי־הכרוב ושיחי־העגבניות.

“אָ נו, אָ נו, חבר סטודנט!” אומר רומן נאזאריץ' כשהוא מזדקף על
ערוגתו מלוא קומתו הנמוכה. אכן, איש זה עומד בשתי רגליו על הקר־
קע, ללא התחכמויות ודמיונות. יש לו חולשה לגן־הירק, באביב הוא
זורע זרעו, כל ימות־הקיץ הוא מטפל בצמחים – והנה בא הסתיו, הצמ־
חים הכו שורש, השתרגו והסתעפו והביאו את יבולם.

בנימין מרצה לפניו את בקשתו. נערה יש בוילבובקה שהוא מכירה
זה כשנתים, והיא אנאלפביתית. הוא הבטיח למצוא לה מורה.

אך רומן נאזאריץ' מסיח את דעתו מענין זה ופותח בדברים שבמדי־
ניות. הקורא בנימין בעתונים? סוף־סוף התפוצצה הפצצה. ריבנטרוף
בא למוסקבה, ושם נתתם חוזה אי־ההתקפה בינינו ובין גרמניה. החוזה
הטיל סערה במדינות העולם.

“אין ספק, חבר סטודנט, בימים הקרובים צפויים לנו מאורעות.”

“מה הם המאורעות, רומן נאזאריץ'?”

“מלחמה! גרמניה תצא למלחמה על מדינות אירופה. הפרוזודור
הפולני... אך אנו לא נשתתף במלחמה, סילקנו את עצמנו מסחרחורת
זו.”

והוא מטיח בכתפו של בנימין בארשת אבהית. כזה הוא איזאנצ'וק.
הוא קורא ותיק של העתונים, ויש בו איזה גרעין בריא. הוא מכיר
הויות העולם והשתלשלותן. הנה הוא בא לידי מסקנה. מה הם הנימוקים
למסקנה זו? זה שנים רבות מפתחת גרמניה את תעשייתה, וכל מהלכה
של התפתחות זו מועד למלחמה. תותחים תמורת חמאה. ולא למלחמה
גרידא, אלא למלחמת־בזק.

“ומה יעשה הצבא האדום שלנו, רומן נאזאריץ'? האומנם נעמוד
מרחוק ונרשה להיטלר לכבוש את אירופה?”

“לעת עתה השתמטנו ממשחק זה. כי מה רוצה צ'מברלין? צ'מבר־
לין וכת דיליה רוצים לסכסך אותנו בגרמניה ולהפיל את שנינו בפת.

צ'מברלין רוצה להילחם עד החייל האחרון של זולתו. והנה בא החוזה בינינו ובין גרמניה. אמנם, אין אנו הוגים חיבה יתירה להיטלר, אך אין ברירה. המדיניות תובעת ריאליזם וזהירות, זהירות וריאליזם." זאת אמר המורה הזקן, רומן נאזאריץ' איזאנצ'וק, בהוסיפו להשקות את שיחיה העגבניות. אז אזור בנימין, החוטר מגזע היהודים, את חלציו והוציא מחביונו את היושר העולמי. אנא, היכן הוא היושר העולמי? איך יכול העם הגרמני המתורבת, עמם של גיתה ובטהובן, להרכיב על גבו את היטלר ומפלגתו, אנשי החמס והרצח? איך יכולנו אנחנו לחתום חוזה עם בריונים אלה?

רומן נאזאריץ' מחשה זמַרְמָה. אחר־כך הוא פורץ בצחוק של אדם זקן וטוב־לב. היושר העולמי? חי־חי. בעניני פוליטיקה אין יושר, יש רק התנגשות כוחות, וכל דאלים צודק. היושר העולמי! הוא מוטה לכמה צדדים, יושר עולמי זה, לכאן ולכאן. גם להיטלר יושר משלו, גם לצ'מברלין ולדאלאדה – וכל אחד בא ונלחם למען ישרו. הדמים מוגרים ארצה למען היושר...

כן, רומן נאזאריץ' עומד בשתי רגליו על הקרקע. הוא עובד את עבודתו בבית־הספר של האדיץ, יש לו בית וגינה ופסנתר מתוצרת בליטנר. אין היושר העולמי מדריך את מנוחתו.

"ומה בדבר הנערה, רומן נאזאריץ'?"

הזקן מזמין את בנימין להיכנס הביתה וכותב פתק אל מיטרופאן פטרוביץ' גברילנקו, מנהל בית־הספר בוילבובקה.

"מיטרופאן פטרוביץ' ימצא מורה בשביל הנערה."

בנימין נוטל את הפתק ויוצא. נטו צללי ערב. בחביטות־רגל ובתימ־רות־אבק, בגעיות ובפעיות בא שוב העדר. שני הרועים, הזקן ונערה, ששוטים ארוכים בידיהם, מלווים את העדר ומצליפים בפרות המפג־רות. אכן לא מרובות הן התמורות בעיירה. לפנות בוקר יוצא העדר אל המרעה ובערב הוא חוזר לעיירה, וריח חלב חד ותימרות־אבק בעקבותיו. אך הגה חולף גם העדר, נרגעות ושוקעות תימרות־האבק. רוח־צינה נושבת מחופי הנהר, נוגעת בפאתי העיירה ומבשרת אפלה.

בנימין חוזר לסימטת־הגנים ומבלה את הערב עם אמו. מחרתים הם יוצאים מהאדיץ. שרה סמואילובנה נוסעת לתרקוב, ובנימין – לעיר־

הבירה. כרטיסי־נסיעה כבר מוכנים בידיהם, אך עוד מרובה עבודת־
האריזה. הרי גם הם קייטנים, וצרורות לא מעטים להם.

אותו ערב יושב בנימין בחדרו עד חצות ומשוחח עם אמו. על מה
סובבת השיחה בין הבן ואמו? על אנשים רחוקים מימי־הילדות, ביני־
הם גם במקצת קרובים, על בתים וגנים בעיירה, על זקנים וילדים
וגורלם – על זאת הפרשה אשר עברה ואלה הדפים אשר עולעלו.

שיחה בטלה, זכרונות מני קדם! לאחר חצות, והם כבר שוכבים על
יצועיהם, עוד נפלטות הברות קטועות בין האם ובנה, עוד קמים פרצור־
פים עקומים מאותם הימים הרחוקים בעיירת ווהלין.

“התזכרי, אמא, את משולם פופיק המלמד?”

“ודאי שאני זוכרת. מדוע לא אזכור? זה היה יהודי כשר.”

“כשהיה צוחק היה מרים את סנטרו, ועם הסנטר היה מורם גם זקנו,

זקן־התיש – כל־כך היה צוחק בקול צרוד.”

אבינו שבשמים, מה יש פה לטפל בזקן־התיש של משולם פופיק?

אולם עתה שעת זכרונות, וצללים קמים ממרחקים.

“אמא, ואת נוח שואב־המים זוכרת את?”

היא זוכרת גם את נוח, שהיה לבוש הן בימות־החמה והן בימות־

הגשמים אדרת־שער בלואה.

והאם פותחת פתאום בסיפור־מעשה על המיחם הרותח שנגנב מהם

פעם אחת בעיירה. הנה זה עמד המיחם על השרפרף במטבח, היא

נכנסה לשם למזוג כוס תה – והמיחם איננו! כמו נבלע באדמה.

אך מיחם זה היה לו לבנימין למוקש. הוא נתבלבל וצנח אל התהום.

אפס ממעמקים עוד שמע את קולה החרישי של אמו.

“בנימין!”

שתיקה.

“לילה טוב, בני! ליל־מנוחה ושינה ערבה!”

שתיקת־עולם. אך בפקחו את עיניו ובהציצו בשעון קפץ בנימין

ממיטתו בקריאת־בהלה. עשר בבוקר! כה מרובה העבודה לפניו!

להביא את סולומון מבית־החולים – אחת. לראות את גלאשה – שתיים.

לעשות את ההכנות לנסיעה – שלוש. הן מחר הם נוסעים!

הוא מתלבש בחפזון. בבית אין איש מלבד פסיה הזקנה. היא מתל־

בטת בחדרים כדרכה, צופיה הליכות הבית. אך הבוקר רואה בנימין

כעין תמורה קטנה בבית. בחדרים ספק מזהיר אורו של חג, ספק מקדיר

עננו של יום-תענית. היום יובא שלמה'לי מבית-החולים, וחצוצרות וקול-שופר לא ילווהו. הוא נדד בדרכים וביערות, שבע תמרורים ולענה. אכן, לא איש גיבור חוזר היום הביתה, פרחים לא ירפדו את שבילו ומקלעת עלי-דפנה לא תכתר את מצחו.

"האם כבר בא בעל-העגלה?" שואל בנימין.

מרדכי בעל-העגלה הוזמן עוד אתמול להביא את סולומון, ועל בנימין הוטלה המלאכה. כיון שהאב והבת עסוקים בעבודתם. לא, מרדכי בעל-העגלה עדיין לא בא. בנימין חוטף ומתרחץ, חוטף ואוכל את ארוחת-הבוקר. אז נשמעת בחצר המציצה הנעימה ואחריה קול-הקריאה: "נו, פאווליק!" שלום בואך, מרדכי מחבב-הנשים! בוקר טוב, פאווליק, העצל בסוסים! מובן מאליי, שאין תמר מחמיצה הזדמנות זו, וכבר יושבת היא בעגלה, הבת השובבה, וסחה עם פאווליק בלשונו הסוסית. גם היא נוסעת אל בית-החולים.

הבוקר - בוקר לא עבות, האבק אינו זע לרגלי הרוח. דוממים וריקניים רחובות האדיץ, ונוהר קריר שוטפם. רק לפרקים ירשרשו בדי האילנות בנגוע בהם הרוח הקלה, והעלים יוצאים במחולות מתונים. בבית-החולים מוצא בנימין את ריח הרפואות, דממת הפרוזדורים ואת הדלתות הצבועות לבן. הנה גם סולומון, הוא יושב בפרוזדור על הספסל, מוכן ליציאה, וראשו חבוש בתחבושת לבנה. אך מי היושבת אתו על הספסל? יהודים בני רחמנים! אחות לא צעירה, אחות רחמניה יושבת אתו, והיא לבושה חלוקת-לבן ומטפחת צחורה עוטפת את שער-ראשה הנאה. אזני בנימין קולטות גם שברי אניקדוטה: "יהודי וקורסיסטית נסעו ברכבת..."

צחוק כבוש, עינים מתנצנצות, מלמול חרישי בפרוזדור הלבן. "הפרנא את אנה דמיטרייבנה?" אומר סולומון, ובנימין לוחץ את כף-ידה החמה של האחות. עינו של סולומון קורצת מבעד לשכבות התחבושת. אלוהים אדירים, האומנם לא מספיק לו הלקח שהורה לו מקלו של בוברוב? אכן, אין פינה על-פני כדור ארצנו שסולומון לא ימצא לו בה עור כנגדו. פתאום זו נדבקת אליו, כספחת ועושה בו שמות. ואם יש מזמוטים בעולם הבא, יש לשער כי גם בקלחת הגיהי-נום, אשר בה ייצלה בשרו החוטא של סולומון, תימצא לו הזדמנות למגע עם אחת מבנות-חווה. ואם - ובוזה יש להטיל ספק - תגבר יד הסניגור, וגן-העדן יהיה מקום-מקלטו האחרון של סולומון, אם כזה

יהיה קצו המר של סולומון, גם אז תימצא לו בתולה חסודה, והוא ישים בקערתה ממבחר נתחי הלוייתן וימלא את כוסה מן היין המשומר עד גדותיה, ובדיחות והלצות לא תחסרנה - חס וחלילה!

אנה דמיטרייבנה תומכת בזרועו האחת של סולומון, ובנימין - בזרועו השניה. הם מוליכים את החולה אל עגלתו של מרדכי המחכה בחצר. סולומון צולע אך מעט - רגלו ספגה חבטה עצומה, אך העצם לא נשברה; בעוד ימים אחדים יהלך כאחד האדם. גם לראשו אין הסכנה גדולה, אף כי הוא חבוש בתחבושת. כך דרכם של החיים. אנשים נחבטים וקוראים תגר, אחר-כך הם מחלימים ויוצאים שוב לאויר העולם, משנסים את מתניהם ורצים לקראת החבטות החדשות שמינה להם גורלם.

בחצר בית-החולים זורח הבוקר הצח והקריר, עומדות עגלות מרופות-דוּת־קש, סמוך לגדר לועסים הסוסים במנוחה רבה את מספואם. "בית-החולים היה לי לזרא!" אומר סולומון ושואף אויר מלוא החזה.

בדברו הוא פותח את פיו, ומזרז לראות את שתי שיניו הנעדרות. זאת היא המכה הגדולה ביותר שנחל מבוברוב - אלו השינים שהקריב על מזבחה של קלאנה. אך אין דבר, בעיר-הבירה יתקין לו הרופא שינים חדשות, ולא של פלדה, אלא של זהב. מספרים באנשי אמריקה, כי המהדרים שבהם משברים במזיד אחדות משיניהם ומחליפים אותן בשיני-זהב - לשם נוי.

בנימין מושיב את סולומון בעגלה ופאוליק יוצא לדרך. האחות מנפנת בידה. שעה ארוכה היא עומדת ומנפנת. בנימין רואה את שיערה הנאה ואת מטפחתה החיננית. אולם מה אנו רואים בה פרט לשער נאה? אשה ממוצעת-קומה, בעלת פנים סגלגלים ועינים אפורות-תכולות, והיא כבת ארבעים וחמש. נראה, שסולומון אינו מסוגל לכבוש את יצרו לפני ארבעים וחמש השנים. כזו היא האהבה בת-השמים, עשרים וחמש או ארבעים וחמש - לה היינו הך...

אופני העגלה מתגלגלים בלאט, תמר מגבבת דברים, אולם סולומון שותק. עוברת אשה וסלה בידה. אופנים מזומזים במסילה. תרמיל ירוק קשור לאחורי האופנים. לרוכב מגפים מאובקים ופנים מזיעות. הנה המספרה, בה עובד ברמן; בחלון מציצים פני-אשה רחבות ואף מזוקר. אנשים ודברים שכיחים, מעשי יום-יום.

סימטת־הגנים. בנימין מסייע לסולומון לרדת מן העגלה ותומכו בלכתו. אולם בפתחם את דלת הבית נחלץ סולומון מידו. הוא מבליג על כאבו ועיניו מזהירות בקרבו אל אמו. יבוא עליו על בחור זה מה שיבוא, הוא נשאר בן מסור ואוהב לאמו פסיה. ככה מעלים סולומון גם את רגלו הצולעת, הוא מכווץ את אגרופיו מכאב וצועד בלי משען אל אמו. אך פסיה הזקנה סופקת כף בקרוב אליה הבן הפוחז וראשו מחותל. לא, את לב האם לא תרמה, עיני האם רואות!

"אוי, שלמה'לי!" אומרת פסיה הזקנה, מחבקת את בנה ודמעות בקולה.

"מה פה לבכות, אמא? שרטת קלה בראש."

סולומון מנענע בידו תנועת־ביטול. הלזה ייקרא מהלומות? הבל־הבלים.

"האם לא תשכב, שלמה'לי?" שואלת פסיה. "שכב ואגיש לך את ארוחת־הבוקר."

אך אין שלמה'לי מסכים לשכב במיטה, היתה לו המיטה לזרא. ואשר לארוחת־הבוקר - אין הוא מסתלק. אדרבא.

לביבות! לביבות בשמנת בעצם הבוקר. פגישה מלבבת זו הכינה פסיה לבנה האובד, ובנימין נענה להזמנתה ומצטרף לסעודה. אך לאחר פעולה כבירה בשדה הלבבות הוא פונה שוב לעבודתו. הזמן קצר. הוא יוצא אל הדרך המוליכה לוילבוֹבקה. פה נטפלות אליו שתי הנערות - תמר ושרקה. בדרכם לנהר הם נוטים אל בית־הקברות היהודי. על בנימין להיפרד גם פה. הוא רואה בשטיבל את פני הגבאי השחור, אהרן גינצבורג, היושב אל השולחן כפוף על ספרו. דומית בית־קברות בחדר. לפנים היה זה בית־מקדש מעט לחסידי־חב"ד. בבית־העלמין, מחוץ לשטיבל, מרשרשים האילנות, וקרני־האורה מפל־סות להן נתיב בין העלים ונכנסות בעד האשנב אל החדר. כמו מסגרת־אור משתטחת על הרצפה, במסגרת מפרפרת ערבוביה של צללי ענפים ועליהם הרועדים, וכתמי־אור מפוזים בין הצללים. אך מה הוא הספר שעליו שוקד הגבאי השחור? זהו ספר ליקוטי־אמרים או תניא, ורוחו של הרבי הקדוש צרורה בדפים האלה.

האומנם הוא יושב כל הימים, הגבאי המוזר הזה, על התורה? האומנם גם לא יקום פעם ממקומו, לא יגש אל החלון הצופה אל השמים הפתוחים, אל האור המפוז, אל הירק הגועש בבית־העלמין?

"ר' אהרן!" אומר בנימין. "אנו הולכים להתרחץ בנהר. אולי תצטרף גם אתה אלינו? הן ימיהקיץ חולפים!"
מחיך הגבאי את חיוכו החיור.
"לא, היום לא אתרחץ," עונה הגבאי. "עוד לא נחלצתי מידי הסיטרא אחרא."

דברים תמוהים ומשונים, איש מוזר! בנימין מנסה לבוא אתו בדברי, אך פרט להברות מגומגמות אין הוא מציל מפיו דבר. הנערות מאיצות ללכת, אך בנימין נכנס אל האוהל. הוא חולץ את נעליו ופותח את הדלת המוליכה אל מעון הרבי הזקן – עליו להיפרד גם ממנו. דממה שאננה במעון הרבי. שני לוחות־שיש דבוקים אל הכותל – האחד קטן ממשנהו, ועליו חקוקה באותיות־זהב כתובת עברית מוקדשת לפרידל, בתו החסודה של הרב.

"פה נגנזו ארון־הקודש... נכסף אל קדשו ושבה אל האלוקים נפשו..." מלים אלו – כתובת־מצבה לאדמו"ר שניאור זלמן, הרבי הזקן. מימין ללוח, בזוית, עומד שולחן קטן, ועליו מנורה דולקת. האור הקלוש והדל הוא שריד מועט מאור האין־סוף, אור העולמות, פרישת־שלום קטנה מכסא כבודו של קודש־א־ברוך־הוא. כך אומרת אסתר עושת־האטריות, האשה היהודית, הישישה. אוהל־עץ נטוי על הקבר, ובקבר גנוזות עצמות הרבי – האיש אשר חי ופעל ושר את ניגונו, וגם ראה פנים אל פנים את הקיסר פאול בס"ט־פטרבורג...

היה שלום, חדר־המקלט, מעון הקודש והדומיה השאננה!

בנימין מוסיף והולך בדרך הפרידה המוליכה הפעם אל וילבובקה. שוב הוא הולך בדרך זו כחום היום. ירק ואבק שטוחים לרגליו, ובהירי רים האפקים. עתים מכסה ענן צהור את פני השמש, ואור וצל משמר שים בערבוביה. ימיהחופשה הנה זה חלפו, ומחר עוקר בנימין מארץ ברוכה זו. ודאי כבר מחכה לו בעיר־הבירה הסתיו – הבקרים הצוננים, אדי הנהר, שוערים חגורי סינרים, המטאטאים חצרות ומדרכות, צהבון עלים כמושים בשדרות, על־פני מסילות החשמלית; המולת הנוער באינסטיטוט, שיעורים וספרים, מעבדות ובחינות, ושוב ספרים ולילות אי־שינה.

תוגת־פרידה כמוסה־נסוכה על־פני יער וילבובקה. צביון מיוחד לו בשלהי הקיץ, בהתערטלו מקייטניו, בהימוג השאון העליו, צעקות

הילדים והנשים. בין היער וכיפת השמים העמוקה באה הדממה. כפויי יד נעלמה הם עומדים זה מול זה וקורייקיץ נמתחים ביניהם. בנימין נכנס אל בית הדודה נאסטיה, אמה של גלאשה. עוד לפני שנים־שלושה ימים גרה פה משפחת איידלמן. על שולחנות־העץ הפשוטים היו שטוחות מפות מרוקמות. מלמלת הוילאות ומרבדי הרצפה השרו בחדרים מצביונו של כרך. אך היום רואה פה בנימין חדר־איכר רים שכיח ואיקונין בפינת החדר— של ישוע ושל ניקולאי בעל הנס. קרני־זהב עוטרות את פני הקדושים. הדודה נאסטיה עומדת במטבח לפני העריבה וכובסת לבנים. צמתה הקלושה מתלבטת אילך ואילך. כל ימות־החמה מהלכת הדודה נאסטיה גלוית־ראש וקלועת־צמה. גם זו נפש חוטאת. בנערותה היתה קלת־דעת ושטופה היתה בטיפה המרה. גם עכשיו מריקה הדודה נאסטיה, בת הארבעים, בקבוק יי"ש בנשימה אחת ואינה מאבדת את שיווי־משקלה, רק לסתותיה מאדימות. באגף המבודד שבחצר נשמעים בימי־חג שירים פרועים, צנחות ומנגינות מפוחית מסולסלות. פעמים היא נעלמת לימים וללילות רצופים, חוזרת מעוכה ועייפה ועושה מלאכת־הבית.

"היכן גלאשה, דודה נאסטיה?"

היא זוקפת את קומתה ובנימין רואה את פניה המיוזעות. אך מה צנומות הפנים האלה— עור, עצמות ועינים לוחטות!

"ודאי בגן־הירק, נשמתי."

ואמנם הוא מוצא את גלאשה שוכבת בגינה בצל הגדר ואך כותנתה לעורה. היא מכרסמת גזר, ורגליה היחפות חובטות זו בזו. בהבחינה בבנימין היא קופצת ועומדת על רגליה ונועצת בו את עיניה הנוקבות.

"דוד בנימין?"

"באתי, גלאשה, בדבר המורה. עלינו ללכת אל בית־הספר." הוא מראה לה את הפתק של רומן נאזאריץ'. היא מהפכת את הפתק פנים ואחור, עומדת רגע כמפקפקת.

"ואתה תחזור לכאן בשנה הבאה, דוד בנימין?"

"אתזור."

מה מוזרה הנערה הזאת— מדי רגע משתנות עיניה, כל גוון מצטלם בהן. פעם הן זעומות ונוקבות, ופעם הן כעיני הילד הצחות. היא נכנסת הביתה וחוזרת לאחר דקות אחדות נעולה נעלי־חג גסות

וכבודות ולבושה שמלת־צבעונין. שער־הפשתן סרוק יפה, ורק אזניה מגולות. ככה מוליך בנימין את הנערה הבוגרת אל בית־הספר.

הם מוצאים את מיטרופאן פטרוביץ' בתדר המנהל. בעוד ימים מספר מתחילים הלימודים. אשה אחת מסיידת את כתלי הפרוזדור, והשניה שוטפת בחדר־הכיתה את הרצפה. מיטרופאן פטרוביץ' מנצח על העבור־דה. זהו איש כבן שלושים וחמש, גבה־קומה, גלוח למשעי ובעל גרגרת בולטת. הוא יושב אל המכתבה ונהפך למנהל. אחר־כך הוא לוקח מידי בנימין את הפתק של רומן נאזאריץ'.

"ובכן, אין את יודעת אף צורת אות?"

"לא למדתי..."

שתיקה.

"טוב, בואי מחר, בשש בערב. יתכנסו כל המורים, ואז נתייעץ מה לעשות בך."

הוא קם ממכתבתו וחדל להיות מנהל. לפני בנימין עמד אדם בעל גרגרת בולטת ויבלת על סנטרו, כמוץ ברוח התעופפה חשיבותו והכרת־ערכו.

הוא מלווה עד הדלת. נעליה של גלאשה משתקשקות בצעדה בפרוז־דור. המברשת מטיילת על־פני הכותל רצוא ושוב, ורסיסי־סיד ניתזים לצדדים.

חסל. גלאשה מלווה את בנימין עד ירכתי היער. פה הם נפרדים, ועיניהם נפגשות לרגע קט. סער וחוצפה בעיני הנערה, חוצפת אשה מבוגרת. הנה היא עומדת פה בנעליה הגדולות כמצפה, כמאזינה לצלילי לים נישאים מסביב. בנימין מתעורר הראשון.

"היי שלום, גלאשה!" הוא לוחץ בחמימות את ידה והולך לדרכו. חסל! הוא נפרד מיער וילבובקה, מאפלוליתו, מציננתו ומשיחת איל־נותיו. כל היום, למן הבוקר, הריהו לו ברכת־פרידה. אפס בגלאשה זו עוד ידובר להלן.

בבית מוצא בנימין שוב את מועצת המשפחה. רחל משדלת בדברים את אחיה, והשידולים נוגעים בבוברוב. שוב היא באה בפזמונה הישן. לתבעו למשפט, לכלאו בבית־האסורים! אל אלוהי אברהם, אכן את נפשו היא דורשת!

אך סולומון שוכב במיטתו מכורך בשמיכה הלבנה־כחולה, והבעת שעמום בעיניו. ההתנגשות עם בוברוב היא בעיניו אפיזודה שכבר פג

טעמה. התרחש דבר מגונה, אין לכחד, אך החיים נמשכים, ומה יתן לו המשפט? היה לקלאנה בוברובה כוח מושך, והוא לא החמיץ את השעה. אחר־כך בא על שכרו, שכר מופרז – בענין זה התנהג כחמור. אך הם נמשכים, החיים. הנה, למשל, הופיע כוכב־שביט חדש בעולם הנקבות של סולומון – אנה דמיטרייבנה יפת־השער. ומה לו ולבוברוב? עונת בוברוב חלפה...

לא, לשוא היו שידוליה של האשה הצעירה. סולומון מפקק. הוא פוער פיו ככל שמניחה לו תחבשתו ומפקק. אמנם יש איזה הבדל, כשפותח איש צעיר את פיו לרנחה, מתנוססות כל שיניו כעדר הקצובות. אך אם יש לו חור מכוער במקום השיניים הקדומניות, הרי זה דבר מגונה לאיש הצעיר.

שרה סמואילובנה מאיצה בבנימין, והוא עושה עד הערב במלאכת האריזה. הרכבת יוצאת מהאדיץ מחר בערב. לוחביצי, רומודאן, חרקוב. אלו תחנות־המעבר. האם תישאר בחרקוב.

בערב התכנס בבית קהל לא מועט לכבודו של סולומון. ביקור חולים. באו ברמן, גולדה, ר' דויד השוחט. הנה גם לויטין הזקן, ועתון "פראב־דה" בידו. הוא מתעסק בפוליטיקה, וגם על עברי פי פחת יתעסק בפור־ליטיקה. הפעם באו אל בית משפחת פייגין פנים חדשות: שלמה שפירא, זקן מצומק וחולני, שרוב השנה הוא יושב בבית בשל מחלתו. איש כחוש, גבה־קומה ובעל זקן קלוש, ששום כוח בעולם לא יכול להביאו לידי צמיחה זה שנים רבות. אותו ערב ראה בנימין את פניו לראשונה, אך כעבור זמן עוד פגש בו, והוא הכיר מעט את נפש האיש. שפירא היה כבן ששים וחמש, כל הימים ישב בביתו וחלה חלאיו – מחלת־הלב ומחלת־הכליות. אשתו, ברטה אברמובנה, היתה עקרת־הבית וגם המפרנסת. תלמידים היו באים לביתם, והיא היתה מלמדתם לשונות ונגינה בפסנתר.

כן, רוב שנותיו של שלמה שפירא כבר עברו, בשרו כחש ונצטמק, וכולו עובר־בטל. כזה גורלו של ילד־אשה, אך הבה נחזור מעט לאחור, הבה נראה את האיש שפירא לפני שלושים או ארבעים שנה. זקנו לא היה צומח אף אותם הימים, כל שנותיו היתה לו התקלה הזאת, ואף־על־פי־כן היה אז מחשובי העיר האדיץ, מפניה וממפרנסיה. סולומון מספר, כי היה אז ראש לציונים שמשלמים את דמי השקל ומתכנסים לאסיפות, ובהן שפירא ראש־המדברים. פעם אחת נסע לבאזל והשתתף

באחד הקונגרסים, אחר־כך ביקר בארץ־ישראל ובילה שם כשלושה חדשים. אז ראה בעיניו את מושבות אחינו פתח־תקוה ורחובות, ראשון־לציון וזכרון־יעקב, ורגליו דרכו גם ברחוב הרצל ובשדרות רוטשילד שבעיר הצעירה תל־אביב.

כל זה סיפר לבנימין סולומון, חבר הקומסומול. כעבור שנתים הכיר בנימין יפה את היהודי הזה, והוא היה לו לאב ולמורה.

אם כן, ברל לויטין ואגודלו מתעסקים היום שוב בפוליטיקה. אותן לא ירמו ולא יוליכוהו שולל־לא, עוד לא נולד האיש, והיה הרם בדיפלומטים, שיוכל להידמות לברל לויטין בהלכות פוליטיקה. כי מהו החוזה בינינו לבין גרמניה? עורבא פרח ואחיות־עינים! לגרמניה ואיטליה מלחמה נגד אנגליה. גם לנו תביעות מאנגליה. מה אנו תוב־עים, למשל? אנו תובעים שיתחסו אלינו בנימוס ובדרך־ארץ, כיאות למעצמה כבירה. אותה השחצנות האנגלית לגועל היתה לנו.

פסיה: "ומה בדבר המלחמה, ר' ברל?"

פסיה הזקנה דואגת אך לצרה זו שלא תבוא, למלחמה. ריבוננו־של־עולם, לו היו שלום ושלוה בארצנו! כל אותה הפוליטיקה הגבוהה טפל היא לגבי סבתא פסיה.

הפעם נשמע קול צחוקו של ברל לויטין. מה מלחמה? איזו מלחמה? דברים בטלים! דיפלומטים יחפזון, והם טסים מלונדון לאמריקה ומאמ־ריקה ללונדון, בסין חיל ורעדה, בינן ובאפריקה רועמים התותחים. הם שקועים עכשיו ראשם וכרעיהם בעיניהם הם, ואנו נקטנו לשנים רבות מדיניות של נייטרליות.

"הילדים משחקים," אומר שלמה שפירא, "וליהודים רע ומר."

כל אותה השתעשעות עם היטלר - כקוץ מכאיב היא בעיני שפירא. היטלר - חית־טרף איומה, ושעשועים עם חיה זו הם בחזקת סכנה. סמוך למיטתו של סולומון נשמע קול־צחוק. שם נתכנסו הצעירים - ברמן, גולדה, רחל, וגם בנימין בתוכם. לשמחה מה זו עושה? בושה וכלימה! במסיבה זו אין כלל הכרה בחשיבותם של המאורעות הפוליטיים. סולומון מספר אניקדוטות, ומן השמנות ביותר. אין גולדה צוחקת בקול רם, היא אך מסמיקה מאוד - מסנטרה עד תנוך אזנה - ומעיפה עין נבוכה בברמן.

פסיה מציגה על השולחן את בקבוקי היין ואת התקרובת ליין. הערב הוכפלה המנה - אולי לכבוד האורח החשוב, שלמה שפירא, ואולי

לכבוד בוא שלמה'לי - שלמה'לי הרצוף, המחותל והמחובש, ובכל-זאת שלמה'לי.

ברמן קם ממקומו ומביט אל גולדה בעינים מלאות חיבה. הם פונים לצאת, המטורפים! סבתא פסיה מבקשת מהם להישאר, אך הם אינם מצייתים.

"למה לא בא אביך?" שואלת פסיה את הנערה.

גולדה: "הוא חולה היום."

פסיה לא הוסיפה לשאול. מין מרה שחורה תוקפת לעתים את גבאי בית-הקברות, ואז הוא נחבא אל הכלים, מבלה ימים ולילות בשטיבל. ברל לויטין מוסיף לשחות בים הפוליטיקה לעמקו ולרחבו. בעל-הבית ממלא את הכוסות, ור' דויד השוחט מזדיין במזלג. ברמן וגולדה יוצאים אל סימטת-הגנים, ובנימין ורחל אחריהם - ללוחם. בקרוב נפרדו שני הזוגות. רחל ובנימין המשיכו בדרכם הסלולה אל חוף נהר פסיוול. כוכבים וצינה התהלכו בנהר, דממה ואפלה עטרו את הזוג הדומם, נביחות רחוקות וקרקור צפרדעים. תחת כנפי השיח - מיודעם הנושן - גלחצה רחל אל בנימין. גלחצה מאוד נתצחק, נתבך.

הקץ לשלֹת היער, לדומיה הרכה והריחנית שבעיירה הפולטאבית.

בעיר־הבירה מצא בנימין את הסתיו, את אדי הבקרים וצינתם, גשורת העלים הכמושים על־פני מסילת החשמלית, את השוערים המטאטאים וסיגריהם, את דופק הכרך הקדחתני. באינסטיטוט חיכו לו הלימודים והשיעורים, הספרים והמעבדות. אך הוא לא קיטרג על מזלו. הוא אהב את האינסטיטוט, ובחפץ־לב התכוון לשקוע בעבודה. אולי יש בישיגדא תחת השמש, המבכרים את ה"חדר" על בין־הזמנים, את רצועת המלמד על עונג שבת ופשטידתה. אם יש מטורפים כאלה בעלמא הדין – הרי עם־הספר זה הוא שטיפחם.

אולם בערב הראשון לבואו עדיין עטו על בנימין זכרונות האדיץ. הוא שכב על מיטת־הברזל עצום־עינים ואפוף זכרונות חמים. במעון־הסטודנטים שכב, בחדר מספר 224. פה מצא את שתי מיטות־הברזל הקרות המיועדות לו ולסולומון. קטן היה החדר ומרוהט בצמצום: ארון לכלים, לספרים ולבגדים, שולחן, שני כסאות ואותן מיטות־הברזל.

בנימין שכב עצום־עינים ומנה את הרכוש שרכש הקיץ בהאדיץ. הוא זכה להכיר את חבר הזקנים – איש־איש וחייו ושאיפותיו. לר' דויד השוחט יש אלוהים בשמים, ברל לויטין עוסק בפוליטיקה, חיים יעקב פייגין, איש־היין, מגדל בנים להלכה ולמעשה, הפרופיסור איידל־מן יושב על העבודה ועל השיעול. והנה גם הגבאי השחור, הנזיר היהודי, נלחם בסתרי השטיבל עם תעתועי הסיטרא אחרא ונוצר כבבת־עינו את אור־המנורה הזעיר.

מה רכש עוד בהאדיץ? נערות אחדות – כל אחת וחסדה, וחמימותה, ונחת־זרועה. לידה איידלמן, ההוגה בשופן ומקשיחה את לבה. היתה לו פעם פגישת־שוא עם הנערה הזאת. אחר־כך באו לילות צורבים, ורחל פייגין היתה המושלת בעולמו.

הזכרונות העגומים, חיי הלחש והמבוכה!

בנימין שוכב על מיטת־הברזל במעון־הסטודנטים, ועיניו עצומות. ניצבת לפניו גם פסיה פייגין, האם היהודית. צל של קדושה פורתא חופף את פניה המקומטים. אותה ואת ילדיה סוחפים החיים הסואנים,

והיא על משמרתה עומדת, האם העבריה, בכל מאמצי ידיה החלשות היא סוככת - סוככת ומנחמת ומאמצת אל חיקה.

בבוקר המחרת התחילו הלימודים באינסטיטוט, ובנימין ישב על ספסלו והאזין להרצאת הפרופיסור. לאט-לאט התמכר לעבודת יומו, וזכרונות האדיץ גזו, נמוגו.

סולומון פייגין עוד שהה בהאדיץ. סימני האהבה בראשו ורגלו עוד היו טעונים, כנראה, השגחת רופא והתחבאות מאחורי הפרגוד.

אולם הכל חולף. בא היום ובסוף ספטמבר חזר סולומון מהאדיץ, ראשו לא מחותל, רגלו לא צולעת, ורק שתי שיניו הקדומניות נעדרות. הוא בא רועש וגועש, ואתו חבילות ומיני מטעמים, מעשי ידיה של פסיה הזקנה. בחדר מספר 224 יושבים שני החברים אל השולחן וטור-עמים ממטעמי האדיץ. סולומון עונה על שאלותיו של בנימין. לא, ברמן וגולדה עדיין מתהלכים ללא תוצאות ממשיות, אבל התוצאות תבואנה. ברל לויטין ואשתו נסעו מהאדיץ לחרקוב. רחל, האחות, מוסרת לו פרישת-שלום חמה. תמר'קה לומדת במחלקה הרביעית. שוקה של האדיץ הומה מאדם, והמחירים נמוכים. בערבים יש ומתכנר-סים הזקנים בבית - ר' דויד השוחט, אהרן גינצבורג, שלמה שפירא. לפרקים עורכים גם שתייה קטנה - אין חדש תחת השמש. רק קמעה-קמעה, שעל-שעל הכל מזדקן והולך.

"ומה בדבר האחות הרחמניה, סולומון - זו שהיית כרוך אחריה בבית-החולים?"

עתה שומע בנימין עוד סיפורי-מעשה מעציב מדברי ימיו ועלילותיו של סולומון. מעשה באנה דמיטרייבנה, האחות הרחמניה - קרבנו האחר-רון של סולומון. אמנם לא תמים היה הקרבן, אך אין סולומון מסלק את ידיו גם מהושענות חבוטות. לאנה דמיטרייבנה, האשה טובת-הלב ורבת-הנסיון, היה חדר נאה ברחוב רומני, וסולומון היה מבקר בחדר זה שתיים-שלוש פעמים בשבוע. אנה דמיטרייבנה היתה מקבלת אותו בסבר פנים יפות ומכינה ארוחת-ערב: ביציה, נקניקים מטוגנים, פיר-רות. לא נעדרו גם בקבוק היין, האניקדוטות והבדיחות. אנה דמיטרייבנה לא היתה דקת-גזרה, חס וחלילה. גנה היה בשרני ורכיך, גו האשה בת הארבעים וכמה, שהיא אם וסבתא יותר משהיא איילת-אהבים. גם שעררה, בהסירה מעל ראשה את המטפחת הלבנה, לא היה כה נאה. אך סולומון אינו מן הבררנים. הנה הם יושבים זה לעומת זה

בחדר הנאה שברחוב רומני. פלחי נקניקים מטוגנים בביציה עיננית רוחשים במרחשת. הם שותים את כוסיות היין. לבריאות! סומקים פניה הסגלגלים של האחות הרחמניה, סולומון מנבל פיו באיזו אניקדוטה חריפה, האחות צוחקת ומטילה את כף-ידה על שרולו של סולומון. בחוץ מטייל ערב-סתיו, ורוח לחה מרחפת על-פני הבצות. אך פה, בחדר האשה, הכל צחור וחס. וילאות לבנים מכסים את החלונות. נגמרה ארוחת-הערב. אנה דמיטרייבנה מפנה את השולחן – בכל הרפתקאות חייה הסכינה למפה במקומה ולעציץ פרחים במקומו. סולוֹ- מון מספר אותה שעה איזו בדיחה, והצחוק בא במקום היאות. פתאום ניגשת בעלת-הבית אל המנורה ומשפילה את האור, ואפלולית משת- ררת בחדר.

עכשיו נעזבם לנפשם, את הבחור וסבתא. אך ככלות הכל אנו רואים את סולומון, והוא משרך דרכו בבצת האדיץ, ופניו מועדות אל סימטת- הגנים. ליל-סתיו נפרש על-פני הבצה, הכוכבים מבצבצים מבין טלאי העננים. רוח לחה מתחבטת בין בדי האילנות הקרחים, אל מצחי העוברים-ושבים המועטים, אל תריס זנוח. לאות כבדה מלפפת את רגליו, עיניו ומוחו של סולומון. לגועל ולמועקה לו ברגעים אלה אנה דמיטרייבנה, שפתיה התפוחות והצמאות, גנה הרכיך וכוחה היונק, כוח הנשים. הוא משתדל להסיח את דעתו ממנה, כמי שעשה דבר מגונה יורק הוא בבוז ומשלה את עצמו בהן-צדקו זו הפעם העשירית, כי מהיום ואילך לא תדרוך כף-רגלו על סף אותו החדר. אך עוברים יום- יומים, ויהי בוקר ויהי ערב, וסולומון נוטל בקבוק יין ויוצא לרחוב רומני. האחות המזקינה מקבלת את פניו בסבר פנים יפות, ושוב מיטגנים הנקניקים והביציה, ושוב נשמעות אניקדוטות נושנות בחדר. כל זה סיפר סולומון לבנימין בנשימה אחת עוד בערב הראשון לבואו. אחר-כך שכב על מיטת-הברזל, והחיים חזרו לקדמתם. עברו ימים מספר – וגם סולומון נשתקע בלימודיו, בקומסומול. סולומון לא נמנה עם הקופאים על שמריהם, בחור זריז היה ומלא-תנועה. הנה, למשל, שיניו הנעדרות. גם להן באה תקנה. כעבור חודש הופיע בנין מפואר בפיו של סולומון – גשר עשוי שן זהב. מעתה יכול הוא לפתוח פיו כאחד האדם.

ובכן, החיים חזרו לקדמתם. שיעורים, מעבדות, עבודות-שרטוט

ותרגילי-בית, מהומת הנוער באינסטיטוט ובמעון-הסטודנטים. אך בעולם הרחב התחוללו תמורות עצומות, ודמים היו ניגרים ארצה. היטלר פלש לפולין. התחילה מלחמת-העולם. אמנם, בארצנו שררו שקט ושלוה. יותר משש מאות אלף סטודנטים למדו בבתי-הספר הגבוהים שבמדינה, ובנימין וסולומון בתוכם. ביום הראשון, י"ז בספטמבר, שידר מולוטוב נאום על אוקראינה ובילורוסיה המערביות. הצבא האדום פשט במדינות אלו, והמטה הראשי הכריז על כיבוש מולדצ'נו, ברנו-ביצ'י, רובנה, דובנה וטרנופול.

אי-שם היו יריות והפצצות, דם ואש ופליטים וחיים מובסים. אך גיבורי סיפורנו עבדו עבודתם היומיומית כדרכם, ורחוקה, רחוקה היתה מהם מלחמת-העולם. ביום הששי לנובמבר, ערב חג-אוקטובר, קיבל בנימין מכתב מהאדיץ. משורות המכתב הסתערו עליו שוב זכרונות הקיץ.

"שעמום בהאדיץ, - היה כתוב במכתב - בצה, שמים מהלכים קדרות ושעמום. אחד-אחד זוחלים הימים - אפורים ועצלים. בערבים אין אני מוצאת מנוח. אז מתיצבים לפני הלילות האחדים, החוף השוקט, גלי הנהר החבויים. השכחת, בנימין?"

בסוף המכתב הזכירה האשה לבנימין את הבטחתו להעבירה לעיר-הבירה. אחר-כך באה החתימה: ר. פייגין. והאותיות קטנות ועגלגלות, כתב-יד האשה. שוב קרב אל בנימין ריח בשמיה הרחוקים.

יום השמיני לנובמבר היה יום-חג, ובנימין נכנס לביתו של אפשטיין, מפרו מפאשוטובקה, שגר בסימטת אובולינסקי. אפשטיין זה, יהודי פיקה, ממושקף, בעל גבחת זעירה, היה המהנדס הראשי של הטרסט לאספקת עצים ושאר חמרי-הסקה. בנימין היה נכנס אליו לפרקים. כל אנשי פאשוטובקה בעיר-הבירה קיימו קשר הדדי ביניהם. אולי היה זה החוט האחרון שחיבר את עם היהודים בארצנו - חוט העיירה הרחוקה. בנימין הרגיש את עצמו יפה בבתיהם של בני עיירתו.

בעיקר נכנס בנימין הפעם אל אפשטיין לבקש עבודה לרחל פייגין. אך מריה אברמובנה, אשתו הנעימה, רחבת-הגרם של אפשטיין, נתנה בו עיניה האיומות הפוזלות ואילצתו להישאר לארוחת-הצהרים. אחר-כך ישב לשחק עם בעל-הבית בשחמט. אכן, במשחק זה היו שניהם חובבים יותר משהיו מומחים. על אף מצחיהם המקומטים, אצבעותיהם המתופפות, ישיבתם המתוחה זה מול זה, על אף המזימות וזיעת האפים

והרצון של כל אחד מהם להפיל את חברו בפת-היתה יד המקרה העיור המכריעה ביניהם.

אפשטיין ובנימין ישבו אל לוח-השחמט, תופפו באצבעותיהם וארבו איש לרעהו. הפעם התמוטט בנימין. המלכה נכלאה, לרץ ולצריח צפויה סכנת ה"מזלג", יש חשש כמוס גם לעמדת המלך. בנימין מקמט את מצחו. לאחר שעה ארוכה הוא מוצא, כמדומה, את המפלט היחיד: קפיצת הסוס. זאת היתה קרן-אור במחשכים, פתח למלכה הלכודה, מחסה למלך וגם מענה לבעיית ה"מזלג". אך טרם נגעה ידו של בנימין בפרש פנה אל אפשטיין בבקשתו.

אשה צעירה אחת, כבת שלושים, בקיאה בפנקסנות, מתכוננת לבוא מעיירה פולטאבית לעיר-הבירה. היא זקוקה לעזרה, לסידור בעבודה. פה נגע בנימין בפרש וביצע את קפיצת-ההצלה. אך קפיצה זו ריתקה אליה את כל תשומת-לבו של אפשטיין. אצבעותיו חדלו לתופף, כף-ידו תמכה במצחו והוא נשתקע ראשו ורובו בתהפוכות השחמט.

אולם בקשתו של בנימין בדבר רחל פייגין צילצלה זמן-מה בחדר הדומם עד שנקלטה באזניה של מריה אברמובנה. ברגע זה נפתחה לרגליה של האשה הגדולה הזאת תהום עמוקה, שאיש משלושת המסור-בים לא חשד במציאותה, כי עוד ניתן לבני-תמותה החסד הזה – היות העתיד ופגעיו צפונים מהם. מריה אברמובנה שאלה את בנימין שאלות אחדות בדבר הפנקסנית, והוא סיפר לאט-לאט את פרשת-חייה. אחר-כך הזיו אפשטיין את הרץ ונכנס אף הוא לתוך השיחה.

אותו יום נחל בנימין מפלה בשחמט, אך כנגד זה הבטיח לו אפשטיין את עזרתו, ובסוף שנת 1939 באה רחל לעיר-הבירה.

עוד נפש אחת מישראל יצאה איפוא את העיירה הקטנה. סולומון לא קיבל את אחותו בסבר פנים יפות. הייתכן הדבר? – לעזוב את ההורים המזקינים, והם ערירים וחלושים? האח, האחות ובנימין יושבים בחדר מספר 224, ופני סולומון קודרים. אך לרחל נימוקים משלה. היא מדברת, משדלת, מפייסת, ולאט-לאט נמוג הענן המקדיר את מצחו של סולומון. גם בקבוק יין, מתוצרת האדיץ, מופיע על השולחן, ואתו מטעמי פסיה הזקנה. אחר-כך באה השיחה השוקטת, חדשות מהאדיץ.

ימים אחדים גרה רחל במעון-הסטודנטים. אכן, תקלה זו לא הטילה אנדרלמוסיה בחדרם של הבחורים. למחרת היום, בחזרם מהאינסטיטוט,

ראו לתמהונם את החדר מנוקה ומצוחצח ומסודר – עד לזילוף-המלמלה של החלון.

כזאת היא יד האשה, הקורא ממשפחת הרנקים!

בערב סרו בנימין ורחל אל בית אפשטיין. על כוס תה ישבו ארבע-תם, ומריה אברמובנה נעימה היתה כדרכה. היתה זו אשה גבוהה, מגושמת וגזזת-שער, שעבדה באחד האינסטיטוטים לכימיה. מכל-מקום, נפש יפה, אך חשוכת-בנים. והיה בהעיפכם עין סביבכם, הקור-אים המבינים דבר לאשורו, וראיתם דברים תמוהים לאין שיעור. מי המריץ, למשל, את האיש אפשטיין לשאת את האשה הכבירה הזאת, שאמנם היא נעימה – האלוהים עמה, עם הנעימות הזאת – אך גדולה ממנו פי אחד וחצי, לכל הפחות? באים המבינים בארחות-עולם ואומרים בערך כך: זיווג משונה זה שרשו בטבעו של אדם. גם לבנות הנפילים ניתנו כנפים, והן מתאזות לגבר-אפרוח, לסוכך עליו ולאמצו אל חיקן. כי לאמץ – כל מאוייה של האשה, אם היקום.

אך בנימין ראה את אפשטיין, את האיש הקטן, הזריו והגיבתו, שאר-בעים שנותיו חלפו לפני שנים אחדות, והנה התלהב קמעה במסיבתה של רחל פייגין. כל דבריו היו מגומגמים, מחוכמים ואירוניים מעט. יפה היתה רחל אותו ערב, ושיניה הזהירו מאוד בצחוקה.

לאחר ערב-היפרות זה התחילה רחל לעבוד בטרסט לאספקת עצים, ואפשטיין הבטיח להקצות לה חדר-מגורים באחד מבתי הטרסט. לעת-עתה גרה רחל במעון-הסטודנטים. באחד מאתם הימים, בהעדרו של סולומון, קרב בנימין אליה, כשפניו משולהבות ולבו פתוח. אך גוש-קרח קיבל את פניו, דחיות והשתמשויות, אחר-כך גם כעס וסטירת-לחי...

אכזבה! מגינת-לב ומפח-נפש!

באין ברירה בלע בנימין את עלבונו וחזר לספריו. בקרוב, בתחילת שנת 1940, היה עליו לנסוע מעיר-הבירה. כזאת היתה תכנית-הלימודים באינסטיטוט. למן הקורס השלישי היו הסטודנטים מבלים מדי שנה באחד ממפעלי-התעשייה לשם התמחות במקצועם. בנימין נפרד מסולומון ואחותו ונסע לשלושה חדשים בקירוב מעיר-הבירה.

בחזרו קיבלו פניו שוב הלימודים, השיעורים והמעבדות. רחל פייגין כבר גרה אז בחדר-יחיד, והיא הלכה מחזל אל חזל. עברו רק כשלושה חדשים מאז התחילה לעבוד בטרסט, והנה נתמנתה פנקסנית ראשית!

לאחר כל הטעויות והתעויות היתה בה ברחל נימה מעשית בריאה, והנה כבשה גם היא איזו כברת-ארץ בחייה. נראה היה כי בחפץ-לב טיפלו ידיה בחדרה הקטן - בכל מצא בנימין נקיון וחמימות מושכת את הלב. אל השולחן המכוסה מפה לבנה ישב מודעו מפאשוטובקה - האישי אפשטיין.

שניהם קיבלו את בנימין בהסברת-פנים. אפשטיין הזמין את בנימין אל לוח-השחמט, ושוב תופפו האצבעות ונחרשו המזימות. אך הפעם נלכד מלכו של אפשטיין ללא תקומה.

בנימין: "מי שמצליח בקלפים, ביש-מזל הוא בעניני-אהבה."
"קלפים ושחמט - לא היינו הך."

כך אומר אפשטיין ופושט את מעילו. הפנקסנית הראשית של הטרסט לאספקת עצים לא ידעה מחסור בחמרי-הסקה, ובחדר הקטן היה חם. בנימין קם בחפזון וחוזר הביתה, אל מעון-הסטודנטים. לאחר ערב זה נכנס עוד פעמים אחדות לחדרה של רחל, וכל פעם מצא שם נקיון, חום - ואת אפשטיין.

באחד הערבים הרהיב להיכנס למעונו של אפשטיין בסימטת או-בו-לינסקי, אך מלבד מריה אברמובנה לא היה שם הפעם איש. קומתה הכבירה של עקרת-הבית כאילו נכפפה, גופה נצטמצם. זה לילות רבים מבלה אפשטיין אצל רחל - מה נאמר ומה נדבר? נחלץ הגבר-האפרוח מחיקה של האשה הגדולה, באו עליה הימים הריקים, מועקת הבדידות.

ראה בנימין כי אבדה לו רחל. אך הוא לא שקע במרה שחורה. בא האביב - לאט-לאט בא האביב, גלל מעל הנפש את אבני-המעמסה, הבהיר את השמים. הלילך והעוזרד נתנו ריחם, ירק צעיר כובש-לב הופיע בשדרות, מסביב התנוסס עולם חדש, מרוחץ.
לא, בנימין לא שקע במרה שחורה. יום אחד קיבל מכתב מלנינגרד, מאת הפרופיסור סטיפאן בוריסוביץ' איידלמן, שהיה מעבדו בקיץ אשתקד.

"אם אתה מתכוון לבלות שוב את חופשתך בהאדיץ, הריני יכול להציע לך עבודת-קבע בתורת מזכירי ועוזרי. יש לי חוזה עם הוצאת הספרים, ועלי לסיים עד אחד בנובמבר את הכרך השלישי של ספרי 'דינמיקה'. ואלה תנאי: שעות העבודה - מעשר-בבוקר עד שלוש אחר הצהריים, פרט ליום הראשון. תוכן העבודה - שרטוט, העתקת רשימותי

והכשרתן לדפוס. המשכורת - שש מאות רובל לחודש. אחכה לתשובתך עד אחד ביוני".

בלי פקפוק הסכים בנימין להצעתו של סטיפאן בוריסוביץ'. בחפץ לב התכונן לבלות בהאדיץ את חופשתו בשלישית. על אף כל האכזבות היתה לו עיירה זו למולדתו השניה. וגם זו חוליה בשלשלת - הוא היה בן העיירה, הבתים והגנים הקטנים. ילדותו עברה עליו בעיירה, אבותיו ואבות-אבותיו עד ראש כל הדורות היו בני-עיירה. מהומת הכרך טרם ריצעה אותו כעבד, עוד כאם חורגת היתה לו העיר הגדולה. אולם אל העיירה, האם העזובה, המה לבו במסתרים.

ילדותו של בנימין חלה בפאשוטובקה, בארץ-והלין הברוכה. הלא תדעו את העיירה הזאת, הנמצאת בין סלאוטה וסודילקוב, בין ברדיצ'ב ורובנה. אמנם, רובנה היתה אז מחוץ לגבול, במדינת פולין, ואין המחבר יודע את ארחם ורבעם של היהודים שחיו וסבלו במדינה זו. אך סלאוטה וסודילקוב וברדיצ'ב לא היו מחוץ לגבול, גם פאשוטובקה היתה בפנים הארץ - ותסתבך בין כל המון הנפשות גם נפשו של בנימין.

אביו היה בעל-מלאכה ואיש תמים. עד המהפכה היה אורג טליתות - טליתות בד וצמר. שמואל שטיינברג, החננני בעל הזקן רב-השטח, היה קונה את תוצרתו של האב ומפיצה לארבע רוחות העולם. חנותו היתה מלאה כל טוב. סידורים ומחזורים, תחינות וקינות, הגדות ומגילות, שופרות וציציות, לוחות וגלויות - גלויות מצוירות, הוצאת "לבנון". שמואל שטיינברג היה מספק את הסחורה הקדושה הזאת, ואת טליתותיו של אבי בנימין בתוכה, ללקוחותיו בפאשוטובקה ובשאר כנפות הארץ.

ומובן מאליו, כי היתה בחנותו גם מחלקה לא זעירה של ספרים עבריים, ספרי-לימוד וספרות יפה מכל המינים. הדוד הניך אלפר היה מן הצרכנים הקבועים של סחורה עברית זו. הניך אלפר, דודו של בנימין מצד אמו, יהודי בר-אוריין ובר-אבהן, משרידי דור העבר - היה חובב שפת-עבר וחובב הספר העברי. ש"ס ופוסקים ועין-יעקב ויצחק ערטור, שני הלבנונים, "הדור", "השילוח" ו"התקופה" היו ערוי כים בארונותיו במשטר וסדר. ובנימין אהב את הדוד הניך ואת אשתו הדודה פֶרִיל. מין שלוה נעימה היתה שרויה בביתם, אור נקי ושאנן.

קולות חרישיים וצעדים רכים. בנם ליפא היה בן-גילו של בנימין והשנים התידדו. היה הדבר שנים אחדות לאחר המהפכה, בימי הנאפ, וחנותו של שמואל שטיינברג שוב לא היתה קיימת. האב חדל לארוג טליתות, הוא עבד בבית-החרושת הקואופרטיבי וארג מגבות, מפות ובד מצמר-גפן לתעשית-הסוכר. הטליתות והגלויות חדלו להיות סחר רה עוברת לסוחר.

אולם ארונותיו של הדוד הניך היו מלאים כל טוב, ומכמני הספרות העברית, ספרות הקודש והחול, גנוזים שם. כל ימיו עבד הדוד במשך רדו, אך בערבים ובימי-חג היה מזדיין במשקפיו ומעיין באותם הספרים. גם הוא היה איש-הספר, בא-כוח עם-הספר. אולי היה מחבר בצנע עה דברי שיר ומליצה, אולי היתה לו החולשה הקטנה הזאת. והנה שקד הדוד הניך על חינוכו של בנימין, לימדו את הלשון העברית, תנ"ך במקורו, הכניסו קמעה, עד כדי להרטיב קרסוליו, לים התלמוד, הורהו דקדוק שפת-עבר על-פי שלושת חלקי "הלשון" לש. ל. גרדון ופתח לו את שערי ארונותיו. בימים ההם, לפני עשר שנים ויותר, בא על בנימין ראשונה בולמוס הקריאה. הוא היה בולע את ספריו של הדוד הניך. עברו שנים אחדות, והוא קרא את רוב הספרים האלה - מ"הצופה לבית ישראל" עד לכרכי "התקופה".

אך על מה ביזבו בנימין את השנים האלה? הן ידיעת השפה העברית לא היתה אז בארצנו חזון נפרץ. היתה זאת שפה מתה. אכן ירדה לטמיון כל אותה התרבות העתיקה שספגוה אבותינו עם חלב-אמם בחדרים ובבתי-המדרש, בישיבות ובבתי-הספר. חוסלו גם מחנות המלמדים והמורים העבריים, המשכילים והמשוררים, המחברים תופסי עט-סופרים וכל כלי-קודש. השתררה דממת-מוות, ורק השרידים האחרים, החובבים העקשנים, עוד עיינו בחדרי-חדרים באיזה ספר עברי-פליטת ימים עברו. לעם רבי-הנסיונות בא הפיזור הגדול. שערי המדינה הגדולה נפתחו לרנחה, והיהודים התחילו יוצאים בסך מן העיירות למקומות רחוקים, עוזבים את הטלית והתפילין, את ארבע הכנפות והמזוזות - ואת הספר העברי בתוכם.

אם כן, למה נשלה את נפשנו? כל אותן השנים שבנימין ביזבו על הספרים המתים שנים אחדות הן לו. גם גורלו של המחבר כשל בנ-ימין. אולם, מאידך גיסא, שנים תעבורנה, בוא יבוא היום, והמחבר ישב אל מכתבתו בחדר נעול, וידו תחרוט מימין לשמאל את האותיות

הצפופות על הגליון, ונפשו, כצפור פצועה, תיחבא בין האותיות. בפאשוטובקה למד בנימין בבית־הספר התיכון. שניהם, הוא וליפא אלפר, למדו בכיתה אחת. גם את שיעוריהם הכינו יחד. מדי יום היה בנימין נכנס לבית הדוד הניך, ושם היו מגלגלים בדברי־תורה ובפטר פוט. והתורה שני פנים לה: פרקים בתורת־החשבון ובגיאוגרפיה ופרקים בדקדוק שפת־עבר ובתנ"ך. ליפא היה מבכר את החשבון, הגיאוגרפיה והפטרפוט, בנימין היה נותן את הבכורה לדקדוק ולתנ"ך. ליפא היה דומה לאמו, לדודה פריל. היתה זו אשה יפה, אשה פשוטה ורכת צעד. ואילו בנימין היה חוטר מגוע האלפרים, אנשי־הספר ורמי־היחש. מדי ערב היה הדוד הניך מתעסק כשעתים עם הנערים. ליפא היה מפקח ועושה את תורתו פלסתר, אך בנימין היה שותה בצמא את יינן העז של שורות התנ"ך, ועליו עטו הדמיונות והחלומות לאין ערוך.

בינתיים היו החיים נמשכים והולכים. בנוגה ובאדישות התגלגל הגלגל. מעל לפאשוטובקה נתמתחה כיפת השמים, והרוח עברה ברחובות וביערות. כיפת השמים היתה עמוסה לפרקים תלי עננים צחורים ודקיקים, ושמש רבת־זיו היתה טובלת ומתרחצת בהם. בערבים היו קודחים בפאתי מערב צבעים חדשים, אחר־כך צצו פה ושם הכוכבים, ונערות ובחורים יצאו לטיולם.

כזה היה מהלך החיים.

הדוד הניך היה מסתכל במהלך החיים ובגלגל המתגלגל בפאשוטובקה, וכל אלה המעשים הקטנים הטביעו בו את חותמם. בחשאי־חשאים היה מעלה את הרשמים על הגליון, מחבר דברי שיר ומליצה - פרי השתפכות הלב, שורות קצרות ומחורזות. פעמים היה המשורר מקדיש את פרי רוחו לניגודים העצומים הפועלים בכל אתר ואתר, וגם בפאשוטובקה העיירה - ההפכים שהם אור וחושך, מוות וחיים, ישראל ועכו"ם, עושר ועוני, קונטרסים לא צנומים אחדים הוקדשו ליעלת־החן, לברה כחמה, לאהבה בתענוגים. האהבה הרצופה אנחות פועלת בכל קצוי העולם, וגם בעיירה פאשוטובקה ובאנשיה.

כל זה נתברר אחר מותו של הדוד הניך. דברי המליצה והשיר נמצאו בניירותיו של המנוח. בשירים אלה רטטו האופק המצומצם העוטף את פאשוטובקה, הנכאים והרגשות התמימים.

לאחר מות הדוד הניך נתפרדה החבילה. הדודה פריל, האשה הרכה והנאה, נאלצה להתעסק באיזו אומנות. היא התחילה לעבוד באותו

בית־חרושת קואופרטיבי שבו עבד גם אביו של בנימין. ליפא היה לחבר הקומסומול והתמכר לעבודה זו בכל כוח־התמכרותו הישראלי. כבני ט"ו היו אז, ובנימין נשאר לבדו. אביו היה בעל־מלאכה פשוט, איש תמים, והוא אהבו. אולם את תשוקתו לספרים המתים נחל בנימין ממשפחת האלפרים, משפחת אמו הרמה, משפחת הרבנים והגאונים שדורות רבים הרביצו תורה בישראל ועמדו בתנאי המלחמה. לא נקל היה להעביר את האומה הזאת בדרך הנסיונות הקשה, דרך האימים ואבני־הנגף. בכל דור קמו לה אנשים אחדים שידעו את סוד העברת הספינה מגבולו של דור אחד למשנהו. גם במשפחת האלפרים היו מתי־מעט מאותם האנשים. כל כוחם היה בספרים, במסורת ובעוז־לבם. והנה הלפו נמוגו אלפי השנים, רק אותיות וצללים נשארו מהן, והגיע תורו של דור בנימין. איש לא עמד הפעם בפרץ ורק החיים סחבו את קרוצי החומר אחריהם.

האם לא מוזר הדבר, שבמות הדוד הניך ראה בנימין טובה לעצמו לטפל בכל אותם הניירות והספרים וירושת הקדומים? מארזונותיו של הדוד הניך העביר לביתו את הספרים העבריים, שאך זבובים ואבק דבקו אליהם. בתוך הספרים היה צרור עולם מת, ובנימין היה מטייל בעולם זה ימים ולילות.

ככה באה עליו המגפה הזאת, מגפת הספרים והדמיונות. אחיו הבכור לא היה כזה. הוא היה דומה לאביו, לאיש־המעשה הפשוט. כשסיים את בית־הספר התיכון בפאשוטובקה נסע לקיוב ונכנס לאינסטיטוט. עכשיו הוא מהנדס בבית־חרושת, והולך ומתמחה במקצועו. ואילו בנ־ימין נשתקע בספרים משונים אלה, בהזיות ובדמיונות ובדברי־הבאי. אנשים לוחמים וסובלים, בעלי פנים חיורים ועינים לוחטות, צעקו אליו מתוך השורות המתות. אולם החיים – החיים הסובבים אותו לא ידעו ויתור. היו קשים ואכזרים, ארבו לו בחירוק־שינים. בעצם אותה השנה בה סיים בנימין את בית־הספר מת אביו פתאום. נסתבר כי היתה לו מחלת־לב כמוסה שהצפינה במעמקים.

בבת־אחת בא הקץ להזיות, לדמיונות ולספרים המתים, ובנימין היה כאחד האדם. נסתיימה תקופת פאשוטובקה. האם עברה לחרקוב, לבית האח שמעון. בנימין נסע לאינסטיטוט שבעיר־הבירה. מה נשאר איפוא בפאשוטובקה? נשארו בה הקברים, הבתים והגנים הקטנים; וארזונות־הספרים המתים, אותם יפקדו רק זבובים ואבק.

באו שנות הפיזור והגולה. אך מה היא גולה לאיש היהודי, ואי הארץ אשר מולדתו תכונה? הגולה, ולא ישיבת־הקבע, היתה מצבו הטבעי של היהודי. במשך זמן קצר למד בנימין את ההסתגלות, שגם היא היתה לו מורשת־אבות. הספרים החדשים, הלימודים והבחינות, תשואות הכרך והמונו – כל אלה לא היו לו למעמסה. אולם בחשאי־חשאים עוד המה לבו לעיירה היהודית הקטנה. לא הגלות – אסונו הגדול של האיש העברי. גם נפשו של האיש העברי תערוג למולדת.

פ ר ק ת ש י ע י

אבל התבונננו אל בני משפחת פייגין, אל הענף הצעיר של משפחה נאה זו. ראונא את אגרופם ומשובת-לבם, את מידותיהם ונימוסיהם היפים.

סולומון, ילד-השעשועים - מין חולי דבק בו, ספחת נשים, שכבר גרמה לו בימי חייה-בלו די פצע וחבורה. ואילו עכשיו יצאה גם האחות לטרוף טרף.

שערוריה בישראל! באה אשה בעלת שינים מהירות מעיירה פול-טאבית, צדה את הבעל הגיבכ והזעיר ברשתה ורמסה את צרתה כבירת-הגרמים.

חדרם היה ברחוב דובינין, סמוך לבית-החרושת על שם ולאדימיר איליץ. ההיה קן זה בר-קיימא? הפנקסנית הראשית בטרסט, האשה הצמאה שעתה זה נעקרה ממועקת העיירה ומבית האבות, עברה לעיר-הבירה והיתה לבת-חורין; והמהנדס הראשי אפשטיין מפאשוטובקה, היהודי הקשיש והפיקח, שיש לו איזו חולשה לגבי דברים שביושר, וצלה הענקי והסובל של מריה אברמובנה אולי מדריך את מנוחתו. והנה גרם הגורל, ועל שני האנשים הוטל לבנות את קנם בחדר הקטן שברחוב דובינין.

אכן לסולומון יש בענין זה דעה משלו. אח, חברים! אפשר להגיד מראש, כי ההצלחה לא תשכון במחיצת הזוג הזה. לדעתה זה בית-קלפים, שאך יפות הרוח ויהפכנו על פניו.

אולי פרצה בזמן האחרון קטטה בין האח והאחות - זה שבועות אחדים אין הם רואים זה פניו של זה. נראה, כי גם בחיי סולומון הופיעו ענינים חדשים, והוא ממשיך בפעולתו הפוריה בין נציגות המין היפה. מדי ערב הוא מבלה שעה ארוכה לפני המראה, מתגלח ומתבשם - ויוצא עד לאחר חצות. אביב.

פה עלינו לטפל מעט בסולומון - המחבר חושש שמא קוראותיו כבר מתרעמות על שהוא נוטה לצדדים, עוזב את סולומון ומטפל ביהודים מוקינים ובציציות מתות. לקוראות העדינות יש חולשה קטנה לסולומון - מובן מאליו. אבל מה יאמר הקורא המשכיל - האב והבעל?

מבחינתו אין סולומון אלא בחור רועה-רוח ורודף-קדים, שפגיעתו רעה, והקורא המשכיל לא ירשה לבתו הבוגרת לעמוד במחיצתו. ואם להעמיק בדבר, גם לאמה של הבת לא יותן הרשיון. אך דא עקא, אם נשאל את פיה של הבת או האם, נראה את בת-הצחוק הכמוסה המרת-פת על פניה ונשמע את המענה החרישי: אדרבא!

והאיש המחבר, הנמצא בין הפטיש והסדן, מוכרת לשים בזה מנת קטנה מהרפתקאותיו של סולומון. הקורא המרחיק-ראות יבוא בהשערות, כי שוב בענייני-נשים הכתוב מדבר. למה נכתב? השערה זו יש לה רגלים.

אביב.

אבל היודעים אתם באמת את סולומון? הברור הוא לכם מכף-רגלו עד קדקדו? ראשית, הריהו חבר הקומסומול, חבר בעל משמעת, הממלא את חובתו במלוא ההכרה. אם יש צורך בתעמולה, להרצות הרצאה, לשבת ראש באסיפה, לנאום נאום, להצביע בעד או נגד - סולומון פייגין מוכן ומזומן. שנית - גם כסטודנט אינו מן המפגרים. ואם בעונת הבחינות יש שהוא נופל לבירא עמיקתא - סוף-סוף הוא עובר מקורס לקורס וממלא את חובתו האזרחית גם בזה.

פה מעיר הקורא הקפדן, כי יש לציין את קלות-ראשו - כן, קלות-ראשו, ליצנותו, הלצותיו הגסות. בקיצור - את השלפוחית הנפוחה והריקה אשר שמה סולומון. אולם, לפי האמת, אולי תשגה אותם, את המקטרגים והמחמירים. האומנם אין סולומון מסוגל לרגש חזק, לפעולה כבירה - ואפילו באותו מקצוע שבמומחיותו אין איש מטיל ספק - במקצוע הנשים? האומנם לא תפגע בו אף פעם האהבה העמוקה, המדידה שינה בלילות, האוחזת בידיה הרכות את לב האדם ועושה בו מהפכת סדום ועמורה?

את זאת אומר המחבר הנתון בין הפטיש והסדן, ולאחר הקדמה קצרה זו אנו עוברים לגוף הענין.

באחת הסימטאות המקיפות את רחוב ארבאט, היא הסימטה הפילי-פובית, באחד מחצאי-המרתפים של אותה סימטה גרה משפחת שוטר-לאנד - האב זלמן, האם ראיסה, בנותיהם הלנה ואסתר. מיוצאי האדיץ היו האנשים, וזה כעשר שנים גרו בעיר-הבירה.

משפחה זו לא היתה תושבת האדיץ מבטן ומלידה. היא באה לשם מפולין בשנת 1915 עם פליטי מלחמת-העולם. לזלמן שוטלאנד, ראש

המשפחה, היתה הדרת־פנים צוענית. זקן עגול, שחור ומנצנץ, עינים לוחטות, שלבנן משורג עורקי־דם דקיקים; פנים שחומים הן בימות־הזקיץ והן בימות־הגשמים. והעיקר – תשוקת הנדודים. תמוה הדבר, כמה אהב פולני זה את הנסיעות והטלטולים! בהאדיץ היה עוזב את משפחתו לחדשים רצופים, נע ונד בכרכים ושאר מקומות־ישוב – כביכול לרגל עסקיו. בשנת 1930 העביר את משפחתו לסימטה הפילי־פובית ופה התעסק בתעשית תיקי־ניירות שסיפקה לו את פרנסתו בשפע. אפס בקרוב בא הקץ לנאֵפ ונסתתמו מקורות הפרנסה. מה עושה האיש היהודי בבוא עליו שעת המצוק? הוא יכול להיעשות, למשל, פנקסן. אך זלמן שוטלאנד לא נעשה פנקסן. אומנות זו המכריחה אותך ללחוץ את כסאך עשר או עשרים שעות ביממה ומדביקה לך סוף־סוף טחורים טרדניים ושותת־י־דם – אומנות זו אינה לפי רוחו של זלמן שוטלאנד. הוא אוהב את החיים, את התנועה, את הדרך הארוכה וטל־טוליה. למורת־רוח לו הטחורים, הפנקסנות והמרה השחורה.

ובכן, נתמנה זלמן שוטלאנד לסוכן במחלקת האספקה של בית־החרושת לשעונים ויצא בקרוב לנדודיו – כדרך הסוכנים. שוב עברו עליו חדשים רצופים של נדודים, ואת הבית ניהלה האם – ראיסה איסאקובנה. במשפחת שוטלאנד היתה איזו נימה נעימה, מידה נאה של הכנסת־אורחים והסברת־פנים. צביון זה השרתה בחצי־המרתף ראיסה איסאקובנה. היתה זאת אם יהודיה שכיחה, עקרת־בית, גם לא ממחבבות השתיקה, ויש אשר לא שמה מעצור לפיה וגיבבה דברים אשר למותר הם. במידה שזלמן שוטלאנד היה כולו צועני, היתה ראיסה איסאקובנה לבנת־פנים, צהבהבת־שער ויושבת־בית. עיניה היו אפור־רות־תכולות.

הבת הבכירה, לינוצ'קה, נישאה לבחור מסגר, פועל באותו בית־החרושת לשעונים. את הבחור הזה – שאול או שואל לויין – הכיר בנימין שנים אחדות לאחר נישואיו, בהיותו אברך כבן שלושים ואב לתינוק נאה ומשגשג. שאול זה לא היה מן המסגרים נחותי־הדרגה, הוא היה ממציא במקצועו, קיבל גם תעודות־זכות אחדות, ובתוכן תעודה על חיתום המחוג של שעון־היד. על המצאה זו קיבל פרס של תמשת אלפים רובל. בשאול לויין היה איזה ניצוץ של יוצר, מוח יהודי וידי־זהב. על־כ־פנים, לינוצ'קה אהבתו, והוא השיב לה מנה אחת אֵפנים. לינוצ'קה היתה אשה יפה. גם הבת השניה, אסתר, פרחת נתיף. בשנת

1940, בה הננו עומדים הפעם, היתה פירוצ'קה כבת י"ח. שנה זו היה עליה לסיים את הכיתה העשירית של בית-הספר התיכון ולהיכנס לבית-ספר גבוה.

השד משחת, מה נאה היתה הנערה העבריה-הצועניה הזאת, מה פורחת ומלבלבת! מה זקופה קומתה וטהורות עיניה! אפס עיניה לא היו צועניות, הן היו תכולות - תכולות כשמי השמים בטהרם.

סולומון פייגין הכיר את משפחת שוטלאנד עוד בהאדיץ, ולפעמים היה נכנס לאותו חצי-מרתף בסימטה הפיליפובית שהיה כעין מרכז ליוצאי האדיץ במוסקבה. פרט למושבת-האדיץ היתה בעיר-הבירה גם מושבת-פאשוטובה ועוד מושבות מכל אתר ואתר. ואם ירשוני קוראי הטובים לשוב ולנטות הצדה אך הפעם, אציין, כי קשרים דלים אלה, קשרי העיירה הרחוקה, היו לרבים מאחינו בני ישראל היחידים שציינו את קיומו של עמנו בארץ זו. היהודים היו אזרחים מן-עצתיים רגילים, עשו במלאכות שונות, עבדו במשרדים ובבתי-חרושת, למדו בבתי-ספר, היו בלולים ופזורים בין עם הארץ. גישואי-תערוכת לא היו חזון יקר. קם דור חדש, שלמד בבתי-הספר הרוסיים עם בני הארץ ובנותיה וזרים היו לו המלה היהודית והזמר היהודי. הקשרים שצינום כבני עמם היו כקורי-עכביש. ובין אחרוני הקשרים, שעדיין קשרום בכרך, אולי היו עבותות העיירה העבים ביותר. נתאחדו כל יוצאי האדיץ ופאשוטובה והיו למושבת-האדיץ ולמושבת-פאשוטובה. האנשים היו מתכנסים פעמים מספר בשנה - באחד במאי, בשבעה בנובמבר, בשמור נה במרס, לפעמים גם בימי חגי היהודים - פסח, ראש-השנה, חנוכה - עורכים שולחן ושתיה כדת, מעלים זכרונות מן העיירה, איזה זמר יהודי עתיק-יומין ו"חכמה" יהודית מאותם הימים. אמנם כל אלה היו זכרונות-ילדות, דברי-שטות וקורי-עכביש. וגם האנשים היו מזדקנים והולכים.

לחצי-המרתף בסימטה הפיליפובית היו נכנסים כמה מאנשי האדיץ, ובתוכם גם סולומון. האב, זלמן שוטלאנד, היה תמיד בדרך, ואת פני הבא היתה מקבלת ראיסה איסאקובנה. ומכיון שאתה בא במחיצתה של אשה מכניסת-אורחים זו, אין אתה יכול להיפטר בלי סעודה לא-זעומת ושיחה לא-קצרה. בעלת-הבית היתה מושיבתך אל השולחן ומגבבת עליך דברים. כזה היה מנהג הבית: אכול ושתה, והקשב כל היום וכל הלילה. אולם אוחה שנה היתה אסתר הצעירה אבן-החן בכותרת. קר

מתה הגבוהה, עיניה הטהורות, קול צחוקה, היו מזהירים באפלוליתו הנעימה של חצי-המרתף ומושכים את הלב.

סולומון הכיר את פירוצ'קה שוטלאנד זה שנים אחדות, אך בשנת 1940 אירעה התקלה, והוא הציץ ונפגע. כל מי שעינים רואות לו, זאפילו חולשתו כלפי המין היפה אינה מפותחת-כאצל סולומון, היה יכול להציץ בפירוצ'קה וליפול חלל. אך רק האל הגדול, היודע ועד, יכול לפענח את האופן שבו מצא סולומון נתיבות ללבה של היפהפיה. לא כל בחור ולא כל פוחז מישראל יכול לחשוף את הדרך הנכונה במבוך זה, אפוף הצל והדמיון.

אכן, סולומון עשה את המלאכה.

לא, הגידו מה שתגידו, ארחם ורבעם של אחדים מבני-הנוער של ימינו עתים קשים לעיכול. שוו בנפשכם: באמצע האביב, בחודש מאי, כשתלמידים חרוצים ורציניים של הכיתה העשירית יושבים יומם ולילה על התורה ועל העבודה ומתכווננים לבחינות המתקרבות; כשסטודנטים בעלי-הכרה – כלומר, סטודנטים אמיתים, שיש להם איזה מצפון ואיזו בושה וכלימה בפני האם-המולדת – כשסטודנטים ראויים לשמם מסל-קים הצדה את הרשלנות והעצלנות ומתעמקים בלימודיהם ובבחינת-תיהם ובמעבדותיהם – בה בשעה פורשים להם אחת התלמידות ואחד הסטודנטים מן הציבור ומן הבחינות, תודרים לעולם חדש ונפלא, רב נגוהות וצבעים, נצמדים ונדבקים זה לזה בלי כל תכנית ולוח השנה! סולומון אינו מקבל עליו את מרות הבחינות. לכשתרצו – סולומון יורק על הבחינות. מדי ערב רואהו בנימין עושה שעה ארוכה לפני המראה – ממש כמו, להבדיל, בתקופת קלאנה בוברובה.

“והבחינות מה יהא עליהן, סולומון?”

“הבחינות?” הוא מתיפה אצל המראָה וקולו כמו בא ממרחקים.

בנימין מסביר לו יפה את דבר עונת-הבחינות המתקרבת ואומר שבמקום לאבד זמן לפני המראָה ואצל הנערה, עליו, על סולומון, לקחת את “פרקי המכונות” של בובאריקוב או של באך ולקרוא בהם שנים-שלושה פרקים. אולם סולומון שומע את דברי בנימין בשים-לב וברוב עיון ומעיף בו מבט אוילי מאוד, מבט החמור, ואחר-כך הוא מעיף את המבט השני במראָה, ומבט שני זה דוקא מלא נעימות ומתיקות והבעה אנושית – אף כי מה יש פה להלביש את הפרצוף הבעת-הנאה, כשאתה רואה במראָה בחור גלוח בעל עניבה, ששיני-זהב בפיו ועיניו שחומות!

באחד הערבים נכנס בנימין לחדרה של רחל פייגין ברחוב דובינין. פרט לבעלת-הבית לא היה הפעם איש בחדר. בחוץ האפילו השמים, אך שאון הכרך עוד עמד בתקפו.

בנימין: "באתי בדבר סולומון. הוא הולך ושוקע בתהום. הפעם לא יפכחהו מהלומות אחדות, רציצת רגל או שבירת שינים. פירוצ'קה שוטלאנד אינה מן המסתפקות במועט. היא נזקקת לכל הבחור כולו - על ראשו ועל כרעיו."

רחל: "וכי יש חשש של נישואין?"

"אין זה חשש, אלא סכנת-נדאי."

היא צוחקת. שוב רואה בנימין את בת-צחוקה ואת שיניה המזהירות של אשה חביבה זו. פתאום הוא שוכח את נפתולי יחסיהם, מתקרב מעט אליה ומחבקה בזהירות. סטירת-לחי אין הוא סופג הפעם - לא, הפעם הוא שומע את קולה של האשה הצעירה כמנגינת-אלוהים.

"נו!" אומרת רחל, וקולה מעט ניחר, ועיניה מעט לאות, אך עוד נודפים בשכנותה הנוגה, הנקיון והבשמים הדקים. "התגעגעת עלי?"

"כלתה נפשי, רחל."

"ולמה לא באת?"

"פחדתי."

צחוק.

"האם לא תוסיפי לסטור לי, רחל?"

צחוק. הוא מתקרב עד כדי פשע אחד ונושק את מעקל הצואר החמים. צחוק ורטט - חמימות ורטט ומנגינת-אלוהים. היא קמה ממקומה ומציגה על הפרימוס קומקום לשם בישול תה. אפשטיין בא אל החדר מן החוץ.

"א, בנימין!" הוא תוקע לו את כפו. "מה כותבת אמך?"

אין בנימין עונה על שאלה זו כהרף-עין. אולם כעבור דקות אחדות באים עליו המרגוע והצהלה, והוא מפטפט מעט עם אפשטיין על עניני משפחתו ועניני פאשוטובקה.

אפשטיין, זינובי קלֶמְנטייביץ', היה מיוצאי פאשוטובקה, ולפני עשרים שנה ויותר היה חברו הצעיר של הדוד הניך אלפר. הם נחצבו מצור אחד, אפשטיין והדוד הניך, ובתחילת המאה, בעודם נערים רכים, למדו בחדר אחד מפי אותו משולם פופיק, שגם בנימין עוד הכירו מעט ושמדי-צחקו היה מרים את סנטרו ואת זקן-התיש שלו לעילא ולעילא.

אחר־כך למדו מפי מורים אחרים - מה שנוגע למורים, מלמדים וכלי־קודש לא שרר אז בפאשוטובקה משבר. אך הנה בא היום, והדוד הניך נשא לו לאשה את הדודה פריל ונשתקע בפאשוטובקה לצמיתות, עבד במשרדו, מילא את ארונותיו ספרים עבריים, כתב בצנעה דברי שיר ומליצה, ואחר־כך מת ועבר מן העולם. ואפשטיין יצא לכרך לכבוש עולם ומלואו, סיים במשך שנה אחת כאכסטרו את בית־הספר התיכון ואחר־כך גם את האינסטיטוט ליערנות, הלך מחיל אל חיל עד שהיה למנהגס ראשי של טרסט בעיר־הבירה.

לא, אפשטיין לא עבר ובטל מן העולם, אפשטיין חי ורואה נחת בחייו. אמנם, אין הוא צעיר ביותר, אך עדיין הוא נושא בקלות את סבל שנותיו. האם לא מצא עוז בנפשו להתקשר אל האשה הצעירה הזאת, אל רחל פייגין, ולעזוב את מריה אברמובנה הנעימה? הרי לזה נחוצים מרץ ותשוקת־חיים!

אפשטיין עדיין חי, בידיו וברגליו הוא נאחז בחייו. אפס אולי קשה מעט לאיש מזקין להתעסק במעשי־נערות. הנה הם יושבים שלשתם אל השולחן ושותים תה. פני אפשטיין לאים־מקומטים, לאים וזקנים. אל אלוהים, היכן הם דברי־האירוניה, שכה היו שגורים בפיו של איש פיקח וקטן זה? שומו שמים, הוא יושב ומפקח! - וכנגדו מה מזהירה רחל, מה חוגגים פניה הצעירים!

בנימין אומר: "עלינו להציל את סולומון, הוא נמצא על עברי פי פחת. פירוצ'קה זאת, לדעתי, אינה מאותן קלילות־המזג. לא, זאת היא אחיות־עולם, צבת־המוות."

רחל: "נעזוב אותו לנפשו! ישא לו לאשה את הנערה הזאת, אולי יחכים."

שלושת המסובים לוגמים תה ושותקים שעה קלה.

"מחר אבוא אליכם!" פונה רחל אל בנימין. "באיזו שעה אמצא את סולומון?"

"משבע או שמונה ואילך הוא מקדיש את כל זמנו לפירוצ'קה. אם כן, אל תאחרי!"

אפשטיין יוצא ללוות את בנימין עד תחנת־המטרו. בא הלילה, אך ברחוב דובינין עוד המו התינוקות; צלצול קולם נישא לשמים. הודלקו הפנסים, אף כי פנס הירח עמד במלואו ושלח אף הוא את אור־תעתור עיו. בחצר בית־החרושת הסמוך על שם ולאדימיר איליץ' נשמעו צפיי-

רות הקטרים. צפרו שני קטרים – האחד בקול צפצוף, קול שברים תכופים, והשני בקול עבה וממושך. הקולות השנים הלכו למרתקים. והנה תופס זינובי קלמנטייביץ' בזרועו של בנימין ומתחיל לדבר על העצים ועל האבנים ועל מזג־האוויר ושאר דברים תפלים. אולם ממזג־האוויר הוא עובר אל מצבו הוא, אל ימיו המוזרים שבאו עליו, וקולו קול־נכאים, קול יוצא מן הלב.

"התבין, בנימין? היא נחמדה, רחל יפימובנה, אבל אני טרוד בעבור דתי מן הבוקר עד הלילה – זאת האחת. והשנית – לו אירע הדבר לפני עשרים שנה."

"מה אתה סח, זינובי קלמנטייביץ'?"

לא, הוא עשה את המשגה הקטן, הוא התקשר אל רחל פייגיין. כשאדם שהוא קרוב לחמישים צועד צעד כזה, עליו לאמוד נכונה את כוחותיו. הוא מוסיף לדבר, וקולו אינו חוצב להבות־אש. אולי לא צריך היה לעזוב את מריה אברמובנה, וגם בזה עשה משגה מצער. קשה לאדם בן־גילו לנתק את חיי המשפחה, אותם ההרגלים היומיומיים שאין אתה יכול להשתחרר מהם. מריה אברמובנה – אשה מנחמת ומרחמת, זהו תפקידה בחיים. אך פה, אצל רחל, אינו מקבל כל תנחומים. רחל היא התובעת...

הם מתקרבים לתחנת־המטרו. סמוך לבית־הנתיבות הפאווליצי נשׁ-מעו אך שריקות קטרים, כל אחד ורום קולו. שריקות קרובות־רחוקות אלו נשתלבו בדממת הלילה והיו למנגינה אחת. אפשטיין שואל: "האם ביקרת בימים אלה את מריה אברמובנה?" "ביקרתי אותה כשתיים־שלוש פעמים במשך החורף." "היכנס אליה, בנימין!"

הם נפרדים, ובנימין פונה אל האַסקאלאטור. אחר־כך הוא שומע איש קורא בשמו. זהו אפשטיין. הם עומדים שוב באולם המפואר של תחנת־המטרו, אור ונגוהות ניתכים עליהם, ובנימין רואה איוו תמורה באפשטיין, ומראהו כאיש שהגיע סוף־סוף לידי החלטה.

"היכנס אליה, בנימין?" אומר אפשטיין, ועיניו הפיקחות זורחות. עוד מעט ובנימין שומע את קולו המצווה, קול הפקיד הגבוה, בהכריזו את ההוראה הקצרה והמדויקת. "היכנס אליה, השד משחת!" ולא הוסיף דבר, אך מאחורי הקלעים נשמעה בדבריו בקשה יוצאת מעומק הלב.

"היכנס אליה, בנימין!" כך אפשר היה להבין בקשתו. "ושאל את פיה. אם תוכל לסלות, יהא עלינו לתקן את המעוות..."

סוף-סוף הם נפרדים איש מרעהו. האסקאלאטור מוריד את בנימין אל פרוזדור המטרו. מה מסובכים החיים!

...מה מסובכים החיים! הנה, למשל, סולומון. פתאום באה עליו השואה הזאת, האהבה האפלטונית הטהורה, מלאה השירה, הדמיונות ושאר הדברים האויליים. והנה רואה בנימין שוב את סולומון לפני המראה, והוא מסתרק ומתיפה, ופניו הנה זה וזהרות, וזיו ואושר בעיניו השחומות. נוסף לכך – הוא מצפצף!

"עוד מעט תבוא אחותך רחל. עליך לחכות לה!"

"את, חברים! היום אין אני יכול לחכות. יש לי כרטיס בכיס, ועלי ללכת לתיאטרון."

"לאיזה תיאטרון?"

"לסניף התיאטרון הקטן. 'כוס מים' של סקריב."

הוא מסתכל במראה, עונב את העניבה לצוארו ומצפצף.

"האם נאה שהתרחקת כל-כך מאחותך, סולומון?"

"היא שהתרחקה."

והוא מטיח כלפי האחות דברים קשים אחדים. לפי האמת, אין שום דבר קדוש בעיניה – לא ההורים הזקנים, לא האח ולא חיי המשפחה. ומה יהא בסופה?

בנימין: "הלואי והיתה לי אחות שכזו. אבל אחיות אין לי. רק שני אחים אנחנו – אני ושמעון, אחי הבכור."

המלים האחרונות מזכירות לסולומון איזה לחץ תפל וארוך בדבר עשרת האחים. והנה הסתלק הענן הקליל שנח קודם על מצחו, והוא נותן פתאום קולו בשיר, כשהוא מוסיף להתפאר ולהתהדר לפני המראה:

צעהן ברידער זיינען מיר געוועהן,

האבן מיר געהאנדלט מיט וויין...*

הלא שמעתם את השיר הזה, הארוך והעגום כגלות, הלא תדעוהו! מזל טוב! מזל טוב ושעה טובה! סולומון כילה מלאכתו – ענב סוף-

* עשרה אחים היינו, / וביין סחרנו...

סוף לצוארו את העניבה המפוארת. לכל הדעות, מלאכה זו נעשתה בטוב טעם. אולם גם שיר עשרת האחים מוסיף לצלצל בחדר. והנה נלוח לקולו של סולומון קולו של אחד השוטים – קולו של בנימין... "נו, כמדומני, הנני מוכן ללכת!" סולומון מפסיק את השיר הארוך, כשהוא מעוזה עניות אחרונות ומכרכר כרכורים אחרונים, שופך על עצמו אוקינוס קטן של מי-בושם, מעקם פרצופו לכאן ולכאן ולוטש עין אל המראה. לבסוף הוא לוחץ את יד בנימין בידידות ומבקש ממנו למסור דרישת-שלום חמה לבובאריקוב.

נשמע קול הדלת בהיפתחה ובהיסגרה – ובנימין נשאר לבדו. כסטור ננט בעל-הכרה עליו למהר ולפתוח את בובאריקוב ולהתעמק ב"פרקי המכונות". אך מעשה שטן! במקום למלא את חובתו האזרחית הוא ממשיך בזמר עשרת האחים התפל!

סוף-סוף נשתתק ושלח את ידו אל בובאריקוב. עכשיו בא תורם של פרקי המכונות. הוא נוטל את הספר המשעמם ומשתקע בו ראשו ורובו. קרוב לעשר נפתחת הדלת ונכנסת רחל.

היא שואלת בקול נרגז: "היכן סולומון?"

"האם לא אמרתי לך שאת סולומון אין למצוא בשעה זו?"

"מדוע-לא עצרת אותו בבית?" קולה סוער וזועף.

"הערב יש לו ביקור בתיאטרון."

"היה עליו לחכות לי."

"הרי התריתי בך, כי משמונה ואילך לא תמצאי פה את סולומון."

הם עומדים זה מול זה וצועקים.

"הייתי עסוקה."

"אין זה נוגע לי!"

תלונות ומדנים, סער וצעקות. תמונה לא יפה, תמונה מכוערת! בנימין יושב ומשתקע כביכול בבובאריקוב. אף היא יושבת, עוקרת את הספר מידו ומשליכתו בקצף רב.

"אין זה מן הנימוס לקרוא בספרים כשבאים אליך אורחים!"

"לא אלי באת!"

"לא, אליך!" קולה עדיין מלא כעס ותרעומת; עדיין לא נסתיים

המשחק.

בנימין: "ומה לעשות? הזמן קצר, והבחינות הנה זה מתחילות."

"היום עליך להסיח את דעתך מלימודיך. הרי השעה מאוחרת, בני-מין!"

דומה, שהסערה שככה מעט.

"יש שאנו מבלים על ספרינו לילות רצופים." היא קמה ממקומה. "עלי ללכת. ודאי שאני מפריעה לך..." המשחק נסתיים. בקולה, בעיניה, בארשת פניה באה תמורה נעלמת. בנימין מסתער אליה, מסייע לה לפשוט את מעילה. ריח בשמיה בא אליו ומשכרהו.

"רחל!" בקול נאקה חמה הוא מחבק את האשה. פתאום היא מסיבה אליו את פניה, אור ורוך בעיניה - והנה היא מחבקת בכוח את ראשו ונושקת פעמים אחדות, פעמים רבות את פניו ועיניו. ערפל וכוח בעיני האשה, כוח ואפס-כוח, מבוכה ואי-בושת ואש לוהטת.

אל החדר הקטן נכנסו תשואות העיר הגוססות וצינת הלילה. הם יושבים אל התלון הפתוח. היא נלחצת אליו. הוא לוטף את ראשה.

היא אומרת: "לא אל סולומון - אליך באתי. שוב לא תגרשני, בני-מין?"

מכאן ואילך הם כמדובבים מתוך חלום. הוא אומר:

"מה לך אצל בחור חוטא כמוני?"

"אין אני מתביישת..."

היא מחבקת, מוסיפה ומחבקת אותו ללא מפלט ומנוס, נלחצת אליו עד עמקי נפשו, אחר-כך הם נופלים ונפתלים זה עם זה עד אפס אונים. אביב.

"פה שכבתי וחלמתי עליך לא אחת, רחל!"

"האומנם?"

היא שוכבת עצומת-עינים. בת-צחוק פורחת בפניה, והשינים הנפ-לאות מתנוססות באפלולית החדר.

באחת אחר חצות מלווה בנימין את רחל עד תחנת-המטרו, ומכאן ואילך היא באה אל חדרו לעתים קרובות. אמנם, יש איזה הבדל בין אותם לילות-הפלא בחוף נהר פסוול, בנשור סבך כוכבים וצלילים, ובעטוף אפלולית וצינה את הלבבות, ובין הלילות בחדר מספר 224, ששתי מיטות-ברזל ושולחן רעוע - כל רהיטיו. אולם גם בתא עלוב זה קדחה האהבה וגאתה על גדותיה.

אותו אביב של 1940 היו לו לבנימין טרחות וטרדות למכביר. הגיעו עצמכם: ההכנה לבחינות - אחת. והשנית - השעות עם רחל פייגין

בחדר האפלולי. פרט לכל אלה עוד הוטל עליו עומס רב. מעין שדכן
ושחדלן נעשה באחרונה – השד יודע מה! הנה, למשל, אפשטיין. איר-
עה לו ליהודי זה תקלה. והוא נטה מן המסילה הנכונה. והנה הוטל על
בנימין להחזירו לתשובה, לפשר בינו לבין מריה אברמובנה!

בערב לא עבות אחד הידק בנימין תחת בית-שחיו את "פרקי המכור-
נות" של בובאריקוב ויצא לסימטת אובולינסקי – אל אותו הבית שחלר-
נותיו נשקפים לכיכר סאמוטיוקי. בבית זה גרו האפשטיינים. היתה
השעה השמינית בערב, ומריה אברמובנה לא נמצאה בבית. כשעתים
ישב בנימין על אחד הספסלים בשדרה הסמוכה לכיכר סאמוטיוקי
וקרא לסירוגין בספרו של בובאריקוב. רק קרוב לעשר הוארו חלונות
חדרה של מריה אברמובנה, ובנימין נכנס אליה.

מריה אברמובנה היתה נעימה וכבירת-גרמים כדרכה. היא עמדה
במטבת לפני כירת-הגאז ובישלה את ארוחת הצהרים והערב כאחת –
זמנה היה מוגבל מאוד באחרונה. האינסטיטוט, שבו עבדה ככימאית,
קיבל עבודה חשובה מהמשרד העממי הגבוה, ומריה אברמובנה היתה
מבלה באינסטיטוט לא פחות משתיים-עשרה שעות ביממה. בכל-זאת
לא היתה נפשה מדוכדכת, והיא קיבלה את בנימין בסבר פנים יפות.
מריה אברמובנה היתה אשה פעילה. אף כי הורתה ולידתה לא בפאשו-
טובקה, אלא בעיר סטארוֹקונסטנטינוב, הנה גם היא היתה מאיפרכית
וזהלין, ויהודי וזהלין אינם מן האוהבים לשקוע בתאניה ואניה.

הם יושבים אל השולחן וסחים מעט על עבודתה של מריה אברמו-
בנה, על בחינותיו של בנימין ועל אחדים ממפריהם המשותפים ממושבת
פאשוטובקה. גם מריה אברמובנה בת מושבה זו, אף כי לפי האמת
היא ילידת סטארוֹקונסטנטינוב.

בנימין אומר: "שלשום ראיתי את זינובי קלמנטייביץ, והוא ביקש
ממני להיכנס אליך."

היא קופצת ממקומה וקוראת בשצף-קצף:
"אל תזכיר בזה את שמו! אל תזכירהו! מחיתי את זכרו מלבי."
היא יושבת במקומה ועיניה מזרות רשפי-אש. מכל אבריה המזורים
של אשה זו עיניה הן המזרות ביותר. ומכיון שנגענו בנושא זה, יש
להעיר כי עינים אלו היו פוזלות במקצת, ובהסתכלן בכ היתה האחת
חודרת לנבכי-נבכיך והשניה פונה לארץ-גושן. יש אנשים, והמחבר
בתוכם, המחבבים עינים כאלה, עיני סיטרא אחרא. עיניה של מריה

אברמובנה משלו בך, מילאוך סקרנות ופלצות, רדפו אחריך והדריכוך מנוחה.

ברגע זה הפיצו העינים האיומות רשפי־אש, אך כעבור זמן־מה כבו הרשפים והניחו בעינים ארשת־יסורים. בנימין רואה את ארשת־היסורים ומצטער – הוא שזרה מלח על הפצע השותת. אך מאידך גיסא, אם כה רב הקצף, סימן שלא גרועים כל־כך עניניו של אפשטיין כאן, אצל מריה אברמובנה. יהי אשר יהיה, אדישות אין כאן.

בנימין אומר בזהירות גדולה: "עלי לבקש סליחה ממך, מריה אברמובנה, אך הוא נראה לי חולה, עייף וסובל."

פתאום הרגיש כי דבריו נכנסו ללב האשה. לגועל־נפש לה אפשטיין הבוגד. אולם את האיש העייף, המזקין והסובל אין היא יכולה לדחות. כל טבע האשה שבה התנגד לכך – טבע האשה כבירת־הגרמים ואיומת־העינים, שכל יעודה בעולם היה לאהוב ולרחם, להיות מגן ומחסה ולפ־רוש כנפים.

לא ייאמן כי יסופר! מין שתדלן ופשרן נעשה בנימין באחרונה – ודי בזיון וצחוק! הנה, למשל, האח והאחות פייגין. שוב עלינו לטפל בסור־לומון ובאחותו ובמשובת־לבים. ימים אחדים עברו על בנימין עד שסיר־דר פגישה בין האח והאחות. הנה נקבעה שעת הפגישה, וסולומון מחכה ומחכה לאחותו עד בוש – ורחל אינה באה. רק בין תשע לעשר, בדעוך היום, היא מתגנבת אל החדר ושוהה אצל בנימין שלוש, ארבע שעות – תבוא עליה הברכה, על אשת־ניחומים זאת, מלכת עם הנשים, על שיניה הקרירות והטהורות, על לחשה וחסדה הצורבים. כל אותו הזמן היתה מחכה לסולומון. והנה נמצא כי אותן השעות היה גם סולומון חולה הליו במחיצת פירוצ'קה שוטלאנד.

כך אומר בנימין לאשת־החמודות ומעמיד פנים תמהות. אך רחל נלחצת אליו מאוד – סגל סיגלה לה את ההרגל הגרוע הזה – וצוחקת בקול גדול.

היא אומרת: "טפשוני, גם היום באתי רק אליך... האם לא התגעגעת עלי קצת־קצת?"

אביב! עונת הזהב והירק הרך, עונת החיים המלאים על כל גדר־תיהם! בארצות המערב פשטה המלחמה. בקרוץ־קומפון, שבו נחתם בנובמבר 1918 חוזה־הקלון לגרמניה, נחתם הפעם חוזה־הקלון לצרפת.

אך כל זה אירע אי־שם, בארצות רחוקות, ואילו גיבורי סיפורנו היו מקופלים בקליפתם ולא שמו לב למאורעות הכבירים שהתרחשו אותו אביב במערב־אירופה. גם להם היו מאורעותיהם הקטנים. הנה באה עונת־הבחינות. בנימין וסולומון נשתקעו ימים ולילות בספרים, במח־ברות, בתקצירים ובשאר מיני ניירות כתובים פנים ואחור. פגישו־תיהם המלבבות של בנימין ורחל הלכו ונתמעטו, אולם לא חדלו לגמרי. עתים התמכרו בכל כוחותיהם לשגעון־האביב, ובבוא עליהם הרוח הטובה היו כממלמלים מתוך חלום.

בנימין: "אין אני רואה ברור את פניך, רחל. החלון פתוח, אך אור הכוכבים דל למדי, וגם הפנסים קלושים..."
"חה־חה!"

"הנה את צוחקת, שפכת בזה מצחוקך, והחדר כמו הואר כזנב הלטאה."

נשיקה, נשיקה רבת זהירות ורגש. היא נלחצת אליו בשבתם אל החלון הפתוח. פעמים היא עושה את עצמה מתרעמת ובורחת ממנו אל קצה־החדר השני. שם היא עומדת, זקופת־קומה ודקת־גזרה, אפופת אפלולית.

אז מתחיל הציד החרישי. לא, אין הם מקימים שאון, אך הוא רודף אחריה, והיא משתמטת מידו. יש שהם מסתובבים סביב השולחן. אחד מהם נתקל בכסא. הכסא נופל, ושאון הנפילה ממריצים לקפוא רגע במקומם. בנימין משתמש באותו רגע ותופס את האשה הצעירה.

היא אומרת: "הה, גיבור־ציד! חנני־נא, אל תעשה בי כָּלֵה!"
"לא, כָּלֵה אעשה!"

היא כורעת על ברכיה.

"מה תעשה בי, סטודנט עצלן?"

היא קופצת פתאום על רגליה ומנסה שוב לברוח. אך בנימין תופסה ומחבקה בכל לבו.

"שוב לא תברחי, אשה?"

"לא, שוב לא אברחי." ריח־פטל נודף מפיה, ובנימין גומע את הריח

הזה. "שוב לא אברחי. רמסני, עשה בי כחפצך!"

פתאום ניצנצו דמעות בעיניה. ערבוביה של דמעות ופטל וצחוק קרבה אל בנימין בכל קסמה ועוזה. הוא רועד ומבליג על רעדו—הן איש גבר הוא!

ככה, כמשחקים על הבימה, הם ממלמלים בלאט ניבי התמכרות והת-
בקשות. רחל היא שלימדתו משחק רוטט זה.
אביב. שירה ורעדה, חדות הלב והבשרים, רתיחת החיים באשר הם
שם!

ככה יש אשר לפני בוא מר המוות על שלהבת תאסוף כוחותיה,
תתלהט ותתלקח ותינשא לשמים.

אותו הפגע הרע והמתוק, העט כחתף על האדם הנואל בגיל מסוים בא גם על סולומון מיודענו. הוא התחתן! אשתו הצעירה, פירוצ'קה שוטלאנד, מכיון שהעלתה בחכתה בחור כסולומון, שוב לא הרפתה ממנו. וסולומון נצמד אליה בכל כוחותיו. בא הקץ להרפתקאר תיו - בא הקץ לסולומון!

באביב, שבו הננו עומדים הפעם, מוצאים אנו את שני הבחורים, בנימין וסולומון, טרודים למעלה ראש. מצד אחד - הבחינות באינסטי-טוט, ומצד אחר - לילות האביב. ימים ולילות רצופים יושבים בנימין וסולומון על התורה ועל העבודה. אך הנה עברה גם המכשלה הזאת. שבח לאל בורא עולם - נסתיימו הבחינות, ויש לערוך את המאזן. לגבי סולומון אין התוצאות מנחמות כל-עיקר: פירוצ'קה ו"פרקי המכונות" סוף-סוף הכשילוהו...

אולם בעולם עמד אז סופו של יוני, הקיץ רינן מסביב, ורוחו של סולומון לא נעכרה. אין בכך כלום. עד אחד בספטמבר, יום התחלת שנת-הלימודים החדשה, יחסל את "זנב" "פרקי המכונות". עכשיו רבה העבודה לפניו ממילא.

סולומון מתחתן! בבוקר לא עבות אחד רשם במשרד ה"ואגס" * את פירוצ'קה לאשה, ובערב נערכה חגיגה קלה בסימטה הפיליפובית. אמר גם, כרטיסים במסגרת-זהב לא נשלחו למוזמנים, אולם לנשף התכנס קהל לא זעום - הן מצד החתן והן מצד הכלה.

בנימין היה מן המוזמנים מצד החתן. בחצי-המרתף מצא את כל אנשי שוטלאנד. גם ראש המשפחה, אשר זה לא כבר שב מנדודיו לרגל איזו שליחות של בית-החרושת לשעונים, היה בין הנוכחים. כגוש איתן בלט ראשו השחור והצועני מבין הצבעים הצחרתרים - זהבהים שמילאו את חצי-המרתף. חגיגית, שוקטת וטרודה בשולחן ובתקרובת, היתה ראיסה איסאקובנה מהלכת בחדרים ופניה מצהיבות. קולה לא נשמע הערב במידה מרובה. החתן והכלה זרחו, וזרחו והת-נוססו! שניהם היו לבושים לבנים מכף-רגל ועד ראש.

* ואפיסי אקטוב גראז'דאנסקובו סוסטויאניה -
לשכת רישום גישואים אזרחיים

שלל צבעים, צוענים וצהבהבים בכפיפה אחת! אגודת עינים ססגוֹ-
ניות של בנות עמנו ובניו, צהלה נעימה, שינים מבריקות בחצי-המרתף.
כוסיות לא מעט נשתו לכבוד הזוג הצעיר, וכנהוג אצלנו – לא נלאו
המסובים לצעוק "מרור!" זהירות ונקיות היו הנשיקות של החתן
והכלה. בת-חיל היא פירוצ'קה, אשת-חיל! אף כי אורירית ורכה כקנה
גמיש, הנה היתה היא המעשית בשניהם. בה בשעה שסולומון השתלט
על זנב "פרקי המכונות", עמדה פירוצ'קה בבחינותיה שלה ללא מכ-
שול, והציונים בתעודת-הבגרות שלה לא היו גרועים. היה לה לנערה
יפהפיה זו כוח-תפיסה מופלא...

כן, סולומון זרח – משרוך נעליו ועד העניבה לצוארו התנוסס והב-
היק, ושתי שיני-הזהב בפיו לקחו אף הן חלק בהבהקה זו. הוא שתה
לא מעט, אולם לא הגדיש את הסאה. הוא הדבר, אשתו הצעירה ישבה
לימינו כמלאך גואל וניהלה ביד רכה וחמימה את עסקי שניהם. אכן,
מעתה לא יחסר לו לסולומון המלאך הגואל והמתחקה על כל צעדיו.
לעומת זה שתה ראש-המשפחה זלמן שוטלאנד בלי כל מידה, ואיש
לא שם מתג לפיו. זה היה איש פרא בן-חורין, אוהב נדודים והרפתק-
אות. מלבד זה היה גם שתקן מנעוריו, ואשתו ראיסה איסאקובנה נטלה
עליה את עול גיבוב הדברים.

אפס בערב נעים זה זכה בנימין לשמוע את קולו של הצועני הפולני
הזה במלואו. זלמן שוטלאנד, לאחר שהיתה עליו יד היין, פרץ פתאום
בשיר-מזמור. חוכא ואטלולא! אלוהים מנע ממנו את חוש השמיעה,
אולם כנגד זה חננו בקול-באס עבה ומרעיד אמות הספים. אז נשמעו
בחדר לחנים לא-צעירים שלפני כשלושים שנה היו להם מהלכים בעיר
נרשה.

אוי, היכן היית,
הנער מליטא,
בהיות הנדניה בכיס?

שירים מגוחכים, ניבי הלב הפועם! האיש הצועני הזה נהם נהמתו
ברוב אונים, ואותה שעה היה שאל לוינ, האיש המסגר, מסית לבני-
מין את בעיותיו הוא. שאל לוינ היה ממציא במקצועו, ועכשיו מדריך
הקפיץ את מנוחתו – אותו קפיץ השעון, שעד היום אין איש יודע את
סודו. מגוחך הדבר! בימינו אלה, ימי התיעוש, ליבא את פלדת הקפיץ

מחוץ-לארץ! וכי אין לנו מוחות משלנו, רחמנא רחום? ושאל מתעסק
עכשיו בפלדת קפיצים - בעניני חיסום, ריפוי, צינון וכדומה. הראיתם
כזאת? אכן איש יוצר לפנינו, שלא ינום ולא ינוח יומם ולילה!

אוי, באת רק עמה,
פְּשָׁדְתִי מְטָה
וּמְכַסֶּף הַנְּדָנְיָה - אין זוז...

שוטלאנד מוסיף לשאוג כלביא את ניגון הנערה הרכה - דמעות
וצחוק, חי אלוהים! במקום "זוז" הוא מבטא "זיז" - כדרך הפולנים
והוהלינים שלנו. בקול-באס מזויף הריהו נוהם ומנהם את המלים
הלבביות.

רחל פייגין צוחקת לשמע שאגות-נפש אלו. היא יושבת לצדו של
בנימין - שניהם היו נציגי צד החתן, והיו להם אילו זכויות משלהם.
"השתיקהו, בנימין!" אומרת רחל, ונצנוץ שיניה מרתק את העינים,
על אף כל הנוגה שבחדר.

שניהם שתן מעט מזער גם הם. והנה הוטל על בנימין לטפל בפאט-
פון. בתקליטים היו צרורים מחלות, אריות וגירסאות מסולסלות של
תפילות שהושרו על-ידי חזנים מפורסמים מן-רשה לפני עשרות שנים.
בחדר נשמע קול צרוד המזמר "השכיבנו". אולם זמן שוטלאנד בו
לקטנות כאלו, הוא בו ל"השכיבנו". שאוג ישאג ונהום ינהם עד בוא
המשיח.

היינט ביסטו דא,
נאר קיין געלט איז ניטא,
און דאס לעבן איז געווארען אזוי מיאוס...*

ורחל פייגין, האשה החמודה ודקת-המתנים, צוחקת לנהימות אלו,
מוסיפה וצוחקת עד אפס כוח...

מאותו הערב עבר סלומון לגור בחצי-המרתף. הם היו מאושרים,
הזוג הצעיר, אין לכחד. בעינים נוצצות ובקול-צחוק חשאי היו נמשכים
זה אל זה, וכארמון-הזהב היה להם חצי-המרתף.

* היום אתה כאן, / אך כסף אין, / והחיים נמאסו כל-כך...

לאחר ימים מספר נתקבל מכתב מהאדיץ. "בני היקר והחביב! - כתב בה פסיה - את המברק קיבלנו במועדו. הריני שולחת לך ולכלתי אסתר את ברכתי הנאמנה, ברכת האם, ואת תפילתי הנובעת מלבי. יתן לכם אדוני אור־ימים, חיים של בריאות ונחת וכל טוב. בקשה גדולה אליך, לכלתנו אסתר תחיה ולכל המחוטנים: בואו כולכם להאדיץ לימי־הקיץ. אם עוד לא ערכתם שם את החופה והקידושין, נעשה פה זאת בצנעה. כי ה'זאגס' הוא 'זאגס', אולם גם דת משה וישראל בעיניה עומדת. הקייטנים כבר הולכים ומתכנסים בהאדיץ ובוילבובקה. אין אתה רשאי לשכוח, בננו מחמד־לבנו, כי איש יהודי אתה..."

כהנה וכהנה כתבה פסיה אל בנה הפוחז, אשר בכל שרירות־לבו היה סוף־סוף בן נאמן לאמו. גם המחוטנים קיבלו מכתבי־הזמנה להאדיץ - מלים חמות אחדות, דברים נוגעים אל הלב. בין המוזמנים היה גם בנימין - אכן, איש לא נשכח, אחד לא נעדר. אז הוסבו עיני כל אל פירוצ'קה. אף כי רק בת י"ח, נסתבר שהיא המוציאה והמביאה בבית שוטלאנד, וידיה הענוגות אווזות במושכות. פירוצ'קה קראה את המכתבים מהאדיץ ופסקה: "כן, עלינו לנסוע!"

ויהי כן. את פי סולומון לא שאלו. סולומון עדיין לא הגיע לאותה מדרגה שיוכל להביע התנגדות לעיניה התכולות של פירוצ'קה. לעת־עתה סולומון "כפרה" לאשתו הנאה, והיא מושלת בו ביד רכה. ככל האברכים הצעירים הרגיש את עצמו כעין ספח טפל בסימטה הפילי־פובית, כאילו כל המתרחש שם לא נגע בו הרבה. כל תוכן החיים, תבל ומלואה, התרכז בפירוצ'קה - בעיניה, בקולה, בגופה המושך והחמים, בגון פניה הזך, בצחוקה - צחוק הילדה והאשה.

ובכן, באחד מימי ראשית יולי נסעו להאדיץ שמונה אנשי־חיל. החתן והכלה - זוג אחד. זלמן שוטלאנד וחתנו שאול לוין, הם ונשר תיהם אתם - זוג שני ושלישי. הילד המשגשג בוריניקה לוין והבחור בנימין - זוג אחרון.

רחל לא יכלה להצטרף לנסיעה זו. עדיין לא מלאו ימי־עבודתה בטרסט, והיא לא היתה זכאית לחופשה. אותה שנה חקקה הממשלה חוקים רציניים לגבי משמעת העובדים, ואי־אפשר היה לה לרחל לקבל חופשה.

היתה אכזבה גדולה לבנימין. אמנם, יחסיו עם רחל היו מוזרים מעט, והמדורה היתה מתלקחת ודועכת חלילה...

ערב יום הנסיעה נכנס בנימין לחדרה של רחל ברחוב דובנין. היא גרה עכשיו לבדה. אפשטיין חזר בתשובה, ומריה אברמובנה, האשה הכבירה ואימת-העינים, שלמדה יפה את אומנות הסוככת בכנפיה על הגבר-האפרות - מריה אברמובנה קיבלתו, ניחמתו וסלחה לו, אף כי משניהם היתה היא הזקוקה לתנחומים.

"אם כן, אתה נוסע..." אומרת רחל. כמאז, זקופה קומתה ודקה גזרתה של אשה חנינית זו. נפלא הוא, כמה מזהירות שיניה באפלולית החדר. "כן, אני נוסע, רחל." החלון פתוח, הולך ודועך היום, שאונו והמונו של בית-החרושת על שם ולאדימיר איליץ' בא כמסונן בעד צעיף רך. "אל תחמיץ, איפוא, את השעה!" עיניה, מלאות משטמה, דרוכות אליו בעוז.

שוב באה עליה שעת הקנאה והמדנים. דברי-הבל וריק, מעשי-תעור-עים! אם יהיו לקרוב אל האשה הנרגזת, תחלוק לו סטירת-לחי - יודע הוא מנמנונו. קמעה-קמעה למד בנימין את תורת ההתנהגות עם שחק-נית זו. הוא מזעים עיניו ומקשה את קולו.

"אין אני חייב לתת לך די-רוחשבוך," אומר הוא קשות. "היית לי לזרא בתואנותיך. שלום!"

הוא פונה לצאת, מתקרב אל הדלת ושומע ברגע זה את קולה.

"אם אתה הולך לך כך, משמע..."

"נו?"

"משמע שאין אתה אלא בחור חסר-מוח. כן, מוח אין בקדקדך אף

כמלוא נימה."

"אין אני צריך למוח כשאני מדבר עם מטורפת כמותך!"

"אם כן, למה אין אתה הולך אל לידוצ'קה שלך? מהר וטוס אליה..."

"אמהר ואטוס, ואת פנך לא אשאל!"

"לא, תשאל!"

"לא, לא אשאל!"

"לא, תשאל!" פה באה תמורה נעלמה בקולה, ובנימין חוזר אליה

ומחבקה בכל כוחות לבבו. נגמר המשחק. היא פורצת פתאום בדמעות

וכובשת את ראשה בכתפו. שוב בא אליו ריח בשמיה ומשכרהו.

"מה, את בוכה, אשה פתיה?" גם בעיניו עמדו דמעות. מי יודע?

אולי רחוקים, רחוקים הדברים ממשחק. "מה את בוכה? אם רצונך -

אישאר כאן לימיה הקיץ."

לא, אין רצונה בכך. היא מבקשת ממנו אך את האחת - שיביא עמו מהאדיץ את תמר. כלתה נפשה לבתה. לפי האמת, נפלו בחלקה פה, בעיר-הבירה, רק בדידות ואדישות. איש-איש לעברו...
הצלילים המסתננים מרחוב דובנין בעד החלון הפתוח הולכים ומת-רככים. אפלולית מהולה בשאון-ערב עמום מתפעמת בין כתלי-החדר.
"תוסיף לצעוק עלי, בנימין?"

"כן, אוסיף."

"ריבונר-של-עולם! האם יאה הדבר לגבי אשה חלושה כמוני?"
היא אומרת את הדברים האלה, וכמו ערפל חם ומתוק צונח עליהם, ושוב הם שוכחים עולם ומלואו.

אכן, תמוה הדבר, כמה אשה זו נוטה מן הדרך הישרה! וכי מה היה מתרחש, למשל, אילו נשארה תמר אצל סבתא פסיה בהאדיץ?
אבל איך יבין בחור שוטה כבנימין את רחמי האם הנכמרים על תינוקה העוזב בעיירה הרחוקה?

אותה שנה לא באה שרה סמואילובנה להאדיץ. היא, כלתה ונערה סאשינקה, בילו את הקיץ סמוך לחרקוב, בכפר פוקאטילובקה.
בהאדיץ השתכן בנימין שוב בבית פייגין, בסימטת-הגנים. אמנם, הבית היה מלא וגדוש מחותנים ואורחים, אך סולומון וביחוד אמו פסיה, הפצירו בו שלא יקפיד על הצפיפות ויתאכסן גם השנה בסימטת-הגנים. והנה הוקצתה לו פינה בחדר הגדול, והוא היה עד-ראיה ועד-שמיעה למאורעות הנעימים שהתרחשו אותו קיץ בבית.
הפעם לא השתטה בנימין כאשתקד ולקח עמו להאדיץ את האופנים. מדי בוקר היה יושב על האוכף ועובר בכביש המוליך מהאדיץ לוויל-בובקה. הפרופיסור איידלמן גר בוילבובקה אצל הדודה נאסטיה. כחמש שעות היה בנימין שוהה אצל סטיפאן בוריסוביץ, מגלגל בשרטוט. בהגהה, ובמקצת גם בשיחה בטלה. על אף מחלתו לא איבד הפרופי-סור את כשרון הדרשנות. בשלוש-אחר הצהרים היה בנימין חוזר להאדיץ.

כן, נעימים היו המאורעות שהתרחשו אותו קיץ בבית פייגין. רא-שית - החופה. זו לא התמהמהה, כדי שלא להביא, חס ושלום, את הזוג הצעיר לידי חטא. סולומון התנה רק תנאי אחד - לערכה בצנעה. שהרי יש איזה הבדל בין איש-הקומסומול ובין חובש בית-המדרש.

ואמנם, החופה נערכה בצנעה. בחדרים נתכנסו כשלושים איש ואשה. שמונת המחותנים והאורחים, לרבות החתן והכלה, מעיר-הבירה, שלר שת בני-בית פייגין, שתי מבשלות ועוזרות (אסתר עושת-האטריות ובתה) - אותן הרי אי-אפשר לגרש מן הבית. נו, וחבר הזקנים והידיים דים הותיקים? כיצד יכולה להתקיים חופה בביתו של חיים יעקב פייגין בלי שיהיו נוכחים בה, למשל, ר' דויד הזקן, השוחט שתום-העין, או אהרן גינצבורג, הגבאי השחור, או בני בית לויטין, הזקנים והצעירים, או ברמן וגולדה ושרקה, ועוד אחדים מחברי תמר וחברותיה? החופה התקיימה בצנעה, אולם מכל האנשי האדיץ שהכיר בנימין אשתקד לא נעדר איש באותו ערב. בימים ההם עוד מפכים היו החיים בחשאי, יום רדף יום, חודש רדף חודש ושנה רדפה שנה. הזקנים היו מוקינים, אך לאט-לאט, חרש, וגם מלאך-המוות היה מבקרם לעתים לא-קרובות. הנה, למשל, אסתר עושת-האטריות. לכאורה, מה יש פה להרבות דברים? אם אשתקד היו שנות חייה תשעים ושלוש, השנה הן תשעים וארבע - וסוף לדבר! אך הסוף עדיין לא בא, אסתר עושת-האטריות עדיין חיה. היא באה - מקלה בידה, פניה חרושות ומשודדות כשהיו ועיניה מביטות כה וכה ורואות את העולם הזה המנסר מסביבה. גם ידה החזקה וזרועה הנטויה, שבהן היא מושלת בממלכתה הועיררה, גם הן לא רפו במשך השנה. הכיצד? איך תמצא בתה נחמה את ידיה ורגליה בלי היד הרודה הזאת והעינים העוקבות האלו? והנה יושבת אסתר הישישה במטבח, מקלה בידה ושפתיה מלאות עבודה.

"נחמה, כבר המלחת את המרק?"

"תיכף, תיכף, אמא. הנה אגמור לכתות את הכבד ואתעסק במרק."
 "אי, נבלה! האורחים כבר הולכים ומתכנסים, ואת מאבדת את כל

היום על חתיכת-הכבד הזאת!"

ריח נעים של מרק-פז, של כבד כתות ומעורב בביצים, בצל ושומן אוזים, ריח של מאפה עדין וחמים עומד במטבח, נכנס אל שאר החדרים, מתעופף החוצה כבשורה-רבתי-יקר. אמנם כן, האורחים התחילו מתכנסים ובאים. אחד מן המקדימים שבמקדימים - מודענו הישן, ר' דויד השוחט, שלבו גס בנימוסי-ארץ ובדקדוקי-עניות. וגם על שנותיו של ר' דויד השוחט נתוספה שנה אחת מאז הכרנהו, ודוקא בו הטביעה השנה הזאת את חותמה. עינו הפקוחה התחילה אף היא מתכסית קרום.

וכמעט שנסתמא לחלוטין. קלוש וכהה מאוד היה העולם שהסתמן בעינו זו ההולכת למות, ור' דויד השוחט היה מגשש במקלו שעה ארוכה עד שהרהיב לצעוד צעד. כן, זהירים, מתונים, אטיים לאין שיעור היו עכשיו צעדיו של הזקן הבודד בעולם. ובכל־זאת לא רפתה רוחו, לא פקו ברכיו – בכל־זאת עדיין לא התפלש האיש באבק. לא, הוא חי, הוא נושם, הוא מתפלל לאלוהים – כי אכן עוד יש לנו בשמים אלוהים המכלכל את חיינו, המכוון את צעדינו והיודע נכונה באינו נתיבה עליהם להלוך, החיים הללו שנפלו בגורלנו עלי אדמות.

האורחים התחילו מתכנסים ובאים. בבת־אחת באו אהרן גינצבורג ובני בית לויטין. הגבאי היה דומה במקצת למחותן – לצועני שוטלאנד. כמאז הריהו מבלה את ימיו בשטיבל הבודד שבבית־הקברות היהודי, שומר את ניצוץ האור על קברו הקדוש של האדמו"ר. גם זאת אומנות בישראל, רחמנא ליצלן – שמירה על איזו מנורה קלושה. ודאי יימצאו ביניכם, אחי הקוראים, מזלזלים בעבודה זו ויעשוה עפר ואפר. אני המחבר לא אימנה בקהלכם. כי אולי יש לראות את היהודי הזה כנוצר שלהבת אומתנו האמולה.

והנה באים אל החדר גם שפירא הזקן ואשתו. הוא אינו היום בקר הבריאות, לבו הולך ונחלש משנה לשנה, פניו כחשו, וארשת הצער בעיניו הפיקחות אף היא החריפה במשך השנה. אולם, לעומת זה, זקנו הקלוש בעינו עומד, הוא לא גדל אף כמלוא הנימה. בצעדים חרישיים נכנס שפירא אל החדר ויושב דקות אחדות על כסא בלי נוע, נושם בכבודת. מוטב היה לו לשכב היום בבית, אולם איך זה יימנע מלבוא לחופתו של סולומון – בנו היחיד של חיים יעקב פייגיין?

כולם, כולם נתכנסו היום, ושוב'אנו רואים את חבר האנשים האלה, הזקנים והצעירים, שמילאו את החדרים לכבודו של סולומון. כמאז היה ברל לויטין ראש המדברים, והשיחה סבבה על עניני המדיניות הגבוהה, על דברים העומדים ברומו של עולם. ברל לויטין מטיל בעור לם מרומם זה ארוכות וקצרות, עושה בו כאדם העושה בתוך שלו. "מילא!" אומר לויטין, ואגודלו מחרה־מחזיק אחריו: "נניח! נשער שהיטלר ומוסוליני יכבשו את אירופה..."

אגודלו מחוה חנועת־ביטול מאין כמה: אגודלו של ברל לויטין כבר משער את ההשערה המסופקת הזאת, נותן להם לאותם העריצים את אירופה. אבל האזינו ושמעו מה יהיה הלאה! כסבורים אתם, כי העולם

יחזור לתהוֹרוֹבוֹהוּ? ברוך השם, עוד ישנן מעצמות שיביאו אותם בני-
בליעל על שכרם.

וברל לויטין מפזז בעולם המדיניות הגבוהה רצוא ושוב, ואין אף
פינה טמירה שלא יפשפש בה ולא יחווה עליה את דעתו. הנה, למשל,
אמריקה הצפונית, והנה, למשל, אמריקה הדרומית... ודעתו של המרצה
אינה מתקררת, והוא מתחיל לתהות על קנקנן של ארצות הבלקנים,
של ארצות אפריקה וערב - ואין זה רפרוף בעלמא, אלא תיטוט יסודי
במדיניות ובכלכלה.

אותה שעה היו הנערות והנשים מושיבות בחדר השני את הכלה,
ופה, בחדר הגדול, נתכנסו הגברים בלבד. לא כל האזנים היו קשובות
לנאומם של ברל לויטין ואגודלו, ובחדר מהלך היה זמזום של קולות.
אך הנה יצאה בת־קול מן החדר השני:

"הכלה מוכנה. הגיעה השעה להציג את החופה!"

החופה הוצגה בחדר הגדול על ארבעת מוטותיה, הודלקו הנרות,
השתררה דממה. מן החדר השני התחילו יוצאות אחת־אחת הנשים
והנערות. הופיעה הכלה, והיא יפה להפליא, עטופה צעיף צחור, וזר
פרחים תכולים מעטר את מצחה. מימינה ומשמאלה אחזו בכלה שתי
המחותנות.

העמידו את החתן תחת החופה. מן המטבח יצאו גם אסתר עושת־
האטריות ובתה נחמה. אסתר הישישה נשענת על מקלה ועיניה דרוֹר
כות אל המתרחש מסביבה. לפני כשבועים וחמש שנים הובאה גם האם
הזקנה הזאת לחופה - היא נישאה אז לזרח בעלה, עליו השלום. שנים
רב־תרבות עברו מאז, במספר לא מועט עברו האנשים לעיניה, געשו
פה תחת השמים וצללו בתהום הנשיה.

אמנם אין מספר לחתונות שנערכו פה, בהאדיץ, בין הנערים והנע־
רות, במשך הזמן הארוך הזה. החיים צעדו להם בשקט, דור הלך ודור
בא, וכל הסחרחורת הזאת היתה חוזרת חלילה לעיני אסתר עושת־
האטריות. והנה היא עומדת פה גם היום, באחד מימי 1940, מקלה
בידה, פניה חרוצות ומקומטות, ורק הרוח התייה, הרוח הנצחית התייה
משתקפת בעיניה העששות.

תם החלק הרשמי, בחדר נשמעו נשיקות וקריאות "מזל טוב". דמעות
ניצנצו בעיני הנשים. החופה קופלה על ארבעת כלונסאותיה והוצגה

בפינה צדדית. המחותנים והמוזמנים פנו אל השולחנות הערוכים. הפעם לא ישבו הזקנים והצעירים לחד. אל שני השולחנות המכר סים מפות צחורות ומבריקות ישבו איש-איש כאַנת־נפשו. בראש ישבו סולומון ופירוצ'קה, השמש והירח, המסובים, שאר צבא השמים, ישבו איש באשר מינתה לו יד המקרה.

את הכוס הראשונה שתו לכבודו של הזוג הצעיר, ואת הנאום נשא החשוב במסובים – שלמה שפירא. זאת לו לבנימין הפעם הראשונה לשמוע את נאמו של האיש הזה, קולו צרוד וחולני, קול איש זקן שרבות ראה בימי חלדו. אמנם, יש בו בקול זה משהו רוטט ולבבי, והאשה היושבת לשמאלו של בנימין, ברטה אברמובנה, מאזינה בכל כוחה לקולו הקלוש של היהודי החולני. אין זאת כי אם זכרונות קדור־מים באים ואופפים אותה. היא נזכרת באותם הימים...

"אנו חוגגים היום את חתונתן של שתי נפשות צעירות מישראל, פותח שפירא, "שהן בשר מבשרנו ועצם מעצמנו. האביב משתטח לפניהם, שדה פרחים מכוסים טל־בוקר. תהי דרככם צלחה! המשיכו את קיומנו! כי אנו הזקנים הולכים ובטלים מן העולם. העם היהודי, שבע היסורים והפורענויות, הולך ונטמע בין האומות, ויש אומרים, כי עוד מעט ויבוא הקץ. אולם עוד עם ישראל חי! במשך שנות קיומו מרובים היו קברניו, ורבים מהם כבר ירדו לאבדון. אך עמנו עודו חי, עודו נלחם על קיומו. בוא יבוא היום, ובני עמנו יתלכדו בארץ אחת ללאום אחד שיהיה מופת לעמים, דוגמה למין האנושי על כדור ארצנו..."

אכן, נאמו של הזקן הזה מוזר מאוד! מה זה עלה בדעתו? הוא עומד ומאלף לזוג הצעיר את התורה האיומה הזאת, תורת היות יהודי! "לחיים טובים ולשלום! מזל טוב! במזל תחיו!" המסובים שותים את הכוס הראשונה, ומכאן ואילך נפתח זמזום עליו בחדר. כל איש הישר בעיניו יעשה. ידיהן של פסיה ונחמה מלאות עבודה. מאחד השולחנות נשמע הזמר התפל:

הָבָה נְתַאָחַד כְּלָנוּ כְּאָחַד
וְנִקְבֵּל אֶת פְּנֵי הַחַתָּן...

הנשים אוספות מעל השולחנות את המחזור הראשון של הקערות – ככשיו יבואו הדגים הממולאים. בינתיים הולכים הבקבוקים ומתרוקנים

ואחרים באים במקומם. גם הזקנים אינם מפגרים – חס וחלילה! מלבד שפירא, שבכל מסיבה הריהו חושש למחלותיו המרובות, שותים הזקנים כעולה על רוחם. איש עדיין לא נתבסס, אפס הזמזום הולך ומתגבר. קול־צחוק נשמע מפינתה של תמר. לשמחה מה זו עושה? גם לפני הפרתחים האלה הועמדו כוסיות לא־זעירות – הותרה הרצועה! עכשיו יצחקו הילדים לכל אצבע נטויה...

לא, אין הקונדסים נוטים לקמץ בצחוק – פור יפזרוהו לכל עבר. בנימין ממלא מפעם לפעם את כוסה של ברטה אברמובנה – זאת חובתו האזרחית הפעם. "היי בריאה ושלמה, ברטה אברמובנה, הבה נשתה עוד את הכוסית הקטנה הזאת – לחיים!" היא מסרבת – ושותה את הקטנה. גם אהרן הגבאי מצטרף אליהם. סוף־סוף בא הערפל, ומבעד לערפל נשמע פתאום קולו של המחותן מצד הכלה, זלמן שוטלאנד, והקול קול־אונים:

... אַחְזוּנִי חֵיל וְרַעַד,
אֲנִי הוֹלֶכֶת וְנוֹפֶלֶת,
מֵרָרְתִי בִּי מִתְפַקֶּעֶת...

קול־הבאס של המחותן מזויף – מזויף בתכלית! ברטה אברמובנה, בעלת הנפש המוסיקלית העדינה, אוטמת את אזניה. "אוי, ברטה אברמובנה, שתאריכי ימים, אנא – עוד הכוסית הקטנטנה הזאת! לאריכות ימים!" שלשתם שותים את הכוסית עד קרקעיתה. הרעמים המזויפים של הצועני בוקעים מתוך השאון שבחדר.

איך געה און איך פאל,
עס פלאצט אין מיר מיין גאל...*

עכשיו נדמה לו לבנימין כי המסובים שתו מעט יתר על המידה היאותה. אולם אין זה אלא הוא שהפריז על המידה. פסיה ונחמה מעלות על השולחן את הדגים הממולאים וגולדה גינצבורג עוזרת על־ידן. קערות כבירות מופיעות על השולחנות, ובכל אחת ערוכה ערימת דגים ריחניים ומפולפלים. פתאום קם החתן סלומון ממקום כבודו

* אני מהלך ונופל, / מררתי מתפקעת...

בראש השולחן ומחבק את אמו פסיה, מחבקה ומנשקה ומגיש לה כוס יין. "אמא, הבה נשתה לחיים!" פניה של פסיה מסמיקות, בתצחוק של נחת מאירה אותן מבפנים. "לחיים! מזל טוב לך, בני!" היא לוגמת מן הכוס שבידה וחוזרת אל הדגים. אולם סולומון, הבחור הפוחז הזה, אינו מרפה ממנה. הוא מחבק את אמו וצועד אתה לאורך השולחנות. בנימין רואה את האם העבריה הזאת וקם גם הוא חישמהר ממקומו. "לחיים, דודה פסיה! לחיים טובים ולשלום!"

הכל הולך ומתכסה ערפל. ברטה אברמובנה מתחילה לספר לבנימין קטעים מחייה בפולטאבה לפני כארבעים שנה. היא היתה בת טובים, אביה – אחד מעשירי פולטאבה. עוד בנעורתה ידעה אנגלית ואשכנזית, גם פרטה על הפסנתר. אכן, תמוהה היא דרך המעקשים של האדם! לפני כשלושים וחמש שנים התחילה נערה זו לבוא ולצאת בחוגי הצירנים בפולטאבה. פעמי המשיח נשמעו אז בעולם, בצעדים פזיזים היתה הגאולה קרבה ובאה. ערב אחד פגשה באחת האסיפות בשפירא שבא עם אביו מהאדיץ לרגל עסקיו ונסחף גם הוא בזרם. עתים היה נואם נאומים על גורל עמו ועתידותיו. אכן, זה היה מנהיג בועיר אנפין, ונאומיו הקצרים היו עושים רושם.

ברטה אברמובנה נזכרת באותם הימים. הערפל הולך הלוך וכבד. כמו ממרחקים באות שאגותיו האדירות של המחתן הצועני:

אוי לי, פי אֶהֱבִי
רמאי מאודסה...

ר' דויד השוחט טרם נאם את נאומו, אולם לאט לאט מתקרב הרגע המכריע. הנה נשמע גם קולו. וכי מה אתם סבורים, בחורים יחפים, בחורים שקצים, כי קץ כל בשר בא? הנה הוא, השוחט שתום העין, יראה לכם את נחת זרועו! רואים אתם את הקאנטשיק הזה? אי לכם – הפוחזים, הליצנים, המלומדים, הכופרים בעיקר! כסבורים אתם, כי כבשתם עולם ומלואו, כי ריבון העולמים, הקדוש ברוך הוא וברוך שמו, מוגר, כביכול, כסא כבודו וכמוקומו באו ההדיוטות והאפיקורסות? לא מניה ולא מקצתיה! זאת אומר לכם הוא, השוחט הזקן: עוד יש לנו אלוהים בשמים!

ור' דויד השוחט מביט כה וכה בעיניים סתומות ומנצחות. הוא יצא

ידי חובתו, הוא זרק בהם מרה, ביחפים, בשקצים המנוולים, השפילם
עד עפר, ואין פוצה פה ומצפצף!

אכן, זקן זה היה איש מכת הלוחמים הגדולים. "לחיים, ר' דויד!"
אומר ברמן ומוסר את הכוס לשוחט העיור. גולדה חכלילת-הלחיים
מושיטה את חיוכה האמהי והצנוע לכל עבר. החביבה בנערות! אין
שוטלאנד שם לב להפצרות. הוא מוסיף לנהום את נהמותיו הנעימות:

אז איך האב זיך דאך איינגעליבט
אין אן אָדעסער שארלאַטאַן...*

והנה כל אחד, הן מכת הזקנים והן מכת הצעירים, משמיע היום את
נעימתו הוא. יחזקאל לויטין פותח בשיר רוסי, ונמצאים מחרים גם
אחר שיר זה. מועקת האם המאבדת את גוזלה תוקפת פתאום את
ראיסה איסאקובנה, והיא נופלת על צוארה של פירוצ'קה בקול-בכי.
עתה הגיע תורו של אהרן הגבאי. הוא פותח בזמר חסידי קורע-לב
ומרקיד-רגלים. זמר זה קולע אל המטרה ומאחד את כל המסובים,
כגדול כקטן. בראשונה דופקות הרגלים בעוז לקצב הלחן תחת השול-
חנות. אחר-כך מופיעות הרגלים באמצע החדר. כל המסובים, פרט
לשפירא החולני, קמים ממקומותיהם, ועיגול חסידי רותח מטשטש את
כל התחומים.

גם בנימין גיבורנו היה אותו ערב בין המרקדים הזריזים. שנים לא
מועטות עברו מאז, והוא זוכר יפה את ליל-החתונתו של אחירורעו
סולומון. הוא זוכר את הריקוד ההוא, את הריקודים שבאו אחריו, את
הלילה החמים שעמד בסמיטת-הגנים וציפה מאחורי החלונות. ואת
שפירא הזקן, שישב אל השולחן ופניו מודאגים ומקומטים.

בהיסח-הדעת באה למשפחת שוטלאנד עונת הזכרונות. פה, בהאדיץ, עברה ילדותן של שתי הבנות. אור רך ונוגה היה נובע מכל גן וגדר, מכל בית, מאבק הדרכים. האחיות היו מוצאות את הסימנים הקטנים האלה...

ידי פסיה היו מלאות עבודה. כלום דבר של מה-בכך הוא – להאכיל משפחה כה ענפה! בשנים כתיקנן היו כאן אך שלשתם, ואילו עכשיו, בלי עין הרע, נתוספו עוד שמונה! ביניהם – בורינ'קה, התינוק בן החמש, הנוקק לתפריט מיוחד. אמנם, ראיסה איסאקובנה השתדלה להקל עמלה של פסיה. לפינוי החדרים גויסו הבנות, ביחד לינוצ'קה לויין. אולם גם פירווצ'קה, הכלה הצעירה, לא הסתלקה מעבודה זו. זאת היתה נערה כה נעימה – הנעימה בכלות! מדי בוקר הן עושות, היא ואחותה, בפינוי החדרים. חרש היא מתהלכת בבית, סינר לבן ומסולסל קשור למתניה ופיה מלא שירה. גלים של חדוה יוצאים מכלה נאה זו.

היֵכָן הוּא הַרְחוֹב וְהֵיכָן הוּא הַבַּיִת,
הֵיכָן הַנְּעֵרָה שְׂכַלְתָּהּ לָהּ נַפְשִׁי ?

הן משפשות ומצחצחות את רהיטי הבית, מטאטאות את הרצפות ומשליטות סדר בכל. בעד החלונות הפתוחים פורצת אל החדרים שמש-הבוקר, הוילאות מרטטים – חצִים צחורים-מופזים וחצִים מכוסים צל. "אוי, פירווצ'קה!" סולומון מסתער על אשתו הצעירה ומנשקה לעיני כל. פירווצ'קה אינה מוחה. צחור ותכלת, גובעים מעיניה. היא נחלצת מידיה של סולומון ומוסיפה לרבוץ את הרצפות ולטאטאן. אותה שעה היא שרה, מוסיפה ושרה את השיר התפל והלבבי.

הוֹלֵךְ מִסְתוֹבֵב הַפְּדוֹר הַתָּלָל,
הוֹלֵךְ מִסְתוֹבֵב – עוֹד מַעַט וַיִּפֹּל...

שואל לויין יושב מן הצד, שקוע ראשו ורובו בספר. ואם אתה סבורים כי אברך זה מרשה לעצמו לעיין בספרות יפה, אינכם אלא טועים. הוא הביא אתו להאדיץ איזה ספר טכני הדין בחימום פלדות, והריהו טורח עליו בשקידה עצומה. יהודי מוזר! הוא מתעסק עכשיו בפלדת הקפיר-

צים. ואף ימי-חופשתו מוקדשים לפלדה זו. שוטלאנד הזקן מתכוון לצאת בעוד בוקר. תמוה הדבר, כמה אין הוא יכול לשבת במנוחה! מין יצר רע תופסו בציציות ראשו, והנה הוא משמיע דיבורים משונים. "רייצה!" אומר הוא. "וכי אין את סבורה שהגיעה השעה לתזור הביתה?"

בעקימת-שפתים שומעת ראיסה איסאקובנה דברים אלה. "הביתה" – כלומר, לחצי-המרתף בסימטה הפיליפובית. אושר גדול! אם, חס וחלילה, אתה נחלץ ממנו לימים אחדים, מתחייב אתה בנפשך! מה איכפת לו אם הילדים ינחו בהאדיץ עוד זמן-מה? וכסבורים אתם, כי בחזור הביתה אמנם ימצא מנוחה? לא מניה ולא מקצתיה! ודאי ימהר לנסוע באיזו "קומנדירובקה" להרי-חושך...

ככה טוענת ראיסה איסאקובנה מתוך עקימת-פה, ולשונה הפולגית-יהודית מעפילה וצונחת, מעפילה וצונחת בנעימות זמר. אכן, עסק ביש נזדמן לה לאשה הזהבהבת, הביתית והפטפטנית, בהינשאה לצור עני זה, הנער-ונד, חובב הנדודים והטלטולים.

שוטלאנד יוצא מן הבית בתנועת-יד מיואשת. מה מבינה האשה הזאת בהלכות חייו של גבר? בנימין מוציא את האופנים כדי לנסוע לוויל-בובקה. הצמיג האחורי נמצא מעט רפה, והוא נוטל את משאבת-היד. בוקר נפלא הומה בחצר. עבים צחורים קפאו במרומים, ירק מרשרש מסביב – הכל, הכל מצופה זהב ושמש. ברוכים החיים האלה, ברוכה העיירה השוקטת הזאת – שמיה ויערותיה, שמשה וכוכביה!

בנימין נוסע לוילבובקה. מאשתקד לא חל כל שינוי לטובה בברי-אותו של הפרופיסור. הכעכועים והשיעול לא פסקו. להיפך, ראתו השניה נמצאה פגומה, מידת חומו עלתה מדי ערב, פניו רזו, הקמיטו והזקינו במשך השנה. ובכל-זאת לא הופר סדר-יומו כלל. נקוט כלל זה בידוך: רק כשיהיה לך סדר קבוע בעבודתך תגיע לידי מלוא פר-יון. הסדר, השעון המדויק – זהו עיקר העיקרים. בענין זה עלינו, הרוסים, ללמוד מאיש-המעשה האמריקני...

לא אחת שמע בנימין מפי סטיפאן בוריסוביץ' את הדרשות האלה. והנה יש שראהו כראות פלאים. ריבונר-של-עולם! למה לו הסדר הזה והעבודה הזאת הגדושה? האם אין הוא חולה אנוש, האיש המסודר הזה? וכי אין הוא צועד אל קצו ושעונו המתקתק בידיו?

מדי יום ביומו, חמש שעות רצופות, יושב בנימין בחדרו של סטיפאן

בוריסוביץ'. בחדר וביער מהלכת הדממה, מבעד לחלון הפתוח חודר אך קולם החרישי של אמירי האילנות וקרקור־צפור נדיר. במטבח עושה וזרה המשרתת - בשפשוף, בקילוף, בבישול ובטיגון. ריחות מגרים יוצאים ממעבדה נעימה זו. ערסל־החבלים הקלוע קשור לשני ארנים, ובערסל שוכבת קלארה אילינישנה וספר צרפתי בידה. צוארה עטוף במטפחת, אולם מצב בריאותה לא החמיר במשך השנה. קלארה אילינישנה תולה את הקולר בדוקטור קירילוב - רופא־הומיאופת, שנת־קלה בו כמעט בדרך מקרה. עד עכשיו היתה מיחסת רופאים אלה לסוג הרמאים ורודפ־הבצע. והנה לפתע־פתאום התחילה להאמין בקירילוב זה! הוא התחיל מלעיטה טיפות־כוהל וכדוריות זעוריות, ותוך חודש ימים רוח לה עד מאוד. העיקר האמונה, הצד הפסיכולוגי שבדבר.

זאת אומרת קלארה אילינישנה, וקולה כרוח המרטיט נימי עוגב, קול־נשים חם ולוטף עד כלות־הנפש! אחר־כך משמיע את דעתו גם סטיפאן בוריסוביץ', והוא מלגלג על הפסיכולוגיה והאמונה הסומה הזאת. מהנדס הוא, ועסקו במכונות ובטכניקה, וכל אותה הפסיכולוגיה אינה אלא בטלנות ודבר־הבאי. לא, בינינו לבין עצמנו, אין הוא מאמין במה שמעבר לפרגוד - כל זה אינו אלא שריד מימי־הבינים. סטיפאן בוריסוביץ' - איש־מעשה מן המסד עד הטפחות.

אכן כהו מעט, עממו החיים בבית משפחת איידלמן. אולי גרם לכך העדרה של לידה. הוא הדבר, לידה לא באה השנה לוילבובקה, וסטי־פאן בוריסוביץ' אינו מעלים סיבת הדבר. בוברוב, איואן דמיטריץ', שחלק אשתקד מכות־רצח לאותו סטודנט־נואל, בוברוב זה מבלה עכשיו את חופשתו בסיסטרוריצק, בחוף המפרץ הפיני, ולידה עמו.

אכזבה! שערוריה ופח־נפש! בריחתה של לידה אולי היתה הגורם העיקרי להתמוטטות בריאותו של סטיפאן בוריסוביץ'. לידה היתה אלילת בית איידלמן, ואביה אהבה גם חינוכה לא היה גרוע. הוא השתדל להרחיק ממנה את הכיעור והזוהמה שבחיים. והנה התוצאות! אוי לעינים שכך רואות! הנערה הזכה, העדינה, בעלת הנפש היפה והמוסיקלית - נערה זו הלכה אל בוברוב, האיש המגושם, בעל האשה והילד, והם נשאר פה - זקנים, ערירים וחולים.

וסטיפאן בוריסוביץ' פורץ בשיעול עז וממושך, מצטמק ומסתמק ומתקמט, ופניו פני יהודי־בזמן־האחרון הוא מגלה לפעמים לבנימין

שמץ מנפשו – בנימין מרגיש עכשיו יתר נוחות בביתו של הפרופיסור ונשאר כמעט כל יום לארוחת־הצהרים. הם יושבים שלשתם במרפסת, וזרה המשרתת מגישה להם את החמיצה המתוקה ואת הצלי הריחני והטעים. סטיפאן בוריסוביץ' מדבר על העצים ועל האבנים, ועל המחלות והרופאים, ועל כללי ההיגיינה, ועל הסדר הגדול שאיש־מעשה נזקק לו בבואו ובצאתו, בשבתו ובקומו.

"לו שתקת מעט, סיומה!" אומרת קלארה אילינישנה. "הן הדיבור מזיק לך?"

סטיפאן בוריסוביץ' משתק לזמן־מה. באמת, מה יש פה לדבר אל בן־אדם? מוטב שידבר היער הזה, ירעיפו השמים אמרתם, יחדרו הנה צעקות השמש הקטנות מבעד הענפים, תבוא שירתה החמה של גלאשה, בת בעלת־הבית, מן הגינה:

הַשֶּׁמֶשׁ רַד, הָעֵרֶב בָּא,
צָאי אֵלַי, לְבִתִּי!

אכן, החיים נעשו מעט ריקנים מסביב לסטיפאן בוריסוביץ', והוא מטביע רישו בגיבוב־דברים. לו מצא אזנים קשובות! קלארה איליניש־נה לא זו בלבד שאינה מאזינה לדבריו, אלא גם משתיקתו!

וסטיפאן בוריסוביץ' פונה אל בנימין בהצעתו. וכי נוחים לו טל־טולים אלה שהוא מיטלטל מדי יום על האופנים מהאדיץ לווילבובקה וחזרה? מה מצא שם בעיירה המאובקת לעומת אור מבריא וריחני זה, לעומת שלנת היער הגדולה? בקייטנתו יש חדר קטן, בו גרה לידה אשתקד, ועכשיו ישנה שם וירה המשרתת. הם יעבירו אותה למטבת... הוא מציע לבנימין לעבור לווילבובקה למשך כל הקיץ ולהשתכן באותו חדר. את תזונתו הוא נוטל עליו, וממשכורתו לא תיגרע פרוטה. מן הגינה נשמעת שוב שירתה החשאית של גלאשה.

"אעיין בדבר!" אומר בנימין במבוכה ועולה על האופנים. הוא עובר במסילת־היער, אבק ודממה נדרסים לרגליו. אחר־כך הוא נוטה מן המסילה הכבושה ועובר למשעול צר, מעמיק בעבי היער ובא לחלקה כמוסה, כסוית עשב גבוה ושיחים. הוא מעמיד את האופנים בצל אחד האילנות ויושב בדשא הרענן. גיל וזוהר חרישי מנתרים בין הפרחים. הצעתו של סטיפאן בוריסוביץ' מעסיקתו מעט. הוא בא לידי מסקנה כי עליו לדחותה ולהישאר בסימטת־הגנים. זרים ומשעממים יהיו חיו

בביתו של הפרופיסור. אותה מהומה בבית פייגין קרובה ללבו מן הסדר המצוחצח בבית סטיפאן בוריסוביץ'. בסימטת־הגנים הריהו בן־חורין, עושה ככל העולה על לבו. ואילו בבית איידלמן יהיה רחוק לסדר־היום. אל אלוהים! מה פסול באדם המורד פעם אחת בשנה בכל אותה דקדקנות וקפדנות שהחיים מעמיסים עליו מן הבוקר ועד הערב? סימטת־הגנים היתה קרובה ללבו של בנימין, עולמו של בית פייגין היה עולמו שלו. אמנם, סולומון התיחד עם פירוצ'קה, אולם כנגד זה התידד בנימין עם קייטניות אחדות בחוף נהר פסיוול, תמר וחבריה היו אהובי נפשו, הוא אהב להתנצח בדברים גם עם כמה מן הזקנים שהיו נכנסים לבית פייגין לשם שיחה בטלה ולגימה קלה.

לא, הוא לא יעבור לוילבובקה—אל הסדר, הצחצוח והשעמום. הוא יושב על אוכף האופנים ויוצא מן היער. השעה הרביעית אחר הצהריים. עגלות משרכות דרכן לעומתו, ולמראה האופנים זוקפים הסוסים אזנים תמהות, ויש מהם, מן האוילים והפחדנים, שנבעתים ונוטים הצדה. אז תישמענה קריאותיו של בעל־העגלה באחוז במושכות.

עולם כמנהגו נוהג, וחופי הנהר אינם מזדקנים—צללים ושמם ניתכים עליהם כמאז. בימות־הקיץ הומה פה האוכלוסיה. זאטוטים ובוגרים, נשים קייטניות לא־צנומות, ערב־רב של גופות מתערטלים פה נוכח החמה, מתפרקדים, משתזפים ושותים מן השמש ומן הנוגה מלוא הפנים. התינוקות מחטטים בחול, עושים ממנו גלוסקאות, חלות מפותלות ומסולסלות, כורים בורות וחופרים מערות, בונים עולמות בשעה ומחריבים אותם בן־רגע. השעה הששית בערב. כבר מורגשת נטיית השמש לצד מערב, אולם היתושים הקפצנים עדיין לא הופיעו. מחומם ומופז האויר, וחוף הנהר הומה מאדם.

אותו בחור מעורטל, המפורקד לו מן הצד ומשוקע ראשו ורובו בספר—זהו בנימין. מדי יום, לאחר חזרו מוילבובקה, הוא מבלה פה שעות מספר. וכשם שאשתקד לא היה בודד בחוף נהר פסיוול, כך גם השתא נטפלו אליו תמר ידידתו, שרקה גינצבורג וקים חברך—נער כבן שלוש־עשרה, שבא מתרקוב.

אוי לעינים שכך רואות! בחור הגון כבן עשרים וחמש, סטודנט ותיק, שזקנו מגולח—ובמקום לחור אחר בתולות או נשים גרידא נהפך למדריכה של חברות תינוקות של בית רבן!

הוא הדבר, אותו קיץ לא שיחקה לבנימין השעה בעניני נשים. אמנם, בחופי הנהר הכיר קייטניות אחדות. לראשונה בא בדברים עם גאלינה לבובנה. היתה זאת בת־חווה פטפטנית, ומנסיונו הדל ידע בנימין שהפטפטנות וקשיות־העורף באשה הן תרתי דסתרי. לגאלינה לבובנה, כלכל הקייטניות שנתכנסו בהאדיץ, היה בעל בכרך, הנושא בעול וטוחן בריחים; פה, בהאדיץ, היתה לה תינוקת כבת שמונה. גאלינה לבובנה – אשה נעימה וקלילת־מזג, אך דא עקא, כל בהרות־הקיץ שבעולם נצט־טברו בפניה ובידיה. בענין נמשים היה בנימין אסטניס מעודו. הוא בעצמו היה מעין שעטנז: שער ראשו – כהה, וזקנו, לא עליכם, אד־מוני. והנה לא פסחו הנמשים גם על חטמו הוא.

לאחר שעשה אזנו כאפרכסת ובלע תשעה קבין של שיחה מפי גא־לינה לבובנה, הכיר בעזרתה את רחל בוריסובנה ונאטאליה ויקטורוב־נה. שלשתן, ונאטאליה ויקטורובנה בכללן, היו אחיותיו בנות עמו, לשלשתן היו ילד אחד או שנים ובעל עֶמל בכרך. שלשתן היו באות לחוף הנהר, הן ובניהן ובנותיהן, מתערטלות לשליש או למחצה, רוב־צות נוכח החמה ומשתזפות. ויש שבנימין היה מצטרף אליהן ומשתזף אף הוא.

רחל בוריסובנה היתה הנעימה בכולן. היו לה שינים אמיצות ודורסות וחתית־שפם עדינה. כל גבר בעל טעם היה שואף להיות למלעס לשינים טורפות אלו. אולם עיניה של רחל בוריסובנה היו דוקא טובות, עגומות ולוטפות – וערבוביה זו משכה את הלב.

הומים ופועמים היו החיים על גדות נהר פסיוֹל. בכל כוחותיהם היו האנשים והילדים מפקירים את עצמם לשמש, לשמים, למים, לדשא המשגשג, לכתול היערות באופק. בלי משים נעשה פה בנימין ראש לתינוקות פוחזים אלה. נטפלה אליו החבורה ושמה אותו קצין עליה, והיה עליו לאלף לה את תורת השחיה. עוד אשתקד למדו מפיו תמר ושרקה אלפא־ביתא של קרול, והשנה עסקו בשכלולה של האמנות הזאת.

קים היה היחיד בחבורה שלא ידע כלל לשחות. חוכא ואטלולא! נער כבן י"ג – ושוחה ממש כקדום! הוא נולד וגר בחרקוב, והיה יהודי־למחצה. אביו, שמעון וורטמן, עבד בבית־חרושת קואופרטיבי לסבון ולמשחת־נעלים. אמו היתה רוסייה, ובהאדיץ גרה אחותה אגריפינה אנדרייבנה סולובייקו, שעבדה בספריה העירונית. קים היה בא אל

דודתו מדי קיץ. זה היה נער רוסי זקוף ונאה, שרק עיניו-יהודיות-
שחורות, בולטות, מלאות אש ויגון כחוש.

מובן מאליה, כי קים, בן-הכרך, היה מלא חשיבות והכרת ערך עצמו.
כיון שהיה מכת הגברים התיחס במקצת בוז ובאבהות סוככת אל אותן
הילדות הכפריות, שמעודן אף חשמלית לא ראו ובתיאטרון הגון לא
ביקרו, והרי הן מהלכות פה מוצקות ויחפות - בנות הפרובינציה
הדלה.

אפס לקים היה גם מקום-תורפה - הוא לא ידע לשחות. העיר חרקוב
לא נתברכה בנהר, ורוב מנינם ובנינם של תושבי עיר עזובת-אלוהים
זו חיו חיי-יבשה עלובים. ואילו נערות כפריות אלו, שרק ותמר, הראו
לו דוגמה לעבודת-קרול נקיה. תמר, העז הלגלגנית, היתה מתקלסת
בג'נטלמן חרקובי זה, ועקיצת לשונה השנונה היתה לו כאומל בבשר
החי. אותו קיץ היו הגדיים הולכים ונעשים תיישים!

קים לא נכנע לגורלו ולא הסכים שלתינוקות אלה יהיה יתרון עליו,
על קים וורטמן, הגבר בן-הכרך. ניגש איפוא למלאכה אף הוא. חיש-
מהר עבר את הדרגה הראשונה של שהייה על-פני המים, ורק ידיו
ורגליו רעשו מאוד בנהר. אחר-כך התחיל לשלוט באבריו, למד במקצת
את דרך הנשימה הנכונה, ובכל יום היה הולך ומרחיק מרצועת החוף.
היתה זאת עונה נעימה לקים. הוא היה משכים לנהר. כל הבוקר היה
מבלה במים. מיום ליום היה מתקדם והולך, עד שבוקר אחד חצה את
הנהר לכל רחבו. מכאן ואילך התחיל משתכלל בפרטי הקרול, ומעכ-
שיו לא יכלה תמר להתלוץ עליו הרבה. תאמרו מה שתרצו, קים היה
בכל-זאת גבר, הוא הידק את שיניו ולמד את תורת השחיה!

אכן, בין אנשי החברה הצעירה התהלכו אותו קיץ רוחות מרי וצחוק,
המבשרים הראשונים של עונת הבגרות לאדם. שרקה גינצבורג אף
היא התחילה לחשוף את צפרניה. היא היתה מן השתקניות, אולם
במסתרים טיפחה, כפי שניתן לשער, עולם של חזיונות מסובכים.

כן, לפעמים אפשר היה לשער כי ילדה מקורזלת זו נושאת את עיניה
אל קים. מה לה לבתו של הגבאי השחור ולבן-תערובת זה? מכל-מקום,
בעיני שחיה היתה שרקה המצוינת בתלמידותיו של בנימין. שעות
רצופות היתה מתגלגלת במים, מרדפת הנה והנה, ולא היה זריז כמו-
הה הן למהירות הקפיצות ויפין, והן לגבהן.

יחסים משונים השתררו בין הנער ושתי הנערות - יש שהיה עולה

בדעתו של בנימין, כי קים נמשך אל עז לגלגנית זו – אל תמר הקטנה. כל זה היה מוקדם – מוקדם בתכלית! וכי יאה הדבר שהרהורים בוגרים יטרידו אפרוחים כאלה?

בינתיים היתה גאלינה לבובנה, הצהבהבת והמנומשת, מוסיפה להריק על בנימין את תשעת קביות. רחל בוריסובנה ונאטאליה ויקטורובנה לא היו כה פטפטניות, ובנימין ניסה את כוחו כלפי הראשונה. כל הרחלות היו מאז מדריכות את מנוחתה, ורחל זו עדיין לא הגיעה לגיל השלושים. אולם בבוא עליו התבוסה מידי רחל בוריסובנה ניסה להתקרב אל נאטאליה ויקטורובנה. משהו בהמי, אוילי ונעים היה באשה כבירה זו. דומה היה שבנימין מצא בה אהדה ונכונות כלשהי ליפול חלל. והנה הגיע היום המכריע, ועמלו עשוי היה להביא פרי. אולם אין מזל לישראל! פתאום בא להאדיץ בעלה של נאטאליה ויקטורובנה, ריח פפירוסות ובשמים עטף את האשה הנעימה והפילית הזאת, ובנימין יצא בידים ריקות.

אכן, לא בכל קיץ דרכו של בחור מישראל רפודה בשושנים. והחיים היו עוברים בלאט – הימים, הלילות והערבים. רחל פייגיין, רעותו של בנימין, היתה רחוקה, סולומון ופירוצ'קה התיחדו להם בעולםם הם, גם ברמן וגולדה נעלמו. רק תופו של הנהר היה הומה מאדם, וגם פה השתפכו המבוכות הקטנות.

השמש נוטה לצד מערב, אש ונוגה ניצתו במים. האויר הולך ומצטנן, אולם המים עדיין חמימים. זורם־שוטף לו הנהר. על־פני החוף שמנגד מתחילים הרועים לאסוף את המקנה. מן הצד קפאו דייג וחכתו – שניהם זוממים נטילת נפש. אז תבוא הרוח הקלה, אִי־משם תבוא, תעטוף את העולם בחנינה ותשטוף הלאה – הלוך ושטוף, הלוך ולטוף ערים, שדות ומדינות. השמש צונחת עוד כפשע. עוד אנשים באים אל החוף לטבול בפסיוֹל. המבקרים הרגילים, הבאים הנה להשתזף, נכנסים בפעם האחרונה למים. בנימין שוכב פרקדן בנהר ונושא עיניו לשמים. מנוחה כבירה, מהולת אפלולית וזהב, צונחת על העולם. הוֹ־פיעו היתושים; הם מנתרים מעלה ומטה, עורכים הילולה וחיננגה ושרים אף הם את שירתם הזעירה. נשמעו קולות געיה ופעיה וקריאות הרועים. התנועה על־פני החוף מתרבה. אלה יוצאים מן המים ומנגבים את גופם השזוף והמטפטף. אלה מתלבשים, אלה מקפצים המימה והומים בנהר. "קוליה, קוליה!" מצלצל קול אחד הנערים. "וכך תוכל לעשות?"

בעל הקול צולל במים על ראשו ועל כרעיו. קוליה, ילד כבן חמש, אינו יכול לעשות כך. הוא עומד שעה קלה ותוהה ואחר־כך, בלי אומר ודברים, הריהו נופל לתוך זרועות המים, כפות־ידיו נתמכות בחול החוף הלח ורגליו מהלכות במים בסופה ובסערה. "קוליה!" נשמע שוב הקול. "וכך אתה יכול?" שעל־שעל הולכת האפלולית וכובשת את העולם. תנועה קלה קמה אצל הדייג. הועלתה מן המים החכה, דג מפרפר הופיע בחלל העולם המאפיל. גוף לבנבן־כספסוף פלט צעקתו האילמת כלפי שמים.

משפחת שוטלאנד שהתה בהאדיץ עד סוף יולי. לאחר נסעם שקטה האוירה בבית, רק המנגינה העצורה של הזוג הצעיר הוסיפה וריננה בחדרים.

מדי בוקר יוצא בנימין, כאמור, באופנים לוילבובקה, ושם רואה הוא גם את גלאשה. בימים הראשונים היו אלו פגישות־עראי, אולם בחודש אוגוסט התחילה גלאשה מחכה מדי בוקר לבואו. היא גדלה במשך השנה, שוב לא היתה אותה נערת־בר, ועיניה הדוקרות לא היו לה עוד. מיטרופאן פטרוביץ' גברילנקו, מנהל בית־הספר בוילבובקה, המ־ציא לה מוֹרָה מנוסה, וזו היתה מאלפת לה כל ימות־השנה רוסית וחשבון. אכן, עכשיו היתה גלאשה לנערה מלומדת.

הם מעפילים, בנימין והאופנים, במעלה הכביש ומגיעים עד ירכתי יער וילבובקה. פה מקבלת גלאשה את פניהם. רגליה יחפות ומקונמות, שער־הפשתן קלוע צמה עבותה, ועיניה - עיני הילד הצחות. "בוקר טוב, גלאשה!" אומר בנימין וקופץ מעל האוכף, כאילו מלכת־היער היחפה נקרתה לו בדרכו.

יער ורעננות גודפים מנערה זו. הם עומדים ומפטפטים קמעה. היא מוסיפה לכנותו "דוד בנימין". הדוד שומע את אשר אירע בוילבובקה כל יום־אתמול. סוף־סוף באה עונת־הפריחה לתפוחי־האדמה. סטיפאן בוריסוביץ' מכעכע לו ומכעכע. עוד חדשה נפלה בעולם - נעלם אחד האפרוחים של התרנגולת הצהובה...

כעבור זמן־מה מושיב בנימין את גלאשה על האופנים, וכולם מת־גלגלים בכיוון הקייטנה. הוא לוחץ את הדוושות במשנה־אומץ. במסילה בולטים שרשים וזיזים - אבני־נגף לאופנים. גלאשה יושבת בין האוכף וההגה בפנים רציניות, כולה מכווצת, רג־

ליה תלויות באויר וידיה אוחות בהגה. על בנימין לחבקה מעט, כדי שלא תפול. במצחו מופיעות טיפות־זיעה, אולם רוחו טובה עליו. הוא מגביר את מאמציו. האופנים מתגלגלים במהירות, ופניה של גלאשה הולכים הלוך והתרכזו. האופנים מתעכבים, וגלאשה קופצת בקלות ממקומה הבלתי־נוח. אז משמיע בנימין את קולו, קול בעל־עגלה ותיק. "בארישניה, מגיע ממך חצי הרובל!"

היא זוקפת בו עינים תמהות. בעל־העגלה מוסיף בקול־באס עמום: "כי שבלת־השועל, בארישניה, עכשיו ביוקר רב." כעת נשמע קול צחוקה של הנערה. בנימין מנגב את מצחו ועולה למרפסת. סטיפאן בוריסוביץ' מקבל את פניו. גלאשה מסתכלת רגע באופנים העומדים בצל הולכת לה בראש כפוף, כאילו צר לה. צר מאוד להיפרד מכל זה.

כן, הדוד מתיחס אל גלאשה כאל תינוקת. ריבונור־של־עולם, הרי יש איזה הבדל בין עשרים וחמש ובין שבע־עשרה שנה! אמנם, הן הולכות וגדלות, התינוקות הללו, בקצב מהיר. במשך שלוש השנים שהדוד מכיר את גלאשה נהפכה מנערת־בר צנומה לעלמה זקופה בת כוח־נשים עז. אולם הרי גם הבהורים הבוגרים הולכים ומזקינים קמעה־קמעה, והמרחק בין בנימין לבין גלאשה לא נצטמצם בהרבה.

והנה נסתיימה עבודתו אצל הפרופיסור, והוא יושב על אוכף האופנים ומתגלגל חזרה מוילבובקה להאדיץ. במסילת היער הוא נתקל שוב בגלאשה. הוא מהדק את כפתור הפעמון ומשמיע קול־צלצול. היא מסיבה אליו את פניה וסרה מן המסילה, אך דבר־מה ממריצהו לרדת מעל האופנים ולגשת אל הנערה. בידיה ספר־מקרא לילדים, ספר שאותיותיו גדולות וציורים בו. היא קוראת עכשיו את המעשיה על הברנזון המכוער, שיום אחד פרש את כנפיו הצתורות והיה לברבור... שנה זו יצאה גלאשה מפלל בורות, ובמידת־מה היה בנימין הגורם לזה. עד היום רואתה הנערה כאפוטרופסה לעניני קריאה וכתובה. מדי יום הם עורכים בחינות בועיר אנפין – היא מראה לו את כוחה בקריאה. הם נוטים מן המסילה ויושבים בצל אחד הארנים. גלאשה קוראת לאטה, ובנימין מאזין למעשיה הנפלאה. במשך השנה סיימה גלאשה את תכנית הלימודים של שתי המחלקות הראשונות, ועכשיו התמכרה לקריאה. לאט־לאט פותח אנדרסן לפניה עולמות חדשים, והיא מת־הלכת עכשיו בארץ האגמים, בהם שטים הברבורים הצתורים.

נגמרה הבחינה, וגלאשה מבקשת ממנו שירכיבנה על האופנים בדרך המורד – עד הגשר. "אבל הרי תצטרכי לתזור ברגל, גלאשה! אין בכך כלום, אין היא עייפה.

בנימין מושיב את הנערה בין האוכף וההגה, מזיז את האופנים ויושב אף הוא. הכביש פונה אל המורד, האופנים מתגלגלים מאליהם, וניתנה הרשות לנות. נשמע קול צחוקה של גלאשה – וכי אין אתם יודעים, בשל מה קול הצחוק הלזה? אין זאת כי אם בשל הרגשת החירות, בשל הרוח הקלה הטופחת בפנים, השמים הגדולים והתכולים, רצועת הנהר המתקרבת. כפות-ידיה הצוננות מחבקות את ידי בנימין הצמודות להגה, וגם עליו לחבק מעט את הנערה. הם טסים במורד! הנה הגיעו עד הגשר, מכאן ואילך עולה הכביש מעלה. מה לה עוד, לנערת-בר זו?
"אולי את רוצה להתרחץ, גלאשה?"

כן, אין היא מסרבת.

"וכי לא לשם רחצה ביקשתוך להעבירני הנה, דוד בנימין?"
לא, על כך לא אמרה אף מלה. שניהם יורדים אל החוף, ובנימין פונה עורף לנערה. כעבור דקה הוא שומע את קול המים. בטפיחות עזות ועמומות חובטות כפות-ידיה בבדולח הנהר. אכן, היא יודעת את מלאכת השחיה בלי כחל ופרכוס, בלי קרול ובראס!

גם בנימין קופץ המימה. "גלאשה, חביבה, הרי את לבושה חליפתה של חוה, אמנו הראשונה! בושה וכלימה! עליך לתפור חליפת-רחצה!" היא צוחקת. "ומה בכך, אם יתנפלו עלי ליסטים, לא תועיל כל חליפה!" מה ענין ליסטים לכאן? שניהם משוטטים במים, עורכים התחרויות קטנות – ולא כל פעם בנימין המנצח.

לאחר דקות אחדות הוא יוצא מן המים, מתלבש ועולה על האוכף. גלאשה עדיין הומה בנהר. שלום, גלאשה!

על אף פראותה יש בה בנערת-בר זו משהו טהור וילדותי. בנימין רוכב לאורך החוף, אחר-כך הוא מעלה את האופנים אל הכביש. הוא מהרהר עוד זמן-מה בנערה פורחת זו, בת הידים הגדולות והצוננות, שערה-הפשתן ועיני-הילד הצחות.

למחרת הוא חוזר לוילבובקה ופוגש שוב את הנערה בירכתי היער.
"בוקר טוב, גלאשה!"

בוקר נפלא הומה מסביבם בהוד דממתו. כמהורהרים עומדים הארנים הגבוהים, מתלחשים וממתיקים סוד, קופאים רגע ומתלחשים שוב.

השמש מציפה את היער בזהרה ובוהבה. אולם פה, לרגלי האילנות, מרעיפים צינה הצללים המלוכסנים, מולכים ריחות הפרחים הזעזעורים. גלאשה מבקשת את בנימין להושיבה על האופנים. הוא מציית לה שוב ומגלגל את האופנים בכיוון הקייטנה. אין עבודה זו כמישחל בינית מחלב. מצחו מתכסה זיעה, והוא נושם ונושף כשורה-הבר. לגלאשה אין ענין בנשימותיו הכבדות, פניה מסמיקות מרוב הנאה: אכן עליו לצנן מעט את הסומק הזה, את הרגשת החיים העוברים על גדותיהם! הוא עוצר את האופנים סמוך למרפסת, קופץ מעל האוכף ואומר שוב בקול-באס את החכמה הנושנה:

“בארישניה, מגיע ממך דר-גריוניק לתה!”

הוא מגמגם גם משהו בדבר שבולת-השועל. נשמע קול צחוקה של גלאשה. לא, חיותה לא נעכרה אף כזנב הלטאה. היא פונה אליו בבקשה להרשות לה לקחת לזמן-מה את האופנים. ברצונה ללמוד את מלאכת הרכיבה. “מה איכפת לך, דוד בנימין?”

היא עומדת לפניו, הנערה הברוכה הזאת, מבט עיניה הצחות דרוך ישר אליו, מתחת לחולצתה מתרוממות הגבשושיות הטובות, כוח-נשים רך עוטף את הנערה מרגליה היחפות והשזופות עד שיערה הפשתני. כיצד ישיב את פניה ריקם?

“אבל היוזרה-ינא, גלאשה!”

הוא נכנס אל חדרו של סטיפאן בוריסוביץ', יושב אל המכתבה ופוח תח בעבודה. היום עליו לשרטט שני-תרשימים קלים ולהדפיס במכונת-הכתיבה עמודים אחדים הכתובים בכתב-ידו הצפוף של הפרופיסור. הוא מניח רנח למשויות – אותו ימלא אחר-כך בכתב. הוא מדפיס באצ-בע אחת – עדיין לא למד יפה עבודה זו, אף כי הוא מתקדם בה מיום ליום, וכבר הוא מבחין יפה במקומן של האותיות והספרות.

אך הנה נסתיימה העבודה, צוירו גם התרשימים. סטיפאן בוריסוביץ' מזמינו לארוחת-הצהרים – בזמן האחרון היה בנימין לבן-בית במשפחה. השמש יוקדת על ראשי הארנים, שופכת בדממה החמימה את להטה ולהבה. הם רוחצים את ידיהם ויושבים אל השולחן. ברגע זה מביא הדנר את החוברת האחרונה של “ידיעות המהנדסים והטכנאים” ושני מכתבים. בראשון צרורה-איזו הודעה רשמית מלנינגרד, אולם על מעטפת המכתב השני טבוע חותם סיסטרוריצק, והוא כתוב בידי לידה, הבת האהובה. הפרופיסור-קורא את המכתב, ואחר-כך מוסרו לקלארה

אילינישנה. הוא נטל את המכתב שנית וקוראו בקול רם. לא, אין במכתב שום דבר של ממש. מזג-האוויר בסיסטרוריצק אינו גרוע. הם מבלים, היא ובוברוב, שעות רבות בחוף הים. לפעמים מרחפים שחפים בקול-צריחה על-פני המים. שניהם, היא ונניה, בריאים ושבעים רצון. מה שלום אבא?

יבש, יבש המכתב, בלי צל של רגש. בתנועה עצבנית מסלק סטיפאן בוריסוביץ' את עטיפת ה"ידיעות" ומעיף עין בעלת-נסיון בחוברת. המאמרים אינם מעניינים הפעם, אולם במחלקת הביקורת הביבליו-גרפיה הוא מוצא מאמר חריף על ספרו "קינמטיקה של מכונות". החתום על המאמר - דוצנט אברמובנקו, תלמידו לשעבר של סטיפאן בורי-סוביץ'. בשעתו היה זה סטודנט בור, שגולגולת של כרוב רכובה היתה לו על כתפיו. הוא, סטיפאן בוריסוביץ', אמר לו כך בפירוש בשעת הבחינות. אמנם, אברמובנקו זה היה אז מבעלי-השררה המפלגתיים באינסטיטוט, אולם מה אתם סבורים? וכי משום שהלה הוא מן ה"פרי-צים" יכול הוא, הפרופיסור איידלמן, להרשות לעצמו עיוות-דין בשעת הבחינות? לא ולא! מכל-מקום, עדיין לא ירד למדרגה נמוכה כזאת. וזרה מביאה את הקציצות. אין היא נערה גרועה, ואלוהים חננה בפנים נעימות ומחוטטות מאל"ף ועד תי"ו. המסובים אוכלים את הקצי-צות ושומעים את קולו המרוגז של סטיפאן בוריסוביץ'. דעתו של הפרופיסור אינה מתקררת בדבר אברמובנקו. ריקא זה נעשה עכשיו אדם גדול - דוצנט וקנדידט למדעים, והשד יודע מה! והנה הדפיס בחוברת זו מאמר-ביקורת גם נגד ספרו "קינמטיקה של מכונות", והמאמר מלא גידופים. לא, הוא, סטיפאן בוריסוביץ', לא יתן לכל בור והדיוט להתקלס בספריו, הוא יראה לדוצנט זה היכן מבלים הסרטנים בחורף, הוא יוכיח כי גם עכשיו אין הלה נושא על כתפיו אלא כדור של כרוב!

סטיפאן בוריסוביץ' - לוחם מומחה במקצועו, ועתים היה מתגלע ריב עז ונמרץ בינו לבין בעל-דבבו באחד הזורגלים הטכניים. בנימין רואה את האיש היושב בזה על קציצותיו כראות סוס אביר המריח מרחקים, בועט ברגלו האחת, כוסס את רסנו וקצף לבן נראה בזויות פיו. אכן, אין לך מלחמה עקשנית כמלחמתה של תורה!

סטיפאן בוריסוביץ' פורץ פתאום בשיעול עז וממושך, פניו מתכווצות ומסמיקות, בהרת-דם מופיעה בכיחו ומתפשטת בממחטתו. קלארה אי-

לינישנה כמה ממקומה בחפזון ומביאה מן החדר צנצנת תרופות וכוס חלב. אחר־כך היא פונה אל בנימין בבקשה לנסוע העירה ולהביא הנה את הרופא.

גלאשה! היכן נעלמה זו? בו ברגע היא מופיעה במסילה; פניה משול־הבות ומיוזעות מעבודה קשה, רגליה היחפות מאובקות והאופנים נגררים אחריה. כל גופה הגמיש שופע פעילות.

"עלי למחר ולנסוע העירה, גלאשה!"

כעבור דקה מתגלגלים האופנים על־פני הכביש. -

על סטיפאן בוריסוביץ' הוטל לשכב כשבוע במיטה, אולם גם בימי חליו אין הוא מפסיק מעבודתו. הוא מכתוב לבנימין את החומר, והלה רושמו במחברת ומעתיק לאחר־מכן את הרשימות במכונת־הכתיבה. ככה נכתב, למשל, מאמר־הפולמוס נגד גולגולת הכרוב. לא, אין סטיפאן בוריסוביץ' מהנכנעים על־נקלה. אין הוא מתכוון לכרוע ברך אף לפני מלאך־המוות. מלאך־המוות, אם יבוא, ימתין זמן־מה. עוד רבים המעשים שעליו לעשות בעולם הזה, עוד לא ניתנה הרשות למחבל!

והנה שוכב הפרופיסור במיטתו, בידיו גליונות וספרים, בהם ידפדף וירשרש, והוא מכתוב לבנימין את המהדורה השלישית של ספרו "די־נמיקה". אותה שעה מתעסקת גלאשה באופנים. יש להודות, כי בשלושה ימים הצליחה ללמוד תורה זו של רכיבה על אופנים. והנה בא היום, והיא מציעה לבנימין לשבת באותו מקום בלתי־נוח, בין האוכף וההגה, והיא, גלאשה, תהיה הפעם בעלת־המכנסים - כלומר, הנהגת. חוצפה ועזות־פנים! אולם מי לא ידע כוחן של הנערות המקולקלות הללו? סוף־סוף מסכים בנימין להפליה זו של שבט הזכרים, יושב באותו מקום מטריד, וגלאשה קופצת על האוכף ומגלגלת בגלגלים.

בת־חיל גלאשה! האופנים יורדים במורד, ועדיין לא נשברה מפרקתם. אלא מה? מובן, שדברים אלה אינם מסתיימים ללא תוצאות. נתקל האופן האחורי באבן חדה, נחתך הצמיג הפנימי ונשמעה נשיפה ארוכה ודרדור האופן. תקלה זו אירעה סמוך לגשר. העיקר - למצוא את מקום החתך. הם מורידים את האופנים אל חוף הנהר, מטביעים את הצמיג במים ומתבוננים אל האבעבועות העולות. אחר־כך הם ניגשים לעבודת ההטלאה. בנימין מסלק את הנערה הצדה ומוציא מתיק האופנים את המכשירים - בקבוק דבק, נייר שמיר, חתיכת גומי.

קלים - קלים וחביבים היו יחסיהם. יום־יום היתה נערת־בר זו מחכה

לו ולאופנים. במשך השנה למדה קרוא וכתוב, ואנדרסן שימש לה חומר מתאים. עולמות חדשים היו הולכים ונפתחים לפניה. בה בעת הוסיפה אמה נאסטיה לחיות את חייה העמלניים והחוטאים, אולם הכיעור לא נגע בבת. בבוא על האם שעות־הטירוף היתה הנערה בורחת מן הבית. היו לה פינות טמירות אחדות, מלאות חסד־אלוהים.

בגינת־הירק צמחו עגבניות ותפוחי־אדמה, רבצו ראשי־כרוב, מלפ־פונים ואבטיחים. גלאשה הבינה את לשונה של אדמת־החול הצחיחה. היא לא קימצה בזבל, בעידור, בהשקאה ובטיוב. האם הטובה התהלכה בין הערוגות ושרה חרש את שירתה. כמקשיבים רב קשב היו הירקות זוקרים את ראשיהם הסקרנים.

בוקר־בוקר היתה הנערה יוצאת היערה לאסוף גרגרים ופטירות, וסלה בידה. אדמת היער היתה ברוכה, וגלאשה ידעה את החלקות הנסתרות. האדמה העניקה לה מעסיסה בעין רחבה.

בנקרת אורן עתיק־יומין קינן זוג סנאים צהבהבים. מלבד גלאשה לא ידע איש את מקומם. היא היתה מביאה להם אגוזים ואלמונים. הסנאים הכירוה, ובבואה לראות את פניהם היו חומקים ויוצאים מנק־רתם אליה, מקבלים את פניה ב"ברוך הבא" וניגשים לכרסם את התק־רובת בפנים רציניות ומגוחכות כאחת. סנאים אלה היו המושלים בפינה זו שביער.

היא ידעה צפרי־יער אחדות, וגם הן ידעוה. לפעמים היתה באה לפקוד את קניהן. בבוקר השכם, עוד ערפל דק מטפס בין השיחים, וגלאשה יוצאת אל יצורי היער האלה. הצפרים מקבלות את פניה ומסי־חות אתה מעט. צפצופים וקרקורים וכנפים נחרדות... היא מאירה עיניה לאזרחי היער, לכל אחד מזומנת עמה מלה חמה, בת־צחוק קטנה. היא הבינה שיחת צפרים ואילנות, הכירה את לחש הרוח והמייתו, את שפת האדים והערפלים. גם נוגה החמה דיבר אל לבה. כל הטבע שר שיריו בנפשה.

לא, גלאשה לא היתה בודדת. בשעות־שפל לאמה, בהישמע בחצר ביתם שירים פרועים, סלסולי־מפוחית, קולות אנשים מבוססים ומגור־שמים – היתה גלאשה יוצאת היערה. כאב־מנחם היה היער מקבל את פניה, והנערה היתה, לוחצת את ראשה אל ברכיו הכבירות והטובות.

בתחילת המאה התגלגלו חייו של ארקי באודיסה-אמא. ברחוב סטארופורטופראנקובסקי עמד בית בן-קומותים, ובקומה התחתונה נחבאה במקום צנוע חנות-מכולת קמעונית. בחנות זעומה זו טיפלו הוריו של ארקי, והוא אז כבן ט"ו - נער בור ורודף-יונים. הפריה והרביה היתה מידה הטבועה ביסודה של משפחה זו, והוריו של ארקי עשו בתחום זה ברוב שקידה. מובן מאליו שלא יכלו לטפל בחינוכו של צבא גדול זה. שלוש שנים ביקר ארקי בחדרו של איציק המלמד, אולם על אף פחזותו למד צורת אות וידע גם קרוא ספר - קרוא וצלוע ממלה למלה. לאחר שסיים את חוק-לימודיו אצל איציק-המלמד לא המשיכם בבית-אולפן גבוה יותר. לעומת זה היה מן החובבים הנלהבים של הראינוע והקרס, של לימנד ואגוזים קלויים. עברו שנים אחדות, והבחור התחיל מתעניין גם בבתולות.

ומכיון שמכשלות היצר הרע תובעות כסף, נתחבר ארקי לאחדים מארחי-פרחי אודיסאיים ושלח ידו בעסקים חשודים - קניית חפצים גנובים ומכירתם. עם כל זה היה מן הזהירים, ובמשחק הקלפים הפגור מים ושאר מעשי-רמאות לא זיהם ידיו.

העיפונא עין, קוראי הרחוקים, בבחור שחור ונאה, בבריון אודיסאי זה. בימי-החול הוא נעול מגפים מנצנצים וחורקים - היתה אז אפנה למגפים מצפצפים בקול ענות גבורה. במגפים תחובים מכנסי-גאליפה, מעל למכנסים מתנוססת חולצת טולסטובקה, וכובע חגיגי בעל מצחת-לכה משלים את התלבושת.

בימי-חג באו במקום מגפים נעלים צהובות-שחומות, מצוחצחות וחוררות - בלי החריקות אין ארקי מניע רגל. מעל לנעלים - מכנסים רחבים מני ים, מכנסי-מלחים, ועל-פניהם אותו המעיל האפור, המסוגנן, כליל הפאר וההדר. והנה מטייל לו בחור שחור-עינים זה ברחוב דיריבאסובסקי עם נערה יפת-תואר.

שימקי וינר - וי"ו צרויה, הוה אומר, הבכיינ - היה חברו ובעל-דבבו של ארקי. אל שדי חונן את שימקי בקומה זקופה, פרצוף נאה ובאותו האופי הרך, הליצני והקליל, השכיח באנשי אודיסה.

על שימקי עדיין לא הוטל על הפרנסה - אביו היה סוחר-תבואה

אמיד. אולם התורה לא משכה גם את לבו של בחור זה. הוא התחבר אל הפוחזים והריקים – ולך וצעק חי וקיים! אברהם אבא ויינר, אביו של שימקי, אמנם צעק, אבל מה יתנו ומה יוסיפו הצעקות? כתחבושות חמות לשכיב־מרע.

בשנת 1910 אירע ופגש ארקי בנערה פיקחת אחת – שרקה פלוטקין. היתה זאת תינוקת כבת י"ח, קטנת־קומה, טובת־לב ומאירת־פנים. בשנה זו באה לשרקה עונת הארת־הפנים.

קצר תור הנערה, ולכל ירק – עונתו. מהלכים להם הנערים השוטים בעולם, ועל הנערה שמעט שכל בקדקדה לכלכל דרכיה, אם בדעתה לצוד ציד ולדוג דגה בבוא שעתה. על הנערה הפיקחת להיות בעלת אסטרטגיה נבונה, שאם לאו תחמיץ את השעה. כי אין לך עם הפכפך כפרחחים הללו. הנה עברה עליהם הרוח הטובה, והם מסתערים עליך כעדת זאבים, וכל אחד משתוקק לבלעך חיים. והנה מתקלקלת השורה ובאה השאייה והשממה. את פונה אנה ואנה – לא דובים ולא נער! אך בדידות ושעמום.

לא, חלקה של שרקה פלוטקין לא היה עם המקפחות את גורלן. בת־מזל היתה – זאת תנת־דעתן של נערות סטארופורטופראנקובסקי. כי מה יש בה ב"שלעפערין" * זו שכה נוהים אחריה הבחורים? נמוכת־קומה, דקת־גזרה, תינוקת זעירת־רגלים, שנעלים־סירות מספר שלושים ושלוש גדולות הן מכפי מידתן. אולם פניה היו נאות וצחות, זיקים נהרו בעיני הכהות וכסף מצלצל מילא את קול־צחוקה.

והנה אירעה התקלה, ודמותה של שרקה זו נטבעה בנפשו של ארקי. אחר־כך ירדו ערבי־אביב אחדים על־פני חוף הים. נתמלא העולם רחש גלים בהתנפצם אל הסלעים והחצץ, דמדומי־הערב הכבים, ריח מושך של אזוביים, להט הכוכב במרומים, טיסת הרוח הקלילה – ועל הכל זיקי העינים הכהות וצחוק־הכסף של שרקה, הרצחנית בנערות.

לא זו הפעם הראשונה לארקי להיטפל לבת־חווה. גם לו היו תכסיסים משלו, ולא אחת היה לן באיזו אכסניה נידחת, חבוק בנורעותיה החמיימות של נערה חוטאת. אולם בימים ההם עוד היו באודיסה נערות שידעו את מלאכת ההתנגדות על בוריה. מי מילל ומי פילל שגם שרקה הזעירה בקיאה במלאכה זו?

השוד והשבר, ופיק הברכים! ההשתמשויות והשה"י פה"י הביאו על ארקי את המועקה הגדולה, ושנתו נדדה בלילות. הניצוץ התלקח ויהיה למדורה. שרקה התחילה להרגיש אף היא בזרועותיו של ארקי את התמ- הון המתוק והמתליש. גם לבה של הנערה החכמה אינו לב-אבן, ועוד מעט יבוא גם לה תור-הכשלון. מערב לערב היתה התקפתו של ארקי גוברת. נוגה ומבוכה ואושר שקעו בלבבה של הנערה הקשה הזאת. עברו עוד ערבים אחדים, וארקי עדיין לא ביטא את המלים החשובות, אשר להן תצפה הנערה התכסיסנית.

אז גייסה שרקה את כל כוחותיה. בלב נוהה וקרוע ניתקה מעל הבחור השחור והאהוב הזה, ואי-משם הופיע שימקי וינר.

המוזימות העקלקלות האלה, דברי-ההבאי! שימקי הכיר באחד הער- בים את שרקה ונטפל אליה. אמנם, נחמה חפץ, בתו של אחד החנונים הסיטונאים, נערה לבושת מחלצות, הבכירה משימקי אך בארבע שנים - נחמה זו היתה אז כלתו. אולם הודו של ארקי, הראש והראשון, כבר נאצל על שרקה. היא היתה נערה ממדרגה ראשונה, ומי מהחברה יהין לזולז בה.

בנפש דואבת וסוערת האירה הנערה פנים לשימקי ומשכה את לבו. כעבור ימים אחדים הבחין ארקי, כי פניה של שרקה אינן כתמול- שלשום. שימקי נעשה כפרתה, והריהו נגרר אחריה כצל. הדבר היה קשה לו מנשוא, ובאחד הערבים, בהתיחדו עם שרקה בחוף הים, ביטאו סוף-סוף שפתיו את המלים המבוקשות. בקול-נאקה כבשה שרקה את ראשה בחזהו של הבחור היקר הזה. בכל עוז נשמתה הנשית נצמדה אליו.

לעולם בא, כביכול, המרגוע. שימקי חזר אל כלתו הבוגרת, גם לא דלל צחוק-הכסף של שרקה - אולם ארקי לא שכח את המעל. נכלי הסיטרא אחרא ומעשי תעתועיו!

בשנת 1912, שנה לאחר חתונתו של ארקי, גויס לצבא. הוא נתקבל בחיל-הפרשים, ומאז היו לו עסקים בסוסים. אולם ארקי לא הקדיח תבשילו גם במגעו-ומשאו עם הסוסים. בשנת 1914, בפרוץ המלחמה, יצא גדודו לחזית. הוא היה בין המעפילים בהרי-קארפאט, ראה ארצות חדשות, הרים ונהרות.

ככל החיילים היה כותב לפרקים מכתבים הביתה. ידו הנוקשה לא הסכינה לדברים דקים כגון אלה, ואותיות מכתביו היו ניצבות גבוהות

וזועפות - כחיילים בטוריהם. אפס מכתביה היא היו כתובים בכתב עגל-
גל - ככתב-הילדים הזעיר. "אהרלי יקירי! אני כותבת אליך מאודיסה,
מחדרנו השקט. בערב אני יושבת אל החלון ורואה את האביב הנחמד
שבא אלינו לפני כשבועים, מריחה את ריח השיטים המלבבות ודמ-
עות עולות בעיני. כלתה נפשי אליך, ארקי יקירי, כה כלתה נפשי!"
בסוף המכתב היו דברים מספר על המכרים והקרובים, וביניהם ראש
וראשון - שימקי ויינר, שנשא לו לאשה את נחמה והיה לאחד הקולא-
קים והסוחרים הגדולים ברחובם. נחמה-שלו הגרומה, כנראה, אינה
רצויה לו כל-עיקר. הוא זוקף את עיניו בנשות-איש - כסבור הוא, כי
הכסף הוא כל-יכול!

משגה שגתה שרקה בהלכה רכיל. נראה, כי שימקי לא נתן לה שם
מנות, ואין לך דבר העומד בפני בעל-הכיס. רוח רעה באה על ארקי,
והמנוול יצא שוב ממחבואו והתחיל לכרסם את הנפש.
באותם הימים באה ההתקפה הגדולה של צבא רוסיה, וארקי הוכיח
גבורות וקיבל אות-הצטיינות, שני צלבי-גיאורגי. אולם המחשבות האפ-
לות הוסיפו להטרידו, ופניו הקדירו ונתכרכמו.

באחת המערכות, סמוך לפשמישל, נפצע קשה והיה מפרפר כחדשים
בין החיים והמוות. הכדור פגע בראשו. שני ניתוחים קשים הצילו את
חיה, אולם ראשו - ראשו כאב עליו מאז.

והנה גחן ערב נפלא על אודיסה-אמא, צבעים ונגוהות רטטו בפאתי
מערב, הנוער וזכרונות הלב התהלכו ברחובות האפלוליים. ארקי, לבוש
בגדי-צבא, תרמילו על כתפיו ואקדחו בחגורתו, צועד מבית-הנתיבות
לסטארופורטופראנקובסקי. אי-שם, בנופים רחוקים, רעמה המלחמה,
אולם בעיר החמודה הזאת תועים היו נערים טובענים ונערות לא-
קפדניות, וכעין רוח-עיועים ירדה עליהם. ודאי גם שרקה שלו ושימקי
אינם מחמיצים את השעה. שימקי - רב לו, כאלה אינם מגויסים לצבא,
הם יכולים לעשות מעשיהם ללא מפריע.

"אוי, ארקי, אהרלי!" אמרה שרה בפתחה את הדלת. היא היתה
לבושה שמלת-משי נאה, שמלה תכולה, בעלת רצי-כסף. "אוי ארקי,
כה חכיתי לך!"
היא נפלה על צוארי בעלה בדמעות-שליש, בכל כוחותיה חיבקה את
החייל הנבוך, נשקה את פניו-ולא הרפתה ממנו. היש-מהר נערכה ארוך
חת-ערב, הועמד בקבוק יין, אולם באמצע הסעודה נפתחה הדלת ונכנס

שימקי ויינר. הוא ראה את ארקי, וברגע הראשון היה כתמה, אחר־כך פרץ בקריאת־צהלה. "הוי, ארקי! שמעתי על בואך ומיהרתי הנה לראות את פניך!"

אלה היו דברי־כזב. איש לא ידע על בואו של ארקי. אולם שימקי הוסיף לגלות סימני־צהלה. הוא שלח לקנות עוד יין ותקרובת לכבודו של ארקי. "הגיעו עצמכם, הרי בא ידידו בנפש! ארקי, יקחך השד!" לאחר כוסות־יין אחדות ירדה על ארקי המנוחה, והוא התחיל לספר כל מיני אפיזודות מחיי המלחמה הקשים, על המערכות עם האוסטרי־אקים, על ארחם ורבעם של תושבי הארצות־ההן, על חיי־היהודים המשונים בגאליציה – בעלי הפיאות והשטריימלים.

אכן לשונו של ארקי, כמאז, היתה שנונה. הוא בא הביתה ומצא את אשתו הקטנה ואת שימקי, חברו ועמיתו. והנה שתי בקבוק יין וסיפר גוזמאות כרוחו הטובה עליו. והמלים פרחו באויר – צא ובחן אילו מהן דברי־אמת ואילו בדיות! אולם מאחרי המלים היה ראש פצוע וכואב, עצבים חולניים ונפש שחורה, שהסתכלה בשני האנשים האלה ופישפשה בכל ניד וזיע. הוא שתי עוד כוסית, גם שימקי לא פיגר, אולם שרקה לגמה אך טיפות אחדות. אולי־הגיד לה לבה עתידות? זה לא היה ארקי מלפני המלחמה, דבר־מה התחולל בנפשו. זהירות, זהירות! מבוסס וטוב־לב קם סוף־סוף שימקי ממקומו. זה היה אברך גבוה ונאה. בשלוש השנים השמין קמעה, אך עוד הורגש בו הבחור האודיסאי הקליל. הוא הזמין את הזוג לבקרו ביום־המחרת. הוא גר עכשיו אצל חותנו, הסוחר העשיר, ואין הוא חסר אלא תלבי־צפרים. עם זאת צר לו על אותם הימים – התזכרו, אחים? הוא היה שיכור במקצת. שניהם, הוא ושרקה, יצאו אל הפרוודור. אחר־כך קם גם ארקי ללוות את האורח. ברגע־זה שמע קול־לחש:

"עכשיו לא נוכל להתראות כקודם!" כך נשמע לו לארקי קול־הלחש. שימקי לחץ בפרוודור את כף־ידה של האשה הצעירה. שמלת־המשי התכולה, בעלת רצי־הכסף, התנוססה באפלולית. בו ברגע ניגש אליהם ארקי, ואשתו ראתה את עיניו והתחלחלה. הן היו שחורות, נבובות, עקשניות, מעולפות צעיף כהה, מאיים.

כן, מעין צעיף אפלולי כיסה את מוחו של ארקי. כמדומה לו, שאת אקדחו הניח מתחת לכה, כהרגלו בצבא. בבוקר נמצאה שרקה־ירויה במיטתה. הכדור פגע בלבה. הסדינים, השמיכה, המזרן היו ספוגים דם.

אולם ארקי לא זכר כלום. עד היום אינו יודע אם ידו היתה ברצת. הרופאים גילו בו מחלת-רוח המביאה לעתים אדם לידי שכחה גמורה ואי-שליטה במעשיו.

הוא נאסר לזמן קצר, ואחר-כך שוחרר. נראה כי במידת-מה גרמו לכך צלבי-גיאורגני. לאחר צאתו מבית-האסורים עבר לעיירה אחת באר קראינה, בה גר אחיו הבכור, שהיה בעל משפחה ענפה.

בעיירה זו הסתפח לעדת החסידים. בימים ההם עוד פעמו החיים במלואם בכת סואנת זו, וכל קשה-לב ומר-נפש מצא חסות תחת כנפיה. ארקי נסע אל צדיק הדור ושהה בחצרו כשלושה חדשים. האיש הקדוש, בעל גבות-השיבה העבותות והעינים העמוקות, שחטאים ופצעי-נפש הובאו לפניו רבות בשנים, הבין ברוח בני-אדם וידע את דרך התנחור מים לאיש ידוע-סבל. רבי קדוש זה שלח את האברך האפל להאדיץ, שיתפלל על קבר האדמו"ר הזקן, יתפלש בעפרו וירנח לו.

מאז נשתקע האיש בהאדיץ. ימי דמים ורעמים באו לעולם, עונת תהפוכות וקרבות, אולם הוא נצמד לקבר ולנר-התמיד של הרבי הזקן.

יש והרוח הנכאה תוקפת את האיש, ואז שעות החולשה באות עליו. הוא יושב אז בשטיבל ומתחטא לפני בוראו. בעד החלונות מסתנן אור אפור, ובבית מרחף ריח עבש של קודש ודורות. ארון-הקודש עומד מעורטל, ומראהו כאציל שירד מנכסיו. בפינה צבורים גלי "שמות" קרועים ובלויים; ספרי-תורה מיותמים מונחים על ספסל-עץ ארוך, וגויותיהם צועקות חרש.

והאיש יושב בעולם גוסס זה ומכה את נפשו. מחוץ לשטיבל משת-טחת אדמת אלוהים חיים. באילנות, בשיחים ובדשאים מכה הרוח המשוטט. אלפי מאורעות קטנים מתרחשים בעולם, אולם כל נפש חיה רואה מהם אך מעט מזער. לכל אחת - פנסה הקטן ואורו הזעום, המאיר אך כברת-ארץ זעירה.

מזל טוב! בא גד! לאחר הפקפוקים הממושכים מילא ברמן מודענו את חובתו, ובאחד מימי אוגוסט של אותה שנה נשא לאשה את הנערה החביבה הזאת, גולדה גינצבורג. גם אני המתכבד שם הייתי, דבש ושכר שתיתי.

אולם הבה נספר דברים כסדרם.

זה חדשים רבים מתהלכת גולדה גינצבורג, האם־הנערה, עם ברמן, ומתרחשים ביניהם דברים סמויים מן העין. ברמן, העובד הראשי בסלון־התספורת של האדיץ, אבי התסרוקות וזקן הזקנים המגולחים, איבד במרוצת השנים את צעירותו, אולם כנגד זה קנה מלוא הפנים נסיון, ותק וכשרון להתהלך עם האומה הנשית בנימוס גדול ובדרך־ארץ.

אכן, ברמן לא הלך בגדולות. מדי יום ביומו, ששה ימים בשבוע, היה האיש עובד בסלון־מספר, מגלח, מקשקש במספריו, לוחץ תחבושות־רותחין אל סנטרים שותת־דם, מזליף רסיסי מיי־קולון־מיעוטם על הפנים והקרחות, ורובם בעינים־מפטפט שעה ארוכה ומקשקש שוב במספריו. זהו גורלו של ספר. ואילו עם ערב היה פושט את החלוק הלבן, מנער מבגדיו את אניצי השער ונהפך לאיש נעים־חנות, תאוה לעינים. השנה מלאו לו ל"ו שנים. גיל רציני, אך גולדה, שהיתה צעירה מברמן בחמש־עשרה שנה, לא השגיחה בזה. שני האנשים נצמדו זה אל זה, ומדי ערב היו מתיחדים ומשחקים את המשחק העתיק. הוא הדבר, גולדה אהבה את הבחור הכהה הזה, את הקמטים הזעזעורים שנצטברו לעיניו, את ריח הבושם הנודף תמיד ממנו, וברמן, אף כי היה רנק מומחה, לא יכול לעמוד בפני גלי ההערצה והחיבה שהיו נובעים מנערה נעימה זו.

גולדה לא נזהרה בהתנהגותה עם ברמן — זה למעלה משנה לא נזהרה. קסם מיוחד היה לאביב זה של 1940, אביב אהבתה של גולדה. השמים וצבאם, הרוח החמימה, עולם הפרחים והירק, הערבים הצוננים, ספוגי הנגוהות והדממה — כל היקום כאילו כרע על ברכיו לפני הנערה־האשה הזאת. חייה נפתחו לרנחה, וברמן מהלך בהם.

באביב זה גילה הזוג אי־זהירות כפולה ומכופלת. סבור היה הבחור דגן, כי אין חיים אלא נוף של חלב ודבש. סבור היה כי אפשר לקחת נערה רכת־שנים ונעימת־מזג, להתעלל בה כחפצה — ולהיות פטור מכל אחריות.

והנה אירעה התקלה, והסימנים הרעים התחילו משגשים משבוע לשבוע. פניה של גולדה כבו ונתכרכמו, מתחת לעיניה הופיעו כתמי עיגולים. שוב לא היתה נערה זו צפור גאה, הממריאה בלב פועם אל על. עכשיו היתה כרתוקה בכבלים, וגם על רגליו של ברמן העיקו השלשלאות.

חוכא ואטלולא ממש, השנים מהלכים וסובלים... ריבונו־של־עולם.

עד היכן השיעור? וכי לא הגיעה לזוג נואל זה שעת הכלולות? וכי יש בהם איזה טעם יהודי – בכל אותם דיחויים והשתמשויות? אכן, אין לך שבט בררני, פקפקני וחטטני כשבט הרנקים הזקנים!

זמכיון שנגענו בדברים עדנים: אלה, עלינו להיכנס בעבי הקורה ולהסתכל מעט בחייהם של שני האנשים, כל אחד לחוד.

ברמן ואמו חיה שרה גרו ברחוב וקזאלני בשני חדרים לא גדולים, לרבות המטבח. האם, יהודיה נמוכת-קומה ועבת-כרס, היתה המושלת בבית. היא ידעה ימים טובים מאלה. לפני המהפכה, בשנים כתיקנון, היתה להם חנות "קולוניאלית" גדולה בבוברויסק – בעלה, עליו השלום, היה איש פעיל ובעל-יזמה. ברוך השם, הוא ידע להתהלך עם הבריות – הן עם הקונים והמוכרים, הן עם שאר בריות. בחנות לא נעדר דבר. כל מיני נקניקים, סוכריות ושוקולדה, תה וקפה, שימורים ודגים, גריסים, קמחים, שמנים וכל טוב. הסחורות הובאו מנרשה ומפטרבורג, והמשור בחות שבהן – מחוץ-לארץ. סדר-ברזל ונקיון שררו בחנות. הכל היה מלוטש ומצוחצח, זהר והבהיק, הכל היה ערוך על-פי האפנה האירופית האחרונה. על שקיקי-הנייר היה מודפס באותיות-הדר: "יעקב בר-מן, בוברויסק, חנות לסחורות קולוניאליות". מה יש לומר? אפילו החוטים, שבהם היו כורכים את השקיקים לקונים, היו צבועים תכלת, אדום וכחול – הכל כיד המלך! שני זבנים, בחור ובחורה כארזים, שעור מנצנץ חיפה את קצות שרווליהם, עמדו אל הדוכן ושימשו את הקונים ברוב נימוס, בקידות ובהשתחויות. ריחות ערבים וחריפים עד לסחרחורת-ראש הילכו בחנות.

כן, חיה שרה ברמן ידעה ימים טובים מאלה. היא היתה אז גברת הבית. הכל, העוזרים והקונים וגם בעלה, עליו השלום – כולם ידעו, כי על-פיה יקום דבר. מה שייך? כל בוברויסק היתה מתפלשת באבק רג-ליה, ובעוד בחיים הדוד חיים זיידל, נשמתו עדן...

וחיה שרה מעלה בזכרונה אותם ימים רחוקים, כשעדיין לא התמוטטו איתני-עולם וכל אחד ידע את מקומו המיועד לו בסדר החיים. עכשיו חלפו השנים, ומה נשאר מכל הפאר וההדר? יוסף, שיחיה ויאריך ימים, היה לספר – זה שכרה בכל עמלה. והנה היא מתהלכת, אלמנה לא-צנומה, ומתאנחת בלאט.

על אף האנחות, ואף כי היום חיים אלה הם למשא ולטורח לנפשה המפונקת של חיה שרה, עוד נשארו לה עקרונות אחדים שעל-פיהם

היתה מכלכלת את חיי הבית ברחוב וקזאלני. הראשון בהם היה: חייב אדם לשמור על בריאותו כבבת-עינו. כי אין לך דבר הפנפך כבריאותו של אדם. מה שייך? ועל הבריאות, כלומר: הקיבה, העולם עומד. העלמת עין ממנה – ואתה מתחייב בנפשך.

וחיה שרה ברמן שקעה ראשה ורובה בענייני-אכילה. האכילה נהפכה לה לפולחן, ולה היתה מקטירה קטורת ומקריבה קרבנות. הכיצד? שיוסל שלה יחזור מעבודתו ולא ימצא ארוחה דשנה וטעימה הנימוחה בפה, מפריחה כל תא ומעליזה כל עורק? לאחר כל עמלו שהוא עמל במספרה מן הבורקר השכם, שמונה שעות רצופות, עומד על רגליו, מגלח ומספר פרצופים מגודלים ומזוהמים – לאחר עבודה תפלה זו שלא ימצא בבית נוחמים בקערת מרק ריחני או בנתח בשר-צלי או בפנכת לפתן מתוק?

וחיה שרה ברמן נאנחת וממשיכה בשלה. היא מטפלת בשני החדרים, וביחוד במטבח, מהלכת בשוק ובבית, כשכרסה בין שיניה, חוסכת ומבר-שלת ומטגנת ומתעסקת בכל אותם הדברים הקטנים שמהם מיוצרים מטעמים ראויים לקיבה. והנה מסתיימת עבודת היום, חיה שרה פושטת את סינרה המזוהם ולובשת שמלה נקיה, יוסף חוזר מעבודתו ויושב אל השולחן המכוסה מפה צחורה, האם מעלה על השולחן את התבשילים הזפים והם יושבים שניהם ישיבה של כובד-ראש, לועסים ולוגמים ומר-צצים בכל פה – מי ידמה לה ומי ישוה לה, לחיה שרה, בשעה זו?

אורח-חיו של ברמן היה יציב ומגובש, נתון מששת ימי-בראשית, וקשה היה לו לשנות ממנו. זה משפט הרנקים השמרנים וגורלם המר בעלמא-הדין! אולם עכשיו אירעה התקלה בינו לבין גולדה, והגיעה שעתו של יוסף ברמן לגמור אומר.

כתינוק שסרח – בפנים מסמיקים ובעינים מושפלות – הודיע ברמן יום אחד לאמו, כי עליו לשאת את גולדה לאשה. הודעה זו לא גרמה לחיה שרה אף קורטוב של הנאה. אמנם, סוד זה היה לה כעין סוד בכל-ברוד, והיא ראתה וידעה משהו גם קודם-לכן. אין האדיץ עיר גדולה בישראל. אזנים לכותל, וגם אזניה של חיה שרה לא היו אטומות.

חיה שרה ברמן נאנחת. מי הוא גינצבורג. זה? איזה גבאי – קבצן מטופל בבנים. היא ידעה ימים שבהם לא היתה משתדכת עם שכמותו. מה ששייך למשפחת ברמן, הרי מגילת-היוחסין שלה כללה עשירים מופלגים וחנננים ממדרגה גבוהה. מה יש-פה לדבר? היא בעצמה, חיה

שרה, היתה לה בשנים ההן חנות "קולוניאלית" – עלינו ועל כל ישראל!
ומצד האם היה לה הדוד חיים זיידל, זכותו יגן עלינו...

דיבורים משונים, אבק הימים הקדמונים! כל אותם הענינים, והדוד
חיים זיידל בתוכם, אינם שוים עכשיו אסימון שחוק! חיה שרה ברמן
באנחת. כלום יש ברירה? על יוסלי למלא את חובתו.

ועוד באותו ערב נכנסה גולדה לביתו של ברמן ברחוב וקואלני
והיתה לה שיחה ארוכה עם חיה שרה. הכלה הביישנית הזאת מצאה
חן בעיני הזקנה. בדיעבד, אולי אין האסון גדול כל-כך. עד היכן השיעור
לבחור בוגר כיוסלי להיות פנוי? נערה זו, נראה, היא ממשפחה בעל-
ביתית, והיא מסורה ליוסף בכל לבה. ביום-המחרת לבשה חיה שרה את
בגדי-השבת וביקרה עם יוסף בביתו של המחותן גינצבורג.

גם בבית גינצבורג זרם לו פלג-החיים הקטן. אמה של גולדה מתה
עליה לפני עשר שנים והניחה ששה בנים ובנות. גולדה היתה הבת
הבכירה, ונמצא שלאחר מות האם נפל בחלקה של ילדה זו תחום גדול
מעבודת-הבית, וכאילו נעשתה אם בועיר אנפין. הדודה ציפה לאה,
אחות האם, היתה לה לעזר, אך כעבור שנה נשא אבא את הדודה
לאשה, והיא התחילה יולדת במידה לא זעומה: בסך-הכל הביאו שתי
האחיות לאויר העולם עשרה ילדים: הטיפול בהם לא היה דבר קל, ועל
גולדה, הבת הבכירה, הוטל חלק הגון מעול הבית.

משפחת גינצבורג היתה מרובה באוכלוסין, ובבית שררו הצמצום
והמחסור. אכן, בימים ההם לא היתה עבודת הגבאות מפרנסת את
בעליה. ציפה לאה, בת הארבעים, היתה אשה נאה, אולם מוקפת תמיד
ילדים, סמרטוטים ודאגות. חיים אלה ניולוה, אך בעצם היתה אשה
שקטה ואם נוחה לעשרת הילדים, בין ילדיה שלה בין ילדי אחותה.

ואלה שמות ששת הילדים הגדולים: גולדה, נחמן, חסיה, חנה, שר-
קה ולייבל – ארבע בנות ובנים שנים. ולכל החיל הזה חן ישראלי משור-
תף. על אף המחסור לא קיננה בנפשם המרה השחורה.

נחמן היה כבן תשע-עשרה, שחרחר, אמיץ ויפה-עינים. הוא לא גילח
את חתימת שפמו, ושפם מבצבץ זה היו הבוגרים מתקלסים בו. אולם
היו נערות בהאדיץ שלא צחקו למראה השפם, הן ראו יפה את העינים
המנצנצות ורוחב-הכתפיים, וגם בשפם לא מצאו דופי. נחמן עבד כזָבָן
במחסן המרכזי למכשירי כתיבה ומשרד. הוא הוכיח רוב בקיאות בסחר
רות אלו. מחברות, פנקסים, בקבוקי דיו ודבק, גלובוסים ודיותות, חש-

בוניות ולוחות־שחמט, תקליטים ותמונות, עפרונות, עטים וקלמרים – בין כל אלה היה הבחור השחרחר מבלה את יום־עבודתו. הוא היה מק"בל ארבע מאות רובל לחודש, וסכום זה שימש משען־מה למשפחה. אפס המשען לא היה יציב. מי יודע לאן יטלטל הגורל את נחמניקה, לכשיגויס בעוד שנה לצבא?

חסיה לא הלכה בעקבות גולדה ולא רותקה לעבודת־הבית. החיים הקלוקלים לא ריוו את צמאונה; היא למדה בטכניקום החקלאי בהאר־דיץ – אותו טכניקום שנמצא בבית־הסוהר לשעבר והיה מוקף חומה גבוהה מסוידת. חסיה היתה מקבלת מענק־לימוד, וזה כשנתים היתה חברה בקומסו־מול. בבית היתה מטפלת בגינת־הירק, גם אחראית לטיפול בפרה הברודה. בטכניקום קנתה לה בחורונת זו קצת ידיעות בחקלאות, וגם התיידדה עם רומן נאזאריץ' איואנצ'וק ולמדה מפיו את תורת גידול הירקות הלכה למעשה. היתה זו נערה פעילה ועליזת־עינים. אכן, המרה השחורה לא דבקה באיש מבני בית גינצבורג, פרט לבעל־הבית עצמו, שעתים היתה הקדרות נטבעת בנפשו.

לחנה מלאו חמש־עשרה שנה, וזו היתה הנאה בבנותיו של גינצבורג. קיץ זה סיימה את הכיתה השביעית של בית־הספר התיכון, וגם לה היו שאיפות מרו־ממות. ברצונה היה לנסוע לקיוב, אביה לא הסכים לכך. בעולם הגדול מושל הסיטרא אחרא ורבים, רבים הם המכשולים ואבני־הנגף בדרך האדם. וכי תוכל חנה, הנערה הרכה והנאה, להתזיק מעמד בימים מסוכסכים אלה? לא, אין גינצבורג מסכים לפיזורם של אנשי־משפחתו, מוטב שיהיו מכונסים פה, בהאדיץ – מי יודע מה ילד יום? אהרן גינצבורג לא נהג בביתו ביד רמה, והילדים אהבוהו. אולם החיים עשו את שלהם, שטפו, הציפו תבל ומלואה, הילדים היו הולכים וגדלים, יוצאים לאויר העולם ונסחפים בזרם. שרקה ולייבל עדיין למדו בבית־הספר התיכון, וגם להם היו שאיפותיהם הם. בבית ציפצפו עוד ארבעה תינוקות רכים, ואלה שמותיהם: שמעון, אבא, מירה וריבו־צ'קה. האחרונה היתה כבת ארבע, וגם היא כבר שלטה בלשונה התינוקית ועיניה היו הולכות ונפקחות מיום ליום.

כן, ביתו של גינצבורג היה מלא תמיד להג והמולה עד אפס מקום. כל היום זימזמה הכנופיה בחדרים ובחצר; סאונה היה מיתמר לשמים. בעלת־הבית – האם, האם־החורגת, הדודה – לא היתה מן הצעקניות, אם גם לא קמוצת־פה. בבית נהגו כמנהג היהודים – השבת היתה שבת,

במטבח לא נתערב שמץ של טריפה. גינצבורג היה מקפיד על כך, וציי-
פה לאה היתה אשה לבעלה. בערבי־שבתות, ככלות המהומה בבית,
לאחר רחיצת הטפליא וסריקתם, היתה ציפה לאה מחליפה את בגדיה
ומופיעה כאם־הבית – קלועת־שער וצחת־פנים, וצביונה של שבת עוטר
אותה ומשרה בחדרים קורטוב חג.

גולדה היתה נערה ביתית, נערה־אם, וזה היה כל יעודה בעולם.
עכשיו אירעה לה התקלה, היא התחילה נוקטת אמצעים. אולם אמצע־
עים אלה בכדי היו. כזאת היתה משפחת גינצבורג – חיונית עד מאוד.
ירד האבל על בתו־הבכורה של הגבאי. גינצבורג ראה בדאגה את
פניה המדולדלות, וסיבת הדבר לא ידע. מכל בני־הבית הבחינה באסון
רק הדודה ציפה לאה, האם־החורגת. היא ראתה ושתקה, ומעט בכתה
במסתרים.

יום אחד התפוצץ הרעם הנעים. גולדה הכריזה על נישואיה לברמן.
בבת־אחת קרנו פניה של הנערה. בבית השתררה אורח־חג. ברמן ואמו
ביקרו בבית גינצבורג והביאו עמהם סוכריות בשביל הטפליא. מירור־
צ'קה וריבוצ'קה ישבו על ברכי החתן ופיטפטו בלהט. היתה לברמן
חולשה לתינוקות, וגם הם אהבוהו. גולדה העלתה את ה"פיבוד" לשול־
חן, ופניה מלאות חיים וגיל.

לא ארכו הימים, והזוג נרשם ב"זאגס" כדת השלטון, ואחר־כך נערכו
גם חופה וקידושין. כדת משה וישראל. היה על גולדה לעבור לביתו של
ברמן. אולם, כנהוג בישראל, נערכה החופה בבית הכלה. היה נשף
נעים, נשף יהודי עליו מלא זמר, שתיה מעט ודברי־חידודין. גם אני,
המחבר, שם הייתי, דבש ושכר שתיתי.

סולומון ופירוצ'קה לא היו נכחים במסיבה, כי כבר נסעו מהאדיץ.
אולם שאר בני בית פייגין, ובנימין בתוכם, היו בין האורחים. תשואות,
שירים וריקודים מילאו את הבית מן הקצה אל הקצה. חיה שרה ברמן,
המחותנת הפבודה, הראתה הפעם את כוחה. בפנים סומקות רקדה את
הריקוד שמן הימים ההם, ימי־הדוד חיים זיידל. כל המסובים מחאו כף
למחותנת הכרסנית.

קרוב לחצות התחילו עיניהם של התינוקות הזערורים נעצמות מאלי־
הן, ואחד־אחד, החל בריבוצ'קה הפעוטה, צנחו על המיטות. זה בכה וזה
בכה. אפס הגדולים המו עד־אשמורת הבוקר, עד שיצאה השמש המס־
מאת בפסיעות זהירות. בפאתי מזרח.

חסיה, חנקה ושרקה יצאו ללוות את בני בית פייגין עד סימטת הגנים. בתצחוק מושכת התנוססה בפניה של חנקה, הנאה באחיות. רוח־בוקר צוננה פרעה בשער ראשה. מקצוי הארץ באו קריאות תרנגול־לים.

שנים רבות עברו מאז, והנה צף ועולה בשורות עגומות אלה אותו שחר רענן, שבו חלפו חרש פני חנקה הנפלאות ופטפוט הילדות ברחובות הדוממים.

צפון וכמוס היה העולם שבו חיו סולומון ואשתו הצעירה. עולם רוֹנֵן היה ועדין, מתנמנם ורוטט.

אולם פירוצ'קה היתה בחורה מעשית. אותו אביב סיימה את בית־הספר התיכון והתכוננה. על אף נישואיה, להמשיך בלימודיה בבית־ספר גבוה. לאחר דיון בדבר הוחלט שתעמוד למבחן באינסטיטוט לרפואה. כל הדרכים היו פתוחות לפניה, אולם מקצוע הרפואה – הנוח ביותר לנשים.

ראשית הבחינות בבתי־הספר הגבוהים בארצנו – ב־20 באוגוסט. נמצא שהזוג הצעיר הוצרך לנסוע מהאדיץ בהקדם. כן עדיין נסתר אחר סולומון הזנב של "פרקי המכונות". בְּנֵי־בזיונות! כיצד מרשה לעצמו בחור נאה זה, שכשרונות טובים לו, זנבות ופיגורים? נראה שעבודתו באינסטיטוט לא היתה כתיקנה. פשוט, הבחור היה הולך בטל כל ימי־השנה, ואך שבוע או שבועים לפני הבחינות היה ניגש אל העבודה. לא, פירוצ'קה תשנה את הסדר המכוער הזה, היא תאחו במושכות בידיה הרכות. מעתה לא יהיו לא זנבות ולא בחינות כפולות!

סולומון היה אך צוחק למשמע דברים אלה. את, חברים! הראיתם שוטר־זנדרם שכמותה?

הוא טופח קלות על כתפה של האשה־הנערה הפורחת, והנה אך בורגעת בה ידו והוא חש את החמימות הנודפת ממנה – עיניו נעשות רכות כקטיפה, ועיניה התכולות אף הן נצמדות אליו ברגש ובחיוך, והוא מחבק את השוטרת הזאת בכל לבו. אף־על־פי־כן משמעת הריהי משמעת, וכיון־שנסתבך בברית־הנישואין עליו לציית לאשתו. מה לעשות? יהודי בגלות...

ככה מתחיל גם סולומון למשוך קמעה־קמעה בעול. הזוג הצעיר נסע מהאדיץ כעשרה ימים לפני מועד הבחינות. הבית בסימטת־הגנים כמו

נדעך במקצת. עוד נשארה בו תמר הקטנה, עוד התהלך שם צחוקה, פטפוטה, אולם בעוד ימים אחדים תסע גם היא, ועל בנימין הוטל להביאה לעיר־הבירה. ריבון העולמים, עם מי יישארו הזקנים?

בינתיים התחילו פושטים בגנים כתמי הצהבון. כלה תור התות והדוב־דבנים ובאה עונת העגבניות והתפוחים. בבקרים היה מוסיף להינשא למרומים קול המייתו של השוק. תנובת הארץ הברוכה היתה מוצגת על השולחנות הארוכים. ביום הראשון היו מתכנסים כאן גם אנשים עיורים אחרים, יושבים בצל, קערתם – על הקרקע והפאנדורות המזמר זמות בידיהם. בקולות צרודים שרו את השירים העגומים השמימיים. בנות הארץ, כפריות מגושמות נאות, עטופות במטפחות־צבעונין, קול־חוזניקים מתונים ובעלי־שפם עמדו בעגלות ומכרו תנובתם לכל דורש. העגלות היו מלאות ירקות וזני־תבואה מכל המינים. ביחוד גדול היה אותה שנה יבול העגבניות והאבטיחים: רק שנים־שלושה רובלים מחיר דלי עגבניות משובחות.

אותו קיץ הוסיף בנימין לחיות את חייו הטרדניים, להתהלך בין האדיץ לזילבובקה. כאמור, לא שיחקה לו השעה בענייני־גשמים. הוא ניסה להיטפל מעט לקייטניות, לפרות־הבשן הללו, שהיו רועות, הן וצאצאיהן, בחוף נהר פסיוֹל. אולם גרם מזלו הביש ולא כבש בקהל זה אף נופך של אהדה פעילה. בנימין היה סטודנט מסכן, מזכיר פרטי של איזה פרופיסור, ועדר הנשים התיחס אליו בשיוון־גפש עולב.

מדי ערב היה בנימין סר לבית אחת הקייטניות, מקום שהיתה תבורה עליזה מתכנסת לכוס תה, בדיחה קלילה ושיר־חרש. ישבו תחת כיפת השמים בגינה המגודרת. בסמוך עמד אילן מהורהר וחיכה לאפלולית שהיתה הולכת וכובשת את העולם. בפאתי מערב היה מופיע מוקד הצבעונין המתלקח ודועך. נשבה רוח חמימה וצוננת כאחת, וריח בשמים ודשא בכנפיה. אז יצא ממחבואיו העצב ופשט בחלל העולם המשתתק. נאטאליה ויקטורובנה, האשה הנעימה והכבירה, פורצת בשיר אוקראיני רך וממושך, וכל המסובים תומכים בה – איש כפי יכולתו.

לסירוגין, אחד־אחד, היו באים הבעלים מן הכרכים לימי־החופשה. באפלולית היה מרפרף ריח פפירוסה מארץ הגברים ובין הנשים הפתיות היו מופיעות שפתים צבועות ולחיים שזופות ומפודרות.

בשביל בנימין לא פודרו הלחיים ולא נצבעו השפתים. אם כן, מה מצא בהאדיץ אותו קיץ? מעשים קלים כקליפת השום, מאורעות דלים

שאינן בהם חפץ. רק עצי־האורן התלחשו במקומם, צמרותיהם התנשאו אל על והפריחו את רחשם־זעזועם למרומים. ולרגליהם אנדרלמוסיה של שירה, צינה וצללים.

נהר פסיוֹל זרם באפיקו הצר, בין חופי חול ודשא. פה ושם עמדו סמוך לחופים ציבורי־אגמון וחבצלות־מים צהובות ולבנות. שלל צבעים השתקף בנהר הזורם. לשחר ולכוכב, לשמש ולענן, לכסף הירח ולאפר הדמדומים, הושיט הנהר את בדולח מימיו, ובו הטביעו הם את בבואתם וצבעיהם. זה היה עולם הפוך ומתחלף, מתחדש ומתחלף חלילה. החיים עברו בלאט. הלבבות פעמו, הנהרות הלכו אל הים, הרוחות נשבו. הכל שטף בלי הרף, בלי קץ. אך חופי פסיוֹל לא היו כאשתקד. דבר־מה שינה בהם את צביונם.

אשתקד היתה פה רחל, ואילו השתא נמשכו אל בנימין תינוקות של בית רבן, ותמר בתוכם. לא־ט־לאט התחילו דברים משונים מתגלים בין קונדסים אלה. פעם אחת ראה בנימין את שרקה גינצבורג שוכבת על־פני חול החוף ודמעות בעיניה. מי זה הכאיב למקורזלת זו? אין זאת כי אם קים ותמר המתרוצצים במים ומרססים את האויר מסביבם ת"ק על ת"ק אמה. אכן, קים התמחה בשחיה ואינו מבייש את כת־הגברים שלנו. אך הנה גם תמר נוסעת בעוד ימים אחדים לעיר־הבירה. מעתה לא יוכל הנער הזה להתנשא על הפרובינציה הדלה!

אולם שרקה גינצבורג תישאר פה. בנימין ניגש אל הנערה. "מה לך, שרה־צ'קה?" היא כובשת פניה בקרקע, והדמעות מוסיפות לטפטף, והן נבלעות בחול. אך הנה היא מעיפה בו עינים מנצנצות – דומעות וצוחקות כאחת. סגריר ושמש בערבוביה. היא קופצת המימה ומצטרפת אל החבריא.

תיאטרון! תינוקות, שחלב אמן עדיין על שפתותיהן – והרי הצגות־ככורה על במת־החיים האכזרית, עם דמעות וצחוק ושעשועי־הנפש! כן, החיים בשלהם – היו עוברים בלאט, שניה־שניה, דקה־דקה. הנה התחילו הקייטנים יוצאים מהאדין, ולאסתר עושת־האטריות באה העור־נה הבוררת. כי אין לך קייטנית ראויה לשמה שתזלזל בחובתה, חובת הלוקשן, ואין לך אטריות טעימות, ריחניות, מתמוגגות בפה, קלילות כנוצה כשל אסתר הזקנה ובתה־נתמה. והנה התחיל סיבובן של האם והבת על בתי הקייטנים, ופה ושם נשמע קול ענות חלושה – קול הביי־צים בהתנפצן.

בקיץ זה לא עמדה לפני בנימין בעיית האטריות - הוא הוסיף לשוב בין האדיץ לוילבובקה. בריאותו של סטיפאן בוריסוביץ' נשתפרה. היה סופו של חודש אוגוסט, עמדו ימים חמים ובהירים. הספר "דינמיקה" כמעט נסתיים. סטיפאן בוריסוביץ' מסלק עכשיו כליל את ידיו מן העבודה, זאת הוא יכול להרשות לעצמו אחת בשנה. כן, ימים אחדים של מנוחה גמורה - תנועה, אויר נקי, תזונה מאומצת:

הוא מוסר לבנימין את שכרו, והם נפרדים. שינוי התוכחות של הפרופיסור זעות כלשהו ובנימין שומע את הדרשה האחרונה על הנר שא הידוע - כיצד נברא סדר העולם מן התהו והבוהו. בנימין שומע את הדרשה באורח-רוח, ואחר-כך ניגש להיפרד מקלארה אילינישנה. היא מתנדנדת בערסל. אין זאת כי אם הרופא-ההומיאופת העלה לה ארוכה במקצת. עשר פעמים ביממה היא בולעת את טיפותיו וכדוריו; עם אלה היא בולעת מנה אלופאטית של אמונה. וראה זה פלא - בריאותה משתפרת מיום ליום!

בנימין לוחץ את ידה ושומע את קולה הרך, קול הרוח המכה בעוגב.

"היה שלום, בנימין! אל תשכחנו גם להבא. אולי תבוא הנה לידה לשנה הבאה."

שמה של לידה, הבת התועה, צילצל ביער ללא הד. נראה, כי האם הבחינה בדבר-מה אשתקד. לא, עכשיו אין הנערה נוגעת ללב אף כמלוא הנימה. בנימין לוחץ את היד החמה, ועינים בולטות ועגומות ננעצות בו רגע ברחמים כמוסים. שלום, קלארה אילינישנה, כה לחי! הוא קופץ על האופנים ופוגש בירכתי היער את גלאשה. לא חג ולא מועד היום, אולם גלאשה מופיעה בשמלת-צבעונין ובנעלים. האומנם בשלו נעלה את הנעלים-המגושמות ועטתה ארשת-חג? דקות אחדות הם מהלכים במשעול היער, וידי שניהם אוחזות בהגה האופנים. מזה ומזה. הגיעה שעת הפרידה. גלאשה-מספרת כי יש את נפשה לעבור למשך החורף העירה. מריה סרגייבנה, מנהלת-גן-הילדים, שבילתה את הקיץ בוילבובקה, מציעה לה עבודת-קבע בהאדיץ, עם מעון וכלכלה. חיים אלה בוילבובקה בבית אמה, אינם משיביעים רצונה. ובאמת, דוד בנימין, איזו קורת-רוח יש למצוא בכל אותן ה"גוליאנקות"? * תור

* נשפיות

הילדות חלף, וגלאשה התחילה מבינה בטיבם של החיים השוטפים לפניה.

הם יושבים על האופנים וטסים במורד עד הגשר. הוא קופץ מעל האוכף ומוריד בזהירות את גלאשה. היום אין הם מתרחצים בנהר. שעה קלה הם עומדים דומם, ללא הגה. כאם עייפה מתגלה השמש ומסתתרת חליפות, בהטילה את ראשה בין כרי עבים צחורים. בכסות העבים את פני השמש משתרר ביערות ובשדות בין השמשות בזעיר אנפין, דמדור מירדמה ואצבע שלוחה: הסו, זאטוטים, אמא ישנה!

עכשיו יש להיפרד מגלאשה, ולבסוף קונה העצב שביתה ביניהם. כף ידה של הנערה צוננת וגדולה, בעדינות לאין שיעור מסתלסלת מאחורי אזנה, קוצת שער פשתנית, מתחת לחולצה הצבעונית מסתתרים שני השטנים המשגשגים וצואר שזוף עד לשחור מתנשא בחן תמים ילדותי. הנערה נושאת אליו את עיניה הצחות, והוא כאילו מתנער מטרדמה. ברגע זה נבדלים הכרים עננים מראשה של החמה העייפה, זו פוקחת עינים תמהות – והנה זהב ונוגה וחמימות שוחקת באו לעולם.

“ובכן, אנו נפרדים עד לשנה הבאה, גלאשה!”

“ואם לא תבוא הנה?” גלאשה מדברת אוקראינית, וצלילי הדברים מתמזגים עם הנוף המשתרע לפניהם. היא מוסיפה בקול חרישי: “אולם לי אחת היא. אני לא אשכחך, דוד בנימין!”

“גם אני לא אשכחך, גלאשה!” בזהירות גדולה הוא נושק את כף ידה הצוננת. דברמה חביב ומושך מרחף מסביב לנערה זו. אין בכך כלום שנעליה כה גסות – למענו נעלתן. במה ירצה את פניה בשעת פרידה?

הוא עולה בכביש העירה, וזו מקבלת את פניו באבק דממתה. חופי הנהר מתרוממים משמאלו, ושוב משתרבב מבין המצבות והשיחים הבית הקדוש של האדמו"ר הזקן. גם זאת עין רואה, עין קפדנית צופיה, השולחת מבעד לאבק הדורות את קרניה לתור אחר מעשי האדם וחול שותיו.

כמו חטיבת מצפון נשקפת מקבר חבוי זה. בנימין נכנס לעיר. עוד לו יום אחד בהאדיץ. גם תמר נוסעת אתו.

כפרח קטן ועדין צמחה תמר בסימטת הגנים. פה נולדה, זלתה, גדלה ועמדה על רגליה. כבת זקונים היתה לפסיה, נחמת חייה. עכשיו נוסעת מכאן הנערה. מה יישאר לזקנים? עבר הקיץ, ממששים ובאים ימי

הגשמים, הרפש והערפל. זיקנה, שממון ובדידות ישתלטו פה בחדרים. פסיה עומדת במטבח ומטפלת בקדירות ובתבשילים. ריח נעים מהלך בבית. בנימין אורז את חפציו ותמר עוזרת על-ידו. מלבד שלשתם אין איש בבית. פסיה הזקנה נכנסת אל החדר והמטאטא בידה. תמר רואה את פניה המצומקות ומסתערת עליה. מעשה-ילדות!

"סבתא, סבתא!" צועקת תמר ומחבקת את האשה הזקנה. היא עומדת על בהונות רגליה ומנשקת את פני סבתא.

דמעות נראו פתאום בעיניה של פסיה.

"אי לך, עז!" אומרת הזקנה ומתחילה לטאטא את רצפת הבית.

אותה עונה שבה אנו עומדים הפעם היתה תמר כבת י"ג, והיא נערה שחרחרת ורגלים דקות לה. לשערה הגוזז כרוך סרט כהה. הפנים – שזופות בימות-החמה וחרנרנות בחורף. העינים – שחומות-שחורות, עינים חיות ומנצנצות, מלאות נפש וגיל, עינים יהודיות למעלה מן הממור צע. שיניה – קצובות, חזקות, דומות במשהו לשל אמה. השאר – לא דא ולא הא, נערה רגילה האוהבת מעט להתקשט ומכינה את שיעוריה בבית-הספר ללא כל התרגשות. בלוח ציוניה לא התבלטו ציונים גבור הים. הכל ממוצע בנערה זו. היו לה חברות, אולי גם חברים, אך מעולם לא היתה ראש לחברה. היא לא היתה פחדנית, בשעת הצורך השתמשה גם באגרופיה הקטנים החזקים. מזמן שלמדה לשחות היתה מבלה שעות רצופות בנהר פסיוול.

כך תמר הנערה. בנימין הכירה יפה, ודומה היה לו שאיננה פתיה. מדי שנה היה רואה את תמר, והנה היא הולכת וגבוהה כתרזה דקה. רוב הטיפול בילדה זו עלה בחלקה של סבתא פסיה. תמר לא הפסידה משום כך. כלום.

רחל, אמה של תמר, לא שפר חלקה בעולם. היא התהלכה בו ובת-צחוק בעיניה האפורות ושממון בלבה. היא ידעה על בוריה את המשחק וההתחפשות, וכזיקית היתה מטילה לעולם גננים שונים של מלים, רגשות והתנהגות.

כן, בנימין ידעה לפני ולפנים – את אהבתה המקסימה, את אדישותה ושנאתה הקשה. סבתא פסיה שונה היתה ממנה. היא התהלכה בבית אנה ואנה, אפתה ובישלה וטיאטאה את הרצפות ודיברה בקולה החרישי על ענינים פשוטים שעקרת-הבית מושלת בהם, וכן גם על עניני-מעשה

אחרים – דברים שבין אדם לאדם. עניני משפחה וידידות. עסק וחולשות נפש. דומה שנהירים היו לה לפסיה חיי האיש הבינוני עלי אדמות. והנה שמעו הבריות את קולה החרישי, ובשעת מבוכה היה מישהו גם בא לשאול בעצתה. היא היתה מנגבת את פיה בממחטתה ומחווה בזהירות את דעתה. היתה בדבריה איזו אהדה, אמהות מחממת.

תמר ספגה מאת האשה הזקנה הזאת, אשת המעשה והלב, כל אותם הלהטים היהודיים – את ההסתגלות לתנאים ואת הנפש הרחימאית, המבינה בדמעות זולתה.

בניגוד לאמה היתה תמר נערה תמימה, עיניה השחומות שחרתרות הביטו אל העולם ביושר לב וטרם הבחינו בחודי צפונותיו.

עכשיו הוטל על בנימין להביא את הנערה השחומה הזאת, ששמלתה הקצרה היתה מגלה את רגליה הדקות הקנומות, מהאדיץ לעיר הבירה. בפעם הראשונה יצאה תמר לדרך כה ארוכה. מובן שסבתא פסיה טרחה לא מעט להכין צידה לדרך, ובסלים ובמזודות נארו ממאפה הבית, מן התבשילים, הצלי והטגן; גם ביצים שלוקות וחלות שבת, להבדיל, לא נעדרו.

תמר היתה פקוחת עינים, ובנימין הוצרך לגייס את מלוא ידיעותיו כדי להשיב על שאלותיה. היא השקיפה בעד החלון, ועולם ארוך עבר לעיניה בשעות הנסיעה; בפעם הראשונה ראתהו.

אך הנה התקרבה הרכבת אל עיר הבירה, ובנימין שאף רוח לרנחה. בבית הנתיבות של קיוב מזומנת היתה להם פגישה מפוארת. נדחקה הרכבת אל תחת כיפת הזכוכית הענקית, התחילה שרשרת הנוסעים, בשקיהם ובמזודותיהם, נמשכת אל דלת היציאה, בלטו פה ושם כתמי הם הלבנים של סיברי הסבלים ואותיות הפח המנומרות, עטפו נשיפות הקטר העצלתניות העצומות מהומת חלוף זו. היה בוקר מלבב בסוף אוגוסט. אישם משחזו הסתיו את כפות רגליו הרכיכות, אך בוקר זה עדיין היה בו מימות החמה, עדיין זרחה השמש, עדיין היו מעילי הסתיו של האנשים חבויים בארונות ובארגזים, עדיין היו הצוארים מגולים. את פני בנימין ותמר הקבילו רחל, פירוצ'קה וסולומון. תמר הבחינה הראשונה בקבוצה. "הנה אמא!" קראה, ואז ראה גם בנימין את האשה ואת הזוג המזהיר. הנשים באו במגבעות קש ובחולצות משי, אך חולצתה של רחל היתה תכולה ומושכת את העין; בתצחוקה הבהיקה מרחוק. תמר ממהרת אל אמה, האם והבת מתחבקות ומתנשקות בקול

צחוק. גם סולומון ופירוצ'קה נצמדים אל תמר. לבסוף-מתקרב אל הקבוצה בנימין חלכה, עמוס סלים ומזודות. "מה שלומך, בנימין?" שואלת רחל בשפה רפה, ופונה מיד אל תמר.

קרה ומקפאיה הפגישה. לעומת זה באה-לחיצת-יד חמה של סולומון, ופירוצ'קה מושיטה לבנימין את חיוכה הנפלא. חלק הגון מהמטען עור בר לידו סולומון. המולת דברים. "נו, מה שלום אמא? ועסקי היין והתמד של אבא?" – "אח, כדי-שלא לשכוח: ר' דויד-השוחרט ואסתר עושת-האטריות, וכן גם הנוער ההאדיצאי, ביקשו במיוחד למסור לכם דרישת-שלום לבבית." – "ועוד מתרחצים בפסיוול? המים עוד חמים?" – "מתרחצים? ודאי שמתרחצים..."

בערב התכנסו אנשים אלה בחדרה של רחל פייגין. אל השולחן ישבו חמישה אנשים. בעריכת שולחן ובקישוט היתה רחל בת-חול. הפעם הועלו על השולחן מטעמיה של פסיה הזקנה, ורוח האדיץ הבהיקה ברחוב דובינין. גם בקבוק יין לא נעדר, אף הוא מתוצרת האדיץ.

כן, היה זה ערב נעים. מלבד בעלת-הבית ובתה ישבו אל השולחן שלושה סטודנטים. כי פירוצ'קה עמדה יפה בבחינותיה ונכנסה לאינ-סטיטוט המדיציני השני. שוב אין היא תלמידה ירוקה של בית-ספר תי-כון, אלא בחורה רצינית, אשת-איש הלומדת באינסטיטוט לרפואה. סור לומון פייגין מוסיף לשמש צלה ואסירה של זו. הם גרים עכשיו בסימ-טה הפיליפובית, אשר בה הוקצה חדר קטן לזוג הצעיר. החדר נמצא בחצי-המרתף, אולם שטח-מצער זה הוא נוה חיבה ונעורים, ובו מולך האושר.

סולומון קם ממקומו ונושא נאום קצר לכבודם של האיש הזקן והאשה הזקנה שנשארו בסימטת-הגנים הרחוקה. מלים חמות אחדות, שהזכירו את ידי האם המקומטות בעירת-המולדת. כל חמשת המסובים שתו את כוסותיהם, גם תמר לגמה מכוסה הקטנה. היא עייפה מטרדות הדרך, עיניה נעצמות מאליהן. רחל פותחת בהכנות לשינה, מציעה את מיטתה של תמר. חיוך נוגה מופיע בפניה, ושיניה מבהיקות ונודפות ריח פטל ונקיון.

השעות צעדו אל האבדון. עוד מעט תגיע שעת-חצות. פירוצ'קה וסולומון הקדימו ללכת – זקופי-קומה, יפיי-תואר, עטורי כנפים. בנימין התעכב מעט בחדר כשהוא מביט אל תמר ששקעה בשינה עמוקה. רחל יושבת אל השולחן, והם משיחים מעט בחדר השקט הזה. "עליך ללכת,

בנימין, "אומרת רחל, "כבר השעה מאוחרת." דברים תפלים! אין בני-מין מרגיש בקולה של רחל את הפקודה המותללת. "הנה הבאתי לך את תמר," לוחש הוא, וגם אלה דברי-הבאי. הכל רואים כי הנערה הגה זה הובאה, כי היא ישנה פה, בחדר. עיני בנימין מבקשות דבר-מה, דורשות ומתפללות. רחל שואלת ללא כל קשר אל הדברים הקודמים: "וכי לא היו לך נערות בהאדיץ?"

מה כאן - קנאת נשים? או המשך המשחק? בנימין עונה על השאלה בלי לקמץ בפרטים. גאלינה לבובנה, האשה המנומשת והפטפטנית, רחל בוריסובנה וחתימת-שפמה, נאטאליה ויקטורובנה, שמשו בהמי ויקר היה בה - שמות אלה הוזכרו בחדר השוקט, בלחש. שניהם דיברו עכשיו בלחש דברים תמוהים. "חוץ ממך לא ידעתי אשה, רחל!" אומר בנימין, ושניהם יודעים כי שקר הוא, עורבא פרת. "אף אני כך, בנימין!" לור חשת האם הצעירה.

הצגה בשנים, ללא צופים. אך משהו מחויב רתח בלבם של שני השחקנים. ליל-אוגוסט צונן הלך ונדם בחוץ. הקטר תקע שוב את תקי-עותיו - שתים קצרות ואחת ארוכה. בנימין הביט אל תמר הישנה, שניהם הסתכלו זמן-מה בנערה העצובה. אחר-כך מצא בנימין עוז בלבבו, כיבה את החשמל ושלח את ידו אל האשה הטובה הזאת שחיק-תה לו, ושהוא חיכה לה במרחקים, היה לה לבעל, לנער פוחז, לאח ולגבר.

חלק שני

בעיר-הבירה התחילה תמר מבקרת בבית-הספר, בכיתה החמישית. פה למדו הנערים והנערות בצוותא ושפת דיבורם היתה רוסית מוסקבאית קשה, שונה בתכלית מהאוקראינית של האדיץ. אולם תמר היתה חוטר מגוע העברים, וכשרון ההסתגלות בא לה בירושה מאבות-אבותיה. עבר חודש, קדשים, וחבריה לפיתה שוב לא קראו לה "חחולקה".* היא התחילה לדבר במבטא הרוסי הנכון. אולם בדברי רבים היה עליה להסתכל יפה, היה עליה להעמיק שורש בקרקע החדשה.

כל אותו החורף היה בנימין בא לרחוב דובינין. הוא היה שמח במצאו את רחל לבדה בבית; אולם גם כשהיתה נוכחת הבת לא היה מצטער. מה זה היה לרחל? ככל שהיה בנימין נעשה לה בן-בית כן נעשתה אדישה יותר. שוב לא היתה מקבלת את פניו בעינים נוצצות. זה היה חלקו של בנימין במחיצת האשה ההפכפכת. רגשות עמוקים היו זרים לה, הכל שימש לה ענין למשחק. היא היתה כבת שלושים ושלוש, ויש אשר היו אנשים הופכים פניהם ומסתכלים באשה נחמדה זו. אולם רגליה הקלות נוטות היו לרמוס, ופעמים הרגיש בנימין את עצמו כאחד הנרמסים. סוף-סוף התחיל להוקיר את רגליו מרחוב דובינין ושקע בספרים ובלימודים.

השנה כבר היו בנימין וסולומון סטודנטים של הקורס הרביעי. לאט-לאט הלכו והיו הבחורים לאנשים. סולומון זנת את אֶרְחוֹ המלבב והמכור ער במין החלש. שוב לא נמשך אל כל חצאית של בחורה נאה, אל בת-צחוק מצודדת, עינים כורות בור. לא, עכשיו נרצע סולומון אל המזוזה, וידה הרכה של פירוצ'קה אחזה בהגה. פירוצ'קה שקדה על תורת האב-טומיה, עסקה בעבודת-הבית וגם השתדלה לבנות קן-קבע לזוג ולאפרור חים - אם יבואו. ואמנם, עם האביב, משהופיעה השמש בשדרות-הבתור לות וברחוב קאלוגה והירק הענוג ביצבץ לאֶטוֹ מחרכי הקרקע, ראו אולמי האינסטיטוט וחדרי המרפאות בנערה זו שבהרות וכתמים משריגים הופיעו בפניה.

* חחול - בן-כפר, כינוי לאוקראינים בפי בני רוסיה הגדולה

ככל הנשים ההרות היה עכשיו בפירוצ'קה משהו חצוף-עלוב ומסכן. האויר הדחוס של חצי-המרתף לא פעל עליה לטובה. ראיסה איסאקוב-נה, אמה של פירוצ'קה, היתה מסתכלת בה ונאנחת: כה רכה הנערה, נחת לבה, עוד לא מלאו לה י"ט שנים - והרי לך! זה גורל האשה. גם האב, היהודי הצועני זלמן שוטלאנד, חמל על בתו הצעירה, שיסורי הריון התחילו משתקפים בעיניה התכולות ופניה החוריו ונזרעו כתמים. נראה שסולומון כתב איזה מכתב לאמו.

חיש-מהר בא המענה. "מה שינך?" כתבה פסיה באידיש טהורה. "הצרמוניות והפקפוקים בין אנשים קרובים למה הם באים? וכי אין פירוצ'קה, שתחיה ותאריך ימים, עצמם ובשרם? הנה בא האביב, נשמע קול פעמי הקיץ. בואי הנה, פירוצ'קה, ולא תדעי מחסור בכל. אם ירצה השם, תנחוי פה ואחר-כך תלדי בשלום את הנכד או, אדרבא, את הנכד-דה. למה לך להתחמץ עכשיו במוסקבה? פה תמצאי אויר יערות ושדות..."

ככה כתבה פסיה הזקנה אל כלתה אסתר. במכתב היתה צרורה גם בקשה להביא לימי-הקיץ את תמר'קה. משתעממים הם בהאדיץ בלי העז הזאת.

על אף הריונה היו. המושכות נטויות. בידיה של פירוצ'קה, ועל-פיה קם כל דבר. סולומון הוצרך לנסוע לחדשי יוני-יולי לאוראל לשם הת-מחות במקצועו בבית-החרושת, וראיסה איסאקובנה היתה רק נאנחת - היתה באפיה איזו רכיכות, ולעולם לא יכלה לכפות את רצונה על בני-הבית. כל עין נישאה איפוא אל פירוצ'קה. היא החליטה לנסוע. חודש מאי חלף, ועל חלונות חצי-המרתף התדפק יוני. ברחובות ובגיי-נות עמדו בתקפם השמש, הירק, הפרחים, האבק והשרב. בכיתה החמי-שית של בית-הספר נסתיימה עונת-הלימודים, ולכן הוחלט כי תמר תסע עם פירוצ'קה להאדיץ. סולומון ובנימין התכווננו לנסוע לשם ביו-לי. רחל טרם יכלה לצאת לחופשה, היה עליה לעבוד עד אוגוסט בטרסט.

אלה היו התכניות. אולם רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום. ביום השבת, ב-21 לחודש יוני, ליוו בנימין ורחל את תמר אל בית-הנתיבות. היה ערב כליל-פאר. המונית הביאה את האנשים וחפ-ציהם אל בית-הנתיבות הקורסקי. כל המשפחה ליוותה את פירוצ'קה: זלמן, ראיסה איסאקובנה, שהיתה מרבה דברים כדרכה, ואחר-כך,

בבוא שעת הפרידה, גם בכתה. באה אחותה הבכירה של פירוצ'קה, הלנה, היא ובעלה שאול לויך - המסגר והממציא. רק סולומון נעדר, זה כשבועים עבד בבית-החרושת באוראל הרחוקה.

הפעם נסעו פירוצ'קה ותמר דרך חרקוב, רומודאן, לוחביצ'י. עליצות ורוממות-רוח שררו הערב בקהל הנוסעים והמלווים. צחוק ונשיקות ופרחים ועשן-סיגריות. צילצל הפעמון, אי-שם נשמעו נביחות הקטר. היתה שעת הערב, אולם הכוכבים טרם יצאו. חלונות מופזים ניצנצו בברקם האחרון. צומת מסובך של מסילות-ברזל היה הולך ומתכווץ במרחקים. שוב נשף הקטר נשיפותיו העצומות. מטר הנשיקות והדבר-ים גבר. הרכבת יצאה בכיוון הים השחור - לטואפסה, סוצ'י ולשאר מקומות-הבראה. לא ייפלא, איפוא, שמצב-רוחם של הנוסעים היה מזהיר. הפעמון צילצל צלצוליו האחרונים. ארבעת המלווים עמדו ליד החלון הפתוח. מתוך חלון הקרון ביצבצו ראשיהן של שתי הנערות. פיה, עיניה, פניה של תמר צחקו ושמחו ללא הפוגה. היא ידעה כי בהאדיץ מחכים לה סבתא פסיה, נהר פסיל, חברותיה. "מאמוצ'קה, היי-שלום!" קוראת תמר. מן המלווים בכתה רק ראיסה איסאקובנה. בממחטתה הפווצה בין אצבעותיה ניגבה את עיניה. פירוצ'קה לא בכ-תה, אך בת-צחוק חירות קפאה בפניה. צפירה פילחה את הערב החמים. הקטרה ניסה לזוז ממקומו, אך הבלמים לא נפתחו כראוי, ועוד שתי צפירות הוטלו לתוך הערב המאפיל. הפעם זע הקטר, האופנים התחילו להסתובב. בתחילה צעדו ארבעת המלווים עם הקרון ועם החלון הפתוח. שוב נשמע קולה של תמר: "מאמוצ'קה, היי שלום! אני אכתוב לך!" המלווים התחילו לפגור, ועכשיו הוצאו הממחטות לשם נפנוף. העין האדומה בונב הקרון האחרון עוד היתה רומזת זמן-מה, ואחר-כך כבתה גם היא.

המלווים יצאו אל הכיכר המאפילה. רק אֵל הגורלות ידע מדוע היתה פירוצ'קה כה חירות בעמדה אז בפעם האחרונה לפני החלון. ביום הראשון, 22 ביוני, בקרוב הרכבת לחרקוב, שמעו פירוצ'קה ותמר על פרוץ המלחמה. מטוסי גרמניה הפציצו את קיוב, מינסק, סמור לנסק. בחרקוב ראו הנוסעות את רוב החלונות מואפלים. קדרות ירדה על העיר. פני הנוסעים, אשר אך אתמול היו צוהלות וזוהרות, הודאגו בבת-אחת, ורובם ירדו בחרקוב מן הרכבת כדי לחזור הביתה, אל עיר-הבירה. פירוצ'קה פיקפקה - ריבונות-של-עולם, כלום יאים לה לבחורה

בעלת-רצון זו, שלעולם היא המחליטה, ספקות ופקפוקים בשאלה זו, שאלת החיים והמוות? "מה את חושבת, תמר, לחזור הביתה או להמשיך להאדיץ?" פונה פירוצ'קה אל תמר בכיוונה להקל קצת מן האחריות שנפלה פתאום על כתפיה. "הוי, פירה, נסע הביתה, להאדיץ!" עונה תמר: היא עוד לא השתרשה יפה בעיר-הבירה, האדיץ היתה לה בית-אבותיה.

שתי הנוסעות הגיעו לתחנת האדיץ. היה בוקר-קיץ נפלא. בעוז וברתת ניסר צפצוף הצפרים בחלל. לאטם נעו אמירי הצפצפות בהתגנב אליהם הרוח הקלילה; העלים, ירוקים מזה וכסופים מזה, רישרושו והתהפכו כה וכה, והיו כמתביישים. גינת-הפרחים העגולה הגדורה שבכיכר שרה גם היא את שירתה הצנועה. השמים היו תכולים, טהורים ועמוקים. האבק עוד היה רובץ תחתיו דומם. דממה מרשרשת, רצופה קריאות תרנגולים נדירות, שלטה בעולם.

אף כי נשלח מברק לבשר את בוא האורחות, לא הקביל איש את פניהן. והזקנים היו בטוחים שפירוצ'קה ותמר תדחינה את נסיעתן מחמת שעת-החירום. אפס מרדכי בעל-העגלה, הקצב לשעבר, וסוסי פאווליק באו לבית-הנתיבות כדרךם מימים ימימה. היה אך היום השלישי לאחר פרוץ המלחמה, והעולם עדיין לא חזר לתוהו-ובוהו.

פירוצ'קה ותמר ישבו בעגלתו הרעועה של מרדכי ופניהן אל סימטת-הגנים. רחוב רומני השתרע לפניהן, הוא הרחוב הראשי בהאדיץ. השמש כבר יצאה לעמלה, זוהר הציף את הגגות השלויים. אי-שם, בקרן רחוב, עמד חייל וחגורת המסכה נגד גאזים תלויה על כתפו באלכסון. בנימוס זע האבק לרגלי הסוס, ליוה את אופני העגלה. הוא לא התנשא למרום - עוד טל-לילה נצמד אליו והרפינו לאדמה.

שתי הנוסעות גמעו מן האויר הרענן מלוא חזן. פירוצ'קה שתקה, אולם תמר גילגלה שיחה ערבית עם מרדכי הזקן. הם הכירו יפה זה את זה, ומרדכי בעל-העגלה היה מעורב עם הבריות. בשנים כתיקנן היו ימים אלה, ימי סוף יוני, עונה בווערת למרדכי. אלה היו ימי הכינוס לקייטנים. מדי יום היתה הרכבת מביאה את הנשים וילדיהן. מרדכי היה מקביל את פניהם ומובילם בעגלתו - משפחה-משפחה ומחזור חפצה.

שנה זו אינה דומה לקודמות. פרצה המלחמה המטורפת הזאת - ריבון העולמים, רק זו נדרשה להשלמת התמונה! קייטנים חדשים - לא סימן

ולא זכר! אלה שכבר באו צוררים את חפציהם וחוזרים לכרכים. השעה שעת-סכנה, ומוטב שלא להתרחק מן הבית ומן הבעל - מי יודע מה ילד יום? כך הן אומרות, הקייטניות, ועיניהן מפוחדות, ומברקים מת-עופפים אנה ואנה, ומרדכי בעל-העגלה שוב טרוד למעלה ראש בנסיעות לתחנת האדיק.

כל זה הוא מספר עכשיו לתמר בבוקר-הקיץ הזך. קולו מתון ושכיה, קול של חולין. מה לו ולמלחמה? הכל יצאו מדעתם, הכל, אולם הוא עומד מן הצד. מי יגע בו לרעה?

ומרדכי בעל-העגלה רוקק ריקתו, מושך במושכות, מצליף בשוטו: "נו, פאווליק!" פירוצ'קה שותקת. היא יושבת בעגלה המתנדנדת והחור-רקת. בעיר קטנה זו נולדה, פה ראתה את ימי-הזהב. והנה משתרע שוב לפנייה רחוב רומני. אילנות שתולים משני עבריו; הבתים וחלונותיהם שטופי-הזוהר דוממים. מרדכי נשתתק. הוא כילה לעשן את הפפירוסה שלו, רקק פעם-פעמים, התכרבל בסודרו האפור והמרופט - ונשתתק.

על אף השעה המוקדמת כבר טיפלה פסיה הזקנה בחצר. "אורחים הבאנו לך!" אומר מרדכי ומצרף למביאים אף את פאווליק. אך זה עומד לו, מנענע בזנבו וארשת פניו סוסית. תמר קופצת מן העגלה ומסתערת על סבתא. זו טופחת כף: "אוי, הילדים באו!" זרועותיה מחבקות את הנערה הזאת האהובה. "מה גדלת, עו, הרי את בארישניה שלמה!" מיד נשמע בחצר צחוקה של תמר, הצחוק הראשון שנשמע פה למן אשתקד. פירוצ'קה יורדת מעל העגלה בניחותא, כיאות לאשה הרה. הנשים נשקו זו לזו. לבה של החמות היה פתוח לנערה-בת זו. שפתיה של פירוצ'קה היו קמוצות, אולם היא הרגישה כי עיניה רואות את האם.

וכי עוף השמים הוליד את הקול? דבר בואן של הנערות כבר נודע בעיר, וחיים יעקב הופיע בחצר. "לא פיללנו לראותכן!" גם הוא נשק לנערות וסייע להכניס הביתה את החפצים. לאחר שעה קלה אנו רואים את פסיה הזקנה עושה במלאכתה אצל התנור ופניה מבהיקות. האורחות התרחצו לאחר טלטולי הדרך; ריח סבון ובשמים נודף בחדרים. פירוצ'קה מספרת על סולומון, על בית שוטלאנד. ריח חביתה נעים מהלך במטבח. נשמע קול זמזום המיחם. על אף הכתמים, פניה של פירוצ'קה עדינות ונאות. זה לה החודש הששי, ואין סימני ההריון בולטים כל-כך. הם יושבים ארבעתם אל השולחן, והמיחם מזמזם לו

מן הצד. פני פסיה הזקנה קורנות. פרצה המלחמה. בעיר הודבקו מודע
עות מטעם הקומיסריאט הצבאי על גיוס דחוף של צעירים ומבוגרים.
אולם לעת־עתה יושבות הילדות בזה אל השולחן. הם עוד יתעצו
מה לעשות, עוד יראו איך יקום דבר.

בימים הראשונים לבואה נראה לתמר שתמורות כבירות חלו בסימ־
טת־הגנים. הכל כאילו הורכנה קומתו—האנשים, הבתים, האילנות.
האדיץ נתרקנה מאותן בריות טרדניות ועליונות, הקייטנים. היער היה
דומם, רישרש באמירי ארניו, ונשא לסירוגין את לחשו לשמים. הצפרים
ציפצפו בבקרים, הכו בחרטומיהן ורעשו בין האילנות והשיחים. המש־
עולים המעוקלים, שנשאו על כתפיהם מדי קיץ את רגלי הנשים והיל־
דים, נחבאו השתא במסתורי היער, ורק האילנות והעשבים שצמחו
בשכונתם ידעו את סוד קיומם.

חופי הנהר אף הם כמעט נתרקנו ממתרחצים וממשתזפים. לעתים
רחוקות היתה באה הנה חבורה של ברנשים קטנים וגזוז־שער, מתל־
מידי בית־הספר התיכון. והנה הם מתרחצים שעה קלה, אחר־כך מוז־
חים על רגליהם את המכנסים והולכים בשורה אחת—שזופי־גב, יחפי־
רגלים, רציני־פנים. לפעמים היתה נוטה הנה גם פלוגת חיילים עם
סוסיהם. לאחר שהיות ופהיות היו הסוסים נכנסים בזהירות המימה,
שוהים בניחותא, כשצואריהם משתרבבים מעל למים, ועל גביהם—
החיילים הערומים. אז היה מתמלא הנהר צהלת בחורים וצהלת
סוסים.

מש־תקף הקיץ הלכה והשתררה מתיחות בהאדיץ. כך בעולם הגדולים.
אולם תמר וחברותיה ברחו מעולם קודר זה והיו מבלות את שעות
הבקרים על גדות נהר פסיל. על־פי רוב נמצא בחברתן גם קים וורטמן,
נער־השעטנו מחרקוב, שגר אף השנה בבית אגריפינה אנדרייבנה.
קים היה לראש חבורת־נערות זו. עכשיו היה כבן ארבע־עשרה, וכבר
התחיל צל של חתימת־שפם מבצבץ על שפתו העליונה. תמר היתה
אדישה כלפי חתימת־השפם, אולם שרקה גינצבורג אולי הוסיפה לסבול
בחשאי. ברם בנימין היה רחוק מכאן.
מועקות־נפש בחוף פסיל.

כן, החופים היו עזובים, רק סוסים וברנזים היו מתכנסים פה מדי
בוקר. בדרך־כלל עמד הכל בעינו. כמאז היה גשר־העץ מתוח על־פני

רצועת-המים. עכשיו הועמד עליו משמר-צבא. יערות וילבזבקה הכחילו במרחקים; מעבר להם, במרחקים רחוקים יותר, השתרעו יערות ופרי-ריק רחבי-הידיים. מעבר משם שכנו העיר זינקוב, העיר פולטאבה, העולם כולו.

והמלחמה נמשכה. מעט-מעט תקפה חרדה את עולם המבוגרים. בתחילה גויסו הבתורים, אחר-כך בא תורם של האמידים בשנים. שמועות רעות הגיעו להאדיץ. התושבים התחילו עוקרים מן העיר, ואחוז היהודים ביניהם גדול. בחודש יולי ובחצי אוגוסט עוד היתה רכבת האדיץ-רומני מהלכת יום-יום, אחר-כך - מדי יומים. באוגוסט התחילה מהלכת לסירוגין, וההפסקות נתארכו. בעיר עוד לא קמה בהלה, אך היהודים היו יוצאים אחד-אחד, שנים-שנים. אולם קצתם, רובם זקנים וחולים, לא היו מסוגלים לצאת לדרך רחוקה. היו גם שלא עמדו על גודל הסכנה ולא האמינו בה.

איך יכול, למשל, לצאת לנדודים ר' דויד השוחט, הזקן בן השמונים, שכמעט נסתמא לחלוטין? מלאו ימיו של האיש, חשך עליו העולם. אך אם אתם סבורים כי בא סופו של ר' דויד, אינכם אלא טועים. עדיין הוא חי, נושם, מגשש במקלו ופוסע לאטו, יוצק את שיחו לפני האלוהים בשמים. או, למשל, אסתר עושת-האטריות. תשעים וחמש שנים! ההיית מימך, אחי הקורא, בן תשעים וחמש? מכל-מקום, אשה בת גילה אינה מסוגלת להיטלטל מעיר מכורתה להרי-חושך. יש לה בית שקערורי, ספסל בחצר, בת לא צעירה ששמה נחמה, אומנות לא גרועה. זהו עולמה של אסתר, בו היא מושלת, ואין היא מתיראת מפני המלחמה הזאת. מלחמות לא מעט ראתה האשה בימי חלדה.

אך אם ישישים כאלה אינם יכולים להינתק מהאדיץ, מדוע אינו נמלט על נפשו אהרן גינצבורג, הגבאי? ומשפחתו הגדולה? טעמים הרבה לדבר, והטעם הראשון - נר-התמיד על קברו של הרבי הזקן. מי יפקד על אור הדורות אם יסתלק אהרן הגבאי מהאדיץ? לפני שנים רבות ראו עיניו של ארקי את צדיק הדור, בעל הגבות העבותות והקול העמוק, החודר ללבו של אדם. מי היה ארקי? ספק רוצח, ספק מטורף. והנה ציווה עליו האיש הקדוש ללכת להאדיץ ולהתפלש על קברו של האדמ"ר ר' שניאור זלמן. אז עוד היתה קהילת האדיץ במרום תקפה. עכשיו מתערער אותו עולם, הולך ומתערער יום-יום, שבוע-שבוע. הנה באה המלחמה הזאת, מלחמת גוג ומגוג. מי יעמוד

איפוא בפרץ? מי יסעד רוח האנשים הנכאה? וכי לא רוחו הקדושה והתקיפה של הרבי הזקן?

והגבאי השחור, שאיש לא הסמיכו לכך, מבלה את רוב שעות היום בשטיפל שבבית־הקברות, שומר על שביב האש. ודוקא עכשיו, בימי־הטירוף, נתרבו הבאים אל הקבר הקדוש. נשים וזקנים באים, כל אחד ונגעו, חליו, צרתו. אהרן הגבאי כותב להם פתקאות בלשון מעורבבת עברית ואידיש.

הטעם השני – משפחתו הגדולה. נחמן גויס לצבא, ומשכורתו, ששימך שה סעד־מה למשפחה, נעלמה עמו. חסיה סיימה השנה את הטכניקום לחקלאות ונסעה לפולטאבה. משם נשלחה לעבוד באחד הקולחוזים. היא היתה נערה פעילה וקלת־תנועה, ואפשר היה לשער שתחזיק מעמד גם בתנאים קשים ביותר. חנקה נשאה נפשה לנסוע לקיוב. אבל כיצד אפשר לנסוע בשעת הרת־עולם זו? והנה חנקה, שרקה, לייבל, שמעון, אבקה, מירוצ'קה וריבוצ'קה – שבעה בנים ובנות, ובסך־הכל תשעה אנשים בבית. קא סלקא דעתך – לצאת למסעות עם אפרוחים אלה! גם פה, בהאדיץ, לא קלה פרנסת עדה כזאת. ברם יש קורת־גג, יש גינה בחצר, זרועה תפוחי־אדמה וירקות, יש פרה ברודה, ומה יהיה שם, באַבאקואציה, על הילדים?

אהרן הגבאי סבור שעליו להשליך את יהבו על השם יתברך. מה שיהיה על כלל ישראל יהיה גם עליו ועל משפחתו. הרי יהודים רבים עוד נשארו בהאדיץ. למשל, המחוננת הכרסנית, חיה שרה ברמן. מזמן שפרצה המלחמה והגרמנים שטפו את אוקראינה נשמעים דיבורים משונים מפיה של המחוננת. אוי, לא שכחה חיה שרה את החנות ה"קולוניאלית" בכוברויסק, שהיתה פורחת בשעתו, בעוד בעלה יעקב ברמן בחיים. עדיין היה הדוד המנוח חיים זיידל מדריך את מנוחתה. עכשיו הם גרים ארבעתם בשני החדרים הקטנים שברחוב וקזאלני – גולדה עברה לגור אל בעלה, וחדשים אחדים אחר חתונתה ילדה במזל טוב בת נחמדה, שניתן לה השם אהובה; עוד לא נמלאו לה ששה חדשים. גולדה נשתקעה עכשיו. כולה בעניני־בית. פינוי החדרים, כביסה, גיהוץ, והעיקר – הטיפול באהובה. אולם אין היא רוטנת – זה יעודה בחיים, להיות אם ואשה.

כן, מאוד־מאוד נשתנו חייה של המחוננת הכבודה, חיה שרה ברמן. למען האמת, לא נותרו לה עתה אלא עניני הכלכלה – קניית המצרכים,

ההתעסקות במטבח, וכן גם הקשקוש בלשון. שתי מלאכות אלו חביבות היו על קרובתו של הדוד חיים זיידל המנוח, והיא עשתה בהן במסירות נפש. אולם הראשונה תבעה כסף במידה כפולה ומכופלת. אם קודם, עד חתונתו של ברמן, היתה משכורתו מספיקה לשני אנשים - הרי עכשיו נשתנו העתים. ראשית, משפחה בת ארבעה אנשים. השנית, אין ימי-מלחמה דומים לימי-שלום. והשלישית, כלה זו שתחיה ותאריך ימים, נאספה בבית בעירום ובחוסר-כל. זה סופו של מי שמתחתן עם משפחה קבצנית. ימים נאים באו עליה לעת זיקנה!

וחיה שרה, הבקיאה בהלכות שוק, מיקח וממכר, התחילה לעשות אילו עסקים חשודים בצרכי-אוכל. במזוה הקטן הופיעו שקי קמח, כדי חמאה, מיני גריסים, סוכר ועוד סחורות-מכולת. התחילו באות הביתה קונות, רובן יהודיות, וחיה שרה מתלחשת עמהן, מוכרת דא והא - וכל זה בסודי-סודות.

גולדה אינה מתערבת בעסקים אלה, גם לה די עבודה. פעמים היא מביאה לבית אביה מעט קמח או סוכר, פעמים התינוקות באים אצלה שנים-שנים ואינם יוצאים בלי ארוחה. אבל החמות הבשרנית רעה עינה בכך. עוד זה היא חסרה - לעבוד בשביל משפחתו של המחותן המטורף, היושב בטל ימים ולילות בשטיפל!

ככה מתחילים קמעה-קמעה ריב ומדון בין הכלה והחמות. בזו האחר רונה התעורר יצר הרע של אהבת-הבצע והקמצנות. המלחמה הולכת ומתפשטת על אדמת אוקראינה. מי יודע? ייתכן שהצורך יגיע עד האדין. אבל מה פירוש הדבר? לעקור כשוטים אלה, המפקירים את רכושם ובורחים למזרח? לא מניה ולא מקצתיה! עוד נשאר לה לחיה שרה מעט שכל במוחה. אף אם יבואו הגרמנים, חס ושלום, אפשר יהיה לחיות. אין חיה שרה מאמינה בדיבות שמפיצים העתונות והשלטונות על אכזריות הגרמנים. אירופה היא אירופה. הדוד חיים זיידל, נשמתו עדין, היתה לו דעה משלו על אירופה.

ברמן הוסיף לעבוד במספרה. זה היה בן, בעל ואב נאמן. הוא אהב וכיבד את אמו, אולם איש סביל היה מעודו, והסכין לשמוע בקול אמו. משום שהיה קצר-ראיה לא גויס לצבא, אולם שני ספרים גויסו ונתוספה לו עבודה במספרה. לא היה מחסור בלקוחות. היו נכנסים גם חיילים, גם סתם אזרחים, נערים ונערות וזקנים וכל מיני בריות, ויוסף ברמן עמד על רגליו, מספר ומגלח ומרסס מי-בושם על שער ראשים וסנ-

טרים מגולחים. אחר־כך היה חוזר הביתה ושלשתם היו אוכלים בצוותא את ארוחת־הצהרים הדשנה. בהאדיץ התהלך הקיץ, ועם ערב אפשר היה לראות בגן־העיר את הזוג ברמן. אותו קיץ היתה תזמורת־צבא מנגנת בגן־העיר. על אף השמועות על השתלשלות המלחמה היו הערב־בים חמימים, מלאי בושם ועגמה. במסילות הגן התהלכו נערות וחיי־לים, פצחו זרעונים ועישנו סיגריות־מחורקה.

ובלילות היתה חיה שרה, עייפה מעמל היום ומקיבתה המלאה, מנחרת בניחותא בחדר הסמוך, וברמן היה מחבק את אשתו הצעירה, וזו היתה נלחצת אליו ברטט, מריחה את ריח מי־הבושם הממלא את החדר האפלולי. בפנית־עולם חשאית זו עמדה עריסתה של אהובה. נשימת הפעוטה לא נשמעה בחדר, אולם גולדה מרגישה תמיד במציאותה. חוטים דקים נמתחו בין הילדה ואמה. רק המוות יכול להפריד ביניהן.

אביו של קים וורטמן גויס לצבא. מאמו נתקבל מברק: "יישאר קים לעת־עתה בהאדיץ". לקים כבר מלאו ארבע־עשרה שנה, ולפעמים היה מתפאר לפני הנערות שיברח אל הצבא האדום. דבריו היו מכוונים לתמר, אולם עיניה החומות של הנערה התרישו. "ג שנים – עדיין אין זה גיל הבשל לחיות־פרידה.

בערבים יוצאים הילדים אל גן־העיר. השמש נוטה מערבה, מתעממת לאטה. תזמורת הצבא משמיעה מנגינות־לכת ומנגינות־מחול. מצעד עצל של נערות נמשך בשדרות, פה ושם משובצים ביניהן חיילים ומדיהם הירוקים. עמוקה מאוד הדממה בפנית־עולם נידחת זו.

ילדי היהודים מבלים מדי ערב בגן־העיר. רובם – מתלמידי בתי־הספר המקומיים, ורק תמר וקים – מתושבי הכרך. הילדים מדברים בשפה מעורבת, חציה אוקראינית וחציה רוסיית, ויש אשר הנימה היהודית המובהקת מתבלת שפה בלולה זו. בשנה האחרונה סיגלה לה תמר בעיר־הבירה את הלשון הרוסית הנקיה, וזו כאילו משמשת מחיצה בינה לבין שאר הילדים. אף קים וורטמן, נאד נפות זה מתרקוב רבתי, היה משתפל כלשהו במחיצתה של תמר.

כן, תמוה הדבר כמה קים משפיל גברותו בזמן האחרון. אגריפינה אנדרייבנה לא היתה מרוצה מבן־אחותה, ויש שהיתה נוזפת בו. הראיתם כזאת? אין הנער יושב אף רגע בבית. הוא בא אך לאכול, אוכל בחטיפה ואץ החוצה. מה מושך אותו שם?

הוא הדבר, העז השחרחרת הזאת, תמר פייגין, מושכת את קים אליה כבצבת. הוא מקדים לבוא לגן־העיר אחרי הצהריים, וכן גם בא הראשון אל חוף הנהר בבקרים. הוא הסתפר אצל ברמן, ונוסח תסרקתו - החדיש ביותר. חולצתו הלבנה משולשלת יפה לתוך מכנסיו המגוהצים, ותגורת־העור מבליטה את גורתו התמירה. מה היא רוצה עוד, נערה מגוחכת זו, בעלת הרגלים הדקיקות והארוכות? עיניו של קים מכוונות תמיד אליה, אולם אין היא רואה ולא־כלום, עודנה בחיתוליה...

בת הגבאי שרקה גינצבורג - חברתה הקרובה ביותר של תמר, אף כי היא בכירה ממנה בשנה וחצי. והנה נפגע עולמה התמים של שרקה. ערפל מתוק וחם, ספוג נהייה וחלומות, עטף את לבה.

רוח תזוית שררה אותו קיץ בין הילדים השוטים תחת שמי האדיץ, שהיו מתקדרים והולכים. בעולם רעמה המלחמה, כססו בלבבות השמר עות הרעות - אולם זה היה ענינם המר של הגדולים.

בחייהם של הגדולים לא חלו לכאורה כל תמורות. פסיה הזקנה מור סיפה לעשות במלאכות־הבית. חיים יעקב יוצא מדי בוקר לעבודתו בבית־החרושת הקואופרטיבי ליינ־פירות ולתמד. יום אחד באה הפקודה למסור את כל מלאי הבקבוקים לשם התגוננות מפני טנקים. אולם לאחר שנאספו הבקבוקים עוד נשארו החביות, ותוצרת בית־החרושת לא נתמעטה.

סיכומי לשכת־הידיעות המועצתית מדכאים היו, השמועות - מלאות פחד ובהלה. מדברים על הסכנה הצפויה לקיוב. רבים יוצאים את האדיץ בעגלות. עכשיו באה הרכבת לכאן אחת ביובל, וקשה השגת כרטיסים כקריעת ים־סוף. בולמוס של בריחה תקף את הכל. "גם עלינו לזוז, חיים יעקב, פן נחמיץ את השעה!" לוחשת פסיה בלילה. באישון לילה הן באות, השמועות הרעות, מתיצבות לפניך מלאות זנעה. לחיים יעקב דעה משלו. לא קל להניח את הבית, את הכבודה שנצטברה במשך עשרות שנים. פרט לזה - שפירא אינו נוסע, גם משפחות גינצבורג ורוזנקראנץ נשארות. ברוך השם, עדיין לא מועטים היהודים בהאדיץ. כל זה אומר בלבו חיים יעקב, אולם אל פסיה הוא מדבר בלחש על פירוצ'קה. מצבה של פירוצ'קה מחייב זהירות. אולי נשארו לה עוד ימים אחדים, וטלטולי הדרך עלולים לקפח הן את האם, הן את הנלד.

"נחכה עוד זמן־מה!" לוחש הזקן.

בחדר מושלת עלטה, החלונות אטומים, פסי-נייר דבוקים על-פניהם
באלכסון. בכל שְחֹר וקדרות. עיגולים משונים מרחפים מסביב לעינים.
השינה אינה באה לגוף המדוכדך. פסיה נאנחת חרש, לבל תישמע
האנחה בחדר הסמוך שבו ישנים הילדים. באה, באה שעת מצוק.
פירוצ'קה כמעט אינה יוצאת החוצה, אף כי נאה הטיול לאשה
מעוברת. היא מבינה, כי היתה לנטל כבד על בני-הבית. שלשום אמרה
לפסיה: "עליכם לנסוע, ואני אישאר. לי לא יקרה כלום." עיניה
התכולות והפקוחות הביטו היישר אל האם הזקנה.

והנה עוברים עוד ימים אחדים. תמר משוטטת בחוף הנהר, בגן-
העיר, מבקרת בקולנוע. רק לארוחת-הצהרים מתכנסת כל משפחת
פייגין. הזקן שב מבית-החרושת, תמר - משיטוטיה. בחדר הגדול עורכת
פסיה את השולחן, וארבעת האנשים - שלוש הנשים והזקן - אוכלים
את ארוחתם. על-פי רוב הגדולים שותקים ותמר - מפטפטת. גם זו
שמחה פורתא - לראות בין האנשים הקודרים את הנכדה הפטפטנית
הזאת. שגדלה במשך השנה ועיניה התחילו מבריקות. לא עברו ימים
מועטים מאז בואה ממוסקבה, והשמש הכתה בכל עונה בעור הנערה
העדין, והוא נתכסה שלפוחיות ובהרות למכביר. אך עונת הבהרות
והצריבה חלפה חיש-מהר, ועתה יושבת אל השולחן נערה צועניה
ומגבבת דברים.

אחר ארוחת-הצהרים מתיחדת תמר עם ספרה. דודתו של קים, אגו-
ריפינה אנדרייבנה, עבדה בספרייה, ובהמלצת הנער קיבלה תמר לעתים
ספרים נדירים. עכשיו קראה שנית את "שלושת המושקטרים". אטום
רם-היחס, פורטוס הענק התמים, אראמיס שאין תוכו כברו, שוחר
הקתוליות והמין היפה, ועל הכל - ד'ארטאניאן, הבחור הגאסקוני
המפואר, שרוחו עשויה לבלי חת - כל אלה צודדו את לבה של תמר,
והיא שקעה בספרה בדבקות. המלצתו של קים עמדה לה לתמר לקבל
ספרים טובים גם בשביל פירוצ'קה.

עתים היו דמעות עומדות בעיניה של פירוצ'קה. בבקרים היתה
מאחרת לשכב במיטתה. העובר התרוצץ בבטנה, והיא האזינה בפנים
מרוכזות לתנועותיו. אכן באו ימים, ואשה זו נעשתה קלה לדמעות!
המכתב האחרון מסולומון בא באמצע יולי. סולומון גויס לצבא.
בחמימות, באהבה, בתקוה נכתב המכתב, וסיומו כך: "אם לא נתראה,
פירוצ'קה, כוכבי, הנה הוטל עליך לחנך את ילדנו. תקותי היא, כי

תמלאי את חובתך באמונה". שורות אלו של הבחור הפוחז העלו שוב דמעות נסתרות. מה זה היה לפירוצ'קה? עדיין לא מלאו לה עשרים שנה.

יום אחד בא מברק ממוסקבה, מבית שוטלאנד. על בית-החרושת שבו עבדו שוטלאנד הזקן וחתנו שאל לויין נגזרה גזירת פינוי, והם נוסעים כולם מזרחה, לגליל צ'יליאבינסק. "בואו כולכם אלינו". "בואו כולכם אלינו!" וכי קל לצאת לדרך כה ארוכה וקשה עם פירוצ'קה, שימי הריונה ספורים?

ככה חלפו ימי אוגוסט. לילה אחד אחזו צירי-לידה את פירוצ'קה. הזקנים קפצו על רגליהם, הודלק התנור לשם חימום מים, מחדרה של היולדת בקצו לסירוגין צעקות חנוקות. רק תמר הוסיפה לישון. לפרקים נשמעו דברי שידוליה של גולדה המילדת, אולם צעקותיה של פירוצ'קה התחילו קורעות שמים. אך הנה הקיצה גם תמר משנתה. חלום-ביעותים תזתה - סחרחורת, רעמים וברקים, מפלצות-זנעה - וניעורה לקול צעקותיה הטרופות של פירוצ'קה. בקרוב האיר השחר, וחיים יעקב יצא בחפזון מן הבית להביא את מרדכי בעל-העגלה. השתלשלות הלידה לא מצא חן בעיני גולדה, מוטב להעביר את היולדת אל בית-החולים. תמר שוכבת במיטתה ומאזינה לצעקות הבאות לסירוגין מחדרה של המקשה ללדת. היא פותחת את החלון ומציצה בגינה. רוח צוננת נכנסת בלאט אל החדר, מעלעלת בדפי דיומא. מעבר לחלון נראים גינת-הירק, שנים-שלושה אילנות, גדר-הקרשים האפורה, ביתו המסור-יד של השכן איואן מאטווייץ' הארקושה. השמש עוד לא זרחה, אולם בפאת השמים כבר מנצנצים אי-שם עקבותיה. עוד מעט תישטף גדר-הקרשים עד חציה זוהר, החצי השני יעולף צל, וקו-אלכסון יהיה גובל ביניהם. תמר עומדת לפני החלון הפתוח, רגליה יחפות, ואך כותונת לעורה השזוף. שוב נשמעת יללת היולדת. תמר חוזרת למיטתה ו"שלושת המושקטרים" בידה. רגע היא שוכבת ועיניה עצומות, והרוח הקלילה מסלסלת בזהירות את שערה. לא, שוב לא תישן הבוקר. סבתא פסיה עוברת בחפזון בחדר, על בהונות רגליה. "אוי, מאמה!" צועקת פירוצ'קה בחדר השני, ושוב נשמעים דברי-השידול של גולדה הזקנה. תמר פותחת את הספר ושוכחת עולם ומלואו. מיד היא שוקעת בעולם הזוממים והמתנקשים - עולם החשמן המפואר ריש'ליה.

בחצר נשמע קולו של מרדכי בעל-העגלה: "נו, פאווליק!" אופני

העגלה חורקים, פאווליק צוהל צהלה ארוכה ומרגיעה. מהומה קטנה
קמה בבית ובחצר. מרפדים את העגלה בקש ובכסתות, מושיבים עליה
את פירוצ'קה. מרדכי הזקן מנצח על המלאכה. לא בפעם הראשונה
הוא מטפל ביולדות.

"נו, פאווליק!" נשמעת שוב הקריאה, ואופנים חורקים בחצר.

הימים שבאו אחר־כך היו גרועים לאין ערוך. מחלקת־היולדות בבית־החולים היתה אז מקופחת—מחצית הבית הופקעה לבית־חולים צבאי לפצועים, אף כי מספר היולדות בהאדיץ וסביבותיה לא פחת. רוב הרופאים גויסו למלחמה.

אנה דמיטרייבנה, האחות הקשישה כלשהו ובעלת השער הנאה, היתה עכשיו המוציאה והמביאה בבית־החולים. היא הקצתה מיטה לפירוצ'קה. אחר־כך עמדה לפני מיטתה והסתכלה בה שעה קלה. חמש מיטות עמדו בחדר. חמש יולדות עשו פה מלאכתן הנשית. אנה דמיטרייבנה נעצה את מבטה בפירוצ'קה, בשערה הפרוע, בפניה הסוב־לות והמיוזעות. זוהי איפוא אשתו של אותו בחור שהיה מבקר בחדרה לפני שנתים?

"אוי, אמא!" פורצת פירוצ'קה בצעקה. אנה דמיטרייבנה מביטה בה עוד זמן־מה, ואחר־כך יוצאת בזהירות מן החדר. על האחות הבכירה של בית־החולים רובץ עול כבד. אמנם מן הראוי היה להבהיל ליולדת זו את הרופא אורלוב מהמחלקה הצבאית. הוא מילד מומחה. אך האחות הבכירה כה עסוקה, כה עסוקה!

בערב החמיר מצבה של המקשה ללדת, מידת חומה עלתה עד למעלה משלושים ותשע. לחיים יעקב ופסיה, שהמתינו כל הזמן בחצר בית־החולים, הודיעו כי מצבה של פירוצ'קה קשה. סוף־סוף הובהל אליה אורלוב. הוא בדק את היולדת והניד בראשו.

נוסף לכל נתקדרו השמים וירד גשם שוטף. תמר סוגרת את החלון נות. הזקנים—בבית־החולים, והיא לבדה בחדר. בחוץ גועשת סערה, מצליף הגשם, רעמים מתגלגלים. אולם כרגיל נשמע בבית קול תקתוק שעון־הקיר. המטוטלת מתנדנדת אילך ואילך.

מישהו פותח בחפזון את הדלת. זוהי סבתא פסיה. מכורבלת בגליי מתה, טיפות מים מטפטפות ממנה. פניה גבוכות ומשולהבות. היא פונה אל תמר בקול נוקשה:

"התלבשי, תמר, ונצא!"

"לאן נלך? הן גשם בחוץ!"

"הגשם נפסק. עלינו ללכת! פירוצ'קה חולה מאוד."

הזקנה ונכדתה יוצאות החוצה. הגשם נפסק, וקשת רבת-צבעים מפלסת לה נתיב בין העבים הכבדים. עוד השמש מסתרת, אך כבר נשמע קול פעמיה. הקשת חוצה את פני השמים. בעולם מושלת לח-לוחית, בגינות רובץ הירק, רוה ומטפטף. ריח עסיסי של אחר גשם, של פרחים, עשבים ודקלים תועה באוירו של עולם.

שתי הנשים פונות אל בית-העלמין היהודי. רגליהן מבוססות בבצה, מועדות. מאחוריהן מטפחת רוח לחה - חמה ורעננה.

טרם רד הערב, אך בשטיבל אפלולית. אל השולחן יושב הגבאי אהרן גינצבורג. בבת-צחוק חירות הוא מקבל את פני פסיה.

"הנה כתבתי בשבילך פתק מראש. חלוצנה נעליכן!"

הפתק כתוב, כרגיל, חציו עברית חציו אידיש. אולם לפסיה הזקנה דבריי-תפילה משלה. על בהונות רגליהן נכנסות פסיה ותמר למקום קברו של האדמו"ר שניאור זלמן. כמאז חופה כיפת-עץ עגולה על הקבר הקדוש. פסיה מניחה את הפתק בכיפה ומתפללת חרש:

"מורי ורבי, אמתך פסיה בת זליג כורעת אפים ארצה ומתחננת לפניך. הואילה-נא בחסדך הגדול ועלה למרומי-מרומים ועמוד לפני כסא-הכבוד והתפלל לפני הקדוש-ברוך-הוא על האשה אסתר בת זלמן המקשה ללדת.

"אסתר בת זלמן היא נערה צעירה, ועדיין לא ראתה חיים. אסתר בת זלמן כמעט עתה זה פקחה את עיניה להסתכל בעולם, והנה באה עליה סכנת המוות. חוסה-נא, רחם-נא, אל תקח נפשה הצעירה ממנה! "רבנו הקדוש! אנא, הושיעה-נא! הושיעה לעמך בבוא אלינו מר המוות!"

פסיה הזקנה עומדת לפני הקבר ועיניה זולגות דמעות. תמר עומדת מן הצד ושותקת. האשנב הפונה אל בית-העלמין הולך ומתאפלל, אך לעומתו מתבלט אור המנורה הדלה שעל השולחן הזעיר בפינת האוהל...האומנם נגזרה על פירוצ'קה גזירת המוות? כן, לא הועילו לא תפילותיה של פסיה, לא תרופותיו וזריקותיו של אורלוב. לפי השערתו של אורלוב היו כליותיה של היולדת נגועות במקצת ונתפתחה דלקת-כליות חריפה.

פירוצ'קה מתה, אך התינוק נולד חי. בבוקר היה גופה של אסתר בת זלמן מוטל על הרצפה בחדר הגדול שבסימטת-הגנים. פני פסיה הזקנה היו חירות ומקומטות, ועיניה צבות מבכי. הדלת היתה מחבטת

בהיפתחה ובהיסגרה. באו יהודים ויהודיות, ילדים וילדות - שפירא ואשתו, ר' דויד הזקן, משפחת יחזקאל לויטין, גולדה ויוסף ברמן - ומובן מאליו, גם גבאי בית-הקברות גינצבורג. הנשים רחצו את הגוף בפיקוחה של אסתר עושת-האטריות.

כן, בבוא המזות לבית פייגין נתכנסו בו אנשים ונשים, הן ממקורבי הבית והן סתם יהודים. גם קים הנה זה בא, הנער היהודי-למחצה. גם כל חברותיה של תמר. לאט-לאט נאספו כשמונים או מאה איש, שבאו ללניית האשה הצעירה.

השכיבו את המנוחה על המיטה ויצאו לדרך האחרונה. "צדקה תציל ממות!" את קופסת-הצדקה נשא שמש המנין בילומורדיק. זרחה החמה, עננים צחורים תעו בשמים ורוח לחה היתה משוטטת בעיר. אין זאת כי אם בא הסתיו. הערדלים בוססו בבצה; האנשים צעדו בפזיזות, כאילו נרתעו מפני מפלצת עטופת-תכריכים שריחפה באויר בעקבו-תיחם.

הקבר נכרה והתחילה הקבורה. מיד נשמעו פה ושם צעקות ואנקות. דרך נשים! רק אסתר עושת-האטריות לא בכתה. היא עמדה לפני הקבר הפתוח, מקלה בידה וקמטים חרוצים בפניה. לא בפעם הראשונה מלווה היא מת לבית-מנוחתו הצר. עוד נפש אחת לוקחה מארץ התוהו - מה פה לבכות? כשהשנים כתיקנן הן הולכות מבית לבית, היא ובתה נחמה, ומכינות אטריות. הקיץ באה המלחמה הזאת, ואין הלב פנוי לאטריות. אולם החיים הולכים ונמשכים, חיים האנשים ומתים. יבוא יומה ותרד אף היא שאולה.

תמר לא היתה מנוסה בתכסיסי המלחמה הגדולה שאוסרת בת-חיה בימי חייה עלי אדמות. היא עמדה ליד הקבר הפתוח ובכתה בכי-תמרורים. פניה נתכערו, עיניה האדימו, רגליה היו מכוסות רפש וכולה כיתומה זנוחה. קים וורטמן הסתכל בנערה הבוכיה ולבו נמחץ בקרבו. הן גם הוא עודנו נער רך ורואה בראשונה את המוות פנים אל פנים. האנשים עומדים צפופים מסביב לגל-העפר. יהודים מומחים בהורדת מת שאולה מגלים את בקיאותם. נשמעות תפילות "אל מלא רחמים" ו"קדיש". הקולות צרודים. רוח עזה מרעידה את אמירי האילנות, העשבים מפרפרים, שיחי הברקנים זרועים גרגרים אדומים. עלים מתעופפים באויר, מתעכבים אצל המצבות, נדבקים ומדמימים, מתים אף הם.

בערב באים אנשים אחדים לבית פייגין השרוי באבל. חיים יעקב יושב על שרפרף נמוך ומעיין בספר איוב. בחצי גורן עגולה יושבים הזקנים. פסיה מתעסקת בעבודת־הבית ועיניה אדומות. סחים בעיני היום, והכוונה לא רק להסיח את דעתם של האבלים מאסונם. לזוז מהאדיץ, או לא? כשלוש מאות יהודים נשארו בעיר, והם נבוכים ותועי־דרך. על־פי רוב זקנים, חולים או נשים מטופלות בילדים. אין איש יודע את גודל הסכנה הצפויה. רק שפירא מיעץ לכל אחד להימלט על נפשו. היטלר – חיה רעה טורפת. המן הרשע – שִׁיה תמה לעומת צורר זה. יש להימלט, ויהי מה. לולא היה חולה, היה יוצא ברגל את העיר. ואילו עכשיו – אנה ישים פניו? הן ביום צאתו מהאדיץ יבוא קצו. מי שעוד קצת כוח לו – אל יחמיץ את השעה!

בחדר משתררת דממה, רק מטוטלת השעון מתקתקת בלאט. חיים יעקב מפטיר בשפה, פולט אֵילו צלילים מגומגמים בשבתו על ספר האבלים, הוא ספר איוב. הגבאי השחור משמיע דברים אחדים. לא, אין הוא מתכוון לצאת מהאדיץ – על אפן ועל חמתו של היטלר יישאר בעיר. הכל תלוי בגורל, ובשעת־פורענות לא יועילו לך שום חכמות. זכרו את עשרת הרוגי מלכות, יהודים, יבואו לפניכם קדושי ת"ח ות"ט. אם גרם מזלך – תישאר חי, ואם לאו – מה יועילו הקפיצות והבריחות הללו? פרט לזה, אם יצא את העיר – מי ישגיח על נר־התמיד?

דברים אלה נשמעו בחדר, וכאילו נפלטו מפי איש שדעתו מבולבלת עליו. חיים יעקב ניתק מאיוב ופותח בשיחה על הנכד. הוא, פייגין, מסכים עם שפירא ומיעץ לכל אחד נסיעה מהאדיץ. אותו עצמו מע־סיקה בעיית הנכד. יש להביא את התינוק בבריתו של אברהם אבינו. "היכן התינוק עכשיו?" שואל שפירא.

ביום מות פירוצ'קה הפילה "גויה" מִכְרָה אחת, והיא הסכימה לאסוף את ילדה של פירוצ'קה. החליפין הם לפי רוחה, ויש לשער כי תשאיר אצלה את הילד גם להבא, עד יעבור זעם.

עכשיו נשמע קולה של סבתא פסיה. הזקנים משתתקים ומקשיבים יפה לדבריה.

"לדעתי, עלינו להשהות את המילה. מי יודע הצפוי לנו? אם, חס ושלום, ייכנסו הגרמנים להאדיץ ויתחילו לקצץ ביהודים, הרי מילה זו עלולה לקפח את התינוק ואת המינקת גם יחד."

מתחיל הדיון בין הזקנים. ריב עומד לפרוץ בין גינצבורג ושפירא.

האחרון נוטה לדעתה של פסיה – פיקוח נפש שאני. גינצבורג סבור, כי דוקא אם יזלזלו במילת התינוק יקפחו את נפשו. הפעם אין חיים יעקב תמיט-דעים עם פסיה. מה כתוב בתורה הקדושה? "ערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו – ונכרתה הנפש ההיא מעמיה". חיים יעקב חוזר לספר איוב. מה מבינה אשה בעניני מילה וערלה? הוא השוחט והמוהל לשעבר, יודע יפה את חשיבות הדבר: יבוא היום השמיני ללידתו של התינוק, ונערוך לו ברית: כדת משה וישראל. שוב מרים שפירא את קולו. הוא מדבר במרץ, ללא כל פקפוק. המצב חמור. נפסקה התחבורה ברכבת. יש לצאת מהאדיץ, ויהי מה. הזקנים שוקעים בהרהורים מרים, גם תמר פה. היא שומעת את קול הדממה שקמה בחדר.

באחד בספטמבר, בתשע בבוקר, מצלצל הפעמון בבית-הספר התיכון. תמר יושבת על ספסל אחד עם אניה אהרנסון – בת-גילה וחברתה הנא-מנה. שתיהן עברו לכיתה הששית. אניה – פטפטנית וצחקנית; נערה קלת-ראש, ואילו תמר כבר טעמה מעט טעם טלטולי החיים, ונסיון זה אולי יעמוד לה בימי הצרה הגדולה. השיעור הראשון היה שיעור בהיסטוריה, אולם המורה רומן נאזאריץ' איואנצ'יק פותח בשיחה על עניני-היום. זה כשלושים שנה יושב הוא בהאדיץ, מלמד בבית-הספר התיכון, ומטפל בשעות-הפנאי בגינת-הירק. הוא ידע את סוד הגישה ללבות הנוער. הבדיחה האוקראינית הקלילה היתה מבצבצת תמיד מתוך דבריו, ותלמידיו אהבוהו. אולם הפעם לא התבדת. אותה שעה נכנס תלמיד כיתה גבוהה ולוחש משהו באזניו של רומן נאזאריץ'. מנהל בית-הספר מבקש להפסיק את השיעור ולכנס את התלמידים באולם. תלמידי כל הכיתות התכנסו באולם. המנהל סראפים איואנוביץ' קארפנקו, עולה על הבמה ונושא נאום מוקדש לבקבוקים, בניגוד לאיואנצ'יק לא אהבו התלמידים את קארפנקו. זה היה איש כבן ארבעים וחמש, בעל פנים חלקים, ללא חתימת-שער, חוטם ישר וחד, מצח קטן שבלורית שער. זיפני משורבבת עליו, שפתים דקות המכסות פה ששיניו לקויות וקול חורק, סנטר בולט ועקשני. כזה היה קארפנקו. עיניו, כמוהן כחליפתו המגוהצת יפה, היו אפורות. משהו היה יוצא

דופן בגופו. כתפיו הרחבות לא התאימו לרגליו הדקות ולקומתו הגוצה. המנהל נראה כגיבן, אף כי עמוד־שדרתו ישר היה. ובכן, סראפים איואנוביץ' נושא נאום מוקדש לבקבוקים. נתקבלה פקודה לגייס את התלמידים לאיסוף בקבוקים בין תושבי האדיץ. הטנ־קים של האויב דורסים את ארצנו. בגופם מעכבים חיילינו את חדירתם לעומקה של הארץ. נחוצים בקבוקים ודלק.

לאחר הנאום הקצר מחלקים את התלמידים זוגות־זוגות ושולחים אותם לחזור על הבתים לשם איסוף בקבוקים.

"תלכי אתי?" שואל קים את תמר. גם הוא לומד בבית־ספר זה, כיון שנשאר בהאדיץ. אולם הוא נער מבוגר, תלמיד הכיתה השמינית, ותמר מתביישת ללכת אתו. מוטב לה לצאת עם אניה. למה הוא כרוך אחריה, קים וורטמן זה? מדוע אין הוא הולך עם מישהו מבני כיתתו?

בשנים כתיקנן לומד קים בתרקוב. זה לו היום הראשון בבית־ספר זה, ועדיין אינו מכיר בו איש...

והנער נועץ בתמר את עיניו הבולטות והנוגות, ודבר־מה מאלץ את הנערה דקת־הרגלים להסכים לבקשתו. התלמידים מתפזרים זוגות־זוגות. לתמר ולקים הוקצה אזור סימטת־הגנים. בעליית־הגג של ביתם, ידעה, ובמרתפו לא מועט הוא מספר הבקבוקים הריקים. הם נשתיירו מאותן השנים שבהן היה סבא עוסק ביינאות פרטית. בשעת־חירום זו יתר בודאי סבא על בקבוקיו.

אחד בספטמבר. אף כי השמש מציפה את הרחובות והגנים, כבר בולטות בהרות־כמישה צהובות בירק. מכוניות־משא רחבות טעונות מספוא זוחלות זו אחר זו בכביש. כל הנהגים - חיילים. התנועה במס־לת־הברזל נפסקה, והמספוא מוצא מן העיר במכוניות. החנויות חלקן פתוחות, חלקן נעולות. ממסעדת בית־המלון בוקע ריח בשר צלוי. קול קריין הרדיו נשמע מתוך הלוע השחור של הרמקול: "מאת לשכת־המודיעין המועצתית". הידיעות אינן משמחות.

את חיים יעקב לא מצאו בבית, ותמר פונה בבקשתה אל סבתא. זו פותחת ברצון את המרתף ומראה להם ערימה של בקבוקים.

דלת המרתף פתוחה לרנחה, אולם הפינות אפלוליות. לאט־לאט מת־רגלות העינים לאפלולית. שני התלמידים פותחים בריכוז הבקבוקים. בת־צחוקה של תמר חירות ומזהירה, ושיניה מלבינות באור הקלוש.

מאמה ירשה הנערה את שיניה הנאות. קים אותו בידה ומבקש ללחצה.
דברמה סותם את גרונו, רק עיניו מדברות.

"מה אתה עושה, קים, חצוף שכמותך!" היא עוקרת את ידה ומסמיקה
כולה. לא, מוטב היה לה ללכת עם אניה אהרנסון.

גל הבקבוקים המאובקים נערים על קרקעית המרתף. ריחות תפור
חי־אדמה ומלפפונים מלוחים רודמים פה זה שנים רבות. עד שעתו
האחרונה יזכור קים את המרתף הצונן ואת ריח המלפפונים הכבושים.
כל אותו היום ולמחרתו טיפלו בבקבוקים. ביום הרביעי, שלושה
בספטמבר, בשעה האחת־עשרה בבוקר, טעמה האדיץ טעם הפצצה
ראשונה. ברחובות נשמעו פתאום יבבות הצופר. שני מטוסים נראו
בשמים. הם זימזמו לסירוגין כנרגנים, אחר־כך נשמע קול צפצוף
מתקרב ובא – והנה התפוצץ הרעם. הפצצה השניה, שנפלה כעבור
דקה, עשתה שמות בשוק. בהאדיץ לא היו מפעלים בעלי ערך צבאי,
ובית־ההרושת לתמד וליין, שחיים יעקב פייגין היה מנהלו הטכני,
היה טיפוסי לגבי תעשיתה של עיר זו. כיכר השוק, שהיתה מלאה
אדם, הסבה את תשומת־לבו של הטייס הגרמני.

אותה שעה היתה תמר בבית־הספר. הלימודים עדיין לא התחילו.
התלמידים הדיחו את הבקבוקים. הם נתחלקו לבריגדות בנות ארבעה
או חמישה. האחד היה מביא מים מן הבאר הסמוכה, והשאר מטפלים
בשטיפת הבקבוקים ויבושם. קים, מזוין באסל ובדליים, היה מספק
המים. הנוער התלוצץ, ומפעם לפעם נשמעה הפקודה: "קים, מים!"
מתוך אנתה מגוחכת היה קים נוטל את הדליים הריקים ופונה אל
הבאר.

משנשמעה צפירת־האזעקה הוכנסו התלמידים לחפירות שבחצר
בית־הספר. מתוכן הציצו ראשיהם של הנערים והנערות אל השמים
הגבוהים ואל המטוסים שעכרו את פני השמים.

הפצצה הראשונה נפלה אי־שם במרחק – הטייס התכוון לפגוע בגשר
נהר פסיוול. אולם קול ההתפוצצות השניה, בכיכר השוק, החריש לשניות
מספר את אזני התלמידים בחפירה, וגל־האוויר העז הממם במקצת.

לאחר הבהלה שולחו התלמידים הביתה. והנה תמר וקים נמצאו
שוב הולכים בצוותא. נראה שעבודת הבקבוקים קירבה אותם במקצת.
הם צועדים ברחובות, ולא סחור־סחור, אלא דרך השוק. פה הם רואים
קבוצת אנשים – צוות המשמר האזרחי: סניטרים, כבאים, נהגים שהת־

כנסו סמוך למקום המעשה. כעשר סוכות-ממכר נהרסו בשוק, ואחדות מהן עלו באש. שתי סוכות שימשו כאטלזים, וריח בשר צלוי עמד באויר. כשנים-עשר נפגעים נשאר. בשוק – רבים לא הספיקו לנקוט אמצעי-זהירות. אשה אחת נהרגה. כפרית כבת עשרים וחמש. הרסיס פגע בראשה. שלולית זעירה של דם קרוש ומוח לבנבן. בדרך-כלל היה נדמה, כאילו שקעה האשה בשינה עמוקה. בידיה היה מכווץ סל שזיפים כחולים-שחורים, מנצנצים.

"ילדים, הביתה! אסור-פה לעמוד!" נשמע קולו של אחד הסדרנים. המלחמה, שעד כה לא נתנה-אותותיה בהאדין, באה אליה בהפצצה הראשונה. בבית פייגיין נתכנסה שוב אותו יום חבורה של יהודים – סימטת-הגנים ובית ה"מנין" שימשו מקומות-כינוס ליהודים. שפירא פותח בפזמונו הרגיל.

"רבותי!" הוא אומר. "צריך להימלט, להציל את הנפש. אם רבים מן הנוצרים נוסעים מכאן, עלינו היהודים – על אחת כמה וכמה."
כרגיל מאזינים היהודים לדבריו. אכן, היה בזקן תשוש זה כוח פנימי, שאולי נתקיים בו עוד מלפני שלושים שנה, כשהיה האיש בתקפו ועסק בצרכי הציבור. היתה לו אז משאת-נפש אחת: "בית יעקב לכו ונלכה..."

פסיה הזקנה נאנחת. ראשית, במה נוסעים? היכן יקחו אמצעי-תובלה?

מדברים קצת על כך. אתמול קנה איציק שטיינברג סוס ועגלה בעשרת אלפים רובל. סחורה זו הולכת ומתיקרת מיום ליום, אך מה לעשות באין ברירה?

ר' דויד השוחט נושא אף הוא נאום קטן ומעודד. מה הרכינו הכל ראשיהם, שואל הוא, ומדוע איבדו לחלוטין את שיווי-המשקל? לא, יגידו-נא בפירוש, בלי עקיפין – היש לנו, שואל הוא, אלוהים בשמים, אם לא? וכי מה סבורים הם, חזר העולם לתהו-וובוהו, אין עין צופיה, נשארנו כצאן בלי רועה? אם כך הם סבורים, הרי צודקים אותם החברים ה"בוסיאקיס" האומרים: לית דין ולית דייין, והאיש כישר בעיניו יעשה.

הוא מוסיף לדבר, האיש הסומא הזה, שבמשך שמונים שנות חייו ראה לא אחת את נפש האדם העכורה, ובכל-זאת לא הטיח דברים כלפי שמיא: הוא מאמין כי כל דעביד רחמנא לטב עביד. וכי מה

הם חושבים – כלו כל הקצין? לא, מה ששייך לו, לשוחט הזקן, יודע
הוא יפה מה עליו לעשות. בטחון, יהודים, בלי בטחון קשים, אוי, קשים
החיים!

"ר' דויד!" אומרת פסיה. "מה מתוקים היום דבריד, שתחיה ותאריך
ימים!"

פסיה – אם וסבתא עבריה, ועל אף נסיונותיה זקוקה גם היא לאיזה
משען. שפירא לא אמר הפעם כלום, רק עיניו היו עצובות, חקנו
הקלוש, שמעולם לא צמח כראוי, היה עלוב כפלים.

הנכד עדיין בבית-החולים, וזה הקשר היחיד. המונע את בית פייגיין
מלצאת את האדיץ. זאת דעתו של חיים יעקב. דאריה פטרובנה,
המינקת, מסכימה להשאיר אצלה את הרך הנולד. אולם איך זה נוסעים
ומניחים פה נפש בלי להכניסה בביתו של אברהם אבינו? יש לחכות
עוד ימים אחדים, למול את הנכד, ואחרי-כן לצאת לגולה – אם יהיה
צורך בזה. מי יודע? אולי עוד יתרחש נס מן השמים. הקדוש-ברוך-
הוא יכול להפוך את הקערה על פיה, והיטלר ינחל מפלה, וימים ישובו
לקדמותם...

פה שופך שפירא קיתון של צוננים על ראשו של חיים יעקב. שוב
הוא בא בשלו. אסור לאבד זמן. הסכנה הולכת וקרבת. הנה באה ההפ-
צה הראשונה, מעכשיו יפציצו בכל יום. החזית אינה רחוקה, השלטון
נות הצבאיים מוציאים מן העיר מזון ותחמושת.

נכנס יחזקאל לויטין. השנה לא בא אביו להאדיץ. הוא נשאר בחדר-
קוב, ומן הסתם יש להם שם צרות משלהם. פסיה מכניסה את יחזקאל
לחדר השני. אין להגיד ששיחקה לו השעה לשלומיאל. זה, לא לחינם
היה ברל לויטין מלא תרעומות על תכשיטו. כל פורענות שבאה לעולם
נופלת מן הסתם בחלקו של ביש-גדא. זה. בתחילת המלחמה עבד
יחזקאל בטחנת-הקיטור. היה זה מפעל צבאי שסיפק קמח לחזית. לכן
לא גויס יחזקאל. אשתו מרים היתה עסוקה בעבודת-הבית. השנה
גידלה שני חזירים – מה תעשה וצרכי הבית מרובים, וההכנסות מור-
עטות? משכורתו של עובד בטחנה מהי? ארבע מאות רובל לחודש!
וכי אפשר בסכום זה לספק צרכי המשפחה? השנה מלאו לו ליקל
חמש-עשרה שנה, והבחור, בלי עין הרע, גדל ונתמתח, ויהיה צורך
לתפור לו תליפה חדשה. אבריו ממש חורגים מגדרם...
כלפי מה מספר יחזקאל לויטין דברים. משעממים אלה? הוא יושב

אל השולחן ומדבר במתינות על הילדים ועל החזירים ועל אשתו מרים שקורטוב שיבה כבר זורק בשערה, אך עדיין היא מלאה רצון ומרץ לעמוד בכל כוחה לילדיה ולבעלה. פסיה מבינה לדבריו של יחזקאל. היא מעמידה לפניו כוס תה ורקיקים. היא אומרת בלשון רכה:

“סעד־נא, יחזקאל, את לבך!”

כוונת הדברים המשעממים המסופרים היא, איפוא, שקשים מזונותיו של אדם כקריעת ים־סוף. שניהם, הוא ואשתו מרים, עובדים כחמורים, והתוצאות זעומות מאוד. ועתה המלחמה הזאת! המשכורת לא נשתנתה, והיקרות גדלה מיום ליום. עכשיו צפויה גם סכנת־חיים. בקיצור – רע ומר! נוסף לכל, בסוף אוגוסט חלתה בתו הצעירה, לאה. ממש, בטר עניא אזלא עניותא. משכיבים אותה במיטה, נותנים רפואות – עושים הכל. אלא מה? מחלה זו של הילדה מונעת אפשרות יציאתם מהאדיץ.

יחזקאל גומע את התה. זהו אדם פשוט, בלי חכמות, ושכם אחד עם מרים הוא נלחם בקשיים הגדולים שבחיים. היום קיבל הזמנה לבוא בערב לקומיסריאט הצבאי. אין זאת כי אם פקודת־גיוס. והילדים מה יהא עליהם? מה תעשה מרים לבדה עם יקל, הנער הפרא, השקוע יומם ולילה בספרים, ועם לאה, הילדה החולה?

“קח עוד רקיק, יחזקאל!” אומרת פסיה בקול רך. היא מסתכלת בידיו המגושמות, בגופו החזק, היא שומעת את קולו התוהה ומרגישה בו נחמה של חולשה. מעייך־רחמים נפתח בלבה של האשה הזקנה.

“מדוע אין מרים נכנסת אלי? תבוא ונתיעץ מה לעשות.”

יחזקאל שותה עוד כוס תה ולועס רקיק טעים. בבית זה, במחיצתה של פסיה, מרגיש יחזקאל את עצמו בטות מעט יותר, מוצא פה קורטוב מרגוע.

“הוי, הדודה פסיה, לו ידעת כמה קשה לעזוב בימים אלה את מרים, את הילדים!”

“לא היחיד אתה המגויס לצבא, ולא היחידה היא מרים. מה שיהיה על כל האנשים יהיה גם על משפחתך. אלוהים לא יעזבנו.”

יחזקאל קם לצאת. לפי האמת, בא להיפרד, ויש לו גם בקשה גדולה. תשימ־נא עין על מרים ועל הילדים. אם, חס ושלום, יבואו הנה הגרמנים ולא תהיה אפשרות להימלט – תשימ־נא עין על משפחתו.

יחזקאל לויטין בוטח בפסיה הזקנה, הוא יודע כי זו אשה נאמנה בצוק העתים. שעה קלה הוא עומד בפנים מודאגות. הם לבדם בחדר – הוא וסבתא פסיה. היא הסכינה לשבת בית, לקבל פניהם של הבעל והילדים הבאים מן החוץ, להרגיש במצב־רוחם המשתנה מדי יום. הפעם עומד לפניו האיש המגושם הזה, יחזקאל לויטין, בעל אגרו־פיה־הברזל והעינים התמימות. היא חשה את הסערה המתחוללת בלבו. הוא זקוק לתנחומים, אבל כיצד יכולה היא, האשה החלשה, לנחם, אם הגלים מגלגלים גם אותה אל החוף הקודר הנעלם?

”יחזקאל, אל תדאג! גם מלחמה זו תחלוף, אם ירצה השם, ותחזור הביתה, ותמצא את הכל בריאים ושלמים.”

הוא מקמץ את אגרו־פיו ואומר חרש ובכוח עצום: ”הה, היטלר הארור! בידי הייתי מחנקו!”

”אל תירא ואל תדאג! נשים עין על מרים ועל ילדיך. לך והכה את היטלר בכל כוחותיך!”

זאת היתה ברכתה של פסיה לאיש העוזב את עירו ואת משפחתו, לדמים ולמוות, ויוצא אל המערכה באגרו־פיים קמוצים ובלב קרוע.

אתמהה! בוילבובקה, בביתה של הדודה נאסטיה, עוד נשתיירו קיני טנים – סטיפאן בוריסוביץ' איידלמן, קלארה אילינישנה, לידה, גם וזרה עוזרת־הבית.

עם בוא האביב באותה שנה הורע מצב בריאותו של סטיפאן בוריסוביץ'. בכרך קשה האביב שבעתים לחולי־שחפת, והרופאים האיצו בפרופיסור שיצא השנה מלנינגרד בהקדם: מחלה זו יש ותהליך מואץ לה.

ככה באו סטיפאן בוריסוביץ' ומשפחתו לוילבובקה, כשבועים לפני פרוץ המלחמה. לידה אף היא הצטרפה הפעם אל הוריה – אכן ה”רומן” שלה עם בוברוב לא היה בר־קיימא.

בויליאוגוסט היתה בריאותו של סטיפאן בוריסוביץ' רופפת מאוד, והנסיעה מהאדיץ לא היתה בגדר האפשר. כן הגיעו שמועות רעות מלנינגרד. הדרך הביתה היתה כמעט חסומה, ואם לזוז – יש לנסוע לאוראל. מצבו מנע נסיעות כאלו, והיה עליו להישאר במקום.

סטיפאן בוריסוביץ' חשב את עצמו לבקי בהויות העולם. הוא היה סבור שבמקרה הגרוע ביותר, אפילו ייכנסו הגרמנים להאדיץ, לא

יפגעו בהם. אמנם, יש שמועות שהם מחסלים את היהודים, אך בעומק לבו לא האמין לשמועות אלו. הכיצד? כלום נהפכו לקאניבאלים? ואפילו הם רודפים את היהודים – בו, בסטיפאן בוריסוביץ' איידלמן, ובמשפחתו, לא יגעו לרעה. בדרכונו רשום הוא כרוסי, וכך גם אשתו ובתו. קשה להאמין שיפגעו ברוסים זקנים וחולים.

והנה נשארה משפחת איידלמן בוילבובקה. לא שפר חלקו של סטיפאן בוריסוביץ'! החלונות מכוסים וילאות צהבהבים, מחשש ההצטננות. מיטתו של החולה עומדת ליד הקיר מול החלונות המוגלגים. מעבר לחלונות משתוללת המלחמה, וסטיפאן בוריסוביץ' שוכב על ערש־דוי, ובטחונו הגדול ביציבות הסדר התקיף, הקיים מששת ימי בראשית, מתמוטט והולך.

מיום פרוץ המלחמה כמעט נפסקו הקשרים בין סטיפאן בוריסוביץ' לבין הוצאות הספרים הטכניים. אולם אין זאת אומרת כי דללו מקורות עבודתו. עכשיו הוא יוזם חיבור חדש. במשך שנתיים אפשר יהיה לכתוב את הספר. וסטיפאן בוריסוביץ' ניגש אל המלאכה, ואמנם כותב במשך הקיץ שלושה פרקים – פרק לחודש.

בתחילת ספטמבר החמיר מצב בריאותו. וכן גם נפלה קלארה איינישנה למשכב. טיפות־הכוחל והטבליות שהיתה בולעת חדשים רצוי פים – עכשיו פג כוחן. עורבא פרח! אכן, אותו רופא הומיאופת קירילוב נמצא רמאי. ומשנעלמה האמונה בקירילוב פגה גם ההשפעה המדומה של תרופותיו. שוב תפחה בלוטת־המגן, בולטות העיניים, וקלארה איינישנה הולכת ורזה משבוע לשבוע.

האומנם בא הקץ על משפחת איידלמן? גם על לידה עברה הכוס, גם נפשה נדרסה מעט, ושוב אין היא אותה הבחורה הקורנת שתיק־התוים מתנוסס בידה. את כל לבה נתנה לבוברוב, והוא התעלל בה – לאחר כמה חדשים של חיי־צוותא חזר אל קלאנה ואל בנו סיריוז'ינקא. אין זאת כי ה"רומן" עם לידה בא לשמש כאמצעי־נגמם בקלאנה. על יחסיה עם אותו סטודנט יהודי ביער וילבובקה. לידה היתה לו איפוא פרקקית, שבה רקק את בוזו. לאשתו. הוא לא היה חוזר אליה אילמלא סיריוז'יה. הילד במה נטא? – כך אמר בוברוב ללידה בלילה־הפרידה.

והנה הוצרכה בתו העדינה של הפרופיסור לחסל את התוצאות. לאחר ההפלה חזרה לבית הוריה, שבורה בגופה וברוחה. היא הוסיפה לנגן את שופן, אך ניגונה העמיק כלשהו, הופיעו בו צלילים מלאי דכדוך

וסבל. משבאה לוילבובקה התאמנה זמן־מה בביתו של המורה איואנ־צ'וק, בפסנתרו המבורך מתוצרת בליטנר. שיעוריה המשעממים עם טאניצ'קה, בתו של רומן גאזאריץ', אף הם נתחדשו.

המלחמה הפסיקה עיסוק זה. אותו קיץ נדמו הפסנתרים, וכלי־הנשק נשאו קולם. רק במועדון הצבאי היו נערכים לפעמים קונצרטים, ולידה היתה מוזמנת לנגן סולו או לשם ליווי. הקונצרטים היו נדירים, ולידה לא יכלה לעזוב לעתים קרובות את הוריה החולים. היא ידעה שבהח־מרת מצב בריאותם אשמה במידה רבה התנהגותה האוילית עם אותו צנים יבש, עם בוברוב. סוף־סוף נמצא שאת המהלומות הקשות ביותר ספג לא סולומון בעל האניקדוטות, אלא היא, לידיה סטיפאנובנה, הפסנתרנית בעלת־החלומות.

אולם מה לא יעשה הזמן? חטאות מי לא יכפר ונגעי מי לא ירפא? בזמן האחרון הרבתה לידה לשוטט בעיר. יש וראה לא רק במועדון. עתים היו נטפלים אליה קצינים. והנה עוברת ברחובות האדיץ מכונית ובה אחד, שנים או שלושה קצינים, וביניהם יושבת בת הפרופיסור המהולל מלנינגרד. במחיצת גברים חזקים אלה מוצאת היא תנחום־מה לחיים הקודרים בוילבובקה.

כן, באה עונת־הגשמים על וילבובקה, ביער השתרר שעמום אפל ריקני, הכל טחוב ומרופש, שמועות רעות וזחלות באויר.

גלאשה שהתה כל ימיה־קיץ ביער וילבובקה ובראשית ספטמבר חזרה הביתה אל אמה נאסטיה, כיון שהוחלט להעביר את גן־הילדים מהאדיץ לאחת מערי המזרח. נשארה, איפוא, גלאשה בוילבובקה.

בשנה האחרונה חלה תמורה כבירה בנערת־הבר. היא כבר היטיבה קרוא וכתוב, ועיניה האפורות הביטו נכחה, ללא זהירות ודוקרנות. גם חזותה נשתנתה לטובה. עכשיו היתה זו בחורה תמירה כבת י"ז, שיערה פשתן וגזרתה דקה. שמלתה ונעליה לא היו גסות עוד, גם מחלפותיה נקלעו בטעם והיו מצומתות יפה לראשה. מריה סרגייבנה, מנהלת גן־הילדים, קנתה לה עוד באביב מעיל שצבעו הולמה. גלאשה נתחבבה מאוד על הילדים. היא ידעה, נערה מוזרה זו, את סוד ההתחבבות על התינוקות בגן־הילדים. תססה בה איזו רוח־חיים צוהלת. גם מריה סרגייבנה אהבה בכל לבה את העלמה העליזה הזאת. והנה בא היום, בחודש אוגוסט היה הדבר, כחדשים לאחר פרוץ המלחמה, וגלאשה נתקבלה בקומסומול.

בזמן האחרון התיידדה בחורה זו עם סטיפאן בוריסוביץ'. לא אחת נתן לה ספרים לקריאה. פרופיסור זה חולשה היתה לו: הערצת טול-סטוי. שוכב סטיפאן בוריסוביץ' במיטתו ומאזין בעינים עצומות לקריאתה של גלאשה ב"מלחמה ושלוה". משפחות רוסטוב, בולקונסקי, פנר ביזוחוב, קוטוזוב וכו', אותן שנים רחוקות של מלחמה בנפוליון - כל אלה חולפים מתוך-מתוך בחדר האפלולי, שוילאות צהובים מכסים את חלונותיו. קולה הלבבי של גלאשה, הבוקע מעומק החזה, שוטף בחדר.

אחר-כך הם סחים במאורעות שונים, בדא ובהא.

"זוכר אתה את בנימין, סטיפאן בוריסוביץ'?" שואלת גלאשה. והנה נערה חכימה זו מסמיקה לאט-לאט, משפילה עיניה ונועצתן באיזה פרח צבעוני של שטיח הרצפה, מביטה ומוסיפה בלי לשאת את עיניה, ראשה הולך ומתכופף עד שנראית פסוקת שער-הפשתן המתנוצץ באור המנורה העמום.

"בחור טוב!" פוסק הפרופיסור. "משרטט מצוין וחרף מוח. אם יפול בידיים טובות יהיה למהנדס מעולה. גם אני, כשהייתי סטודנט, כן, לאחר שסיימתי את האינסטיטוט ועבדתי שלוש שנים אצל אליס-צ'ל-מרס..."

שוב הופיע אליס-צ'למרס על הבמה! אלא שאין גלאשה מתעניינת במה שהיה לפני שלושים שנה. לפני עיניה צץ הבחור השזוף והמנומש, בנימין, כשהוא מהלך מעבר לאופנים מזה, והיא, גלאשקה, מעבר לאופנים מזה. "אני לא אשכחך, דוד בנימין!" - "גם אני לא אשכחך, לעולם לא אשכחך, גלאשה!" ייתכן שבנימין לא אמר דברים אלה, אך עיניו - עיניו הגידו! הוא נשק את כף-ידה והלך לו.

היא מזדקפת לקול השיעול העז שתקף את סטיפאן בוריסוביץ'. במטבח הקטן עושה מלאכתה וזרה עוזרת-הבית. מבסמוך בא קול טרטור של מכונית, ובקרוב נכנסת לידה לבית. בידיה חבילה קטנה של צרכי-אוכל. היא באה עכשיו בחברת קצינים, ויש אשר היא מביאה הביתה קופסת שימורים וחבילת סוכר. משהו בא עליה על בת-טובים זו. אין זאת כי אם חולשת הנשים אוכלת בה.

וזרה המשרתת מצפה לצרכי-מזון אלה. בחורה מחוסטת זו עובדת זה שנים אחדות בבית קלארה אילינישנה. היא לא חוננה ביופי, אך עשרים וחמש שנים אינן גבול לנערה, ואת וזרה עדיין אי-אפשר לכנות ריבה

זקנה. על אף כי עורה אוהבת היא את הצחוק ואת הליצנות התמימה, ובצחקה היא מרימה את אגרופה הקמוץ אל פיה. הרגל משונה! ולא משום ששיניה פגומות. לא, בתצחוקה של זרה מגלה שני טורי שיניים חטובות, ובשעת צחוקה פניה הכעורות נעשות מגוחכות ונעימות.

בזמן האחרון היו האמתלאות לצחוקה של זרה מתמעטות והולכות. ענין אחד הוא כשבחורה כמותה, עוזרת בבית הפרופיסור איידלמן, מתגוררת בימי־שלום בלנינגרד, בתנאי הכרך הנוחים - חשמל, גז, אמבטיה, קולנוע, חברות, לפרקים גם חברים, נשפיות בימי־פגרה, שבהם היתה לובשת את שמלת־המשי הכחולה בעלת צווארון־המלמלה, עונדת לצוארה את רביד־האלמוגים ורוקדת עד כלות־הנפש. וזר־צקה מחוטטת זו היתה לה חולשה לריקודים עוד מימי ילדותה שעברו עליה בפלך קאלינין, באחד הכפרים, לא הרחק מקימרי העיר.

ואילו עכשיו לא היתה לה לזרה אמתלה לשמחות ולצחוק. היא ניהלה את משק־הבית בוילבובקה, וכשנפלה קלארה אילינישנה למשכב היתה ממש לעקרת־הבית. לידה לא נתנה דעתה למלאכות־הבית, היא בחלה בדברים כגון אלה. רק לפרקים היתה מגהצת בגד מבגדיה.

אך אם בירחי־הקיץ, בשנים כתיקנן, עוד יכלה זרה למלא את תפקידה בעזרת קלארה אילינישנה, הנה השנה כרוכה היתה השגת המצר־כים בקשיים גדולים. ההליכה לשוק בימי־הגשמים היתה מטרידה, הקרקע נהפכה לבצה סמיכה, והרפש דבק היה בנעלים. ומלבד זה, גם השוק אינו כשהיה מלפני המלחמה, ולאחר ההפצצה הראשונה כמעט נתרוקן לגמרי. והרי ארבעה אנשים זקוקים למזונות, לסבון, לדלק.

ולבסוף, אזל הכסף והתחילו חליפין של מיני תלבושת במיני מזונות. שמלות אחדות של קלארה אילינישנה ולידה, חלק מן הלבנים, שטיח אחד, חליפה ומכנסים של הפרופיסור - כל אלה כבר נעלמו מן הבית. ומה צפוי להם להבא?

החמירו הענינים בראשית ספטמבר של אותה שנה. הגרמנים הולכים וקרבים להאדיץ, שמועות רעות פורחות באויר. בלילות נשמעים קולות היער מבעד לחלונות. הארנים הגבוהים עומדים וראשיהם בשמים, כסויים קדרות ואופל, מופקרים לרוח הלחה, מרשרשים וקובלים.

דיברנו איפוא מעט, אחיותי ואחי, על הפרופיסור סטיפאן איידלמן ומשפחתו. והרוח הלחה, כמאז, מהלכת בשפלה ובמרומים, נושאת עמה נביחות רחוקות וריח עז של סתיו, ריח רקבון, כמישה ואימה.

בינתיים מוסיפים הלילות להאפיל, וצביונו של סתיו פושט בגנים ובדרכים. ביום עוד יוצאת החמה, שוטפת בזהבה יערות ורחובות. הירק מצהיב לאט-לאט. עלים כמושים מתגוללים באבק חוצות, אך הנה מצליף הגשם על מפולת מצהיבה זו, אבק החוצות נהפך לרפש וקדרות נתלית בשמים.

התחבורה במסילת-הברזל פסקה לחלוטין. נפלה הברה כי נפגעו שני גשרים, והתקוה לתיקונם קלושה. מכוניות-משא מוסיפות לעבור ברחוב הראשי של האדיץ, ובהן תחמושת, שקי תבואה, מספוא. עתים מועברים גם פצועים. החזית הולכת וקרבה להאדיץ.

עוד משפחות יהודיות אחדות יצאו את האדיץ וביניהן משפחתה של אניה אהרנסון. מכל חבריה של תמר לא נשאר עכשיו אלא שרקה גינצבורג, קים וורטמן ורעיה רוזנקראנץ. רעיה, בחורה כבת י"ח, סיימה אותה שנה את בית-הספר התיכון, ומשום-מה דבקה בשאינם בני-גילה. היתה זאת בחורה נאה שקומתה ממוצעת, עיניה עליונות וצעדיה פזיזים. היא גרה עם הוריה בכיכר וורובסקי. לפני המלחמה עבד אביה בתחנת מכונות וטרקטורים מחוץ להאדיץ. עכשיו, בבוא ימי-הבהלה, חזר הביתה. האם, פריידה לבובנה, היתה כבת חמישים - נמר-כת-קומה, בשרנית, בעלת אף עקום ועינים נוקבות. בדברה נשמעה בקולה הנימה היהודית המסתלסלת.

דודתו של קים, אגריפינה אנדרייבנה, מנהלת הספריה העירונית, אף כי בת ארבעים בערך, טרם נישאה לאיש. קים לא רחש לה חיבה - לדעתו, היתה בחולה זקנה ויבשה שחטמה ממושקף, וזה הכל.

בשבעה בספטמבר נסגרה הספריה העירונית "לשם בדיקת הספרים", ככתוב במודעה שנדבקה על הדלת מבחוץ. אגריפינה אנדרייבנה החליטה לצאת מהאדיץ. איזה זבוב עקצה? חוששת היא מפני ההפצצות. מוטב, אומרת היא, לצאת לאחד הכפרים - לזופריק, למשל, בו יש לה קולחוזניקים מפרים, ולשהות שם עד שיתברר המצב. כפרים נידחים כזופריק - מה יש שם להפציץ? ואילו פה, בהאדיץ, אומרת היא, לא ימצאו מנוח. האדיץ - ישוב ניכר, עיר-מחוז, ובה טחנה, מאגרת-תבואה ועוד מסרות נוחות להפצצה.

קים מתנגד ליציאה. לנסוע אל אמו, לתרקוב - בבקשה! אם לא, עליו להישאר בהאדיץ. כך הודיעה גם אמו במברק האחרון. מי יודע מה היתה כוונתה? עליו לציית לאמו, אין הוא מתירא מפני הפצצות...

אלה וכאלה היו טענותיו של קים וורטמן. אולם את הטעם האמיתי כבש בנבכי לבו. בהם טבועה היתה דמותה של תמר, הילדה העצובה דקת-הרגלים. תמוה הדבר, כמה נשתרשה דמות זו בלב הנער אשר אך זה נפתח לחיות משונות ומתוקות אלו. והנה אנו רואים את האיש הקטן, בן הארבע-עשרה, והוא כרוך בימים רעים אלה אחר ילדה פתיה בת י"ב, מבנות היהודים. מי יודע? אולי באים ימים, אשר עליך, קים וורטמן, להתרחק קצת מבני העם הזה ומבנותיו, אם אין ברצונך לשאת גם אתה בגורלו.

קים לא יכול להינתק מנערה שחרחורת זאת. משקפיה של אגריפינה אנדרייבנה אינם מבינים זאת, הם מנצנצים ומתעקשים אף הם. מה ענין מברק אמו לכאן? והכיצד ידוע לה המצב לאמיתו? עליהם לנסוע מהאדיץ. כל עוד היא, אגריפינה אנדרייבנה, אחראית לו, עליו לציית: שטויות!

בקושי רב מוצאת הדודה עגלה להובילם מחר לזופריק. הערב רואה איפוא-קים את פניה של תמר בפעם האחרונה. הם מטיילים מעט בגן העיר ואחר-כך יוצאים בכביש המוליך אל וילבובקה. זה לא כבר חלף גשם, רחץ את פני השמים. ניצנצו הכוכבים. אפס הרוח מוסיפה להלך בשדות, מכה באילנות, מהפכת בעלים הכמושים. קים צועד לצדה של תמר ושותק.

"מה אתה שותק, קים? ספר משהו!"

מה לספר? מחר הוא נוסע מכאן, ומי יודע אם יתראו שוב. מה פה לספר? הן לה, לתמר, אחת היא, אם הוא נוסע או נשאר. אולם לו, לקים, לא אחת היא. קשה לו להיפרד מחברה זו שעמה בילה את הקיץ. לא, מוטב היה לו לברוח אל הצבא!

קולו רועד במקצת. הוא קוֹטף גבעול ונותנו בין שיניו, מזמזם-מצפצף לחן של מה-בכך, ואחר-כך משתתק. רוח הערב גוברת, היקום עוטה אפלולית. קול נביחות עמומות, ספוגות תוגה, מגיע אל אזני הנער והנערה.

ההליכה ברחובות מותרת רק עד שמונה. עליהם למהר, פן יעצרום

המשמר. הם עולים העירה, צועדים במשעול התלול. הרחובות שוממים מאדם. גדרות אפורות ובתים אפלים מקבלים את פניהם.
"ובכן, מה רצית להגיד לי, קים?"

הוא לא רצה להגיד כלום. משעממים יהיו חייו בוופריק – זאת רצה להגיד. הוא יברח מדודתו.

"לאן תברח?"

"להאדיץ."

"אבל הרי אין לך קרובים בהאדיץ!"

"אבוא אליך!"

אין תמר מבינה אף שמץ מרחשי לבו של הנער, אך דבר־מה חמים ונשי צף ועולה בגרונה. והנה פנו עיניה השחרחרות אל הנער הזה, שפניו מסתמנות ומתעממות חליפות באפולית.

"טוב, ברח משם ובוא הנה. אחביא אותך במרתף שלנו."

קול המשרוקית נשמע ברחוב פולטאבה. עליהם להיפרד. בלב ונפש, באדישות מדומה, הוא לוחץ את ידה. "היי שלום, תמר!" היא צועדת בסימטה. שמלתה קצרה, רגליה דקות ושחרחרות. דבר־מה מושך עד מאוד צועד עמה.

"תמר!" נשמעת קריאתו התשאית של קים. אין היא הופכת פניה. הוא עומד זמן־מה ועיניו רתוקות אל נערתו הקלילה, ההולכת ומתרחקת ממנו באפלה.

למחרת נתכנס בבית פייגין מנין של יהודים. סוף־סוף בא יום־המילה. סבתא פסיה הכינה סעודה קטנה לכבוד המאורע. אמנם, מה שנוגע לסעודה, אין התנאים נוחים בזמן האחרון. לאחר ההפצצה הראשונה נתרוקן השוק לחלוטין, ואת הספקת המצרכים נטלו עליהן תגרניות אחדות וחיה שרה ברמן בתוכן. הכפריים היו מביאים מצרכים אל נשים אלה, והללו מכרו אותם בכסף מלא ליהודי האדיץ. גם סחר־החלי-

משרפתה יד המשטרה הרימה הספסרות ראש.

ובכן, בבית פייגין – מנין של יהודים. המינקת דאריה פטרובנה יושבת בחדר השני וטועמת אף היא מן המאכלים שהוכנו לסעודה – בשר, מרק, אפונה מבושלת, וכן יין ופירות. אין זה תפריט גרוע בצוק העתים האלה. התינוק ישן בזרועותיה של דאריה פטרובנה, וכשהוא נייעור ומשמיע קול היא חולצת לו את שדה. בעיני מציצה ויניקה כבר בקי הבחור.

אמנם, אין הוא יודע שעוד מעט ייכנס לבריתו העגומה של אברהם אבינו. עוד הוא צרור־בשר אדום ומקומט, נושם ויונק, ומפריש, וישן, וצועק.

את תפקיד המוהל מילא סבא חיים יעקב. זה שנים רבות עושה הוא מלאכה זו. יהי אשר יהיה, יחזור העולם לתוהו־ובוהו, תינוק זה, עצמו ובשרו, מן ההכרח שיובא בבריתו של אברהם אבינו.

גינצבורג ואשתו ממלאים את תפקידי ה"קוואטרים", שפירא - הסנדק, הילד צורת, אולם שפירא מחזיקו ביד תקיפה ובעינים חמימות. דממה חגיגית שולטת בחדר. הכל עומדים על רגליהם. הכסא, שעליו יושב הסנדק, עומד סמוך לחלון, והחלון צופה אל סימטת־הגנים. יום עכור. בסימטה מהלכת רוח נוקבת, מהפכת בעלי־השלכת ובתימרות־האבק הכרוכות בעקבם.

את הילד מכנים אייזיק, בשם אביו של חיים יעקב. אייזיק פייגין היה שוחט ובודק בישראל, ואביו של אייזיק - צבי הירש פייגין, אף הוא עסק באומנות זו. היתה זאת שלשלת ארוכה של שו"בים, ואם חיים יעקב ניתק את השלשלת ונהפך ליינאי, לא רק בו תלוי הקולר. זמנים חדשים - זמירות חדשות.

פס"ה הזקנה, חבושה מטפחת נאה לראשה, מגישה את המרק והבשר לשולחן, ותמר עוזרת על־ידה. תמר כבר נערה גדולה היא. היום לבשה את שמלת־הצמר הכחולה, וסרט שחור קלוע בשערה. אכן יש בה איזה חן וטוהר, בנערה שזופה זו.

במטבח עומדת חבית יין, ותמר ממלאת את הבקבוקים המתרוקנים. היהודים שותים יין ואוכלים אפונה. בתחילה סחים בעניני היום, מנתח חים את מצב החזית ומסיקים מסקנות. חבל שנעדר כאן ברל לויטין, חריף־המוח והבקי בהלכות פוליטיקה. היום ממלא את מקומו האיש שפירא. בינינו לבין עצמנו, אין הוא אלא תחליף מן הדרגה השניה. שפירא יושב בראש השולחן, מימין לחיים יעקב. גם אשתו, ברטה אבר־מובנה, בין המסובים. דמותה כבעלת־יוחסין. היא יודעת יפה אנגלית וגרמנית, גם לפרוט על הפסנתר. בימים כתיקנם היו לה תלמידים רבים, והיא היתה עסוקה מן הבוקר עד הערב. עכשיו, שנפוצו רוב תלמידיה, יש לה פנאי לבוא באמצע הבוקר לברית־מילה.

אולי זו סעודת־מצוה אחרונה לאנשים אלה. "תמרקה!" רומזת פסיה לנערה, וזו חוטפת שני בקבוקים ריקים מעל השולחן ויוצאת אל

החבית העומדת במטבת. בין המסובים גם מרדכי בעל־העגלה. הוא בא לבדו, בלי פאווליק. מה ששייך לו, אין הוא נוטה לזוז מהאדיץ. לא, פה נולד ופה ימות. בולמוס של נדודים תקף פתאום את כולם. סבורים הם כי בנכר לא ישיגם מלאך־המוות. עולם הפוך, בנאמנות! מי יגע בכם לרעה? קבצנים. יד מי תהיה באוצרות־קורח שלכם? כסבורים אתם שאין לו לגרמני עסקים אחרים מלבד הטיפול בכם ובסמרטוטיכם!

מרדכי בעל־העגלה מוסיף ומריק לתוך גרונו מן האדום־האדום הזה. את כוס המשקה הוא מחבב הן כקצב בעבר, הן כבעל־עגלה בהווה. אומנויות אלו אינן מהפכות את בעליהן למחבבי־מים. לשונו של מרדכי שנונה, הוא משולהב קצת מן היין, הוא שם ללעג ולקלס את אלה היהודים הפחדנים, המאמינים לכל בדותה פורחת ונרתעים ובורחים מפני כל רמו של סכנת־הבאי.

למרדכי בעל־העגלה עין חדה, הוא מבין בנפש האדם. אך אולי שוגה פה האיש, אולי אינו צריך להתבדח הפעם. שוב נשמע קולו המפוכח של שפירא. בשל מחלתו היין אסור עליו לחלוטין, ואת האיסור הזה הוא מקיים בהקפדה. קולו המתון והפיקח נשמע שוב בפנותו אל מרדכי בעל־העגלה:

"מוטב שתעוץ עצה, רבי מרדכי, היכן אפשר להשיג עכשיו סוסים. ייתכן שעדיין אפשר לצאת לחרקוב דרך פולטאבה, ומשם למזרחה." "מפני מי אתה רוצה לברוח?" שואל אהרן גינצבורג, הגבאי השחור. גם הוא שתה כהלכה. לחייו מסמיקות, עיניו מנצנצות, כולו מגורה ומוכן להידלק. שפירא - היפוכו של גבאי גפרורי זה, שונים השנים מן הקצה אל הקצה. הראשון - מתנגד מתון, השני - חסיד רתחן. "מפני מי אתה בורח, ולאן יביאוך הסוסים של מרדכי? כסבור אתה שישנו את גורלך המיועד לך? שאם נגזרה הגזירה, לא תקום, בשל סוסיך אלה?" הוא שותה עוד כוס אחת. אחר־כך מתחיל לשיר בקול נמוך:

הַאֲדָרְתָּ וְהֶאֱמוּנָה לְחַי עוֹלָמִים,
הַבִּינָה וְהַבְרָכָה לְחַי עוֹלָמִים.

איש לא חזרה הפעם אחר הגבאי. אבני־מעמסה רבצו על לבם של המסובים, ושירים לא הושרו. שוב נשמע קולו של שפירא, קול רפה של זקן חולני, קול הבא מעור מק התבונה שלעולם היא רותחת במצולתה.

"יהודים!" אומר שפירא. "כל אלה דברים בטלים - הגורל והמזל ודרכי ריבונו של-עולם! לריבונו של-עולם אין עכשיו פנאי לשים לב ליהודי האדיץ. ריבונו של-עולם עסוק, ועל כל אחד מאתנו להחליט - לחיים או למוות.

והוא פונה שוב אל מרדכי בעל-העגלה בענין הסוסים. מרדכי משול-הב במקצת. סוסים? מה פה להרבות. בדברים? אין לך דבר העומד בפני "ממתקים". דרוש מטבע, ואם אין מזומנים, אפשר שוה-כסף. המחירים מאמירים מיום-ליום, ובכל-זאת הוא סבור. שבחמישה-עשר אלף עוד אפשר להשיג צמד-סוסים ועגלה. שפירא פונה אל המסובים: "יהודים, קנו וסעו! כל שאין ביכלתם - הצטרפו שתיים-שלוש משפחות, הושיבו בעגלה את הילדים והחולים, השאר צאו ברגל!"

חיים יעקב מפקפק. כיצד יסע, ומימיו לא טיפל בסוסים. בקי הוא בשחיטה, מבין במקצת ביינאות, נהירים לו עניני מילה. בשעת הדחק יודע הוא לעבור לפני התיבה. הוא גם מעין בעל-קריאה. אולם הטיפול בסוסים?

תמר נכנסת לתוך דבריו: "סבא, אני אטפל בסוסים!" עליהם לנסוע, ויהי מה. לבה מנבא לה רעות. מרדכי בעל-העגלה פורץ בצחוק. היא הפרעוש, תטפל בסוסים! הראתה מימיה-צורת סוס? אם אתה נוטל אינו סוסה זקנה, הרי במקום שתשאך אנוס אתה לפעמים לשאתה בעצמך. אולם כשיש לך עסק בטוס הראוי לשמו, לא קל הוא הטיפול בו, ולא כל טירון יעשה את המלאכה.

ומרדכי בעל-העגלה משתלהב יותר ויותר וגם מציע הצעה קטנה. לאן הם רוצים לנסוע? לרומני, לפולטאבה, לפרילוקי? הוא, מרדכי, יעבירם לאחת הערים האלו. שם יש בודאי מסילת-ברזל, והם יצטרפו לאחד האשאלונים. הוא יתזור הנה, להאדיץ, ואדוני הוא האלוהים! ומה ששייך-למיקת, סבור הוא, כי יבואו לידי פשרה, סבור הוא...

"הוי, סבא, הבה נסע!" אומרת תמר ומוחאת כף. היא רוצה לנסוע. כלתה נפשה לאמא, למוסקבה, לרחוב דובינין.

לה נדמה כי רק פה, בהאדיץ, ניכרים אותות המלחמה.

עגלה רתומה לשני סוסים עומדת בחצרו של חיים יעקב פייגיין. הנשר פאווליק מודענו עומד במתינות ולועס מספוא בטוב טעם ודעת. הסוס השני, שעורו בהיר מעט משל פאווליק, עומד לשמאלו ומחקה את

מעשהו – אוכל בכל פה. שמו ריזי ומתירו ששת אלפים רובל. בהתאם לתנאי קנה חיים יעקב את הסוס ומסרו למרדכי. בשכר זה מעביר מרדכי בעגלתו את משפחת פייגין לתחנת-הרכבת.

העגלה עומדת בחצר, אך לא קל לארוז את החפצים. הזקנים מטפלים בלבנים ובמלבושים, במכונת-התפירה ובכלים, בכרים ובכסתות – והנה שקלא-וטריא וריב ודברי-תרעומת... את שני החלפים, חבושים בנרתי-קים, נוטל חיים יעקב עמו. מי יודע מה ילד יום? ייתכן כי שם, בגלות האבאקואציה, יצטרך לחזור לשחיטה. אליהם מצרף הוא את הסידור הגדול וספר תנ"ך. את הש"ס הוא משאיר בבית.

אחד-אחד נתכנסו אנשים בחצר. באו גינצבורג ושפירא, ר' דויד השוחט, אסתר עושת-האטריות ובתה נחמה, נחמן מואיסיביץ' רוזנ-קראנץ. חבורת הזקנים באה להיפרד ממשפחת פייגין. מי יודע אם עוד יתראו? הם עומדים מן הצד, משוחחים ומתלוצצים, אולם פניהם נוגות ומקומטות. נחמה עוזרת על-יד פסיה, אולם אסתר עושת-האטריות עור-מדת מן הצד, נשענת על מקלה. גבה כפוף במקצת, אך מבט עיניה טרם כהה. לא, עדיין היא מסתכלת בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא! על אף תשעים וכמה שנות חייה היא רואה את החצר הזאת, את השמים האפורים, את העולם הרוחש סביבה – ועיניה יבשות.

תמר – המאושרת בכל המכונסים בחצר. היא שותקת, אך משהו מנגן בנשמתה. המרחקים רומזים לה: "בואי! בואי! מהרי!"

חפצים לא מועטים נצטברו בעגלה. מן הצד עומדת המינקת ובזור-עותיה אייזיק סולומונוביץ' פייגין, הנכד הדגול. הוחלט להשאיר את דאריה פטרובנה עם התינוק בביתם של פייגין. ראשית, תהיה מינקת לאייזיקל, והשנית – תשמור זו על הבית, הרהיטים והחפצים. הוחלט על כך לא בלי דאבון-נפש. אייזיקל, הנכד, נשאר כאן כתינוק שנשבה. שפירא מנחם את פסיה. ברטה אברמובנה תשגיח על הפעוט. גם מרים לויטין מבטיחה להיכנס לפרקים ולשים עין על הילד.

דמעות מנצנצות בעיני פסיה. לא נקל לעזוב את הנכד, את העיר והמולדת. הסוסים ניתקים מן המספוא ועומדים מוכנים לדרך. מרדכי בעל-העגלה, עטוף במעילו ובסודרו, מסיים את ההכנות האחרונות. קבוצת האנשים מתכנסת מסביב לעגלה. פסיה הזקנה נוטלת את איי-זיקל הישן מידי המינקת ולוחצתו אל לבה. דמעה נושרת על פניו של הפעוט.

”שתשגיחי יפה עליה, דאשה!”

דמעות מתחילות לטפטף גם מעיני הנשים המלוות. ”תהי דרכך צלחה, פסיה! שיעזור לנו השם יתברך ועוד נתראה פנים אל פנים!”

עיניה של אסתר עושת־האטריות יבשות. חרוצת פניה עומדת היא בחצר, נשענת על מקלה ושותקת. ”היי שלום, הדודה אסתר!” אומרת פסיה ונושקת ללחייה, בזהירות ובכבוד – כל נשי האדיץ חולקות כבוד לאשה הישישה.

תקיעות־כף, ברכות. פני הזקנים עוטות מרה שחורה. רק תמר עיניה מנצנצות, ועל פניה מרחפת בת־צחוק. חם לה, היא פושטת את המעיל ויושבת בשמלתה השחורה בעלת צוארון־המלמלה. העגלה יוצאת לדרך. עוברת בסימטת־הגנים, פונה ימינה ונעלמת.

תמר יושבת על הדוכן לשמאלו של מרדכי ומסתכלת בעולם. בפניה של סבתא פסיה עדיין הדמעות עומדות. זקנו הצהוב של סבא פנה הודו בבוקר זה. פאווליק אינו רגיל לבן־זוג ובא במבוכה. הם חוצים את הכיכר המרכזית, עוברים על־פני בית־הדואר, מתקרבים אל הכביש היורד אל גשר וילבובקה. לא פעם אחת עבר מרדכי בדרך זו, אפס בימים האחרונים נתמלאו הדרכים פליטים, מכוניות, פלוגות־צבא. עתים נוצר פקק, ואתה עומד שעה ארוכה, עד שכלי־הרכב שלפניך זו ממקומה.

פקק כזה התהווה לפני הגשר שבין האדיץ לווילבובקה. כשעה תמימה המתינו הנוסעים שלנו. סוף־סוף נדחקה העגלה בין מכוניות־צבא ועבר־רה את הגשר. מעבר לנהר היתה הדרך פנויה יותר והסוסים, שנחו יפה בשעת הבטלה, גילו זריזות.

חיים יעקב ופסיה הופכים פניהם, נפרדים מהאדיץ העיר, מפסיוֹל הנהר. המים זורמים לאטם, משתקפים בהם שמים אפורים, צמרת אילן בודה, חופים שוקטים. מימין לכביש – בית־העלמין. מאליהן פונות העינים אל החומה האדמדמת המזדקרת מתוך אילנותיו. על קברו של הרבי רונה. הגשמים מחו את עקבות הרגלים. השמים אדישים, אדיש הרוח, הירק והצהבון, העולם כולו.

העגלה עולה במעלה, והסוסים משתרכים בעצלתים. מרדכי בעל־העגלה, כדרכו במקום כזה, מוציא את נרתיק־המחורקה ומתחיל לגלגל

פפירוסה. חיים יעקב אף הוא מדליק את מקטרתו. בקרוב עוטפות תימרות־עשן את העגלה. מרדכי מתחיל לדבר.

חיים משונים, אומר הוא, באו עלינו באחרונה. עולם הפוך – ראשו למטה ורגליו למעלה. מאז מלחמות בעולם לא ראה מלחמה כזאת. הכל פוחדים, הכל בורחים כארנבות. לפני שלושים וחמש שנים, בימי המלחמה הרוסית־יפאנית, לא ברח איש מהאדיץ. או לפני עשרים וחמש שנים. בהאדיץ היה שקט, העולם־כמנהגו נהג. אמנם בשנת תרע"ט התחילו אנשי דניקין ופטליוורה להכות ביהודים, אך גם אז לא היתה האנדרלמוסיה גדולה ביותר. היהודים ישבו להם במקומותיהם, ואדרבא, היו ביניהם שידעו להתגונן – כמו מנדל צוקר־זה....

פה באות היריקה והמציצה והמשיכה במושכות: "נו, ילדים!" פאור־ליק מגיב בנענוע־זנב. העצלן השני, ריזי, אף הוא אינו מגלה אותות־חיים.

בין תימרות־העשן ממשיך מרדכי בדבריו, באידיש פשוטה:

"כדאי לכם לשמוע מעשה שהיה במנדל צוקר מסארי בשנת תרע"ט, שנת הרציחות.

"לילה בכפר סארי, בביתו של מנדל צוקר. בחדר־המיטות הפונה אל הגן ישן בעל־הבית את שנתו. פתאום הוא מרגיש כי רוח צוננת נושבת בחדר על רגליו. הוא פוקח בזהירות את עיניו ורואה שהחלון פתוח ומישהו מנסה לחדור לבית. מסגרות החלונות בביתו של מנדל לא היו רחבות, ואותו גוי מגושם הוכרח לשכב על צדו ולהידחק לאט־לאט פנימה. מנדל אינו מתבלבל, מעיר את אשתו ואומר לה בלחש: 'שרה, אל תפחדי, איזה גנב זוחל שם בחלון, תני לי את הקרדום!' שרה, נבוכה ומפחדת, מגישה לו את המבוקש. מנדל רואה כי זה הקרדום הישן, הקהה. 'בהמה, תני את הקרדום החדש!' שרה מביאה בחשאי את הקרדום החדש. הגוי מוסיף להידחק פנימה. נראה שהוא מקווה למצוא פה אוצרות־קורה. אין הוא מעלה כלל בדעתו אפשרות התנגדוּתם של הזיידים הפחדנים. ראשו נראה על אדן החלון, עיניו מפש־פשות בעלטה. עכשיו הגיעה שעתו של מנדל. הוא מרים את הקרדום ומורידהו על צוארו של הרוצח. ראשו של הגזלן נופל על הרצפה. בבוקר נתברר כי זה היה אחד השודדים המפורסמים."

שוב נשמע מאחור קול טרטור מכוניות. הן משיגות את העגלה ומכסות אותה בתימרות־אבק. וילבובקה הפעם שוממה, ותמר מרגישה

את עצמה פזרה במקום זה. דממה כבדה ביער. עצי־האורן הגבוהים עומדים כזקיפים ושומרים על הדממה. אך הנה הצליף בהם הרוח, הם התחילו מרשרשים ושולחים את רשרושם לתוך הבוקר העכור. אימה נופלת על תמר. רשרוש הארנים נשמע לה כאזעקה מחרידה.

ארוך ושומם הרחוב הראשי של וילבובקה. עשן מיתמר מכמה ארוי בות. נערה יחפה עוברת ועל כתפיה אסל־דליים מלאים. אין היא מתעכבת להציץ בנוסעים. זהו סימן טוב. הדליים המלאים האלה, ופסיה מברכת בלבה את השיקסה. "נו, ילדים!" שוטו של מרדכי חולף על גבות הסוסים. הפעם אין הוא חומד לו לצון, פאווליק וריזני משנסים מתניהם וטלטולי העגלה מתגברים.

חמישי בשבת, אחד־עשר בספטמבר. קבוצת כפריות צועדת העירה – בנות־אוקראינה אמיצות, בעלות עינים אפורות או שחרחרות, שינים לבנות ופנים שזופות. דיבורן הרך נישא בדרך. הכל נע, סובב, מתגלגל, ויד המקרה בפגישות. ככה נפגשו מבטיהן של שתי גיבורותינו – תמר וגלאשה. גלאשה עוד לא זנחה את הרגלה לשוטט ביער. עכשיו באה מדרך רחוקה – שלוש יממות בילתה ביער וּפּרִיק. והנה היא עומדת בירכתי היער, נערה תמירה ומגוחכת, ומשקיפה על־פני הדרך. כל מה שעיניה רואות – חלק ממולדתה. כן גם הרך זו שעליה נעים אנשים וכלי־רכב, ועגלת־פליטים זו על סוסיה ונוסעיה. עיני תמר וגלאשה נתקלות זו בזו ואומרות משהו. עיניה של טפשוֹנת זו, בעלת שער־הפשתן, סוקרות את הקרקע. גם בשנת 1812 יצא העם הרוסי למסעותיו, כשהצרפתי דוחק את רגליו, מחריב ערים וכפרים. נאטאשה רוסטובה לא פחדה מפני הצורך.

חיים יעקב מנמנם. עיני פסיה פקוחות. תמר מסתכלת בעולם הלבן. מחנה־עלים רץ בדרך, מתגלגל ורודף אחרי עצמו. עמוד! העלים נעצרים, מחכים לנחשול חדש שיעקרום מקומם ויגלגלם שוב.

בראשית ספטמבר אנו מוצאים את סולומון פייגין ובנימין חברו בצבא האדום, בחזית הדרומית־מערבית. מפקד החזית היה הגנרל קיר־פּוֹנוֹס. למטה החזית היה כפוף גדוד טופוגרפי, שבראשו עמד הקצין ווֹזְניֹב. הגדוד נחלק לפלוגות בנות עשרים חיילים, שהיו מבצעים משימות טופוגרפיות מטעם מטה החזית. מפקדה של פלוגה כזאת היה הסגן פייגין, הוא־הוא סולומון פיימוֹר

ביץ' מודענו, ואחד מאנשי פלוגתו היה בנימין. אם היית מימך, קוראי הנאור, במקומות הטובעניים שבין פולסיה וצ'רניגוב, בין הדנגפר והפריפנט, מצפון לצ'רנוביל, הרי יש לך השגה כלשהי בתנאים שבהם נתונה היתה בראשית ספטמבר פלוגתו של סולומון פייגין. בדרכה לצ'רניגוב הוצרכו אנשיה לזנוח את המכונות וללכת ברגל טעונים מכשיריהם וכלי־נשקם. פה ושם נתקלו בבורות־מים עמוקים, מכוסים אזוב ועשב גבוה. חיילים אחדים מעדו והתחילו לטבוע.

החייל הגבוה בפלוגה היה הנהג אדמצי'ק, וסולומון פקד עליו להסיר את מטענו ולצעוד בראש. אחריו, בשורה, פסעו החיילים טעוני המשא – למען האמת, קפצו מתל לתל. התקדמות מאומצת זו התישה את הכוחות, ושלושים ק"מ של קפיצות נמשכו ארבעה ימים. לאחר כשבוע הגיעו לצ'רניגוב ומצאוה הרוסה עד היסוד. מצ'רניגוב יצאה הפלוגה לפרילוקי ושם איתרה את מטה מפקד החזית. מפרילוקי נשלחה הפלוגה לגליל קונוטופ־וורוז'בה. בצאתם מפרילוקי ראו מעל העיר להק של מטוסי־אויב וצנחנים קופצים מן המטוסים.

כשסיימו משימתם בקו וורוז'בה־קונוטופ שמעו כי מטה החזית נמצא בין בילגורוד וחרקוב, ויצאו לחרקוב דרך סומי־אחטירקה. פליטים, יחידות־צבא, ארטילריה, מכונות־משא, אופנועים מילאו את הדרכים עד אפס מקום. בכל רגע צפויה היתה הפצצה. בזרם זה הגיעה פלוגתו של סולומון פייגין לאחטירקה ב־12 בספטמבר.

באחטירקה עובר נהר וורסקלה. גשרי הנהר הזה הופצצו, והמון רגלים וכלי־רכב נצטבר לפני המעבר הארעי. מאחטירקה עד האדיץ 75 ק"מ בקירוב, וסולומון החליט לסטות מן הדרך ולבקר בהאדיץ – ייתכן שפירוצ'קה, הוריו ותמר זקוקים לעזרה. בתנאים נוחים נמשכה נסיעה זו 5־4 שעות. סולומון פקד על חייליו לחכות בחוף וורסקלה, והוא יצא במכונית בכיוון זינקוב. בנימין הצטרף אליו.

אכן, לא ארבע ולא חמש שעות עברו מאז צאתם את אחטירקה. בקושי רב הגיעה המכונית לזינקוב ופנתה משם אל וליקי פאוולובקה. שם פשטה שמועה כי מאות מטוסים הפציצו את אחטירקה ואחר־כך נכבשה העיר על־ידי צנחנים גרמנים. דרך החזרה היתה, איפוא, חסר־מה. בכל־זאת פקד סולומון על הנהג להמשיך בדרכו. שמועות שונות רווחו בערים ובדרכים, ולעתים קרובות היו השמועות מתבדות. סולומון יושב בתא ליד הנהג, ובנימין – בקרון־המכונית הפתוח.

הדרך מתפתלת ביער שבין וליקי פאוולובקה וזופריק. היום פונה לערוב. יגון ממלא את החלל. בנימין, שישב על סגינו המקופל, פותח את צוארון כותנתו ומביט כה וכה. ארנים עבי־גזע ורמי־צמרת קרבים אל הדרך, מאפילים עליה ומתנדנדים מתוך הרהורים. טחב וקדרות־סתיו בין הארנים, מחטים צהובות ואצטרובלים לרגלי האילנות. כתמים ירוקים של עשב שעוד לא קמל מנצנצים פה ושם. אל הדרך גוחנת פיסת שמים מחשיכה.

ברגע זה הבחין בנימין במרדכי בעל־העגלה. "יש לשאול אותו מה נשמע בהאדיץ, מה שלום בני בית פייגין." משניצנצה מחשבה זו במורחו הבחין בנוסעי העגלה.

"אדמצ'וק, עמוד!" אגרופיו מנקשים מבחוץ על מכסה הפח של תא־הנהג.

המכונית נעצרת. נוסעי העגלה לא הכירו בתחילה את שני אנשי־הצבא שצצו פתאום לנגד עיניהם. תמר היתה הראשונה שהבחינה בהם. "דוד סולומון! דוד בנימין!" מיד קמה בהלה ונשמע קול בכיה של פסיה.

"איפה פירוצ'קה? מה שלום פירוצ'קה?" עיני תמר, פסיה, חיים יעקב, מושפלות לקרקע.

"אברך, לא עת קינות היא," אומר מרדכי בעל־העגלה בפשטות, מעשה איש שרבות ראו עיניו. "אשתך שבקה חיים לכל חי. השם נתן והשם לקח, יהי השם מבורך!"

סולומון עומד רגע כהלום־רעם, פיו הפתוח מגלה את שיני־הזהב הקדמיות. גם בנימין מוכה בתדהמה. פסיה מתחילה לספר. קולה מתון, עצור, וזכרה של פירוצ'קה, הנערה והאשה, כזכר כל החי הפלה תחת שמי השמים, קם וניצב לפני האנשים דקות מספר. סחים גם בילד, באייזיק.

בנימין נפנה אל תמר, ילדה זו, שגם לה מגמה משונה לגדול משנה לשנה. עד שיגון האסון מפרפר בין סולומון והזקנים מתרחקים בנימין ותמר צעדים מספר מן העגלה, והוא שומע מפיה על המצב בהאדיץ. שאלות ותשובות מתחבטות בין הארנים המרשרשים. עיניה החומות־הכהות של תמר מתנוססות בפניה השזופות. השמלה השחורה וצוארון־המלמלה הולמים יפה את פניה.

"בנימין!" נשמע קולו המצווה של סולומון.

סולומון חייב לחזור אל חייליו. אמנם מפטפטים שבאחטירקה נמצאים צנחני הפשיסטים, אך אין בשמועה זו לשחררו מחובתו. בודאי יעלה בידם לפרוץ להם דרך ולמצוא את מטה החזית...

בהלה קלה מתחילה לרחף מסביב לאנשים. כיון שכך, אומר מרדכי בעל-העגלה, יהפוך את סוסיו לכיוון האדיץ. כיון שאפשר להעביר את חפצי הנוסעים אל-המכונית ולנסוע עם סולומון – מוטב שיעשו כך. אשר לו, למרדכי, יחזור להאדיץ.

על רקע היער המאפיל נערכה עוד פרידה אחת – מן הזקן המגוחך הנה שיש לו הבנה כלשהי בעניני העולם הסובב אותו. ימי שנותיו לא רחוקים מגבורות. הוא קצר-קומה, לא רזה ולא עב-כרס, בעל זקן הגון שעדיין לא הכסיף כולו, בעל צעדים פזיזים ועין חדה. יהודי זה מתכרר בל בסודרו, ולאחר פריקת המיטלטלים מפנה את העגלה בכיוון וופריק. הקריאה וההצלפה באות עכשיו בבת-אחת: "נו, ילדים!"

גשם יורד והאילנות מרשרשים בגובה האטום. אדמצ'וק מדליק לרגע את נורות המכונית. הן מאירות כברת-כביש קטנה, מרוססת טיפות-גשם ומוקפת שחור מנצנץ. פסיה הזקנה מתפללת מעט בלבה. דרכים, דרכים! הפטפטנית הזאת, תמר, מוסיפה לשוחח עם בנימין על הספסל במכונית המיטלטלת. תמוה הדבר, כמה מפותחת הפטפטנות בנערה שחרחרת וצנומה זו! עכשיו היא מספרת סיפורי-מעשיות על הדוד ברמן ואמו הכרסנית: היא מזכירה גם את רעייה הוונקראנץ, חברתה המבוגרת.

עיקר הטורח נפל הפעם בחלקו של אדמצ'וק. מחמת הסכנה אסור היה להדליק את הנורות לזמן ארוך, אולם הכביש היה אפל ולא פנוי. עיני סולומון לא פלחו הפעם את העלטה. דמעות עמדו בהן. דמעות כיסו את העולם. פירוצ'קה ניצבת לפניו בסינרה הלבן, מטאטאת את הרצפה ושרה את השיר התפל:

הַאֲדָרֶת וְהָאֲמוּנָה לְחַי עוֹלָמִים,
הַבִּינָה וְהַבְּרָכָה לְחַי עוֹלָמִים.

קר. תמר לבשה את מעילה. הגשם פסק. הזקנים מנמנמים. תמר מספרת על וילבובקה. כל דבר של מה-בכך מעניין את בנימין. פורחים-חולפים צללי חלומות ורגשות, שוקע בתהום-הנשיה זכר אהבות אשת-קד. והנה בנימין שוכח לשאול על לידיה סטיפאנובנה, וכנגד זה שואל

על גלאשה. אתמול ראתה תמר את גלאשה בדרך מקרה ביער. הנערה היחפה עמדה והשקיפה על־פני הדרך. אין לתמר מה להוסיף. היא יכולה להרחיב דברים על שרקה גינצבורג, על קים – אבל גלאשה? בחורה יחפה זו עמדה ביער סמוך לדרך, ומטפחת לבנה כיסתה את ראשה.

המכונית מתקרבת לפאוולובקה הגדולה. שוב פקק. סולומון יוצא מתא המכונית ומשוחח עם עוברי־דרך שבאו מזינקוב. כרגיל במקרים כאלה, זה בכה וזה בכה. אחד מאשר את השמועה שבאחטירקה נמצאים הגרמנים. השני מוכיח, כי כל הצנחנים חוסלו. השלישי סותר את דברי שניהם ואומר כי באחטירקה לא היו צנחנים כלל. מזינקוב כבר יצאו השלטונות המועצתיים, אך האויב טרם נכנס. מסתבר שההתקפה מתנהלת בכיוון חרקוב. השד יודע מה מתרחש בחזית! הכל נתבלבל, אין להבין איפה שלנו, איפה הגרמנים.

חיים יעקב מציע לחזור להאדיץ. אכן, משהו מנקר בו. בזקן זה ומושכו אל מלאך־המוות.

שוב אנו רואים תנועה בחצרו של בית פייגין בהאדיץ. בחצר עומדת מכונית צבאית וחיילים פורקים מן הקרון צרורות שונים, גם שקים ומזודות. שעת-בוקר מוקדמת. עוד האפלה רובצת בפינות טמירות, והנה ממקור סמוי מתחיל אור אפור לנבוע. קריאת תרנגולים וטפיחות כנפים במרחק, ורוח-הבוקר מלטף בעדינות רחובות ולחיים.

אייזיק הפעוט ישן בעריסתו, ודאריה פטרובנה, אשה גוצה ושמנמנת כבת שלושים, מקבלת את הבאים בהסברת-פנים. הילד ישן, ריסי עיניו אדמדמים במקצת, כאילו כבר מבין הוא בהויות העולם, בפרשת-דמים זו הממששת ובאה לאומה זו שנגזר עליו להנתן להיות אחד מבניה. סולומון מלטף את המטפחת הלבנה שבה מעוטף ראשו של אייזיקל. רגע הדממה אולי מוקדש לאם הצעירה שנספתה בלא עת. סולומון, הסגן והאב, מגמגם שתיים-שלוש מלים: "גדל וצמח, אייזיקל!" הוא גוחן ונושק בזהירות דרוכה את מצחו של הפעוט.

"אמא!" אומר סולומון. "עלינו להתרחץ, לסעוד את לבנו ולצאת מיד לדרך."

"קחו גם אותי!" פורצת פתאום תמר בבכי. "אני מפחדת להישאר פה!"

פסיה מרימה את אצבעה: "תמר, טפשונית, אל תעירי את הילד!" תמר מוסיפה לבכות. רצונה לחזור אל אמה. יעבירוה-נא לחרקוב. שם אין היא נזקקת למלווים.

סולומון מוציא מילקוטו סוכר, לחם, שימורים. פסיה מסרבת לנגוע במזון. דרוש הוא להם, לאנשי-הצבא. סולומון, בנימין ואדמצ'וק שותים מן היין שעדיין מקצת ממנו שמור במרתף. אדמצ'וק - מנה כפולה. הוא חייל גבה-קומה וצהוב-שער, אף הוא מגליל פולטאבה, מקולחזו שבקר-בת פיריאטין. הוא שותה בהנאה את המנה הכפולה ואומר שאם יתברר כי הם מוקפים, יפנה בכיוון פיריאטין. אשתו ושני ילדים מחכים לבואו.

"עזוב, קוליה!" אומר סולומון ברוגז. הוא - מפקד הפלוגה, ואחראי לכל חייל. לא היה צורך לצאת את אחטירקה. ודאי נתפזרו שם כל

החיילים. עליו למהר, למהר. אם אמנם הגרמנים באחטירקה, תגדל הסכנה.

אוכלים, מחליטים בחפזון. את תמר לא יקחו עמהם. איך זה יעקרו ילדה כזו מבית סבתא ויזנחנה בעולם הגועש, המבולבל? אם לא יצליחו לעבור את קורהחזית יצטרכו גם סולומון ובנימין לחזור להאדיץ. אין צורך שתמר תזוז מכאן, תסכן את חייה ותהיה למעמסה עליהם. אם יעלה בידם להגיע אל גדודם – מה יהיה בסופה של תמר כשתישאר לבדה בחזית?

“אין אני תינוקת!” צועקת תמר. “אם לא תקחוני, אברח מפה!” עיניה העמיקו והשחירו. משהו רציני, כמעט קודר, ביצבץ בהן, כאילו הנפש היא שהופיעה ממעמקים והציצה בעולם האפל.

“אל תשתטי, תמר!” אומר סולומון. “אנו נוסעים!” הבוקר, שהיה זוחל בעצלתים מפינותיו הטמירות, הגיח עתה בבת־אחת, האיר את העיר האדיץ, נגע באנשיה, פשט בסביבה וזו הלאה, הלאה במתינות נחרדת. “בנימין! אדמצ'וק! אל המכונית.”

בנימין אינו אומר כלום, הוא מנשק דומם את פניה של סבתא, וכאילו גוש עומד בגרונו. הוא נכנס בזריזות למכונית ומביט כה וכה. האדיץ משתרעת לפניו, האדיץ של אמצע ספטמבר. אפופי־חרדה עומדים הבתים המסוידים בשני צדי הרחוב.

סולומון עודנו בבית, נותן הוראות קצרות לפסיה, לדאריה פטרובנה, לאבא.

יהי אשר יהיה – העיקר לשמור על הילד! בידי המינקת הרוסיה שרוי אייזיקל בבטחון יחסי. אם תבוא שעת מצוק, מוטב שתקחנו ותצא מן הבית. אנו נחזור להאדיץ, גם סולומון יחזור – בעוד חודש או בעוד שנה. אז יקח את בנו וישלם למינקת את שכרה, את כל המגיע לה. היא מבינה?

הוא פונה אל פסיה:

“אמא, אין צורך לבכות. עוד יבואו ימים...”

סולומון מנשק את פניהם המדוכדכות של אמא ואבא. קולו רועד.

“אבא, הגן על אמא, אל תתן לפגוע בה! עוד נשוב ונתראה!”

טרטור המכונית. השער נפתח. תמר, נעלבת ומתיפחת, נשארת בבית. הזקנים יוצאים אל סימטת־הגנים ללוות את בנם. הם עומדים ליד השער הפתוח ובנימין רואה זמן־מה את עמידתם העלובה, את עיניהם

הנעוצות במכוננית המתרחקת, את פניה החיורות של פסיה, את זקנו של חיים יעקב - כתם־זהב הנע ברוח הבוקר האפור.

המכוננית נעלמת, השער ננעל. שעון־הקיר מצלצל שבע פעמים. הילד ניצור. מחליפים לו את חיתוליו. הוא צורח קצת ומתחיל למצוץ את שדה של המינקת.

"אצא להביא מעט יין!" ממלמל חיים יעקב, נוטל בקבוק ריק ומעדר ויורד כמתגנב במדרגות המרתף. הוא מסלק הצדה רסיסי־זכוכית וסמרי־טוטים שנערמו בפניה הימנית וחופר בור בעומק כ־60 ס"מ. מטמין בו איזה צרור מחותל וסותמו שוב. רגלי הזקן כובשות את העפר, מישרות את השטח. אחר־כך הוא חוזר ומשליך אל הפינה האפלה את הסמרי־טוטים ושברי־הזכוכית.

חיים יעקב יוצא בזהירות מן המרתף ובידיו בקבוק יין ומעדר. איש לא ראהו בהיכנסו ובצאתו. עכשיו טמונה במרתף שארית הזנו מן הימים שבהם עסק בעסקי היין. חוץ ממטבעות כסף וזהב, קצתם עוד מימי הצאר, צרורים בצרור חפצי־יקר אחדים, גם שטרות־כסף מועצ־תיים:

השעה שבע וחצי. הוא אומר לפסיה :

"אצא אל המנין ואשמע חדשות."

מכל בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות שהיו בהאדיץ לפני המהפכה נשאר רק המנין הקלוש הזה המתכנס בשבתות ובמועדים. בימות־החול מתקיימת תפילה רק לרגל איזה "יאהרצייט", ולאחר התפילה זה "קדיש" שותים מעט משקה ומקנחים בעוגות־דבש.

באחרונה נהפך בית־המנין למין מועדון של יהודי האדיץ. פה אפשר היה למצוא כל בוקר את שלמה שפירא. הוא חזר להבליו שמלפני שלושים שנה, מספר נסים ונפלאות על אמנו בת ציון - לך ובדוק, אם דברי־אמת בפיו! שם, אומר הוא, יושבים אחינו לבטח איש־תחת גפנו, שם מוציאה האדמה שני יכולים בשנה. שם, אומר הוא, פורחת הלשון העברית, לשון הדיבור והתפילה. שם, בארץ חמדת־אבות...

היהודים מאזינים לסיפורי־דמיון אלה. מה רב היה ההבדל בין אגדות־הזהב של שפירא והשמועות הרעות שרווחו אותם הימים בהא־דיץ! הנה נכנס יהודי פליט ונשבע בהן־צדקו כי הגרמנים משמידים את כל היהודים. השנית, הם כורתים את אזניהם ואפיהם של שבויי המלחמה. השלישית, הם סותמים את צנורות הפרנסה. הרביעית...

אלה וכאלה היו השמועות הרווחות. אולם נשמעו גם פטפוטים אחרים. פריידה לבובנה, אמה של רעיה רוזנקראנץ, וכן גם חיה שרה ברמן, שהיתה מעורבת עם הבריות בשל עסקיה הספסריים בצרכי-מזון – נשים אלה הפיצו שמועה כי הגרמנים נותנים ליהודים שיווי-זכויות, כי יש להם חוזה סודי עם האנגלים לאסוף את כל היהודים – אנשים, נשים וטף – במחנות-ריכוז ולהובילם בסך לארץ-ישראל.

שמועות, שמועות... אחת נתלית בשניה, אחת סותרת את השניה. איש אינו יודע בדיוק אם אמנם הורגים הגרמנים את היהודים. ביומים האחרונים הופיעו שוב מטוסים גרמניים בשמי האדיץ. הם לא הפציצו, וכנראה סיירו את העיר. אחדים מהם השליכו כרוזים. כרוז אחד היה קצר: "הכו בז'ידים והצילו את רוסיה!"

בלבבות שקע זנפחד העיור. צדק איפוא שפירא, שהיה מתרה כל הזמן במפקקים לצאת את העיר. לאט-לאט נהפך יהודי חולני זה, על מעשיותיו וחלומותיו, לראש הקהילה. עכשיו, שנסתתמו דרכי-היציאה, שוב לא היה ר' שלמה מתריס כלפי הנשארים. מה יתנו ומה יוסיפו הגיבויים, הרי האנשים זקוקים עכשיו למקצת נחמה?

היאוש טרם אחז את כל האוכלוסיה היהודית, אף כי היה מגיח ומת-פשט מאיש לאיש. צרת רבים – חצי נחמה. הופעתו של חיים יעקב בחדר-המנין עוררה סקרנות ועשתה רושם, אף כי משפחת פייגין לא היתה הראשונה שחזרה מדרכה למזרח. השמועות על פלישת הצנחנים באחטירקה הסתננו גם להאדיץ. חזירת משפחת פייגין אישרה שמועות אלו, אולם היו ספקנים ובידם הוכחות להפרכתן. גם פייגין הזקן לא יכול להגיד בנדאות כי אכן אחטירקה בידי הגרמנים.

שמועות, שמועות... נחמן מואיסיביץ' רוזנקראנץ, שעבד שנים רבות במט"ס* כפנקסן, יהודי כבן מ"ה, בעל שפם ארוך ועינים ממצ-מצות; נכנס לבית-המנין וחדשה משלו בפיו. אתמול עברה בכיכר זורובסקי מכונית ונעצרה ליד ביתו. במכונית ישב אלוף-משנה. הקצין נכנס הביתה וביקש מקום-לינה בשבילו ובשביל נהגו. נחמן מואיסיביץ' ביץ' אספם לביתו וכיבדם בארוחת-ערב. הקצין היה מחילה-הטנקים שעבר את האדיץ ונסוג לעבר ליפובה דולינה – רומני. בשעת ארוחת-הערב אמר הקצין, כי אין סכנה שהגרמנים ייכנסו להאדיץ. הטנקים

* מאשינו-טראקטורנאיה סטאנציה – תחנה למכונות ולציור חקלאי

והארטילריה של הפשיסטים ישתקעו בבצות האדיץ, ולא ייחלצו מהן. מהאדיץ תבוא הישועה לצבאנו, זאת תהיה עיר מפורסמת בתולדות מלחמת-המולדת - כבורודינו בשעתה.

בבית-המנין מביעים את דעתם משה סוחוריןסקי ואיציק סלוצקי, שעוד לא היתה לנו ההזדמנות להכירם. הראשון אומר כי אותו אלוף-משנה איננו פטפטן, ואם הוא מחיל-הטנקים, משמע שהוא יודע יפה את כוזהמעבר של מכוניות אלו בבצות האדיץ. משה סוחוריןסקי - מן האופטימיים. בא איציק סלוצקי וטוען, כי אם עברו הטנקים שלנו את הבצות, מדוע לא יעברו גם הטנקים של הגרמנים? בבורודינו הגנו הרוסים על מוסקבה, ואילו האדיץ - עיר נידחת, עיר ללא היסטוריה וללא תעשיה.

איציק - מבעלי המרה-שחורה. אין איש תומך בו. חיים יעקב פייגין אומר, כי הכל נעלם, אין אנו יודעים ולא-כלום, ולאלוהים פתרונים. מישהו מזכיר את מלחמת-פולטאבה בימי פטר הראשון. שפירא שותק. נזקק האדם העברי לתנחומים. הוא מאמין בכל עורבא פרה, בכל דמיון טוב והזיה טובה. מרחוב רומני נשמע טרטור רם של מכוניות כבירות. זה קולם של הטנקים המועצתיים הנסוגים צפונה-מזרחה. רעשם החזק מחריש את קולות האנשים בחדר-המנין. אהרן גינצבורג דופק על השולחן: הגיע זמן תפילת-שחרית! הוא ניגש אל העמוד, ובמהרה עומדים הזקנים, מעוטפים בטלית ובתפילין, ולוחשים את התפילות הנושנות.

אהרן גינצבורג היה מטופל כאמור, בבנים, כל אחד ופרצופו שלו, ועלינו לנגוע הפעם בחסיה, הבחורה בת השמונה-עשרה, שסיימה האביב את הטכניקום החקלאי ועבדה זה חדשים אחדים בקולחוז "הדרך לסוציאליזם" מצפון להאדיץ, לא רחוק מליפובה דולינה. אי-אפשר לכנותה יפת-תואר, אף כי בכל אחד מילדי גינצבורג היה בולט איזה חן פנימי. חסיה היתה הפעילה במשפחה, וכל עוד גרה בהאדיץ, היתה היא הדואגת הראשית לצרכי-המזון.

פרנסה, פרנסה, ייכנס הרוח באבי אביך! מימרה זו השגורה על פיו של מרדכי בעל-העגלה, הולמת ביחוד את משפחת גינצבורג. אילמלא גן-הירק והפרה היתה משפחת גינצבורג, פשוטו כמשמעו, מתיסרת ברעב. הם גרו בבקתה דלה בעומק חצרו של בית, שחזיתו מופנית אל

רחוב פולטאבה. בבית זה גר גם סראפים איואנוביץ' קארפנקו, מנהל בית-הספר התיכון. גן-הירק השתרע מאחורי הבקתה. בימות-הקיץ היתה משפחת גינצבורג מטפלת בגן, וטרחה זו זיכתה אותם בתפוחי-אדמה ובירקות שהספיקו עד חג-הפסח.

חבל שחסיה יצאה השנה את הבית – היא היתה ראש העובדים בגינה. השנה השתתפה אך בזריעה, ושאר המלאכות נפלו בחלקם של חנקה, שרקה ולייבקה.

חסיה היתה בעלת יזמה יותר מאחיותיה ומאחיה. כשלמדה בטכניקום החקלאי היתה קוראת בספרים על גידול תבואה, ירקות ופירות, וגם התמחתה בכך מצד המעשה. היא התידדה עם טאניה איואנצ'וק, וגם רומן נאזאריץ' אהב לשוחח עם בחורה עליזה זו על גידול ירקות.

רומן נאזאריץ', המורה לרוסית ולהיסטוריה בבית-הספר התיכון, חולשה היתה לו, כזכור, לירקות, ובזמנו קיים גם חליפת-מכתבים עם איואן ולאדימירוביץ' מיצ'ורין ועם האקדמיה למדעים חקלאיים. ירקר תיו של איואנצ'וק יצאו להם מוניטין, ביחוד אבטיחים, מלונים ודלר עים. זה שנים רבות שקד על שיפור זן של דלעת כבירה ועדיפת-מתק – הדלעת "טאניה", כפי שכינה אותה בשם בתו. בשנת 1940 הוצגה "טאניה" בתערוכה החקלאית הכל-מועצתית וקיבלה אות-הצטיינות. טאניה איואנצ'וק לא התעניינה בירקות. אף כי רחבת-גרם, הנה נערה עדינה היתה, בת יחידה לרומן נאזאריץ' ומריה מאטוייבנה, שאהבה אהבת-טירוף וחינכוה כבמדגרה: בית-ספר, פסנתר, תפירה ורקמה, שבת-בית. חסיה היתה אחרת, היא אהבה מרחבים ומרומים, ברקים מכים בין השמים והארץ. כזה היה בבחירתו גם רומן נאזאריץ', והוא רחש אהדה לבת ישראל זו.

מה יש בירק זה – בדלעת? אך הרכבות רבות הרכיב-וניסויים רבים ניסה רומן נאזאריץ' עד שהצליח לגדל את "טאניה". בשנתים האחרונות עזרה לו מעט בעבודתו זו גם חסיה. רומן נאזאריץ' אהב לספר, וחסיה אהבה לשמוע. היא היתה הראשונה שקיבלה קומץ זרעים של "טאניה" בשביל גינתה שלה. התוצאות היו מופלאות.

יש להודות: עיקר תורתה למדה חסיה לא מתוך ספרים, אלא מפי המורה-הזקן. כך היתה דרכה של בחורה פעילה זו: את ידיעותיה היתה משקיעה במשקה שלה. למשל, הפרה הברודה. היתה זו בהמה לא גדור לה, אולם עטיניה היו הגונים, וחלב היתה מספקת למשפחת גינצבורג

לא למטה מ־3000 ליטר לשנה. גם זה היה הישג של חסיה. משהו מאיש־המעשה היה באִפיה.

מלבד גן־הירק והברודה היו למשפחת גינצבורג דוגרות אחדות וקהל אפרוחים. מכאן שהעבודה היתה מרובה. באחרונה שלטה פה חסיה, ועוזרותיה של חסיה – חנה ושרקה. לאט־לאט הצטרף אליהן גם לייבקה. הדודה ציפה לאה, אשתו של אהרן גינצבורג, לא יכלה להיות להם לעזר. גם ידיה היו מלאות עבודה. כלום דבר של מה־בכך הוא? – קול־חוץ כזה בבית!

העדרה של חסיה הורגש מאוד בימים הראשונים לנסיעתה. חנה, בת השש־עשרה, שונה היתה ממנה. בעיני משק־הבית היתה חסרת־יומה. דא עקא, היפה היתה בבנות גינצבורג. ברק עיניה השחורות, אפה המחוטב, החן הנאצל הנסוך על פניה, גורתה הדקה, טעם תלבשתה הפשוטה – כל אלה העידו כי לנערה זו סיכויים אחרים. היא שאפה לנסוע לקיוב, אולם אביה התנגד לכך. והנה פרצה המלחמה, והיא נשארה בבית. אף כי היתה עכשיו הבכירה שבילדים נאלצה שרקה בת הארבע־עשרה לאחוז במושכות המשק.

בלי עין הרע, גדלה שרקה באחרונה – קומתה היתה לא נמוכה משל חנקה. מכל הילדים היתה דומה יותר לאביה, והיה באִפיה משהו מזור, בלתי־מאוזן. הורגשו בה אֵילו חוויות בגרות, שהיו אולי קשורות בבחור היהודי־למחצה, קים וורטמן, ובאותה העז הכחושה, חברתה הקרובה ביותר – תמר־קה פייגיץ.

ייתכן שהעדרה של חסיה הביא תועלת לשרקה. עכשיו נתוספה לה עבודת המשק, ולאט־לאט נטלה עליה את ההדרכה הן בגן־הירק, הן בטיפול בברודה. היה עליה לא רק לעבוד, אלא גם לתבוע משמעת. חנקה לא אהבה עבודה זו ולייבקה בן השתיים־עשרה ידע רק לשוטט עם חבריו בחוץ, להתרחץ בנהר, לקטוף תפוחי־בוסר בגני זרים. כזה היה גם שמעון בן התשע. והנה נאלצה שרקה לרדות באחיה. היו אֵילו מלאכות, שלייבקה ואף סיומה התחילו לעשותן – ריסוס הערוגות, האכלת הפרה.

ככה עברו הימים. בעולם רעמה המלחמה, נשפכו הדמים. אך בפינה צנועה זו שררה דממה. הכל היה ערוך בסדר מדוקדק, למן צורת הערוגות וגדלן וכלה בדחלילים. החמניות הצהובות התפללו לשמש, בעקבן אחריה בוקר, צהרים וערב. בסוף הקיץ היו נארגים בין הצמחים קורים

מרגיעים, חצץ שטופי־זהב, חצץ עטופי־צל. זמזום הזבובים והיתושים היה מתון, כמעט נרפה. רק פרפרים התעופפו בלהט אילם בין הצמחים. ערב אחד קרבה עגלה אל בקתו של אהרן גינצבורג. חסיה, חסיה הנה זה באה! חישמהר הקיפו הילדים את הסוס, את העגלה, את חסיה, שקפצה ארצה ושוטה בידה. בת־חיל חסיה! לאחר שהתירה את הסוס והניחה לפניו מנת שחת ריחני נכנסה הביתה. לייבקה מיהר להביא את גולדה. ציפה לאה מנגבת את ידיה בסינרה ומנשקת את חסיה. הילדים מתכנסים מסביב לאחותם. היא הביאה מתנות: לחם, גריסי־דוחן וכוסמת, שומן־חמניות, פירות.

“היכן אבא?”

“ודאי בשטיבל, עוד מעט יבוא.”

חסיה יוצאת אל הגינה. הערוגות חשופות, רק קלחי־הכרוב הצהור־ביס־ירוקים עודם רבוצים במקומם, פתוחי־עליהם. שרקה מורידה את אחותה למרתף, מראה לה את ערימת תפוחי־האדמה, את חביות המלפפונים והעגבניות הכבושים, את שאר הירקות.

הוי, חֶסְקָה, חֶסְקָה! התינוקות מתגודדים ונלחצים אליה, ריבוצ־קה הקטנה עולה על זרועותיה, מחבקת את צוארה. אחות, נפש חביבה! מירקה ואבקה אף הם מתרפקים על אחותם. ציפה לאה יושבת בפנים מטומטמות ומזילה דמעות. אין היא מלקקת דבש בבית, והימים האה־רונים מלאים זנעה. הגרמנים הולכים וקרבים, ומה יהיה על הילדים? במרוצה באים גולדה ויוסף ברמן. נשיקות חטופות, פנים חירות מצטח־קות. מה שלום אהובה? בידי ברמן סוכריות בשביל הילדים. גולדה מספרת משהו על הפעוטה. בא הערב, וגולדה ובעלה ממהרים לחזור הביתה. הם ישובו בבוקר השכם.

בא הערב, נאטמו החלונות, אהרן גינצבורג חזר הביתה. הוא שמח לראות את חסיה. בבתו זו ראה זכר לאותם הימים, ימי אודיסה. ארקי גינצבורג, הבחור בעל המגפים המצפצפים, התהלך אז עם ארחי־פרחי והיה להם לראש. ארקי לא טמן אז את ידיו בצלחת, ידע שיש לעשות — לעשות ולקחת. חסיה מלאה תמיד פעלתנות ויזמה טובה.

יושבים לשותת תה. חסיה אומרת שהיא יכולה לקחת אתה לזמן־מה את מירקה וריבוצ־קה. במשך שלושת החדשים התיידדה עם רבים מאנשי הקולחוז, והיא שם כבת־בית. היא מקווה לשפן אצלם את היל־דים. הגרמנים לא יגעו בהם שם. פה, בהאדיץ, הסכנה גדולה יותר.

מה יש לשקול פה הרבה? אין חסיה תינוקת, היא יודעת את שהיא עושה. אומרים כי הגרמנים בוזזים את רכושם של היהודים. צפויה סכנה לברודה. חסיה מציעה להעביר גם את הפרה לקולחזו. בשעת-הכושר תשלח להם מן הקולחזו שמנת וחמאה.

הגיחה העלטה. הברודה והסוסי-האורח עומדים ברפת. לפרקים נשמעת משם טפחת-רגלים עמומה. התרנגול והתרנגולות ישנים. דממה בהאדיץ. תריסי כל החלונות מוגפים. בבית גינצבורג מתכוננים לנסיעת התינוקות. ציפה לאה עורכת כביסת-בזק של לבני הילדות ושמלותיהן. חסיה, חנה ושרקה תופרות לאור העששית. גינצבורג יושב אל השולחן ומעיין בספר. בחדר השני ישנים הילדים.

דממה. דממה גם בבית ברמן שברחוב וקזאלני, רק שעון-הקיר מתקתק. גולדה נלחצת אל יוסף. "היה עלינו לנסוע מכאן בהקדם!" לוחשת גולדה. יוסף שותק. לא אחת דיבר על לב אמו כי המוצא היחיד - לצאת למזרח. חיה שרה התנגדה ליציאה מהאדיץ. היא בטוחה כי השמועות על אכזריות הגרמנים מוגזמות. האומנם זוממת הזקנה המטורפת להחזיר למשפחת ברמן את כוחה מאז, מימי הדוד חיים זיידל והחנות הגדולה לסתורות קולוניאליות?

דממה. החלונות אטומים. חושך, חושך. רק בביתה של מרים לויטין הסמוך לשוק עוד מבליח אור זעום. יקל לויטין שקוע בקריאה. הפעם הוא קורא ב"הענק" לדרייזר, ותהפוכות חייו של קופרוד משכיחות את ההוזה המלא בעתה. מרים ולאה ישנות בחדר השני, המואפל. יעקב, הפטור עכשיו מעול בית-הספר, שקוע בקריאת ספרים תפלים. מיתזקאל לא נתקבל מזמן גיוסו אף מכתב אחד.

רע ומר! הכל מחמיר, משחיר. לא הכל ישנים בהאדיץ. גם עיני שלמה שפירא פקוחות לרנחה, כמתכוונות לחדור לתוך העלטה. הטנקים האחרונים עזבו את האדיץ, ובעיר השתררה דממה שלפני סער. השל-טונות יצאו את העיר. נראה שהעיר נתונה במלכודת וימיה ספורים. באחרונה פשטו שמועות על יחס האיבה לאוכלוסייה היהודית. אוקראינים רבים התחילו לוטשים עיניהם אל רכוש שכניהם היהודים. האספן סוף מפריח לעתים גידופים אנטישמיים, פעמים גם מאיים במישרים. על גדרות, דלתות וקירות הופיעו צלבי-קרס. כרוזים נתעבים, שהטילו מטוסים גרמניים, הודבקו פה ושם.

כן, דברים הרבה לשלמה שפירא להגות בהם. דומה שזקן זה אחראי

לנפשות שנשארו בהאדיץ. זקן זה חושב, מסיק מסקנות, והמסקנות מבוססות על ההגיון, על הנסיון. עיקר הסכנה – בימים הראשונים שלאחר כניסת הצוררים העירה. על היהודים להיעלם לזמן־מה, להתחבא במסתרים עד יעבור זעם.

היכן? מבטו של הזקן החולני מגשש על־פני העיר. וסביבותיה. כשלוש מאות יהודים נשארו בהאדיץ, ורובם גרים בלב העיר. קרוב לודאי שהגרמנים יתחילו את השוד והרציחות במרכז, ברחובות רומני, פולטאבה, ברחוב שְבֶצְ'נְקוֹ. על האוכלוסייה היהודית לעבור לזמן־מה אל פרבר זאיאר. פרבר זה, הקרוב לבית־העלמין, מיושב כולו אוקראי־נים, והמשפחות היהודיות תיבלענה בתוכם.

דאגות וטרדות, נדודי־שינה... שלמה שפירא בולע באנחה טבלית לומינל. הוא מוצא בחושך את משקפיו ומרכיבם על אפו. ייתכן שהתכוונן לחזות משהו בחלום, ולשם כך חבש את המשקפים בטרם יירדם. והנה יורד שוב שחר אפור על האדיץ. עגלה רתומה לסוס יוצאת מאחת החצרות. לעגלה קשורה פרה ברודה, ומעליה משתרבים ראשי־הן של ארבע ילדות. קבוצת אנשים מלווה אותה. היא משתרכת לאטה. פני האנשים חיורים, העינים עגומות ולאֹות.

סראפים איואנוביץ' קארפנקו, העיט הצבוע, עומד לבוש תחתונים בתדר־המיטות ומציץ מבעד לחרכי התריס. בעיניו משטמה ובוז. הם בורחים מכאן, היהודונים הללו, כעכברים מן האניה הטובעת. קארפנקו שוכב מתוך פיהוק במיטתו ומתכסה בשמיכת־הצמר הירר־קה. הם לא יימלטו. בכל מקום תשיג אותם היד המוחצת.

עונה בוערת באה למרדכי בעל־העגלה – לו, לפאווליק ולריזי גם יחד. יהודי האדיץ עוקרים לזאיאר. מין חולי מידבק פשה בהם, רחמנא ליצלן! אכן, בשעת מהומה אין דעתו של אדם צלולה עליו. הראשון יצא שלמה שפירא, אחריו איציק סלוצקי, חיים יעקב פייגין, נחמן מואיסייביץ' רוזנקראנץ. דומה, יהודים מכובדים על הבריות, והנה בולמוס של התישבות בזאיאר תקף את כולם. סבורים הם, משנה מקום משנה מזל, סבורים הם.

תוך יומים עברו לזאיאר רוב יהודי האדיץ. נשארו רק קומץ עקש־נים – גינצבורג, אסתר עושת־האטריות, מרדכי בעל־העגלה. משפחת פייגין מצאה לה מקלט אצל אוליאנה מאזורוק, שגרה עם בתה ונכדה

באחד מבתי זאיאר. אוליאשה זו, אשה כבת חמישים, עבדה זה שנים אחדות במפעל לתעשית היין והתמד. בתה קסניה טיפלה במשק־הבית ובבנה ואסיה, בגן־הירק, בעצי־הפרי. בעלה היה בצבא.

הגרמנים קרבו להאדיץ ב־16 בספטמבר. אותו בוקר התחילה ההפ־צצה. באחת־עשרה אנו מוצאים את משפחות פייגין ומאזורוק ליד המקלט. השידור הודיע שהמלחמה הגיעה עד לפרברי קיוב.

בחדר ששה אנשים – חיים יעקב, פסיה, אוליאשה, קסניה, תמר ווא־סיה בן החמש. את אייזיקל ומינקתו השאירו בסימטת־הגנים.

קסניה, בעלת־הבית הצעירה, עינה רעה בדיירים החדשים. יש אומ־רים שהגרמנים מעבירים מן העולם אנשים הנותנים מקלט ליהודים. בשעת־הכושר הראשונה יש להיפטר מיהודים אלה. אוליאנה דעתה אחרת. זה שנים אחדות היא עובדת עם נפים אייזיקוביץ, היא מכבדת את הזקן הזה, ואינה מוצאת בו כל דופי. ועוד, לא היא בלבד נתנה מקלט ליהודים. בעלי־בתים רבים בזאיאר שיכנו אצלם אנשים אלה. מצפון צריך שיהיה לאדם, אם בשם אדם יכונה.

פסיה מבשלת תפוחי־אדמה. תפוחי־אדמה וכוס חלב הם – זאת תהיה הפעם ארוחת־הצהרים. יושבים לאכול בצוותא. לשולחן מסבירה פנים בארשת חמוצה אף קסניה. מן האכלניות היא. לועסים דומם. פתאום נשמע רעם חזק – לא הרחק מן הבית נפלה פצצה. תמר למדה בבית־הספר ראשי־פרקים בהתגוננות האישית. נשמעת פקודתה: "שכבו על הרצפה!" כל הששה גולשים מכסאותיהם. שפתי סבא פותחות מיד בלחישת. "אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזרי". סבתא פסיה יושבת ועיניה תוהות. היא מפחדת פן יבולע לעז הזאת, לנכדתה תמר.

"בואי הנה, תמר, שכבי תחת השולחן!" אוליאשה יושבת בפישוק־רגלים ומצטלבת. מצטלבת וקוראת: "אלוהים, חנן!" קסניה, בנפלה ארצה, לא שכחה ליטול עמה את קערת תפוחי־האדמה. שוכבת ולועסת. רק ואסיה מביט בעינים מופתעות נכחו. אנשים זקנים ורציניים מתנה־גים כקטנים.

"אמא!" אומר הוא. "אני רוצה פי..."

סיר־הלילה בפרוזדור. נחשול של צחוק תוקף פתאום את תמר. בתחי־לה היא מתאפקת, עוצרת נשימתה, מסיחה את דעתה. הצחוק פורץ מפיה גלים־גלים. אחר־כך נעשה הצחוק עצבני, פרוע. שפתיו של חיים יעקב מוסיפות ללחוש את "שיר המעלות", רק עיניו חסרות־העפעפים

עוקבות אחר עויותיה של נכדתו. "נו, נו!" רומז הוא לפסיה. פסיה קמה ומביאה לתמר כוס מים, אך אין זו מסוגלת עכשיו לבלוע כלום. הצחוק הולך וגובר. אוליאה מוסיפה לשבת בפישוק־רגלים. היא פולטת איזה פתגם אוקראיני שמשמעו: בבוקר צחוק, בערב דמעות. זה למעלה מעשר דקות נשמע צחוקה החולני בחדר נמוך־התקרה. קסניה מוסיפה ללעוס את תפוחי־האדמה בפנים קהות. אולי זה צחוקה האחרון של תמר פייגין.

הפגזת התותחים, הרחוקה והקרובה, נמשכה יומים. יחידות־צבא מועצתיות עוד נתעכבו בהאדיץ, חלקן באו מן היערות הסמוכים. קרב עז נטוש היה סמוך לגשר המוליך מהאדיץ לזופריק. פעמים רבות הפציצו אותו הגרמנים מן האויר והרעישוהו בתותחים. פקק גדול נתהווה סמוך לגשר – חיילים, פליטים, מכוניות שפניהם מועדות היע־רה. פצצות הגרמנים לא היו מדויקות; הגשר לא נפגע. אולם ביום השלישי והרביעי שררה פה בהלה.

בית־העלמין היה קרוב לגשר, ואהרן גינצבורג, שישב אותם ימים בשטיבל, שמע את קולות המערכה. פצצות אחדות שנפלו לא הרחק מבית־העלמין גרמו הדף־אויר חזק, אך הגבאי לא מש ממקומו. והנה אנו רואים אותו יושב אל השולחן הארוך ומדפדף בספר.

הוא שמע את ההמולה הגועשת סמוך לגשר, את הצעקות והיריות. הוא יודע, כי כל יהודי האדיץ, הגדולים והקטנים, מצפים לימי־האימה הבאים. הכל, הכל תלוי על בלימה. בכל מקום שכבשו הפשיסטים – חיי היהודים תלויים להם מנגד. אולם לאהרן גינצבורג אך מעוז אחד בעולם – הרבי הזקן. הרבי – צוק־מבטחים, מגינם של אנשי־שלומנו על כל תפוצותיהם, מכל־שכן של יהודי האדיץ. גינצבורג מאמין, כי כל עוד דולק נר־התמיד על קברו של הרבי הזקן, עוד יש קשר בין האור הנצחי לבין העם המפוזר והמפורד.

הגיע זמן תפילת־מנחה. גינצבורג פותח את דלתות הארון. הוא מת־פלל בעמידה, בכוונה עצומה. בדרך הוא עומד בזה. מתפלל יחידי לפני ארון־הקודש הפתוח. ספרי־תורה עומדים בארון, כל אחד על רגליו הקצרות, עטוף בכריכת־קטיפה. גינצבורג רואה את האותיות המפרכ־סות על־פני הקלף – כל אות וחיה, כל תג ופרשת גלגוליו. בחוץ יריות, הפגזות תותחים, טרטור מכוניות. בבית המבודד דממת־זיו צנועה. אורות מרפרפים במחשכים.

התפילה נסתיימה, הארון נסגר. מישהו פותח את הדלת. נשמע קולו של נער: "אבא, אתה פה?"
"מה לך, לייבקה?" אור־העששית הקלוש בשטיבל מאיר את פני הנער. "מה לך, לייבקה?"

"באתי לראותך," עונה הבן. זהו בחור כבן שתי־עשרה, נער את נערי הרחוב, קונדס כהלכה. הוא הביא אתו אוכל. זה למעלה מיממה נמצא אבא בשטיבל. גם בימים כתיקנם היתה תוקפת לעתים את הגבאי מרה שחורה. אולי מחמת הפצע שנפצע בראשו במלחמת־העולם הראשונה סמוך לפשמישל. את ימי חליו היה גינצבורג מבלה בשטיבל, ישן פה על שני ספסלים מחוברים. מן הבית היו מביאים לו אוכל. הפעם הביא לייבל מרק חם, לחם ועגבניות, גם בקבוק חלב ולחם מרוח בחמאה.

"אבא!" אומר הוא. "אלון פה הפעם. בחוץ יורים."

"אמא יודעת?"

"כן, נדברתי אִתָּה."

לפי האמת, בא הנה לייבקה לחסות בצלו של אבא. מה לו בבית, בין הנשים והטף?

היום הולך ומעריב. גינצבורג נוטל את ידיו ואוכל את המרק. אותה שעה מספר לייבקה את החדשות. עיניו, גבותיו, שער ראשו של הנער – שחורים משחור, ורק שיניו מלבינות. רוב בתי היהודים סגורים על מסגר, תריסי החלונות מוגפים. אומרים שכמעט כולם עברו לזאיאר. פשטה שמועה שהגרמנים יכנסו לעיר במסילת־הברזל, ומוטב להיות בריחוק־מקום מבית־הנתיבות וממרכז העיר. אשתו של איציק סלוצקי בכתה בכי־תמרורים כשהניחו את הבית ואת גן־הפירות. לייבל מכיר יפה את גן־הפירות של סלוצקי. חוץ מתפוחים יש שם שזיפים, משמש, אגסים. עוד חדשה: קארפנקו השכן אמר היום לציפה לאה: "עכשיו תחזירו לי את גן־הירק. עליכם להציל את הנפש." אין לייבקה מפחד מקארפנקו, הוא גם אינו מפחד מפני הגרמנים. הפשיסטים לא ישיגו אותו, שטויות! לא כן, אבא?

היום הולך ומעריב. "ראה, לייבקה, אם יצאו הכוכבים." לייבקה פותח בזהירות את דלת החוץ. עיניו חובקות את האופק, סוקרות את השמים המעוננים. לא, אפילו יצאו הכוכבים, מעיבים העננים עליהם. קולות רשרוש אילנות, הרודפים זה את זה, מגיעים לאזני הנער. יער עבות

מכסה את מדרון החוף מעבר מזה, מצבות משתרבות באפלה, כנשמות אילמות המתאבלות ושותקות. החוף שממול מכוסה חול, כרי־מרעה משתרעים מאחריה, כרי־מרעה ואילנות בודדים, ענפים ועירומים. זיקור קית ירוקה ממריאה למרומים, מאירה רגע את סביבת הגשר ודועכת. שוב יריות והתפוצצויות. לייבקה חוזר לשטיבל, נועל את הדלת.

"לא, אבא, אין לראות את הכוכבים. מעונן."

גינצבורג פותח בתפילת־ערבית. אך מה הוא עושה, מטורף זה? לא שבת ולא מועד היום, והנה לא די שהוא מתעטף בטליתו, אלא גם לובש את הקיטל הלבן, פותח את דלתות הארון ומתחיל בדחילו ורחי־מו: "והוא רחום יכפר עוון ולא ישחית..."

יום־כיפורים ערך לו היום, שבת־שבתון! דמעות זולגות מעיניו, מרטיבות את זקנו השחור, שחוטי־שיבה מבצבצים בו באחרונה. כל הלילה ובוקר המחרת נמשך הקרב בהאדיץ. בשבעה־עשר בספ־טמבר נכנסו הגרמנים העירה. בבית פייגין היה ואסיה הראשון שבישר את הבשורה הרעה.

"מאמה, פשיסט יידא!" נשמע קולו של הילד. הוא עומד בפרוזדור ומציץ בעד החרך. "אמא, פשיסט בא!"

בלב חרד ניגשות הנשים ומציצות החוצה. חיים יעקב אינו מש ממקור מו. מעתה יהא נחבא אל הכלים, כך פקדה פסיה. הוא דומה מאוד ליהודי, ואל לו לסכן את נפשו. יצטמצם לו אי־שם, בחינת בל ייראה ובל יימצא.

בעד השמשה רואה תמר בחצר הסמוכה שלושה חיילים גרמנים מזוינים מכף־רגל ועד ראש. ענקים איומים בעלי מגפים גדולים, מזוי־נים ברובים, ברמונים. בחצר הסמוכה עֶשֶׁן מטבח צבאי. אל החצר נכנס קצין, צועק בלשון זרה, צועק ומצביע בידו. נראה שחצר זו נמצאה יפה להצגת תותח. לאחר כחצי שעה הועבר המטבח למקום אחר והוצג התותח בשיפוע. בקרוב התחיל להפגינו. עם כל יריה חרדה האדמה, השמשות צללו במסגרותיהן והבית כאילו התמוטט.

עובר היום, צולע על כף ירכו. הדלתות והתריסים מוגפים, אין יוצא ואין בא. חיים יעקב פייגין נחבא בעליית־הגג, שפתיו לוחשות פרקי תהילים. אוליאנה מאזורוק מצטלבת עם כל הפגזה. הבית סגור. כל הבתים סגורים ומסוגרים.

נשי האדיץ התכווצו והצטמצמו.

אם נשוב אחר במבוך הזמן, נראה בחצר, אשר בה גרו שני השכנים הנצים אהרן גינצבורג וסראפים קארפנקו, את נגיד העיר אברהם ליוברטוב, שגר בבית מפואר-החזית, נחלת אבותיו. ליוברטוב היה סיטונאי-בקר, וגם מן החזירים, להבדיל, לא היה מסלק ידיו. עשירה אדמת פולטאבה בצאן, בקר וחזירים. קרונות-קרונות של סחורה חיה היה ליוברטוב שולח לכרכים - הן במדינת רוסיה והן מחוץ צה לה.

מחברים שקדמו לי כבר סיפרו על החיים שנבעו חרש בעיירות יש-ראל לפני המהפכה. לכן אקצר בזה. עלי להזכיר את שמו של האברך החסיד נחמן חורושינסקי, מנושאי-כליו של ליוברטוב, ששימש שנים רבות "מנטש" אצל נגיד זה. חורושינסקי גר עם אשתו הצעירה שפרה בבית נמוך ועניו, שעמד בחצרו של ליוברטוב; מאחוריו השתרעה חלקת-קרקע, שאף היא שייכת היתה לבעל-הבית.

מוצאה של שפרה היה מכפר שישאקי, אשר בחוף פסיל, ומילדותה הסכינה לעבודת-האדמה. אשה כפרית זו פתחה בטיפוח ירקות על-פני חלקת-הקרקע. ידים פעילות תובעות עבודה, וליוברטוב לא הורגל להע-ניק לעוזריו אוצרות-קורת. נחמן חורושינסקי היה חסיד יותר משהיה סוחר, ופרט לדירת-חינם וכזית כסף לא קיבל מליוברטוב כלום. הירקות לא היו איפוא מיותרים.

עוברות, עוברות השנים, מלאות העלילות הקטנות. מזל טוב! הופיעה מירה בעולם התוהו, אחר-כך יצאה המאה התשע-עשרה, ובראשית העשרים יצאה גם ציפה לאה לאויר העולם. האם שפרה היתה הרוח החיה בבית. מעט-מעט גדלו הנערות. הן היו שקטות וחרוצות. עברו עוד שנים אחדות, והנה מירקה, ואחריה ציפה לאה, היו לעזר לאמן. אהרן גינצבורג בא להאדיץ בסוף שנת 1916. ליוברטוב עוד היה אז ליוברטוב, חורושינסקי - חורושינסקי והצאר ניקולאי, ימח שמו - צר ונוגש ליהודים. והנה אינה הגורל ואהרן גינצבורג, שהיה אז כבן כ"ו, התאכסן אצל נחמן חורושינסקי. אלמן צעיר ושחור זה הצטרף בקרוב

למחנה החסידים אשר בהאדיץ, ושנים אחדות עברו עד שהרגיש הקלה פורתא מאבני-המעמסה שהעיקו על לבו. בשנת 1920 עברה מחלת-הטיפוס בהאדיץ, וגם אנשים-חסידים נפגעו. נחמן חורושינסקי נפל למשכבו, וכעבור שבוע הלך למנוחות.

אז יצאה הגזירה מפי המזווג זיווגים, ואולי לקחה בזה חלק גם האם שפרה, ואהרן גינצבורג ומירה חורושינסקי נישאו. אין להרחיב את הדיבור על אשה צעירה זו, שלום לעפרה. זה אחר זה התחילו מופיעים הילדים. אלה באים ואלה יוצאים – זה הסדר שהנהיג אל-מרומים בעול-מו. ידיה של סבתא שפרה היו מלאות עבודה, וסוף-סוף כרעה תחת נטל תלאות-הבית הקטנות. והנה אנו מלווים את שפרה לעולם-האמת. אין קץ לתמורות תחת השמש. בקצרה מסופר הסיפור, אך במתינות עוברות השנים, והן מלאות מעשים לא גדולים, עובדות אין-סוף. מה היה, למשל, בסופו של אברהם ליוברטוב, נגיד העיר האדיץ? בזרוח על ארצנו המהפכה שקעה שמשם של אנשים כליוברטוב. בארצנו הוכו אז הבורגנים, וגם על האדיץ לא פסחה יד הכורת. בביתו המפואר של ליוברטוב השתכן משרד ההשכלה העממית. ככה שטפו להן השנים. בבקתה שבעומק החצר גרה משפחתו של גינצבורג, ובבית-החזית שקדו פקידים על טיפוח ההשכלה העממית בהאדיץ ובסביבותיה, חרקו העטים, קישקשו החשבוניות, צילצלו האוקראינית והרוסית.

בסוף שנות העשרים הגיע להאדיץ מנהל חדש של הראיאובראז * – סראפים איואנוביץ' קארפנקו. חזותו תוארה לעיל. אביו היה קצין גבוה בצבא הצאר. בשנות מלחמת-האזרחים נלחם הגנרל קארפנקו בצבא דניקין, ולאחר תבוסת הלבנים ברח לחוץ-לארץ עם אשתו ובנו-תיו. סראפים בנו, שסיים את האוניברסיטה בקרקוב, שימש אז כמורה בבית-ספר מן הדרגה השניה. גם אשתו מרגריטה פרידריכובנה עבדה באותו בית-ספר. בימי המהפכה לא נגעו בזוג-מורים זה, וקארפנקו היטיב להעמיד פנים. בשנת 1924, כשהכריזה המפלגה על גיוס-לנין, נתקבל קארפנקו כחבר במפלגה. בשנות המאבק נגד הסטיות לימין ולשמאל, עת נכלאו המונים והותזו ראשים, צעד קארפנקו בשביל-הזהב, לפי הקו הכללי של הועד המרכזי. ואם בשל מוצאו החברתי לא עלה לעילא ולעילא, הרי היו לו משרות הגונות במשרד ההשכלה

* מחלקה מחוזית להשכלה עממית

העממית. ניירות, ניירות, פקודות, חוט-שדרה רך ביחס לפיקוד ושדרת-
ברזל כלפי הנמוכים ממנו בדרגה - זה היה סגנון עבודתו של קארפנקו
בשדה ההשכלה העממית.

כשהגיע להאדיץ הוקצה לו ולאשתו חדר ארעי בבית-המשרד. אולם
לא איש המסתפק בחדר אחד הוא קארפנקו. זמן רב טרח עד שהועבר
משרדו לבית אחר, נוח פחות, וכל הבית המפואר שהיה שייך בשעתו
לאברהם ליוברטוב עבר לרשותו של קארפנקו. לאחר שיפוץ יסודי,
על חשבון המדינה, השתקע הזוג בבית מתוך רחבות אצילית. אהרן
גינצבורג ומשפחתו הוסיפו לגור בבקתה באותה חצר, לעבד את גינת-
הירק ולחיות בדוחק. ציפה לאה עוד היתה אז נערה ועבדה בבית-
המלאכה הקואופרטיבי לגרבים. משכורתה הספיקה בדוחק לצרכיה
היא.

עברו שנים אחדות, ולאחר בדיקה מטעם הועד המרכזי הודח קאר-
פנקו ממשרתו ונתמנה מנהל בית-הספר התיכון בהאדיץ. אשת קאר-
פנקו, מרגריטה פרידריכובנה, שמוצאה ממושבה גרמנית בדרום הארץ,
הורתה בבית-הספר את השפה הגרמנית. אשה ממושקפת ותפוחת-
אברים זו אהבה סדר ונקיון בפל. בבית אמה עשתה במלאכות הבית
והחצר, טיפלה בגינת-פרחים ובגינת-ירק. כיון שהיתה חשובת-ילדים,
היה לה פנאי די והותר. כשהשתכן סראפים איואנוביץ' בבית המהודר
סבור היה שגם חלקת-הקרקע שמאחורי החצר תעבור לרשותו. והנה
נתברר כי זכות-הבעלות ליהודי השחור שגר עם משפחתו הרעשנית
בבקתה המרופטת בעומק החצר.

ככה מגיעים אנו אל תולדות החיכוכים בין קארפנקו ומשפחת גינצ-
בורג. שני שכנים עלולים לרדת זה לחייו של זה במערבולת מדנים.
עינו של קארפנקו היתה צרה במשפחה היהודית שירשה את גינתו של
ליוברטוב. הכיצד? קארפנקו, העובד הסובבטי האחראי מזה, וגינצ-
בורג, יהודי חשוך ואדוק, המטופל בבנים מזהמים, מזה - הרי לך! לא,
קארפנקו לא יתן להם לעכור את החצר המועצתית הזאת, הוא יגרש
אותם מכאן!

ומה אתם סבורים? קארפנקו תבע לדין את גינצבורג בשל גינת-
הירק, ודוקא הפסיד במשפט. אין דרכו של השלטון הסובבטי לפגוע
בבניהם של עובדים. ששה ילדים היו אז בבית גינצבורג, וציפה לאה
עבדה בסדנה, וקארפנקו יצא בפחי-נפש.

חולפות השנים, שמחות קטנות ואסונות גדולים ניתכים על בני-תמותה. אהרן גינצבורג נתאלמן בשניה. עבר עוד זמן-מה, וציפה לאה ירשה את מקומה של מירה אחותה, ושוב התחילו הילדים צצים זה אחר זה. משפחת גינצבורג הוצרכה להיאחזו יפה בגינת-הירק.

זה שנים אחדות לא פסק הריב בין שני הבתים. רק פרוסיה, עוזרת-הבית של קארפנקו, אשה כבת ארבעים, לא התערבה בסכסוך, ולפעמים גם האירה פנים לאחד התינוקות. אולם הזוג קארפנקו רחש לאנשי גינצבורג משטמה גלויה. אין אנו יודעים מה דיבר חבר המפלגה קארפנקו בחדרי-חדרים, אך מרגריטה פרידריכובנה לא יכלה לעתים להתאפק והטיחה מלים מתוקות כגון "ז'ידינאיטים", "רבנים מזוהמים" כלפי ילדי גינצבורג. גולדה היתה נערה שקטה, כמוה כאמה המנוחה, ואילו נחמן, חסיה, שרקה, לייבל לא נמנעו מלענות לרשע כרשעותו. המרה השחורה לא קיננה מעולם בנפשם של קונדסים אלה, וגם השתיקה לא היתה מנת חלקם. "שד גיבן" – זה היה כינויו של סראפים איואנוביץ' בפיה של להקת-צאצאים זו, ו"כרס מנוולת" – כינויה של פרידריכובנה. ילדי גינצבורג לא קימצו בכינויים, וגם לא בלחש השמיעום. אם שיחקו בחצר בכדורגל, לא מן הנמנע היה שיפגע הכדור בחלונו של קארפנקו. אם יצאה ברודה בבוקר השכם בדרכה אל העדר, הנה געיית "מורו" עבה ביותר היתה מכוונת אל תריסי חלונותיו המוגפים של קארפנקו. לא, לתינוקות אלה, גם לפרה הברודה, לא היה אף שמץ דרך-ארץ כלפי מרביצי ההשכלה העממית בעיר האדיץ ובסביבותיה.

בקצרה מסופר הסיפור, אך במתינות עוברות השנים. גם בחצר זו, שבה אנו מסתכלים הפעם, התגלגלו השנים אחת-אחת. שנאה עמוקה קיננה בלבו של סראפים איואנוביץ' לקהל ילדים שחרחרים ותצופים אלה. אהרן גינצבורג וציפה לאה היו נזופים לעתים בתינוקות, אך הם לא קיבלו מרות, ויחסיהן של שתי המשפחות לא נשתפרו במשך השנים.

והנה הגענו לספטמבר 1941. העיר נכבשה על-ידי הגרמנים, וקארפנקו עלה לגדולה. סראפים איואנוביץ' נתמנה בורגמייסטר של האדיץ. גם למרגריטה פרידריכובנה נועד איזה תפקיד מטעם מלאכי-החבלה. רע ומר לשונאי ציון, רע ומר למשפחת אהרן גינצבורג! קארפנקו לא יחמיץ את השעה.

היתה עונת הסתיו, המרתף היה מלא תפוחי־אדמה וירקות, הוכנו גם עצים לחורף – לכאורה, אפשר היה לחיות, אילמלא קארפנקו. הוא לא יתן מנוח. לדעת שפירא על משפחת גינצבורג לעקור מיד למקום אחר. בתים רבים של יהודים נחרקו. תעבור משפחת גינצבורג, למשל, אל ביתו של אהרנסון. בסתר תעבור, לבל יינדע הדבר לקארפנקו.

שפירא אמר דברים אלה בשטיבל. בית־הקברות לא היה רחוק מזאיאר. רוב היהודים, ותיים יעקב פייגין בתוכם, פחדו לצאת החוצה. והנה שפירא, יהודי חולני זה, שכל עוד נפשו בו, משרך את דרכו בבצת האדיץ, עובר מבית לבית, מיעץ ומעודד ומנחם – כאילו אמנם נהיה האיש הזה מורה ומדריך לישראל בעתות פורענות. ככה הגיע שפירא גם אל השטיבל, והיתה לו שיחה עם אהרן גינצבורג.

וראה זה פלא – גינצבורג החסיד הרתחן, מאזין הפעם לקולו החרישי של שפירא. לייבל נשלח להביא את מרדכי בעל־העגלה. למזלו של גינצבורג נמצא הזקן בבית. חיש־מהר נרתמו הסוסים, ובקרוב אנו רואים את העגלה עומדת ליד מרתפו של גינצבורג. מעמיסים בחפזון תפוחי־אדמה, ירקות, חביות של כרוב ומלפפונים כבושים. קארפנקו ואשתו לא היו אותה שעה בבית, עבדו במשרדיהם, שאילמלא כן ספק אם היו מצליחים להעביר בסתר לבית אהרנסון את הירקות, הרהיטים והכלים.

נחרקו הבית. גינצבורג מסמר מבחוץ שני קרשים אלכסוניים אל כל דלת וחלון. לייבקה עוזר עלי־ידו. עכשיו נשמעה הקריאה האחרונה: "נו, ילדים!" בני בית גינצבורג עקרו מן הבקתה. אפלה קפאה בחדרים, והיא מכסה על איזה ריח יהודי, ריח קרוב ללב, קצתו חמוץ, קצתו חמים, ריחו של בית שדורות אחדים היה מאוכלס אנשים וילדים. עכשיו החום פורח, גו, כמתוך גופו של בשר־ודם לאחר מיתתו. לא מעט צחוק ואנקות־נפש שמעו הקירות האלה כל השנים. עכשיו זו בקתה עזובה לנפשה, שכנפי הסתיו האדישוו מתחילות להיפרש עליה.

אנו עוזבים את הבית היתום הזה. בתים רבים נתיחמו אותן השנים בקהילות ישראל בתפוצות.

פישפשה פסיה הזקנה ומצאה הזדמנות נאה לחלות דוקא בזאיאר, בבית מאזורוק! חום גבוה. בשעת־חירום זו לא קל למצוא רופא ותרור־פות מתאימות. והנה עולה שוב על הבמה שלמה שפירא. הוא מביא

את הרופא אנגר טוב שנשאר בהאדיץ בשל גילו הקשיש. דלקת-הריאה!
הושגו תרופות, אך החיים הולכים ומסתבכים מיום ליום. נמצא, שעל
חיים יעקב ותמר לעשות מלאכות-הבית. תמר מבשלת, מדיחה את
הכלים, מפנה את החדרים. חיים יעקב עוזר על-ידה.

אין תמר בעלת-נסיון במשק-בית. קסניה מביטה בעיניה הנוקבות,
גם פניה של אוליאנה אינן כתמול-שלשום. רק ואסיה חי בעולמו שלו,
אינו מרגיש בבעיות החמורות שקמו לפני האנשים.

חיים יעקב היה לחוטב-עצים ולשואב-מים. מעולם לא אהב ביותר
לפתוח את כיסו, אבל עכשיו אינו רשאי לקמץ, והוא נותן בעין טובה.
אוליאנה היא ההולכת יום-יום השוקה. מעט-מעט שב השוק לאיתנו.
המטבע הסובבטי עודנו משמש כסף עובר לסוחר, אך הוא הולך ונחלש
מיום ליום. הופיעו מַרקים גרמניים, מטבעות כסף וזהב מימי הצאר, גם
מסחר-החליפין הולך ומתרחב.

כיצד להמשיך ולחיות? למן היום הראשון לא סבלה קסניה את בני
משפחת פייגין שנדחקו לביתם. אחר-כך הלכו והתקדרו גם פניה של
אוליאשה הזקנה. קשה לאדם להיות טוב-לב זמן ממושך. והנה התחילו
מחטים קלות דוקרות את בני בית פייגין, ואחר-כך היו המחטים מעמי-
קות יותר ויותר להינעץ בנפש. רוב המשפחות היהודיות בזאיאר חשו
את המבטים הצוננים והמלאים חשד של תושבי הפרבר, והתקריות
הקטנות בין בעלי-הבתים והדיירים הלכו והחמירו. סיפרו שבקרוב
תבוא להאדיץ פלוגת ס"ס, יתארגן גיסטאפּו, ואז יכו ביהודים ובמגי-
ניהם האוקראינים. היכן המטורף שייאות ליהרג בשל יהודים?

תמר עומדת לפני התנור הרוסי בבית מאזורוק ומבשלת מרק ודייסה
לארוחת-הצהרים. מאכלים כשרים מבושלים בקדירות כשרות, והתבד-
לות זו מכליהן של בעלות-הבית אינה לפי רוחן. נכנסת שכנה, מספרת
כי בביתה השתכנו שני חיילים גרמנים. לעת-עתה אין לה תרעומות
עליהם, הם מכבדים את בעלי-הבית בשנאפס ובשימורי-בשר. השכנה
יוצאת; לחישות ומבטים רעים תועים בחדרים. מי חייב לנקות את
החדרים? קסניה סבורה כי היהודים חייבים לעשות כל מלאכות-
הבית. באו ימים ותמר משפשת ושוטפת את הרצפות, וקסניה יושבת
בחיבוק-ידיים. עדיין אין תמר מאומנת בשטיפת הרצפות. יבוא היום
ותתמחה במלאכה זו.

"חני הנה!" קסניה נוטלת את הסחבה, מטבילתה בדלי המים ומראה

לתמר כיצד משפשפים את הרצפה. "מוטב שלא היית מתחילה בעבודה זו, אין היא מתאימה לידך הלבנות."

עקימת פה, דקירת עינים נוקשות... מוסיפים לאכול בצוותא. פסיה החולה מקבלת מאכלים עדינים יותר, ובעלות־הבית עינן רעה גם בזה, אף כי פסיה כמעט אינה נוגעת במאכלים. איך להמשיך? הנה נכנסו שני חיילים גרמנים, מבקשים מים לשתות. חיים יעקב פייגין, בזקנו הפרוע ובעיניו חסרות־העפעפים, נמצא דוקא אותה שעה במטבח. היהודי הצהוב הזה ימיט שואה ביום מן הימים על בעלי־הבית. החיילים שתו והלכו ללא עשות כלום, אך דקירות המחטים מעמיקות והולכות.

פסיה שוכבת במיטה, חומה קרוב לארבעים. שוב באים הרופא אנגרי טוב ושלמה שפירא. הרופא בודק את החולה, ואילו שפירא מתעניין במצב־הרוח, ביחסים שבינם ובין בעלת־הבית המארכת. ברבים מבתי זאיאר פרצו חיכוכים בין היהודים הדיירים לבין בעלי־הבתים. רבים מהם הכניסו לבתיהם יהודים מתאנת־בצע. בתחילה סברו כי הגרמנים יהרגו את היהודים, והרכוש להם יהיה. עכשיו פשטה שמועה כי הגרמנים יעשו קשה, אפילו במיתה, את הנותנים מקלט ליהודים. משפחות יהודיות אחרות נאלצו לחזור לדירותיהן הישנות.

שלמה שפירא מוסיף לספר בקולו המתון. מאידך גיסא, יש שמועות מרגיעות. חיילים גרמנים אחדים, שנשאלו מה יעשה ליהודים, ענו כי לעת־עתה לא יפגעו בהם, ואולי לא יפגעו בהם כלל. ואמנם, הופיעו יהודים בעיר. משפחת ברמן חזרה לדירתה הישנה ברחוב וקואלני, וחיה שרה החלה שוב לספסר במזון. יצחק הסנדלר מסימטת־הגנים, שכנה של משפחת פייגין, לא זו בלבד שחזר למעונו, אלא גם פתח את סדנתו, קנה עורות, ולפי השמועה הוא מתכוון לעסוק בסנדלרות בהיקף רב.

הזקנים הלכו. פסיה שוכבת במיטה, מלוהטת, וחיוך קלוש תועה על שפתיה. בשעת־חירום זו לא נאה לשכב כל היום, אין פסיה אוהבת שתהא מלאכתה נעשית על־ידי אחרים. חיים יעקב ניגש אל מיטתה ומעיף באשתו עין ממצמצת, מרחמת. הוא עוטף אותה בשמיכה יפה־יפה, נותן לה תרופה להזעה, לוחש: "אל יתן למוט רגלך, אל ינום שומרך..."

"פסיה! שואל הוא. "איך את מרגישה את עצמך!"
פסיה עונה בבת־צחוק קלושה של אפס־אונים. היא פותחת בדברי־

זכרונות שלא מן הענין, מימים רחוקים, בעודה בבית אביה, ובעוד חיים יעקב נער צהוב בין נערי העיריה. מה זה עלה על דעתה להיזכר באבק קדומים?

חיים יעקב מקלף תפוח־אדמה, מביא מים מן הבאר וניגש שוב אל מיטתה של פסיה. הוא מדבר אליה דברי־תנחומים. מספרים כי אין השד נורא כל־כך, לעת־עתה אין הגרמנים נוגעים ביהודים, ייתכן שעוד יבואו ימים טובים.

הוא מניח את כף־ידו על מצחה המלוהט. קולו מלא רחמים ורגש. בת־הצחוק מוסיפה לזרוח על פניה של פסיה. ידה הקטנה והמקומטת נוגעת בשל חיים יעקב – הגדולה, הנוקשה, הכסויה שערות צהבהבות. דברי־הבל נושנים, שפת העבר הכמוש! עוד מעט יטבע כל זה במצולת הרגשות שחיו אי־אז וירדו לתהום.

פסיה ישנה. קסניה מאזורוק יוצאת החוצה ופוגשת נשים שכנות. הן מדברות אוקראינית פולטאבית, ויש להן על מה לדבר. גם חייהן נשברו. בעליהן ובניהן בצבא האדום. בהאדיץ, בופריק, בסארי אירעו מעשי אלמות ושוד. אומרים שהתחילו לחפש יהודים. אנשים אלה לא יישארו בחיים, רכושם יוחרם לטובת הגרמנים. מספרים בפטרו קראור־צ'נקו ובטרופים יאשצ'וק...

אכן, יש אנשים הפועלים על דעת עצמם. פטרו, למשל, פרץ לתוך בית שדייריו היהודים ברחו למזרה ותפס לא מעט רכוש, כלים, רהי־טים, מלבושים. עוד אומרים, שטרופים יאשצ'וק חפר ומצא אוצר של יהודי עשיר. יש לאנשים מזל! השוטים שלנו בזאיאר לא זו בלבד שאינם נוגעים ביהודים, אלא עוד נתנו להם מקלט, על אף הסכנה. "נשים, מה אתן סחות?" נשמע קול של אשה. "כסבורות אתן שאם לא יהיו היהודים בעולם תלקקו דבש אצל הגרמנים? כמה צרות הביאו אלה עוד בימי המלחמה הראשונה!"

אין תומך באשה זו. דיבורים כאלה הם בחזקת סכנה. מי אוהב את הגרמנים? אולם יש לשתוק.

קסניה מאזורוק חוזרת הביתה. היא רואה את היהודי הצהוב, את חיים יעקב פייגין. היא רואה את פסיה הישנה, המתגלגלת כל היום במיטה. תמר מתלבטת בין הרגלים. היא מתלחשת עם אמה. קשה, קשה לאדם להיות טוב־לב זמן ממושך. והנה מתגלגלת שיחה מגונה בין אוליאנה מאזורוק וחיים יעקב פייגין.

"זפים אייזיקוביץ, עצתי שתחזור העירה, לביתך. שמעתי שאין הגרמנים פוגעים ביהודים. להיפך, יש מקרים שהם בוזזים את רכושם של האוקראינים."

"אבל הזקנה שלי חולה, אוליאשה, לאן נלך עכשיו?"
אין אוליאנה מניחה לו לרכך את לבה. די! היא עבדה כמה שנים במפעל היין והתמד. זפים אייזיקוביץ ידע יפה את המלאכה, גם לא גרם עוול לעובדים. אך הרי נדברו מראש, כי משפחתו תשהה בביתה רק ימים אחדים. עכשיו אומרים שיירו בכל המאכסן בביתו יהודים. והיא מוסיפה בהתנצלות, בהודעה שאין אחריה ולא-כלום:

"זפים אייזיקוביץ! אם לא תצאו אתם מכאן, נצטרך אנו לצאת."
רע ומר! חיים יעקב אובד-עצות, פניו הצהובות מרוכזות וקודרות. הוא שולח את תמר לשאול בעצת שפירא. ושפירא אינו מהסס לבוא אל חיים יעקב. הוא מהלך ברחובות זאיאר ואינו חושש כלל. יהודי מוזר! הוא בא בגניחותיו ובמיחושיו. יושב אצל מיטתה של פסיה. סחים מעט במחלתה. החום ירד, אולם המחלה עשתה שמות בזקנה. פניה נצטמקו, נזדקנו והצהיבו כדונג. חיים יעקב ושפירא פורשים לפינה. פייגין מספר על התראתה של מאזרוק.
"לחזור העירה!" מחליט שפירא.

לשפירא נימוקים משלו. הגרמנים תפסו את העיר ואת זאיאר גם יחד. ימי הבהלה הראשונה עברו. ההפצצות פסקו, והחיים שבים לתיק-נש. אמנם, הבורגמייסטר החדש קארפנקו - כלב אכזר, מגייס לפוליציה מן האספסוף, משונאי ישראל. כן מחכים לבוא קצין גרמני שיארגן בהאדיץ גיסטאפו, ואז יבואו ימים רעים ליהודים. אולם בענין זה האדיץ וזאיאר - היינו הך, ואפשר לחזור הביתה. אם בעלת-הבית מאיצה בהם, צריך יהיה להלביש את פסיה פרוה, כדי שלא תצטנן בדרך...
שפירא הלך. זקנו הקלוש, צל זה של זקן, מורם אל על, ורגליו מעסות ומעסות בבצה. הוא הולך מבית אחד למשנהו, וראה זה פלא: אין איש נוגע בו.

צרה חדשה! מרדכי בעל-העגלה היה לקרבן לשרירות המשטרה. הוא הציל את הנפש, אך ילדיו - פאווליק וריזי עם הרתמה והעגלה גם יחד, הוחרמו, הלכו לבלי שוב. הבורגמייסטר קארפנקו היה בעוכריו. משנודע לו כי משפחתו של גינצבורג עקרה מן הבקתה למקום בלתי-ידוע, נתן מלא רציחה. מישהו אמר לו כי סוסי של מרדכי הזקן העבירו את

משפחת גינצבורג. מרדכי היה איש נודע בהאדיץ, וגם קארפנקו הכיר
רהו. והנה אנו רואים בחצרו של מרדכי שני שוטרים שנשלחו להבהיל
את הזקן אל הבורגמייסטר, עם סוסיו ועגלתו. הקומנדאטורה נמצאה
במרכז העיר, לא רחוק מבית-המלון, מול גן-העיר, בבית הראיסובניט
לשעבר. מראה משונה! מרדכי - בבית הקומנדאטורה, בלשכתו של
הבורגמייסטר קארפנקו. אנו רואים את הזקן במאורת הפריצים,
סודרו על כתפיו, כולו תמיהה ודאגה. אולם את דאגתו הוא צופן
בלבו.

"נו, כלב זקן!" פונה אליו קארפנקו. "היפרד מסוסיך. ראית אותם
בפעם האחרונה. אנו לוקחים אותם ממך."

הבורגמייסטר יושב בכורסתו, ומשהו אי-טבעי בגבו המתוח. השד
הגיבן מביט במרדכי, ומרדכי מביט בשד הגיבן.

"איך זה, פאני בורגמייסטר? הסוסים - כל רכושי. אנה אני בא
עכשיו?"

"לאן העברת את גינצבורג?" נשמע קולו החורק של קארפנקו.

מרדכי שותק, שותק ומהרהר.

"לאן העברת את גינצבורג?" שני המבטים נצטלבו שוב. זחלה ונד-

חקה אל החדר האימה.

"אין אני זוכר את המקום," אומר מרדכי הזקן. הבורגמייסטר מצלצל

בפעמון. נכנס שוטר ובידו פרגול.

"א נה, תן לו חמש חמות!" מפקד קארפנקו. השוטר מניף את

הפרגול ומצליף על פניו וגבו של היהודי הזקן. "אם כן, לאן העברת

את גינצבורג?"

כמתוך ערפל שומע מרדכי את קולו החורק של קארפנקו. "תן לו

עוד חמש!" שתיקה. הפרגול מוסיף להצליף. חשכה עוטה את מרדכי,

הוא נופל.

לאחר שעה קלה הוא מוצא את עצמו בחוץ. פניו מגואלות בדם, הוא

מנגב אותן בממחטתו, אך הדם מוסיף לזלוף. הוא משתרך הביתה, אל

אשתו בתיה. שם ירחץ את פניו וישכב במיטה.

ואמנם מרדכי בעל-העגלה בא הביתה, בא ברגל, ללא סוסים, ללא

עגלה ורתמה, קרח מכאן ומכאן. והנה שוכב הזקן הפצוע במיטתו

ומאזין לאנחותיה של אשתו הזקנה בתיה; זו מתהלכת בחדר על בהונות רגליה.

גם על סולומון ובנימין נגזר לשתות את כוס התלאות. אותו יום שבו יצאו עם הנהג אדמ'צ'וק מהאדיץ לאחטירקה שררה אנדרלמוסיה בחבל זה של אדמת פולטאבה. בדרך נקרו להם פליטים נדים, חיילים שניתקו מיחידותיהם, כלי-רכב שונים. המכונית הגיעה עד וליקי פאור-לובקה ופנתה משם לכיוון זינקוב. בפאוולובקה רווחו שמועות כי זינ-קוב נכבשה, אך סולומון לא האמין לשמועות אלו. חבל!

המכונית עוברת בדרך בין וליקי פאוולובקה וזינקוב. בתא הנהג יושבים סולומון ואדמ'צ'וק. בנימין, כקודם - בקרון המכונית. פתאום מופיעה קבוצת אופנוענים בדרך. "גרמנים! גרמנים!" יריות פולחות את האויר. באופק נראה טור מכוניות מלאות חיילים גרמנים. למזלם של נוסעינו הם מבחינים בדרך צרה הפונה הצדה ונעלמת ביער. "אדמ'צ'וק! פנה הנה! מהר!" מפקד סולומון. המכונית פונה פנייה חדה אל הדרך הצדדית, ובנימין כמעט שהושלך מהקרון. "מהר! מהר! לחץ, אדמ'צ'וק!"

אדמ'צ'וק לוחץ. ששים ק"מ. במהירות כזאת אפשר לרסק בדרך המשובשת את המכונית והגוף גם יחד. "האלט! האלט!" צעקות ויר-יות. אופנוענים אחדים רודפים אחרי המכונית המעמיקה ביער. מה היה לאדמ'צ'וק? הוא יצא מדעתו! המכונית הולכת ונעצרת. "האלט!" האופנוענים קרבים. סולומון פותח בזרירות את דלת המשאית וקופץ ארצה. "בנימין! אדמ'צ'וק! אחרי!" בנימין תופס את סגינו וקופץ אף הוא מתוך המכונית. "הַנְדָה הוֹךְ! האלט!" בנימין רץ בין הארנים. איפה סולומון? הסגן סולומון פייגין עומד מאחורי אורן ומכוון את אקדחו אל האופנועים. יריות. לבנימין אין כלי-נשק. הוא מוסיף ורץ במורד, נוכח ארנים, שיחים, עשבים, אצטרובלים. הלאה, הלאה! עוד, עוד! הצנחות והיריות הולכות ומתרחקות. נשמע טרטור רחוק של מכונית. בבת-אחת נדם הכל. יער, אפלה. אנקת צפור אדישה. עכשיו אפשר להאט צעד, לנוח. בנימין פורש את סגינו לרגלי אילן גבוה ושוכב עליו. לבו עודנו מחשב לפרוץ מסוגרו, גבו לח מזיעה,

• עמוד! • ** הרם ידיים! עמוד!

נשימתו מקוטעת. עכשיו באה עליו הרגשת בדידות. יש למצוא את סולומון ואדמצ'וק.

לא בבת־אחת הוא מוצא את הדרך. הוא מתחבא מאחורי עץ עבה, מביט כה וכה, מצטמצם ומתקפל, ואחר־כך חוצה במרוצה את הרנח שבין אורן אחד למשנהו. פתאום הוא רואה את סולומון חצי־יושב, חצי־שוכב במצב משונה.

עוד זה הם חסרים – סולומון נפצע! אמנם פצע קל – הכדור פגע בבשר הרגל. אך הוא איבד דם הרבה, ועכשיו הוא מחתל את פצעו ברצועת־בד שקרע מכותנתו. בנימין ממהר אליו ועוזר לו.

ענינים! נתאמתו השמועות הרעות. סולומון ובנימין מכותרים, ואין להם כל, זולת סגינים להחם גופם. אסור להם לנפול בשבי. בראש וראשונה מחסל האויב את היהודים. אדמצ'וק והמכונית נעלמו – שניהם נפלו, כנראה, בידי הגרמנים.

סולומון מנסה לקום מן האדמה. הרגל כואבת. בשל איבוד הדם הוא חש סחרחורת. צרכי־האוכל נשארו במכונית. מה לעשות? יש לזוז. בנימין תומך בסולומון הצולע.

שני החברים צועדים לאטם במשעול היער. לאן? ודאי שבקרוב ייכנסו הגרמנים להאדיץ. הבחורים פוסחים רגע על שתי הסעיפים. אולי מוטב ללכת מזרחה, בכוונה לעבור את קו־החזית? איפה עכשיו החזית? עליהם להתקדם לאט־לאט, לצעוד בלילות ולישון ביום. החורף ממשמש ובא. רגלו של סולומון טעונה טיפול. אם יתפסום הגרמנים או השוטרים, יירו בהם לאלתר.

הם פונים לכיוון האדיץ. בידי סולומון, מפקד הפלוגה הטופוגרפית, נשתמרה מפה מפורטת. יש לו גם מצפן. בהאדיץ – בנו, הוריו, תמר. הוא פצוע, מתקדם בקושי, נתמך על־ידי בנימין חברו.

רבה הדרך לפניך, עובר־אורת, אם אתה מהלך ברגל, לאט־לאט, ללא צרכי־אוכל, בזהירות ובחשד, בשטח שבו שולט האויב האכזר. הם צועדים בלילות, מקפידים שלא יבחינו בהם במקומות־ישוב. עם זאת הם נאלצים לבקש מזון בבת־איכרים. ובנימין העושה זאת. הוא דומה פחות ליהודי. זקנו, צמח בימים אלה, צהבהב, עיניו – תכולות־אפורות, מבטאו רוסי מובהק, רק אפו היהודי מעיד על מוצאו. הוא מניח את סולומון ביער, מתקרב לאחד הכפרים, צופה מתוך מחבוא בהליכות החיים שבכפר, בורר לו בית מבודד, ניגש בזהירות ודופק על

הדלת. ברוב המקרים היתה בעלת־הבית מאכילה אותו וגם נותנת לו משהו בשביל חברו הפצוע שביער.

ככה חולפים ימים אחדים. הלילות קרים, אולם הם צועדים בלילה, ולכן הקור אינו מורגש ביותר. אך הנה גם הימים נעשים קרים. ביום הם ישנים, במקום־סתר, בין שיחים וארנים. הגשם, ברדתו, אינו פוסח עליהם. פעמים רבות הם ניעורים משנתם, רועדים מקור ומטחב. הצרה הגדולה ביותר – צרת הכינים. זה ימים רבים לא התרחצו. בדרך כיבסו פעם אחת את לבניהם בלי סבון בנחל שביער, אך לאח־כך הוסיפו הכינים לאכלם ביתר שאת.

אכן דרכם של החי והצומח להסתגל לתנאי קיומם, ועשרים וחמש שנים אינן גיל נוח להצטננויות ולמחלות. שני האנשים צועדים בכיוון האדיץ, וכל כמה שהם מתקדמים תוקפים את בנימין זכרונות משונים. הם באים אליו עם שחר, בשכבם לישון. יצועו – ענפי־שיחים מרוטים, עלי־אשתקד, מחטי־ארנים, צמחית־סתיו חבוטה. על ערימת פסולת עגומה וריחנית זאת הם שוכבים ומתכסים בסגיניהם. בנימין עוצם את עיניו. צללים רחוקים, מראות ודמויות מתיצבים לפניו. הוא מתחכך – השרצים הארורים! נשמעת נחירה קלה – סולומון שקע בשינה. בנימין אינו ישן. חזיונות קדומים מחיי העיירה הווהלינית קמים לפני עיניו. הדוד הניך, נשמתו עדן, מנופף באצבעו, מתרה ולוחש: "בנימין, זקוף ראשך! הרי אתה נכד לבית אלפר. הם בקיאים היו בהלכות פורענות ומצוקה!" בספרים העברים, מורשת הדוד הניך, צרורות פרשיות־שואה רבות בדברי ימי ישראל בארצות הגולה. שוב באו שנות הדמים.

מופיע ראשה הפשתני של גלאשה. שניהם מהלכים במשעול היער, והאופנים מתגלגלים ביניהם. זוהר וצל מרטיטים בין האילנות, קרעי שמים תכולים נרכנים עליהם, ריח יער וירק עוטפם. בנימין עונה על שאלתה של גלאשה, אומר לה בפעם הראשונה מלים נועזות, דברי ידידות ורגש. "כן, גלאשה, אני אבוא הנה בשנה הבאה. גם ביום, גם בלילה – תמיד אני חושב עליך." דממה. היא מהלכת ושותקת, עורק זעיר מתדפק בצוארה השזוף. "גלאשה, חשבתי עליך כל הזמן. תמוה הדבר, כמה נחקקת בלבי." פני הנערה מתכסים אדמומית, העורק מתדפק כה וכה. שערות־הפשתן נבלטות. נשמע קולה: "אמור זאת שוב, דוד בנימין!" – "את נערה כה טהורה! וכי לא אותך אימץ היער לו לבת? עשי עמי חסד, גלאשה, והרשי לי לחשוב עליך מעט." האדמור

מית מתעבה, הנערה שותקת, וארשת בגרות קופאת בפניה הילדותיים.
"אתה מהתל בי, דוד בנימין!"

שקט ונהרה. שני אנשים מהלכים ביער, והאופנים באמצע. דברי-
הבאי! קר. הכינים זוחלות בשנים, שלושה מקומות. בנימין מתגרד
ונרדם לאט-לאט. גלאשה עומדת למראשותיו, נרכנת עליו, שערה גולש
על פניו.

לאחר שעות אחדות ניעור, והוא מהרהר שוב על גלאשה. היא דבקה
בו כספחת. נשמעים פיהוקיו של סולומון.

"מה דעתך, סולומון, אולי נלך קודם לוילבובקה? שם נמצא את
גלאשה. היא תעזור לנו להתקשר עם הזקנים שלך בהאדיץ."

סולומון ננער, גם חדל לפהק. בנימין מספר לו על השתלשלות יחסיו
עם נערת-בר זו. בת כמה היא עכשיו? בת שש-עשרה, לא – שבע-עשרה
ומשהו. ביום האחרון לשהותו בהאדיץ ליותה אותו עד הגשר. היא

עמדה לפניו, לבושת בגדי-חג, ואמרה: "אני אחכה לך, דוד בנימין!"

סולומון שואל, בנימין עונה, והדברים קלים ותמימים, זכרונות-לב
מגוחכים. סולומון שואל לא מתוך סקרנות. עליהם לבדוק אם אין סכנה
צפויה להם מגלאשה. גם לסולומון יש בהאדיץ מכרים לא יהודים –
אנה דמיטרייבנה, למשל, זו האחות מבית-החולים...

בנימין מוחה בכל כוחו. איך אפשר לסמוך על זו, להשוותה לגלאשה?

גלאשה לעולם לא תעשה נבלה – הוא, בנימין, ערב לה.

הם פונים אל וילבובקה. לא נותרו עוד אלא קילומטרים אחדים, אך
רגלו של סולומון כואבת, והם משתרכים לאטם. "הישען יותר עלי!"
אומר בנימין. עלטה עוטפת את היער, רק במרום, מקום שאמירי הארנים
נינועים חרש, מבצבץ לפרקים כוכב, ממצמץ ותוהה על הליכות בני-
האדם.

סוף-סוף, לאחר כמה יממות, מגיעים בחורינו עם שחר לוילבובקה,
והם עייפים, מרופשים ומגודל-יזקן. הם מוצאים מקום-סתר, משתטחים
על האדמה. עכשיו עליהם לעקוב, רואים ולא-נראים, אחר ביתה של
נאסטיה. את מחבואם יגלו רק לגלאשה. סולומון מציע תורנות. האחד
ישן, השני ער, מדי ארבע שעות.

סולומון מתכרבל בסגיניו ושוקע בשינה. לאט-לאט מפציע שחר
הסתיו ביער. ביתה של נאסטיה מנמנם בקרבת מקום. "צאי, גלאשה!"
בנימין נועץ את עיניו במרפסת, מביט ללא מצמוץ. "גלאשה, צאי!"

הוא אזור כל כוחות נפשו, מביע מלים אלה כתפילה. הן מתרוצצות בין הארניים והשיחיים, זורמות הלאה, הלאה ומגיעות עד גלאשה. נפתחת הדלת, מופיעה נערה מכורבלת. כיצד לעורר את תשומת-לבה? בנימין מתחיל לפזם חרש את הלחן הנושן:

השֶׁמֶשׁ רָד, הָעָרֵב בָּא,
צָאִי אֵלַי, לְבַתִּי!

הנערה מטה את ראשה אל הצלילים. בדמדומי-השחר רואה בנימין את פניה בפעם הראשונה למן אשתקד. תמורה כבירה התרחשה בנערה זו. עיניה! אלו עינים אחרות – רציניות, מרוכזות, מלאות חיים ועצב, עינים של אשה בוגרת. הוא מוסיף לפזם. כאבן-שואבת מושך הלחן אליו את הנערה. הנה היא מתקרבת לאט-לאט. "גלאשה!" בנימין קם. "גשי הנה, גלאשה! אינך מכירה אותי?"

"זה אתה, בנימין?" עיניה מביעות התעניינות עמוקה, התעניינות ותמהון. שפתיה נתפשקו, נתגלו שיניה הקטנות האמיצות, ורוח בין כל אחת מהן. שער-הפשתן עטוף במטפחת אפורה ונראה כהה הפעם. "זה אתה, בנימין?"

היא רואה את החייל בסגין המעוך ובמגפים המרופשים. בפניו החיורות והלאות, המכוסות זיפים צהובים, קפאה בת-צחוק עלובה. "כן, גלאשה, זה אני. ושם חברי סלומון פייגין. דרך ארוכה עברנו עד שהגענו הנה. רגלו של חברי פצועה. יש גרמנים בקרבת מקום?" גלאשה מנידה בראשה לשלילה. היא מסתכלת ארוכות בפניו של בנימין, שכה חיכתה לו כל השנה. הוא בא אליה ממרחקים, מבקש מקלט ועזרה. היא אוחות בידו באצבעותיה הארוכות החמימות. "האומ" גם זה אתה, בנימין?" קולה נשתנה במקצת, נעשה עמוק וקוץ.

בקרוב מסתמנות ביער שלוש נפשות, ונערכת התיעצות ארוכה. ראשית, יש להחליף את המדים. בבגדי-אזרח. על גלאשה ללכת העירה, אל בית פייגין ולהביא בגדים, תחבושת ויוד. לא יזיקו גם קצת צרכי-אוכל וסבון. לעת-עתה מציעה גלאשה להחביא את הבחורים בעליית-הגג, באגף הבודד שבו גרות נאסטיה וגלאשה בקיץ, בבוא הקייטינים. יש לעשות זאת בלילה. אין צורך שהאם נאסטיה ומשפחת איידלמן תדענה. עד הלילה יבלו ביער. עליהם עוד להתרחץ כהלכה – אין מפלט מהרמשים.

בינתים יוצא הבוקר למסעו. שמש־אוקטובר מאוחרת מנסה להש־
תחרר מן העננים ולהופיע במזרח. "חכו רגע, בחורים, אנסה להביא
משהו!" גלאשה נעלמת, וכעבור דקות אחדות מביאה סיר דייסה חמה
ושתי פרוסות לחם. שלשתם אוכלים בצוותא. תבוא עליך ברכה, גלאשה!
סולומון רושם פתק קצר לאמו.

גלאשה הולכת. בנימין קם ללוחתה צעדים אחדים. השמש יצאה.
גלאשה עומדת רגע בין השיחים. בנימין ניגש אליה. הפעם אין הוא
הדוד בנימין; הפעם היא האפוטרופסית. "חכו פה ביער, אני אמצאכם!"
פניה רציניות ומעוננות, אך מתוך הענן נשקפות העיניים הטובות. היא
מתרחקת בצעדים מהירים. דמעות מופיעות בעיניו של בנימין.
כמה נחוץ לבן־תמותה קורטוב של חמימות, וקורטוב נפש בעמדו
על פי התהום!

לא לשוא חלמה חיה שרה ברמן על חידוש הודה של המשפחה. משנהדף הצבא הסוביטי מהאדיץ דימתה אשה זו בנפשה שחלומותיה קרובים להתקיים. אמנם, אין היא מתערבת בפוליטיקה, אבל זמנם של הבולשביקים עבר, ואין לה לחיה שרה אף קורטוב של עגמת-נפש. לפני עשרים וארבע שנים עלו הבולשביקים לגדולה, חיסלו את החנות הקולוניאלית המפוארת ויצרו חיים חדשים. אוי ואבוי לחיים אלה! חיה שרה משתוקקת להשיב את אורח החיים לקדמתו, כבימי הדוד חיים זיידל. היא סבורה כי הגרמנים תהא עינם טובה בבעלי-היזמה, שיפתחו חנויות ויקימו מפעלים. אמנם, עוד עליה לחכות ולהת-בונן, לראות מה ייעשה ביהודים.

לחכות - אין משמעו לשבת בחיבוקי-ידיים. אדם נזקק למזונות, ולא כל יהודי מעו עכשיו להציג את חטמו לראנה בשוק. היהודים מעדיפים לקנות צרכי-אוכל אצל חיה שרה ברמן. והנה אנו רואים במזוה הצר שברחוב ווקזאלני שקים ושקיקים וארגזים וחפיסות ובקבוקים, וחיה שרה הכרסנית טורדת וטורחת, עוסקת במיקח-וממכר ובקשקוש-לשון, בקליטת שמועות והפרחתן.

הוי, השמועות, הפרשיות! הרעות שבהן עושות להן כנפים חיש כבוק. נצרך אדם בעתות-מצוקה לשמועות טובות, וחיה שרה אינה מקמצת בניחומים.

אכן, כיתושו של טיטוס מנקר ענין החנות במוחה של האשה הזאת. והנה היא לובשת את שמלת-השבת ויוצאת לסייר במרכז העיר. שעה ארוכה היא סוקרת את החנויות, מהן עומדות, מהן הרוסות, מחשבת ושוקלת ומסיקה מסקנות. המשוגעת היא או מטומטמת? חיה שרה ברמן בוחרת מקום לחנותה הקולוניאלית!

ככל שחיה שרה עסוקה בעניני הספסרות כן מתרבות מלאכות-הבית אצל גולדה. הטיפול באהובה גוזל שעות הרבה ביום ובלילה. עוד מעט ימלאו לתינוקת תשעה חדשים. הנה ביצבצו השינים הראשונות, נאמרה המלה המתוקה הראשונה: מא-מה. עמל רב משקיעה גולדה בבתה. היא עובדת ושותקת, אף כי דאגות מטרידות אותה. הנה עברו חדשים, שלושה חדשים, והוסת בוששת לבוא. גולדה מחשבת חישובים, דואגת

ומתיסרת. מעמיסה עליה כל עבודת־הבית, מבשלת, מטאטאה, שוטפת את הרצפות, צועדת שעה ארוכה ואהובה בזרועותיה. עבודה רבה, שמעה, מביאה בנסיבות אלה לידי פורקן. טרחה לבטלה! ילדי גינצבורג, אם עליהם לצאת לאויר העולם, קשה להוציאם מרחם אמא עד בוא זמנם.

אין ברמן יוצא עכשיו לעבודה מפני הבריונים. המספרה פתוחה לרשות־הרבים. שוטרים משוטטים ברחובות. ברמן מסייע קצת לגולדה בעבודת־הבית. אין היא מסיחה לו את דאגתה. מה תתן ומה תוסיף בדבריה אם המרה־השחורה שלו תלך ותשחיר עוד יותר?

דאגה אחרת מכרסמת בלבה של גולדה – מצב בית אביה. בתיה, אשתו של מרדכי בעל־העגלה, באה יום אחד בחשאי לבית אהרנסון, שבו התחבאה משפחת גינצבורג, וסיפרה על ביקורו של מרדכי אצל הבורגמייסטר קארפנקו. היא התרחה: על משפחת גינצבורג להתחבא יפה מפני הרוצחים.

קל להגיד – להתחבא! ששה אנשים – אין זו מחט בערימת שחת. חוץ מגינצבורג ומציפה לאה מסתובבים בבית שרקה, לייבקה, שמעון ואב־קה. האחרון אך בן שמונה. איך להסתתר עם זאטוטים אלה? יש להביא את שמעון ואבקה לרחוב וקזאלני. חיה שרה אין עינה יפה ברעיון זה – תאונ־הבצע מכרסמת במחותנת. ועוד: סכנה בדבר.

עסקים! פורצות מריבות בין הנשים. חיה שרה – גרון בריא לה ופה מפיק מלים חריפות, עוקצות. והנה מרחפים בשני החדרים דברי־גינוי למשפחה הקבצנית של הגבאי השחור, גואים זכרונות על היחוס הרם של בית ברמן. כיצד אפשר להשוות את כל הפאר וההדר הזה למש־פחתו הדלה של איזה גינצבורג?

מה זה היה לגולדה, לאֶפיה הרך והמתון? ברמן מביט אל אשתו הצעירה בתמהון. היונה הזכה נהפכה לזאב טורף! בכל כוחותיה מגינה היא על שני נערים, שמעון ואבקה, המצטמצמים, עלובים ומדוכאים, בפינת החדר ומחכים לתוצאות דו־הקרב. והנה אנו שומעים דברי־נאצה מפיה של גולדה. בְּיִזְבוּיוֹנוֹת! לא, היא תגיד הפעם לחמות את אשר בלבה! בימים כה קשים, שהחרב תלויה על כל צואר, רואה החמות לגרש מן הבית את שני אחיה הקטנים. היה לא תהיה! מה יגרע מן החמות אם יישארו הנערים בבית? אין איש תובע ממנה דבר. היא, גולדה, תשמש את אחיה. היא מקבלת על עצמה את כל עבודת־הבית.

ומה ששייך למזונות - יש לעזור. הימים כה רעים - מי יודע, אם נישאר בחיים?

בעיניה השחורות של גולדה נדלק ברק עקשני. בענייני נפשות אין גולדה יודעת ויתור. אדם כהה פורח בלחייה. ברמן מביט אל אשתו הצעירה בעינים מלאות חיבה. ברגע זה נכנסת קונה, וחיה שרה מת-יחדת אתה במוזה. ברמן ניגש אל גולדה ומחבקה לעיני הנערים. רצונו רפה, אין הוא מסוגל להמרות את פי אמו - והנה גולדה'ניה, אשתו הקטנה, הרהיבה!

בסופו של דבר נשאר שבעון ואבקה בבית ברמן. חיה שרה מתרעמת לפרקים, אך גולדה חושפת את צפרניה, והחמות נסוגה. עכשיו לא נשאר עם גינצבורג וציפה לאה אלא שרקה ולייבקה. אך כלום היה גינצבורג נחבא אל הכלים, ופחדו אילצו תמיד לשבת בית? אם כך אתם סבורים, אין אתם מכירים את גינצבורג. אם יתחבא בבית, נר-התמיד על קברו של הרבי הזקן מה יהא עליו? ואם, חס וחלילה, תדעך המנורה - עם ישראל מה יהא עליו בשעת הפור-ענות? תאמר: קארפנקו, האויב בנפש, מלאך-המוות? אין גינצבורג מתירא מפני יסורי-הגוף. יפה אמר הרבי הזקן: יסורי-הגוף - טובה גדולה לנפש החוטאת, למרקה בעולם הזה ולהצילה מהמירוק בגיהי-נום.

וגינצבורג יוצא את הבית עם שחר, בעוד ריקים הרחובות, לוטים הבתים, שותק היקום, בטרם ייעזרו כוחות הסיטרא אחרא. והנה יהודי בעל זקן שחור, שחוט-שיבה כבר מבצבצים בו, צועד חרש באפלולית. נעליו מבוססות ברפש, איילת-השחר מנצנצת במרומים, רומזת בשפתה החרישית. רוח-שחר צוננת מטיילת, מרשרשת, לוטפת, עוברת ושבה על עקביה. מה טוב להתיחד עם האפלולית, עם הרוח והכוכב - ללא קארפנקו וללא גרמנים! שפתיו של גינצבורג לוחשות:

צוֹפֵה רָשָׁע לְצַדִּיק וּמִבְקֵשׁ לְהִמִּיתוֹ,
ה' לֹא יַעֲזֹבֵנו בְּיָדוֹ.

האיש בא לבית-הקברות, עובר בין המצבות - זכרי-האבן לנפשות מתות. פותח את דלת השטיבל, חולץ את נעליו ונכנס פנימה. דממה כבדה אופפת קברו של הרבי הזקן. המנורה הדלה מאירה שטח קטן סביבה, רומזת ומדברת ללב. ניצוץ האור יוצא מן האוהל הדומם, נע

הלאה, הלאה באפלולית השחר, חובק זרועות-עולם, מפלח תחתונים ועליונים, מוצא את האנשים החסידים באשר הם שם ונקלט בלבם.

גינצבורג מטפל במנורה, מתקנה ומכשירה. אחר-כך הוא עומד עוד זמן-מה, עטור דממה. האשנב היחיד בחדר אטום, מכוסה פרוכת שחורה. שעת תפילת-השחר – שעת רחמים ורצון. גינצבורג מתקין עצמו לתפילת-שחרית. הוא נזכר בדברי הרבי הקדוש. תפילה או ברכה בלי כוונה – כגוף בלי נשמה. הנפש צריכה להתגבר, להתלהט, לצאת מפלא הגוף, להשתפך לתוך חיק אביה.

הוא מסתכל שעה ארוכה באור המנורה ומהרהר שוב בדברי הרבי. האור הקדוש עולה תמיד מעלה – זוהי נשמת ישראל, המבקשת להיפרד מן הגוף, להידבק בשרשה, במקורה.

אור איך-סוף ממלא את כל העולם. הדברים הגשמיים נראים כמתים, אך יש אור בתוכם. בכל עולם יש ברואים לאין קץ, ריבוא רבבות מיני מדרגות, ואור איך-סוף ממלא את העולמות להחיותם. ימים רעים באו לישראל. בשל עוונותיו הרבים. אולם אין כל אדם זוכה להיות צדיק, ואין לאדם בזה משפט הבחירה.

יראת אלוהים – אין די בה. אהבה רבה לכל נפש מישראל, זו מורשה לנו מאבותינו. יש דרך ישרה לפני כל איש – לעורר ולהאיר את אור האהבה הנסתרת בלבו, למסור נפשו וגופו לה', ובפרט בשעת קריאת שמע.

האהבה – דוחקת את הבשר. ראוי לאדם לעזוב כל אשר לו, להפקיר הכל, שלא יהא שום דבר מונע מבית ומחוץ, לא גוף ולא נפש, ולא ממון, ולא אשה ובנים – ולדבוק בו יתברך.

רחל היא כנסת ישראל, מקור כל הנשמות, ויעקב אבינו מעורר רחמים רבים עליה. "וישא את קולו" – למעלה, אל מקור הרחמים העליונים, "ויבך" – לעורר רחמים על כל הנשמות, על מקור כנסת ישראל. כה אמר הרבי הזקן. על בהונות רגליו יוצא גינצבורג לחדר השני, מתעטף בטלית ובתפילין ופותח בתפילת-שחרית. בינתים הולך היקום ומאפיר. מעבר לשטיבל מסתמנים יותר ויותר המצבות, האילנות העירומים, תליה-הקברים המוארכים, היער במורד, נהר פסיוול. לאט-לאט מאיר היום.

מאיר היום. בזהירות מתחילים אנשים וילדים להופיע ברחובות העיר. פשטה שמועה שלהאדיץ הגיעה פלוגת ס"ס. שלמה שפירא

מוסיף לעסוק בצרכי הציבור. מצבם הכלכלי של רבים מיהודי האדיץ נתערער. צרכי־מזון נתיקרו, הכסף אזל. ביחוד קשה מצבם של תשור שים ובודדים, ר' דויד השוחט, אסתר עושת־האטריות. ור' דויד, למשל, בשנים כתיקנו היו בניו שולחים לו סכום־כסף זעום. שהספיק לכלכל את נפשו. עכשיו נסתמא הזקן כמעט לחלוטין, ונפסק הקשר עם בניו. מי, איפוא, ישים עין על הזקן?

אסתר עושת־האטריות היא הזקנה ביהודי האדיץ. גם בתה נחמה אינה צעירה ביותר. מי צריך עכשיו לשתי הנשים הזקנות? עליהן לגווע איפוא ברעב?

ושפירא, ראשה של קהילת האדיץ לשעבר, ניגש לארגן עזרה לישיר־שים. אנו רואים אותו ברחובות העיר. כקודם אין הוא יודע פחד, זקנו המרוט צועד לפנים, מקלו מחטט ברפש. הוא מחזר על הפתחים, מקבץ על יד. בכל בית נענים לבקשתו ונותנים בעין טובה. צדקה תציל ממות!

המצב הולך ומחמיר. הגרמנים הולכים בלויית שוטרים מבית לבית, עורכים חיפושים ונוטלים הכל – חפצים יקרי־ערך ונטולי־ערך, בגדים וסמרטוטים וכלי־בית וצרכי־מזון – כל הבא ליד. מה לעשות? יש רק עצה אחת: להטמין! מוטב גם להשחית מלמסור לגרמנים. הם לא ירחמו בבוא שעת הפורענות. הנה התחילו לגרור אנשים לעבודה. זקנים עובדים מהנץ השחר עד שעה מאוחרת בלילה. כל יום עלול לבוא האסון הגדול. שפירא מיעץ למצוא מחבואים, מקומות־מקלט. בעליות־גג, במרתפים, בין חורבות, אצל אוקראינים נאמנים.

שפירא מוסיף לשרך דרכו ברפש. הוא נכנס לביתה השקערורי של אסתר עושת־האטריות. איש בא לביתן של שתי נשים זקנות. הוא מוסר לנחמה כסף, כדי שתלך אל חיה שרה ותקנה מעט קמח ושומן. אסתר הזקנה יושבת על שרפרף סמוך לתנור ומקלה בידה. אולי נחלשה האשה מעט, עכשיו קשה לה לקום בלי מקל וגניחות. אדם בא בימים שוב אינו נמשך בכל לבו אחר החיים שנשארו לו תחת השמש. היא יושבת סמוך לתנור ומביטה אל הקומקום הרוותח, אל קדירת תפוחי־האדמה המתבשלים. נחמה מנקה את החדר. היא עומדת, המטאטא בידה, ומאזינה לדברי שפירא.

”נשים!” אומר שפירא ופונה ללכת. ”יש לחכות לפרעות ולמעשי־שוד. החביאו את חפציכן ומצאו מקום־מחבוא.”

נחמה מוסיפה לטאטא את הרצפה.
"איך את מטאטאת, נחמה?" נשמע קולה של אסתר. "איזה אבק את מרימה! רססי את הרצפה במים, נבלה!"

כמצות אנשים מלומדה גידופיה של אסתר כלפי בתה, וכך תוסיף עד השעה האחרונה. מה ששייך למחבוא – אין אסתר נצרכת לעצות. ברצפה יש חור מרובע, ועליו מכסה-עץ מוטה. יש להרים את המכסה, סולם יורד למרתף יבש תחת הרצפה. מקום זה הכשיר עוד בעלה זרח, עליו השלום.

סילון-הבל פורץ מן הקומקום. ריח חם של תפוחי-אדמה מבושלים מתפשט בחדר. שתי הנשים יושבות לאכול את הארוחה הקלוקלת.

בסימטת-הגנים גרים עכשיו חמישה אנשים: סבא וסבתא, תמר, אייזיקל והמינקת דאשה. האשה חולצת שד לתינוק וחולקת לו מעט מחמימותה. רגש אמהי לעולל המיותם פועם בלבה של המינקת. ייתכן שבעולם האכזרי, אשר בו נולד, תהיה דאשה לו למגן.

סבתא פסיה עדיין נחשבת לחולה, אף כי מצב בריאותה נשתפר הרבה. אנגרטוב בא יום אחד לסימטת-הגנים וראה את המראה המר-היב – אייזיקל ישן במיטתה של פסיה, והזקנה שוכבת לצדו ומסתכלת בו בעינים שופעות אושר. אנגרטוב הזקן רופא מנוסה. הוא בדק את החולה ומצא בה שינוי לטובה. עולל ישן זה – הטובה בתרופות! פסיה משתתפת בחיתול התינוק, גם יורדת ממיטתה ועושה במלאכות הבית. ידיה של הזקנה רגילות לעבודה. עוד שיעול מטרידה לפרקים, אך אין את נפשה לשכב כל היום. וחרש מתהלכת היא בחדרים.

ענין חדש נוסף ליהודי האדיץ לענות בו – התקנת מקומות-מחבוא. מכיון שפרצו פרעות ופשטו מעשי-שוד בעיר, התחילו היהודים מתקיינים מחבואים – הן לנפשות, הן לחפצים. הפלא ופלא, כמה הבין שלמה שפירא בצרכי השעה! זה היה איש-ציבור נאמן, מחכמי העם ומנהיגיו. הוא היה אומר, כי קהילת האדיץ קטנה עכשיו ודלה, ובנסיבות הקיימות יש להימנע מלהתבלט, לעטות צעיף, להיטמן במחבואים, בנקיקים, עד יעבור זעם. בטחון ותקוה! אולי יבוא היום ואפשר יהיה להינצל באופן אחר.

כך היה אומר שלמה שפירא. מתקיינים מחבואים גם בני בית פייגיין. חיים יעקב מגלה בתחום זה יזמה מיוחדת. איך לפעול בבוא המזיקים?

ראשית, יש לדאוג לאיזויקל. הוכן מעבר־סתר בגדר החצר: בעקרו מסמרים אחדים, ושני קרשים נשארו תלויים בנס—אפשר להזיזם ולהתחמק מן החצר. על דאשה לברות ראשונה עם התינוק, אחריה תברת תמר. כן התקין חיים יעקב מחבוא מוצלח בעליית־הגג. מאחורי מחיצה סתומה נוצר חלל לא גדול, הוכשרה כניסה נעלמה. אפשר להידחק לשם, ואיש לא יבחין. למחבוא הועברו קצת חפצים, בגדים וצרכי־מזון—על כל צרה שלא תבוא.

לא לשוא הוכן המחבוא וננקטו אמצעי־הזהירות. בא היום ואירעו מאורעות. עוד בני בית פייגין אינם יודעים זאת, אך גלאשה, גלאשה ממרת אליהם! בצעד קל עוברת הנערה את התחום שבין וילבובקה והאדיץ. בוקר־הסתיו מלא שמש ורוח. כמאז מתוח גשר־העץ על־פני הנהר. איש אינו שם לב לבחורה האוקראינית, בעלת העינים האפורות ושער־הפשתן. היא נכנסת לסימטת־הגנים, עוברת פעם ופעמים על־פני בית פייגין. התריסים מוגפים ונעולים מבפנים, השער סגור ומסוגר. היא דופקת על התריס.

"חיים יעקב, הבט מי שם?" שוב נשמעות דפיקות קלות. חיים יעקב ותמר מציצים מבעד לסדק.

פותחים את הפשפש, נכנסת גלאשה. לשון אוקראינית רכה מצלצלת בחדר:

"סבתא בבית?"

גלאשה עומדת בחדר־האוכל ומביטה כה וכה. החלונות פונים אל החצר, תריס אחד פתוח. סמוך לדיר מרשרשים שני עצים בבדיהם העירומים. החצר מוקפת גדר־עץ. סבתא פסיה שוכבת על הדרגש, סמוך לה ישן תינוק בעריסה.

עיניה האפורות של גלאשה סוקרות הכל בכובד־ראש. כל אנשי הבית נמצאים בחדר, גם דאריה פטרובנה באה מן המטבח. הכל מסתכלים בנערה.

"אני מכירה אותך!" אומרת תמר הפטפטנית. "ראיתך בוילבובקה."
גלאשה פונה אל פסיה:

"את אמו של סולומון נְפִימֹבִיץ' פייגין?"

"כן."

"עלי לדבר אתך ביחידות."

חיים יעקב, דאשה ותמר יוצאים אל החדר השני. גלאשה נועלת את

הדלת, מתירה את כפתורי מעילה ומוציאה מתוך חולצתה את מכתבו של סולומון.

פסיה קוראת את הפתק ומתחלחלת. סולומון לא הצליח איפוא להיחלץ לץ מידי הגרמנים ולחזור אל הצבא האדום! היא מעתירה על גלאשה שאלות. איפה הוא? מה מראה פניו? מה הוא מספר? הנמצא הוא במקום בטוח? מה שלום בנימין?

מטרי-שאלות! גלאשה חושבת מעט, אינה עונה בבת-אחת. סבתא פסיה מתבוננת בנערה היושבת מולה ומדברת בשקט. סבתא בוטחת בה. רבות ראתה בימי חלדה, והיא מבינה מעט בחזותם של בני-אדם. נערה כזאת לא תרמה, היא לא באה לסחוט בגדים וצרכי-מזון. סולומון לא היה מפקיר את מכתבו בידי איש חשוד.

פסיה קמה להכין את החבילה. בבית יש שתי חליפות משומשות של סולומון, לבנים, כותנות, כובע, גם מעיל ישן ומעיל חדש יותר של חיים יעקב. מצרכי-המזון היא לוקחת לחם, שומן, גריסים, בצל, מלח. גם גפרורים וסבון לא נשכחו. חיים יעקב לוקח חלק באריזת החבילה. לדאריה פטרובנה ולתמר לא סופר על שיבת סולומון.

אחד לאחד מצטרפים הדברים, נוצרת ערימה קטנה. במה נוח להעביר כל זה? בשק! בשק פשוט, שלא יתבלט לעיני רואיו. צוררים את הבגדים, את השקיקים והלחם. רק כחצי שעה נמשך ביקורה של גלאשה, והנה היא הולכת והשק בידיה. פסיה מלווה אותה עד הדלת. הן עומדות מעט במסדרון, והזקנה מנשקת את פני הנערה, מנשקת ובוכיה.

"אלוהים לא ישכחך, נערה," אומרת פסיה. "רע מאוד לנו, היהודים. גם לאוקראינים לא טוב, אך את היהודים הם מעבירים מן העולם." אין גלאשה נענה לדמעות. שני הבחורים המחכים לה ביער עומדים לנגד עיניה.

פסיה: "אם ימצאו מקום בטוח יותר – מוטב שלא יחזרו לעת-עתה העירה. הגרמנים הולכים עכשיו מבית לבית, חומסים ובוזזים. התחילו גם הריגות."

גלאשה אומרת, כי לדעתה קל יותר להתחבא ביער. לאחר ימים אחדים תשתדל לבוא העירה, ואז תביא להם שוב דרישת-שלום מבנם. גלאשה הולכת. דאריה פטרובנה נועלת אחריה את השער. חכו, עוד לא נסתיימו מאורעות היום ההוא. לא הספיקה דאשה לנעול

את הפשפש, והנה הוא נפתח, ואל החצר נכנסים שני קצינים גרמנים – צעירים, מזוינים, יהירים, בעלי ידים חטפניות. הם נכנסים הביתה ותובעים פרימוס.

“ייר בראוכן איין פרימוס!” מבינים אתם? תביאו אותו בעוד שעתים! אם לא – קאפוט!”**

מעונם של הקצינים בסימטת־הגנים, בבית הארקושה. הם פונים בדרישתם אל חיים יעקב, גם הקאפוט מכוון אליו. היכן אפשר להשיג עכשיו פרימוס? אף כי סכנה כרוכה בדבר, יוצא חיים יעקב עצמו לדרך. הוא הולך אל חיה שרה ברמן, אל שלמה שפירא, אחר־כך אולי יסור אל רוזנקראנץ...

חולפת שעה, וחיים יעקב טרם שב מטלטוליו. אסון גורר אסון! שוב דפיקות על הפשפש והתריסים. הפעם הן מלווזות צעקות: “פתחו!” פסיה עומדת אצל התנור ומבשלת את התרנגולת האחרונה שנשחטה באותו יום.

“תמר! הביטי מי דופק שם!” תמר מציצה בדרך התריס. כעשרה חיילים גרמנים, מהם לבושים שחורים, מצטופפים ליד השער. “אוי, סבתא, פשיסטיים!” אנשי־הבית מתרוצצים בבהלה על בהונות רגליהם. חבילת לבניו של התינוק מונחת על אדן החלון. פסיה כורכת את אייזיקל בשמיכה. הקולות בחוץ גוברים. דאשה ותמר לובשות מהר את מעיליהן. מטוטלת השעון נעה כה וכה, אך פעימות הלב מחרישות את תקתוקיה. הרגלים והידיים פועלות מאליהן. מהר, מהר! תמר חוטפת את חבילת הלבנים, דאשה – את הילד. במרוצה הן יוצאות לחצר ופונות אל מעבר־הסתר. דאשה מסלקת את הקרשים ועוברת עם העולל אל גן השכן. תמר – בעקבותיה. היא מחזירה את הקרשים למקומם. רגליהן הנבהלות של דאשה ותמר ממהרות בכל כוחותיהן. דרך חצרות וגנים הן מגיעות עד הכביש בין האדיץ לווילבובקה. כיון ששוב אין איש רודף אחריהן, אין הן נחפזות עוד.

דאריה פטרובנה גרה עם חמותה הרוסיה בירכתי העיר, במורד המוֹ־ליך אל חוף הנהר. לאותו בית מעבירה עכשיו דאשה את אייזיקל. הן מגיעות לביתה של דאשה. “היכנסי, תמר!” אומרת האשה. הזמנה נכבדה, אך עדיין אין תמר יודעת ערכו של מקלט טוב מהו. משהו

* דרוש לנו פרימוס ** היסול

ממריצה לסרב. היא יודעת, כי סבתא נשארה לבדה עם הרוצחים. מה אתם רוצים? רק בת שלוש-עשרה הנערה, עדיין מלאה היא תמימות, נוולות החיים ואימתם טרם פגעו בה במישרין. היא פונה עורף, נערה שחרחרת זה, למקום-המבטחים וחוזרת במרוצה אל סימטת-הגנים.

בינתיים דברים מגונים מתרחשים בבית פייגין. לאחר שנמלטו דאשה ותמר עם התינוק יצאה פסיה לחצר, מעוטפת במטפת-ראש אפורה, ופתחה את השער. בקללות ובצעקות נכנסו הביתה כעשרה אנשים, ביניהם שלושה שדיברו רוסית יפה. נערים אוקראינים אחדים הצטחקו בקרבת מקום, ביניהם ויטיה הארקושה, בנו של השכן איואן מאטויי-ביץ'. בושה ותועבה! האומנם הביאו נערים אלה את הגזלנים, הצביעו על בית פייגין כעל בית-יהודים?

בתחילה ניגשים החמסנים אל התנור ומוציאים את הקדירה. הצבא הפשיסטי מתגודד מסביב לתרנגולת יהודית שנשחטה, נמרטה ונמלחה כדת. כחיות טורפות מתנפלים האריים על התרנגולת, שעדיין לא נתבשלה כל-צרכה, ומתלקים ביניהם את הבשר הקשה - חלק-חלק לאיש.

מוטב נסב עינינו, חברים קוראים, ממראה זה. נצא החוצה, נשאף אויר צח. נערה דקת-רגלים, לבושה מעיל פשוט, אצה אל סימטת-הגנים. זוהי תמר. סמוך לבית פייגין עוד עומדים הפרווחים, צוחקים וחושפים שיניים, וביניהם ויטיה הארקושה.

“איך לא תתבייש, ויטיה? בביתנו גזלנים ושודדים - ואתה צוחק?”

ויטיה, בן הארבע-עשרה, מצביע על הטבלה שעליה כתוב שמו של בעל-הבית וקורא בצחוק מטומטם, בו משובץ שמץ בוז ואכזריות:

“פייגין! הויד פייגין!”

הנערים פורצים בצחוק, והעולם כמו חשך על תמר שבשנות חייה הקצרים טרם טעמה טעם התעללות בנפש האדם. היא מעיפה עין בביתו המסויד של איואן מאטוייביץ'. בחצר עומדים אותם שני קצינים גרמנים. נשמע קול צחוק. תמר ניגשת אליהם ואומרת בגרמנית שחציה אידיש:

“סבא שלי עובד בשבילכם. משיג פרימוס, ועתה באו אנשים ומתע-

ללים בנו!”

הקצינים ודאי שלא הבינו את דבריה, אך אחד מהם מגיב באכזריות על תרעומותיה של תמר. הוא מוציא את אקדחו מנרתיקו ויורה פעמים

אחדות. תמר נופלת ארצה; היא לא נפגעה. הקצינים נכנסים לבית הארקושה. תמר קמה. סמוך לבית פייגין עוד עומדים הנערים האוקראינים; הפעם לא צחקו. ברחי, תמר! אך רגש העלבון והתהייה עדיין מפעם אותה, עדיין מוכנה היא למלחמת־סרק. היא צועקת בכל כוח־תיה: "חמסנים! שודדים!"

מתוך הבית יוצא אחד החיילים ושואל ברוסית:

"זו את שצעקת?"

הוא גורר אותה הביתה. שם רואה תמר את הפשיסטים המסתובבים בחדרים, וביד כל אחד נתח תרנגולת לא מבושלת. הם מכרסמים את התרנגולת ומפשפשים בשעת מעשה אחרי חפצים. אין הם נחפזים, פותחים את הארונות והמגירות, מריקים אותם ומציצים בכל סמרטוט. על הדרגש מונח בגד־הרחצה של רחל - סאטין שחור עם פסי־אודם. בעלת־הבית, פסיה הזקנה, יושבת מן הצד ועונה על שאלות.

"של מי החליפה?"

"של בתי."

"היכן היא?"

"בסאראטוב."

"בקרוב נתראה אתה!" אחד הרוסים פולט דבר־גסות בגרמנית, והכל פורצים בצחוק.

החייל שהביא את תמר מצביע על הנערה ושואל:

"גם זאת בתך?"

"לא, זאת נכדתי."

הוא פונה אל תמר:

"זו את שצעקת כי אנו חומסים ושודדים?"

תמר פונה אל ערימת הבגדים והחפצים, אל האנדרלמוסיה שבחדר:

"וזה מה? וכי אין זה שוד וחמס?"

הרוסי אומר משהו בגרמנית. חייל לבוש שחורים מתקרב אל תמר, בכרסמו את בשר־התרנגולת הקשה.

"אויך יודה?"

"אויך יודה!" עונה תמר. היא מבטאה במרץ את שתי המלים המרות, ומשהו כמו נשבר בקרבה. כוחות נפשה אזלו - כאילו בא קצה. היא

* גם את יהודיה ?

חומקת דרך הפתח, חוצה במרוצה את המסדרון ובורחת אל החצר, אל הקרשים המכסים את פירצת הגדר.

"האלט!" צועק הגרמני וממהר אחריה. "יודה, האלט!"

בראש מורם ובידים צונחות ניצבת תמר במקומה. פניה מוסבות אל הגרמני השחור. עיניהם נפגשו. אין הוא אומר כלום, משליך בבחילה את העצם הקמוצה בידו וחוזר הביתה. אולי נתלצה הנערה מידי מלאך המוות. עוד לנו לטפל ולטפל בהרפתקאותיה. לעת-עתה היא צועדת ברחובות האדיץ, לבה הולם, נפשה רוטטת. זמן-מה רודפות אחריה עיני הגרמני. אחר-כך היא מתגנבת אל ביתו של שלמה שפירא. ברטה אברמובנה מקבלת את פניה.

"מה אירע, תמר?"

תמר יושבת, מליטה את פניה, שכאילו נודקנו בבת-אחת, ופורצת בבכי אילם. שעה ארוכה נוזלות דמעות בין אצבעותיה הצמודות אל עיניה. נסתיימה ילדותה של תמר, נתבגרה הנערה. מעתה תשנה את התנהגותה בעולם-הדמים.

עכשיו עלינו להיפרד מחיים יעקב פייגין, בצאתו לדרכו הרחוקה והנעלמה.

נלווה אותו בחיפוש הפרימוס. מי מאתנו לא יודרו כשסכנת-מוות רודפת אחריו? חייו של חיים יעקב עוד לא היו לו לזרא. מדי היוזכרו ב"קאפוט" היה סילון חם מציף את לבו, מפעיל את רגליו כשוט המצליף על גבו של סוס ומדהירו.

חיים יעקב פייגין צועד ברחובות האדיץ, ואנו צועדים אחריו. לא טוב מראהו של הזקן. אף כי הוא מכסה את זקנו הצהוב, משתדל להימוג, להיעלם, — הוא נשאר יהודי זקן. גבו כפוף במקצת, חטמו מעוקם, מראהו עלוב, עיניו חסרות-העפעפים מפוחדות מעט, כמבקשות סליחה על שעדיין הן מסתכלות בעולם הלבן.

ביתו של נחמן מואסיביץ' רוזנקראנץ — הראשון בדרכו של חיים יעקב. החמסנים כבר ביקרו כאן. בבית — בוקה ומבולקה. נחמן מואסיביץ', היהודי המשופם הגיבור, ששיווי-משקלו לא נתערער עליו מעולם, מתהלך בחדרים, עיניו ממצמצות שבעתים מכרגיל, שפמו מרופט, מדולדל. פריידה לבובנה כונסת אל הארון סמרטוטים קרועים, שהחמסנים פסלום, מחזירה את המגירות למקומן, מבקשת להשיב לחד-

רים את צביונם, אף כי לא קל הדבר – הרהיטים עירומים, ללא מפות ווילאות ושמיכות. רעיה יושבת אל השולחן בארשת פנים מטומטמות.

“האין לכם פרימוס?” שואל חיים יעקב.

“איזה פרימוס? הציגונו ככלי ריק?”

זאת אומרת פריידה לבובנה. היא לא הצטיינה ביופי נעלה. לפי האמת, היתה מכווערת. בקרב נשי כל הלאומים יש נשים הדומות במקצת למכשפות. חס וחלילה, לא פריידה לבובנה, אף כי היה בה משהו דוחה. כאשר אשה מדברת אידיש בנעימה יהודית, אין זו צורמת את האוזן. אך אם אשה לא צעירה מדברת רוסית באותה נעימה יהודית מסתלסלת, לא טוב הדבר, ביחוד בזמן זה שבו אנו שרויים. אם לצרף לזה עינים נוקבות, אף־נשר, קומה נמוכה, כרס עבה במקצת – לא יישאר, חוץ מגבות העינים, כלום. גבותיה של פריידה לבובנה – שתי קשתות דרוכות, עולות ויורדות, קשתות־קטיפה רוטטות ומדברות.

נחמן מואיסיביץ' משתדל להתגבר על רפיונו. חיים יעקב מספר על תביעת שני הקצינים, על ה“קאפוט”. פריידה לבובנה ונחמן מואיסיביץ' ביץ' משתתפים בצערו, אך אין להם פרימוס.

הביקור נסתיים. על חיים יעקב למהר. בלי אומר ודברים הוא מתכרר בל במעילו וממשיך בדרכו. הוא ראה משהו בביתו של רוזנקראנץ, אך הפרימוס ממלאו עכשיו כולו. חכה מעט, סבא, עוד מעט תראה גם אתה את ביתך השדוד.

חיים יעקב צועד ברחובות האדיץ, זקנו מכוסה, כובעו שמוט לו על מצחו, עיניו כמעט עצומות. בת־היענה מטמינה את ראשה; אם אין חיים יעקב רואה את העולם, משמע שאין העולם רואהו.

הוא מגיע לרחוב ווקזאלני, נכנס אל ביתה של חיה שרה ברמן. שני החדרים הקטנים נעלמים מעין רואה, דלת הכניסה חבויה אי־שם במעֵר בר צר סמוי, ולעת־עתה לא נפגעה משפחת ברמן. חיים יעקב מוצא קהל ניכר ברחוב ווקזאלני. חוץ מן האם נמצאים בחדרים עוד חמישה אנשים, בתוכם שני הנערים הקטנים, שמעון ואבקה גינצבורג. מושיבים את האורח הנכבד אל השולחן, מכבדים אותו בתה, בסוכריות. חיים יעקב מסרב להתעכב, הוא בא בענין דחוף. פרימוס! עליו להשיג פרימוס, ויהי מה. אם לאו, חייו בסכנה.

“יוסף, תן את הפרימוס שלנו!” אומרת גולדה. אמנם, הפרימוס

מיועד לאהובה, ואם יקחנה, כיצד יורתח החלב ותבושלנה הדייסות בשביל הילדה?

חיה שרה נותנת עינים נוקבות בכלתה. קל להיות טובת־לב על השֶׁ-בון אחרים. עכשיו על חיה שרה להשיג פרימוס אצל אחד מלקוחותיה. אמנם, תמורת צרכי־מזון אפשר להשיג לא רק פרימוס, אלא גם חלב־צפרים.

יוסף ברמן מוסר את הפרימוס לחיים יעקב. אף כי טרם הגיעה השעה הקבועה, נמנע חיים יעקב מלשתות תה וממהר לצאת. הוא פונה אל סימטת־הגנים, אל בית שכנו הארקושה.

בית הארקושה ובית פייגין היו עומדים כל השנים זה מול זה. איואן מאטוויביץ' עבד בחנות־מכולת. איש טוב־לב, ובשעת־הכושר גם חטפן. הוא מנהל את ביתו ברחבות, אינו מתנזר מן הטיפה המרה, אף כי שותה במידה. בשנים כתיקנן לא היו היחסים בינו ובין פייגין גרועים. עכשיו גרו בביתו שני קצינים גרמנים.

חיים יעקב, הפרימוס בידו, עומד לפני השער. מן החצר נשמעת נביחת כלב - אין סולטאן אוהב ריח איש זר; טוב שהוא קשור בשַׁר־שרת. חיים יעקב פותח את הפשפש ונכנס אל החצר. הנביחות מתגבֶּרות, השרשרת מצלצלת. מופיעה גְּדוּקִיָּה אלכסנדרובנה, אשתו של הארקושה. חיים יעקב מבקש ממנה לכסור לגרמנים את הפרימוס. אך הנה יוצא לחצר אחד הקצינים ומצווה על חיים יעקב לצאת מתר לעבודה. בשבע בבוקר עליו להיות ליד טחנת־הקיטור.

בטחנה, שבה עבד בשעתו יחזקאל לויטין, פגעה פצצה. הגרמנים החליטו לשקמה, הואיל ולקמה נצרכים הן השלטונות, הן האזרחים. יש לנקות את שטח הטחנה, לצבור למקום אחד את הלבנים ושברי־הבנין. חיים יעקב חוזר הביתה. מדוע פתוח השער? הוא נכנס ומתחלחל. בחדרים - אנדרלמוסיה, עולם הפוך. הרהיטים נעקרו ממקומם, חלאה ועזובה בכל, ספרי־קודש ועצמות־חרנגולת מתגוללים על הרצפה. הארון הפוך, בבית אין איש. איפה פסיה? כעין גניחות עולות מתחת לארון. הוא הופך את הארון על פניו, פותח את הדלת ומגלה את פסיה.

לפני לכתם דחפו החמסנים את הזקנה לתוך הארון, הפילוהו, הפכוהו פעמים מספר והניחוהו פניו למטה. בעזרת חיים יעקב יוצאת פסיה מן הארון. היא לא נפגעה - נפשה

נפגעה. "אוי, חיים יעקב!" דמעות פורצות מעיניה. היא שוכבת על הדרגש, כוחותיה אזלו. חיים יעקב מסתכל בה בתמהון וברחמים: במשך היום זורקה שיבה בשערה.

נכנסת דאריה פטרובנה. "את, כלבים!" אומרת היא למראה האנדרל-מוסיה שבחדרים. את אייזיקל השאירה בביתה; הוא ישן. האשה הטובה מתחילה להשליט סדר בחדרים. פסיה שוכבת אפסת-כוח. חיים יעקב נשרך אחרי דאשה, עוזר לה כלשהו. הם מציגים את הרהיטים במקומם. איפה תמר?

מדברים מעט באייזיקל ומחליטים להשאירו לעת-עתה בביתה של דאשה. טוב שהספיקה לקחת אתה מעט לבנים, שאילמלא כן היו החמסנים נוטלים אותם. חיים יעקב נעלם לזמן-מה. הוא עולה לעליית-הגג, נכנס בזהירות למחבוא. שם הוא מסב את פניו למזרח ועוצם את עיניו. "שיר למעלות – אשא עיני אל ההרים – מאין יבוא עזרי?"

נסתיימה התפילה הנאמנה. חיים יעקב מביט כה וכה. הוא נוטל חפצים טמונים אחדים, מעיל-חורף, ויורד למטה. את החפצים מוסר הוא לדאשה. שתקן מטבעו, אינו אומר כלום, אך דאשה מבינה. "מי יודע, אם עוד נתראה בקרוב?" אומרת שתיקתו של חיים יעקב. "קחי את החפצים ואל תעזבי את הילד!"

חיים יעקב לא היה בזבזן מעודו. דאשה לוקחת את החפצים ואומרת: "הילד יהיה לי לבן."

זה היה חוזה מלב אל לב, חוזה שלא נחתם בגושפנקה. בערב באה תמר. גם בה כאילו התחוללה תמורה. "איפה היית, תמר?" היא שות-קת, הפטפטנית הזאת, משהו התרחש בנפשה. מן המרתף ומן המחבוא מביא חיים יעקב תפוחי-אדמה ובצל, מעט שומן. פסיה מבשלת את תפוחי-האדמה, ריח בצל מטוגן מתפשט בחדר. החלונות נאטמו יפה. הודלקה העששית. ישבו שלושת האנשים לאכול את ארוחת-הערב. "מה לך, תמר?" שואלת סבתא בקול צרוד. עיניה תוהות ועגומות. "לא-כלום, סבתא!" עונה תמר ומעלימה משהו בעיניה. תשוּקת התיים שוטפת את הנערה בת השלוש-עשרה. אולי היא זוממת משהו. עליה לחשוב הרבה, להתבונן ולחשוב.

תמר שוכבת לישון, שנתה נודדת. שעה ארוכה היא שוכבת בעינים פקוחות ומביטה אל תוך האופל והדממה. גם הזקנים אינם ישנים. על חיים יעקב להשכים לעבודה, הוא שוכב ולבו ער. בחוץ – דממה, רק

מפעם לפעם נשמעת מרחוק נביחת־כלב עמומה; מיד נענה סולטאן
בחצר השכן.

תמר זוממת לברוח מהאדיץ, לעבור את החזית, למצוא את אמה.
עליה להתחפש לאוקראינית ולצאת מפה. אם גם לא תצליח לעבור
את החזית, תמצא מקלט באחד הקולחוזים עד גמר המלחמה.

היא נזכרת בצחוקו האכזרי של ויטיה הארקושה ונחרדת. לאט־לאט
היא שוקעת בשינה. חולפות השעות, דממה בלתי־רגילה רובצת בחדר
רים. נדם קול השעון – החמסנים לקחוהו אף אותו. אמנם, במקום נסתר
יש לחיים יעקב שעוֹר־כיס. כמעט כל הלילה לא עצם את עיניו, והנה
הגיעה השעה הששית. בגניחת־זיקנה הוא יורד ממיטתו ומתלבש. אוי
ואבוי, יהודי בן ששים צריך לגרור אבנים ולבנים. הוא מתפלל בחטיפה
תפילת־שחרית. פסיה נותנת לו משהו לסעוד לבו, גם כורכת בשבילו
פת־לחם, תפוחים. השחר מתחיל לבצבץ, וחיים יעקב מופיע ברחוב
לבוש מעיל קצר ומעוך. הוא שם את פניו אל הטחנה. תמר ישנה;
ארשת אָבל ובגרות קפאה בפניה. שעה ארוכה מסתכלת סבתא בנכד
דתה.

כעשרים אנשים נתכנסו סמוך לחורבת הטחנה, באו גרמני ושוטר,
המנצחים על העבודה. בוקר לח ומעונן. בין העובדים – שנים־עשר
יהודים, השאר – רוסים. השוטר מודיע שיש לכנס את הלבנים במקום
אחד. העובדים יקבלו שני מַרְקִים ליום, היהודים – מַרְק אחד. שעות
העבודה – משבע בבוקר עד שבע בערב.

איתרע מזלו של נחמן מואיסיביץ' רוזנקראנץ, גם הוא בין העובדים.
מתחילים לצבור את הלבנים והטית, את שברי־הבנין. חיים יעקב
עובד עם רוזנקראנץ. עבודת הלבנים מסיחה מעט את דעתם מצרותיהם.
בא הערב, האנשים חוזרים הביתה. מחר עליהם לחזור הנה בשבע.
אנו ממשיכים בעקבותיו של חיים יעקב פייגין, לראותו בשעותיו האחר
רונות. הוא מגיע אל סימטת־הגנים, דופק על תריס החלון. תמר פותחת
לו את הפשפש. הוא נכנס הביתה. החלונות אטומים, העששית דולקת.
פסיה מציגה על השולחן את הארוחה הדלה. סחים מעט במאורעות
היום, אך עיני חיים יעקב נעצמות מאליהן. הוא פושט את בגדיו ושוקע
בשינה עמוקה.

והנה הגיעה שוב השעה הששית. חיים יעקב נייער ויוצא לעבודה.
התרחש מאורע: סמוך לטחנה נהרג אותו חייל גרמני, גופתו

אך זה נמצאה בקרבת מקום. רע ומר! מכונית שחורה באה ביעף, מטרטרת, מאותתת. קצין־ס"ס יוצא מן המכונית, ועמו עוזרים וחיללים. טוב להתרחק ממקום זה, אך כמו להכעיס נמצאים פה השוטר והגד־מני; הם משגיחים בשבע עינים. חיים יעקב ונחמן מואסייביץ' מע־מיסים על האלונקה לבנים, נושאים את המטען ופורקים אותו על הערימה של יום אתמול. שום דבר לא בישר את הקץ, אולם הקץ בא. הקצין והחיללים מקיפים את גופת החייל. הקצין נושא עיניו ורואה את העובדים בלבנים, מבחין ביהודים שבהם. עליו למסור דין־וחשבון על המאורע לא־בְּרִשְׁטוֹרֵמְבֶּאנְפֶּרְךְ, על אמצעי־התגמול שנקטו. ובכן, הגורל נחרץ. חיים יעקב, רוזנקראנץ ושאר האנשים מוסיפים לצבור לבנים. עוברת שעה, והנה משאית עומדת סמוך לטחנה. מבדילים את היהודים העובדים, שנים־עשר בסך־הכל, מצווים עליהם לעלות על קרון המכונית. ארבעה חיילי־ס"ס מזוינים קופצים לתוך הקרון. בתא הנהג נוסע התת־קצין פטר מאיגוארט, מפקד הפלוגה. המכונית זזה בכיוון וילבובקה. על קרקעית הקרון מונחים מעדרים.

"לאן מובילים אותנו?" שואל נחמן מואסייביץ' בגרמנית משובשת. "לעבודה!" עונה אחד החיללים. השני מצטחק.

מהלך־מה מוילבובקה נמצאת גראבליה,* ובוקר זה אנו רואים פה את גלאשה שלנו. מה עושה פה הנערה הכפרית? על כך יסופר להלן, אך הנה בא לאזניה קול טרטור מכונית. חיש־מהר היא מתחבאת, מצ־טמצמת וסוקרת את המקום. מופיעה משאית עמוסה יהודים וחיללים. האנשים יורדים ארצה. בידי היהודים מעדרים, הם מתחילים לכרות בור, והגרמנים עומדים מסביבם ונוגשים בהם: "שְׁנֶלְר! שְׁנֶלְר!"** האדמה – אדמת־חול, נוחה לחפירה, אך האנשים מוחים בלי הרף את זיעתם. בין העובדים רואה גלאשה את אביו של סולומון פייגין, זקנו הצהוב מסב את תשומת־לבה.

הבור נחפר, על רקע האופק האפור מסתמנים היהודים והמעדרים בידיהם. אין גלאשה מאמינה למראה עיניה – בצינת הסתיו ובטחב־ב, בבוץ ובסגריר, פושטים האנשים את בגדיהם וניצבים עירומים כביום הַיְנַלְדֵם! ארבעה יהודים ניגשים אל פי השוחה, ופניהם אל הבור. מטח יריות מפלח את חלל העולם. עיני גלאשה נפתחות לרנחה,

* סכר ** מהר! מהר!

ארשת־אימה קופאת בהן. נשמעות צעקות; שמונת הנשואים משוועים לעזרה. מי יעזור להם? בקתות רוביהם דוחפים הרוצחים עוד ארבעה אנשים אל פי הבור, בין אלה מבחינה גלאשה בחיים יעקב ובזקנו הצהוב. שוב יריות, הנורים נופלים אל הבור. נשאר רק ארבעה. התל־ינים ממהרים לסיים את המלאכה. החיילים אוחזים במעדרים וממלאים את הבור. אין זו מלאכה יאה לנציגי הגזע הנעלה, בפעם אחרת יקחו עמהם שוטרים מתושבי המקום.

הכל נעשה בחפזון. מעלים את המעדרים ובגדי הנרצחים אל קרון המכונית, עולים גם החיילים, התת־קצין יושב בתא הנהג. מטרטור המנוע, המכונית יוצאת לדרך, נעלמת. זמן־מה עוד שומעת גלאשה את שאון המנוע. אחר־כך קמה דממה. גלאשה יוצאת ממחבואה ומתקרבת צעד־צעד אל שוחת הטבח. שכבת־חול דקה מכסה את גופות ההרוגים. דממה וטחב, צינה ושמים מעוננים. גניחה חלושה עולה ממעמקים. גלאשה, בת היער, אשר זה מקרוב מלאו לה שבע־עשרה, נמלטת ממקום־הנזעה. כל עוד נפשה בה היא רצה במרחב הסתיו הדומם. משהו רודף אחריה, משיגה, תופסה בשער ראשה, נועץ צפרניו בצוארה. ואנחנו, הקוראים והמתבר, נפרדנו בזה מאחד מגיבורינו, מחיים יעקב לבית פייגין. הכרנו מעט את האיש, את תולדותיו בעבר ומעשיו בהווה. לפני כששים שנה יצא לאויר העולם, גדל בבית אביו אייזיק ברבי צבי הירש השוחט ז"ל, בבוא זמנו התחתן ועשה אף הוא במלאכת־השחיטה. הוא שחט עופות וצאן ובקר כמנהג היהודים, חיבב את החזן סירוטה, לא התנזר מטיפת־יין והיה אב בעמיו. משבאה המהפכה הסתלק מן השחיטה ועסק ביין ובתמד. הוא הוליד בן ובת, את סולומון ואת רחל החמודה. גם להם תולדותיהם בעלמא הדין.

אולם עכשיו נפרדנו מחיים יעקב פייגין בצאתו לדרכו הרחוקה והנעלמה.

לפני יומים הנחנו את בנימין וסולומון ביער וילבֹּבְקָה. גלאשה הלכה אז העירה, אל בית פייגין, בשליחות סולומון. הבה נגש בזהירות אל שני הבחורים. אנו מבחינים בהם בין השיחים. האחד כאילו ישן, השני כאילו ער. יום בהיר ירד על היער. עמוקה בסתיו תכלת השמים, קרובה יותר השמש, צוננת יותר הרוח הקלילה. העולם – כשהיה. השמים הרמים, הארנים, השיחים העירומים־למחצה, ערבוביה של צהבון וירק; לרגלי השיחים – שכבת ענפים יבשים, אצטרובלים ועלים, מרמס לרגל, מצע לגוף עייף.

בדרך־עקלקלות מתקרבת אליהם גלאשה ושק על כתפה. אושה זהירה נשמעת עם כל צעד, האדמה מדברת בלאט. נשברים ענפים דקים, נתחבים אצטרובלים בקרקע. בנימין וסולומון מסיבים בבת־אחת את ראשיהם. גלאשה!

מדברים בלחש. השק מוטל בין השיחים, גלאשה עונה על שאלותיו של סולומון. אחר־כך היא מוציאה מן השק את הבגדים והמצרכים. אין היא נותנת להם לנגוע בבגדים – קודם עליהם להתרחץ יפה. זאת יעשו עם חשכה.

ואמנם, ברדת האפלה על יער וילבֹּבְקָה מתגנבים הבחורים אל הבק־תה הריקה. שתי גיגיות מים, חמים וקרים, הוכנו זה לא כבר. לא קל היה לעשות זאת בצנעה. בבית גרים עכשיו בני בית איידלמן וזנרה העוזרת. טוב שהאם נאסטיה לא לנה זה ימים אחדים בבית. אך וזנרה? זו מסתובבת כל היום במטבח ואין דבר נעלם מעיניה.

גלאשה מגלה הכל לזנרה. וזנרה חיבבה את גלאשה, היתה לה כאחות בכירה. היו לה לגלאשה דמיונות, היא ראתה את העולם באספקלריה טובה, ויד־הגורל הקשה עוד לא היתה בה. ואילו וזנרה היתה נערה מכווערת, מחוטטת־פנים, שלא זכתה לאושר בחייה.

והנה מתלחשות שתי הנערות. וזנרה שומעת על שני חיילים סובֶּבְטִיים שנתגלגלו לזילבֹּבְקָה עייפים ורעבים ומלאים רמשים. יש להכין להם מרחץ הגון בבקתה.

הכל מגלה גלאשה לזנרה, חוץ משמות החיילים. וזנרה שותקת. אין היא מתערבת בענינים אלה, אך גם אינה משתמטת. בעלת־מצפון היא

נערה לא־צעירה זו. גלאשה נוטלת את הדליים והאסל. היא ממלאת את הגיגית, וזרה מוסיפה עצים בתנור, נכנסת אל הבקתה ומסייעת להתקין האֶפְלָה מלאה. החלונות נאטמים בוילאות־מטליות, נדלקת עשית קלושה. בא הערב, הכל מוכן לרחצה. בחורינו מתגנבים אל הבקתה.

עוברת שעה, ואנו מוצאים את סולומון ובנימין בעליית־הגג מצווח־צחים למשעי. רגלו של סולומון מחותלת יפה. אילמלא העלטה היינו מבחינים באדמומית הפורחת בפניהם. קר. הם נלחצים זה אל זה ושוק־עים בשינה עמוקה. למטה, בחדר, עדיין גלאשה עסוקה בעבודתה. היא כובסת את בגדיהם ולבניהם של בחורינו. וזרה מביאה חרש עוד דליי מים רותחים. הרמשים הארורים! שלוש, ארבע פעמים מסבנת ומשפשת גלאשה את הבגדים, משפשת ומטבילה אותם. לבסוף היא סוחטת אותם בפעם האחרונה ומכבה את העשית. מחר תיבש ותגהץ את הבגדים.

בבוקר־המחרת נערכת התיעצות. בחורינו לבושים עכשיו בגדי אז־רחים. אין סולומון מתפעל ממחבוא זה בעליית־הגג. המפלגה והקומ־סומול תובעים מאתנו מאבק בלתי־פוסק נגד הפולשים הפשיסטים. פה, ביערות האדיץ, יש תנאים רצויים למלחמת־פרטיזנים.

גלאשה מסכימה בהתלהבות לדבריו של סולומון. אם בימי נְפּוֹלִיוֹן פעלו גדודים של פרטיזנים, בימינו אלה – על אחת כמה וכמה! אמנם, היא לא פגשה פרטיזנים ביער, אך היא יודעת פינות טמירות. יש לסייר עוד ועוד במקום. היא מוכנה לצאת מיד לדרך.

בת־חַיִל! היא תמלא חובתה ללא פקפוק. הסגן פייגין, מפקד הפלוגה העתידה, מציין תנאים אחדים הכרוכים בארגון בסיס פרטיזני. מוטב להקימו ביער עבות; בקרבת מקור־מים; במדרון קל יותר לבנות מחד־פורת; החפירה קלה יותר באדמת־חול; אין להתרחק מרחק רב ממקור־מות־ישוב – הרי יש לספק לאנשים צרכי־אוכל.

בנימין מוסיף מלים אחדות. בדעתו להצטרף אל גלאשה בחיפושיה. אין סולומון מרשה לו. לאחר טלטולי־הדרך עליהם עוד לנוח זמן־מה. מלבד זה, סיורה של גלאשה לא יעורר חשד, כיון שהיא רגילה לשוטט ביער, ואילו ההליכה בשָׁנִים עלולה להמיט אסון.

סולומון מוציא מתיקו מפה ושוטחה על המצע. שלושה ראשים מורכנים מתעמקים במפה. קווצת־פשתן נוגעת בלחיו של בנימין, זרם

חם ומתוק שוטף את לבו. אצבעו של סולומון מטיילת על־פני המפה, מעבירה קוים וחוגים. מסתמנים מסלולים אחדים.

גלאשה מביאה לבחורים תבשיל חם, דלי מים וספרים לקריאה. את שני הספרים הראשונים של "מלחמה ושלום". את פיו של סטיפאן בוריסוביץ', בעל הספרים, לא שאלו...

והנה ניגרות השעות שוב. רגלו של סולומון אינה כואבת עוד. מחשבותיו פורחות אל סימטת־הגנים. מה שלום הוריו, בנו, תמר? אולי הם זקוקים לעזרה? עליו לבקרו. מוטב לצאת בבוקר השכם, בעוד אפלולית מכסה את הדרך. הוא מפשפש ומוצא נימוקים חדשים לביקורו בסימטת־הגנים. אם הוחלט ברצינות לארגן פלוגה, עליו לברר מי ומי מן הצעירים הנאמנים נשארו בהאדיץ. כן, מחר בחמש ינסה לחדור העירה. הוא יודע דרכי־עקיפין, גנים וחצרות. הוא יתגנב אל סימטת־הגנים, ועין לא תשורנו.

בערב באה גלאשה, ושוב התלחשות. כל היום בילתה ביער, אך לא מצאה מקומות נאותים. מחר תלך בכיוון ה"גראבליה". שם יער, מקר מות־ישוב, אדמת־חול.

לחישות, אושה קלה, סודות בעלטה. פניה של גלאשה מתלהטות. ידו של בנימין נוגעת בידה, לוטפתה בזהירות. היא מזיזה את ידה הצדה. מתביישת.

עוברות שעות, והנה חמש בבוקר. סולומון מתלבש בזהירות, ולאחר זמן־מה אנו שומעים אותו צועד במשעול המוליך העירה. כף־ידו בכיסו, קומץ בה אקדח טעון. חושך, דממה ביער ועל־פני הכביש. סולומון עובר את גשר־העץ. רוח קרירה נושבת מן הנהר. סולומון מוסיף לצעוד בכביש. הנה הופיעו הבתים הראשונים. עכשיו יש להקפיד ביותר על הזהירות. נשמעת קריאת תרנגולים, נביחת־כלבים עצלה. עיניו של סולומון מתרגלות לעלטה. הוא מבחין בבתים ובדרך. פה ושם מזדקרות חורבות. הנה הטחנה ההרוסה...

"האלט! שְׁתֵּן בלייבן!"* נשמעת פקודה גרמנית, ודמות זקיף חבוש קסדה צצה פתאום לפני סולומון. בידי הזקיף – רובה אוטומטי. חיש כבזק מוציא סולומון את ידו מכיס מעילו. יריה. הזקיף נופל. סולומון עוקר מידיו את הרובה ונפנה לאחוריו. מהר! מהר! אין הוא רץ, לבל

* עצור! עמוד!

יקימו רגליו שאון. הוא צועד על בהונותיו מהר ככל האפשר. הוא מכווץ את הרובה המוסתר תחת מעילו וממהר הלאה, הלאה. הנה הגשר. נשימתו כבדה, כל גופו מכוסה זיעה. סוף־סוף הוא נכנס ליער וילבוב־קה. אור אפור מופיע במזרח. הנה ביתה של נאסטיה. הוא עולה לעליית־הגג. בנימין עודנו ישן. סולומון מתפשט, מתכסה בשמיכה ועוצם את עיניו.

אין הוא יודע, כי בעקיפין חיסלה ירייתו את אביו, אך ייתכן כי את אביו היו מחסלים ממילא. אור־עופרת מסתנן בעד בקיעי הגג. קטנה עליית־הגג, דלה וריקה. קורות־עץ דקות, מעויבות מאוזנות, מאונכות ואלכסוניות תומכות בגג. ספרו של טולסטוי מונח סמוך למצע. סולומון מחליט לא לגלות לבנימין ולגלאשה את התקרית.

דממה בעליית־הגג. הבוקר אור. נשמעים צעדים זהירים – הבחורה הנה זה באה. היום היא לבושה כנערה כפרית. שתי מטפחות לראשה, מעיל ישן מכסה את כתפיה, רגליה נעולות מגפים גסים. עלמה כפרית מגוחכת זו, חטמה הזקור, לבושה המעוך – כיצד יכולה זו לעורר רגשות? מדוע כה התלהט לבו של בנימין למראה הנערה, כה נמשכה אליה נפשו? היא מביאה שוב מים ותבשיל חם. שני הבחורים והנערה אוכלים וסחים מעט. היום יוצאת גלאשה אל הגראבליה. התעוררות־עלומים מנצנצת בעיניה. היא פשטה את מעילה. אינו טפשות! אלמוגים ענודים לצוארה, הם מתגלים לעיני כל, וגם בנימין רואה את מחרוזת כדורי־הזכוכית הצבועים. איש מוזר הוא סולומון! אין הוא יכול להבין כי פעמים יש להתכסות בשמיכה ולהעמיד פנים של שקוע בשינה. אך סולומון – חסר־בינה, והנערה החביבה לובשת את מעילה ויוצאת מעליית־הגג. נדמה לבנימין, שאור הבוקר אף הוא יצא את העליה.

בת־צחוק קופאת על שפתיו, משהו חמים הומה בקרבו.

לאחר כשעתים מתגנבת גלאשה שוב לעליית־הגג ופניה חירות ונבהלות. מה מיהרת לבוא, גלאשה? היא מספרת על הטבח שראתה במו עיניה. אין היא מגלה כי בין הנרצחים היה אביו של סולומון, אך חרדה משתקפת בעיניה, אין היא בקיאה באמנות ההסנאה, ולבו של סולומון מנחש רעות.

הוא שולח את גלאשה לסייר שוב ביער, ושוב שוטפות השעות החרישיות. פניו של סולומון מודאגות. בשעת־כושר ראשונה עליו לבקר בסימטת־הגנים. העיקר – להכין מקלט ביער. מחר עליהם להתחיל

בעבודה, להכין בית-עפר במקום סמוי מן העין, גם למצוא איזה כלי-רכב, להעביר ליער מכשירים, מצרכים וציוד.

בד' אמותיהם של שני הבחורים עומדת דממה. בנימין מציץ בסדק ורואה את החיים המתנהלים בחצר. וזרה חוזרת מן היער ובידיה חבילה גדולה של ענפים. היא מקוששת עצים לימות-החורף. בסדק נראית כברת-יער קטנה, פיסת שמים מעוננים, פינה זעירה של ארץ נאנקת. והנה בא שוב הלילה. גלאשה עולה לעליית-הגג. נשמעת לשונה האוקראינית הערנית. הפעם מצאה מקום נאות - קרחת-יער נסתרת, פלג מקלח בסמוך, אדמת-חול.

שלושה אנשים מתלחשים באפלה. מדבר סולומון. יש להתקשר עם איש נאמן מתושבי המקום. גלאשה מזכירה שמו של גברילנקו, מיטרו פאן פטרוביץ', מי שהיה מנהל בית-הספר בוילנבוקה. גם בנימין מכירו מעט. לא כן, בנימין? גלאשה סבורה כי גברילנקו יעזור להשיג עגלה, גם יושיט עזרה אחרת.

מן היער שומע בנימין את רשרוש הארנים המחון. עולם מוזר, עולם שחור הפוך מציץ מבחוץ בעד הסדקים. מלאך-המוות מתרוצץ, מכה על ימין ועל שמאל, קוצר קציר-שפע. מפלצת רבת עינים בולטות הולכת ומתנפחת לעיני בנימין, עוצרת נשימתה, יוזמת רעות ואימים בכרסה המאוררת.

בעליית-הגג נחבאים אנשים, אולם החיים לא נשתתקו גם בקייטנת-החורף של הדודה נאסטיה. סטיפאן בוריסוביץ' רתוק למיטתו. מתמיה הדבר - האיש היציב, בעל הסדר המוצק, שכל ימיו אך מיכניקה וטכניקה היו נוכח עיניו - איש זה כאילו נתרפט מוחו, ורעיונות משונים מתרוצצים בו בשכבו על ערש-דוי מול הוילאות הצהובים. בזמן האחרון אין גלאשה מתעכבת אצל מיטתו. כל היום היא נודדת ביער, ובשובה הביתה היא מתעסקת במטבח ומפזמת חרש. בימים קשים אלה מצאה הבחורה זמן לאנפף את הלחן הריק! פעמים היא ניגשת אל מיטתו של סטיפאן בוריסוביץ', ושיחה קצרה מתגלגלת ביניהם. הזקן מביט אל הנערה, ונדמה לו שהיא פורחת. הוא רואה אותה כצפור הפורשת כנפיה לעוף. הבחרות המאושרת נותנת אותותיה אף בימי-מצוקה.

וזרה מגישה לסטיפאן בוריסוביץ' קערה של דייסת-דוחן וחלב מורתח. אין תיאבון לסטיפאן בוריסוביץ', והוא מצטמק והולך. גם קלארה איליי-

נישנה מביטה אל התבשיל בעינים אדישות. אף תאבונה נתרופף, מחלתה אוכלת בה, והיא הולכת ורזה מיום ליום.

הרהוריו של סטיפאן בוריסוביץ' נעוצים בעבר. תחילת המאה, ארצות-הברית, מילווקי. ג'יין החביבה, בתה של מיסיס רובינס, בעלת הבית. הנערה כחולת-העינים, אהבתו הראשונה. כשלושים שנה עברו מאז, שלושים שנות עבודה, עבודה, עבודה. ודאי, ג'יין עכשיו כבת חמישים, אולם היא עומדת לפני האיש החולה צעירה ותמירה, עומדת ומחייכת בחמימות.

"מדוע אין אתה אוכל, סיומה?" שואלת קלארה אילינישנה. התשובה לא באה. קול אחר, חד רחוק ומתוק מצלצל באזניו של סטיפאן בוריסוביץ'.

"פליז, אכול, מיסטר איידלמן!" ג'יין רובינס עומדת לפני מיטת האיש החולה. פניה, עיניה, לחייה, שיניה – מחייכות בחיבה ובגיל. הוא רוצה לענות משהו, אך השיעול תוקפו. אין אויר לנשימה. אין חיים. סטיפאן בוריסוביץ' מתחיל להכיר סדר אחר, לא זה הכרוך בעבודה קצובה ומדויקת, בעקיבות המאורעות הקטנים, החוזרת חלילה. העקיבות הגבוהה יותר היא של בנייה והרס, של התרוצצות גופות חיים הנושאים בחובם את המוות המוכרת. עוד אתה חי, עוד לך תקוה ומטרה בחיים. והנה נובלות התקוות והמטרות, עד שבא היום ואתה נבלע מתוך שיעול מחניק בריק, בדממה הגדולה, הנצחית.

אכן, אין לו לסטיפאן בוריסוביץ' עכשיו עינים רבים להגות בהם. כדור-הארץ קיים כך וכך סיבובים, וסיומה איידלמן, תלמיד בית-הספר הריאלי, התלמיד הראשון בכיתתו, בעל המוח החריף, זחל כה וכה על-פני כדורנו, ספג ידיעות ורשמים, פלט אף הוא כמה מחשבות, כתב והדפיס, והנה נסתיימה העבודה. איש זקן שוכב במיטתו ושותק, וקערת הדייסה, דייסת-הדוחן והחלב המורתח, על הכסא.

לידה נכנסת החדרה. מה זה היה לבתו האהובה בשנתיים האחרונות? לאחר אותו מעשה בבוברוב כאילו נזדהמה נפשה, והזוהמה פשטה והעמיקה בה כתפיחת-סרטן. דבר-מה חולני נתגלה בבת החיורת, שנולדה וגדלה בעיר הצפונית, עיר הגשמים והערפלים, על גדות הנגבה. מה היה ללידה? אין זאת כי אם בימי-אימה אלה צמאה הנערה למשענת. לו אפשר היה לנסוע מהאדיץ היתה יוצאת עם הראשונים. אך מחלת הוריה ריתקה אותה למקום.

נפול נפלה לידה. וולודיה, הקצין הסובבטי שהתיידדה עמו בלילה האחרון, הציע לה לברוח מהאדיץ מזרחה. הוא גולל לפניה את פרשת העינויים הצפויים לאוכלוסייה, ביחוד ליהודים. אך לידה לא חשבה את עצמה ליהודיה ולא יכלה לעזוב את הוריה. והנה באו הגרמנים. על אינו כתף תישען עכשיו?

בהשתלשלות העינים הזאת עלינו לדבר קצת בסידורנקו. היה היה בוילבובקה טיחון סידורנקו, איש רחב־גרם כבן ארבעים, מאורחיה הקבועים של הדודה נאסטיה. בימי הסובבטים עסק מעט בספרות והרבה בשתיה ובבטלה. הוא היה נשוי, אב לשלושה ילדים. אשתו היתה כפרית חבוטה, העסוקה תמיד בילדיה ובעבודת־הבית. בשנים כתיקנן אהב סידורנקו לבלות אצל נאסטיה, לשתות הורילקה לרויה, לשיר בלויית מפוחית שירים עגומים ופרועים, לדוש בבשרה הכחוש של נאסטיה, להרגיש את מבטי עיניה המטורפות הלוחטות.

כן, לטיחון סידורנקו היו הרגשות וחוויות שונות. עוד לפני שנתיים נשא האישה הנבער והמגושם את עינו אל לידה איידלמן, הנערה החיורת, שכולה היתה אז מוסיקה ורוך. לאחר בוא הפשיסטים התחיל סידורנקו עוקב אחרי הנערה, והנה אירע האסון. יום אחד הדביק הנבל את לידה ביער, סחבה אל תחת אחד השיחים ואנסה. היא התנגדה בתוקף, שרטה את פניו וידיה, אך מה כוחה של בת הפרופיסור לעומת טיחון סידורנקו? היא קמה וניערה את בגדיה, וחשה כאילו ירק מי בנשמתה. אחר־כך נתגלגלה שיחה גרועה בין שני האנשים. לידה הור קיעה את הבריון, השליכה עליו שיקוצים. אך סידורנקו הוא מן העולבים ואינם געלבים. הוא עשה את מעשהו, ואין הוא נוטה לשחרר את הצפור מן הפת. והנה היא שומעת מפיו פקודה מחפירה. מדי שבוע – לא, פעמים בשבוע עליהם להיפגש. הוא מתבונן אליה מכבר. היו לה עסקים עם קצינים אדומים. אם ברצונה להישאר בחיים, וגם להציל את הוריה, עליה להיות טובת־לב.

"רוסיה, רוסיה אני!" נשמעת צעקה נחרדת ביער. "גם הורי רוסים!"

"אל תצפציפי! כולכם מתחפשים עכשיו לרוסים!" סידורנקו שתה קודם־לכן שלוש מאות גראם, עדיין אינו שיכור, אך הוא מבושם. אזניו האדישות קולטות מפי הנערה הנרתחת מטר גידופים.

"מנוול! חזיר נבזה! כלב מצורע! רוסים אנחנו!"

"נר־נו, חביבתי, אַל בכעס!" הוא מדבר בקול רך. "שׁוֹחַר טוֹבֶתךְ אֲנִי..."

ריבון העולמים, ליהפך לפרוצתו של טיחון סידורנקו! אל מי לפנות?
לפני מי להגיש קובלנה? היכן למצוא משענת כלשהי?
על־פי רוב נתקיימו הפגישות העכורות ביער, ואילו בימי־גשם היו
השנים מתגנבים לבקתת־הקיץ של נאסטיה.

נתגלגלו איפוא הדברים ובאחד מימי הסתיו היו בנימין וסולומון,
שנמצאו בעליית־הגג של אותה בקתה, עדים לאחת הפגישות הללו.
אותו יום ירד גשם ביער, הארנים מנטפים היו, שממון אין־קץ מלך
בכברות־היער הקטנות שנראו בעד הסדקים בעליית־הגג. היתה שעת
אחר הצהרים וקולות עצורים נשמעו מלמטה. מיד זקפו בחורי־נו את
אזניהם, וסולומון הקריב אצבע אל שפתיו: "הס!" הקולות נשמעים
חנוקים במקצת. קול אשה, לחש גרוי: "מה נדבקת אלי, לכל הרוחות!"
קול־גבר גם: "נר־נו, חמדתי, רוגז זה למה הוא בא? נשב קצת!" טיפול
קצר. סטירת־לחי. "בן־בליעל, איך אתה מעז?" שוב קול הגבר, לשונו
מהלכת בעצלתים: "יהודיה מכה איש רוסי. על כך מעבירים מן העולם.
גם את הוריק נחסל. איש לא יימלט מידינו." אחר־כך בא קול האשה
הנרגש, בא ממעמקים, מתהום הלב, ובנימין הכיר בראשונה את לידה
איידלמן. "אין אני יהודיה!" קוראת לידה חרש. "גם הורי רוסי, ורוסים!"
"אֵל חֲסוּבוּבִי, שוטה!" הטיפול מתגבר, נמשך בחריקות
ובגניחות. חמתו של בנימין בוערת בו להשחית. הוא נעקר ממקומו.
"ארד ואשים קץ לחייהם ולחיי גם יחד!" – השתגעת? סולומון אוזו
ברגלו של בנימין. דממה. מלמטה נשמע בכי מאופק של לידה. "רוסיה,
רוסיה אני, גם הורי רוסיים! מה נטפלת אלי?" – "טוב, טוב, לגמי
מבקבוק זה!" רוטן טיחון בקול מנומנם. הוא נרדם. שעה ארוכה מאו־
נים הבחורים לדממה המעיקה. דומה שלידה הלכה. בחוץ מספר הגשם
את פרשתו הארוכה החדגונית. באזניו של בנימין מצלצלות מלות־אלם
על אהבה שהיתה ונרצחה:

לְבִי, כָּל לְבָבִי לְנַעֲרָתִי!
תִּגְעֵי בִי – וְאַבָּהּ מַחֲדוֹת אֲשֶׁר...

נדמה לבנימין שהדברים נאמרו לפני מאה שנים. וכי אין כל זה
חלוס־בלהות?

לא, לא בחלום־הלילה ראו בחורינו את חרפתה של לידה איידלמן. אכן, עכשיו לא היתה לה לבחורה זו כל אחיזה בעולם. היה סתיו, ירד גשם טורד, אבא ואמא – חולים אנושים, היער שותק לח וזעף, אפלולית קודרת מהלכת מאילן אל אילן.

לאחר פקפוקים מחליטה לידה להימלך ברומן נאזאריץ' איואנ־צ'וק.

עם פלישת הגרמנים להאדיץ נפסקו הלימודים בבית־הספר, ורומן נאזאריץ' הובטל מעבודתו. עשרות שנים היה מחנכו של הדור הצעיר, ועין רואה היתה לו. מאות תלמידיו בארץ רחבת־הידים נלחמו, עמלו וסבלו בימים קשים אלה. רומן נאזאריץ' הבין מעט בדרכיה העקלקלות של המדיניות. הוא היה משוכנע שהיטלר ינחל סוף־סוף תבוסה, אך לא שיער שתוך שלושה חדשים כה יעמיק הקוץ הפשיסטי בגופה של רוסיה. עם זאת היה בטוח שנסיגת צבאנו ארעית היא.

"אָ נו, אָ נו, היכנסי, לידיה סטיפאנובנה!" במלים אלו מקבל איואנ־צ'וק את פניה של לידה. היא פושטת את מעילה ויושבת אל השולחן. שמלתה מגוהצת יפה, אך ההידור והנקיון, שבהם הצטיינה לידה תמיד, הועמו במקצת. זה חדשים אחדים לא ראה איואנצ'וק את פניה. הוא מסתכל בה ורואה שכאילו נתמעכה הנערה ונזדקנה.

היא מוזמנת לארוחת־הצהרים. חמיצה אוקראינית, קציצות תפוחי־אדמה, כוס תמד ביתי. ארוחה פשוטה, עיקרה מתנובת גינתו של בעל־הבית.

נסתיימה הארוחה, טאניה מתעסקת ברקמה. מריה מאטוייבנה מדיחה במטבח את הכלים, לידה ורומן נאזאריץ' משיחים בחדר השני.

"הייתי רוצה להתייעץ אתך, רומן נאזאריץ'!" אומרת לידה בבת־צחוק כבושה. המורה מעשן מקטרת שלאחר ארוחה, כולו מנוחה והק־שבה. בת־הצחוק הנה זה נעלמה, והמורה רואה נערה אובדת־עצות. לאט־לאט נגולה הפרשה העגומה של שני הזקנים החולים שנשארו בוילבובקה. לאחר־מכן היא פולטת מלים אחדות, ושמו הנתעב של סידורנקו מתגלגל בין כתלי החדר. לחייה מורידות, עיניה השחורות, המכוסות עפעפים ארוכים, ננעצות באיש־שיחה. מלים רבות מובלעות זו אחר זו, כאילו היא מפחדת לאבדן. טיחון סידורנקו, האנס והנבל, מאיים שירצח את כולם, גם את אביה ואמה. הוא אומר שהם יהודים. שכל היהודים יוצאו לטבח.

איואנצ'יק קם ממקומו, המקטרת בידו, וצועד מעט בחדר. זמן־מה הוא עומד לפני החלון ומסתכל בגינתו.

המורה הזקן מסב את פניו אל לידה, היושבת חיוורת ומגובנת מעט, ושملتה המגוהצת כשלון ולכלוך חתומים בה. הנערה שומעת עצה מעשית מפי הזקן. על משפחת איידלמן לעקור מוילבובקה העירה. רבים פה הבתים הריקים, שבעליהם יצאו את העיר. סמוך לתצרו גרה משפחה יהודית שנסעה עוד באוגוסט למזרח והניחה אצלו את מפתחות הדירה. על דעת עצמו הוא מיעץ ללידה להשתכן בדירה זו.

הם משיחים מעט על העקירה להאדיץ. דרושה עגלה, אין אביה ואמה יכולים לעבור את הדרך ברגל. ויש גם קצת בגדים וחפצים. — המורה הזקן מבטיח עזרתו גם בזה.

"אל תצאו מן הבית ביומים הקרובים. ארוזו את חפציכם. אל תגלו את הדבר לאיש — בדרך זו אולי תיפטרי מסידורנקו. אני אשיג לכם עגלה."

הם עוברים לחדר השני. טאניה ממשיכה במלאכת רקמתה. בפניה מנצנץ הפסנתר הממורט. הנערות משוחחות מעט. לידה נרגעה. היא הולכת לה. יום אפור. רוח קרירה מיבשת את עקבות הגשם. יער ויל־בובקה.

"לידה!" נשמע קולו של סידורנקו, ועכשיו הוא נתעב במיוחד. הוא עומד מאחורי אחד הארנים. ייתכן שהוא מחכה לה פה זה שעות. "לידה, צפרי! מהיכן את באה?"

הוא מתקרב אליה ודוחף אותה אל השיחים. היום שתי מעט יתר על המידה. עיניו עכורות, שפתיו תפוחות, מפיו נודף ריח כוהל. בחילה ואימה תוקפות את הנערה. היא מתעקשת. מתאמצת לעקור את ידה, לברוח. מאמצי־שוא! הוא מוסיף ודוחף את הנערה, מגמגם מלים שדור־פות.

הוא פושט את מעילו ופורשו על מצע היער הקריר. יושב על מעילו ומושך אליו את לידה. חימה ומשטמה לאין שיעור מפעפעות בלבה. היא אוזרת את כל כוחותיה ונועצת את צפרניה בגרונו של סידורנקו. נטוש מאבק לא שוה בין האיש השיכור והמגושם ובין הנערה הרפה. חישי־מהר הדביר תחתיו את הבת היהודיה־הרוסיה. זמן־מה בשם בכבודות, דם נזל מן השרטת. אחר־כך אנס את הנערה המפרפרת. שנאת אי־ן־קץ של כל מדוכא למעניו תקפה את לידה. היא נזדרזה

ונעצה שוב את צפרניה בגרונו של טיחון. הפעם העמיקו הצפרנים יותר, אך המאבק היה קצר יותר. הוא נחר: "מורדה * יהודית! ז'ידובקה ארורה!" עיניו נתמלאו דם וטירוף. צבת אצבעות לופתת את צוארה העדין של לידה.

לאחר שעה עוברת נערה בין האדיץ לילבובקה. זאת היא טאניה, בתו של רומן נאזאריץ'. היא מביטה כה וכה בחשד ופונה אל ביתו של גברילנקו, מיטרופאן פטרוביץ', עמיתו של איואנצ'וק. בסודי־סודות עליה למסור את בקשתו של רומן נאזאריץ' להעביר בעגלה את משפחת איידלמן מוילבובקה להאדיץ.

השעה השניה אחר הצהרים. ביער קופאת דממה. אי־שם צועד בכבדות טיחון, צועד ומלקק את פצעיו. בין השיחים רבוצה גופתה החנוקה של לידה. עיני־זכוכית פקוחות למרומים. צפור־סתיו קוראת קריאה חרדה. היא תמהה על השערוריה המולכת על־פני ארץ רעה זו תחת השמש.

כיון שלא חזר חיים יעקב הביתה, ופסיה התחילה מתרוצצת בד' אמותיה, באו המנחמים. זה בכה וזה בכה. כמאז, את הכזבים הערבים ביותר מפיחה חיה שרה ברמן. לדעתה נלקחו האנשים לכפרים מרוחקים, כדי שישמשו מתורגמנים מגרמנית לאוקראינית, כיון שאין המרחק רב בין אידיש וגרמנית. ומה ששייך לחיים יעקב, ייתכן שגלקח לעבודה פיינאי; כידוע, אין לך בהאדיץ מומחה ליי־פירות כחיים יעקב פייגין. כך אומרת חיה שרה. אין אנו מעריצים את חיה שרה, אך השאיפה לבנות מגדלים פורחים באויר לשם תנחומים בעת מצוק – יש ללמד עליה זכות.

שנים־עשר יהודים שעבדו בפינוי הטחנה לא חזרו לבתיהם. מישהו סיפר, כי שנים־עשר היהודים הוצאו להורג כולם. פסיה מודאגת, פניה מקומטות ומכורכמות. פריידה לבובנה ובתה רעיה רוזנקראנץ אף הן תוהות ומתסירות על העדרו של נחמן מואיסיביץ'. לא פסחה הצרה גם על ביתו של מרדכי, בעל־העגלה לשעבר. לאחר המלקות שספג אצל הבורגמייסטר קארפנקו כמו חרבה כל תמצית חייו. כי במה נשתנה יהודי זה מכל היהודים? הוה אומר, בעינו החדה בה הביט

על סביביו. זה היה יהודי פשוט, קצב ובעל־עגלה ואוהב כוס משקה, וגם משיחה בטלה וממקטרת־מחורקה לא התנזר. הוא התבונן אל העולם בעינים מבינות. והנה נלקח הזקן והופה מכות־רצח. כמה נחוץ לו ליהודי בן שמונים? יהודי כזה, ככל שהוא מזקין סבורים שצפויים לו ימי מתושלח. אך הנה באה מגפה לעולם ומסתבר, שבראש וראשונה הולכים לעולמם דוקא הישישים ששרשיהם, כביכול, נעוצים עמוק באדמה.

משנלקחו ממרדכי סוסיו־חבריו ומפרנסיו – וניתנו לו תמורתם מל־קוח, ראה הזקן כי החיים אינם שוים אסיון שחוק. כל ימיו היה לו מגע־ומשא עם עקרות־בית יהודיות, פרות־הבשן, שהבין יפה לרוחן וידע לספר עליהן מעשיות ובדיחות מן האטליו ומן העגלה. גם הבהמות ובעלי־החיים למיניהם לא היו זרים לרוחו. לא מעט בהמות נשחטו לעיניו, הוא ראה וידע את המעבר בין החיים והמוות, הכיר את עיני הפרה החיות והעגמות, חמימותה, געייתה־זעקתה, הנושאת בחובה רגש סתום שאין לו פורקן. אוצר בלום של חיים נעלם עם שחיטת כל יצור. כתום העוית האחרונה של הבהמה השחוטה, טרם פג חומה, והנה ניגש הקצב מרדכי למלאכתו – פשיטת העור, חיתוך הבהמה, תליית הנתחים על אנקולי האטליו, חלוקתם לעקרות־הבית. חסל! היתה בריה חיה על־פני הארץ הזאת, והנה נעלמה בקיבותיהם של אנשי האדיץ ונשותיה. זהו סדר העולם, מעשה־בראשית שאין לשנותו.

מרדכי שוכב במיטתו ושותק, אך חוט הרהוריו נמשך. לאחר שיקול־דעת הוא בא לידי מסקנה, כי בעיני קארפנקו והשוטרים הוא כבהמה מועדת לשחיטה. אמנם מותר האדם מן הבהמה אין. אלא מה? בהמה אינה מרגישה בסכנה המרחפת על ראשה, כיון שאין לה שכל בקדקדה. ואילו בן־אדם – לו מוח, לב, רגשות ועצבים.

אתמהה! מרדכי בעל־העגלה מהרהר בהשתלשלות הענינים בעולם התווה! היכן גוה עליזותו של הזקן, רוחו הטובה? בתיה מהלכת בחדר ונאנחת. גם היא לא עם הנשים הצעירות חלקה. בת שבעים ומשהו, הסכינה לציית בפל לבעלה. אין זה דבר פשוט – היות בת־זוגו של מרדכי, וזה יותר מחמישים שנה בתיה רתומה למרכבתו.

"בתיה!" קורא מרדכי אל אשתו בקול רפה. והנה היא שומעת מפיו סיכום מופלא של מחשבות. "כאשר אלך מפה, בתיה, אל תצטערי ואל יפול רוחך. סלחי לי, אם הרימותי עליך פעמים את קולי. דברי־חיבה

נאמרים בשתיקה, דבריי־קנטור - בקול צעקה. בתי־ניו! קולו של מרדכי הואט; זה עשרות שנים לא שמעה בתי מפני בעלה לשון־חיבה. "בתי־ניו! כל ימיך היית לי אשה נאמנה. מה יש פה להזיל דמעות? (פניה המקומטות של בתי הזקנה רטובות, הדמעות זולגות בלי הרף) אדם מזקין ונחלש - עליו ללכת לעולמו. קארפנקו אך החיש מעט את העינין."

בתי נוטלת מן השולחן כוס קריש מתוק, מאכלו האהוב של מרדכי, ומגישה לחולה. "לגום מעט, מרדכי!" קולה חמים, לבבי, צרוד, נובע ממעמקים. הוא מסרב, דוחה את ידה בתנופה רפה. הוא מוסיף ומשמיע את צנאתו הקטנה.

"בתי! כאשר אלך מפה, עליך להביאני לקבר־ישראל. תלכי אל ספירידוניץ' (זה היה בעל־העגלה השני בהאדיץ, עמיתו ויריבו של מרדכי) ותאמרי לו כך: 'סָרָא ספירידוניץ'! בעלי מרדכי מת, והוא מבקש מאתך להעבירו לבית־העלמין היהודי, שימצא את קבורתו כמנהג ישראל...'"

החולה נשתתק. עוברות שעות אחדות, ואמנם הנה בא הקץ על מרדכי בעל־העגלה. גופתו הושכבה על הרצפה, ולא עוד ידובר בזה על הזקן העליון, על סוסו פאוליק ועל עגלתו המשרכת דרכה מהאדיץ לוויל־בובקה וחזרה. נסתיימה פרשת חייו של מרדכי. בתי נועלת את הדלת מבחוץ והולכת אל סרגיי ספירידונוביץ'. היא הורגלה לציית לבעלה בחייו, כל־שפן במותו.

שני העגלונים, מרדכי וספירידוניץ', לא היו אויבים בנפש. לא איש שיונח את עמיתו בצרה הוא סרגיי ספירידוניץ'. והנה מתגלגלת ברחובות האדיץ עגלה, עליה גוייתו של ידידנו מרדכי, עטופה בתכריכים כדת וכסויה שמיכה שחורה. רק שני אנשים מלווים את העגלה - בתי והשמש המגוחך בילומרדיק. בידו של השמש - קופסת־הצדקה המעוכה. יום־סתיו בהאדיץ. ילדים משחקים בחוץ, משחקים ומריעים. נערה כבת עשר מרקידה כדור־גומי מן הקרקע אל הכותל וחוזר חלילה. "צדקה תציל ממות!" - כמצנת אנשים מלומדה מגמגם השמש הותיק המהווה את המלים הישנות. בתי צועדת שחוחה אחר העגלה. כל עוד היא חיה - עוד נשמתה באפה, וגם לה לב ואוצר דמעות.

"עמוד!"

אחד השוטרים, מאותם שהצליפו במרדכי המנוח בפקודת קארפנקו,

ניגש אל העגלה ומרים את השמיכה השחורה. אחר־כך הוא מצווה על העגלון לפנות הצדה, אל הרחוב האמצעי, ולהעמיס על העגלה עוד גויה אחת המתגוללת על הכביש. זוהי גוייתו של יהודי אלמוני מן הפליטים, שבזמן האחרון התחילו נוהרים להאדין מן הכפרים הסמוכים. בית־העלמין. מן השטיבל חומקים יהודים אחדים, ובראשם הגבאי גינצבורג. הם נוטלים מעדרים ומתחילים לכרות שני קברים. ספירי־דוניץ' וסוֹסוֹ נוסעים להם. עכשיו קוברים היהודים את מתייהם. אותה שנה פערה האדמה את פיה, צמאה לדם יהודים, תבעה: הבהב! והנה נכרו הקברים, הורדו שתי הגויות, נסתם הגולל, הופיעו שני גלי־עפר חדשים. בקבר האחד - מרדכי בעל־העגלה, תושב האדין מאז ומעולם. בקבר השני - גוייתו של ההרוג האלמוני. נאמר "קדיש", "אל מלא רחמים", וחסל.

אהרן גינצבורג עקר עכשיו דירתו אל השטיבל, ואליו באים עוד אנשים חסידים לבקש רחמים וחסות. אם יש כורח להתחבא, מוטב להתחבא במקום קדוש. ביום־הכיפורים, שחל אותה שנה באחד באוק־טובר, התקיימה תפילה בציבור. באיזה אופן הצליח אהרן גינצבורג לאסוף מנין של יהודים, בא גם ר' שלמה שפירא - מן הנמנע הוא שבלעדיו יתכנסו עשרה יהודים לכפיפה אחת, וביחוד בשעת־פורענות כזו, וביום שבת־שבתון. לו רק ענין אחד - לנחם ולעודד ולספר על ארץ־הקודש. אמנם גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו. אבל שם ישנם, ישנם יהודים, אחינו בני ישראל, עם חדש וחפשי אשר בצרתנו לו צר. אם תבוא הגאולה - משם תבוא, מארץ ציון וירושלים. היהודים יושבים שם איש תחת גפנו, עובדים במסירות־נפש, עוסקים בחקלאות ובתעשייה, בתורה ובמדע, מפליגים בשמחה ושיר. הוא ראה זאת במו עיניו. עם ישראל חי!

השמעתם? עם ישראל חי! וכשם שר' שלמה שפירא מפיץ תנחומים והזיות טובות, כך הוא משתדל לארגן גם הצלה פורתא. למשל, בבית־המנין לשעבר נפתחה מסעדה לפליטים, זקנים ואביונים. ומה אתם חושבים - מי שם העובדים הקבועים? פסיה פייגין וביילה בילומורדיק, אשת השמש. את המצרכים היה שלמה שפירא משיג במזומנים בעזרת חיה שרה ברמן. לייבקה ושמעון גינצבורג, גם תמר שלנו סייעו להע־בירם למטבח. הארוחה היתה פשוטה וטובה. לזקנים תשושים היו מביאים את הארוחה הביתה או מוסרים צרכי־אוכל לבישול. הרוח

החיה במסעדה, המגייס אמצעי־כסף ורוכש מצרכים, היה שלמה שפירא. עם ישראל חי... אף כי צצים קברים חדשים בהאדיץ, יש גם צעירים הנושאים נפשם למאבק. ביער, במקום סמוי מן העין, אנו רואים את מודעינו סולומון ובנימין בונים בית־עפר. גלאשה עוזרת עלידם.

אין עבודה זו כמישחל בינית מחלב. ראשית – הכנת חומר־בנין, בול־עץ מתאימים שימשו שלד לבית־העפר. את הבולים יש למדוד, לנסר, להקציע. יש לחפור גומות, לתקוע בהן את הבולים, לכסותם קרשים. על הקרשים יש לפזר ענפים, זרדים, עפר.

בחורינו עוסקים בכך בחפץ־לב, וגלאשה עובדת אף היא בכל כור חותיה. האנשים בונים מאלינה, מקלט כמוס במורד היער, נקודה פר־טיזנית ראשונה. שני זוגות עינים לא ינוחו ולא ישקטו. נפגשות עינים, מבטים מתעופפים אנה ואנה. נדמה לגלאשה שהשלום חוזר לעולם. דבר מופלא! עברו רק ימים אחדים מאז פגשה בבנימין, והיא רואה לפניו רק את הבחור הזה, את בת־צחוקו הלבנה, את כתפיו הכפופות קצת, את עיניו האפורות המביטות אליה בשמץ עצב וגיל גם יחד, המפצי־רות, החלמות ומושכות בלי הרף. העינים דרוכות אליה, ואף היא נמשכת אל הבחור, ואיזה לחן עתיק־יומין מתפרץ ולא מתפרץ מפיה הפורח, מושר חרש בעולם ללא שומעים.

בית־העפר נבנה והוסנה יפה. עכשיו מתחילים חיי היער. גלאשה הקשרית מקבלת פקודה. היא חוזרת לוילבובקה, עליה למסור משהו לגברילנקו. בנימין הולך ללוותה. הם צועדים בין הארנים. משנשארו לבדם, נתמלאו מבוכה ושתיקה. האדמה מחרישה, אך הלבבות הולמים.

“חזור, בנימין, פן תתעה!”

הם עומדים מלכת, חבויים ביער הסתיו. היא נושאת את עיניה וקולטת מבטו החם.

“גלאשה!” אומר הוא. “לי טוב, טוב מאוד כשאני רואה אותך מול עיני.”

היא מסמיקה. בתחילה היא מסמיקה, ואחר־כך מפטפטת גם היא דברים אחדים, ונימת־התלונה שבקולה מתגלגלת חיש־מהר בהגיג־נפש.

“לפני שנתים היו כל מעייניך בלידיה סטיפאנובנה. הקסמת אותי, בנימין!”

זאת היא אומרת ובורחת. מגיח הערב. גלאשה נעלמה בין ארני היער, ובחיוך דל ומרטיט חוזר בנימין אל סולומון. בלי להבחין בסובב

אותה ממהרת הנערה לויילבובקה. צונח ערב־סתיו, לוטף ומכסה את היערות ואת הדרכים. סגור־לבה של הנערה נפתח, והוא שר, מוסיף ושר באפלולית. היא מחישה את צעדיה ונתקלת פתאום בגופת־אשה סרוחה בין השיחים. כיצד באה הנה לידיה סטיפאנובנה?
היא מתקרבת אל הגויה, רואה את עיני־הזכוכית הלטושות, ממששת את הידים הקרות. צהלתה פגה, כאילו נשפך עליה קיתון של צוננים. ודאי זה מעשהו של סיחון ואסיליץ'. גלאשה שמעה וידעה משהו, ואת סיחון סידורנקו היא מכירה מכבר. היא מכירה את אָפיו הבלתי־מרוסן, את ידיו, ידי־הברזל, וזמירות שכרותו.
אבל איך להודיע על האסון לזקנים החולים? היא ממהרת הביתה ומביאה את וזרה. שתי הנערות עומדות נבעתות על גוייתה הנרצחת של לידה. השמים חשכו, האדמה שותקת, אין מלים בפיה. הכל נבלע בצעיף השחור והצונן.

כשהגיעה השמועה על רצח לידיה סטיפאנובנה לרומן נאזאריץ', שלח שוב את טאניה לוילבובקה להזמין את גברילנקו ואת וזרה אליו. גברילנקו לא נהג לסרב לבקשה מאת רומן נאזאריץ', כיון שהיה בשעתו תלמידו ויחסים לבביים שררו בין שני המורים. בהסכמת מיטרופאן פטרוביץ' הצטרפה אל וזרה גם גלאשה.

בבית איואנצ'וק נערכת התיעצות קטנה. לפני מותה התנדתה לידה לפני המורה הזקן, והוא לא שכח את שמו של טיחון סידורנקו. בעל־הבית מחווה את דעתו, גלאשה וזרה מוסיפות קורטוב. בקצרה דנים האנשים בחטא ובעונש; בעצם, היה זה משפט בזעיר אנפין.

"לסידורנקו אין מקום תחת השמש!" אומר רומן נאזאריץ' איואנצ'וק בעצבנות.

"הוא לא יחיה!" מספם גברילנקו. נחרץ דין־מוות על טיחון ואסיליץ' סידורנקו.

אתמהה! גברילנקו, שלא שמע מימיו את שמע הפרופיסור המהולל מלנינגרד, מתעניין בגורלו. וזרה וגלאשה מספרות על מצב בריאותם של סטיפאן בוריסוביץ' ואשתו. מחליטים להעביר את הזקנים להאדיץ. פה יהיה קל יותר גם להם, גם לזרה.

ההתיעצות נסתיימה. עכשיו וזרה היא המשען היחיד לזקנים. היא וגלאשה מביאות עמהן סיפור־בדים על לידה. קצין גרמני גבוה שמע את לידה פורטת על פסנתרו של איואנצ'וק ונתרשם כל־כך, עד שלקח אותה מיד לפולטאבה כדי לערוך שם קונצרטים אחדים. לפני נסיעתה ביקשה לידה להעביר את הוריה החולים העירה. יש שם מעון נוח בשבילם.

בעינים קופאות, בבת־צחוק עלובה שומע סטיפאן בוריסוביץ' את הבדיה הטובה. אחת היא לו. מי יודע כמה ימים נשאר לו? הוא הולך ומתרחק מכאן. נשימתו מתקצרת יותר ויותר, הריאה הולכת ומצטמ־צמת - אין אויר! חבל שלידה נסעה לפתע־פתאום. התמצא אותו בחיים לכשתחזור מפולטאבה?

והנה עומדת עגלה ליד ביתה של הדודה נאסטיה. וזרה אורזת את החפצים. הווג איידלמן עוברים להאדיץ. עד עכשיו היה סטיפאן בורי-

סוביץ' מתווה בעצמו את דרכו בחיים, אך הגיעו ימים והאיש נחלש, נחלש מאוד. החמיר גם מצבה של קלארה אילינישנה.

אנשים חולכים ואנשים באים. בחלק הראשון של סיפורנו זה הכרנו מעט את מיטרופאן פטרוביץ' גברילנקו, אותו ואת גרגרתו הבולטת. הוא ישב ישיבת-קבע בוילבובקה, ובשל מחלתו (פצע התריסריון) לא גויס לצבא בראשית המלחמה. אחר-כך הוטלו עליו משימות מטעם מרכז המפלגה, והוא נשאר במקום בבוא הגרמנים. הוא התעניין בנקודת-היער שהקימו גלאשה, סולומון ובנימין. לאחר שביקר במקום וסקר את הסביבה מצא אותה מתאימה לארגון בסיס פרטיזני נרחב.

היו לו כמה סמכויות לגברילנקו. מקום-סתר זה שאותו גילתה גלאשה הולך ונהפך למחנה מאוכלס. לפני כחודש רעמו פה קרבות, חלק גדול מצבא חזיתנו הדרום-מערבית פוטר, חילות מחנה הדרום הגרמני הכו על ימין ועל שמאל. רבים נפלו, נשבו, נפוצו ביערות ובכפרים. גם ביער וילבובקה ובמשעוליו עוברים אנשים - אחד-אחד, שנים-שנים, מהם מזוינים. כולם שואפים לעבור את קו-החזית, להימלט מן הפשיסטים. רבים מצטרפים ליחידות-פרטיזנים המתארגנות פה ושם ביער.

גם לנקודתו של גברילנקו מצטרפים אנשים, רובם אנשי-צבא, מיעור טם פליטים. צצים בתי-עפר חדשים. במהרה קמה פלוגת פרטיזנים. מפקד הפלוגה, המאיר טיחונוב, מגלה פעילות וכשרון-ארגון. סגנו, סולומון פייגין, אף הוא פועל בזריזות ומתוך יזמה. גלאשה משמשת עכשיו קשרית בין מחנה הפרטיזנים לבין האדיץ וסביבותיה. כל יום עוברות רגליה הצעירות מרחקים לא מועטים. גברילנקו, שנתמנה קומיסר הגדוד ועבר לגור ביער, מלמדה הלכות זהירות. על-פי רוב היא לנה בוילבובקה אצל אמה נאסטיה, אך יש שהיא נשארת במחנה; ואז היא מוצאת הזדמנות להיפגש עם בנימין. פגישות אלו ביער הסתוי מלאות מבוכה ופטפוט.

נערה זאת מצאה מסילות ללבו של בנימין. כולה, מכף-רגל ועד ראש, אהובה עליו. רגליה הנעולות במגפים גסים היו הקטנות והיפות בעולם. ערנותה, נכונותה לפעול, המשתקפת בתנועותיה הנעריות, עיניה האפורות והרציניות, נפשה הישרה, קולה הרך והלבבי - כל אלה מושכים עד בלי גבול. שעות רבות הוא שוכב על האצטבה באישון לילה, עיניו פקוחות, והוא הוזה ומהרהר בנערה זו. אך בבוא השעה הצפויה, בהישארם לבדם ביער, אין הוא מוצא את ידיו ורגליו. ככל

שגובר כוחה הנשי ניטל ממנו הדיבור. היא מרגישה במבוכתו, צועדת לימינו במגפיה המגושמים, ובת־צחוק נעלמת קופאת בפניה. הם מהלכים ביער, והארבים ממללים כמאז את אושתם הנוגה. בנימין שותק, לבו מלא. בזמן האחרון היא מרגישה את עצמה יפה בנוכחותו, וכן סיגלה לה גינונים נשיים שונים. אם מינה לה גורלה בחור שתקן כזה, עליה לדבר בעד שניהם. והנה מקלח הסיפור הרך של בת־חיה. מה מספרת נערה? על־דא ועל הא, שטויות, פטפוט חביב, מאורעות היום ומאורעות אתמול. לאחר פגישות אחדות אתה שומע מפי הנערה את הצרור בנפשה. הנה סיפרה, למשל, לבנימין על רצח היהודים בסביבת ה"גראבליה". בין הנרצחים היה גם אביו של סולומון.

"עליך להודיע לסבתא פסיה!" אומר בנימין; הוא מזועזע. "על האנשים לדעת מה צפוי להם מידי הפשיסטים."

גלאשה מספרת פרטים. העולם חָשך והולך. שעות רבות אחרי־כן ניצב המראה המחריד נוכח עיני בנימין. והנה אנו רואים שוב את פני גלאשה בסימטת־הגנים. היא באה בתשאי־חשאי, לפנות ערב. פסיה כבר חזרה מעבודתה במטבח הציבורי, אך תמר עוד נמצאת בבית רוזנקראנץ. רעות משונה נתקשרה בזמן האחרון בינה ובין רעיה רוזנקראנץ. לכאורה, יש איזה הבדל בין בת שלוש־עשרה לבין עלמה מבוגרת, שכבר סיימה את בית־הספר התיכון. והנה רק זאת הן יודעות — להמתיק סוד, להתלחש, אולי גם לכרות ברית חשאית.

ובכן, גלאשה מופיעה בסימטת־הגנים. שוב היא נמצאת בחדר־האוכל בבית פייגין. איזו עזובה שורה עכשיו בחדר זה. הפשיסטים לא פסחו עליו, ועקבותיהם בולטים פה ושם. רק ימים אחדים עברו מאז ביקרה פה גלאשה והנה עומדת לפניו הזקנה המקומטת הזאת, שהשיבה פשטה בשערה זה לא כבר.

"סבתא!" אומרת גלאשה. היא יושבת לשולחן ומסתכלת בחלון. שני העצים בחצר עוטים אור־ערב קלוש. מחשים, דוממים ועגומים מסתכלים אף הם בנערה. "סבתא!" חוזרת היא ואומרת במבוכה, ולבה של פסיה מנבא רעות. "לבנדן סולומון נפּימוּבִיץ' שלום. הוא ובנימין נמצאים במקום־מבטחים. לא דרוש להם שום דבר, חוץ מטבק."

הפסקה קטנה ומאיימת. עוד בחצנה של גלאשה בשורות רעות. זו מציגה על השולחן קומקום וכוסות לשתיית תה, והנה היא קופאת

במקומה. גלאשה מהססת רגע. דבר־מה מעיק, שאין להימנע ממנו, תלוי באויר.

"סבתא!" עכשיו ייאמרו הדברים הקשים ביותר. "ראיתי את סבא ברגעיו האחרונים. הפשיסטים הרגו אותה, ועמו עוד אנשים. במו עיני ראיתי."

הכוס נופלת מידי פסיה, נשמע קול־נפץ. בגניחה חלושה, גניחת עוף שחוט, נופלת גם פסיה. ברגע זה נכנסת תמר. שתי הנערות מטפלות בזקנה שנתעלפה.

רע ומר באוקראינה, רע שבעתים ברוסיה המועצתית כולה. בין 9 ו־15 באוקטובר נכבשו אוריול, בריאנסק, ויאזמה. הפשיסטים התקרבו למוסקבה. כבשו את חרקוב.

יום אחד, במחצית השניה של אוקטובר, נתלתה בהאדיץ "בֶּקֶאנט־מאכונג" * שהכריזה כי על כל היהודים - אנשים, נשים וטף - לבוא מחר בעשר בבוקר לכיכר המרכזית לשם רישום כללי. מי שלא יבוא - ייענש קשה.

ויכוחים ודיונים באוכלוסיה היהודית: להיענות, או לא? שלמה שפירא אינו זו מתכסיו - להתחבא! מי שהכין לעצמו "מאלינה" - אל ישהה וייעלם מיד. מי שלא הכין - יכין מיד מחבוא. פליטי העיירות הסמוכות הבהירו יפה כוונתה של "בֶּקֶאנט־מאכונג" זו מהי. מיתה מיד, או הוצאת הזקנים והטף להורג והעברת הנשארים לעבודת־פרך. כך אומרים הפליטים פה אחד, והללו נסיון מר להם בזאת.

האות ניתן, העצה יצאה מפיו זקן העיר. אך לא קל להחליט לאן לברוח כשאתה נמצא בין הפטיש והסדן. האנשים הסבילים ואניני־הדעת, הסבורים כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, מחליטים לציית ולבוא אל הכיכר. מאליו מסתבר, כי משה סוחוריןסקי אף הוא בתוכם. שטויות! הגרמנים אוהבי־סדר הם. איך זה יאספו מאות אנשים ויצעו־דום שאולה ללא חקירה ומשפט? מה חטא מצאו בו, במשה סוחורין־סקי? מעולם לא יצאתי לא נגד הרוסים, לא נגד הגרמנים, תפח רוחם. למה לי להתחבא?

היו בהאדיץ עוד יהודים תמימים, שלא האמינו כי יומם האחרון הנה זה בא. יצחק הסנדלר מסימטת־הגנים, שפתח סדנה הגונה והיה משתכר

* הודעה

יפה, אף הוא לא נטה להתחבא – לא הוא ולא משפחתו. מה יש? הפרג' סה מצויה, הודות למגפים ולנעלים שהוא תופר חינם לשוטרים ולקצינים גרמנים חש הוא בטחון־מה. הוא יצא לכיכר בשעה הקבועה, יירשם ויחזור הביתה – הרי עליו לסיים מחר את הנעלים בשביל הבורגמייסטר קארפנקו ואחד הקצינים הגרמנים. האומנם ירעו לאיש כמוהו, לבעל־מלאכה החי על יגיע כפיו?

מרכיב האדם במקצת כשהוא מתמסר לתאונת־הבצע. הלך־מחשבותיה של חיה שרה ברמן אף הוא כשל יצחק הסנדלר. דבר תמוה! כחלום מזהיר עדיין עומדת החנות הגדולה נוכח עיניה. מה ערך לו לברק שחלף? חיה שרה עדיין סבורה כי יחזור הגלגל. קשה לשכנע את הזקנה הכרסנית הזאת. היא תלך ותירשם, אחר־כך תמשיך בפעולתה בשני החדרים שברחוב וקזאלני. שמעו את שזו אומרת לכם, חיה שרה ברמן! מזוה צר זה, שעל מדפיו מונחים השקים והשקיקים, עוד ייהפך לחנות־מכולת גדולה ובה מחלקות שונות וזבנים לבושי־פאר. על שקיקי הנייר הצבעוני יהא מודפס באותיות גדולות: ח. ש. ברמן...

מתוך בחילה וצער שומעת גולדה את הדברים מפני חמותה. עיניה שלה לא הופו בסנוורים. גולדה אחראית לפעוטה, ואולי גם לניצן החדש, נקודת־המחשכים החמה, שהיא נושאת בחובה. שוב פורצים חיכוכים בבית ברמן. בשום פנים אין הן יכולות להשכיח שלום ביניהן, הכלה והחמות! ברמן מתלבט בין שתי הנשים, אין איש זה מתנהג כבעל בעמיו. בקנטורים ובדבריי־מריבה חולף היום. רד הערב. "להירשם!" קוראת המודעה מעל הקירות, והיא כתובה גרמנית משמאל ואוקראינית מימין.

"להתחבא! להתחבא, ויהי מה!" עומד שלמה שפירא על דעתו. "ממה נפשך, אם טיפשים יחידים יצאו להירשם ויורשו לחזור הביתה, אפשר יהיה בעוד ימים אחדים לצאת מן המחבואים, למצוא איזו אמתלה – כגון מחלה וכדומה."

מאיש לאיש נמסרים הדברים המוצנעים. אחדים מתקינים בקדחתנות מאלינות. סוד ולחש מסביב, קול גרון ופטיש חרישי. מעדרים ננעצים באדמה, אושה אטית, גרגרי־עפר זוחלים בדממה. גם איציק סלוצקי, בעל המרה־שחורה, מסכים לדעתו של שפירא. זהו יהודי נמוך־קומה ורחב־כתפים, בעל מבט זועף וידיים עובדות. בשנים כתיקנן היה האיש אוהב לטפל בגנו. תפוחים, שזיפים, אגסים ודובדבנים, עשרות עצי־

פרי - כל אלה טעונים טיפול, ואיציק סלוצקי לא השתמט מעבודה. אך דא עקא - הנערים אינם נותנים מנוח. משמופיעים תפוחי-הבוסר, מיד הם פושטים בגן בשעות הלילה. איך לא תיעכר הרוח?

סלוצקי איבד אמונו בילודי-אשה, מכל-שפן בפשיסטים. ללכת ולהיה רשם אצל רוצחים אלה? המשוגע הוא, אם חסר-דעה? מוטב להיתלות מליפול בידיהם. אם ברצונו של משה סוחורינסקי, הדורש כל דבר-תועבה לשבת, להתאבד - יצא ויירשם. הוא, איציק, יישאר בבית. יש לו גם מחבוא.

ידיים עמלניות לסלוצקי, והמחבוא הותקן כהלכה, הוסנה יפה. לא-יציק - כלב שחור ועצל, ששמו ז'וק - בריה לא צעירה, העוזרת לבעלה במלחמתו נגד הגנבים כעוזר כוסות-רוח לבר-מינן. מאורתו של ז'וק שימשה לסלוצקי הסנאה למאלינה. במרתף הוקמה מחיצה אטומה, המחבוא הותקן בחלק האחורי, המוליך אל מאורתו של ז'וק. האנשים מתחכמים, אך אימה ואזלת-יד בעיניהם המדוכאות.

עכשיו נבקר בשטיבל, כיון שגם שם מאורעות ממששים ובאים. אהרן גינצבורג פועל שם משמו של רבנו הקדוש, אדוננו מורנו ר' שניאור זלמן זצ"ל. כיפת-העץ גוחנת על הקבר. כמאז תקוקות על לוחות-השיש מלים עבריות באותיות-זהב. נר-התמיד מאיר כברת-ארץ זעירה, אולם אורו הקלוש מתפשט וחודר למעמקים, למרחבים, למרוז מים. אהרן גינצבורג שומר על ניצוץ-האור לבל ידעך, לבל ישתלטו בזה שליחיו של הסיטרא אחרא. אהרן גינצבורג לא ינום ולא יישן, שומר על נר-התמיד. אולי נתוספו שערות-שיבה בזקנו, האדימו וצבו עיניו, אך אין הוא נכנע.

לייבקה בנו עומד לימינו. הוא מאמין באביו, זה הנער השובב שקודם רק פירות בגני זרים ראה נוכח עיניו. פניו השזופות השחירו עוד יותר, ארשת רצינות צצה בעיניו, לחייו נפלו. הבחור נתבגר. מעתה לא יזון מאביו. והוא ממלא בדייקנות את פקודות גינצבורג, הולך מפעם לפעם העירה, משמש קָשֶׁר בין השטיבל ויהודי האדיץ, מביא לאביו צרכי-מזון.

גינצבורג בטוח, כי רק בכוחו של הרבי להציל את עדת האדיץ מכליון. הפשיסטים לא יעזו לבוא הנה, ואם יבואו - ינחלו תבוסה. השמועה על ה"בקאנטמאכונג" הגיעה עד השטיבל, וגינצבורג שולח

את לייבקה העירה שיזמין הנה יהודים לחסות תחת כנפי הרבי. לייבקה מציינת, אף כי שיטוטו ברחובות האדיץ כרוכה בסכנה. בדרך מקרה עלולים להיתקל בו קארפנקו או מרגריטה פרידריכובנה, ואז מר יהיה סופו, וייתכן שימיט שואה גם על שאר בני-המשפחה. אך שליחי-מצוה אינם ניזוקים, ולייבקה הולך העירה ומבשר לאנשים את הבשורה הטובה. אל יפחדו ואל תפול רוחם! ילכו אל השטיבל, שם לא יאונה להם כל רע.

ומה אתם תושבים? בשטיבל אמנם מתכנסים יהודים אחדים. הוא הדבר, אין איש יודע את דרך ההצלה הבטוחה. הזמן קצר, יש להחליט דבר. לרחובות האדיץ פנים יהודיות יותר היום. מחר אסור יהיה להופיע בחוץ. היום – היום האחרון. והנה מתכנסים בשטיבל יהודים בצרורו-תיהם; גם נשים וילדים. מי יודע? ייתכן שרוחו של הרבי תחולל פלא. גם קטני-האמונה סבורים, כי אם אין כוחו של הרבי גדול במקומות מרוחקים, אולי בקרבת מקום, בעיר האדיץ, מכל-שפן בשטיבל, יש לו לרבי הזקן איזו שליטה, ופה אפשר להצטמצם ולהיבלע עד יעבור זעם. האנשים משליכים את יהבם על הרבי הזקן. האיש הקדוש טמון באדמה, ובשמו פועל הגבאי גינצבורג. אמונה, יהודים! הוא יושב בשטיבל במקומו הקבוע, סמוך לארון-הקודש, ושפתיו לוחשות תפילה. האנשים מביטים בו בעינים מפותחות.

לפנות ערב מתגנבים אל השטיבל עוד אנשים. אתמהה! באו גם שלמה שפירא ואשתו ברטה אברמובנה. במקום שם מנין יהודים שם אתה מוצא את שלמה שפירא. לכאורה, קורא האיש להקמת מאלינות נסתרות. כיצד אפשר לבטוח בשטיבל, אם ביתו של הרבי הזקן פתוח לארבע רוחות העולם? אך שלמה שפירא אומר: במקום שם כלל ישראל צריך להיות גם ר' ישראל. גינצבורג מדבר אל האלוהים, אך שפירא פותח בשיחה פשוטה עם האנשים שהתכנסו בזה.

מגיח הערב. באות פנים חדשות. מופיע הרופא אנגרטוב ובמזודתו תרופות שונות. מזל טוב! גולדה המילדת הנה זה באה! ילדים רבים הביאה האשה היהודית הזאת לעולם, אך אף היא נזקקת להצלה.

חלונות אטומים. האנשים מתלחשים. שלמה שפירא משתדל להרעיף חנחומים. ברגע האחרון, בשעה מאוחרת בלילה, באה משפחת גינצ-בורג – ציפה לאה ושרקה, גם גולדה ואהובה בזרועותיה, ושלושת

אחיה: לייבקה, שמעון ואבקה. ברמן נכנס האחרון. אך איפה חיה שרה?

נספר בחיה שרה. חוכא ואטלולא! ברמן, האיש הפוסח על שתי הסעיפים, נחלץ סוף־סוף לאינו פעילות. הוא הצטרף אל גולדה והתחיל לשדל את אמו שצורך דחוף הוא להתחבא. הזקנה מתנגדת בכל תוקף. כיצד תעזוב את הרכוש שנצטבר אצלה? לא, היא נשארת. דעתה שלה. ברוך השם, עוד לא נטרפה עליה.

נכנס לייבקה, אחיה של גולדה, והוא עייף ומיוזע.

"אבא אמר שתבואו כולכם לשטיבל! שם לא יגעו בכם הפשיסטים." חיה שרה פורצת בצחוק לעג, צחוק מלאכותי מעט. אליבא דאמת, גם את האשה הזאת אוכלים ספקות.

"מדוע חושב המחותן כי בשטיבל תבוא ההצלה?"

"הבה נלך!" אומרת גולדה בהחלטיות. סוף־סוף אף היא אם, וגם לה אתריות משלה. היא מאמינה באביה. אהרן גינצבורג, על אף זרויר־תיו, היה אב מכובד ואהוב. עכשיו הגיעה שעתו של ברמן.

"אמא, נלך!" פותח הוא במערכה הראשונה והאחרונה נגד אמו. "נלך מכאן, אמא! איך זה תישארי לבדך ביום כזה?"

"לא יגנבו אותי!" אומרת חיה שרה בכעס.

גולדה מסיימת את צבירת החפצים. היא עומדת, אהובה בזרועותיה, מחכה ושותקת. שתיקתה מדברת.

"לך! לכו כולכם לעזאזל!" פורצת הזקנה בצריחה. "מה שלא יקרה, אני נשארת פה!"

"היי בריאה!" אומר ברמן את הדברים הנבובים ונושק לחיה שרה נשיקה רפה על לחיה. אולם משהו מתמוטט פתאום בנפשה של האם. היא חובקת את בנה, לוחצתו אל תזה וקופאת שניות אחדות. ספק גני־חה ספק התיפחות קצרה פורצת מלבה.

נוטלים את החפצים. גם בחלקם של לייבקה, שמעון ואבקה נופלים צרורות. האנשים והילדים נפרדים מחיה שרה ויוצאים את הבית. צללים אפורים נעים ברחובות ובמשעולים. חיה שרה נועלת את דלת הבית מבפנים. אימה שחורה נופלת עליה. עוד השעה לא מאוחרת, ואין היא מעלה אור. היא יושבת ומסתכלת ברחוב וקוזאלני. הרחוב הולך ומת־אפל. אשה לא־יהודיה יושבת על הספסל מנגד ולועסת משחו בפזיזות, כאילו מפחדת היא שמא יעקרו את בלעה מפיה. היא סיימה את לעיסתה

ומוסיפה להביט בשויון־נפש. היא לבושה שמלת־צבעונין לא רעננה וחולצה מסורגת, קרועה ומטולאת; עקבי נעליה שחוקים. אנו מכירים את האשה – זאת קסניה, בתה של אוליאנה מאזורוק. היא קמה ממקומה ומתרחקת בצעדים מתונים מן הספסל. בלבה של חיה שרה כבוש הפחד. היא ניגשת אל מיטתה ושוכבת, לבושה בבגדיה. היא כובשת פניה בכר. דממה. רק קול כרסום חרישי של עכברים נשמע מן המזוה.

ככה אנו עוזבים את חיה שרה. ייתכן שאין היא ישנה – קול נחרתה לא נשמע הלילה. אנו נכנסים בלאט לסימטת־הגנים, לבית פייגיין. פה אנו רואים היערכות קטנה. פסיה הזמינה למחבואה את משפחת רוזנ־קראנץ – את פריידה לבובנה ובתה רעיה. חיים יעקב ונחמן מואיסיביץ נספו ביום אחד, ובין שתי הנשים נכרתה ברית־דם. אמנם, פריידה לבובנה, הצעירה מפסיה בעשר שנים, רואה את זו כנציגת הדור הישן. בעוד שולחנה של פסיה כשר, כמנהג אמותינו, הרי פריידה לבובנה מזולזלת בעיני יהדות. פסיה – יהודיה פשוטה, אולם פריידה חושבת את עצמה למשכילה. ולא פה המקום להרחיב את הדיבור על כך.

ובכן, שתי נשים ונערות שתיים מתכוננות לעלות למחבוא שבעליית־הגג. הן מדברות בלחש ועובדות בזריזות, מכינות צרכי־אוכל, מלאי של מים. כל זה הן מעבירות למחבוא, עם סדינים, כרים ושמיכות. אחר־כך הן מגיפות יפה את תריסי החלונות ושוככות בפעם האחרונה לישון בחדרים. השעה הרעה תבוא מחר בעשר. בבוקר השכם עליהן לעלות למחבוא ולהשתתק.

רעיה ותמר שוככות בצוותא, ושעה ארוכה נשמע קול לחשן. על מה מתלחשות הנערות? עכשיו אנו רשאים לגלות את סודן. הן מתכוננות להתחפש כאוקראיניות ולברוח מהאדיץ. לעת־עתה אין הן מגלות את הדבר מחשש התנגדות מצד הזקנות.

תמר החליטה מכבר לברוח, מאז ביקור הפשיסטים בביתם ויריות הקצין הגרמני. אם תוסיף להיות בת לעם היהודי, עליה להסתלק מן העולם. ילדים טובעים בטחון מן הגדולים, ובן שלוש־עשרה שואף לחיות. תמר היתה צייתנית מטבעה, אהבה ביחוד את אמה, את סבתא פסיה. אך אין היא אשמה שנולדה יהודיה, את פיה לא שאלו. עכשיו צפוי לה משום כך כליון.

גמלה ההחלטה בלבה להילחם על קיומה. כיון שחייה בהאדיץ כרו־

כיום בסכנת־מוות, החליטה לברוח עם רעייה רוזנקראנץ למקום שאין מכירים אותה.

רעייה – נערה יפה ששערה צהבהב ועיניה תכולות. אף כי אפה גבנוני מעט ובעיניה הבולטות מנצנצת לפרקים ארשת יהודית – חזותה ארית ממוצעת. עכשיו דנות הנערות בתלבשתן; יש להתאימה להסנאתן הכללית.

עוברות דקות אחדות, והנערות משתתקות. הן שקועות בשינה – זה יתרון הנעורים. ואילו הנשים הזקנות מתהפכות מצד לצד. נשמעות אנחות עצורות.

דממה ואפלה בהאדיץ. אנו הולכים הלאה. לא שפר חלקה של מרים לויטין. בעלה יחזקאל – בצבא הסובבטי, היא נשארה בהאדיץ עם שני ילדיה. מתיחות הימים נתנה אותותיה בלאה, בתה החולנית. התקפות הכפיון הלכו ותכפו, היא שוכבת תדיר במיטתה ובולעת תרופות. פסיה פייגין, שהבטיחה בשעתו ליחזקאל לשים עין על משפחתו, הזמינה את מרים וילדיה לסימטת־הגנים. אולם לאה לא יכלה להינתק ממיטתה, ומרים החליטה להישאר בבית. עם הופעת ה"בקאנטמאכונג" עברה עם הילדים לחדר האחורי, שהכניסה אליו היתה מוסתרת מעט.

גם בביתה של מרים ביקרו הפשיסטים, ועם כל הביזה גזלו מאתה את שני חזיריה. נשארה משפחת לויטין בעירום ובחוסר־כל. מרים החליפה אילו חפצים בצרכי־מזון. נאלצה למכור את חליפת־החג של יחזקאל. באו החומסים ונטלו גם את מעילו הטוב.

אנו מסיימים את סיבובנו הקצר בהאדיץ. אולי יש להזכיר את הישיב־שים. אסתר עושת־האטריות ובתה נחמה אף הן חפצות חיים. המחבוא של אסתר הותקן לפני שנים רבות בידי זרח בעל־העגלה בטוב טעם ודעת, והזקנות ערכו שם בהקדם את מצען והכניסו לשם צרכי־מזון. למותר להעיר, כי העבודה נעשתה בידי נחמה, אך האם אסתר היתה המפקדת.

ר' דויד השוחט גר עם קרוביו הרחוקים. הוא מסרב להתחבא. האיש הישיש והסומא לא איבד אמונתו באלוהי ישראל. רבות ראה בימי חייו וידע כי יד ההשגחה בכל. בששת ימי בראשית נברא העולם – השמים והארץ, האור והחושך, החיים והצמחים למיניהם, אדם הראשון. ועם בריאת העולם נבראה גם המלחמה הנצחית. האור והחושך מתנצצ־חים זה עם זה, הצמחים דוחקים זה רגלי זה, בעלי־החיים טורפים זה

את זה. גם בני־האדם עוסקים זה דורות רבים בשפיכות־דמים. השם יתברך בחר את ישראל לעם, נתן לו תורה ומצוות הלכה למעשה. והנה באים האפיקורסים ומזלזלים בתורתו. מהו הפלא שפקעה סבלנותו של ארץ־העמים, והוא קם למחות את דור־ההפקר מעל־פני האדמה? אשר לר' דויד השוחט – יש לו אמונה ויש לו בטחון. אלוהים מביט ממרום קדשו, צופה ורואה מעשיו של כל איש ואיש. כשתבוא השעה האחרונה יתעטף ר' דויד השוחט בטליתו וישתקע בתפילה. אם עליו לשאת את חטאות הדור הנלוז, אין הוא נוטה להתחבא, להשתמט משבט אלוקים.

על כך עומד ר' דויד, השוחט הסומא, ושום כוחות שבעולם לא יזיזוהו מדעתו.

עבר הלילה, אתא בוקר.

עד הרגע האחרון לא גילו הגרמנים דבר. כך היו נוהגים – כל אקציה היו מתכננים במחשך, כדי שהקרבנות לא יברחו ולא יתחבאו.

בבוקר נראו בעיר אנשי־ס"ס ושוטרים במספר מוגבר. הם חסמו את הדרכים המוליכות חוצה לעיר. בכל רחוב הופיע משמר צבאי קרוב לעשר נראו ברחובות יהודים שצעדו בכיוון הכיכר המרכזית. אולם מספרם היה מועט, ומפקד הגיסטאפו כמעט התפקע מכעס. לפי התישור־בים היו בהאדיץ מ־200 עד 250 יהודים, אך במקום המיועד נתכנסו רק עשרים ומשהו.

אז ניתנה הפקודה, ומכוניות־ס"ס פשטו בעיר לגלות מחבואים ולגרור יהודים אל הכיכר. צעקות וצנחות נשמעו ברחובות. חבר־האנשים הקטן שעמד בכיכר סמוך לבית הקומנדאטורה הלך וגדל.

לא ייאמן כי יסופר! ראשונים הובאו הנה סטיפאן בוריסוביץ' וקלא־רה אילינישנה, האנשים הרוסים מלנינגראד.

זה ימים אחדים גרה משפחת איידלמן בהאדיץ בתנאים נוחים יותר מאשר בוילבובקה. הדירה החדשה מרווחת ומיירת יפה. עצי־הסקה יבשים הוכנו במידה מספיקה. בבית נשארו גם מעט צרכי־מזון ומלבו־שים. וזרה עשתה בחפצים ובמצרכים כאדם העושה בתוך שלו, ממילא יקחום הגרמנים או השכנים. אם סטיפאן בוריסוביץ' יבריא, המלחמה תסתיים וצבאותינו ינחלו גצחון (בזה לא הטילה וזרה ספק). יחזיר הפרופיסור כפלים ממה שהיא לוקחת.

היום עורכת וזרה כביסה. העצים היבשים בוערים בקול־נפץ. על הפירים עומדת גיגית מלאה מים חמים. וזרה עומדת לפני העריבה, ופניה המתוטטות מבהיקות מזיעה. סטיפאן בוריסוביץ' שוכב בלי נוע - נראה שנרדם לאחר לילה של נדי־די־שינה. מכיון שזרה עסוקה בכב־סים, עושה קלארה אילינישנה עבודת־בית קלה. שלשתם יודעים כי בבוקר זה על היהודים להירשם, אך הם שקטים - אין הדבר נוגע להם. האסון בא לפתע־פתאום.

הדלת אינה נעולה, והנה היא נפתחת פתאום לרנחה. שני אנשי־ס"ס, לבושים מדים שחורים, ושוטר אחד פורצים אל המסדרון ופותחים את דלת המטבח. אין וזרה המחוטטת מעניינת אותם. נכנסים ברעש לחדר שבו נמצאים הזקנים. קול ניקוש המגפים מעיר את סטיפאן בוריסוביץ' מתרדמתו.

"יודן?" * שואל איש־הס"ס.

"ויר זינד רוסן!" * עונה סטיפאן בוריסוביץ' בקול חלוש. הוא מדבר יפה גרמנית ואנגלית; גם השפה הצרפתית אינה זרה לו.

איפה הדרכון? בידים חרדות הוא מתחיל לחפש. בו כתוב שחור על־גבי לבן שרוסי הוא. מהר, פרופיסור, היזכר, הראה! אולם מחו של סטיפאן בוריסוביץ' מבולבל, הדרכון אינו נמצא. זה ימים אחדים לא גילח הפרופיסור את זקנו, פניו פני־יהודי מובהקות. סוף־סוף הוא נזכר שהדרכונים טמונים בספר "מלחמה ושלום" המונח על הכוננית.

"קלארה!" קורא הוא בשמץ בהלה. "תני את תולסטוי!"

הוא מראה לאנשי־הס"ס את התעודות, מפטפט אותה שעה בלשון הגרמנית, מספר לרוצחים את תולדות חייו. הוא - פרופיסור מלנינגרד, בא הנה בשל מחלתו, שחפת־הריאה. הפשיסטים מסתכלים בו בפנים חמוצות. ברגע זה מגולל השוטר את השמיכה מעל החולה ומגלה את מילתו. סטיפאן בוריסוביץ' נולד בקיוב, בבית־עשירים רחוק מן היה־דות, אך אביו מצא זכות בישה במילת ערלות בניו. לאצולה היהודית בקיוב היה מסביר כי הוא עושה כן מטעמי היגנה.

איזה סימן עדיף? רישום חשוד בדרכון או אות־הברית של אברהם אבינו? אין הרוצחים נוטים למידת הרחמים. התעודות מזויפות בודאי מלבד זה, שם משתולל מפקד הגיסטאפו...

* יהודים? ** אנו רוסיים!

"שָׁנָל! שָׁנָל! אֹפְשֶׁתָהּ!"*

"לאן אתם לוקחים אותו? הן חולה האיש!" אומרת וְזָרָה שֶׁנִּכְנְסָה
החדרה וידיה רטובות ואדומות מן הכביסה.

"שתקי, טיפשה, יקחו גם אותך!" אומר השוטר רוסי.

המכוננית מחכה בחוץ. השוטר סוחב את סטיפאן בוריסוביץ' כסחוב
את השק. אחריו הולכת קלארה אילינישנה. עיניה בולטות ומזרות
זיקים, פניה נלהטות, היא צועקת בלי הרף: "היזהרו! זהירות!" כאילו
סוחבים הללו אגרטה־חרסינה שביר. והנה הוא בקרון המכוננית. דוחפים
לשם גם את קלארה אילינישנה. היא אינה מסרבת.

בפנים מודאגות צועדת וְזָרָה אחרי המכוננית. המתרחקת. במטבח
מוסיפים העצים לבעור בקול־נפץ, המים מתחילים לרתוח, בעריבה
שרויים הלבנים.

ברחובות האדיץ משוטטות מכונניות. זהירות, יהודים! אַל יפצה איש
פה, אַל ירים תינוק קולו! קול נקישות נמרצות מהלך מבית לבית.
"פתחו!"

נמשך הציד. באה הצרה גם לביתו של יחזקאל לויטין. דפיקות עזות
על הדלת. שלוש נפשות קופאות בחדר האחורי. דלת־הכניסה לחדר זה
מוסוית אך באופן סמלי: נייר־קיר מכסה אותה מבחוץ. הדפיקות מתגב־
רות. "נקל! קפוץ! החוצה והתחבא!" נשמע לחשה הנרגש של מרים.
הנער פותח בזהירות את החלון וקופץ לחצר. כעבור רגע מופיע
ראשו המבוהל. "אמא, ואתן?" הרוצחים מרעשיים עולמות. "נקל! תיכף
ומיד ברח!" ברגע זה לוקה לאה בהתקף כפיון. עוית מרעידה את
יצוריה, קצף־ריר מופיע בפילות פיה, המזון מקפץ תחתיה. מרים נועלת
את החלון. בו ברגע מתפרצים הפשיסטים.

"יידישע שויין, ** מדוע לא פתחת את הדלת?"

כצפור מגינה על גוזלה נרכנת מרים על גופת בתה המפרפרת.
שָׁנָל! שָׁנָל! לאה שנתעלפה ומרים נסחבות אל המכוננית. מספר
היהודים בכיכר גדל. בשני אנשים. משה סוחורניסקי, שהלך מרצונו,
פוגש את המובאים בעל־כרחם בסבר פנים יפות. למה להיחבא, הרי
ממילא מגלים את מחבואך? עוברת שעה קלה. מובא ר' דויד השוחט.

* מהר! מהר! לקום!

** חזיר יהודי

הוא מאמץ אל לבו את תיק־הקטיפה השחור של טליתו, שפתיו ממל־
מלות פרקי תהילים. זהו איש נמוך־קומה ורחב־זקן. בשל עוורונו הוא
פוסע פסיעות זהירות. אנו מכירים זה שנים אחדות סגיי־נהור לוחם זה.
זקן וסומא, יוצא ר' דויד נגד הצעירים המחוצפים, האפיקורסים והיח־
פים, הסבורים כי כבשו את עולמו של הקדוש־ברוך־הוא. ר' דויד יודע
כי אכן יש לנו אלוהים, והוא ישפוט, הוא היחיד ישפוט בבוא יום־
הדין.

ויום־הדין הנה זה בא. אך מה בסופה של חיה שרה ברמן? איתרע
מזלה של חיה שרה. הבריונים גילו את מעונה. אין זאת כי אם מישהו
הלשין עליה. בזמן האחרון היו מבקרים בביתה אנשים רבים, יהודים
ולא־יהודים. נערך חיפוש, מתגלה מזוה המכולת. אחד החמסנים מוצא
שקיק מלא שומן־חזיר. עכשיו הם מתחילים לפשפש אחר יי"ש. יש
להם לפריצי־החיות חושה־ריח: הם מוצאים שני בקבוקים. כוס יי"ש
ובשר־חזיר לקינות—מה עדיף? חיה שרה רואה את רכושה נבוז בידי
האספסוף, ונפשה רותחת בקרבה. "אל תגע בשומן־החזיר, זה לא
שלך!" צועקת היא באידיש. כל לגימה ונגיסה מהדדת בלבה, השינים
הטורפות בולעות את ממונה.

הבקבוקים נתרוקנו. נשמעת פקודה: "נו, זקנה, נלך!" היא יוצאת
החוצה ורוצה לנעול את דלת מעונה.

"אין צורך!" אומר איש־הס"ס ודוחפה אל המכונית. היא מתעקשת,
כפ־ידה ובה המפתח נמשכת אל חור המנעול. הפשיסט עוקר את המפתח
מידה, נועל את הדלת ומשלשל את המפתח לתוך כיסו. בינתיים הם
דוחפים את חיה שרה לקרון המכונית. היא צורחת: "המפתח! תן הנה
את המפתח!"

עובר זמן־מה. מספר היהודים המכונסים בכיכר מגיע לששים. הם
עומדים צפופים ומחכים למר גורלם. משה סוחורינסקי תוהה: מדוע אין
הם מתחילים ברישום? הן במודעה כתוב שחור על־גבי לבן כי האוכ־
לוסיה היהודית צריכה לבוא בעשר בבוקר.

אי־מנות נייעור בלב האנשים. מובאת נחמה, בתה של אסתר עושת־
האטריות. חוכא ואטלולא, אסתר זו ממש יצאה מדעתה! שתי הנשים
התחבאו היטב. קשה היה להניח שיגלו את מחבואן. למן הבוקר,
כשלוש או ארבע שעות, ישבו במחבוא. והנה החליטה אסתר לבדוק
אם חלפה הסכנה.

"נחמה!" מפקדת היא; כל ימי חייה היתה אסתר המפקדת. "צאי החוֹ-
צה וראי מה בעיר!"

נחמה מסרבת. מי יודע אם אין בזה סכנת־מוות? אך אסתר עושת־
האטריות לא הסכינה לאותות־מרד מצד נחמה.
"צאי, נבלה!"

השתגעה הזקנה! גם ביום־קטל זה היא תובעת משמעת!
"אומרים לך שתלכי! ברי לי שהאזעקה עברה, ובעיר שקט."
נחמה פותחת את המכסה המוסוה, עולה החדרה ומחזירה את המכסה
למקומו. והנה היא נמצאת בחדר שבו עברו למעלה משבעים שנות
חייה. היא נועלת את הדלת הפתוחה, וזה משגה. היא יושבת דקות
אחדות, מאזינה לדממה. דלות שוררת בחדר. הרהיטים מההים, הקירות
מרופטים – הם לא סוידו זה עידן ועידנים. פתאום בא לאזניה של נחמה
קול טרטור מכונית, וכעבור שעה קלה נשמעות דפיקות נמרצות על
הדלת. נחמה מתחלחלת. מה לעשות? הדלת נעולה מבפנים. הרוצחים
יבינו שפה מתחבאים אנשים. אף אם תספיק לחזור למחבוא יתפרצו
הנה, יערכו חיפוש מדוקדק, ואז יקופחו גם חייה, גם חיי אמה.
נדמה לה שהיא שומעת ממעמקים את קול אמה המרוגז:

"נבלה, פתחי את הדלת!"

ונחמה פותחת. אנשי־הס"ס מתפרצים החדרה ורואים את היהודיה
הזקנה, המוסרת את נפשה על אמה השליטה. החיפוש היה שטחי,
המחבוא לא נתגלה, ונחמה הובאה לכיכר.

המכוניות מוסיפות לטרטר ברחובות. נסיח את דעתנו לזמן־מה
ממראות־הבלהה. בסימטת־הגנים, בעליית־הגג, שוכבת תמר שלנו
ועיניה פקוחות. באזניה מצלצל קולו של קים וורטמן. הבחלום או
בהקיץ שמעה את הקול?

מהיכן באה לאדם האהבה? מישהו מנפנף בשרביטו, וכנור חרישי
מתחיל לנגן בנפש. אחד־אחד מצטרפים אליו עוד כלי־נגינה – והנה
תזמורת חשאית נושאת קולה, כל הבריאה מנגנת.

קים וורטמן גר עם דודתו אגריפינה אנדרייבנה בוֹופריק, וגם שם
שקקו חיי־ההפקר. חיל־המצב הגרמני שחנה בכפר, ה"סטארוסטה"
והשוטרים – כולם גזלו וחמסו, סחבו אנשים לעבודת־פרך. חביבים היו

על קים הלימודים בבית-הספר. לאחר ימות-החופשה בסתיו היו הלימודים מעניינים ביותר. והנה עכשיו בית-הספר סגור, וחברים לא הספיק לקנות לו. הדודה, בתולה כבת ארבעים, מרכיבה משקפים על חטמה והיא משעממת עד להקיא. חיים כאלה היו לו לזרא. כן הסב לו יסורים העדרה של תמר. יומם ולילה רואה לפניו הנער את דמותה של שחר-חורת זו. נפשו של האיש הקטן, בעל העינים היהודיות הלוהטות והקור-מה התמירה, מלאה דמות עצובה זו.

קים החליט לברוח מוּפְרִיק. לאן? קודם ילך להאדיץ, יראה את חבריו (קרי, את תמר), ואחר-כך ישתדל להגיע לחרקוב, לראות שלום הוריו. כל הלילה כמעט לא עצם את עיניו. את מכתב-הפרידה כתב בהיחבא מבעוד ערב.

"דודה יקרה!" כתב במכתבו; על אף כל אדישותו כלפי אגריפינה אנדרייבנה ידע שזו מסורה לו, שהיא משענתו בעולם-הבלהה. "דודה יקרה! אני הולך מאתך. אל תחפשיני, ממילא לא תמצאיני. להתראות, קים".

עלה השחר, עוד אגריפינה אנדרייבנה ישנה שנת-גיבורים – ובכביש המוליך מוּפְרִיק להאדיץ אנו רואים את הנער הצועד בזריזות. עוברות כשלוש שעות – והוא בסימטת-הגנים. השער סגור ומסוגר, אך גדר בת מטר וחצי לבחור בן ארבע-עשרה מהי? קפיצה אחת – וקים בחצר. התריסים מוגפים, רק דלת המרתף, שבו אסף בשעתו את הבקבוקים עם תמר, פתוחה. הוא יורד למרתף, ורית המלפפונים הכבושים טופח על פניו. פה עמד עם תמר, בת-צחוקה הנוגה והמושכת הבליחה באפלולית. הוא יוצא מן המרתף.

"תמר!" קורא הוא בחשאי. "זה אני, קים! הנה זה באתי! היכן את?" אותה שעה שוכבת תמר במחבוא הטמיר שבעליית-הגג עם רעה, פריידה לבובנה וסבתא פסיה. היא נחרדת. הבחלום או בהקיץ שמעה את הקול? הוא מושך את תמר למטה, אל החדרים. אך ברגע זה נשמע טרטור מכונית בקרבת מקום, מגיעים קולות: "פתחו!" הקולות באים מביתו של יצחק הסנדלר. הוא ומשפתתו הלכו להירשם, בכל-זאת מת-פרצים החמסנים לביתו ועורכים בו חיפוש מדוקדק. הם מוצאים מלאי של עורות ומגפים, וכל אלה מועברים למכונית. גם מגפיו של קארפנקו לוקחו. קים שומע את קול המהומה, חוזר ועובר בקפיצה את הגדר ומתחבא מאחוריה.

הרוצחים עוברים עכשיו אל בית פייגין. השער נעול מבפנים, נשמע
עות צעקות ודפיקות. שתי הנשים ושתי הבחורות קופאות במחבואן,
לבן קופא. נשימתן נכלאת, גם זרם הדם במערכת העורקים פסק. רק
במוח הולם פטיש האימה.

הרוצחים מתפרצים אל החצר. שוברים את הדלת ונכנסים הביתה.
קים שוכב מאחורי הגדר ומציץ בסדק. לאחר דקות אחדות מופיעים
אנשי־הס"ס שוב בחצר – הם לא גילו את המחבוא ולא מצאו חפצים
ראויים לבז.

הם יוצאים לסימטת־הגנים. המכונית מתרחקת. קפיצה – וקים שוב
בחצר. דלת הבית פתוחה לרנחה. אנדרלמוסיה ועזובה בחדרים. אולי
נחבאה הנערה אי־שם?

"תמר!" קורא הוא שוב. "זה אני, קים!"

אין מענה. קים יוצא, משוטט בעיר, בא עד הכיכר המרכזית. קבוצת
אוקראינים עומדת מרחוק. הוא נדחק ביניהם. יותר מששים יהודים
עומדים, יושבים ושוכבים סמוך לקומנדאטורה. ילד בוכה מר, וקולו
נישא לשמים העכורים. אנשי־ס"ס, כולם מזוינים, אינם נותנים לאיש
לצאת מן המעגל. קים סוקר את פני האנשים; תמר איננה שם. אוקר
ראיני נותן בו עיניו. "צ'י טי צ'אסום ננה גברי, חלופצ'יק? טיקאי
אוטסידובה!"*

הוא יוצא שוב לשוטט בעיר וחוזר אל סימטת־הגנים. כאבן־שואבת
מושכת תמר את הנער הזה. הוא נכנס הביתה, נועל את הדלת השבורה
ושוכב על הדרגש. הוא עייף. הוא לא ישן הלילה. הוא ינוח דקות
אחדות.

במהרה הוא נרדם.

* וכי לא יהודי אתה, בחורוֹן? ברח מכאן!

שתיים אחר הצהרים. היהודים שנתקבצו בכיכר המרכזית עוד מחכים לגורלם. אנשי־ס"ס ושוטרים מזוינים עומדים מסביבם. הפרופיסור איידלמן, החולה האנוש, שוכב על האדמה הלחה! ברא־שונה הוא מגלה פעילות, גם התמרמרות. בשפה גרמנית רהוטה הוא מוכיח כי שגיאה יצאה מלפני האנשים שהביאו אותו הנה. הכיצד? הוא איננו יהודי, הוא רוסי! ספריו יצאו להם מוניטין לא רק ברוסיה, אלא גם בחוץ־לארץ. בבית נשאר הדרכונים, שלן ושל אשתו. בהם רשום ברור...

זו הפעם השניה שאיש זה בורח מקרבתו המסוכנת של העם העברי. בפעם הראשונה עשה כן כשהמיר את דתו. הוא מגבב דברים, ודבריו אלה מכוונים אל איש־הס"ס הקרוב אליו. זהו איש חנרנר לבוש מדים שחורים וענוד סמל של גולגולת; לחטמו משקפים, האוצלים לחית־הטרף צורת אדם מן הישוב. סטיפאן בוריסוביץ' פונה אל בעל המש־קפים, מדבר שעה ארוכה. קולו הטרדני מלאך סוף־סוף את איש־הס"ס. "אמור לו שיוריד את המכנסים!" מיעץ לחייל הממושקף איש־ס"ס אחר, שביקר בביתו של סטיפאן בוריסוביץ' וידע את סוד מילתו. ברגע זה תוקף את הפרופיסור שיעול ממושך. בידים גסות ובארשת־בחילה משלשל איש־הס"ס את מכנסיו של הזקן ומגלה את הסימן היהודי די שנחקק בערלתו המצומקת. בעל המשקפים מודיע על כך בעליצות לחבריו. להגם וצחוקם של הפשיסטים גוברים בכיכר. סטיפאן בוריסור־ביץ' משתעל, מפרפר, כוחותיו האחרונים עוזבים אותו. הוא משתתק לזמן־מה. קלארה אילינישנה לוחשת לו משהו — ספק מנחמת ספק משדלת.

ר' דויד השוחט עומד בלי נוע, ושפתיו ממלמלות פרקי תהילים. בידו תיק טליתו. עיניו הסומות מופנות לצד מזרח. השמים, הארץ ויושבי בה אינם מסיחים את דעתו. נחמה מביטה אל האיש הזקן. צקון לחשו אינו נשמע. דויד משמש עכשיו איש־בינים בינה לבין ריבון העולמים. חייה של נחמה בעלמא הדין לא היו מתוקים כל־עיקר. בעודה ילדה מת אביה, זרח בעל־העגלה, ואמה רדחה בה בפרך. כל חייה הארוכים היו מלאים עמל, נזיפות וגידופים. אף־על־פי־כן אהבה את אסתר, ובהסתכ־

לה בשפתיו הממלמלות של השוחט הזקן, התפללה בלבה על אמה
שנשארה בודדה במרתף. מי ישרת אותה עכשיו?
זו הפעם הראשונה שהשתחררה נחמה ממרות אמה ונפלה מן הפחת
אל הפח.

עיניה של מרים לויטין משוטטות על־פני הכיכר, מבקשות את נקל.
היא מקווה לראות את הנער, ומפחדת. השמים מתקדרים. טיפות־הגשם
הראשונות נושרות לרגלי האנשים. לאה, בתה של מרים לויטין, שוכבת
ספק ערה ספק ישנה. מרים יושבת למראשותיה, תומכת בראשה.
מובא היהודי האחרון, בילומורדיק השמש ובידו קופסת־הצדקה. הוא
נחטף ברחוב, כשחזר מלניה שנערכה היום. בכל יום נמצאים חללים
ברחובות האדיץ, וקברנים נועזים מביאים את ההרוגים לקבורה.
שלוש אחר הצהרים. אי־אפשר לחכות עוד. "אופשטהן!" הפקודה
הגרמנית נשנית ברוסית על־ידי השוטרים. האנשים קמים. מרימים גם
את החולים. את סטיפאן בוריסוביץ' סוחבים שני יהודים, אין רגליו
נושאות אותו. משה סוחורנינסקי עוזר למרים לתמוך בלאה. שאף היא
אינה עומדת על רגליה.

"עכשיו יתחיל הרישום!" אומר סוחורנינסקי בשפה רפה.
עורכים את האנשים ששה־ששה. עשרה טורים, באחרון אך חמישה
יהודים. ששים וחמישה נתכנסו בכיכר. אנשי־"ס"ס ושוטרים מזוינים
מקיפים את התהלוכה.

יורד גשם־סתיו טורד. צבע חדגוני לשמים, אפור ומעיק. המצעד פונה
אל רחוב רומני. מימין – בית־המלון הדר־קומתי. המסעדה פתוחה, ריח
בשר צלוי מתפשט משם החוצה. מתחילת הכיבוש נתיחדה המסעדה
לקצינים גרמנים. לחיילים פשוטים, מכל־שפן לתושבי המקום, אין שם
דריסת־רגל. משמאל – חנויות סגורות, מהן הרוסות. הרחוב חי את חייו,
ואלה לא זכלו בהימוג קול צעדיהם של המובלים. אולי מציצות עינים
חרדות מבעד לתריסים המוגפים וחרכי המחיצות? בית־הקולנוע –
מימין. הגשם מרסס את בדי האילנות העומדים בלי נוע מזה ומזה
לרחוב. כל העולם כמו כבש נשימתו. בדממה רוקעות רגלי האנשים
ונשמעת אֶושת טיפות הגשם.

לאן מובילים את היהודים? אולי אל תחנת־הרכבת? אין האדיץ כרך
גדול, רחובותיה אינם ארוכים. נסתיים רחוב רומני, מתחיל רחוב ווק־
זאלני. הנה ביתה של חיה שרה ברמן. היא צועדת בטור – נמוכת־קומה,

עבת־כרס, צהובת־פנים. נשמע קול ילד בוכה. סטיפאן בוריסוביץ' אינו מסוגל להניע רגל, היהודים נושאים אותו על כתפיהם. בימי הליו היה לגל של עצמות.

אולי מבינים הקוראים לאן מובילים את האנשים, ולא כמוהם המובילים עם עצמם. משה סוחרינסקי משער, כי מובילים אותם אל התחנה, ומשם יעבירו בודאי לעבודה.

אולם אף הוא, שהיה דורש כל דבר לכף־זכות, ספקות מתגנבים ללבו. לאן מובילים את האנשים? מתי יתחילו ברישום?

הטורים נתערבבו. עכשיו זה עדר אנשים עייפים ומיואשים. קלארה אילינישנה מוסיפה ללכת אחרי שני היהודים המטלטלים את סטיפאן בוריסוביץ'. מפעם לפעם היא מתרה בהם: זהירות! זהירות! יש לשאת את הפרופיסור בעדינות, שאילמלא כן יישבר כלי־הזכוכית.

בילומורדיק עוד קופסת־הצדקה בידיו. בדמיונו הוא רואה את המצ'עד כלניה. צדקה תציל ממות! משה סוחרינסקי נוזף בזקן. סוחרינסקי עודנו מאמין בחיים. גם אשתו ושני ילדיו במצעד.

עכשיו יש לפנות שמאלה, אל מסילת־הברזל, אך התהלכה ממשיכה בכיוון חנת־החזירים. בניניו הגבוהים של מאגר־התבואה מאפירים מש־מאל. בקרבת מקום נשמע קרקור תרנגולות. ילד אוקראיני בעל שער־פשתן עומד סמוך לגדר ומביט בתמהון ובסקרנות אל המצעד המזור. נפתחת דלת. יוצאת אשה וחוטפת בחפזון את הילד. היא מעיפה עין במצעד וממהרת הביתה.

חנת־החזירים. לפני המלחמה היה פה משק מפותח ובו מאות חזירים. עכשיו אין פה אף גולגולת אחת, הגרמנים לקחום כולם. אפס הסרחון עומד בעינו, אופף את החוה וסביבתה. "שנלר!" מאיצים אנשי־הס"ס. באויר המחניק פורץ סטיפאן בוריסוביץ' בשיעול קורע־לב. שארית ראתו נהרסת. כיצד לא יחישו עזרה לאיש גוסס? קלארה אילינישנה סופקת כפיה. היא מפגרת מעט ופונה אל אחד מאנשי־הס"ס. עיניה בולטות, זפקה התפוח מביע מחאה ויאוש. היא מצביעה על סטיפאן בוריסוביץ' ותובעת להביא את הגוסס לבית־חולים.

והנה בא המאורע הגדול ביותר בחיי האשה הזאת. "צוריק!"* מצווה החייל קצרות ומכוון אל קלארה אילינישנה את לוע

* לחזור!

התת־מקלע. היא מוסיפה לצעוק. יריות. אין קלארה אילינישנה צועקת עוד. היא נופלת, מפרפרת פרפורים מספר ונדמה.

אולי נספיד בקצרה את האשה אשר עתה זה נפלה ללא קום בכביש המרופש. היא היתה בתו של אליהו ברודר, הגביר הכביר בעל מפעלי־התה, אשר שמו יצא לתהילה בתפוצות העולם. בעודי דרדק הייתי גם אני המחבר נוגס פירור סוכר מן החתיכה הזעומה שהיתה אמי נותרת לי מדי בוקר ולוגם את התה של ברודר. קלארה היתה בתו האהובה של הנגיד המפורסם. היא היתה זמרת לא גרועה, ידעה שפות לועזיות, פרטה על הפסנתר. קולה הערב נתקיים אף בזקנותה, ובדברה כמו נשמע קול הרוח המכה בעוגב.

עכשיו סרוחה האשה הזקנה לא הרחק מתת־החזירים. סטיפאן בורי־סוביץ לא שמע: את: היריות. השיעול־קרע את לבו. אך ההולכים הופכים ראשיהם ורואים: את גופת: האשה: על אם הדרך. מראהו של קרבן ראשון זה מזעזע: את־הנשאהים: "שנָלְר!" הם מחישים צעדיהם. סוף־סוף משתכנע גם משה: סוחר־ינסקי: כג אין זה רישום גרידא. המצעד פונה שמאלה, עובר מתחת־לגשר: קטן־ויוצא בדרך צדדית מרופשת. שדות מותרעים מימין, חהנץ־עמוק: משמאל. שורת צפצפות עומדת לאורך גדת החריץ; על־פני: קרקעית: ה: במורד, מקלח פלג זעיר. הגשם פסק, אף כי השמים: קודמים: הרגלים מבוססות ברפש. ניתנה הפקודה לפנות ימינה: "האלט!" ששים וארבעה אנשים עומ־דים בשדה רחב. הצוררים המזוינים עומדים מסביבם. חלק מאנשי־הס"ס נעלמים בין השיחים והצפצפות: וחוזרים במהרה. מופיעה משאית. בתא הנהג יושב פטר מאיגוארט, מפקד פלוגת הס"ס.

עוברות דקות אחדות. המכונית זזה אחורנית בכיוון הצפצפות. שם היא עומדת, נסתרת מעין רואה. מבדילים אנשים אחדים מן הקבוצה: משפחת משה סוחר־ינסקי—הוא, אשתו ושני ילדיו. עמהם עוד שני יהודים. הם נצטוו לסחוב עמהם גם את סטיפאן בורי־סוביץ.

האנשים נעלמו בין השיחים והצפצפות. חריץ עמוק ותלול נפתח לעיניהם. האומנם הם רואים את קברם? נשמעת הפקודה להתפשט. הרוצחים חושדים שבבגדי היהודים טמונים חפצים יקרי־ערך, זהב ומרגליות ומטבע זר. במקום לחפש בבגדי האנשים החיים מוטב לעשות זאת אחר מותם. מלבד זה, גם בגדי הנרצחים יהיו לתועלת לרייך השלישי.

משה סוחורנינסקי מתפשט הראשון. אנו רואים את מערומיו. זהו איש דל-אברים, שער מכסה את חזהו ורגליו, עורו מחוספס מקור, בהלה בעיניו. אף הילדים מתפשטים. הם פורצים בבכי.

פוקח עיניו סטיפאן בוריסוביץ'. "התפשט, ז'יד זקן!" צועק ברוסית אחד השוטרים. אך הפרופיסור מבין גם גרמנית. עיניו משוטטות סביב. בא איפוא הקץ. איפה קלארה? הוא שוכב בעשב הקמל, הלח והמרופש. השוטר פושט מעליו את בגדיו, לא בעדינות. בכי-גבר קצר מתפרץ מפי הפרופיסור. "רחמו על הילדים!" נשמעת צעקת אשת סוחורנינסקי. השוטרים אוספים את הבגדים ומשליכים אותם לתוך המשאית. בקריאות ובצעקות הם מציגים את האנשים העירומים, פניהם אל החריץ. היריות אינן מחטיאות את המטרה. הגופות נופלות אל החריץ. דם שותת, רעידות-עוית. נגזר על הפרופיסור המשומד לנוח מנוחת-עולם בצוותא עם משה סוחורנינסקי, אדם צנוע ונחבא אל הכלים.

מובאת הקבוצה השניה. יצחק הסנדלר ומשפחתו. ברגע זה מנסה יצחק לספר לתליינים על מגפיו של הבורגמייסטר קארפנקו ועל האדון האופיציר. מי יסיים תיקון מגפיהם של לקוחות חשובים אלה? "להתפשט!" עונות הצריחות על מלמול אוילי זה.

קבוצה אחר קבוצה נרצחת. ערימה של גופות מצטברת על קרקעית החריץ. בא תורה של חיה שרה ברמן. מה הם רוצים ממנה? שתתפשט? היה לא תהיה? רוח עקשנות ומרי תוקף את הזקנה על סף המוות. אולי אמנם צרורים בבגדיה דברי-ערך? היא מסרבת להתפשט. נשמעות צריחות. מלא כעס ורציחה ניגש אליה חייל-ה"ס, שוטו הקצר מצליף ומצליף באשה הזקנה. היא מוסיפה לגלות אותות מרדות. היא מתחילה לצעוק בכל כוחותיה, מטיחה דברי-השמצה, אלות וקללות על ראשי התליינים. נבלים! רוצחים! שירקבו מעיכם! שתמותו מיתה משונה, אתם והיטלר שלכם!

לא, אין אשה זו יכולה להיפרד מחייה בנימוס! קולה הנוקב והטרר-דני מתפשט למרחקים, מזעזע את האופק, מרעיד את אמירי הצפצפות. היא עוקרת את השוט מידי החייל ומניפה אותו תנופה מאיימת. בת-תול חיה שרה! יריות אחדות שמות קץ לחייה. חייל-ה"ס עוקר את השוט מיד המתה ודוחף את גופתה לתוך החריץ. היא נופלת על ערימת הגופות בבגדיה.

כן, חיה שרה היתה היחידה שלא פשטה את בגדיה. הנשארים

ממהרים להתפשט, ביניהם מרים לויטין ובתה לאה. גם אותן ראינו פעמים אחדות בסיפורנו זה. מרים, האשה בעלת הפנים הצעירות ושער-השיבה, העסיקה בשעתו את דמיוננו. זו היתה עקרת-בית, יומם ולילה עבדה ונלחמה לנפשות בני-משפחתה. עכשיו אין הפחד שולט בה. הוא נבלע ברחמים האמהיים הרותחים בלבה. בתה החולה הולכת למות. אהבה וחמלה בלי גבול מפכות בנפשה. הן עומדות שתיהן ערומות על גדת החריצן. הילדה – זו קוראת לאמה, למבטחה הנאמן. מרים מכסה בגופה את הילדה. יאוש, אזלת-יד, צער ורחמים עד אין סוף ממלאים את נפשה ברגעים האחרונים.

כל זה נגרף מעל-פני האדמה במטח היריות.

מובאת הקבוצה האחרונה. אנו רואים את ר' דויד השוחט, את נחמה ובילומורדיק. מעוטף בטליתו, בצעדים מדודים קרב השוחט העיור אל מותו. בקול רם הוא קורא שמע, בקול רם הוא קורא גם "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". רק ביום שבת-שבתון ניתנה הרשות לבני ישראל לומר ברכה זו בקול רם. נחמה צועדת לצדו של ר' דויד, נצמדו אל הזקן. מבקשת חסותו.

וְאֶהְבֶּתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ
בְּכֹל לְבָבְךָ וּבְכֹל נַפְשְׁךָ וּבְכֹל מְאֹדְךָ...

השוחט הזקן מתפלל בהתלהבות, במסירות-נפש לזהותו. עיניו הסור-מות נשואות למרומים, הוא מיצג בזה את העם הישראלי העולה לגר-דום. אך הנה נשמעות הצריחות: "להתפשט!" יד גסה מושכת מעליו את טליתו.

"הבה אעזור לך, ר' דויד!" אומרת נחמה. הוא מתפשט בעזרתה, אחר-כך מתפשט גם היא. והנה בא הרגע האחרון. דחיפה. זעזוע. עלטה.

אך מה זה? בדרך מקרה לא פגעו הכדורים בבילומורדיק. הוא עומד במקומו, ערום כביום הילדו, והקופסה בידו. "צדקה תציל ממוות! צדקה תציל ממוות!" אלו הן המלים האחרונות שנאמרו לפני חריץ-ההרג. השמש הזקן אמרן, וגם הוא מילא בזה את תפקידו. נשמעת עוד יריה, הפעם פגע הכדור במטרה. השמש וקופסתו נופלים על ערימת הגופות.

השוטרים נוטלים מעדרים ומכסים את ערימת הגופות. אנשי-הס"ס

מטפלים בבגדי המומתים. אי־משם מגיחה אפלה. רד הערב. פטר מאי־גוארט יושב בתא הנהג, שאר הרוצחים עולים למשאית. מאיגוארט טרם אכל ארוחת־הצהרים! המכונית מביאה אותו למסעדת־הקצינים שבבית־המלון. ריח בשר צלוי מוסיף להתפשט משם. פטר מאיגוארט נכנס למסעדה. יושב אל שולחן־השיש. המלצרית פולינה, בחורה נעימה, שמטפחת־ראש מסולסלת וסינר גנדרני משווים לה לויית־חן, ניגשת לשרתו.

קים וורטמן ישן בבית פייגין אשר בסימטת־הגנים. במחבוא העליון מסתתרות ארבע נפשות. תמר שוכבת ועיניה פקוחות. תמוה הדבר! באזניה מוסיף ומצלצל קולו של קים.

דממה. הנשים מדברות בלחש. הן מתקוטטות מעט. בכל אשמה תמר! לפתע־פתאום השתוקקה לרדת מטה. היא מפצירה בסבתא שתרשה לה. בחורה משוגעת! פריידה לבובנה מוחה. היא מזהירה על הסכנה הכרוכה בכך. היא מוקיעה את תמר. את הבנות דהאי־דנא, שאין להן לא נימוסים ולא משמעת ולא דרך־ארץ.

אין תמר אוהבת את הדודה פריידה. היא מתעלמת מנויפותיה. תודה לאל, היא יודעת כיצד להתנהג עם סבתא רבת־הסליחות. שעה ארוכה היא משדלת את הזקנה, עד שזו נענית לבקשתה. פריידה לבובנה מכווצת שפתיה. נר־נו, חינוך! מפנקים את הילדים, והם אינם מצייתים – אף אם את מתפקעת!

תמר פותחת בזהירות את המכסה המוסוה ועוברת בזחילה לצד השני. אחר־כך היא יורדת חרש במדרגות ונכנסת אל החדרים. בכל – עקבות הפשיסטים.

הנערה מעיפה עין בדרגש ורואה את קים הישן. הוא ישן, והכל ישן סביבו. הכנור פותח קולו בשירת געגועים ועצב. תמר יושבת ומסתכלת בנער. עפעפיו הארוכים משרים עליו ארשת תינוקית. חמימות ילדה, אשה ואם פושטת בלבה.

הוא פוקח את עיניו ומבחין בתמר המסתכלת בו בעינים רציניות. "באת?" שואלת היא ומתקנת את שערה בתנועה של בת־חיה. הוא מתנער ויושב על הדרגש. שפתיו עודן תפוחות משינה.

"תמר! ואני חשבת־י שלא אמצאך בבית!"

"ודאי אתה רעב. אשתדל למצוא משהו."

היא מפשפשת במזנון, בתנור ומוצאת מעט תפוחי־אדמה קרים וכוס חלב חמוץ.
"אכול!"

הוא לועס את תפוחי־האדמה, ואותה שעה היא מספרת בלחש על המאורעות האחרונים: על רצה סבא, ה"בקאנטמאכונג". פתאום היא נזכרת שאינה רשאית לשבת פה זמן רב – סבתא תדאג לה.
"חכה לי מעט!"

היא נעלמת. כאיילה היא קופצת חרש על המדרגות ונדחקת לתוך המחבוא הנסתר, מודיעה לסבתא על הופעת קים ומבקשת רשות להכניסו למחבוא. כמובן, פריידה לבובנה מוזה ומתמרמרת. המחבוא קטן מדי. מלאי המצרכים לא יספיק לזמן רב. גם לא גאה להכניס גער למחיצת ארבע נשים.

רעיה מביעה את דעתה – רעיה היפהפיה. היא מכירה מעט את קים. הוא בחור אמיץ, שאולי יהיה להן לתועלת בשעת הצורך. פסיה מחליטה לא לגלות לקים את המחבוא, אך אם ברצונו לעזור להן, יצא העירה ויברר מה היה ליהודים שהלכו לכיכר. יש לדעת עד מתי עליהן להתחבא.

תמר יורדת ומוסרת לקים את בקשתה של סבתא. "כשתשוב," מוסיפה היא "תדפוק על הקיר חמש דפיקות: שלוש מהירות, שתיים מתונות." סימני הסנאה ומחתרת! הוא יוצא העירה. לאחר כשעה הוא חוזר ודופק את הדפיקות המותנות. מופיעה תמר. הוא מבשר לה את הבשורה הרעה: כל האנשים נורו, גופותיהם הושלכו לחריץ. פלצות אוחות את הנשים המתחבאות. עכשיו ניתנה הרשות, וקים עולה למחבוא. נר לא הודלק. בעליית־הגג – עלטה וצינה. עובש שורר פה, עובש ודממת־אימה. קים שוכב על מצעה של תמר, זו שוכבת ליד פסיה. מדברים בלחש. קים עונה על שאלות.

רבים מיהודי האדיץ נרצחו איפוא על לא עוון. סוף זה צפוי גם להן. עתה מכריזה תמר בפעם הראשונה על החלטתן, שלה ושל רעיה, להתחפש לאוקראיניות וללכת מכאן. ברור, פה אי־אפשר להתחבא זמן ממושך. הן נתונות במצור. כיצד ישיגו מזונות? מי יודע כמה תימשך המלחמה? אומרים שהפשיסטים כבשו את קיוב, לנינגרד ומוסקבה. לא רעיה והיא תלכנה מכאן. בהאדיץ מכירים יפה שיהודיות הן, ולא כן בעיר אחרת.

פריידה לבובנה נדהמת. בצווחת־לחש היא נכנסת לתוך דבריה של תמר. לא, היא לא תתן לרעיה רשות ללכת! תעשה תמר מה שתעשה, תתהפך ראשה למטה ורגליה למעלה – רעיה לא תעזוב את אמה.

זאת אומרת פריידה לבובנה בקולה המנוגן, במבטאה הצורם את האוזן. אולי מתיחסים הקוראים באי־אהדה לאשה זו, אך לא קל להיות עכשיו פריידה לבובנה. נחמן מואסיביץ' נהרג, ואף־על־פי שפריידה לבובנה סבורה היתה לעתים שהמנוח לא מילא בשלמות את חובותיו כלפי המשפחה – הרי היה בכל־זאת בעל ואב ומשען בימי־מצוקה. מי נשאר לה עכשיו בעולם? רק רעיה. האומנם תפקיר את אמה לרצח? אנו שומעים את לחשה של רעיה. כן, היא מתכוננת ללכת מכאן עם תמר. יש להן תכנית, וייתכן שיעלה בידן לבצעה.

זאת אומרת־לוחשת רעיה, אשר גם לה קול ביום־בעתה זה. פריידה לבובנה פורצת בבכי. רעיה המבוגרת כבר השתחררה ממרות אמה, אך עדיין אין חוקי־היער שוררים בק"ק האדיץ. היא אומרת:

"אין צורך לבכות, אמה! אם אַת רוצה, לכי אתנו גם אַת!"

שתיקה קרה משתררת במחיצתה של תמר. אין זו מרוצה מהצ־טרפותה של פריידה לבובנה. בעֶרנות מרים קים וורטמן קולו:

"גם אני הולך אתכן!"

מצא מקום לקרוא בקול! "הס, גולן!" משתיקות אותו הנשים. תמר שמחה שקים מצטרף אליהן. מה זה היה לה? בשעת־אימה זו נותן לבה אותותיו. היא פונה אל פסיה:

"בואי גם אַת אתנו, סבתא!"

אך פסיה מנידה בראשה, והבעת יאוש בעיניה. לנדוד ביערות ובכפרים? היא לא תחזיק מעמד בדרך־ההתחתים. הילדים הפצים בחיים, אך חייה שוב אין בהם ממש.

"אַל תהי שוטה, תמר־קה! לאן אלך? ראשית, אין כוחות. שנית, יהודיה זקנה כמוני תמיט עליכן שוֹאָה. לא, אישאר פה, ומה שיהיה יהיה."

הוכרע הדבר. תמר, רעיה ופריידה לבובנה תצאנה בבוקר השכם. אליהן יצטרף קים. חברה משונה! בימים ההם נדדו בדרכים וביערות קבוצות־פליטים שונות ומשונות, שרידי משפחות שנתאחדו ונדדו בצוֹר־תא.

דממה. תמר ישנה בזרועותיה של פסיה. סבתא מאזינה לנשימתה

הקלה. שפתיה נוגעות במצחה הקריר. לו יתן האלוהים והנערה תישאר בחיים.

עוברות שעות ארוכות, והנה מפציע השחר. נפקחו העינים, נזכרת הנפש בסכנה האורבת. סילון דם שוטף את הלב, נמתחים העצבים, תוקפת חרדה את האנשים. פסיה כמעט לא ישנה הלילה. היא מכינה את ארוחת־הבוקר – לחם, חמאה, מלפפונים כבושים. אוכלים דומם. אם הוחלט ללכת, אין לדחות את היציאה. הנערות מטפלות בקפדנות בלבושן. שלוש מטפחות – לבנה, כחולה וחומה – פסיפס מתאים לראש. הן לובשות שמלות פשוטות, מרפטות קצת את המעילים וחוגרות למתניהן חגורות־חבלים. נשף־מסכות! והנה עומדות שתי נערות אוק־ראיניות בעליית־הגג. בהתפעלות מביט קים אל תמר. בעזרת הנערות מתכוננת לדרך גם פריידה לבובנה. היא עוטפת את ראשה במטפחת צבעונית, קורעת מעט את מעילה. בכיס הצדדי היא מטמינה את כל רכושה – כאלפים רובל. מי יודע אם יהיה לה הכסף לתועלת? אכן, על אף כל הכנותיה חזותה בעינה עומדת. כן גם בלשונה המסולסלת לא חלה תמורה.

פסיה מכינה צידה לדרך – כדרכה מימים ימימה. מחליטים לקחת שקיות לא גדולות ובהן רק המצרכים והחפצים ההכרחיים. ארבע הנפשות יורדות בחשאי למטה. נפרדות מפסיה. מוסר־כליות מתגנב ללבה של תמר למראה סבתא הצהובה והמקומטת. תמר גדלה השנה, העולם התרחב מעט מסביבה, ועכשיו אין עליה לעמוד על בהונות רגליה כדי לנשק את פני סבתא. דמעות עולות בעיניה של העז השחר־חורת. שתיהן בוכיות – אולת נשים!

“סבתא, אבוא לקחתך, את שומעת?”

“אין צורך, תמר־קה! השתדלי להציל את נפשך את!”

פריידה לבובנה, רעיה וקים עומדים מן הצד מוכנים לדרך. “שימי עין על הילדה!” פונה פסיה אל פריידה לבובנה. מי יודע? אולי תיזקק האם החטמנית והמזמרת הזאת לחסותה של תמר?

ברכות־פרידה, לחישות־ברכה, דמעות מנצנצות. קים יוצא הראשון, מסייר בסימטת־הגנים וחוזר. הדרך פנויה. והנה האנשים יוצאים, ופסיה נשארת בחדרים הדוממים. יאוש תוקף את הזקנה. נתמוטטו יסודות החיים. היא יושבת באפס־אונים, מבטה נעוץ בנקודה אחת. איך תחיה עכשיו, גלמודה ובודדת? מוטב לה שתעבור אל השטיבל. שם מתחבאים

יהודים - גינצבורג, ביילה בילומורדיק ואחרים. צרת רבים - חצי נחמה.
כיצד מבצעים זאת? לא בכדי אמרו חכמינו, כי הקדוש ברוך הוא
מקדים רפואה למכה. שוב אנו באים לספר בגלאשה.

דבר רציחת ששים וחמישה יהודים נתפשט בצנורות נעלמים. בו
ביום, בערב, הגיעה השמועה למחנה הפרטיזנים, ולב סולומון נתפלץ:
מה שלום אמו, בנו, תמר? מה גורלם של שאר יהודי האדיץ? לאחר
הינעצות עם טיחונוב וגברילנקו הוחלט לשלוח בבוקר את גלאשה
להאדיץ.

והנה גלאשה שלנו באה שוב לסימטת־הגנים. היא מוצאת שם את
פסיה הנרדמת. בחדרים ערבוביה. גלאשה נכנסת בחשאי ומביטה
בסבתא הצרורה והמצוררת. אכן, זקנה זו הולכת ומזדקנת. אז נשמע
קולה בחדר הדמום:

"בוקר טוב, סבתא! זאת אני, גלאשה!" קולה רך וזהיר, ופסיה,
שכמעט לא עצמה עין כל הלילה, מוסיפה לישון. דממה. גלאשה מרימה
מעט את קולה: "נו, כך נשב שתינו ולא נדבר כלל? אולי תספרי מה
קרה פה?"

פסיה מתנערת מתרדמתה ורואה את השיקסה שמגע־ומשא לה עם
סולומון ושבאה בסתר לביתה זו הפעם השלישית. קרן־ישועה מפציעה
מדמות דיוקנה הלבנה.

"בוקר טוב, גלאשה! מה שלום סולומון?"
"סולומון נפיובויץ, גם בנימין, בריאים ושלמים. מה קרה אצלכם
פה? היכן נכדתך?"
פסיה מספרת.

"לא היטיבה לעשות. איך זה עזבה אותך לנפשך?"
פסיה מנענעת בידה מתוך ביטול: כאשר אבדתי אבדתי.
"לא טוב הישאר האדם לבדו בשעת פורענות!"
"ומה לעשות?"

גלאשה מהססת. בבסיס הפרטיזנים - משמעת צבאית, ואסור לה
להביא את הזקנה על דעת עצמה. היא אומרת:
"חכי פה עד מחר־מחרתים. אבוא בבוקר השכם, או בין־השמשות,
ואקחך למקום אחר."

"העבירי אותי עכשיו לבית־הקברות היהודי. שם אהיה עד
בואך."

משמע, בבית־הקברות מתחבאים עוד אנשים! — מסיקה גלאשה ומח־
ליטה לעזור לזקנה.

זמנים חדשים! פסיה פייגין מתחפשת לקבצנית עיוורת. היא לובשת
את מעילו הבלה של חיים יעקב, נוטלת בידה מקל ארוך. את ראשה
היא עוטפת במטפתת שחורה. המטפתת משורבבת על המצת והאף
וקצותיה קשורים על העורף. היא מתאמנת שעה קלה בהליכה זהירה
ומתונה. הן צוררות בשקיות צרכי־אוכל ומעט מלבושים.

אנו נפרדים עכשיו לימים רבים מבית פייגין אשר בסימטת־הגנים.
הנשים נועלות את הדלת ויוצאות לעבר בית־הקברות. הן הולכות עקב
בצד אגודל. גלאשה — המוליכה, פסיה פוסעת בעינים עצומות.
"תנו למען כריסטוס!"

אין איש שם לב לעיוורת הישישה. רבים היו העלובים, היתומים
ובעלי־המומים בימים ההם, ואנשים רחמנים מצאו על מי לרחם.
"תנו למען כריסטוס!"

הן מגיעות בשלום לבית־הקברות. המחצית השניה של אוקטובר.
רצועת נהר פסיוֹל מתנצנצת במורד. שיח־סתיו דלים נשקפים במים.
ברנזים דלי־נוצה מנקרים בצמחי החוף. עצרת אילנות בבית־הקברות.
כל אחד משמיע קולו.

והנה צריחת עורב נוקבת את השמים האפורים.

כעשרים וחמישה יהודים התכנסו בשטיבל. את בשורת רצח ששים
וחמשת היהודים הביא יקל לויטין, שנמלט בעד החלון בבוא הרוצחים
לביתה של מרים. הוא הגיע אל השטיבל בלילה, מבוהל כולו.
ניכנס גם אנו אחריו.

החלונות אטומים, רק אורי־עששית זעום מאיר את פני החדר. האנשים
יושבים נדהמים לשמע הבשורה האיומה. אהרן גינצבורג מגיב הראשון.
"נשב 'שבעה'!" אומר הוא וגולש מן הספסל אל הרצפה. לעולם אין
גינצבורג מזלזל בעניני־שמים, אולם שפירא שקוע בדברי־חול. נתאמתו
איפוא כל ההשערות. גם למכונסים פה צפוי המוות.

הוא יושב על הרצפה, האיש הזקן והחולני, שקוע בהרהורים מרים.
ביילה בילומורדיק מתפחת. היום הביאו בעלה והקברנים שלושה מתים,
מהם שני הרוגים. הקברים נחפרו במורד, במקום סמוי מן העין, לבל
יבחינו הצוררים בתנועה שבבית־הקברות. לאחר הטקס החטוף התחילה

ביילה משדלת את בילומורדיק שיישאר בשטיבל. ומה אתם סבורים?
בילומורדיק התעקש: "גם מחר יום בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא. גם
מחר יהיו מתים, ויהיה צורך לקברם..."
השמעתם? בילומורדיק קיבל עליו עבודת־קודש – להביא את ההרוג
גם לקבר־ישראל.

מנהגים של בנות־חיה! בכיה החרישי של ביילה מעורר עוד גניחות
ויפחות. לא עברו דקות אחדות ותהי תאניה ואניה. הפעם זה הספד
הנרצחים. ברמן נזכר באמו חיה שרה, ומעיניו זולגות דמעות־גבר
חשאיִות. ודאי איננה עוד בחיים – בעצמה בררה לה את מיתתה.
"נשים!" נשמע קולו החרישי של שלמה שפירא. "יש להבליג
ולשתוק! בצעקות וגניחות נמיט שואה על עצמנו. הסו".
אכן, יש לו ליהודי זה כוח־שליטה! הנשים משתתקות. בדממה נשמע
רק מלמול תפילתו של אהרן גינצבורג.

שלמה שפירא אינו מתפלל. אף כי הוא מסתיר את הדבר בחופו,
הנה יאוש תקף את האיש הזקן. החיה הטורפת פערה את לועה. אין
ישועה. הקיץ הקץ.

היכן מוחו הצלול של שלמה שפירא? האומנם הופה גם הוא בבהלה
ובתדהמה? לא, מן התהום השחורה נובט קול ענות חלושה, מתרסם
רעיון מטושטש. הסכנה הגדולה ביותר מהי? הוה אומר, אם יינדע
לאנשי־הס"ס כי בבית־הקברות מתחבאים יהודים. יש רק עצה אחת:
בבוא הפשיסטים יש להתחמק מן השטיבל ולהתפזר ביער המקיף את
בית־הקברות. מי שישחק לו מזלו יישאר בחיים. היער עכשיו הטוב
במחבואים.

ושפירא מסיק מסקנות. יש לארגן משמר שיאותת בבוא הרוצחים.
והנה מסתמנת התעוררות קלה בשטיבל. שפירא קורא אליו את אהרן
גינצבורג ואת ברמן. נוצר מעין מטה מצומצם, נערכת התיעצות. נקבעת
תורנות של משמר־חוץ. על התורנים לשכב במארב ולעקוב אחרי
הבאים אל בית־הקברות. משך התור – שלוש שעות. משפחת גינצבורג
לוקחת חלק נכבד בפעולה. בין התורנים – שרקה, לייבקה, שמעון גינצ־
בורג, גם יוסף ברמן, זקל לויטין ועוד אנשים. הזקנים שוחררו מחובה
זו, אך גם עליהם הוטלו עבודות. על ציפה לאה גינצבורג וביילה בילר
מורדיק לספק מים. אנגר־טוב וגולדה המילדת דואגים לבריאות. ברטה
אברמובנה, אשתו של שפירא, ובתיה, אלמנת מרדכי, ממונות על

הנקיון. אהרן גינצבורג משגיח על נר־התמיד, גם משמש שליח־ציבור בין האנשים למקום. שלמה שפירא – ראש העדה המכונסת, עליו להשגיח על כלל סדר החיים.

שני תורנים מקבלים הוראות ונשלחים החוצה – אחד אל מורד הנהר, השני אל העבר הנגדי. אהרן גינצבורג אינו נותן יד למעשי־שטות אלו. אם אין אנו ראויים לגאולה – שוא שקד שומר, ואם ראויים – אדוני שומרנו.

מכבים את העששית, משתלטת עלטה, פותחים את דלת החוץ לשם אורור. ציפה לאה גינצבורג וביילה בילומורדיק יוצאות חרש החוצה ובידיהן דליים; עליהן להביא מים מן הבאר הסמוכה בעוד לילה. אחדים שוקעים בשינה טרופה, אולם שלמה שפירא ער. הוא מהרהר במצב ומחשב חישובים. פה, בשטיבל, ייבצר מהם להחזיק מעמד. על שארית הפליטה לברוח ליערות מרוחקים ולשהות שם עד גמר המלחמה. לו היו פה אנשים צעירים אחדים, בעלי יזמה ופעילות!

שוטפות, שוטפות השעות, בא בוקר חדש. לייבקה גינצבורג שוכב במארב תחת השיחים ומשקיף על הסביבה. אל תלגלגו על זקיף זה, עינו צופיה! הוא רואה משהו. שתי נשים, זקנה וצעירה, נכנסות לבית הקברות. הן צועדות בזהירות, מפנות ראשיהן לצדדים. בידי הזקנה – מקל ארוך, והיא כמו מגששת סביב. בהתאם להוראות ממחר לייבקה לשטיבל ומודיע לשפירא.

אילנות מעלימים את דלת הכניסה לשטיבל, ואפשר להתחמק לשם ומשם באין רואה. שפירא, ברמן ולייבקה יוצאים בזהירות החוצה. עיניו של שפירא כהו, גם ראייתו של ברמן לקויה. לייבקה מתבונן בעיניו החדות ומכיר את הזקנה המתקרבת.

"זאת היא פסיה פייגין!" לוחש הוא. "ועוד אתה נערה לא־יהודיה." הנשים מתקרבות אל השטיבל. שלושת האנשים צצים פתאום לפניו וחוסמים את הדרך.

"אוי, ר' שלמה!" קוראת פסיה בבהלה ובשמחה גם יחד.

"מי הנערה?" שואל שפירא.

"זאת היא שיקסה נאמנה!" עונה פסיה. "סולומון שלח אותה אלי."

פסיה מאמינה עכשיו בכל לבה בנערה זו. הם ניגשים אל דלת השטיבל.

"תיכנס גם היא!" מחליט שפירא; הוא זומם משהו. "לייבקה! חזור למקומך והבט בשבע עינים!"

עוד תורנותו של לייבקה לא נסתיימה. האנשים, וגלאשה ביניהם, נכנסים לשטיבל. מי אינו מכיר בהאדיץ את פסיה פייגין? הופעתה בשטיבל מעוררת התרגשות. אין הנשים מחמיצות את שעת-הכושר להזיל מעט דמעות. גלאשה רואה אותן נופלות על צוארה של פסיה. אך הנה קמים גם הזקנים, מזמינים אותה לשבת, חולקים לה יחס כבוד. "אני הולכת!" אומרת גלאשה. פסיה מנשקת אותה לעיני כל.

"יברכך אלוהים, בתי!" בעיני הזקנה מופיעות דמעות. עכשיו נשמע קולו של שפירא.

"פסיה!" אומר הוא. "הודיעי לסולומון שישתדל להעביר את האנשים למקום-סתר ביער, שאילמלא כן צפוי לכולנו המוות."

פסיה מבינה כי העברת האנשים ליער כרוכה בסכנה, אך אין היא מפקפקת. אם הבחורים העברים לא יעזרו בשעת-פורענות – מי יעזור? ופסיה לוחשת לגלאשה.

"טוב, סבתא!" אומרת גלאשה ופונה ללכת. לפני צאתה היא סוקרת את החדר. בזכרונה מסתמנות עיניה המיואשות של אשה צעירה, היושבת על ספסל ארוך ותינוק בזרועותיה. היא מיניקה אותו, ובשעת מעשה סוככת בידה על שדה המגולה.

בזהירות פותחת גלאשה את הדלת ונעלמת. אבקה גינצבורג נועל אחריה את הדלת.

וגלאשה צועדת בדרכים ובשבילים. עיני האשה המיניקה רודפות אחריה כל-היום, תובעות ומזרזות. בערב היא מדווחת למפקד המחנה, המאיר טיחונוב, על ביקורה בבית-הקברות היהודי ועל עשרים וחמשת האנשים העזובים לנפשם בשטיבל.

עוד לא התארגן מחנה הפרטיזנים כראוי, אין די נשק, יש גם קשיים בהשגת צרכי-מזון. טיחונוב, גברילנקו וסולומון דנים בהצלת האנשים. למחנה הפרטיזנים כבר נספחו פליטים אחדים, נשים וילדים, שהם במידת-מה מעמסה לגדוד הלוחם. מחליטים לארגן מחנה משפחתי ביער, מרחק כתמישה ק"מ מהמחנה הלוחם. מחר יש להתחיל בכנין בתי-עפר. בלילה אפשר יהיה להעביר את האנשים מבית-הקברות, והם ימשיכו בעצמם בסידור המחנה. הפלוגה הלוחמת תעזור רק בימים הראשונים, גם תספק מספר מצומצם של שומרים מזוינים.

משימה זו - הכנת המקום והעברת האנשים - מוטלת על סולומון ובנימין, כיון ששניהם מכירים יפה את בית־הקברות ואת האנשים המתחבאים שם. בחורי־נו מחליטים לחדור בלילה לבית־הקברות. הם יוצאים ללא שהייה להאדין.

הם יוצאים, וגלאשה מלווה אותם. סולומון משער שברצונה להיפרד מבנימין ללא עדים; השערה זו יש לה רגלים. הוא מחיש צעדיו, הזוג מפגר. ביער נאמרות מלים אחדות בלחש.

"בנימין!" אומרת גלאשה; קולה רך ומודאג, קולה של בת־חיה שסכנת־מוות אורבת לאישה בדרכו הרחוקה. "עליכם להיזהר מאוד." הוא אוחז בורועה. האפלה מתעבה. בבואתו של סולומון נעלמת בין העצים.

גלאשה גדלה בהרבה בימים האחרונים. מה היא עושה? בפעם הראשונה מחבתת היא את צוארו של בנימין. שפתייהם נפגשות. בנימין מרים את הנערה, געגועים שוטפים את לבו. הוא מרים את גלאשה ומהלך אתה זמן־מה, נושק את עיניה, מצחה, צוארה. היא עוצמת את עיניה, בת־צחוק מהולה אור ועצב מרפרפת על פניה. ביער נשמע קול צפצוף - קצרה רוחו של סולומון.

"עלי ללכת!" לוחש בנימין בצער. הוא מוריד את הנערה ומציגה בזהירות על הקרקע. "שלום, גלאשה!"

ידו מלטפת את לחיה. קטיפה עדינה נצמדת אל כף־היד המחוספסת. "שלום, בנימין!" היא עומדת בלי נוע עד שהוא נעלם בין הארנים. שנים־עשר ק"מ של יער אי־אפשר לעבור במחי אחד, ואף כי בידי סולומון מצפן, הם מגיעים לבית־הקברות בשעה מאוחרת בלילה. פסיה מבחינה הראשונה בבאים. "אוי, סולומון!" היא נצמדת אליו וקופאת שעה ארוכה. פניה נתקמטו ונזדקנו, ראשה הלבין. הזאת פסיה? בחמלה מביט עליה בנימין לאור העששית הדלה. הם מדברים מעט. שמות אנשים נשמעים בשטיבל, נשמות שהיו ואינן. נזכר שמו של האב הנרצה, חיים יעקב פייגין.

חיש־מהר מקיצים רבים משנתם. האנשים רואים את סולומון ובנימין כראות את הגואל. שלמה שפירא פותח מיד בהתיעצות באוהל, על קברו של הרבי הזקן. נוכחים שפירא, אהרן גינצבורג, פסיה פייגין, יוסף ברמן, סולומון ובנימין. לפני כניסתם הם חולצים נעליהם.

בנימין מתבונן כה וכה. באוהל לא נשתנה דבר. כמאז זורע נר־

התמיד את אורו, ועמו מעט חמימות לנפש. האנשים המכונסים בזה נפגשו לא פעם אחת בסימטת־הגנים, בביתו של חיים יעקב פייגין, אולם עכשיו כאילו רואה פה בנימין אנשים אחרים. שפירא מספר על המצב. ממאתים יהודי האדיץ נרצחו בראשונה שנים־עשר, בפעם השניה – ששים וחמישה. סך־הכל – שבעים ושבעה. עשרים וחמישה נמ־ צאים בשטיבל. יש לשער שבעיר עוד מתחבאים במאלינות שונות שבעים עד שמונים איש. יש להעביר את כל היהודים למקום־מבטחים ביער.

מדבר סולומון. השלב הראשון של הפעולה – העברת האנשים שנת־ כנסו בשטיבל. כסגן מפקד גדוד הפרטיזנים הוא מבטיח להעבירם למקום־מבטחים. חבל שכמעט אין כאן שום צעירים. ברמן: "את כל העבודה הדרושה נעשה במו ידינו. העיקר – הצלת האנשים."

"טוב!" מחליט סולומון. "אני אחזור ליער ואעסוק כל יום־מחר בהכ־ נות. יש למצוא מקום נאות ביער, להכין בתי־עפר. בנימין יישאר פה. בלילה הבא אחזור, ואז נעבור ליער."

על קברו של האיש הקדוש מתפשטת דממה מתוחה. כל העינים מוסבות אל שלהבת־האש. נדמה לו לבנימין, כי את נשמת האומה רואות עיניו. האומה המתבוססת בדמיה נאחזת בשלהבת, נושאת אליה עינים מעוננות, מתחננת על רחמים בדין. נדמה לו, כי רגליו עומדות במקדש־מעט, שהוא המשך למקומות־הקודש הקדמונים, למערות החש־ מונאים, אנוסי־ספרד.

נסתיימה דקת־הדממה.

"יש ללכת!" אומר סולומון.

לילה. רוח עצלנית מטיילת בבית-הקברות, מרשרשת, סובבת בין המצבות, לוטפת את הקברים ועוברת משם והלאה. לאחר שניות אחדות היא מתגלה במקום אחר, חוזרת לתעלוליה, מלחשת ומרעידה את צינת הסתיו.

בשטיבל שוכבים אנשים על הספסלים ועל הרצפה. דממה מחניקה. הילדים ישנים, אך הזקנים, מופי־פחה, שוכבים ועיניהם פקוחות. יוסף ברמן ממונה על המשמר המתחלף מדי שלוש שעות. הנה הגיע תורו של יקל לויטין. עוד לפני חדשים ידע הבחור רק אחת: לשכב על הדרגש ולקרוא בספרים. עכשיו הוא שוכב בחוץ על האדמה הלחה, זוקף אזניו לכל אושה, רועד מקור ומפחד.

הפחד אוכל קטן וגדול, הפחד קוצר את קצירו במחבואים ובבתים. דרכים רבות לו, והוא לובש צורה ופושט צורה. יש שהוא מקפא את הדם ויש שמרתיחו, יש שהוא מחריד את לב היחיד ויש שנהפך לשואת רבים.

אתה שוכב במרתף אפל וטחוב. דממה עמוקה לופתת הכל מסביבך. אי־משם בא קול זיע חרישי. מישהו מתגנב הנה, אתה מבחין בצעדיו הזהירים, שומע את נשימתו העצורה מאחוריך. חרבו מונפת – עוד מעט, עוד מעט ויותו ראשך. אתה כובש את הצעקה העומדת להתפרץ מגרוןך. בשרך, עצמותיך, שריריך, לבך, מוחך, מערכת עצביך – מתוחים עד להתפקע.

אתה עומד בעליית־הגג ואזניך דרוכות לכל צליל. אתה מבחין ברקיעת המגפים המסומרים והחורקים, שומע צריחות מגלילות נשימה: פתחו! דפיקות נמרצות על דלתות וחלונות, יריות, צעקות – זה הצורך בא לקחת את חיידך.

אתה צועד במצעד האחרון. אחים ואחיות צועדים אתך בדרך־הסנורים. לאן? נשים וילדים בזרועותיהן, זקנים תשושים נתמכים על־ידי קרוביהם. לאן, ריבון העולמים? הפנים צהובות־חירות, מקומטות ומצומקות. חורי העינים מצופים דוק דהה, הרגלים כושלות. שקים, צרורות, מזודות, תרמילים מכבידים על צעדיך. דממה בטורים. כל אחד מרוכז בנבכי נפשו.

הוא פושט צורה ולובש צורה. מישהו פורץ בצעקה – אין בכוחו לשאת את המתיחות האיומה. לאן מובילים אותנו? שכניו מהסים אותו – אין להתגרות בתליינים. אך הנה מחריים עוד אנשים אחר הצועק. צעקות מסמרות שער, בכי ואנקות פורצים ומרקיעים השמימה.

אז יש אשר מישהו פורץ בצחוק. שכניו מביטים אליו בחמלה, אך הוא מן המאושרים במחנה: הוא מובל לשחיטה בבלי דעת, אין הפחד שולט בו. אויה לנו מן השכל במוחנו! שיחקה להם לטרופי־הדעת השעה.

הפחד מכסה הכל. מטמטם את נפש האדם, מוחה כל רגש. איש תקוף־פחד – הפחד ממלא את כולו. עצביו הממורטים מרוכזים רק בכיוון אחד. אין הוא יכול אלא לפחד. האיש נחפו, נבהל, כל תנועה מוציאתו מכליו. אין הוא יכול לחשוב, לדבר, לישון, לשבת. רק לפחד... שוב רשרוש זהיר. דומה, מישהו מתקרב. לבו של יקל מתפלץ. עוד צעד, עוד צעד. הנער מתכווץ. עוד מעט ותזנק עליו החיה.

"יקל!" נשמע לחשו של ברמן; הוא בא להחליפו. בבת־אחת נגולה המעמסה מעל נפש הנער. הוא חוזר לעלטת השטיבל. שוכב על הרצפה ונרדם.

נרדם ונרגע. הפחד, אחי הקורא, אינו מושל בנפש האדם לצמיתות. גם יקל לויטין אולי עוד יסתגל לחיי האימה. חגב זה אולי עוד יצמיח כנפים.

לא, יעקב עוד לא נפל לשאול־תחתיות. תהליכים מתקיימים במחד תרת, ויש אשר איש קטן הולך ומשתחרר לאט־לאט מפחדו, ואינו רועד עוד לקול עלה נידף. הוא זוקף את קומתו, משריין את רצונו, ואז מתחילים גם אגרופיו לקחת חלק במערכה.

מאפיר השחק, אדמומית מעורפלת מפציעה במזרח. בשטיבל ערנות, נשמע שיעול חנוק. המים הוכנו מבעוד לילה, אך המנה לרחצה קצובה – ספל לאיש. ניעורה אהובה ומשמיעה קולה. גולדה חולצת לה שד. כבכל מקום, שבו מתכנסים אנשים לעשרות, נוצר גם בשטיבל הוי משלו. אוריה מתוחה בבית. הפחד חונק כל נפש. לבה של גולדה לא מאבן נחצב. הפחד מקלקל את חלב השדים. משלקה חלבה של האם המינקה, מיד מגיבה קיבתה של אהובה. נשמעות צעקות הילדה. הצער קות עלולות להביא לידי גילוי המחבוא. הנשים משתיקות בבהלה את הילדה. מתבלט תפקידו של אנגרטוב, הוא ניגש לטפל בילדה הצורחת.

תחבושת חמה עוטפת את בטנה של הפעוטה, אך הצנחות אינן פוסקות. הנשים רוטנות – יש לעשות משהו. על אנגרטוב להרדים את הילדה החולה.

ואנגרטוב מרדימה. זריקה ראשונה בשטיבל! הילדה משתתקת. גולדה מאמצת את בתה הישנה אל לבה; פני האם הצעירה מרוככות ומודאגות.

הנשים מספרות בלחש, זו מלאכתן מששת ימי בראשית. גם ברטה אברמובנה היתה מעורבת עם הבריות ומטבעה לא הצטיינה בשתקנות יתירה. השוכי-בנים – הזוג שפירא. שלמה שפירא חלה חלאיו ועשה ימים כלילות על ספריו העברים, ואילו ברטה אברמובנה היתה עסוקה בעניני העולם הזה. אשה עקרה, אשה לא-צעירה ועקרה – פנאי לה די והותר. ברטה אברמובנה עסקה בעבודות-הבית וידעה להכין כל מיני מאכלים על-פי תורת-הבישול המסורתית והחדישה. "ידי-זהב!" אמרו עליה עוד בבחורות. שלמה שפירא היה זקוק לדיאטת, וברטה אברמובנה, עקרת-הבית המופלאה, הבינה יפה בענינים אלה.

הנשים מספרות בלחש. סביב ברטה אברמובנה יושבות פסיה פייגין, ציפה לאה גינצבורג, ביילה בילומורדיק, בתיה, אלמנת מרדכי בעל-העגלה, גולדה המילדת ועוד נשים קשישות, אשר גם הן אינן טירונות בהכנת ארוחה יהודית מבשר, ירקות ושאר פרפראות. עכשיו אי-אפשר אף להרתיח כוס מים. יש רק מזון יבש, ואף זה בצמצום. באה איפוא ברטה אברמובנה ומעלה זכרונות מן המטבח. אם אין צלי-יהודי ממש בצלחת, אפשר לבלוע את הריר ולהתלחש על שיטות הכנת הצלי. לכל סדר, ומידה, ותור! יש מוסיפות גזר ועגבניות, אך אם בצלי-מופת יהודי אנו עוסקים, הרי חוץ מבשר ובצל ומים ומלח ופלפלין ועלי-דפנה ושכל בקדקוד אין צורך בכלום. ברטה אברמובנה מסבירה יפה, הרוק נוזל מן הפה אל הגרון, מצאו הנשים ענין לענות בו!

לא הכל קפא בשטיבל. מדי שלוש שעות מתחלף המשמר. שרקה אף היא הביעה רצונה להשתתף בפעולה. אשתקד, גם לפני אשתקד, ראינו את שרקה והיא תלמידתו של בנימין לשחיה. עכשיו, בלי עין הרע, זאת נערה בת ארבע-עשרה ומשהו, ואם תבנית גופה טרם עוצבה כראוי, הרי בנות גינצבורג מקדימות מעט בגידולן, וזה זמן-מה הר-גישה שרקה את הנהייה המתוקה של הנערה המתבגרת. גם כבר טעמה טעם אכזבה ראשונה, ומשהו עצור ונוגע עמד בעיניה. אך ארבע-עשרה

שנה עוד אינן גיל של פצעי־לב יציבים, ומנבכים סתומים השתפכו החיים על גדותיהם. על אף הנסיבות היתה שרקה האחרונה להרכנת ראש.

מעשים קטנים נעשים בשטיבל. הילדים אף הם מתכנסים ומפטפטים בלחש. דור־דור ועניניו. מהיכן צבר לייבקה ידיעות כה מפורטות על כל מיני תחמושת, מכוניות וטנקים ומטוסים? עיני הילדים פקוחות, העולם משתקף בהן ומניח עקבותיו. לייבקה בוטח בצבא האדום. הצבא האדום עוד יראה לפשיסטים את נחת זרועו.

והנה באים סיפורי־מעשיות...

על בנימין היה לחכות בשטיבל יממה, ובמקרה סכנה להתנהג בהתאם לנסיבות. מאליו אירע, כי נמצא כמעט כל הזמן במחיצתו של שלמה שפירא. היה לו על מה לדבר עם זקן זה. כבר סופר לעיל, כי הניך אלפר, דודו של בנימין, ראה חובה לעצמו לחנכו ברוח היהדות. בן דודו ליפא, חבר נעוריו של בנימין, לא נלכד במכמורת העבשה, ואילו בנימין נשתקע בספרים הנושנים. הוא קרא את דויד פרישמן וד"ר יוסף קלוזנר, אך ביאליק, גנסין וברדיצ'בסקי היו אהובי־נפשו. גם שלמה שפירא לא היה עם־הארץ בכל אלה. הוא ישב תמיד כפוף על ספריו העבריים, עיין ב"עין יעקב", ב"מורה נבוכים" ו"דור דור ודור־שיר", גם בכרכי גרץ בתרגומו של שפ"ר.

שלמה שפירא היה חובב נלהב של שפתנו העברית. חיבת־ציון פעילה היתה אסורה בארצנו, אך בפלך־פולטאבה המפואר, בק"ק האדיץ, שלא הצטיינה לטובה או לרעה משאר ק"ק של מדינתנו – בעיר זאת מצא לו שפירא פינה מבודדת וקרא, ולמד, והירהר את הרהוריו. עכשיו מצא לו אזנים קשובות – בבנימין מודענו.

שומעים אתם? באהלו של רבי שניאור זלמן שניאורסון מרפרפות מלות־לחש על עתידות עמנו. איש זקן מביע את המלים, והן נכנסות אל הלב. בתחילת המאה התפלש שפירא בעפרם של ראשוני הציונים בארץ. רבים מאתנו עוד היה עליהם להינלד, והנה קמו אנשים עברים ודאגו לדרך בה עלינו ללכת בעולם העקלקל. אולי היה ספר התנ"ך נר לרגליהם. ספר זה מלא דברי־פיוט וקורות־עם קדמונים, סיפורים מלבבים על ציון וירושלים, חוקים מוזרים של עדת כוהנים ונביאים. בחדרים, בבתי־ספר ובתלמוד־תורה למדו הילדים העברים את דברי השיר והעצב, את החוקים והאגדות. שורות אלה נחקקו בנפשם ועשאוּם

יורשים לקדמונים. אחר־כך גדלו הילדים וראו את השערוריה המולכת בארץ, אשר שמו של היהודי היה בה לשמצה ותועבה. הופיעו הציונים, ורבים מבני־הנעורים נמשכו אחריהם. גם שלמה שפירא כרת עמם את בריתו ושקל את שקלו.

שפירא מדבר ברגש, כאשר ידבר איש אך פעם בחייו. הוא מערה באזני בנימין את ה"אני מאמין" שלו. ייתכן, כי זו צנאָה קטנה, שאותה מוסר הדור האחד לשני בימי השואָה הגדולה.

שפירא נוגע בחיים ובמוות של אומתנו האמולה. שאלת היהודים הולכת ונפתרת בכיוונים אחדים. היטלר פותח בהשמדה. רבים, וראשי המרכסיוזם בתוכם, מטיפים לטמיעה גמורה. ואילו הציונים נאבקים למדינה יהודית בארץ־ישראל ולקיבוץ גלויות.

שפירא סבור, כי מאבק נטוש על שיטות הפתרון זה דורות. הפרעות באירופה של ימי־הבינים, רציחות ת"ח ות"ט, הפרעות ברוסיה הצארית, באוקראינה, הטבח בימינו – בכל אלה מתחסלים רבבות. לכאורה, פתרון זה יעיל ביותר. שחיטת המונים יכולה להתבצע על־ידי מתי־מספר, אם אין התנגדות מצד המחוסלים. עם זאת השמדה גמורה של העם היהודי לא תיתכן אלא אם יתאחדו לשם כך כל אומות העולם. שפירא משוכנע, כי רוב הגויים אינם צוררי ישראל. יש מצדדים בזכויות היהודים, ויש תלוינים בכוח ובפועל. עכשיו באו ימים, והצוררים יצאו למלאכתם השחורה. הרוב האדיש אינו מעכב בעדם, לו עניניו שלו. מיעוט, לכל היותר, מציל יחידים בסכנת נפשות. על־כל־פנים, אין שפירא סבור כי אפשר להשמיד את כל העם היהודי ללא שריד. היו ימים, ועמנו מנה בכל העולם אך רבבות אחדות...

שומו שמים, שלמה שפירא מתפלמס עם ולאדימיר איליץ, האיש היקר לכולנו! לפני כארבעים שנה פירסם לנין ב"איסקרה" מאמר, ובו הטיח דברים כלפי ה"בונד" ובעד טמיעת העם היהודי בתפוצות. הבונד־דאים אז הפריעו ללנין בביסוס המפלגה הבולשביסטית. לנין לא כתב כלום על הצוענים, שאף הם מפוזרים ומפורדים, משום שלא היה להם "בונד". אולם שפירא סבור, שאילו חי לנין בימינו היה משנה את דעתו. מאמרו נדפס בתחילת המאה, ואז אי־אפשר היה לנחש את בואו של היטלר, את הגיטאות והטבח האיום.

ההתבוללות, אפילו הפפויה, אין איפוא בכוחה לפתור את שאלת היהודים. רוב היהודים אינו נוטה להתבוללות, ואין רוב האוכלוסיה

הכללית רוצה לקלוט את היהודים. גל האנטישמיות האכזרית מסייע לרעיון הציוני. והציונות חדלה להיות רעיון גרידא – היא הולכת ומתגשמת. ושפירא מרחיב דבריו על הציונים, הקוראים את העם אל הארץ העתיקה השוממה. רק ארץ זו יכולה לשמור לקיים את העם, ורק עם זה יכול להחיות את הארץ.

שפירא מספר על רשמיו מביקורו בארץ־ישראל לפני מלחמת־העולם הראשונה. הוא היה אז כבן שלושים. בארץ־ישראל הכיר יהודים פורעלים ועובדי־אדמה, חנננים ומתלמדים, יראים ואפיקורסים. הוא שמע את השפה העברית בחיי יום־יום, ראה שמים תכולים, גלילים מלחכים את החוף. רגליו דרכו ביפו ובירושלים, בחיפה ובטבריה, בדרך הזרועה אבנים אדומות, המוליכה אל כפר מודיעין...

דברים מקסימים, הגיגי שלום ושלווה! האיש הזקן מספר לבנימין את האגדה המתוקה. החיה הפשיסטית מתנכלת לאנשים שהתכנסו בצלו של הרבי הזקן, ושלמה שפירא מתנדה לפני הבחור היהודי על חלום חייו. מעבר לשטיבל משתרע בית־הקברות, עומדות מצבות מחשות, גושי אבן מהוקצעים, אשר אותיות עבריות עצובות חקוקות בהם. ובגלל המצבות אירעו מאורעות. עליהם מסופר להלן.

היום זוחל לאטו, באה שעת הצהרים. הגיע תורה של שרקה גינצבורג לצאת למארב. היא לובשת את מעילה, מתעטפת במטפת־ראש ומתגנבת החוצה. והנה אנו רואים אותה שוכבת בשקע. מצבות נוספות, גם שיחים עירומים ופטפטנים, שומרים עליה. היא סוקרת את הסביבה. שלוש שעות רצופות עליה לשכב כך, להאזין ולהתבונן. אכן, שרקה נלושה מבצק אחר, להבדיל מנקל לויטין. אין זאת כי אם נחלה מאביה מעט מכוחו המוזר. נקל בנו של עם־הספר, מבטו מרחף מעל לחיי הממש. העולם נראה לו מתוך אספקלריה של ספרים ודמיונות. ואילו שרקה קלת־תנועה ככספית, עיניה פקוחות היישר אל העולם. היא שוכבת בשקע־זרית, מעשה מעדרי הקברנים והטבע. ראשה מזדקר מעט.

יום צה, אף כי אין השמש זורחת. עלי האילנות כמו שזנחו ארצה, אך פה ושם עוד עומדים עצי־מחט, והירק המרשרש לא נעלם כליל. עשב קשיש מרים ומרכין ראש לצביטות הרוח הקלה. שרקה מעדיפה לשכב כאן מלהתחמץ באוירה המחניקה שבשטיבל. כמה חיים ותנועה

בעולם הלבן! אם תבלי כל הזמן בין הזקנים, תראי את פניהם המצור-
מקות וגבם המגובן, תשמעי את לחשם ושתיקתם – תהיי גם את כאילו
מזקינה בעשרים שנה. אך אם את שוכבת תחת השמים הגלויים, שענני-
נוצה תועים על-פניהם, את מרגישה כי עוד יש אי-שם חיים, נעורים
ואושר.

מחשבות שונות תועות במוחה של נערה נבונה בת ארבע-עשרה
ביום-סתיו אפור, בשכבה בין המצבות העבריות. אך הנה היא שומעת
משהו ומתרכזת. דומה, כי קרבה עגלה. מהיכן היא באה? כן, אופנים
חורקים בקרבת מקום. בעגלה יושבים שנים שאינם יהודים. בהתאם
להוראות על שרקה למהר אל השטיבל ולהודיע על המאורע. אך היא
איחרה את המועד. העגלה נעצרת לא הרחק מהשקע שבו שוכבת
שרקה. אם תתרומם עכשיו, תגלה את המחבוא.

שרקה מצומצמת ומכווצת במארבה, ואינה מעיזה להרים ראש אלא
לעתים רחוקות. מה זה? האנשים יורדים מעל העגלה, מסירים מעליה
כשילים ומעדרים ומתחילים לעקור אחת המצבות. למה להם המצבה?
הוא הדבר, אבני-שחם – חומר-בנין מעולה, ביחוד ליסודות בתים.
משהותרה הרצועה התחילו בני האספסוף מפשפשים בבתי היהודים
העזובים, והנה בא תורן של אבני בית-הקברות.

כל המקדים הרי זה משובח, ושני האחים פטרו ופילימון גריציוק,
שמכבר החליטו לבנות בצוותא בית חדש, באו הראשונים לקחת מצבות
מבית-הקברות היהודי. הם יורקים לתוך כפות-ידיהם ומתחילים לערער
את המצבה הראשונה. הכשילים מכים בקרקע, נתקלים בשחם. הקשות
קהות ומצלצלות. כל הקשה מהדדת בלבה של שרקה. בבית גינצבורג
שרר פולחן של כבוד כלפי נפטרים, קברים, מצבות וביחוד כלפי אהלו
של הרבי הזקן. מעולם לא דרכו רגליה של שרקה על-גבי קבר או אבן-
מצבה. היא ידעה כי יש בזה משום חילול-הקודש.

במאמץ מעלים האחים השודדים את המצבה הראשונה אל העגלה.
הם ניגשים לשניה. משהו מרתית בלבה של שרקה. זקיפה זו שוכחת
את חובתה. היא קופצת ממקומה ומופיעה לפני האנשים.
"מה לכם פה?"

ארבע עינים נזעפות, עיני אנשים שמצאום בקלקלתם, ננעצות
בנערה.

"אין זה נוגע לך!" זאת אמר פילימון, הצעיר באחים.

"אין לכם רשות לקחת מפה מצבות. המצבות - שלנו!"
"מי הם שלנו?" שואל פילימון; שני האחים עומדים נשענים על מעדריהם. "א נה, ברחי מפה, אם לא קצה נפשך בחיך!"
"בית־קברות זה שלנו הוא!" טוענת שרקה בעקשנות. "שובו למקום שממנו באתם!"

משא־ומתן בין נערה עברית לבין שני שודדי־מצבות!
"נו, התגלגלי מכאן!" נוזף בה פטרו בהרימו את הכשיל, ובפניו ארשת איום. פטרו הסכין כל ימיו לציית לשלטון, אולם שיהודיה זו, אשר טרם נשחטה, תאלפהו מידות התנהגות בעולם של ימינו - זאת אי־אפשר לו לסבול.

שרקה נבהלת מפני הבעת הטירוף והאיום בעיני פטרו. היא נסוגה ובורחת. היא פותחת את דלת השטיבל ונדחקת לתוך האוירה הדחוסה. מרוב חפזון משתכחת ממנה המשמעת, ובמקום לדוות לשפירא היא ניגשת אל אביה היושב על ספרו.

"מה קרה, שרקה?"

"אבא, הורסים וגונבים את המצבות!"

גינצבורג היה הגבאי של בית־הקברות, וההשגחה על המצבות היתה מוטלת עליו.

"גונבים את המצבות? הכיצד?"

שפירא היה עסוק אותה שעה בשיחתו עם בנימין ולא ראה שגינצבורג ובתו יצאו מן השטיבל. גינצבורג צועד מלוא קומתו. שליט בית־הקברות לא הסכין לזחול במדינת המתים. הוא מבחין באורחים ובמעללים הנתעב. אין הוא מפקפק. עולה בקפיצה על העגלה ומתחיל להזיז את מצבת־האבן, מתכוון להשליכה ארצה. אנשים טובים, מה הוא עושה? את נפשו ונפשות אחרים הוא מסכן! כוחו תש בזמן האחרון, אך עוד לא כלה. האבן הכבדה זוה, זוה ונופלת מעל העגלה. הוא נושם בכבדות. זקנו פרוע, עיניו דעכו, חרזן צהבהב מכסה את פניו. עליו לנח קצת. אך ברגע זה ניגשים אליו שני האחים.

"מה לך?" אומר פטרו בקול מאיים וניגש אל גינצבורג.

פגע חרמש באבן. אין גינצבורג מתכוון לסגת.

"ומה לך?" חוזר הוא בניגינה אחרת על שאלתו של פטרו. "שוב

למקום שממנו באת!"

אך אמר דבריו, והנה הוא סופג את המכה הראשונה. אין פטרו

מתבדה. אבני־בנין נחוצות להם. מתקרב החורף, יש להניח את היסודות בשבועות הקרובים. למה להם ליהודים המצבות? באים ימים ומאנשים אלה לא יישאר שריד בהאדיץ. רכוש כזה, אבני־שחם מעולות, מתגולל ללא תועלת! והנה קפץ אי־משם יהודי מטורף זה. עליהם להשתיקו. גינצבורג נופל ארצה. נופל וקם. בעיניו מתלקחים שני רשפים. לפנינו עומד ארקי גינצבורג האודיסאי. שמעולם לא נסוג אחור מפני בריון.

מלחמה לא־שוה נטושה בבית־הקברות. שורות המצבות פקחו עין תמהה. עצמות האנשים שנצטברו פה, תחת גלי העפר זה מאות שנים, כבשו את צחוקן. עגומים עד אין קץ השמים האפורים, פסי היערות במרחקים. האבן, סלע המחלוקת, רבוצה דומם בין אופני העגלה. גם הלוחמים מחשים, רק נשימתם הכבדה רוחשת־מחרחרת. שני הסוסים אינם פולטים הגה. גינצבורג סופג מכות, אגרופי השודדים מגואלים בדם יהודי.

"אבא, נלך!" מתחננת שרקה. היא מרגישה את עצמה אשמה. גינצ־בורג סופג חבטה עצומה ונופל ארצה. פניהם של שני האחים חירות ומלוהטות. פטרו פונה להרים את הכשיל, אך פילימון מעכב בעדו. פילימון צעיר מפטרו, טרם מלאו לו ארבעים וחמש. בעצם, פטרו הוא יוזם עקירת המצבות.

"יקחהו השד!" משדל פילימון את אחיו. "האבנים לא תברחנה מכאן. נבוא פעם אחרת!"

נצחון! השודדים יושבים בעגלה ומתרחקים. פילימון אוהו במושכות. פטרו נפנה לאחור ומאיים באגרופו. המצבות שותקות. נצחון ותבוסה בצדו! מה מרופט מראהו של גינצבורג! מלחמת־המצוה עשתה שפטים בלוחם. פצעיו שותתים דם. האב והבת חוזרים לשטיבל. שפירא, בנימין, ברמן שומעים בפנים מכורכמות את סיפורה של שרקה. אנגרטוב ניגש לחבוש את ראשו של גינצבורג. איזה אסון! התנהגות לא־מרוסנת זו עלולה להמיט עליהם שואה. מטר־תרעומות ניתך על ראשם של גינצ־בורג ושרקה. דמעות־צער עומדות בעיני הנערה ששערה המקורזל מתפרץ כאשרד שחור מתחת למטפחתה. גינצבורג אינו מגיב. אילו קרה הדבר שנית, היה חוזר ומתנהג כך.

היהודים המתים מצאו מגן־ברזל באיש זה. אין הוא בודד. סביב לו בני־ביתו. ילדי גינצבורג מאמינים באביהם. הם התלכדו עכשיו מסבי־

בו, ומבין הנשים והילדים לבית גינצבורג מזדקר ראשו החבוש המשונה של אב הבית.

מסביב לשפירא ולבנימין מתכנסים לאט-לאט כל הנחבאים. מדבר שפירא. את לחשו הצרוד שומעים כל האנשים. לדעתו יש להישאר לעת-עתה בשטיבל. עד הלילה נותרו כשתיים-שלוש שעות. בלילה יבוא סולומון להעבירם ליער. שפירא מציע לשלוח משמר מוגבר החוצה. ילכו ברמן, בנימין, לייבקה גינצבורג – על אנשים אלה אפשר לסמוך, הם לא יסכנו את כל הנפשות בשל אבנים אחדות...

והנה אנו רואים את בנימין שוכב בין המצבות. צמרות האילנות וכיפת-השמים הצוננת מכסות אותו באצטלה אדישה.

ארבע אחר הצהריים. הזמן זוחל כצב. לו מיהר ובא הערב! הרהוריו של בנימין מוסבים עכשיו אל גלאשה. בכל לבו אוהב הוא את הנערה האוקראינית הבהירה. היו ימים (לו נדמה, לפני שנים רבות) ורחל פייגין מילאה את עולמו. על חוף-נהר פסיוול, בלילות-קיץ נפלאים, גם בחדר הקטן שברחוב דובינין, היתה רחל לו לאשה. הזמן חולף, נשיקות ואנחות צונחות אל התהום, סערות-נפש נדמות, אהבות-אתמול משתכחות. מרחל נשארה איזו חמימות, ריחב-שמים רחוק. רחל אשה נאה, מעט לא-מרוסנת, אשה נחמדה, אובדת-דרך בחיים. גלאשה – לאיפה, כמה רבבות. אך מדוע כה נזהה הלב אחריה?

לאט-לאט זוחל שבלול הזמן. חמש. היום מתחיל להעריב, והנה קרב ובא האסון. האסון בא בדמות שלושה שוטרים מזוינים. אכן, שודדי המצבות הלשינו!

בנימין, ברמן ולייבקה מבחינים בעת ובעונה אחת בשוטרים המתקרבים. שלשתם ממהרים אל השטיבל. השוטרים הבחינו בתנועה שקמה בין המצבות. נשמעות צעקות: "עמוד!" טפיחות רגלים. יריות. צעדים מהירים. מרוצת-בהלה. "עמוד!" עוד יריות. באפלה קשה לקלוע אל המטרה. בנימין ולייבקה מתפרצים אל השטיבל. כעבור חמש שניות בא גם ברמן. לברוח! לברוח! האנשים מצטופפים ליד הדלת. הראשון מתפרץ החוצה שימקה גינצבורג. מה יש לתבוע מנער בן עשר? הוא מפחד, הוא בורח. "שימקה, הנה!" צועקת ציפה לאה, אך הנער כבר נמלט החוצה. יריות. נשמעת צעקתו של שימקה. כדור של אחד השוטרים פגע בנער. מן הבית פורצות צווחותיה של ציפה לאה. האנשים סוגרים בבהלה את הדלת ונסוגים לפני השטיבל.

השוטרים אינם מפקים. אחד מהם נשלח העירה להביא תגבורת –
אולי מתחבאים בבית זה פרטיזנים! הנשארם מתקרבים בזהירות אל
דלת השטיבל. הם שומעים את התאניה החרישית בתוך הבית. אוהו!
נראה שנתקלו בחבורה הגונה של יהודים. הבורגמיסטר והקצינים
הגרמנים יהיו שבעי-רצון.
מלכודת! שני רוצחים מזוינים שומרים על דלת השטיבל. המחבוא
נתגלה.

עכשיו בא באמת הלילה. הכל השחיר. חרמש הירח של ראשית חשון
נצטמצם אי-שם מתחת לשכבת-העבים הקודרת. נביחות-כלבים רחוקות
בוקעות מעברים. רשרוש-לילה. נאקות חרישיות, משל לול מתפתח
ומסתגר.

עשרים וחמש נפשות יהודיות כלואות בשטיבל. אנשים, בהם הס-
תכלנו משך סיפורנו זה, נתפסו במלכודת. סיום נאה! נוהג העולם
של אז – מחבוא שנתגלה, היהודים המתחבאים שם דתם להורג.
כיבו את העששית. בחדר עלטה גמורה. שפירא ובנימין זוממים
להתפרץ החוצה ולהתפור. נשמע קולו של שפירא, קול זועף ומצווה,
שאינן להרהר אחריו. ודוקא לשון-ציווי זו קוראת ומושכת, אולי גם
מרגיעה מעט.

"היכוננו להתפרץ החוצה!" אומר שפירא. "אם לעשות זאת במהירות
הבזק, יש תקוה להצלה. בלילה יבואו לקחתנו היערה. העיקר – להיחלץ
מכאן ולהתפור בסביבה. ברטה, גשי אלי!"
זיק תקוה הבליח באפלה. נוטלים את הצרורות. קולות-לחש. "גולדה,
איך?" – "פה, פה, יוסף!" עוד אהובה ישנה, אך השפעת הזריקה הולכת
ופגה. לייבקה קורא אל אביו. משום-מה אין קולו של גינצבורג נשמע.
מהר! מהר! האנשים מצטופפים סמוך לדלת, צרורותיהם בידיהם. על
בנימין הוטל לפתוח את הדלת ולהתפרץ ראשון.

"כולכם מוכנים? נו, בנימין! אחת, שתים, שלוש!"
תבוסה גמורה! הדלת נעולה... השוטרים הבריחו את הבריח מבחוץ.
עומדים הם מאחורי הדלת, שומרים לבל תימלט כל נפש. בית-הקברות
שותק כמימים ימימה. אזניהם הרגישות של הכלואים שומעות את
הלמות הלבבות כקול הרעם המתגלגל. אחוזי-בהלה בולעים האנשים
את רוקם. משותקים, עיניהם בולטות, מחכים הם לגורלם.

בחדר השני, באוהל, מוסיף ודולק נר־התמיד על קברו של הרבי. סמוך לכיפת הקבר עומד גינצבורג. ראשו חבוש, חבורה משונה תחת עינו. פנים אל פנים הוא עומד עם הרבי הקדוש.

הוא גינצבורג, אשם שנפלו במלכודת המוות. אך כיצד אפשר היה לסבול את חילול־הקדוש? האר"י ז"ל אמר שגם בדומם, באבנים, עפר ומים, יש בחינת נפש. כיצד להרשות חילול מצבות עבריות, בהן צרור שמץ מאור האיך־סוף?

שתי נפשות לאדם—אלוהית ובהמית. כל עוד האדם חי—מלחמה ביניהן. אדם הולך לעולמו—נפשו האלוהית מנצחת את הבהמית, מת־לקחת ברשפי שלהבת עזה, העולה למעלה ושואפת להיפרד מהפתילה בה היא נאחזת.

נר ה' נשמת אדם. היא שואפת להידבק בשרשה ובמקורה, בחיי החיים. עד עכשיו נפשו האלוהית שבויה בתוך הנפש הבהמית. עוד מעט תשוב אל בית אביה בנעוריה, עת היתה נכללת באור האיך־סוף. הולך ובא קץ החיים האלה, אתהפכא חשוכא לנהורא. רגש חגיגי ממלא את גינצבורג. בדומית האוהל נדמה לו לגינצבורג כי הרבי הזקן ניצב עליו, מתבונן ובוהן כליות ולב. רבי קדוש! בניך נתונים במצוקה! התפלל עלינו! אילמלא צלזלית דצדיקא בההוא עלמא לא אתקיים האי עלמא רגעא חדא...

עיני גינצבורג עצומות. פתאום הוא מרגיש. כי גל נהרה הציף את האוהל. הוא נובע מלמעלה, מלמטה, מעברים. והנה הוא שומע בת־קול ממלאת את האוהל, נשנית, בשלשת...

"לא יכולתי לסבול!" אומר הקול. "מידת יעקב היא מידת הרחמנות. פתח את המערה תחת נר־התמיד! פתח את המערה תחת נר־התמיד! פתח את המערה תחת נר־התמיד!"

גינצבורג פוקח את עיניו. מה זה? איזו מערה? באוהל הכל כשהיה, אור המנורה מבליח באפלולית. על קברו של הרבי נטויה הכיפה. באור סודי עמום זורחות האותיות העבריות המשובצות בלוחות־השיש. מסביב לחש, קולות אושה מעברים. גינצבורג מסב ראשו. אמנם כן! משכלו כל הקצין, והמתחבאים בשטיפל נוכחו לדעת כי הם לכודים בצבת המוות, חמקו אל האוהל, לבקש חסותו של הרבי. קולות אחדים בוקעים בחוץ את דממת הלילה. נשמעת דריסת מגפים

ליד הדלת. נפתחת הדלת. המגפים נכנסים לשטיבל. צעדי-הברזל מת-
קרבנים. שלושה אנשי-ס"ס ושני שוטרים מזוינים מתפרצים אל האוהל.
"היר זינד זי!" * אור פנסי-חשמל תועה על-פני האנשים שנצטמצמו
בפינות החדר, חיורים ומפוחדים.

ברטה אברמובנה שפירא פותחת פיה. בגרמנית רהוטה היא אומרת
כי האנשים התכנסו פה להתפלל על הקבר הקדוש.

"כסף!" צועק קורט וירט, מפקד הפלוגה, איש שמנמן כבן שלושים,
בעל שפם מסולסל כלפי מעלה ועינים נוקשות. הוא מצווה לצבור את
כל הכסף וחפצי-היקר. מי שיעלים אף כזנב הלטאה - יומת במקום.

נפתחים הצרורות, הידים מפשפשות בכיסים, בבגדים. מוצאים מן
המחבואים שטרות-כסף, מטבעות ושעונים. "עוד! עוד!" הכל נבלע בידי
הרוצחים הלקחניות. כתלי האוהל אטומים, רק אשנב צר, שאי-אפשר
להידחק בעדו החוצה, ניבט כעין זועמת מתוך אחד הקירות.

"תמתינו פה עד הבוקר!" צווח איש-הס"ס.

הרוצחים יוצאים לחדר הסמוך, לשטיבל. הדלת ננעלת. בבוקר השכם
יכרו היהודים בורות לעצמם. ראש הגיסטאפו יהיה מרוצה. לדעתם של
אנשי-הס"ס בית-הקברות - מקום נוח לביצוע הפעולה. גם הנרצחים
יהיו מרוצים - פגריהם ינוחו פה בחברה יהודית.

בשטיבל, בו נמצאים ארון-הקודש וספרי-התורה, מסתדר משמר של
אנשי-ס"ס ושוטרים. כל הלילה עליהם לשמור על היהודים המזוהמים
האלה.

במכונית שהביאה הנה את אנשי-הס"ס נמצא משהו לארוחת-הערב.
מופיעים בקבוקי יין. התליינים מיטיבים את לבם, נושאים כוסות ואוכ-
לים. צהלת-מרעים מזה, שתיקת נשברי-לב מזה. רק גמגומו של גינצ-
בורג מוסיף ומתפשט באוהל. הוא קורא תהילים בעל-פה. עיניו עצר
מות, ובדממה המתוחה נשמע קולו הרם.

ישב במארב חצרים, במסתרים יהרג נקי, עיניו לחלכה יצפנו...
אל, נשא ידך! אל תשפח עניים...

הדלת נפתחת ברעש, עיניו המבוסמות של איש-הס"ס פוקדות את
האנשים. דוֹנְרוֹטֶר, ** הם אמנם מתפללים! במקום להיפרד מהחיים הם

* כאן הם! ** חזיו ורעם

נפרדים מאלוהיהם. היו בטוחים, מחר בבוקר תתראו עם אלוהיכם
היהודי פנים אל פנים!

צחוק ולהג, צלצול בקבוקים. הדלת ננעלת מבחוץ. עכשיו לא יגעו
הרוצחים בעצורים עד הבוקר. גינצבורג רומז פתאום לבנימין שיגש
אליו. לחשו הנרגש של הגבאי הזקן כמעט צורם את אזנו של בנימין.
"שמעתי בת־קול... מתחת לנר־התמיד יש מערה. אפשר להציל את
האנשים..."

עיניו הלוהטות של גינצבורג ננעצות רגע קט בעיניו של בנימין.
מלים מוזרות, ניבי תקוה וחלום!
"התפלל, התפלל, ר' אהרן!" לוחש בנימין.

אל תרחק ממני, פי צרה קרובה, פי אין עוזר...
פי סבבוני פלבים, עדת מרעים הקיפוני... הצילה מחרב נפשי!...
גם פי אלך בגיאת צלמות לא אירא רע, פי אתה עמדי!

בזהירות מזיז בנימין את השולחן הקטן שעליו עומד נר־התמיד. תחת
השולחן – שבילה קצרה מאובקת, תחת השבילה – מכסה־עץ מוססה! בני־
מין מרים את המכסה – נפתח לוע שחור. שלבים אחדים מובילים למטה.
הוא יורד בשלבים. נתקל בדלת נעולה. בקול חריקה נפתחת הדלת...
בנימין מדליק גפרור – מערה! האומנם היה פה ביום מן הימים?
הוא נזכר באחד מסיפוריה של אסתר עושת־האטריות, בחלום ישן־
נושן... מן הסתם מוליכה המערה אל הנהר.

הוא חוזר ועולה אל האוהל. כאיש אחד קמו העצורים ממקומם. כל
העינים ננעצות בו בחרדה ובתקוה. הוא שם אצבעו אל שפתיו. העיקר –
לא להיתפס לבהלה! בחדר השני נשמעים שיריהם הצרודים של הרוצחים
השיכורים. פרקי־התהילים העגומים ממלאים את חלל האוהל.
"התפלל, התפלל, ר' אהרן!"

לפי סחרחר, עזבני כחי, ואור עיני גם הם אין אתי...
אל תעזבני, ה' אלהי, אל תרחק ממני, חושה לעזרת!

בחדר קמה תנועה קלה. נשמע קולו החרישי של שפירא. למען השם –
שתיקה מוחלטת! בנימין ילך בראש – בנימין תקל לויטין. אחריהם
תצאנה גולדה ואהובה, פסיה, בתיה, שרקה, גולדה המילדת, אנגרטוב.

שאר הזקנות והזקנים. שפירא, לייבקה וברמן יהיו המאסף. גינצבורג ירד האחרון.

“התפלל, התפלל, ר' אהרן!”

שְׁלַח אֹרֶךְ וְאַמְתָּךְ!... מִי יִתֵּן לִי אֶבֶר פִּיזְנָה!...
אֲחִישָׁה מִפְּלֹט לִי מְרוּחַ סָעָה, מִסָּעַר.

אהובה מתמתחת בזרועותיה של גולדה. יש להשקיטה. אנגרטוב מזריק לה שוב זריקה חטופה. מתחילים לרדת לפי הסדר שנקבע. בידי האנשים צרורות. אחד-אחד הם נבלעים במערה. יורד שפירא. יורד ברמן. עכשיו בא תורו של גינצבורג. אך מה הוא עושה, המטורף? במקום לרדת למערה הוא סוגר את פיה, פורש את השבילה, מחזיר את השולחן למקומו הקבוע. אותה שעה הוא מוסיף לומר את הפסוקים מספר הטהילים:

מִקְצֵה הָאָרֶץ אֲלִיךָ אֶקְרָא בְּעֶטֶף לְבִי...
צְמָאָה לָךְ נַפְשִׁי, כָּמָה לָךְ בְּשָׂרִי...

ברמן, שפירא ולייבקה, שירדו האחרונים, עומדים זמן-מה על השל-בים התת-קרקעיים, כפופי-ראש ודרוכי-אוזן, מחכים לגינצבורג. אך נראה כי אין בדעתו של זה להפסיק את תפילתו. מלמעלה נשמע קולו העמום, החודר לכל העולמות:

הַצִּילֵנִי מִטֵּיט וְאַל אֶטְבְּעָה... עֲזְרֵי וּמְפַלְטֵי אֲתָה, ה', אֵל תְּאַחֵר...
תָּבוֹא לְפָנַיךָ אֲנֶקֶת אֶסִּיר!

לייבקה פורץ בבכי עצור. “אבא!” שפירא משתיקו. אין זאת כי אם רוצה גינצבורג לעכב את הרוצחים. לכשישתקעו בשינה יתחמק גם הוא מן האוהל. לעת-עתה מרדים קולו אותם. הוא מסכן את עצמו לטובת הכלל...

“נלך!” לוחש שפירא. במערה – תנועה חרישית. הצעדים רכים. נשימת האנשים מאופקת. בנימין צועד בראש. מפעם לפעם הוא מדליק גפרור ומתבונן סביבו. עוד צעדים אחדים. עוד גפרור מאיר כברת מערה. מאחוריו הוא שומע את נשימתה הזזהירה של גולדה. אהובה שקועה בשינה. מפרק לפרק מסב לייבקה ראשו לאחור, מחכה לבוא אביו. עוברות דקות אחדות. בנימין מגיע הראשון אל קצה המערה.

אכזבה! פי המערה אטום... האנשים עומדים נבהלים, המומים. בנימין: "לדעתי, יש מוצא מכאן אל הנהר. מעולם לא הייתי פה, אך שמוע שמעתי. סבור אני כי הפקק המכסה את פי המערה אינו גדול ביותר. האדמה - תתוחה, אדמת חול וחומר."

בנימין וקל לויטין מתחילים במלאכה. באין להם כלי-מלאכה, הם חופרים בידיהם. ברמן ולייבקה מחליפים את הזוג הראשון. שטופי-זיעה מוסיפים האנשים לחפור. עוברת מחצית-השעה. עוד מחצית-השעה.

גל רענן של אויר-לילה מתפרץ למערה ולוטף חרש את פני האנשים המיוזעות. בנימין וקל החליפו כוח וחוזרים למלאכתם. הפתח הולך ומתרחב. יעקב נדחק הראשון החוצה, גורף את העפר, מרחיב את פתח המערה. אחד-אחד יוצאים הצללים אל שחור הלילה. עוד אין צינת הסתיו פוגעת בהם, עוד הם משולהבים מן העמל והחפזון. שארית ק"ק האדיץ ניצבת בדממה תחת כיפת השמים.

האנשים זזים. מישהו נשאר במקום ומתחמק. זהו לייבקה. אין הוא יכול לעזוב את אביו. הוא מחליט לחזור אל בית-הקברות. כן עליו לראות מה היה בסופו של שימקה. אולי שוכב הוא פצוע ויש להחיש לו עזרה.

בחוף נהר פסיל, בין לחש האילנות ושכשוך-הגלים העצלני, מת-נודדים צללים. יש לחצות את הנהר. המים קרים, שחורים, מאיימים. רוב האנשים - זקנים תשושים. בנהר יש מקומות עמוקים.

עוד מתרחשים נסים תחת השמים! בחוף הנגדי משחירה בכואת סירה. מי יעבירנה הנה? אין פנאי לחשוב הרבה. מתפשט בנימין. יהיה עליו לצלול באמבט לא חם. המים הצוננים צורבים בגופו. הוא צולל וחותר, עוצר נשימתו, עובר בחתירה אחת את חצי הנהר, מגיע אל הסירה. על קרקעיתה רק משוט שבור אחד. רועד מקור משיט הוא את הסירה אל החוף השני וממהר ללבוש את בגדיו.

מהר! מהר! פעמים אחדות חוצה הסירה את הנהר. בנימין חותר במשוט - עליו להתחמם. הנה עברה הקבוצה האחרונה. מתחילה זחילת הצללים אל וילבובקה. שעה ארוכה נעים האנשים בשולי הכביש, מאחורי השיחים, מתכווצים, מצטמצמים, צועדים צעדים אחדים וקופי-אים תחתם. סוף-סוף מגיעים הם אל פאת היער ומתחבאים בין האילנות.

בנימין מתגנב אל ביתה של הדודה נאסטיה – גלאשה לנה פה הלילה. בזהירות דופק הוא על החלון. מופיעה גלאשה – מלאה שינה, ילדות וחיבה. רק מעילה לעורה. היא מכירה את בנימין. שלהבת נשית נדלקת בלבה.

”מה יש, בנימין?”

”גלאשה, מהר! יותר מעשרים אנשים מחכים לא הרחק מפה. הם נמלטו ממוות ודאי. יש להעבירם היערה. בכל רגע עלולים הפשיסטים לפתוח במצוד.

חיש-מהר נבלעת בגלאשה הנימה הנשית המבוישת. בעוד דקה אנו רואים אותה ואת בנימין צועדים בחפזון. האנשים עומדים צפופים בין הארנים, מוכנים לזוז לעבר מחנה הפרטיזנים. עד עלות השחר נשאר כחמש שעות. יש להביא את האנשים למקום-מקלט. לא קל לעשות זאת בחשכת היער. רק גלאשה יכולה להעבירם.

ציפה לאה פורצת שוב בבכי. היא נוכחה לדעת כי נעלם לייבקה. יום שחור למשפחת גינצבורג! נרצח שימקה, גינצבורג נשאר בגוב האריות, עכשיו הלך גם לייבקה. כן נשקפת סכנת-מוות לסולומון, שיבוא הלילה לבית-הקברות ואולי ייתקל בפשיסטים. פסיה פייגין מתיסרת. אם, חס וחלילה, יקרה משהו לסולומון – בה האָשם.

אמהות יהודיות עומדות ועיניהן זולגות דמעות לגורל בניהן. נשמע קולו של שפירא: לדעתו, צריך בנימין לחזור לכביש ולהמתין לסור לומון. אם לא יופיע תוך שעה, על בנימין להתגנב אל בית-הקברות ולבדוק את המצב.

”לא!” אומרת גלאשה. היא תופסת בשרוולו של בנימין, הבחורה השתקנית הזאת, אשר אביבה נתלבלב בסתיו-הדמים.

”עלי ללכת, גלאשה!” לוחש בנימין ומושך אליו בחום-לב את שרווי-לו. הוא הולך. עתה זה היו פה צעדיה, והנה אבדה, נמוגו בעלטה.

קדימה! גלאשה הולכת בראש. הדרך נהירה לה. רגליה החזקות והקלות מנתרות במשעול היער. גולדה ואהובה בזרועותיה צועדת עמה. גם שפירא בראש המחנה. הוא מתנשם בכבדות, רגליו נגררות בקושי. עוד פה זקנים חזקנות. זמן רב יעבור עד שאלה יגיעו למחנה המיוחל. גלאשה מאיטה צעדיה. ברמן, המאסף, מודיע: יש מפגרים. שוב מאיטה גלאשה צעדיה. גם גולדה נושמת בכבדות. זה לילות אחדים אין היא ישנה. החרדה לתינוקת מצצה את כל לשדה.

"תני את הילדה!" מפקדת גלאשה. בגן־הילדים למדה לטפל בתי־
נוקות, אף כי בכירים מאהובה. המצעד האטי נמשך. הלילה, היער,
האפלה מחפים פה על הצללים הנעים. כוכבים נראו בין הארנים.
קבוצת היהודים, בראשותה של גלאשה, מעמיקה ביער. סולומון
ושלושה פרטיזנים מזוינים צועדים אי־שם בכיוון הנגדי. גלאשה יודעת
כי סולומון עשוי לפגשה בדרכה. היא מביטה בהתרכזות כה וכה. קשה
להתחבא מעיניה הבוחנות, עיני חולדת־הבר. במרחק־מה היא מרגישה
בתנועה, מצוה על ההולכים להיבלע בין הארנים ויוצאת לסייר בעק־
בות הצללים הנעים. והנה הפגישה הראשונה – בין גלאשה לבין הפר־
טיזנים. גלאשה מדווחת לסולומון על המאורעות האחרונים. אחר־כך
באה הפגישה השניה – בין סולומון ואמו פסיה. לא על פגישה חטופה
כזו חלמה פסיה, אך אין היא מתלוננת.

"עכשיו תלך אתנו?" שואלת פסיה.

"לא, אמא! עלינו להמשיך בדרכנו."

במחנה הפרטיזנים מורגש מחסור בנשק ובבגדים, וסולומון מחליט
להתנפל על קבוצת אנשי־הס"ס והשוטרים שתפסה את השטיבל ונלכדה
בו. ההתקפה תבוא במפתיע, ויש סיכוי לחסל כמה פשיסטים, גם לאסוף
כלי־זין ובגדי־שרד גרמניים. כן יש לראות מה שלום גינצבורג הזקן
ובניו, להיפגש עם בנימין.

"אני אלך אתכם!" אומרת גלאשה.

סולומון מסרב. על גלאשה להביא את הפליטים אל המחנה.
פקודה קצרה. שתי הקבוצות נפרדות. גלאשה נוטלת שוב את אהובה
מידי גולדה. פסיה שותקת, אך עיניה פקוחות אל שחור הלילה בעצב
ובדאגה. מלבה מתפרצת ברכה אילמת: "לך לשלום וחזור בשלום,
בני!" – "אל תדאגי, אמא, בקרוב נתראה!"

הפרטיזנים ממשיכים בדרכם בעלטה. הם נעים בזהירות במקביל
לכביש, מאחורי השיחים. מפעם לפעם נשמע בדמי הלילה קול־צפצוף
חרישי, שפת־רמזים. סולומון הוא המצפצף אל בנימין:

צעהן ברידער זיינען מיר געוועהן.

האָבן מיר געהאנדלט מיט וויין...

בתעלת הכביש, במקום סמוי מן העין, שוכב בנימין ושומע את הלחן.
הרי גם אתם, אחי הקוראים, זוכרים את השיר הארוך על עשרת־האחים,

שמספרם היה פוחת והולך. זמר זה היו שרים שני הסטודנטים במעון האינסטיטוט.

והנה מתקיימת הפגישה השלישית – בין הפרטיזנים לבנימין. חמישה אנשים מזוינים – כוח לא־קטן. עכשיו המוליך הוא בנימין. הם יורדים אל חוף הנהר, פונים שמאלה ומוצאים את הסירה. עוד דקות אחדות – והפרטיזנים מתקרבים בצל האילנות אל השטיבל. פה מצטרף אליהם נער, לייבקה גינצבורג. אכן איש קטן זה הולך ומתבגר. הוא שוכב במארב, לא הרחק מגופת שימקה. קולט כל צליל קל הבא מן השטיבל. באהלו של הרבי מוסיף גינצבורג למלל את פרקי התהילים. עיניו עצומות, פניו מוסבות לצד מזרח, עומד הוא ומדבר אל אלוהיו בלשון העתיקה.

עֲנֵי אֲנִי וְגֹעַ, מְנַעַר נְשֹׂאתֵי אֲמִיךָ...
עָלִי עֲבְרוּ חַרוֹנֵיךָ, בְּעוֹתֶיךָ צִמְתוֹנֵי.

אסון! אסון גדול בא על גינצבורג! קורט וירט, מפקד פלוגת הפשיס־טים, נייער מתרדמתו. הוא מפהק. מציץ בשעון – אחת וחצי. השד משחת! שוב שתו לשכרה. הוא קם ממקומו. מתמתח בעצלנות. שם פעמיו אל החדר השני, לבדוק מה עושים הקרבנות, ודרך אגב לסחוט עוד כסף וחפצי־ערך. היהודים – ערומים. ברור, עוד הטמינו לא מעט. הוא פותח את הדלת ונדהם למראה עיניו. הקרבנות נעלמו! לקול צווחתו נייערים השאר בבהלה. אמנם כן! נתרוקן האוהל, ורק הזקן חבוש־הראש ממלמל את תפילותיו:

אַל תִּסְתַּר פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי... וְנִמְשַׁלְתִּי עִם יוֹרְדֵי בּוֹר...
הוֹדִיעֵנִי דְרֹךְ זֶה אֱלֹהֶיךָ!

בתחילה צעקו אליו. הוא שותק. אחר־כך הכוהו באגרופים, במגלב, במגפים. הוא שותק. ירו ברגליו – הוא נופל ארצה ושותק. שלושה תת־מקלעים שמים קץ לחייו של אהרן גינצבורג. כדור תועה פוגע בנר־התמיד. הזכוכית מתפוצצת. המנורה דועכת. משתררת עלטה. מה זה? בעלטה נשמע פתאום קול הגלגל ברקיע. הארץ כמו מת־מוטטת. ראש הפלוגה, איש־הס"ס וירט, שתה לא מעט. ראשו סחרחר עליו. מה זה? רעידת־אדמה? שטות! אין פנאי להתעכב. מפקד הגיס־טאפו יתנקם בו. ייתכן שישלחנו לחזית. דוֹנְרוֹטֶר! יש להשיג את היהור־

דים, ויהי מה! ודאי לא הספיקו להתרחק הרבה. באפלה נשמעת פקודה.
אחד־אחד יוצאים הפשיסטים והשוטרים מן האוהל.
"הַנְּדָה הוֹךְ!" נשמע קולו של סולומון.

לאחר חמש דקות נסתיים הכל. גופות הפשיסטים והשוטרים מתגולגלות על סף השטיבל. הפרטיזנים אוספים את כלי־הנשק, פושטים את בגדי־השרד מן ההרוגים. עכשיו יוליכם בנימין בדרך הנעלמה, בדרך המערה. הפרטיזנים נכנסים אל האוהל, העששית בידיהם. גופתו הרצורצה של גינצבורג שטוחה על הרצפה. פניו החבושות תקועות בקרקע. "אבא! אבא!" נרכן עליו לייבקה בבכי. מהר! בנימין מזיז את השולחן, מסיר את השבילה...

נסים ונפלאות! לא מכסה ולא שלבים ולא מערה... חזיון־בדים! המערה, אם אמנם היתה בנמצא, נסתתמה...
"דוד סולומון!" אומר לייבקה גינצבורג. "יש לקבור את אבא ואת שימקה."

סולומון מהסס. השעה מאוחרת. בפינת השטיבל ניצבים מעדרים – כלי־המלאכה של חברה קדישא. בלי אומר חופרים הפרטיזנים קבר לא־עמוק ליד השטיבל. הפעם משמש הקיטל תחליף לתכריכים. מורי־דים את הגופות לקבר. איש אינו מוציא הגה מפיו. בחפזן סותמים את הגולל. דומם עומד לייבקה על הקבר החדש.
"נלך, חלופצ'יק!" פונה אל לייבקה אחד הפרטיזנים.

והנה הם יוצאים לדרך שבה באו. באהלו של רבי שניאור זלמן שניאורסון, זכותו יגן עלינו, רבם ומורם של חסידי חב"ד, מתגוללת המנורה המתה. השתלטה עלטה בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא. לא עוד דולק נר־התמיד, שמץ מאור האי־סוף, על קברו של האדמו"ר הזקן. לא עוד מחממת השלהבת את כברת־הארץ הקטנה.

בספטמבר 41 נכבשה אדמת פולטאבה, בספטמבר 43 שוחררה. תמר נאנקה תחת עול הפשיסטים שנתיים חסר ארבעה ימים. בסוף אוקטובר 1941 אפשר היה לראות את תמר פייגין, קים וורטמן, פריידה לבובנה ובתה רעיה רוזנקראנץ בדרכים המיוערות שבין האדיץ ורומני. אותן שנים איומות לא היה מחסור בשמות בדויים, ותמר פייגין נהפכה לנינה מאקארובה, נערה יתומה שנולדה בסאראטוב בשנת 1929 ונתחנכה במוסקבה. בית-הילדים שלה הועבר כביכול עוד בשנת הארבעים ממוסקבה לפולטאבה. עם פרוץ המלחמה נתפזרו המחנכים: ילדים רבים, והיא בתוכם, ברחו מפולטאבה מפני ההפצצות. עכשיו היא הולכת לסאראטוב, אל דודתה.

כזבים ובדותות! רעיה רוזנקראנץ התליפה את שמה לנאדיה סוסנובה, ואף לה כזב משלה. מחזה מבדה! פריידה לבובנה נהפכה לפראסקוביה איאנובנה טאראסיוק - הדודה פאשה. ביתה בדרום הארץ הופץ צץ, והיא הולכת לעיר מיצ'ורינסק; שם גר בנה. חזותה של הדודה פאשה גרועה, מבטאה נלעג. ככל האפשר השתדלו שלושת הצעירים להתרחק מדודה זו. בין המתרחקות גם בתה-יחידתה, רעיה-נאדיה. קים נהפך לקים אנדרייביץ' וורונינקו. רק בפיו קורטוב אמת. אנדריי - שמו של סבא מצד אמו, ששוב אינו בחיים. פני קים מועדות לתרקוב; שם גרה אמו...

היתה ראשית נובמבר, ובבקרים הגליד הכפור את הדרכים. האיכרים היו טובי-לב, ולא היו מגרשים עוברי-אורח. גם את קבוצתה של תמר קיבלו בסבר פנים יפות, והיו מאכילים ומלינים אותה. בלילות היו הצעירים נכנסים לאחד מבתי האיכרים, ואתם גם הזקנה, משתדלת להיחבא אל הכלים. אך אין בעל-המום מרגיש במומו, ופריידה לבובנה לא ידעה את חכמת השתיקה ועלולה היתה להמיט אסון על כל הקבוצה. והאסון אמנם בא. באחד הכפרים, מהלך יומים מהאדיץ, אנו רואים עם ערב את תמר ופמליתה יושבות במטבח אל שולחן בבית אחד האיכרים. בעלת-הבית מגישה להם קערות חמיצה אוקראינית, גם לחם. שתי נערות כבנות ט"ו-ט"ז, בנותיה של בעלת-הבית, מסתכלות בעינים חודרות בגיבורינו ובתאבונם הכביר.

"וכי אין אתן במקרה יהודיות?" שואלת האחת. צלב קטן תלוי לה על צווארה, נחירי אפה הדקיק מתנפחים ומתכווצים. "טאראסיוק אני, פראסקוביה איואנובנה!" עונה פריידה לבובנה למרשעת... מבטאה, עיניה, חטמה מכחישים דבריה. מי משך אותה בלשונה?

תמר חוטפת ולועסת את הלחם, גומעת מהר את החמיצה. אותה שעה נמשכת השיחה על דא ועל הא. בהמשך הדברים נתברר, כי קרובה של בעלת-הבית, פטרו גברילוביץ', עובד במשטרה.

עסק ביש! על רצפת המטבח מציעה האם לעוברי-האורח מצע רחב. הם שוכבים במטבח החם ושוקעים מיד בשינה. כשאתה צועד יום ארוך בדרכים, בקור, ואחרי-כן נכנס לעת ערב, עייף וקופא, לחדר חם ואוכל לשובע – אין ליל-נדודים צפוי לך. לא עברו שניות אחדות ואפה של פריידה לבובנה פתח בפזמונו, וגם נשימותיהם של קים ורעיה הצטרפו לתזמורת. רק תמר לא ישנה. פטרו גברילוביץ' האלמוני עמד נוכח עיניה העצומות של הנערה העבריה. היא פחדה לישון.

ואמנם, כעבור שעה קלה נפתחה הדלת לאט ונכנסו אותה בת מרשע ואיש גבה-קומה לבוש בגדי-אזרח. לאור העששית הזעומה התבונן פטרו גברילוביץ' יפה בפני הישנים. תמר עצרה את נשימתה והתחפרה לה לשקועה בשינה עמוקה. האנשים יצאו מן המטבח והתחילו להתלחש מאחורי הדלת. בזהירות קפצה תמר ממקומה וקירבה את אזנה אל הדלת. "נבוא בעוד שעה קלה!" שמעה קול-לחש.

טפחת-דלת עמומה. נחירות עולות ויורדות. הלמות הלב. עליהם להסתלק מיד! היא לובשת בחפזון את מעילה ונרכנת אל קים. בחדר – אפלולית. התרנגולים טרם פתחו בעבודת השחר. תמר דוחפת את כתפו של הנער. "קום, צריך ללכת!" פניו מסתמנות ולא מסתמנות, חמימות ובת-צחוק טובה מרפרפות עליהן. "קים, קום!" הוא פוקח את עיניו. הנערה שאהבה נפשו נרכנת אליו. באפלה הוא מבחין בפניה המודאגות, אשר צער ומתיחות קופאים בהן. פתאום הוא מושך אותה אליו; היא נופלת עליו. מצא זמן ומקום! הוא מנשק את עיניה.

אותם ימים נפגשו אהבות-נעורים וירדו לאבדון. עפעפיה של תמר מרטטים בין שפתיו החמימות של הנער. היא שותקת. מתמסרת לרגע זה שלא יחזור. אך חישימהר מדביר פחד המוות את הכל. "חדל, קים,

עלינו לברוח מיד! בעוד זמן־מה יבואו הנה שוטרים. צריך לברוח בלי שהיות! היא נתלצת מידי, קמה ומציצה בחלון. לאור הלבנה היא רואה שוטרים מתקרבים אל הבית. זעקת־חרדות: "הם באים!" רעיה ופריידה לבובנה ניצרות בבהלה. תמר הלבושה ממהרת לפתוח את הדלת ולהתחמק החוצה. השוטרים לא הבחינו בה. זמן־מה היא רצה בדרך, פונה הצדה ומתחבאת תחת אחת הגדרות. השוטרים מתקרבים. קים מתפרץ מן הבית, אך איחר את המועד. "עמוד!" טפיחות־רגלים. צעקות. נבחות־כלבים באות מחצרות. חסל! קים, רעיה, פריידה לבובנה נפלו בידי השוטרים. תמר נעקרת מן הגדר ורצה ברחוב. נבחות־כלבים מלוות אותה. הלאה, הלאה! סוף־סוף אוסף היער את הנערה המבוהלת. היא מאיטה צעדיה, נרגעת קמעה־קמעה. עומדת זמן־מה במקום, מאזינה לרשרוש האילנות.

שחר אפור עולה. תמר יוצאת לדרך. מעתה נתוקה היא מבני־לווייתה. עוד צפויים לה מאורעות בין הזאבים, עוד תנצנץ למענה נפש טובה. שמונה ימים ארכה הדרך לרומני. לא מעט אנשים שבורים נקרו לה בדרכה—פצועים, שבויים, עריקים, פליטים. טטרי אחד, שלפי דבריו פניו מועדות לקרים, איש כבן שלושים, היה דומה מאוד ליהודי. עיניו, פרצופו, סנטרו הבלתי־מגולח העידו על כך כמאה עדים. על אם־הדרך שוחח מעט עם תמר, ואולי גם הבחין שבת עמו עומדת לפניו. עיני תמר נצמדו אל עיני הטטרי. ארבע העינים קראו, ריחמו, נמשכו אלו לאלו, אך השפתים שתקו.

בשעת־ערב מאוחרת רואים אנו את תמר בחנת גריניוב, ארבעה ק"מ מרומני. ברומני כבר הוחל בחיסול היהודים. מהם ברחו מן העיר ותעו בסביבתה ללא מקלט. בכל הכפרים הסמוכים לרומני הודבקו על קירות הבתים מודעות, שהכריזו בגרמנית ובאוקראינית על חובתו של כל איש לעצור יהודים שנמלטו ולהביאם למשטרה. על התושבים הוטל איסור לארח יהודים, להאכילם או להתביאם. גם בחנת גריניוב הודבקו מודעות כאלו, והאיכרים לא הלינו פה שום עוברי־אורח. רצוצה וקופאת סבבה תמר מבית אל בית, עד שנדחקה למטבח אחד כמעט בניגוד לרצונם של בעלי־הבית.

בבוקר השכם יצאה הנערה לרומני. את הגשר הנטוי על נהר סולה עברה בשלום. שם לא בדקו בתעודות. היא הגיעה עד טבור העיר. בפתח הקומנדטורה ניצב שוטר אוקראיני מזויין ולא הניח לה להיכנס.

עליה להירשם בתור, לקבל רשיון-כניסה. רבים המצטופפים במשרד-
הרשימות. נרשמים לראיון עם הבורגמייסטר, עוזרו, הקומנדאנט ושלי-
טים אחרים. זמן רב עמדה תמר בתור. הגיעה שעת הצהרים. חלפו עוד
שעות. עסק ביש! אם לא תקבל היום תעודת-זהות לא יתן לה איש
מחסה ללון - מדי לילה עורכים השלטונות חיפושים. כשהם מוצאים
איש ללא תעודה, מרה אחריתו של בעל-הבית.

תמר נדחקה אל האשנב מחוץ לתור. תשוקת-החיים פעלה פה בצור-
תא עם מרפקיה. העומדים בתור הביטו בעינים זועמות אל הנערה
החצופה והחשודה. דברי-טרורניה בתור... באשנב נאמר כי תורה יגיע
רק בעוד שלושה ימים. התחילה צועקת באוקראינית שהיא יתומה,
עוברת-אורח, כי אין לה מקום-לינה. התלונות בתור נשתתקו. לאחר
שקלא-וטריא רשמה, אך ללא נדאות שתורה יגיע היום. מספרה היה
מאה חמישים ושלושה.

הפעם, למראה פתק הרשיון שבידה, הניח לה הזקיף להיכנס לקומנ-
דאטורה. היא ישבה על ספסל ארוך בחדר-ההמתנה. אנשים רבים ישבו
על הספסלים, נשים וזקנים השיחו בענינים שונים: בפרה שאבדה,
ברציחת היהודים, ברשיון לפתוח קיוסק בשוק, בבית שהופצץ, בעזרה
לילדים. תמר שתקה. במהרה יצא המזכיר והכריז שהבורגמייסטר אינו
מקבל עוד. על הנרשמים לבוא מחר בתשע בבוקר.

תמר עוברת לתור השני, הקטן יותר והמכוון אל סגן הבורגמייסטר
ואסילייב. היא רעבה, פניה קודרות ועלובות, רק עיניה השחורות יוקד-
דות. שיחקה לה השעה ובא תורה להיכנס אל ואסילייב - התור האחרון
באותו יום.

שלושה אנשים נמצאו בחדר. בכורסה המרכזית ישב ואסילייב, איש
צהבהב כבן ארבעים, אשר עיגולים אפלולים כיתרו את עיניו. השני -
בחור משופם בעל בלורית משונה; בכיס מעילו היה תחוב בקבוק יי"ש.
השלישית - אשה חנינית וחייכנית. שלשתם שוחחו בערנות, ואף כי
תמר שמעה את הדברים לא קלטה מהם כמלוא הנימה. הם לא השגיחו
בנערה שעמדה סמוך לדלת כפופת-ראש ונסערת:

"נלך, ואסיה!" אומר בעל הבקבוק וקם ממקומו; שפמו מסולסל
ומחודד בקפידה. שלשתם קמים ממקומותיהם. תמר צועדת לעבר ואסי-
לייב. עיניה מלאות תחנונים.

"נו, מה לך?" שואל ואסילייב באי-סבלנות. עליו למהר וללכת.

תמר מגמגמת משהו על 'בית־הילדים שהועבר ממוסקבה לפולטאבה. אך ואסילייב אינו מאזין לדבריה.

"מבית־הילדים? אם כן, אשלחך לבית־הילדים שלנו."

בפנים אדישות ובלב חרד עוקבת תמר אחר עטו של ואסילייב. על טופס נייר רשמי הוא כותב בעמידה פתק אל מנהל גן־הילדים שיקבל את מאקארובה נינה איואנובנה, בת שתיס־עשרה, ילידת סאראטוב... הוא חותם את שמו בסלסולים ומטביע על הנייר את חותמת הנשר וצלב־הקרס. האיש הנחפוז מוסר תעודת־חיים לנערה נרדפת.

בית־הילדים נמצא מעבר לנהר, בזאסולייב. אף כי הגיעה לשם לפנות ערב, עוד מצאה את מנהל בית־הילדים ואת מנהל המשק. הראשון היה איש לא־צעיר, ולתמר נדמה כי עיניו החדות סקרו אותה מכף־רגל ועד ראש, אחר־כך מיצמצו אל מנהל המשק והציצו שוב בתמר. הנערה מושיטה לו את הפתק של ואסילייב. הוא מעיין בו שעה ארוכה.

"טוב!" אומר הוא וקורא בקול רם: "הדודה גרונייה!"

באה הדודה גרונייה, אגריפינה אניסימובנה ירמולינקו. התחיל טקס קבלת ילדה חדשה לבית־הילדים. תמר התרחצה והחליפה את בגדיה במדים מרופטים. לפי הנוהג הושכבה בחדר־הבידוד. הסגר לשבועים.

אגריפינה אניסימובנה הביאה את ארוחת־הערב - דייסה, פרוסת־לחם, תה. תמר אכלה. מתיחות נפשה טרם פגה, פחד המוות לא עזבה. היא פותחת את שתי הדלתות של חדר־הבידוד. אם יתפרצו השוטרים בפתח האחד אולי תצליח לברוח בשני.

קירות החדר מזוהמים. ריח חמוץ נודף מהשמיכה. הכל זר ומפחיד. היא פושטת את בגדיה, שוכבת במיטה, מתכרבלת בשמיכה החמוצה.

הדמעות הראשונות מופיעות בעיניה העצומות. שעה ארוכה הן זולגות באפלה.

מלבד הכפר א. השתייכו לקולחוז "הדרך לסוציאליזם". חוות אחדות בסביבה; הוא הקיף כחמש מאות משפחות. הכפר היה מרוחק ממרכז־ישוב, ואנשי־הרשות היחידים בשנות הכיבוש היו זקן־הכפר לוז'קין, ושני שוטרים - שאטוב ופאנאסינקו. רק לעתים רחוקות היו מופיעים פה גרמנים ספורים. בכפר זה גרו חסיה גינצבורג ושלוש אחיותיה: חנה, מירה וריבוצ'קה. האחרונה היתה אך בת חמש. עוד היתה פה

הפרה הברודה: אך לחייה לא נשקפה סכנה כלחיי הנערות העבריות. לאחר שסיימה חסיה את הטכניקום החקלאי בהאדיץ החלה לעבוד בקולחוז "הדרך לסוציאליזם" ומצאה מעון בבית אשה טובה, מריה מקסימובנה מאיבורודה, שבעלה גויס לצבא האדום בראשית המלחמה. מריה מקסימובנה היתה אם לשני ילדים: נאטאשה בת העשר ומישה בן השש. הכפר א. לא היה מן הגדולים, ובני בית מאיבורודה לא היו מועטים בו. שארי־בשר קרובים, שארי־בשר רחוקים, עמיתים וידידים. בראשית ספטמבר, אותה שנה, כאשר הגייסות הגרמנים היו הולכים וכובשים את אדמת פולטאבה, חלתה פרתה של מריה מקסימובנה. רופא־הבהמות גר בליפובה דולינה. הדרכים היו גדושות אדם, ועד שהובא הרופא לכפר א. נפתח הפרה את רוחה. בצוק העתים לא טוב היות משפחה בת שני ילדים ללא פרה. משפחת מאיבורודה הושיטה עזרה, אך בשעת־חירום זו היו לכל אדם צרותיו שלו. נסעה איפוא חסיה להאדיץ והביאה מבית אביה עם שלוש אחיותיה גם את הפרה הברודה. ברפתה של מריה מקסימובנה נשאר מלאי של מספוא, הברוד זה כילכלה את משפחת הילדים המעורבת.

המצב החריף משוכנסו לכפר הגרמנים. לוז'קין, שנתמנה זקן־הכפר, לא היה חמסן; הוא השתדל להקל על האיכרים את עול הפשיסטים, אך נוכח מבול הצוים לצבירת תבואה וירקות, צאן ובקר, עופות וביצים, שומן־חזיר ואדרות־חורף, נאלץ לוז'קין לתבוע מכל בית את חלקו. גם השוטרים לא חבקו ידים. שאטוב, איש רחב־גרם כבן ארבעים, היה מגלה את המצרכים שהוחבאו. הוא היה בשעתו מן הקולאקים ונהיר היה לו טיבו של המשק החקלאי – הן בעבודת־האדמה, הן בעוף ובבקר, הן בתכונות האיכרים. לעומת שאטוב המתון והממושמע היה השוטר השני, איואן גריגוריביץ' פאנאסינקו, בחור פרא, משולח וקל־מזג, שדבק עוד בימי עלומיו בטיפה המרה. בבית־הספר ביקר רק עד המח' לקה החמישית, ואחר־כך נתחבר אל רודפי־קדים. פעם אחת השתתף עם חבורת מרעיו בנסיון לשדוד את החנות הקואופרטיבית. בשל התנהגותו הבלתי־מרוסנת יצא לו שם רע. והנה נכבש הכפר על־ידי הצורה, צמרת הקולחוז והמועצה הכפרית נתפזרו. וניה פאנאסינקו, שהיה אז בן תשע־עשרה, לבש את מדי־המשטרה ונהפך לאיואן גריגוריביץ'. כמעט תמיד היה מבוסס. הוא היה מבצע את המשימות הנתעבות ביותר של הפשיסטים. בולש ומגלה מחבואיהם של יהודים, קומוניסטים, פרטי־

זנים, אנשי־צבא סוב־טיים. אנשי הכפר פחדו מפני עיניו התשדניות, אשר דוק מזור, פרי הסאמ־הון וההורילקה,* עכרן תמיד.

ריכוזן של ארבע נפשות יהודיות במקום אחד לא היה רצוי, וחסיה ומריה מקסימובנה החליטו להפריד בין האחיות. מירקה וריבוצ'קה נמסרו לקרובי בעלת־הבית, אף הם לבית מאיבורודה. הקרובים היו מטופלים בילדים, ותוספת פה אחד או שנים לא קילקלה את השורה. אמנם היה עליהם להתנהג בזהירות. חזותן של שלוש האחיות – חסיה, מירה וריבוצ'קה – לא היתה משובחת.

חנה היתה יוצאת־דופן. שיערה החלק והמנצנץ ככנף העורב, מתאר־פניה העדין, אפה המחוטב, עצמות הלחי הבולטות מעט, עיניה התמימות והשחורות, העפעפים הארוכים, ריח הנעורים המלבבים – כל אלה אצלו לה חן מזרחי מיוחד. חסיה היתה אחרת. שיערה היה מקורזל, פניה פשוטות – פני נערה יהודית רגילה. עיניה אף הן היו שחורות, אך לא ידעו מרגוע. ואילו חנה היתה שתקנית וחולמת, מבנות האצילים.

שתי האחיות הבכירות גרו אצל מריה מקסימובנה. זו היתה אשה כבת שלושים וחמש. אמה היתה בשעתה תופרת מנוסה, ועוד בימי נעוריה למדה מריה מקסימובנה את עבודת־התפירה. עם פרוץ המלחמה עסקו ידיה העמלניות באומנות זו, ולא היה לה מחסור בלקוחות. מכונת־התפירה פעלה בקביעות. אותם הימים לא היתה בעיית ההלבשה קלה. האנשים היו מקצרים ומאריכים, מניחים טלאי על־גבי טלאי, וידי מריה מקסימובנה מלאות עבודה. היא נזקקה לעזרת, ובחפץ־לב היתה חנה מסייעת בתפירה, יושבת שעות ארוכות, עובדת וחולמת.

ליתר בטחון הופצה שמועה בכפר כי חסיה ברחה עם הצבא האדום, אך הוסיפה לפעול מאחורי הפרגוד, טיפלה בפרה, בחזיר, בעבודת־הבית; גם נאטאשה ומישה הצריכו עבודה לא מועטה. בבוא לקוחות אל מריה מקסימובנה, היתה חסיה נעלמת. בעליית־הגג, על ערימת שחת, מצאה הנערה מקלט.

תחת כנפי איזה עם לא ביקשו אז בני עמנו חסות? חנה גינצבורג, הפרח היקר והחינני, נהפכה לגרוזינית, ושמה היה עכשיו לולה קיטא־שוילי. כל אומה שבעולם היתה יכולה להתגאות בבת יפה ושתקנית זו. גם נבדתה פרשת־בדים; חסיה ומריה מקסימובנה הגוה. מוצא אביה של

* מיני יי"ש תוצרת־בית

לולה – מגרוזיה, מן העיר אוני. בימי מלחמת-האזרחים נשא אשה רוסייה והשתקע בקאלינין. משהתקרבה החזית לעיר זו נסעה לולה עם אמה לגרוזיה, אל קרובי אביה. בדרך הופצצה הרכבת, אמה נהרגה. האסון אירע לא הרחק מלוחביצי. עם קבוצת פליטים נתגלגלה לולה לגולים רבים עד שהגיעה לכפר א., ומריה מקסימובנה אספה את הנערה, למען תהיה לה לעזר בעבודת-התפירה.

מן הנמנע להעלים סוד בכפר זמן ממושך. נודע למשטרה שבביתה של מריה מקסימובנה מתחבאת יהודיה. באחד מימי נובמבר באו לשם שני השוטרים. חסיה הצליחה להתחבא בעליית-הגג, ואילו חנה ישבה אל מכות-התפירה; המכונה קישקשה. "מי היא הנערה הזאת?" שואל שאטוב ותובע תעודתה של חנה. אך לחנה אין תעודה. מריה מקסימור-בנה מספרת לשוטרים את מעשה הרכבת שהופצצה.

"עליך ללכת אתנו," פונה שאטוב אל חנה. "תשגי אצלנו עד שית-ברר הענין."

"חכה!" אומר פאנאסינקו. הוא מבוסס במקצת. מאז נכנס החדרה עיניו מרותקות לנערה. "אל תגע בה!"

בעיניו אלה פאנאסינקו האחראי, ושאטוב מציית. אך מה זה היה לשוטר הצעיר? אין זאת כי התאהב מן הרגע הראשון, והנערה קנתה לה מתאנח – את נניה פאנאסינקו.

דאגות, דאגות... הילדות זקוקות לאם, ובימי השואה על אחת כמה וכמה. מאחורי הקלעים פועלת חסיה. ריבוציקה גרה בבית איכר אמיד, אולם מירה ידעה מחסור, ולפעמים היתה נאטאשה מעבירה אליה צרכי מזון. הכפר א. כפר לא גדול הוא בפלך פולטאבה, והבתים אינם מרוחקים זה מזה.

בחורף סבבה השפעת מבית לבית, וגם על הילדות לבית גינצבורג לא פסחה. מירקה חלתה הראשונה. היא גרה בבית אלמנה מטופלת בילדים. חמישה ימים היה חומה גבוה. תרופות לא היו בנמצא. היו משקים את הילדה שיקוי-פטל, והיא היתה מזיעה בלילות. אחר-כך חלתה גם חנה. שוכבת היתה בפנים משולהבות וגונחת. בעליית-הגג, חבויה בערימת השחת, בכתה חרש, לבל יישמע קולה, האחת הבכירה. בבית אביה יצאו לחסיה מוניטין של "בריה" והנשים התברכו בה.

• באידיש: בת-חיל

אפס פה, בכפר הרחוק, עמוסת האחריות לחיי אחריותיה, נאלצה להת-
חבא לבל תשורנה עין זר. חסיה דעכה. כאילו ניטל ממנה כוחה. רק
הלב אינו נח. הלב מתפוצץ מרחמים.

נמצא גואל לחנה החולה! השוטר פאנאסינקו הביא לה תרופות נגד
השפעת, ביניהן גם סולפידין – התרופה שהופיעה אז לראשונה.

מה לעשות בענין אהבתו של השוטר? אבני-מעמסה רבצו על לבה
של חסיה. מדי ערב היה פאנאסינקו נכנס לביתה של מריה מקסימוב-
נה, שואל לשלומה של לולה ויושב על מיטתה. שיערה המבהיק של
הנערה החולה מפוזר על הכר, עיניה דלוקות במקצת, שפתיה חירות.
פאנאסינקו יושב ושותק, עיניו צמודות לפניה של הנערה, יפיה הצנוע
כובש את לבו.

חנה החלימה. שוב היא עוסקת בתפירה, מניחה טלאי על-גבי טלאי.
ראשה כפוף אל מכונת-התפירה, צוארה נבלט ולא נבלט. פסוקת שיערה
מביעה חולשה וטוהר. כמעט כל ערב בא השוטר לביתה של מריה
מקסימובנה, יושב מול הנערה הכפופה על מחטה ושותק. אותה שעה
שוכבת חסיה בערימת השחת שבעליית-הגג.

מה לעשות איפוא בענין אהבתו של פאנאסינקו? הפתרון
האכזרי בא לפתע-פתאום. אותו ערב לא בא פאנאסינקו. מריה מקסי-
מובנה יצאה עם נאטאשה אל אחת מלקוחותיה-מכרותיה ונתעכבה שם.
בחוץ ירד שלג. היה ערב-חורף עגום וחרישי. שעת בין-השמשות. דומה
היה שהשוטר לא יבוא. חסיה הכינה בליל לפרה הברודה, והנה היא
נושאת בזהירות את העביט אל הדיר שבועמקה של החצר. דבר לא
בישר את הצרה המתקרבת. השלג ירד פתים-פתים, כיסה את העולם,
האפיל על האופק. חסיה לא ראתה כי הפשפש פתוח. פאנאסינקו נכנס
אל החצר והבחין בנערה שהופיעה מאחורי מסך השלג. היא מציגה
את העביט סמוך לדלת-הכניסה המושלגת, פותחת את דלת הדיר
ונרכנת להרים את העביט.

"מי את?" שומעת היא את קולו של השוטר. הרוצח קרב בחשאי אל
קרבנו.

חסיה הרימה את ראשה. עיניהם נפגשו. הוא הכיר את הנערה.
רע ומר! פאנאסינקו שנה את חסיה גינצבורג, עוד בימי הסובייטים.
פאנאסינקו, שהיה אז חבר בקולחון, הצטיין בעצלנותו ובהתנהגותו
הפרועה. חסיה, שגיהלה את ועדת-התרבות בלשכת הקומסומול, הוקיעה

פעם אחת בנאום את ההולכים בטל, המשתכרים ללא גבול ועורכים
שערוריות במועדון. ביחוד גינתה את פאנאסינקו, שהיה ראש הטפילים
בקולחוז.

"א, זו את!" שומעת היא את קולו החוגג של השוטר. "סוף־סוף
מצאתיך, יהודיה ארורה!"

אם לא תיחלץ מידי השוטר – אבוד אבדה חסיה. במהירות הבזק היא
מתחמקת, וכבר רגליה האמיצות נושאות אותה לעבר הפשפש הפתוח.
אולם לא קל לחמוק מידי פאנאסינקו. בידו מופיע אקדח. "עמדי!" חסיה
מוסיפה לרוץ. עוד צעקה פראית: "עמדי!" הנערה הגיעה עד הפשפש.
השוטר רץ גם הוא, רץ ויורה במטרה השנואה. חסיה נופלת סמוך
לפשפש. שני כדורים פגעו בה. כתמים מתפשט בשלג. עויות אחדות.
דממה.

חנה מתפרצת פתאום מן הבית, בלב חרד היא מדלגת על השלבים,
מבחינה בגופה המסתמנת על רקע הלובן המאפיל. בקול־צעקה היא
נופלת על גופת אחותה. "חסיה! חסיה!" פתי־שלג נופלות על־פני הנע־
רה המתה. כתמי־הדם כובשים להם עוד כברה קטנה. "חסיה!"

"זאת קרובתך?" שואל פאנאסינקו; מתחוויר לו משהו. שמוהו איפוא
לצחוק, ולולה אף היא יהודיה.

"א נה, נלך!" מפקד השוטר. הוא מנתק את הנערה מעל גופת
הנרצחת.

"מישה נשאר לבדו בבית..." פניה של חנה שטופות דמעה.

"נלך, נלך!" הוא דוחף אותה לעבר הרחוב. הם יוצאים מן הפשפש
וצועדים תחת מפולת השלג. מעילה של חנה נשאר בבית, היא לבושה
אך שמלה קלה.

שעה זו מתחוללת מהפכה במוחו של השוטר הצעיר. הוא אהב את
הנערה, כאליל היתה לו. הוא, איואן גריגוריביץ' פאנאסינקו, שסמכר
יותיו גדולות משל זקן הכפר, שיש לא־לידו לאסור ולחסל אנשים
כרצונו – נתגלה לעצמו כשוטה שהתקלסו ברגשותיו הנאצלים ביותר.
ומי עשה זאת? יהודיה נבזה, שלבשה אֶצטלה של מלכה שבויה בנכר.
"היא קרובתך?" מסנן השוטר. מבעד לשפתים קמוצות. פניו החוירו
מעלבון ומטירוף.

"אחות..." עונה חנה. אין היא מסוגלת עכשיו לבדותות, אף כי חייה
תלויים על בלימה. רצח חסיה הפך משהו בנפשה, ואחת היא לה – חיים

או מוות. השלג מוסיף ויורד. הכל מאפיל. חדר־המשטרה סגור. השוטר פותח את הדלת במפתחו. הוא דוחף את הנערה לפנים החדר. עכשיו יתנקם באהבתו המחוללת. הוא ינהג עמה כעם אחת הפרוצות הזולות. אהבה תובעת רחשי־כבוד. הנערה התעללה בו, עכשיו יגמול לה כפלים.

כל הלילה עינה אותה על הדרגש המזוהם שבחדר־המשטרה. הוא הפיץ סביבו ריח של כוהל וצחנה. אחר־כך נתן לה לחזור לביתה של מריה מקסימובנה. עוד בדעתו להשתמש בה. לפני צאתה הזהיר אותה לבל תגלה לאיש את מוצאה היהודי. מוטב שתישאר גרוזינית.

נניה פאנאסינקו מגלה רחבות־לב! ברגלים כושלות יוצאת חנה החר־צה. עוד פתי השלג מרצדות באויר. פה ושם נותנים התרנגולים קולם. חלונות סומים ניבטים מקירות הבתים המחשים. בגנים עומדים אילנות עמוסי־שלג. מעונה ונדהמת, כאילו נתרקנה מתוכה, משרכת דרכה בכפר הנידח בתו היפה של אהרן גינצבורג. השלג נופל על ראשה. צוארה, ידיה החשופות.

חנה פותחת את הפשפש ומביטה כה וכה. גופתה של חסיה נלקחה מפה, כתמי־הדם כוסו שלג, היא דופקת על החלון. מריה מקסימובנה פותחת את הדלת.

"היכן היית, לולה?" בקולה של מריה מקסימובנה מורגשת כעין נימת אכזבה. אף היא אם לשני ילדים, ואין עינם של הפשיסטים יפה בנות־נים מקלט ליהודים.

דומם נכנסת הנערה הביתה. גופתה של חסיה על הרצפה. בעינים יבשות מביטה הנערה דקות אחדות אל פני אחותה. "אעלה לעליית־הגג?" צעדיה העמומים מטפחים על השלבים. היא שוכבת על מצעה של חסיה, נבלעת בערימת השחת. שעה ארוכה היא שוכבת ועיניה פקוחות. שחר אדיש מפציע, פסי־אור וצללים אפורים משתרעים זה ליד זה. בעליית־הגג מתוחים חבלים ששימשו למריה מקסימובנה ליבוש כבסים. חנה יוצאת ממחבואה. נפשה רסוקה, גבעולי־קש תחובים בשערה הסתור. ריסי עיניה אדומים ותפוחים. צעדיה מרושלים, תנוער־תיה – כבחלום. היא מתירה את החבל וקושרת אותו לאחת הקורות. היא מהדקת לצוארה את העניבה הנוקשה.

בלול נתן קולו התרנגול פטיה.

לעת הצהרים של אותו יום קברו אחדים מבית מאיבורודה את האח־

יות. הקבר נכרה במרחק־מה מבית־הקברות הנוצרי. שתי הגופות הורדו לקבר אחד. האנשים עמדו דקה אחת בגילוי־ראש ושתקו. ככה אבדו חסיה וחנה. אולם על שתי האחיות הנותרות, מירוצ'קה וריבוצ'קה גינצבורג, שמרה משפחת מאיבורודה עד סוף המלחמה והן נשארו בחיים.

חיסול אנשי־ה"ס והשוטרים בבית־הקברות היהודי עורר מבוכה וזעם בחוגי הגיסטאפו של האדיץ. לאחר בדיקה באו השלטונות לידי מסקנה שהפעולה בוצעה על־ידי פלוגת פרטיזנים. הובאו כלבי־צייד, ואלה נמשכו אחר הריחות עד לחוף הנהר. שם נעלמו העקבות. איתרע מזלם של האחים גריציוק! נודע לגיסטאפו כי הם־הם שהורדו דיעו למשטרה על היהודים הנחבאים בבית־הקברות היהודי. דם תחת דם! בבית־הקברות התחבאו פרטיזנים, ואין זאת כי האחים גריציוק היו שותפיהם. לא לחינם פשטו את מדיהם של ההרוגים ונטלו את נשקם.

שטויות הרבה עשויים לבדות מוחות של נאצים משתוללים. עכשיו אין לקנא באחים גריציוק. אילו ידעו מראש כי יהא עליהם לשלם מחיר כה גדול במצבות הארורות הללו, היו בורחים מבית־הקברות כמפני המוות. לאחר חקירה אכזרית בגיסטאפו הוצאו האחים גריציוק להורג. קשרו לצוארם טבלאות, שעליהן כתוב: "פרטיזנים רוצחים", ותלו אותם בגן־העיר.

הבורגמייסטר קארפנקו נקרא אל ראש הגיסטאפו. מרגריטה פרידריי כובנה היתה התורגמנית. הפעם ניתך קיתון רותחים על ראשו של קארפנקו. איך זה? בהאדיץ עוד נשתיירו יהודים, והם מתחבאים בנקי־קים ובמאלינות. ומה עושים הבורגמייסטר והמשטרה? יושבים בחיבוק־ידיים, נותנים ליהודים לשטות בגרמניה.

דבר־נזיפה גלויים, איומים כמוסים. קארפנקו יצא מלשכתו של מפקד הגיסטאפו ורוחו עכורה. כל צוות המשטרה גויס לגילוי המאלינות היהודיות, הוכפל משמר־הלילה. הודבקו מודעות על הענקת פרס תמורת כל גולגולת יהודית שתובא למשטרה.

בא האסון לבית איציק סלוצקי ומשפחתו. הלא תזכרו את האיש הזה, בעל גן־הפירות המפואר. היתה לו מאלינה מחוכמת שהוקמה במרתף, מאחורי מחיצה אטומה. משם הוליכה מנהרה קצרה אל מאורתו של

ז'וק, הכלב העצלן. המחבוא היה בטוח למדי, אולם, אֵל עליון, הרי כל בריה זקוקה לשטח קטן, קטן שבקטנים, עלי אדמות! את ביתו של סלוצקי תפסו פולקסדויטשה שעבדו בקומנדאטורה. הם החרימו את המעון והגן, החפצים והרהיטים. נחרץ גם גורלו של ז'וק. כלב זה ישן כל היום במאורתו, נזדקן ולא השביע רצונם של הדיירים החדשים. הם גירשו את ז'וק ממאורתו, ולבל יחזור אל החצר ירו בו בסימטה. ז'וק־חלכה כילה דרכו, ובמאורת החצר השתכן כלב גרמני מרושע בעל חוש־ריח חד. עמלו של איציק עלה, איפוא, בתוהו. המוצא היחיד מן המחתרת נמצא סתום, נביחותיו הזועפות של צ'אפלין הקפיאו את הדם בעורקיו.

חלפו ימים, אפסו המזון והמים. איציק, אשתו ולאטה ושתי הילדות תש כוחם. משפחה יהודית נשארה עזובה במרתף אפל, ללא אויר ומים, גוועת ברעב.

מרירות ואופל, חושך־מצרים! מוחו הפעיל של איציק שוקק בעלטה. ראשית, יש לחסל את הנבחן. באחד הלילות נוטל איציק את המעדר – נשקו היחיד – וזו בזהירות ממקומו. מיד נשמעות מלמעלה תלונותיו הניחרות של צ'אפלין. ככל שאיציק מתקרב למכסה המוסוה גוברות נביחות האשמדאי. בתנופת־יד אחת פותח איציק את המכסה. זרם אויר צונן מכה בפניו. נבחות־זעם, פה פעור ושתי עינים לזהטות מס־תערים על המנהרה. בכל כוחו מנחית איציק את חוד המעדר על ראשו של הכלב.

בא קצו של צ'אפלין, אך גם איציק נושם בכבדות. שניות אחדות הוא קופא במקומו, מאזין במתיחות לצלילי הלילה. ברוך השם, שקט בבית. איש לא שמע את יבבותיו האחרונות של צ'אפלין. עכשיו ינסה לשאוב מים. הוא זוחל למטה, נוטל את הדלי ויוצא בזהירות אל הבאר. כמפלצת עומד הוא לפני הגלגל, קושר את הקשת אל השלשלת, מוריד את הדלי. הגלגל חורק חרש. הדלי נתמלא מים. הוא אוזר כל כוחו, מסובב את הגלגל. המפלצת נצמדת אל הדלי. שעה ארוכה שותה איציק את המים הצוננים. אחר־כך הוא מביא את הדלי המלא למטה, אל אשתו ובנותיו.

לאחר זמן־מה אנו רואים צללים חומקים ברחובות האדיץ. אלה הם איציק ואשתו ולאטה. נינה בת השנתים נחה בזרועותיה של האם, את פאניה בת הארבע נושא איציק. משפחת סלוצקי משליכה אחרי גנה את

גן־הפירות, את הבית והחצר. בזאיאר להם מִכּר אוקראיני טוב, אולי יאספם. דממה ברחובות, רק השלג חורק לרגליהם. לאחר ימים רבים של ישיבת מרתף סחוב ואפל, חיי זוהמה ופחד, אין הרגלים נשמעות יפה. הן מניחות אחריהן בשלג עקבות מסוכסכים. הילדות והצורות מכבידים לאין שיעור, אולם הפחד חונן חיים לשרירים המדולדלים.

אין מזל לסלוצקי! ניגוצ'קה פרצה בבכי. מיד נשמעו צעדי משמרת־הלילה. השוטרים סוחבים את משפחת סלוצקי אל מרתף הגיסטאפו. היה ליל־שבת, נר ששי של חנוכה...

אנשים סוחבים, אנשים נסחבים... ימי הרציחה והמאבק רצופים מעשי־תועבה ומאמצי־גבורה. הבסיס הפרטיזוני ביערות האדיץ לא קפא על שמריו. יום־יום וצבינו ותעודתו. מפקד הגדוד, המאיר טיחונוב, איש פעיל ובעל יזמה, הצליח להתקשר עם המרכז הסוב־בטי. בצנורות נעלמים מסתננים לגדודו של טיחונוב נשק, תרופות, תרכיזי־מזון. הוקם גם קשר־רדיו. נערכו פעולות־חבלה בפשיסטים ובעוזריהם. במרחק עשרים ק"מ הופצצה הרכבת הראשונה. עכשיו היו במחנה הלוחם, מלבד גלאשה, עוד נערות. לפני מקלט ישבו תורניות. שתים עזרו לאנגרטוב בעבודתו הרפואית. היו נשים שעבדו במשק המחנה.

בינתיים נראו ביער אותות האביב. נשבה רוח צוננת וחמימה כאחת. השמש השמיעה קולה החרישי. הכחילו השמים. השלג טרם נמס כליל, אך פה ושם הופיעו שלגניות, זקרו את ראשיהן ודיברו מעט אל הלב הצעיר. הארנים נשאו קולם באושה חדשה, מלאה כמיהה וחיים. התחיי־לו אהבות נובטות בין הבחורים והנערות.

בחליפות הגאות והשפל של החיים הפרטיזניים הלכה והעמיקה ידי־דותם של גלאשה ובנימין. הנערה בגרה, עוד מעט תמלאנה לה שמונה־עשרה שנה. קוי הנערה בפניה ובמבנה גופה הלכו ונעלמו, ובמקומם ביצבץ תואר העלמה. לכאורה, לא התבלטה משאר הבחורות. שער־פשתן, עינים אפורות רציניות, מראה־פנים שכיח. בגדיה אף הם היו רגילים, אצטלה משעממת עטה הגוף הרענן והצומח. מטפחת־הראש היתה קשורה מתחת לסנטרה, רגליה נעולות היו נעלים גסות, הפוז־מקאות היו עבים ואפורים.

אורת־החיים הפרטיזוני לא איפשר אלא פגישות ארעיות; אלה היו מלאות צחוק ועצב. הפגישות נערכו מרחק־מה מהמחנה, במקום סמוי מן העין. גלאשה ידעה מקומות כאלה. היא היתה בת היער, אחות לכל

אילו מחשה, מרשרש ומתגעש, לכל צפור ושיח, ענף ואצטרובל, עשב וסנאי, רמש ופרח. כל רוח נושבת לא פסחה על הנערה. נפשה היתה פתוחה לעולם, והעולם השתקף בנפשה.

בנימין, איש־הספר מעודו, התחיל אף הוא חי חיי אדם מן הישוב. קמעה־קמעה למד בנימין לשכב שעות רצופות במארב, קופא בצינה ובטחב: בשעת הצורך היה צועד 40-50 ק"מ ביממה מזוין בתת־מקלע וברמונים וטעון תרמיל־גב. בהתנגשויות עם הפשיסטים לא גילה מורך־לב. הוא עשה לו בין הפרטיזנים ידיד־נפש, פאשקה אובצ'יניקוב, בחור רחב־כתף מצפון הארץ, שלימד את בנימין לירות בדייקנות מופלאה. הוא למד הן להיות ער יממות רצופות, הן לשקוע בשינה כהרף־עין ולישון שש־עשרה שעות ללא הפסק.

תמוה הדבר, כמה מסתגל בן־אנוש לתנאים, בהם צונפת אותו יד הגורל! מכל הרגליו של בנימין עד המלחמה נשאר לו רק יומנו, ופע־מים היה רושם בו שורות מספר. על פעולות הפרטיזנים לא היה כותב, מחשש שמא תפול המחברת בידי הצורר.

יום ראשון, 15 במַרס. גלאשה חזרה אתמול משליחות בהאדיץ. השידה הקטנה התפרצה אל בית־העפר. "בנימין, שלום!" גם את פאשקה בירכה לשלום. זה שלושה ימים לא ראיתה, והנה אנו צועדים אל מחבואנו ביער. היא מברכת אותי שוב. "איש יקר!" אומרת היא. "שלום!" אחר־כך היא עוצמת מעט את עיניה, ואני יודע מה עלי לעשות. ברכתי כל־כך ממושכת, עד שאמירי הארנים מספיקים ללחוש תפילה ארוכה מתוך כריעות והשתחויות ירוקות. "התגעגעי. זה עידן ועידנים לא ראיתי את פניך!" לשונה האוקראינית הרכה נשמעת לי כמנגינה.

יום רביעי, 18 במַרס. אתמול ישבנו שוב במחבואנו. מעולם לא ראיתה בוכה, אך הפעם הופיעו דמעות בעיניה. "מה לך, גלאשקה?" היא שותקת. תבוא שעת־הכושר, והיא תגלה לי את סודה, תערה תשעה קבים של פטפוט. אני נושא אותה מעט ביער המאפיל. היא מחבקת את צוארי, נצמדת אלי, מנשקת את עיני. "חדלי, גלאשה!" אומר אני. "ניתקל באורן בדרכנו!" אך אין היא ניתקת מעיני—מצאה

צעצוע! היא מאפילה עלי את אור העולם, ואני אמנם נתקל באורן. העץ לא זו ממקומו לפנות את הדרך...

אנו חוזרים למקומנו, מתפרקדים ופנינו לשמים. הם הולכים ומתכסים דוק עמום, בו מושזרים תכלת, זהב וצל. גלאשה, חבר-תי הטובה, שוכבת לצדי. "אני מפחדת," אומרת היא; "שיבוא הקץ לכל זה." היא מתקרבת אלי, ונוכח השמים התכולים-עמור מים אני רואה את עיניה הצחות, מריח ריח עדין של פרחי-יער הנודף מפיה. היא נלחצת אלי במלוא אמונו של אדם.

לעתים קרובות לנה גלאשה במחנה, אך פעמים היא לנה בבית אמה בוילבובקה. הדודה נאסטיה הוסיפה לחטוא, זו היתה אומנותה משכבר. טיחון סידורנקו לא שכח את המשעול המוליך לביתה. הוא רצח את לידה איידלמן, אך נאסטיה לא ידעה. תולשתה לטיפה המרה לא פגה במרוצת הימים, וכן לא למדה להתרחק ממחיצת הבחורים. בטיחון קשורה היתה עוד לפני המלחמה.

טיחון סידורנקו עלה לגדולה - נתמנה זקן-הכפר! עכשיו הוא זוקר את חטמו למעלה ראש - אני ואפסי עוד! על אף חשיבותו הוסיף לבקר בביתה של הדודה נאסטיה. עכשיו פחדה ללון בוילבובקה, פן תפול בידי הרוצח. עיני-הזכוכית של לידה בין השיחים עדיין בהו נכחה. ואמנם לילה אחד, כטוב לבו ביין, ניסה טיחון לכבוש את גלאשה. נאסטיה, אף היא מבוסמת, ישנה בחדר הגדול, אשר בפינתו היו תלויות איקונות יות של כריסטוס המציל וניקולאי בעל הנס. לא קל להעיר אשה עייפה ושיכורה, אולם צעקותיה של גלאשה הרעידו את הקירות. נאסטיה פקחה את עיניה בבהלה וראתה את בתה, ערומה למחצה, מתרוצצת בחדר, וטיחון רודף אחריה. צווחותיה של גלאשה וצחוקו הנתעב של סידורנקו זיעזעו את נאסטיה. היא קפצה ממיטתה, האשה הצנומה בעלת הצמה המדולדלת, ועמדה לימין בתה. לא קל לאיש, ואפילו טיחון סידורנקו, לעמוד בפני שתי נשים צרחניות ובעלות צפרנים. טיחון נסוג אחור. פלט כמה גידופים, לבש את בגדיו ויצא את הבית.

המעשה בסידורנקו הובא לפני טיחוןוב, פייגיין וגברילנקו. במטה הגדוד נערכה התייעצות. גברילנקו, שהכיר יפה את טיחון, סיפר על האיש הזה, וכן על רציחת לידה איידלמן. הוחלט לחסלו, את החתול התאונתי, שמכר את עצמו לאויב.

גלאשה, אובציניקוב ובנימין יצאו ערב אחד לילבובקה לשם ביצוע גזרה־הדין. יומים התחבאו שני הפרטיזנים בעליית־הגג שבאגף־הקיץ. גלאשה סיפקה להם מזונות, גם הביאה ספרים לקריאה – טולסטוי, משיי־רי ספריו של סטיפאן בוריסוביץ, ואת אגדות אנדרסן. בנימין קרא בטולסטוי, פאסקה – באנדרסן.

סידורנקו בא רק בערב יום השלישי. הכל תוכנן מראש. גלאשה ישבה במרפסת והקדימה שלום לאורח. "ערב טוב, אם אין את מהתלת!" ענה טיחון בחשיבות. "אמא בבית?"

נאסטיה לא היתה בבית, היא יצאה אל אחת משכנותיה לשאול מעט נפט. גלאשה מעלה על פניה בת־צחוק. בת־הצחוק לא הלמה את עיניה הרציניות, אשר שתקו ועתים גם דקרו. אולם טיחון לא היה רגיש לענינים שבדקות, הוא הבחין רק בבת־הצחוק. מזמן שנתמנה זקן הכפר ראה מסביבו לא מעט אנשים מחייכים בהכנעה. הוא חובט חביטת חסות ושררה בבחורה היושבת במרפסת העגומה. גלאשה נרתעת, אולם אינה מוחה את בת־הצחוק שקפאה בפניה.

"עוד מעט תבוא אמא?"

"אם כן, נטייל קצת!" מציע סידורנקו. ברי, בחורה זו מוצאת חן בעיני רום מעלתו. בהמשך הזמן תהיה דומה בכל לאמה. טיחון משתלהב. יש למהר, הזקנה תבוא ותפריע. גם ביער יש מקר מות נאותים.

"התלבשי!" מפקד זקן־הכפר.

גלאשה לובשת את מעילה. בזאת ממלאה היא פקודה אחרת. הם יורדים בשלבי המרפסת. ביתה של הדודה נאסטיה עומד מבודד ביער. הערב פרש פה את כנפיו האפלולת. מסביב אין איש, אך ארבע עינים צופיות מעליית־הגג.

"נלך!" לוחש אובציניקוב, האתראי לפעולה.

סידורנקו צועד ביער, גלאשה מוליכה אותו. טיחון הולך אחריה בנפש חפצה. במקום שמם לא תיחלץ הצפור מידו. גם את לידה אנס בין השיחים המרוחקים. גלאשה מגלה אותות־חיים – שואלת שאלות ה"סטארוסטה" שיחדשיג לו עם הפשיסטים. בנימוס ובערמה יוצאות השאלות זו אחר זו מפי הנערה המיתממת. טיחון עונה – למה לא להתרברב קצת, לא לגלות לבחורה כל גדולתו? מסביב אין איש, רק איזו זקנה מקוששת עצים במרחק. אזניה של גלאשה פקוחות. זה דקות

אחדות היא שומעת מאחוריה צעדיהם הזהירים של שני הפרטיזנים.
עובר עוד זמן־מה, עדיין סידורנקו עוטה גאון.

"אמא כבר בבית בודאי," אומרת גלאשה. "עלינו לחזור!"

היא סחטה ממנו את הידיעות הנחוצות ומתכוונת לשוב על עקביה.
אך לא קל להיחלץ מצבת ידיו של טיחון סידורנקו. "את משטה בי?"
הוא לופת את זרועה של הנערה, לבל תברח, וסוחר אותה אל השיחים:
מדוע אין היא צועקת? אסור לצעוק, היא מבצעת פקודה. אובציניקוב
לא יניח לו לפגוע בה, ואילו בנימין ימסור נפשו עליה.

סידורנקו צונח בין השיחים ומושך אליו את גלאשה. היא נבהלת
מעט, היא לוחשת־מאותתת בפחד. "טיחון ואסיליץ! טיחון ואסיליץ!"
היא מנסה לעקור את ידה. לשוא! רשרוש בשיחים. סוף־סוף היא רואה
את מציליה. סופת־חתף מסתערת על טיחון מאחוריו. גניחה קטועה. שני
פגיונות נתקעים בגבו של זקן־הכפר. חיפוש קצר. שלושת הפרטיזנים
מתרחקים. בין השיחים נשאר גופתו של סידורנקו. עליה מלבין פתק:
"מוות לבוגד!" את הפתק כתב בנימין בעליית־הגג בכתב־יד "רונדו".
מוות לבוגד! אובציניקוב, בחור מעשי ממחוז קוטלאס אשר על
גדות דוינה הצפונית, לקח את מגפיו של טיחון, גם את שני בקבוקי
הסאמוהון שנמצאו בכיסיו. רגליה הקלות של גלאשה נושאות אותה נור
כח פניה. היא נכנסת הביתה. "אמא, הלילה לא אלון אצלך!" נאסטיה
הורגלה לאחרונה לא לשאול שאלות. העששית מפיצה אור קלוש. על
השולחן ערוכה ארוחת־הערב — לחם, מלפפונים כבושים, תפוחי־אדמה
בלתי־מקולפים.

"גלאשינקה, נשמתי, אכלי משהו!"

"מוטב אקח אתי..." היא אוספת צרור לא קטן של מצרכים ומנשקת
את פני אמה; עיניה מביעות מבוכה ודאגה. "שלום, אמא! אני הולכת
לימים אחדים."

היא קושרת את קצות המטפחת תחת צוארה ונעלמת. פאשקה ובנד
ימין מחכים לה. שלושת הפרטיזנים מעמיקים ביער; בינתים משבית
האביב את תרדמת החורף. בתנופות ידים צעירות הוא מכה בזיקנה
העבשה. כוחות נובטים ממעמקים. מופיעה עצרת כוכבים.. הם רומזים
ומצמצים בין האילנות, מברכים את שלושת הלוחמים.

תחילת ניסן תש"ב. על אף ההרס והזנעה משגשג משהו במסתרים.
רוח־אביב מבטיחה, מעוררת. עוד מעט יבקעו פקעים בשיחים.

פרק שנים־עשר

ילד חדש בבית־הילדים שוהה בהסגר שבועים. לגבי תמר נמשך ההסגר חודש ימים. חניכה אחת חלתה בגרדת והושכבה אף היא בחדר־הבידוד. המחלה דבקה בתמר.

שלוש פעמים ביום מביאה לה הדודה גרוניה אוכל. אשה אוקראינית זו הפיצה סביבה טוב־לב. היתה בחזות פניה של תמר יתמות כמוסה, עיניה הפיקו צער מגשש, והנערה השחרחררת הזאת התחבבה על אגרי־פינה אניסימובנה.

אך הנה עברו ימי ההסגר, ותמר הובאה לפני המנהל. על השולחן מונח תיק ובו צרורות תעודותיה. לכל ילד מילדי הבית תיקו שלו. של תמר צנום היה, ובו אך שאלון ומכתבו של סגן־הבורגמייסטר ואסילייב. "נו, מה נעשה עמך?" שואל המנהל. עיניו הנוקבות נעוצות בעיניה של תמר. אולי הוא חושד משהו.

בינתיים נכנסת הדודה גרוניה ופונה אל המנהל. במטבח דרושות עובדות. קילוף תפוחי־אדמה, שמירת הנקיון. מאקארובה – נערה מבורגרת. מוטב שתעבוד במטבח.

המלצתה של אגרי־פינה אניסימובנה לא היתה בלתי־צפויה. תמר ביקשה ממנה לקחתה לה לעוזרת. "ניחא!" אומר המנהל ורושם משהו בשאלון.

בגדים ממורטים, סינר אפור רטוב, קילוף תפוחי־אדמה ושטיפתם, שטיפת הכלים והרצפות, עבודה שחורה ומעייפת. מי פילל לזאת אשת־קד? תמר נהפכה לחוטבת־עצים ולשואבת־מים. אולם לא עבודת־הפרך – עֲבָרָה העיק עליה. אנו רואים אותה מתכווצת, מצטמצמת, מוחה בכל כוחה את עברה היהודי. אבל איך יימחה זכר האם וסבתא, נהר פסיוֹל ורחוב דובינין, בית־הספר וחברותיה, פני קים, אשר יש והיו קרבות אליה בנכר האכזרי?

לא כל עובדי בית־הילדים התיחסו אל תמר באהדה. מריה פיודורוב־נה, המחנכת הבכירה, בתולה מזקינה ורעת־אופי, לא אהבה אותה. ברם קורת־עץ זו לא אהבה מימיה כלום. למזלה, לא היתה תמר נפגשת עמה לעתים קרובות. אך משום־מה קפץ עליה רוגזה של דוסיה, אף היא עוזרת במטבח. בעיני האשה הגסה הזאת, בעלת הקול העבה והנרגן,

לא מצא חן פרצופה של תמר. "מאבוט טי ז'ידובקה, נינה!" זה היה נוסח שאלותיה של דוסיה מדי בוקר. "אל תפספטי שטויות, נבדוקיה זכרובנה!" היה נשמע קולה של הדודה גרוניה. בשקט רותח ובהתמרמרות נחנקת היתה תמר ניגשת לעבודה. שאלות אלו היו קשות מנשוא.

יחסן של רוב המחנכות לילדים זאבי היה. נזיפות וצעקות, מלקות, חבטות ובכי התינוקות היו מנסרים באויר כל היום. המחנכות כירסמו גם זו את זו. המנהל בעל העינים החשדניות הודח במהרה מכהונתו. סיפרו שמריה פיודורובנה, המחנכת הבכירה, הלשינה עליו. הגיסטאפו אסרה אותו ומינתה במקומו את מריה פיודורובנה.

הסדרים לא נשתפרו אחרי־כן, גם היחסים ההדדיים עמדו בעינם. נוסף לכל היו שוטרים מרבים לבקר בבית־הילדים, מחטטים בתיקים, עוקבים אחרי יהודים מלאים ויהודים־למחצה שהסתננו לבית־הילדים. חיסול היהודים ברומני נערך בשלושה שלבים. בראשונה הרגו את אלה שהתיצבו לפי פקודת השלטון הגרמני. יהודים רבים נמלטו, התיחבאו במאלינות ובבתי־איכרים, התחפשו לאריים. אז הפיצו השלטונות בדותה כי הגיעה פקודה מברלין להשאיר את היהודים בחיים ולהעבירם לטובת הרייך הגרמני. רוב הקרבנות האמינו בדותה, חזרו לרומני והתכנסו בגיטו. יום אחד הוצאו כולם להורג.

בשלב השלישי התחילו לחפש ולרצוח יהודים למחצה ולרביע, בני זוגות־תערובת. גם לבית־הילדים הגיעו שוטרים, בדקו בתיקים ובילדים החשודים. האחרונים נגררו למשטרה. יחידים חזרו, הרוב נכלאו והוצאו להורג.

עד היום אין תמר יכולה לשכוח את טוליה, ילד כבן שבע מלנינגרד. אביו היה רוסי, אמו—יהודיה. הוא גר ברומני, בבית סבתו מצד אמו. סבתא פינקה אותו, כיסיו היו מלאים תמיד תפוחים וסוכריות. פניו של טוליה היו אריות. כשהוליכו את סבתא ואותו אל שוחת־ההריגה התחר מק הילד לאחת החצרות והתחבא מאחורי השער. אחר־כך ברח אל מפרים רוסיים שמסרוהו לבית־הילדים. מה יש לתבוע מילד בן שבע? על שאלותיו של המנהל סיפר דברים כהוייתם, ובשאלונו היה רשום כי אמו יהודיה.

תמר אהבה את טוליה בשל אפיו העליו. אך כאשר בא השוטר לקחתו למשטרה כאילו כבה בבת־אחת. קאטיה ניגשה אליו, קאטיה המחנכת. "טוליה, התלבש, נצא לטייל!" הוא פרץ בבכי, עיניו התכולות נתמלאו דמעות. "אינני רוצה לטייל! אני אברח!" קאטיה הלבישה אותו על־כרחו. "אני אברח!" הוסיף וצעק. השוטר תפסו בידו. הוא לא ברת. איש לא אמר דבר־תנחומים לילד המוצא להורג. גם תמר שתקה. כל הילדים שנודע עליהם כי אחד מהוריהם יהודי הוצאו מבית־הילדים וחוסלו. בתמר לא נגעו. הפתק של ואסילייב שימש לה תעודת־חיים.

בעמל ובפחד עברו על תמר הימים והירחים. לאט־לאט התחילה מבחינה בין חיות־טרף לבני־אדם. מועט היה מספרן של הנשים הטובות בבית־הילדים, אך כולן היו מכת האַנגליסטים. גם אגריפינה אניסי־מובנה, הדודה גרוניה, ובתה הבכירה נינה, בת־גילה של תמר, היו אַנגליסטיות. בשעות־הפנאי היתה תמר מבקרת בביתן.

הדודה גרוניה, אשה פשוטה כבת ארבעים, השפיעה על תמר חמימות אמהית. עוד בהיות תמר בחדר־הבידוד היתה נכנסת אליה, מביאה לה אוכל ותה, מנחמת ומעודדת אותה. בעלה היה בצבא האדום, והיא ושלוש ילדיה לא שפרו עליהם חיהם.

בימים ההם החלו לגייס את הנוער לעבודת־פרך בגרמניה. הדודה גרוניה חששה שמא תגויס גם בתה נינה ולכן סידרה אותה בבית־הילדים כתופרת. שתי הנינות נתיידדו, ולא אחת קראו בצוותא בברית החדשה. מצוה גדולה היא לחברי הכת האַנגליסטית לעשות נפשות לכנסיה.

בסתיו שנת תש"ב באה תמר בפעם הראשונה אל אסיפת האַנגליסטים. אסיפות אלו התקיימו בכל יום ראשון, רביעי ושבתי. היום נטה לערוב, ומנורת־נפט האירה את החדר. התפילה נמשכה כשעתים. את נאום־הפתיחה נאם ראש העדה, הפרסביטר. לאחר־מכן כרעו הנאספים על ברכיהם. אנשים אחדים התפללו זה אחר זה בקול רם. אחרי התפילה ישבו הנאספים על ספסלים והאזינו לדרשות על נושאים דתיים שדרשו אחדים מחברי העדה. לאחר כל דרשה שרה המקהלה שירים נוגים. לבסוף נאם הפרסביטר את נאום־הנעילה. הנאספים כרעו שוב על ברכיהם והאזינו לתפילות.

תמר ראתה את האַנגליסטים כראות אנשים פשוטים וטובי־לב. היא

שמעה מפיהם מלים ישרות ומנחמות. נדמה לה כי במחיצתם הכל שוים, אין גדיים וזאבים. פה לא הרגישה את עצמה בשפל המדרגה.

היא הוסיפה לבקר באסיפות האנגליסטים. לאט-לאט התחילה כת זו משמשת לה מקלט בעולם האכזר. היא טרם הבינה את הדרשות, אך שירי-הדת שהושרו במקלה חיממו את לבה. בבית-הילדים היה עליה להתניק כל תנועה חיה, להיזהר תמיד בדבריה ומעשיה, לעבוד עבודת-פרך. אצל האנגליסטים מצאה אהדה, חמלה. בכל יום ראשון היה מישהו מבני העדה מזמין את תמר לארוחת-הצהרים. היה הסתיו ברומני, רפז כיסה את הרחובות והחצרות. נעליה של תמר נתרפטו, רגליה קרות ורטובות. לפעמים נמסרו לבית-הילדים מבגדי היהודים הנרצחים, אולם עתה שרר שם מחסור בדברי תנועות.

יום אחד באה תמר לאסיפת האנגליסטים וקיבלה מתנה מפתיעה – נעלים חדשות. האחים והאחיות אספו כסף לשם כך.

הנעלים לא רק שיחררו את תמר מרטיבות ומהצטננות; הן גם דיברו לנפשה. היא התחילה להרהר.

בביתו של חיים יעקב פייגין, השוחט לשעבר, ספגה תמר שמץ מהרות היהודית, עברה המזהיר וההווה שלה הדועך. פעמים אחדות ביקרה בשטיבל, סבתא היתה מביאה אותה לשם בשבתות ובמועדים. תמר, חניכת בית-הספר הסובבטי, ענודת העניבה האדומה, אמנם לא היתה מרוצה מביקורים אלה. אולם היא אהבה את הזמירות העבריות, את שירי-העם. המטבח של סבתא פסיה היה כשר. בערבי-שבתות היו נדלקים נרות. יש להודות – תמר היתה מצפה לחגים ולמועדים. אבטי-חיים וענבים של ראש-השנה, קורקבני-תרנגולות בערב יום-הכיפורים, לביבות-חנוכה, פירות של ט"ו בשבט, מצות צלויות ומאכלים עשויים מקמח-מצה בחג-הפסח, חליטות של חג-השבועות...

הדגוני היה המזון בבית-הילדים, ותמר היתה נזכרת במטעמיה של סבתא. אולם כל זה חלף-עבר. תמר רואה עכשיו במו עיניה את התבוסה שנחל אלוהי ישראל. אם לא עמד לו אוננו להתגבר על כוחות הטומאה, משמע שהוא חלש, חלש מאוד. אולם של האנגליסטים לא הפקיר את ילדיו לאבדון.

לא נכבד היה מעמדו של אלוהי ישראל בעיני תמר פייגין שלנו, היא-היא נינה מאקארובה. גם בשנים כתיקנן מפותח היה כושר-ההסתגלות בבתי-ישראל זו, ובימי הפורענות החרף שבעתים. קמעה-קמעה

גמלה בלבה ההחלטה להצטרף אל האנגליסטים. לשם כך היה צורך להצטלב, כדי להצטלב - להיבחן, כדי להיבחן - לדרוש בקול רם, כדי לדרוש - להתפלל בפומבי. רק אם תעבור כל השלבים האלה תוכיח כי נולדה מרוח-הקודש.

כשאירעה תקלה לאחד מחברי הכת היתה המועצה מכריזה צום שארך מחצי יום עד יומים. בהסתיים התענית היו האנגליסטים עורכים טקס של "חלוקת הפת". היו חוצים כיכר-לחם, וכל אח או אחות צוב-טים היו פרוסה - רמז לגופו של ישוע. ביום-תפילה כזה שלאחר צום החליטה תמר להתפלל בפומבי.

נסתיים סדר התפילות הראשונות, באו הדרשות, הזמירות במקהלה. עוד תמר מפקפקת. האומנם לא נולדה מרוח-הקודש? הן עכשיו האמינה באמת ובתמים, כי אכן יש אלוהים רחום, שופט עליון, המורה את דרך האמת לבני-אדם סובלים. לאחר נאום-הנעילה של אותה אסיפה העזה והתפללה בקול נרגש את תפילתה הראשונה. על מה התפללה? הרי אסור ללבה לגלות לפיה שהיא נכספת לראות את אמה היהודיה. תפילתה היתה סתומה. היא התחננה לפני אביה בשמים שתתמלא מש-אלתה (לראות את אמה), שתשתלט ממשלת הטוב והישר (יחדל הרצח מן הארץ). שתבוא חנינה לבני-האדם.

כל ההתחלות קשות. מן היום ההוא היתה תמר מתפללת בפומבי לעתים קרובות. אחר-כך התחילה גם לדרוש. בבית-התפילה האנגליס-טי נמצאו חוברות בודדות של "כריסטיאנין", כתב-העת של הנוצרים האנגליסטים. על השער של כל חוברת היתה תמונה - ישוע מטיף בסירה דבר-אלוהים. תלמידיו מאזינים בהקשבה בחוף. בקרבת מקום משחקים ילדים, במרחק-מה נראים אילנות ענפים, שקועים בהרהורים. בחוברות אלו מצאה תמר שירים תמימים, פירושי הברית הישנה והחדשה. מהם היתה שואבת חומר לדרשותיה.

בימים ההם היתה הנערה הולכת ומתבגרת. שדיה היו הולכים וגדלים, גם קולה הילדותי נתחלף, נתמלא דממה ורגש. האחים והאחיות אהבו לשמוע את דרשותיה. פעמים היתה קוראת בעל-פה שירי-דת מאותו כתב-העת.

מדוע, אמור, הרכנת ראשך, השפלת עיניך, נפלו פניך? מדוע
כה עצוב אתה?

פעם תיאנח מר, פעם תבכה בדמעות־שליש ?
הבט סביבך, התעודד ! כל הטבע חי, מהלל את בוראו, שר המנון
תהילה וברכה.

הסתכל בפרחים – האם הם עצובים ? האם בוכים זמירי־האביב
בגן ?

הסתכל בחורשה – היא עומדת בזיוה. צופה אל שמי־התכלת.
למה, איפוא, הרכנת הראש, השפלת העינים ? מדוע עצובה
דמותך ?

מדוע לא תספר לבוראך את יגונך ומועקת לבך ?
שא עיניך אל השמים הבהירים, השמים הנפלאים, הזרועים כוכ־
בים, מה מבהיקים הם !

יהיה ככה לבך הצעיר תמים וטהור בימים הקשים והקודרים.
תהיה דמותך כשמים הצחים, כשמים הנפלאים, הזרועים כוכבים !
אז יתהלל בך נצח אבינו ישוע, מגנך ושומרך.

לא למותר להביא בזה משלים אחדים שבהם השתמשה תמר בדרך־
שותיה.

...אניה טובעת בלב ים. סירות־ההצלה לא הספיקו לכל הנוסעים.
איש מזנק המימה מסיפון האניה הטובעת, מתקרב אל אחת
הסירות הגדושות ונאחו בשארית כוחותיו בשפתה. אחד מוציא
חרבו ומקצץ את אצבעותיו. הטובע נאחו בסירה בידו השניה.
מקצצים גם את אצבעותיה של יד זו. האומלל נצמד לשולי
הסירה בשיניו. אין איש מעז לכרות את ראשו. מושים אותו מן
המים ומושיבים בסירה. מדוע ניצול האיש ? משום שבכוח
ובהתמדה שאף להינצל.

בכוח כזה ובהתמדה כזאת עלינו לשאוף אל ישוע אבינו.

...בבית־חולים צבאי יש פצועים קלים ופצועים קשים. למי
מושיט הרופא עזרה קודם ? הוה אומר, לסובלים יותר, שפצעם
מסוכן יותר. כך גם ישוע המנחם. הוא מחיש עזרה למי שנצרך
יותר לישועתו.

...מטיף הכריז באסיפה כי רק זה אבדה לו באולם־התפילה מרג־

לית יקרת־ערך, ומי שימצא אותה אחר הדרשה יוכל להשתמש בה כרצונו. מה היה לשומעים! רק מעטים מהם מאזינים לדר־שה, כל אחד מהרהר וחולם. מה טוב היה למצוא את המרגלית, שבכוחה לשחרר אותם מדאגות פרנסה לכל חייהם! אך נגמרה הדרשה, וכל הנאספים הסתערו לחפש את המרגלית. לו חיפשו האנשים כך את כריסטוס! הוא יקר מן המרגלית היקרה ביותר!

... "לבי כה הקשית, כה הקשיח!" קובל איש אחד אחר האסיפה. "הוא כבול בכבלים. איך אבוא אל אבינו בשמים?" – "בוא אליו בשלשלאותיך!" ענה המטיף. ונפש זו באה אל כריסטוס, והוא שיחרר אותה מכבליה.

...בחורים מתיצבים לצבא. העשירים לבושים מחלצות, העניים – סחבות. אולם בקרוב מתפשטים כולם ולבושים מדים אחידים. כך באים אל כריסטוס צדיקים ורשעים, והוא מקבל את כולם ומלבישם בגדי קדושה וטוהר.

האֶנגֶלִיסְטִים אהבו לשמוע את דרשותיה הפשוטות של הנערה בת הארבע־עשרה. ממלבושי היהודיות הנרצחות שנמסרו לבית־הילדים קיבלה תמר שמלת־משי כחולה. חברתה נינה, התופרת, התקינה לה שמלה נאה והולמת. והנה אנו רואים את הבחורה היהודיה עומדת לפני עדת אחיות ואחים. בעיניה השחורות קפא אומץ חרישי, והיא מפיקה דברי אמונה ותקוה.

באחד מימי ספטמבר טבלה תמר שלנו בנהר סולה. אותו בוקר טבלו שבעה־עשר איש, רובם בני־נוער. המים היו קרים, אך בתולדות הכת האֶנגֶלִיסְטִית רוֹנַחַת מסורת, שאף אם הטבילה מתקיימת בחורף אין איש מצטנן.

כל העדה התכנסה בבוקר השכם על שפת הנהר. היה יום הראשון בשבוע. עוד משלה בחופים צינת־שחר. השמים היו כחולים־אפורים. קני־סוף ועשב גבוה כיסו את החופים. חבצלות כפפו את ראשיהן הצהובים והניעום במתינות במים השקופים.

המקהלה שרה חרש את ההמנונים: "ידועה לי כנסית החיים", ו"אל־הים, היה עמנו!" אחר־כך נכנסו הטובלים, והפרסביטר בראשם, בכות־

נות לבנות המימה. הפרסביטר ניגש אל כל אחד מן הטובלים, הניח את כף־ידו האחת על חזהו ואת השניה על גבו. "המאמין אתה באב, בן וברוח־הקודש?"

כל אחד ענה: "כן!" הפרסביטר הטביל את ראשו במים. גם תמר ענתה "כן", גם היא טבלה במים הצוננים. הענין נגמר. בת־ישראל לבושה כותונת לבנה עובה את עמה. היא ענדה צלב־ברזל על צווארה. המקהלה שרה את המנון־הסיום: "שישו ושמחו, רעי־כריסטוס!" בפעם הראשונה מאז הכיבוש נראתה ארשת שלווה בפניה של תמר.

יום הולך ויום בא. תמר הולכת ומתבגרת. ערפל חם ומתוק התחיל עוטף את הנערה בבקרים. בשעות־הבוקר המוקדמות, בעוד העינים עצומות, כמה הגוף הצעיר, חלם ולא ידע על מה. מצלצל הפעמון. יש לקום. היום צפויות לה עבודות מיגעויות במטבח, דרשות ותפילות באס־פת הכת. היא כורעת במיטתה על ברכיה. "כריסטוס המציל! האוכל להתראות בחיים אלה עם אמי!" היא מתלבשת בחפזון, ממהרת אל המטבח. יש להביא מים, לקלף תפוח־אדמה, לשמוע את קולה הגס והנתעב של בדוקיה זכרובנה, לשפשף את הכלים אחר ארוחת־הבוקר...

אנו עוזבים את תמר בבית־הילדים, בחסות האַנגליסטים. אם רוח־הקודש היא רוח טובה, אולי נולדו האַנגליסטים מרוח־הקודש. ואלה תולדות תמר. צבי הירש הוליד את אייזיק, אייזיק הוליד את חיים יעקב, חיים יעקב הוליד את רחל, רחל ילדה את תמר – נכדתם של שו"בים בני שו"בים בישראל.

האסון יושב במארב, האסון זוחל, קופא רגע וזוחל שוב. במפתיע הוא מגיח ופוגע בטובים באדם. הפעם פגע בגלאשה, הנערה היקרה. מסתבר שזקנה מקוששת־עצים הבחינה בסידור־נקו בצאתו באותו ערב אחרון ליער עם הבחורה שלנו. כפר וילבובקה לא עם הגדולים יימנה, ותושביו מכירים יפה זה את זה. הדודה נאסטיה ובתה גלאשה לא היו מכובדות על הבריות. כלות ונשים עינן רעה היתה בהתנהגותה של נאסטיה. בערב־ייקיץ היו גברים נמשכים אל אגפה של פרוצה זו, ולא איש אחד הסיטה מן הדרך הישרה. גם חתנה של הזקנה המקוששת היה מבקר לפני המלחמה בבקתתה של נאסטיה.

נשים נקמניות הן, ולאחר שנתגלה רצח סידור־נקו, וז'נדרמים וחוק־

רים הגיעו מהאדיץ לבדוק בדבר, לא התאפקה הזקנה וגילתה כי ראתה את סידורנקו בטיולו האחרון עם גלאשה.

נערך חיפוש קפדני בביתה של נאסטיה. בעליית-הגג של אגף-הקיץ נתגלו עקבות של מתחבאים, שאריות של לחם ודייסה. ספרו של טולסטוי "מלחמה ושלום" היה פתוח, גם אגדות אנדרסן העידו משהו. בא הקץ על הדודה נאסטיה. לא עוד תשתה יי"ש, תפתה בחורים וחתנים. הדודה נאסטיה כלואה בגיסטאפו. עליה לענות על השאלה האחת: "היכן גלאשה?"

מנין לה לדעת? הנערה גדלה ויצאה מרשותה. עוד בילדותה אהבה להתבודד ביער, לבלות בו יממות רצופות. אין זאת כי לא כל הברגים פועלים במוחה.

"מה היא עושה ביער?"

"השד יודע היכן היא משוטטת!" האשה הצנומה הזאת, בעלת הצמה הקלושה והעינים הלוהטות-דועכות, אולי ידעה משהו, אך בגיסטאפו גילתה כשרון של השתמטות ועקשנות. ככל שהפכה כן התעקשה.

"מתי תחזור בתך הביתה? אמרי, כלבה!"

"אינני יודעת. אולי בעוד ימים אחדים."

המענה לא היה מוצלח, אף כי ממילא היו הוֹנְדְרִמִים מעמידים מארב בוילבובקה. שני אנשי-ס"ס מזוינים גרים בביתה של הדודה נאסטיה. חיות-הטרף מחכות לקרבנן. לא תימלט הצפור, הם יקבלו ידיעות מפורטות על מחנה הפרטיזנים.

עוברים שלושה ימים. גלאשה צועדת ביער ולבה רן. פניה מועדות אל ביתה, משם – להאדיץ, אל בית המורה איואנצ'וק.

היא עולה בשלבי המרפסת, פותחת את הדלת. קולה מלא גיל: "אמא, שלום!" ידי-צבת לופתות אותה. הצפור נפלה בפח. בבת-אחת נמחתה ללא שוב עליצותה, שירת הנעורים והחיים. מעתה צפויים לה ימי עינויים וגסיסה, ימי התאפקות מחוסנת, גיוס כל הכוחות.

גלאשה הועברה למרתף הגיסטאפו. ביום ובלילה סוחבים אותה אל החוקרים הפשיסטים. הזאת הנערה הרוגנת שידענו עד כה? אין מתום בגלאשה. גופה מכוסה פצעים וצלקות, פניה נפוחות, חבורת-דם צצה מעל לעינה השמאלית, בהרת-קרחת מבצבצת בראשה הפשתני, זכר לשערות התלושות.

"היכן היית? מה עשית ביער? מי הרג את סידורנקו? היכן הפרטיזן?"

נים? מי התחבא בביתך בעליית-הגג? אלו וכאלו הן השאלות, עליהן חייבת היתה גלאשה לענות, ולא ענתה. הנערה בחרה בדרך ההכחשה וההיתממות. את סידורנקה לא ראתה אותו ערב. בפעם הראשונה שומרת היא מפי החוקר על הפרטיזונים. אין היא יודעת מי התחבא בעליית-הגג – אולי חדר לשם מישוהו בלי רשותה של בעלת-הבית? היא רגילה לערוך טיולים ממושכים ביער עוד מימי ילדותה. היא ביקרה אצל הסנאים מפריה, סקרה את הארנים, בירכה לשלום צפרים ידועות לה מכבר. היא לא פגשה שום איש ביער...

שבוע ימים ארכה חקירתה האיומה של גלאשה, והיא לא גילתה כלום. בוקר אחד תלו את האם ובתה. שלושה ימים היו גויותיהן הרסורקות תלויות בגן-העיר. באו אנשי וילבובקה, קולחוזניקים פשוטים, הציצו בגופות התלויות, עמדו דומם, הלכו ללא הגה. נאסטיה, הנפש התועה, עלתה פתאום קרנה בעיני הבריות.

במחנה הפרטיזונים עורר סופה של גלאשה צער ואבל רב. נערה זו, מסתבר, היתה חביבה על כל אנשי המחנה. מה נספר על בנימין? מתה אהבתו של בנימין, הועלתה לגרדום. הוא מעמיק ביער, מתנפל ארצה ומתגלגל פעמים רבות מרוב יגון וכאב. לבו נפצע פצע אנוש, הוא בוכה בכי-גבר מאופק. ימים אחדים לא יכול לראות איש, אף חברו אובצ'יניקוב עזבו לנפשו. גלאשה עמדה לפניו, גלאשה נערת לבו. בת-צחוקה, עיניה הנאמנות, לטיפותיה הצנועות, פטפוטה, ערנותה ומרצה – כל אלה סערו בלבו, המו, הפו בלהט וביסורים. לבסוף נרגע מעט, ואך אחת היתה שאיפתו: נקמה! הוא ביקש מטיחונוב, מסולומון, מגברילינג – קו שישלחוהו לבצע את המשימות הנועזות ביותר. הוא, אובצ'יניקוב ופטריקוב, שלושה קלעים דייקנים, נשלחו להתקיף מכוניות. בשיחים לצדי הכביש היו אורבים למכוניות גרמניות בודדות. לא דבר קל הוא – לקלוע אל מטרה נעה במהירות גדולה. פאשה היה נוטל לו את הנהג, בנימין ופטריקוב, ששכבו במרחק-מה לפניו – את הנוסעים. ככה חיסלו חיילים וקצינים ואספו נשק ותחמושת.

פעמים אירעו חילופי-יריות בין הפרטיזונים והפשיסטים. במקרים אלה גילה בנימין אומץ-לב מופרז. ואכן, אי-זהירות זו גררה תוצאות. באחת הפשיטות נפצע בנימין בשכמו. היה עליו לשכב ימים רבים בלי נוע, נתון להשגחת אנגרטוב הזקן שהיה עכשיו הרופא הראשי במחנה הלוחם.

לאחר שהורשה לקום על רגליו לא היה מסוגל עוד זמן רב להשתתף בקרבות. פצועים מסוג זה היו מועברים אל המחנה המשפחתי, מרחק קילומטרים אחדים מהמחנה הלוחם, שגם בו היתה נקודת־ריפוי. הועבר לשם גם בנימין.

קיץ ביער! פה ושם נושר אצטרובל לארץ שעליה זרועים אי־דשא, פרחי־יער, תלי־נמלים, עלי־אשתקד. נשמע קול צפור. אין זו מפסיקה ממלאכתה – מנתרת ומנקרת, מצפצפת, הוגה אהבים. סנאי מקפץ מענף לענף, זנבו המעוגל גדול פי כמה מראשו. בהרות של עבים צהורות, עבים־נוצות, קופאות בשמים התכולים. שוב נושר אצטרובל, אושת הנפילה קודמת לנפילה. האצטרובל נתקל בקרקע, מתקפץ אהת ושתים ונח במקומו; פה ינוח מנוחת־עולמים. קיץ ביער! אור וחום ותכלת ורחש. ריח ארנים. דממה.

במחנה המשפחתי שטפו החיים כסדרם. בבתי־עפר מוסוים גרים יותר מחמישים איש, מהם כשלושים יהודים, רובם זקנים ונשים, ילדים ונכים. בחורף אכלו תפוחי־אדמה קפואים שהיו הופרים בגינות העזובות. הפשיסטים החריבו את החוות המבודדות לבל ישמשו בסיסים לפרטיזנים, ותפוחי־האדמה נשארו באדמה הקפואה. לאחר זמן־מה קיימו מגע עם הכפרים הסמוכים, השיגו סוסים ועגלות. אנשים מזוינים היו נוסד עים למקומות־ישוב מרוחקים, מקבלים מן התושבים צרכי־מזון וחפצים שונים.

מה לא יעשה האדם בשעת הצורך? היו בין האנשים כל מיני בעלי־מקצוע. כל אחד היה עושה מלאכה מסוימת. האחד כרת עצים, השני בקעם, השלישי הבעיר מדורה, הרביעית בישלה, החמישית פינתה את האשפה. שלמה שפירא המשיך בעבודתו הציבורית. מפקד המחנה היה באחמוטוב, פרטיזן רוסי. מן הפצועים, שנתמנה על־ידי טיחונוב, יוסף ברמן, שמפני קוצר־ראייתו לא השתתף בקרבות, עזר על־ידו.

לאט־לאט פג כאבו של בנימין, והוא התחיל מתבונן על סביביו. הוא גר בבית־עפר ובו עשר אצטבאות. תנור־ברזל, "בורז'ויקה", חימם למדי, עצי־הסקה נמצאו פה בשפע. בית־עפר זה שימש בית־חולים בזעיר אנפין.

יום אחד הועבר לכאן שלמה שפירא. התקפת־לב בגיל זה! זמן רב שכב על גבו בלא להניע יד או רגל. אספלניות־חרדל על־החזה, טבליות וזריקות הביאו לו רנחה פורתא. סוף־סוף הורשה לשבת על האצטבה.

פניו היו צנומות, חירות־צהובות ומקומטות, זקנה, הקלוש ממילא, נהפך למין סמרטוט. אולם בקנקן העלוב עוד תססו החיים, דעתו עוד היתה צלולה עליו, ושוו בנפשכם: איש שבור זה עוד היה יוזם פעולות לטובת ציון וירושלים! אך הוקל לו כונב הלטאה, והוא חוזר לעבודה הציבור רית.

אכן, אין לו תקנה, לשפירא! שאיפת חייו בעינה עומדת, לא התנדפה חיבת־ציון בלבו, ונהפוך הוא—נוכח הגיהינום המשתולל הוא עובר מהלכה למעשה. בימי הסובבטים היה מרוסן—אין שלטוננו מעודד פעור לה עברית. אולם ככל שעוקרים נקודה זו הריהי לוחשת במעמקים ומבקשת את תיקונה. שלמה שפירא־אירגן בקרב אנשי המחנה אגודה עברית, וזו היתה מתכנסת מפעם לפעם.

בעזרת בנימין וברטה אברמובנה יוצא שפירא מבית־העפר כל עוד נפשו בו. הוא יושב לרגלי אחד הארנים ומסביבו חברי האגודה. אנו רואים בזה אחדים ממפרינו. משפחת גינצבורג מיוצגת פה יפה—שר־קה, לייבקה, גולדה וברמן, בא גם אבקה הזאטוט. פסיה פייגין, נקל לויטין—כגדול כקטן מקיפים את שפירא ושומעים פרק בדברי ימי ישראל. הפעם מספר שפירא על שלמה המלך.

המלך דויד נזדקן, ויורש־העצר עוד לא נתמנה. בסביבת דויד פועלת מפלגה חזקה ששאפה להמליך את אדוניהו, אחיו הבכור של שלמה. מפלגה זו נוחלת תבוסה החדות לנתן הנביא ובת־שבע, אמן של שלמה. לאחר שעלה שלמה על כסא המלכות מחסל הוא את מתנגדיו—את אחיו אדוניהו, יואב המצביא, מדיח מכהונתו את אביתר, הכוהן הגדול. הוא בוחר לו שרים נאמנים—את שר־הצבא בניהו, שר־הכספים אדוני־רם, הגובר־נטור הראשי עזריהו בן נתן, הכוהן הגדול עזריהו בן צדוק... עיקר פעולתו של שלמה—בנין בית־המקדש. הראשון. אף כי מאז עברו כשלושת אלפים שנה, משמש בית־המקדש עד היום לעם היהודי סמל תקוה וגאולה. לחכמת שלמה יצאו מוניטין. פסק־דינו בדבר הילד ושתי האמהות ידוע בכל הדורות. מלכת שבא באה מאפריקה לשמע חכמתו ורוחה נפעמה.

וכי כך, בלי כל לחלוחית של שירה, מספרים על תקופת־הזהב בתולדות עמנו? אולם אף כי הדברים יבשים כצנימים, מאזינים הנאספים לסיפורי ימי־קדם.

שפירא נח מעט ומספר שוב. אכן אין הוא יודע לאות. כל עוד הוא

נושם, כל עוד יש אזנים קשובות, הוא מרביץ בין אחיו ואחיותיו את תורת ציון. אם תרצו אין זו אגדה. הוא מספר על המנהיג והנביא שקרא את הקריאה הזאת אל העם המפוזר בין חיות־טרף. עלינו להתאחד ולשוב סוף־סוף לארצנו. שמיה תכולים, שמשה מחממת, פרחיה ריי־חניים, אדמתה פוריה. שפתנו העברית מצלצלת שם בפיו התינוקות. בחורים ובחורות, אנשים ונשים עובדים בשדות, בפרדסים ובבתים־החרושת. עתונים עברים יוצאים שם מדי בוקר. על אדמה זו צעדו בימיקדם אבותינו. כל הר וגיא, כל אבן וחורבה – מצבת־זכרון לעב־רנו.

יהודי זקן וחולה יושב ומסביר לאנשים את אשר עליהם לעשות בימים השחורים. הזרעים שהוא זורע בלבבות עוד יביאו פרי. גולדה ברמן, האם העבריה הצעירה, עומדת מן הצד וכרסה בין שיניה. גולדה הרה. עוד מעט וברמן־גינצבורג חדש יצא לאויר העולם. היתה זו פעולתו האחרונה של שפירא. בלילה באה עליו שוב התקפת־לב קשה, והנה האיש גוסס. הוא שוכב אפרקדן ללא אויר לנשימה, פיו פתוח, עיניו שקועות בחוריהן. בנימין יושב למרגלותיו. מפעם לפעם הוא שומע את הקול הרפה והצרוד, אשר עודנו עולה ממעמקים כבים, מעורר, מדובב, מניח עקבות בנפש.

היתה זו צנאתו של האיש ההולך לעולמו. בין הפסקות ממושכות הוא אומר, כי שניהם, הוא וברטה, שאפו כל ימיהם לעלות לארץ־ישׂ־ראל. אך הוא חשב כי משהו צריך להישאר בגלות, להכשיר את העם, לעשות נפשות לציון. אחר־כך באו ימים והעליה לא נסתייעה. הושם מחסום לכל, והעם היושב בזה התחיל שוכח את ארץ־מכורתו. עכשיו באה שעתו האחרונה, אולם הוא מאמין כי עבודתו לא עלתה בתוהו. הוא בטוח כי שארית ישראל תשוב לארץ.

"עוד צעיר אתה, בנימין... עוד תזכה ותראה בתכוסת היטלר... לך לב יהודי... יש להזכיר לעם את עברו... להראות לו את עתידו... רק מולדת אחת לנו..."

האיש הזקן מסר צנאתו לנציג הדור הבא אחריו. שפירא איננו. שפירא מת. נשמע בכיה החרישי של ברטה אברמובנה.

כל המחנה, בנעריו ובזקניו, ליוה את שפירא למקום־מנוחתו. בנימין כתב בעברית על מוט־עץ את הנהוג לכתוב אצלנו לאות מצבה. שפירא הורד לקברו, המוט ועליו המלים העבריות נתקע עמוק באדמה, לייבקה

גינצבורג אמר קדיש־יתום. צפצוף צפרים. עזר על־ידו. רשרוש היער
ליטף בזהירות את תל־העפר.

זה הולך וזה בא. מזל טוב! גולדה ברמן ילדה בן. אכן עוד לא באה
שעתה של גולדה המילדת לזנוח את מקצועה. התינוק נקרא בשם
אהרן – זכר לאהרן גינצבורג, אשר נפל על משמרתו באוהל הקדוש.
דאגות חדשות, טרדות חדשות. עוד אהובה תובעת טיפול ותשומת־
לב, והנה אהרלי יצא לאויר העולם! אך אין האם הצעירה מרכינה
ראשה. זה יעודה בהיים – לגדל את הילדים, להאכילם ולהשקותם,
לאמצם אל לבה. היא עושה מלאכתה האמהית ללא תלונה. ידיה
חרוצות, עיניה רואות, אזניה שומעות, נפשה פתוחה. אולי יאיר לה
המזל פנים והילדים יישארו בחיים.

יום רודף יום. במחנה המוצנע שורר סדר. איש־איש ועמלו. מן התפ־
קידים האחראיים ביותר – השמירה. במרחק־מה מן המחנה הועמדו
משמרות המתחלפים מדי שלוש שעות. היום הגיע תורה של שרקה
גינצבורג. אנו רואים אותה עומדת על משמרתה באחד הלילות האפלים.
אף כי על שכמה תלוי רובה, נגיד את האמת: היא מפחדת. כל אושה
קלה מחרידה את לב הנערה. פתאום היא רואה שני אישונים מהבהבים.
אין זאת כי אם זאב מתקרב אליה. לו ראיתם את שרקה! סוף־סוף נת־
גלה גזע גינצבורג בנערה. היא מסירה את הרובה מעל שכמה ועומדת
הכן לקרב. רע ומר יהיה לזאב לכשייפגש עתה עם שרקה. למזלו פנה
הצדה. האישונים כבו. שרקה נרגעה. מעכשיו שוב אין הרחשים באפלה
מבהילים אותה. היא עומדת, רובה על שכמה, עיניה פקוחות אל שחור
הלילה.

ביום־סתיו אחד אנו מבחינים בקורטוב שמחה במחנה המשפחתי.
אתמול הובא מאחד הכפרים עגל, והנשים מכינות ארוחת־בשר – בפעם
הראשונה מאז בואן הנה. העגל נשחט לא כדת וכדין, אולם בדעתן של
הנשים להכין צלי בנוסח יהודי טהור.

האנשים נוהרים בכליהם אל בית־העפר, המשמש מטבח ומסעדה
כאחת. הנשים מחלקות את המנות בעין יפה ופניהן סומקות. טעם גן־
עדן! האנשים מלקקים את קצות אצבעותיהם. בת־חיל ברטה אברמוב־
נה! תנו לה נתח בשר, והיא תדע כיצד להשתמש בו. לאחר הארוחה
קם ממקומו ברמן – זה האיש אשר לו חולשה לנאומים, גם לצלי יהודי
טעים.

ובכן, ברמן קם ממקומו ונושא נאום קצר. זהו נאום-תודה. הוא מזכיר לשבח את ברטה אברמובנה ועוזרותיה—את ציפה לאה גינצבורג וביילה בילומורדיק. נשי-חיל אלו לא חסו על עמלן והביאו לנו בפעם הראשונה טעם בית עם חומו ושלנתו ונמנום החתול על אדן החלון. תודה, נשים ואמהות! שנזכה לראות במפלת היטלר! שנזכה לחזור הביתה!

שכמו של בנימין כמעט נתרפא, והוא מתכונן לחזור אל המחנה הלוחם. עד מתי ישב בקרב נשים וילדים? משהו מושך אליו תמיד נערים ונערות, ואף פה, במחנה המשפחתי, דבקו בו הזאטוטים. שרקה גינצבורג, ידידתו מאז ומקדם, ניגשת אליו. מתקרבים גם לייבקה ונקל. עוד אנשים. הם אכלו ארוחת-בשר ומשתוקקים לשמוע סיפורי-מעשיות. בנימין הוא מספר מובהק, ואין זו לו הפעם הראשונה. הוא מספר על אלישע ואליהו הנביא. על מעשי נסיו ונפלאותיו. וכי אין הוא ממשיך בפעולתו של שפירא המנוח?

אגדות מני קדם נשמעות ביער הסתיו המתקדר, מרעיפות חמימות, זכרונות ותקוות. בערב בא סולומון. מדי שבוע הוא מבקר את אמו. פסיה נחלשה, פסיה חולה. חולשת-לב ומחלת-קיבה. פסיה היתה החוקה בבני-משפחתה. משהתמוטט הבית התמוטטו גם חייה שלה. סוף-סוף, לב אם אף הוא לא מברזל קורץ.

היא שוכבת על משכבה ועיניה עצומות. שוב בא לפניה זכר עלומיה. בתחילת המאה התנהלו חייה לאטם. חיימ'קה הצהוב, בנו של זליג השוחט, העיף בה עין נכלמה. פניה התאדמו, עיניהם נפגשו, ראשה הושפל. בהאדיץ אירע הדבר, באביב.

נכנס סולומון, מלא מרץ וחיים, מביא עמו ריחות דרכים ויער. "מה שלומך, אמא?" הוא מנשק את מצחה. פסיה פוקחת את עיניה, מתנערת, יושבת על אצטבתה. אדמומית קלה פורחת בלחייה הנובלות. היא סרקה את שערה, החליפה את שמלתה—למן הבוקר התכוונה לבואו של סולומון. ברוך השם, הוא בריא ושלם. סולומון נשתנה מאוד בחדשים האחרונים. שוב אין זה אותו סטודנט מגוחץ שהבעה טרזנית בעיניו ועניבתו ענובה כדת. לפני פסיה האם עומד גבר גבה-קומה ומגושם מעט, שבאחרונה הגדיל לעשות למען הנצחון על כוחות הרשע. החיים הפרטיזניים, הפשיטות והקרבות, הרוחות והגשמים, הקור והאפ-לה טבעו בו חותמם. בעינים נוגות מסתכל האיש באמו היושבת בבית-

העפר על האצטבה המחוספסת. מה כחושים פניה! בשבוע האחרון החשיכו ונתקמטו עוד יותר. צוארה הגלוי דקיק ומקומט, גבה כפוף, אצבעות ידיה צהובות וצנומות. רק בעיניה עוד זורחת האם, רק עיניה מביעות רוח, דאגה, אהבה בלי קץ.

סולומון מספר על אייזיקל. אתמול הובאה ידיעה מהאדין. אייזיקל חי, בריא. כבר שינים אחדות צמחו לו. זוחל יפה וגם מהלך מעט. המינקת דאריה פטרובנה דואגת לו באמונה, כבן הוא לה. מראהו ארי, ואילמלא סימנו היהודי אפשר להיות בטוח שיישאר בחיים. עיניו תכולות, הוא דומה בכל לפירוצ'קה. אמא, את זוכרת את עיניה של פירוצ'קה?

אנשים נדחקים לבית-העפר, מספרם הולך ורב. הכל מבקשים לראות את סולומון, ללחוץ את ידו, לשמוע חדשות. סולומון מספר את חדשות הרדיו האחרונות, מנתח את המצב בחזיתות, זורע תקווה ובטחון.

בבוקר יוצאים אנשים אל המחנה הלוחם שבו מתוכנן מבצע צבאי מקיף, לסייע ללוחמים. גם בנימין הצטרף הפעם אל סולומון. בין הצועדים ביער אנו רואים את ברמן, לייבקה גינצבורג, נקל לויטין. שני בחורים אלה נתבגרו בטרם עת. הפשיסטים חיסלו כמה מבני-משפחתם, והם שואפים להינקם ברוצחים. לייבקה, ככל בני בית גינצ'בורג, לא ידע מורד-לב. מידה זו נחל מאביו. אך מה היה באחרונה לנקל לויטין, אשר בבית אמו היה יושב בחיבוקי-ידים ובולע ספרים בערבוביה? במחנה זנח לאט-לאט את הרגלו המגונה. עכשיו מחנכים אותו חיי הממש - חיים מלאים הרפתקאות ותלאות. אין זאת כי עוד חדש קרם עליו. הוא התיידד עם לייבקה גינצבורג, וזה לא הניח לו להשתקע בדמיונות. הם למדו להשתמש בנשק, ומעט-מעט נהפכו לעוזרים טובים של הפרטיזנים.

בוקר-סתיו. משעול מתפתל ביער. הוא מקשר את שני המחנות. סולומון ובנימין צועדים בראש. ארנים מהורהרים ניצבים סביבם. תל-קבר מימין למשעול, לוח מעליו. על הלוח משחירה כתובת עברית: "פ"ג ר' שלמה בר' דויד שפירא. תנצב"ה".

פתאום זורחת השמש במרום. הכל משתנה מסביב לטור האנשים. צללים משתרעים לרגלי האילנות, נמתחים בכיוון אחד. בשמים מתפשטת בהרת תכלת עמוקה. הארנים מתנערים, מישרים בדיהם. צפרים קוראות בעומק היער.

הפרטיזנים מחישים צעדיהם. עוד רבה עבודת־הדמים טרם יושמד
היטלר מעל־פני האדמה.

צבאנו משחרר את אוקראינה. החזית מתקרבת אל אדמת פולטאבה.
עריקים גרמנים מופיעים ביערות. הפרטיזנים צדים אותם אחד־אחד,
שנים־שנים. באים לידי התנגשות עם פלוגות גדולות יותר. הפרטיזנים
עוזרים עכשיו בפועל ממש לצבא הסדיר.

האדיץ שוחררה ב־12 בספטמבר 1943. בלילה בנו הפרינו מעברים
על נהר פסיל. בבוקר השכם פתחה הארטילריה אש מרוכזת בכיוון
החוף שמנגד. האויב גילה התנגדות עקשנית. יחידותינו עברו זו אחר
זו את הנהר והסתערו להתקפה. עמדות הגרמנים נפרצו, וחילינו
הגיעו לפרברי העיר. עד שמתחוללים קרבות בצפונה של האדיץ הס־
תערו יחידות־צבא אחרות ועברו את פסיל מדרומה. כך שוחררה
העיר.

באמצע ספטמבר שטפו גשמים את אדמת פולטאבה. הדרכים נת־
מזמוז. התקדמות צבאנו נתקלה במעצורים, אך לא נפסקה. ב־16 בספ־
טמבר שוחררה רומני, ב־23 - פולטאבה. המלחמה הוסיפה והתגלגלה
הלאה.

ינשופי־לילה תשושים וחיורים, אנשי מולינות ובונקרים חוזרים
להאדיץ, מביטים כה וכה, רואים את השאיה והשממה. יהודים מעטים
מאוד נשארו בחיים.

אנשים אובדים מחפשים זה את זה. שארית הפליטה מבקשת להת־
קשר עם קרובים ומפריים. רבים היו בצבא הסובייטי, אחרים נעתקו
למזרח הארץ ולצפונה. הדואר פעל בקדחתנות. אלפי מכתבים וגלויות
התעופפו אנה ואנה לארבע כנפות הארץ. תוכן המכתבים אחד - חיפוש
קרובים. רבים מהם לא היו בחיים, אך נתרחו גם נסים. ימי חג ואָבל
שימשו בערבוביה.

חופש! רגש נפלא של יציאה מעבדות לחירות. אפשרות לנשום ללא
הקף את הסביבה במבטים חשדנים, לישון ללא סיוטים, לפשוט את
הבגדים ולישון במיטה מתקפצת רגילה, להיראות לבני־אדם בלי שתפ־
ער עליך את לועה החיה הטורפת.

משפחת גינצבורג אף היא שבה העירה. היא גרה עכשיו בבית
המפואר שבו גרו קודם הבורגמייסטר קארפנקו ואשתו מרגריטה פריד־

ריכובנה. הללו נמלטו עם צבאות הפשיסטים, והשלטון הסובבטי בהאדיץ החזיר את הבית למשפחת גינצבורג הענפה שבנה הבכור נחמן שירת בצבא.

לאחר הגשמים בא סתיו זהוב, שמש צוננת מטיילת ברקיע וקרניה אינן פוסחות על האדיץ. בבקרים עולים ערפלים מבקעת הנהר, אך הנה מופיעה השמש, הערפל נמוג, עתרת זהב וזוהר משתפכת מסביב. מועט היה מספר היהודים שחזרו להאדיץ. רק לעתים רחוקות תפגוש בעיר בפרצוף יהודי. יוסף ברמן עובד שוב במספרה, מצלצל במספרים, מעביר את התער על-פני הסנטרים המסובנים ומרסס מי-בושם בכיוון בלתי-מסוים. הוא לא הצעיר מזמן שראינוהו בבית אמו חיה שרה. צבר הקמטים מסביב לעיניו ובצדעיו נתרחב ונתעמק. לפנינו איש קרוב לארבעים, אב לשני ילדים – ומי יודע? אולי הונח היסוד לשלישי. צאצאי גינצבורג אינם מצריכים מאמצים יתירים כדי לצאת לאויר העולם.

שרקה ולייבקה חושבים את עצמם למבוגרים. כלום דבר של מה- בכך הוא – פרטיזנים! לייבקה מתחיל לפטפט דברים שאין בהם טעם. בדעתו לנסוע מהאדיץ. פה אין סיכויים לחיים תקינים. היחס ליהודים אף הוא אינו טוב. ייתכן שאין הדבר כך, אך נדמה לזאטוטים כאילו האוכלוסים מסתכלים בהם בתמהון: "הכיצד? איך זה עלה בידכם להישאר בחיים? וכי אין כאן תרמית יהודית?"

לא, אין לייבקה מרוצה מחייו בהאדיץ. הנוער רואה למרחקים, אין את נפשו להשתרש באדמת-הדמים. עוד האויר מלא אימה, מפלצות פוערות לוע, זיעה קרה מכסה את הגוף בלילות סומים.

השמעתם כזאת? השנתים האחרונות חישלו את רצונו של לייבקה. הוא תקיף בדעתו, אינו מסרב ללכת לפולטאבה, לקיוב, לכל הרוחות. ברמן מציע שיצא תחילה לקולחוז "הדרך לסוציאליזם" כדי לברר מה היה בסופן של ארבע האחיות. כן, ולהבדיל – הפרה הברודה.

נמנו וגמרו. גם שרקה מצטרפת למסע. ציפה לאה מתקינה תרמיל- גב, שמה בו מעט אוכל – והנה הם צועדים בדרכים וביערות. אין הכביש ריק, כלירכב נעים בו אילך ואילך. האת והאחות עומדים על אם- הדרך ומרימים ידיהם. לא לכל הנהגים לבות-אבן, ולכן הם מהלכים מעט ונוסעים מעט, ובו ביום בשעת הצהריים אנו רואים את הצעירים גינצבורג במועצת כפר א. שאליו משתייך הקולחוז "הדרך לסוציא-

ליזום". יושב־ראש המועצה היה אחד ממשפחת מאיבורודה, והוא שלח את הצעירים אל ביתה של מריה מקסימובנה. זרם לקוחותיה של תופרת זו לא נָרַב. המלחמה עשתה שמות בלבושם של הבריות, גם הילדים לא שכחו הרגלם להתארך, בגדיהם – להתקצר. מריה מקסימובנה עור־סקת בהארכה ובהטלאה. מה לעשות? יש לגדל את שני הילדים, נאטא־שה ומישקה.

לייבקה ושרקה נתקבלו בסבר פנים יפות, אך הידיעה הגרועה לא יאחזרה לבוא. חסיה, חסיה הטובה, שביחוד אותה אהבו כל בני בית גינצבורג, גם חנה, תפארת המשפחה – שתיהן אינן עוד בחיים. שרקה פורצת בבכי תינוקי, פניו של לייבקה מתכרכמים ומזדעפים. מריה מקסימובנה יוצאת עם שרקה ולייבקה אל ביתה של הדודה אוקסאנה, אשר בו מתחנכת זה שנתים מאשינקה, היא־היא מירקה גינצבורג. אר־בעה ילדים לדודה אוקסאנה, ועכשיו היא מטופלת בחמישה, אולם בני משפחת מאיבורודה עוזרים לה, מי בכסף, מי בצרכי־מזון, מי בידיו העמלניות. ריבוצ'קה שרויה בתנאים טובים יותר, ושמה הוסב לאירו־צ'קה. היא היתה עכשיו כבת שבע, מירה – בכירה ממנה בשנה וחצי. הודות למשפחת מאיבורודה נשארה גם הפרה הברודה בחיים.

הכפר א. – ישוב מרוחק, לא מן הגדולים, והצלת ילדי יהודים לא היתה פה מעשה של מה־בכך. במהרה התכנסו בביתה של מריה מק־סימובנה אחדים מקרוביה. על השולחן הועלתה ארוחת־צהרים חמה, ומלבד החמיצה האוקראינית ניתן גם בשר בקערות. אולי לבה של מריה מקסימובנה נוקפה כלשהו לזכר הנערות היהודיות. היא מציגה בקבוק סאמוהון. ממלאים את הכוסות מן המשקה העכור ומאלצים את האח והאחות לשתות מעט יי"ש לזכר אחיותיהן שנקטלו באֶפֶן. כזה הוא המנהג, ושני הצעירים שותים את כוסית־האזכרה. עיני שרקה מתמלאות שוב דמעות, והן זולגות לתוך הקערה. היא אוכלת את החמיצה, את הבשר ותפוחי־האדמה הצלויים עד גמירא. חמיצה ממולחת בדמעות! אין לייבקה בוכה, לא יאה לגבר־פרטיון לבכות. שניהם מאזינים לשיחה המתונה. שמו של וְנִיה פאנאסינקו נשמע פעמים אחדות. "איפה עכשיו פאנאסינקו?" שואל לייבקה, כשהוא מכווץ אגרופיו. שוטרים כאלה היו מושמדים על־ידי הפרטיונים ללא חמלה.

פאנאסינקו נתפס והוא כלוא בליפובה דולינה. הוא יבוא על ענשו. מריה מקסימובנה מריקה כוס סאמוהון. מביאים עוד יין – כזה הוא

המנהג. האנשים שותים לזכר נשמותיהן של בנות גינצבורג. שרקה מנשקת את אחיותיה הניצולות; הן גדלו במשך השנתיים. הילדות, אשר בראשונה לא הכירוה, נזכרו בה עכשיו, נזכרו והכירוה. מכונת־התפירה עומדת דמומה בפינה. זה עידן ועידנים לא נתקהלו בביתה של מריה מקסימובנה אנשים רבים כל־כך.

ארבעת ילדי גינצבורג שמים פעמיהם אל בית־הקברות. מריה מק־סימובנה ועוד כמה אנשים ממשפחת מאיבורודה מלווים אותם. הנה התל הזנוח, פה קבורות האחיות – אחת ירויה, אחת תלויה. דומם עומ־דים האנשים המבוססים מסביב לתל המבודד. ילדי הגבאי לשעבר של בית־הקברות היהודי בהאדיץ קוטפים קומצי־עשבים ופרחים מדולדלים ומשליכים אותם על התל.

למחרת הובאו ילדי גינצבורג והפרה הברודה להאדיץ. בבית נשתררה שמחה מהולה באבל. משנים־עשר בני בית גינצבורג נרצחו ראש המשפחה, חסיה, חנה ושמעון. נחמן, הבן הבכור, היה בצבא האדום, וזמן רב לא נתקבלה ממנו כל ידיעה. אך הנה באה – והיא מרה עד מאוד. "נחמן ארנוביץ גינצבורג נפל חלל במלחמה לכבודה ולחירותה של מולדתנו".

ציפה לאה וגולדה טרודות מן הבוקר עד הערב – לא קל להאכיל, להלביש ולהנעיל את הזאטוטים. גם הברודה תובעת טיפול ומזונות. יוסף, שיחיה ויארין ימים, אבי המשפחה, עומד כל היום על רגליו במספרה, ובבואו הביתה אין הוא מסתלק מארוחה טעימה. חיה שרה אמו, זכרונה לברכה, פינקה ועידנה את קיבתו.

מספיקה עבודה לציפה לאה וגולדה. חוץ מריבוצ'קה מבקרים הילדים בבית־הספר, ביניהם גם מירקה שכבר היא בת שמונה ויותר. בתי־הספר התיכונים נפתחו באחד באוקטובר. מיטרופאן פטרוביץ' גברי־לנקו אף הוא חזר לעבודתו האזרחית. בעוד ימים אחדים יפתח בית־הספר בוילבובקה את דלתותיו. טחים ומסיידים את הקירות, עושים שיפוץ יסודי, שוטפים את הרצפות. בעבודה משתתפים ההורים, התל־מידים המבוגרים. גם גברילנקו ופיקת גרגרתו עובדים כהלכה.

סולומון פייגין שהה ימים אחדים בהאדיץ המשוחררת לפני שגויס שנית לצבא. סבתא פסיה, אף כי נחלשה מאוד במחנה הפרטיזנים נש־ארה בחיים וחזרה להאדיץ. כן, שוב אנו מבחינים בתנועה בסימטת־הגנים. אנשים אחדים גרים פה בצוותא, ופסיה, אשר כל עוד נפשה בה,

קמה לבנות את ביתה מחדש. סולומון, בנימין, נקל לויטין גרים בסימ' טת־הגנים. פסיה לא שכחה את השיחה שהתקיימה בינה לבין יחזקאל לויטין לפני לכתו מכאן. היא הבטיחה לו לשים עין על אשתו וילדיה. מרים ולאה נרצחו, נקל נשאר בחיים. סבתא אספה את הנער, אשר גדל בינתיים, ואימצתו לה כבן.

לפני הכיבוש הנאצי הטמין חיים יעקב פייגין צרור במרתף. הצרור הוצא ממחבואו, ובו כסף וחפצי־ערך. לא מועטה היתה עבודת־הבית. יש לזגג את החלונות, להשיג עצי־הסקה לימי־החורף, לקנות תפוחי־אדמה וירקות. הבית שומם, ללא רהיטים וכלים, ללא בגדים ולבנים. באה דאשה, ואייזיקל בזרועותיה. עכשיו שמו אדיק. זהו בחור בן שנתים, שעוד אינו מבין בתהפוכות הזמנים. דאשה היתה לו לאם, אך את אביו לא ידע. תינוק חנרנר בעל עינים תכולות ומצח יהודי מביט כה וכה בחשד. בעינים מלאות זכרונות וצער, בבת־צחוק נוגה החושפת מעט את שיני־הזהב, מביט סולומון פייגין אל בנו. פירוצ'קה! זכר פירוצ'קה בא לפניו, מבצבץ מקוי פניו של הילד. "בוא הנה, אדיק!" הלה אינו זו, רק אצבעו מתרוממת ונתחבת בפיו. אדיק מהרהר! סולומון נוטלו על זרועותיו, מאמצו אל לבו, מלטף ראשו. "וכי אין אתה מכיר את אביך, אייזיקל?" מעיני פסיה מתגלגלת דמעה ונושרת לרצפה.

פסיה מכינה ארוחת־הבוקר. הבחורים כבר חזרו מן השוק והביאו משהו. יש תפוחי־אדמה, שומן־חמניות, בצל ועגבניות, יש לחם, תפוחי־חיים, השיגו גם ביצים. ארוחה מפוארת! ריחה הנעים של חביתה מטור גנת ממלא את כל החדרים. שוב הארובות מעלות עשן בבתי שארית היהודים, קורטוב חיים בתוך הריקנות והעזובה. יצאו לאויר העולם ריחות וצבעים, אם מטפלת במשק־הבית, בכלים שלאחר ארוחה.

אחרי ארוחת־הבוקר יוצאים סולומון ובנימין לבית־החולים. הם מוצאים שם את אנה דמיטרייבנה ומשיחים עמה בעמידה. לפנייהם עומדת אשה כבודה בעלת שער־שיבה. החלוק המצוחצח והכיפה הלבנה שלראש שה שופעים נקיון וטוב־לב.

שינוי כביר חל באשה זו בשנים האחרונות. הכרנוה על סף הזיקנה, ואילו עכשיו הזקינה לחלוטין. את שנות הכיבוש בילתה בהאדיץ, הוסיפה לעבוד בבית־החולים ושירתה את הפשיסטים גם בחדרה. סבתא מנוולת זו רואה עכשיו את סולומון ונוכרת בשנים קדמוניות. עיניה נצמדות אל שיני־הזהב. היא זוכרת את הבחור בעוד שינוי הקדמיות

חסרות. כמה שנים עברו מאז? לכאורה, מה טעם בבחור חסר־שינים?
אך אנה דמיטרייבנה חיבבה בשעתה את הבחור האמיץ הזה, שהיה
נכנס לחדרה מצויד בבקבוק יין ובאניקדוטות דשנות.

"אנה דמיטרייבנה?" אומר סולומון, ואין הוא חומד לצון. "פה בבית־
החולים מתה אשתי. מה היתה הסיבה?"

הקול תובע, על אנה דמיטרייבנה לענות. מה מכינים בחורים אלה
בעיני מדיצינה? היא זוכרת את היולדת, לא מעט טיפלה בה. גם
הרופא אורלוב, מילד מומחה מן ההוספיטל הצבאי, היה נכנס אליה
פעמים ביממה. דלקת־כליות – סכין־מוות ליולדת.

כלו דברי־ההצטדקות. בעיני הזקנה מזדקרת החתולה הפרוצה. "הי־
כנס בערב, סולומון! פימוביץ!" קולה רכיך, נשי, מתרפק. סולומון
מסתכל בעויות הזקנה הלבנה, בעיניו מבליח ניצוץ משטמה. הוא פולט
מלים גסות. בתחילה הוא אומר "זונה מסריחה", אחר־כך מוסיף מלים
חריפות יותר, מן האוצר הגדול של השפה הרוסית העשירה.

חסל ענין אנה דמיטרייבנה. פירוצ'קה לא תקום מקברה. סולומון
התיצב לפני הועדה הרפואית ולא קיבל ארכת־חופשה. נמצא שבריאותו
מניחה את הדעת, והוא גויס מיד לצבא. סולומון מבלה את השעות
הנותרות במחיצת אמו ובנו. בבריאותו של בנימין מצאה הועדה
הרפואית ליקויים מחמת הפצע הישן, והוא קיבל חופשת־חודש. לאן
יסע? אמו ומשפחת אחיו הבכור יצאו בודאי למזרח עם בית־החרושת,
והמען אינו ידוע לו. הוא כתב אל הלשכה המרכזית המטפלת בחיפוש
קרובים, אך מי יודע מתי יבוא המענה?

סבתא פסיה מציעה לבנימין שיישאר בסימטת־הגנים עד בוא תורו
לנסוע. אין פסיה יכולה לשאת את הבדידות. גם נקל לויטין גר בביתה,
ומובן מאליו – דאשה והנכד באים יום־יום. ידיה של פסיה מלאות
עבודה. אנשים עוזרים לזקנה, מביאים דא והא. התחיל המרתף פועל
במלוא תפוקתו. הנכד אדיק אינו חובב־תנומות. בכי ילד וצחוקו נשׁ־
מעים בבית ובחצר. בלי עין הרע, לאייזיק סולומונוביץ' גרון בריא, גם
ראתו הולכת ומתפתחת. משנתרבו דאגות המשפחה התנערה סבתא
כלאחר תרדמה ממושכת. בריאותה הרעועה הלכה והשתפרה, והרופא
אנגרטוב, שהיה נכנס לפרקים לסימטת־הגנים לשם שתיית כוס תה
ופטפט גרידא, חדל להביט אליה בצער.

בנימין משוטט בהאדיץ, מתבונן ושם לב, גם אינו בורח מחברת

אנשים. פרחים! בשוק הופיעו פרחי־סתיו, נמצאו גם קונים. שוקה של האדיץ מתעורר לתחיה. פורח מסחר־חליפין, צרכי־מזון תמורת תלבושת ותנעולת. קם לתחיה הרובל הסובבטי, אך עדיין אין כוח עמו. לכן מעדיף הקולחוזניק חליפין. לפעמים נטפלת אל בנימין שרקה גינצבורג, הנערה הדקה והמקורזלת שגדלה לאחרונה וכבר נת־גלו בה גינוני עלמה מבוגרת. "וכי אין לך ידיעות מקים, שרקה?" – "אינני מתעניינת, מעולם לא התעניינתי בקים!" צא ודע מה צרור בנפ־שותיהן המשגשגות של בנות השבע־עשרה!

בנימין מוסיף לשוטט בסימטאות האדיץ, והנה הגיע בוקר אחד עד בקתתה של אסתר עושת־האטריות. עכשיו גרה בבקתה משפחה לא־יהודית. בנימין משוחח עם בעלת־הבית. היא לבושה סינר ישן ונעולה נעלים מרופטות. בבית דוממים שני תינוקות שפרצופיהם מלוכלכים. אכן, עמל ודחק ראתה בקתה זו לא מעט, ומעולם לא גרו בה רמי־חס. "אולי את יודעת מה היה בסופן של שתי הזקנות היהודיות שגרו פה עד המלחמה?" שואל בנימין באדיבות.

היא יודעת, היא מספרת. נחמה הוצאה להורג עם כל היהודים. האם הזקנה ישבה ימים אחדים במחבוא עד שאזלו המים והמזון. אחר־כך נאלצה לצאת. מישהו הבחין בה בשבתה על הספסל בחצר והודיע למשטרה. באו שוטרים וסחבוה לגיסטאפו.

לנגד עיניו של בנימין מופיעה הזקנה, כולה עור ועצמות. היא זוחלת ויוצאת ממחבואה שמתחת לרצפה. נשענת על מקלה, היא משתרכת אל החצר, מלאה רעב, סרוחן ומוות. היא יושבת על הספסל. שמי־סתיו מש־תקפים בעיניה הקמלות. היא מחכה לנחמה. נבלה זו מזלזלת בחובתה, התעכבה אי־שם. המפלצת הישישה, כמעט בת המאה, רעבה וצמאה. קר, רטוב, אפור העולם. מה הם רוצים ממנה? מדוע אין שקט בעולם?

בנימין מוסיף לסובב בהאדיץ. יום אחד פגש במפרו מאז, המורה איואנצ'וק. איש־איש וחולשתו. המורה הזקן לא הפסיק מטיפולו בגן־הירקות. עכשיו הוא מתכוונן לעונה הבאה – מעדר ומזבל את חלקתו. "אָ נו, אָ נו, חבר סטודנט! היכנס!"

הם נכנסים הביתה. מריה מאטוייבנה, אשה שמנמנת וטובת־לב, עושה מלאכתה במטבח הנקי והמסודר, שעל אדן חלוננו עומדים כמאז עציצי־פרחים. בת־צחוקה הרחבה של בעלת־הבית מקדמת את פני האו־

רח הבלתי-צפוי. מובן מאליו שרומן נאזאריץ' פותח בעניני פוליטיקה. שמות מדינות וערים, מדינאים ומצביאים מנסרים בין כתלי החדר השקט.

על לידה לא נאמר דבר. האזכרה נלחשה בעמקי הנפש. גם טאניה נמצאת עתה בחדר. הבחורה הדדנית יושבת אל השולחן ורוקמת. היא בת עשרים וכמה, כבר הגיעה לפרקה, אך אין בחורים הגונים בהאדיץ. דורהבתולות הזה מתסר מחמת העדר בחורים. הם נופלים, ואחרים יוצאים במקומם אל המערכה. שפעה של חתנים יורדת לטמיון, ונערות בשלות יושבות פה ורוקמות.

לילה. השעה מאוחרת, אך שנתו של בנימין נדדה. נקל לויטין, שגר עמו בחדר, עתה זה שקע בשינה. שוב תכשיט זה צמוד לספרים, קורא עד חצות. אגריפינה אנדרייבנה, הספרנית, פתחה בתחילת אוקטובר את הספרייה העירונית, ונקל היה, כמובן, מן המנויים הראשונים. עכשיו הוא מבין יותר בהליכות העולם, שוב אינו קורא ירוק שמופאסאן, גולסוורתי ובאלזאק הם כספר החתום לפניו. הוא בלע מנה הגונה של הקומדיה האנושית ומנחר בלאט. בנימין, ער. אזניו קולטות אנשות ונביחות מבית ומחוץ. כלבו של השכן הארקושה, סולטאן, מרעיש עולמות. אכן גרונו עוד לא נחלש, שיניו אמיצות, ואוי למי שינסה לחדור לחצרו של איואן מאטוייביץ'.

למחרת הולך בנימין לסייר בבית-הקברות היהודי. שפע המצבות, שבהן הצטיין בית-העלמין של האדיץ – כלא היה. נעלמו המצבות! האחים גריצוק התחילו במלאכה, וחילול המצבות הביא עליהם פליה. אולם דא עקא, נמצאו להם ממשיכים, וכל הבתים החדשים בסביבה נבנו על יסוד מצבות-הפקר יהודיות. ואל-אלוהי-ישראל השלים עם שערוריה זו, הבתים לא נטו ליפול, לא התמוטטו.

בנימין משוטט בבית-הקברות. פה ושם מתגלגלות אבנים נתוצות, שיירי מצבות. פעמים מזדקרת אות עברית מאיזה שבר-אבן. אשה שחוחה עומדת במורד, ראשה המחותל מורכן, כולה סמל היגון היהודי. בתיה היא, אשת מרדכי בעל-העגלה עליו השלום. בנימין מכיר אותה, היא בילתה שנתים במחנה המשפחתי, ביער. מה לה בבית-הקברות? היא מחפשת את קבר בעלה. לפני שנתים הביא הנה ספירידוניץ' העגלון שתי גופות לקבורה. האחת היתה של מרדכי, השניה – של נרצח אלמוני. כל אחד מהם נקבר לחוד – הנה, כמדומה, שני גלי-

העפר. איזהו קברו של מרדכי? בתיה שכחה, והנה עיניה משוטטות מגל אל גל, ואין מי שיעוץ עצה.

אנשים מחפשים את קרוביהם החיים, ויהודיה זו מחפשת את מתה. מאי נפקא מניה, בתיה? מה יתן ומה יוסיף לך גל זה או אחר? בדעתה להציג מצבה לבעלה. אולי יבואו ימים וירשו למצבה יהודית לעמוד תחת שמי־השמים, ולא יימחה זכרו של האיש מרדכי, תושב העיר האדיץ, שהיה קצב בשעתו ובעל־עגלה בשעתו והבין יפה לרוחן של בנות־חיה.

מה אפשר ליעץ לבתיה? אולי תציג את המצבה בין שני גלי העפר, ויהיו הדברים החקוקים עליה מזכרת לשני האנשים גם יחד?

יוֹסֵס־תּוֹ אפרורי. רוח עגומה מהלכת בשדה הזנות. מה עלתה לשטי־בל? הפגעה פצצה בבית הקדוש, או תושבי המקום הרסוהו והשתמשו בלבניו לבנין? מכל הבית נשאר רק האוהל. בנימין פוסע על־גבי ערימת לבנים שבורות וטיח נוקשה, נכנס אל הפירצה, פותח את דלת האוהל. אפלולית עבשה. רק בעד הצוהר הבלתי־מזוגג מתגנב שמץ אור; שני לוחות־השיש ואותיות־הזהב עליהם נעקרו ונעלמו. על הקיר נשארו שברי אותיות, מלים פצועות ורסקות שקשה לעמוד על טיבן. "פה נפ' ארון הק הגאון האלקי"... קורא בנימין בקושי את האותיות המשוערות, בהציתו גפרור אחר גפרור. נר־התמיד – אין זכר לו. הכל טבוע בדממת־מוות. אותה השלהבת, ניצוץ האי־סוף, כבתה ונמחתה מתחת השמש. המערה, שהוליכה מקברו של הרבי אל הנהר, נסתתמה.

רגע... האומנם נסתתמה? בנימין מביט כה וכה ומבחין במכסה־העץ. הוא מרים את המכסה – אמנם כן! מופיעים השלבים, מזדקרת הדלת הנעולה. הוא יורד בשלבים, פותח את אנקול הדלת, מאזין לחריקת הצירים. מדליק גפרור – מערה! המערה לא נסתתמה! המערה חיה, הדרך קיימת, היא נהירה לו, הוא עבר בה בחלום ובהקיץ. בנימין צועד במערה לאור הגפרור. שמחה ללא גבול ממלאה את לבו. לא ניתק איפוא החוט. מהבהב הזיק תחת ערימת הרמץ. העם לא נטבח כולו, עוד יקום לתחיה. גם אביגדור הדילטור, הנודד הנצחי, עוד יבוא הנה.

בנימין פותח ב"עוד לא אבדה" – השיר העברי אשר שרוהו אבותינו וקנינו בעיירות הארץ הזאת. הגפרור כבה, אך ההמנון מהדהד במערה.

זהו קולי־יחיד, אולם הוא מפלח את אפלת המערה, מגיע עד לנהר פסיוֹל, צולל במימיו. המים קולטים את הקול ונושאים אותו הלאה, הלאה. לא הרחק מן העיר קרמנצ'וג משתפכים מימי פסיוֹל לדנגפר. הדנגפר נופל לים השחור. מצרים ומעבריים מאחדים את הים השחור עם כל הימים והאוקינוסים של כדור ארצנו. הם מלחכים את חופי כל היבשות.

עוברים ימים. בנימין נוסע מהאדיץ. בחור מוזר! הוא נפרד מן המקום הזה ומשארית הפליטה בלב קרוע. אנו רואים אותו צועד אל בית־הנתיבות. בתרמילו, מלבד מנת־החיל והדובשניות שאפתה בשבילו סבתא פסיה, מלבד התער והסבון, צרור גם ספר התנ"ך. שעת־ערב מוקדמת בשלהי אוקטובר. זה לא כבר ירדו גשמים, ובצה סמיכה מכסה את הכביש והמשעול המקביל לו. בחורה דקה ושחרחרת באה לקראתו, שרקה גינצבורג, ידידתו מאז. "מאיך ולאן, שרקה?" – "אלוה אותך כבר־דרך, בנימין." עיניה השחורות נכונות לצחוק ולעצב. בדל־שער שמתחת למטפחתה, שמת ומכריו על עצמו בערב־הסתיו. הם צועדים בבצה הסמיכה ומפטטים על העצים ועל האבנים. אין היא מחמיצה הזדמנות כלשהי לפרוץ בצחוק. קולה נתעמק ונתבגר. היא צעירה מבנימין בעשר שנים. צא ונחש אימתי תינקת נהפכת לבחורה! אילמלא המלחמה היתה עכשיו לומדת בכיתה העשירית, ואילו עכשיו, לאחר הפסקה של שנתיים, היא יושבת בכיתה השמינית. כלה בין ילדות, והיהודיה היחידה בכיתה! אך שרקה עברה שבעה מדורי־גיהינום, ורו־חה לא נפלה. בנימין מביט בה בתמהון. דומה כי שנות האימה לא נתנו בה אותותיהן. רגליה דורסות בבצה, גופה הצעיר חוצה את האויר, כולו הסתערות ומרץ.

בבית־הנתיבות, משפנה בנימין אל הקופה ליטול כרטיס־נסיעה, היא יושבת על הספסל בתוך המולת האנשים שנתקהלו בחדר המוארך, המלא עשן־מחורקה. פניה דעכו. התעוררותה פגה. בנימין חוזר אליה. עיניה היוקדות מסתכלות בו דומם. פתאום הוא רואה דמעות מתגלגלות על לחייה ונושרות ארצה.

"מה לך, שרקה?" היא נושאת את עיניה. דמעות־מרגליות בהן.

"לא־כלום."

"אם כן, נלך?"

הרכבת עומדת על פס־הברזל, הקטר נושם ונושף ארוכות וקצרות.

בנימין נוסע עד תחנת N, ומשם יישלח אל יחידתו. הגיעה שעת הפרידה.

"עליך להודיע לי את מענך, בנימין! אני אענה, אני אכתוב לך!" היא מחבקת את הבחור האפור. שפתיה החמות נצמדות אליו ברוך. "אני אחכה! אחכה!"

הרי זו כשבועת-אמונים. ראשו של בנימין מבצבץ מחלון הקרון. הרכבת זזה. נערה דקה, לבושה מעיל מדולדל ונעולה מגפים מרופשים, הולכת ומתרחקת בעמדה על הרציף. ידה המורמת מנפנת ומבטיחה. תקתוק האופנים מתגבר. הנערה נעלמה. שלום, שרקה! שלום, האדיץ! שלום, פסיוול!

מי יודע, אם עוד אזכה לנשק עפרך, האדיץ?

עברו שנים. רוב המאורעות שעליהם סופר בזה פוסו אזוב. באביב 1962 נתכנסו אחדים מגיבורינו במעונה של ראחיל ופימובנה פופובה. חתונה בעיר-הבירה! אייזיק שלנו מתחתן. הוא אך בן עשרים ואחת – והרי לכם! הבחור התאהב על ראשו ועל כרעיו. אין התפוח מרחיק ליפול מן העץ. כשם שבבחרותו לא היה אביו סולומון מתרחק מחברת נשים, כך גם אייזיק, הוא-הוא אדוארד סמיונוביץ', משחר ילדותו, כלתו בת-ישראל כשרה. קא סלקא דעתך, נכדו של חיים יעקב פייגין, השו"ב והמוהל לשעבר, ישא אשה לא יהודיה? ברוניצ'קה היתה סטודנטית צנומה, בעלת משקפים כהים שמאחוריהם מסתתרות עינים אפלות ומצמצמות. במוצאה היהודי אי-אפשר להטיל ספק.

כזוג יונים יושבים החתן והכלה בראש השולחן הערוך. אך נסיה דעתנו מזוג נחמד זה – הוא עסוק בשלו. נפנה אל האורחים המסובים לשולחנות. אחדים מהם הכרנו לפני עשרים שנה.

רחל היתה במרוצת הזמן לצפור נכבדה. ולאדימיר אנטונוביץ' פופוב, שחקן עממי ובמאי מעולה, איש בעל גיל מטושטש, זקוף-קומה וגלוח למשעי, הבחין בכשרון-המשחק של רחל ואסף אותה לו לאשה. הדבר אירע בעיר רחוקה במזרח, שאליה הועבר משרדה של רחל בראשית המלחמה. הפנקסנית הכירה שם את פופוב, שבא עם תיאטרוננו להצגות אחדות ונשתקע שם לכל ימי המלחמה. בדרך מקרה גרו רחל ופופוב במעון אחד, והיא ידעה את אמנות-הציד על בוריה. עבר זמן-מה, והיא גילתה לפניו את כוחה באמנות השחקנות הנשית, ופופוב נפל חלל.

ולאדימיר אנטונוביץ' עבד בתיאטרון הדרמתי זה שנים רבות. גם זו עבודת פיתום ורעמסס. הוא גר במעון מרווח עם רחל וכלבתו לורה, אשר קולר-עור חום עיטר את צוארה. מדי בוקר, בשעה מסוימת, היה פופוב יוצא עם כלבתו לטיול. קצה הרצועה היה קמוץ בידי, ולורה משכה את השחקן אחריה עד השדרה, אחר-כך היו עוברים אל הכיכר. הזוג פופוב היה חשן-ילדים, ובשנת 1944, אך נתחדש הקשר בין רחל ובתה, נלקחה תמר לביתם. חדשים רבים טרחה רחל עד שהצליחה להדיח מעל בתה את השכבה העבשה שבה כיסוה האנגליסטים ברומני. הכיצד? מעון מהודר ברחוב קרופוטקין, חברת שחקנים ומוסיקאים, אנשי אמנות ותרבות - ובת חשוכה שיש לה שיח-ושיג עם איזו כת דתית חשודה?

תמר שבה והיתה ככל האדם, הצטרפה לקומסומול, סיימה את בית-הספר התיכון, נכנסה לאינסטיטוט רפואי, סיימה את האינסטיטוט. עכשיו היא עובדת במרפאה. היא נמצאת פה עם בעלה ולודיה. אף כי אינה אלא כבת שלוש וחמש, אין היא בריאה ביותר. חשה היא בקיבתה, חושדים בפצע.

בתעודת-הזהות היתה תמר רשומה כאוקראינית; ולודיה, אף הוא יהודי מבטן ומלידה - פרוסי. יהודים רבים התחילו כופרים בעמם ונצ' מדים אל גופו הכביר והמבטיח של עם הארץ. אך היו גם אחרים, ודוקא בקרב הנוער, שלא התכחשו לעמם והתעקשו להיות יהודים. החתן אדיק - יתום עגול. אמו מתה בלידתה ב-1941, אביו נספה במלחמה ב-1944. סבתא פסיה לא האריכה ימים אחריו. אך אין זאת אומרת כי צד החתן מיוצג פה בצמצום. ראחיל ופימ'ובנה, דודתו של אדיק, כינסה לנשף זה לא מעט קרובים וידידים. כלום לא נשאר במט-רונית מסורבלת זו מאותה רחל שידענוה עד לפרוץ המלחמה. אמנם, ולאדימיר אנטונוביץ' לא הקדיח תבשילו בשאתו אותה. היא נשאה בכבוד את נטל לביאת האצולה השחקנית. בביתם היו מבקרים אנשים חשובים, וביניהם שחקנים עממיים של הרפובליקה ושל ברית-המו"עצות. גם פופוב היה שחקן עממי, ותמיד טרוד למעלה ראש. כן היה בן ששים ומשהו, ורחל בת החמישים וכמה עוד היתה מתכחלת ומתפדרת ושוגה באשליה כי עוד לא נס ליחה. ייתכן שגם עכשיו עוד נטפל מישהו ממלחכי פנכתו של פופוב לאשת-פוטטרע בשרנית זו, אשר כמאז היתה מתבשמת בבשמים הדקים "מוסקבה האדומה".

ישנם, ישנם פה אורחים מצד החתן. גם בנימין שלנו ואשתו שרה ארונובנה. המהנדס בנימין עובד עכשיו במכון לתכנון מכונות. שקדן מטבעו, סיים את האינסטיטוט בהצטיינות. עמלו של הפרופיסור איידל-מן לא עלה איפוא בתוהו.

זכרה של גלאשה הקטנה לא מש מלבו. אהבות באות ופורחות. אפס אחת נשארת, חקוקה לצמיתות. פקעת חיבה וגעגועים שקועה אי-שם בנפש, ולא יקעקעוה כל רוחות שבעולם. אולם החיים נמשכים. לימינו של בנימין יושבת אשתו שרה ארונובנה, מי שהיתה שרקה גינצבורג. שלושת ילדיהם נשארו בבית, בהשגחת השכנה. לשרקה עוד לא מלאו ארבעים, והיא בעצם פריחתה. תסרקתה הגבוהה והמסולסלת, תרועת האפנה האחרונה, מתנוססת כבנין מופלא בר-קומתים. פניה נסתמקו לאחר כוסיות אחדות, העינים הדובדבניות מתנוצצות, חולצת-המשי האדמדמת מוסיפה לפנייה לויית-חן חגיגית. היא סיימה אינסטיטוט לטכסטיל ועובדת בבית-חרושת. כל ילדי בית גינצבורג עזבו את האדיץ והשתקעו בכרכים. כולם התחתנו מכבר. אין דרכם של בני בית גינצבורג ובנותיו להישאר רנקים-בתולות - חס וחלילה! בהאדיץ נשארה רק משפחתה של גולדה...

סיפרתי לכם לא על כל האורחים מצד החתן. משפחת שוטלאנד אף היא פה. ושוו בנפשכם - עוד סבא זלמן שוטלאנד, הצועני הזקן, חי! גילו למעלה משבעים, והוא מקבל פנסיה, אך עוד אינו מתכוון לרדת מעל הבמה, עוד רוח-חיים בו. הסוס הזדקן, אך עוד שואף לגמא מר-חקים, ועכשיו, בבוא האביב, תוסס משהו בזקן. ראיסה איסאקובנה, אשתו צהבהבת-השער, מתה חדשים אחדים לאחר שנתקבלה הידיעה המרה על מותה של פירוצ'קה. לב האם לא החזיק מעמד, פירוצ'קה היתה בתה האהובה של אשה פטפטנית ובעל-ביתית זו. זלמן שוטלאנד גר עכשיו עם בתו הבכירה הלנה לויין, שאף היא נתאלמנה; בעלה שאול לויין נהרג במלחמה. מכל משפחת שוטלאנד נשארו איפוא הזקן, בתו לינה ונכדו בוריס. שלשתם נמצאים פה - ביניהם בוריס, בחור כארזים, רחב-כתפיים, שכבר הגיעה שעתו להתחתן.

ולאדימיר אנטונוביץ' עסוק הערב בתיאטרון, ורחל לא קימצה בהזמנת אורחים. השולחן ערוך ללא עדינות אצילית, ובמקום קוניאק ברכוכבים עומדים בקבוקי יי"ש מוסקבאי רגיל, שארבעים אחוזיו מרוממים את הרוח.

למחיצת המחותנים והאורחים מצד החתן התגנבתי גם אני, המחבר – הודות לקשרי הידידות שלי עם אחדים מגיבורי, אשר בניגוד למחברים המוצצים את גיבוריהם מן האצבע אני מכירם זה עשרות שנים. צד הכלה אף הוא, במחילה מכבודכם, אינו כלב, ומספר נציגיו לא קטן משל צד החתן. בסך־הכל התכנסו בדירתה המרווחת של הדודה רחל כשלושים איש. צילצלו כוסיות, נאמרו דברי־ברכה, נמצאו אנשים משני הצדדים שנתבסמו על הצד הטוב ביותר, לאחר שהריקו לתוך גרונם מנות הגונות של ארבעים המעלות. בין אלה עלי לציין בראש וראשונה את זלמן שוטלאנד, שהרגלו בעינו עומד: מכיון שהוא בולע מעלות, צולחת עליו רוח שיר זומר, והוא נוהם וגועה את המזמורים הקדמונים מורשה...

הַפְּרִנֵּשׁ מְלֵא קְנָאָה, הַפְּרִנֵּשׁ מְלֵא שְׁנָאָה,
הַפְּרִנֵּשׁ מְקַנָּא בְּפֶת לַחְמִי.
לֹא רוֹאֵה הַפְּרִנֵּשׁ, לֹא יוֹדֵעַ הוּא
כִּי נִמְעָקָה נַפְשִׁי, כִּי נִקְרָעוּ כִּיסִי,
כִּי טוֹב הַמָּוֶת לִי
מֵהָיֹת גֶּבֶב...

שיר־גנבים נשאג סמוך לשולחנה של ראחיל גְּפִימֹבְנָה בעוז ובזיוף! במשך עשרים השנים לא למד שוטלאנד הזקן את אמנות הפיזום על בוריה, ועודנו שר כמנסר עצים. אך הבאס הוא באס, וכשהזקן מתבסס הוא מרעיד עולמות. אכן לא בכל יום משיאים אנשים את נכדיהם, ושוטלאנד אינו שאליאפין. מאידך גיסא, צד הכלה רוצה להשליט פה את סדריו הוא. בהתבסמו יודע צד זה אך את "לאָמִיר אַלֶּע אִינ־אִינעם"...

הָבָה נִתְאַחַד כְּלָנוּ כְּאַחַד
וּנִקְבֵּל אֶת פְּנֵי הַכְּלָה!

הוי, ממזרים־גזלנים, עוד פועמת הנקודה היהודית בנבכים! פניה של ראחיל גְּפִימֹבְנָה מתלהטות. מה שלא תגידו, טוב לפעמים להסיח את הדעת מהלביאות שברומו של עולם השחקנות. המטרונית פוערת את פיה ושרה אף היא את שיר־העם. שיניה מבהיקות, הן קצובות אחת לאחת, מזכירות מעט את רחל שמאז, הפנקסנית החביבה מרחוב דובי־

נין שקישקשה בחשבוניה ושרוחה היתה הפכפכנית כדי כך, עד שמעולם לא ידעת מה צפוי לך בפגישה הקרובה - נשיקה או סטירת־לחי. לא, עוד מהבהבת אותה הנקודה, עוד לא דעכה כליל. ממלאים שוב את הכוסיות, והפעם קם ממקומו בנימין. שיבה זורקה בצדעיו, גם בלוריתו אינה עמו כתמול־ששום, כבר מבצבצת בה הגבחת הנעימה, והקמטים מתחצפים וכובשים שטח אחר שטח במצח ומסביב לעינים. עיניה השחורות של שרה ארונובנה מביטות אל בנימין בבת־צחוק אמהית.

"חברים וידידים!" פותח בנימין. "מזל טוב! אני מברך את הזוג הצעיר שלנו. שיחיו ויאריכו ימים ויראו ברכה בחייהם. עלינו להקים דור חדש שלא יינתק מעמו. אל לנו לשכוח כי למעלה משליש העם נרצח על־ידי הפשיסטים ועוזריהם. רוצחים רבים עדיין מהלכים על־פני האדמה, שואפים להשמידנו. בנוהג שבעולם, פעולה גוררת פעולה. עלינו להתאחד, להתנגד לטבח. אויבנו האיום ביותר היה או אמוננו במלים שדופות, באשליות. הפשיסטים השתמשו יפה בנשק זה. עלינו לזכור את הלכת."

איש יהודי, אשר החיים מרקוהו ומרטוהו, עומד בזה ומטיף להת־אחדות, ללאומיות. אפיקורסות! אם לא לעצור בעדו, אף ישתה "לחיים" לכבוד מדינת ישראל הרחוקה, אשר בה נתרכזה שארית הפליטה. נפלא מכל, המסובים, לרבות הנערים והנערות, עושים אזנם כאפרכסת. חי אלוהים, עוד מעט ויקומו כולם פה אחד וישתו את הכוסית הזאת לאות שעוד יהודים המה.

לפני עשרים שנה, בבית־עפר יערי, על אצטבת־עץ קשה מסר הזקן שפירא את צנאתו לבחור הפרטיון. הצנאה נחקקה בלבו של זה, עד נשימתו האחרונה ישא אותה בחובו.

"לשנה הבאה בירושלים!" צועק הזקן שוטלאנד. הוא שתה היום מעט יתר על המידה ואינו מבין כלל בדקדוקי פוליטיקה. קרוב לחצות חוזר ולאדימיר אנטונוביץ' מהתיאטרון. מקבלים את פניו בתרועה מבוסמת, ממלאים בשבילו כוס־קנס גדולה. אך ולאדימיר אנטונוביץ' מסתלק מכוס־הקנס - אסור לו להסתרבל. השחקנים העממיים אוכלים ושותים במידה ובמשורה, ממעטים ביין ובצלי, בחמאה ובנקניקים, ומרבים בפירות וקרוב, בלחם־שיפון ובשאר מזונות משעממים. לא, לשמע התרועה היהודית בת־צחוקו של ולאדימיר אנטונוביץ'

היא חמוצה מעט. האנשים שהתקהלו בביתו אינם לרוחו. האורחים מתחילים להתחמק. עוד נוהם במקצת קול הבאס המזויף של סבא שוטלאנד, אך הנה גם הוא יוצא את הבית. בנשיקת־כף נפרד בנימין מראחיל ג'פִּימובנה. ידה הרכה והטובה של שרה נצמדת אל זרועו. היום היא לבושה פאר, מסורקת ומבושמת, שופעת חיים. אך לו גם נחה עליה רוח רשלנות ושתקנות, היתה נצמדת אל בנימין, מעוזה.

האשה רבת החן והנועם מפטפטת ברחוב קרופוטקין. חצות. הרחוב דומם. זרם המכוניות דלל, נתמעטו העוברים־ושבים. אורות־צבעונין של שלטים מתבלטים באפלולית. חלונות הבתים ברובם כבויים, חלונות־הראוה מוארים לתפארה. נסתיימו ההצגות בתיאטראות ובתי־הקולנוע, טרוליבוסיים אחרונים מיבבים יבבתם הלילית. שוטרים תורנים עומדים בצל, פניהם משועממות, אך הם נכונים לכל תקרית. על מה מפטפטת שרה? על הזוג הצעיר, אדיק וברוניצ'קה, על תמר ואמה רחל. רחל הולכת ומזדקנת, תמר נשתקעה במחלותיה. היא לא טעמה הערב כלום. השמת לב לחזות פניה? צל ולא פנים.

בנימין פולט הברה עמומה, חסרת־משמעות. "איך התנהגו הילדים?" שואלת היא. הכוונה לשלושת ילדיהם שנשארו בבית - חסיה, נחמן ושמעון. שמות אלה - זכר לשני האחים והאחות שחוסלו בשנות המל־חמה. גם שמה של חנה לא נכרת - אחת מבנותיו של לייב גינצבורג נקראה בשם זה. לייב, אבא, מרים ורבקה - כל בני גינצבורג נשאו נשים או נישאו לאנשים, ויש די ילדים. גולדה ומשפחתה גרים בהאדין, אך שאר האחים והאחיות נפוצו לארבע רוחות העולם.

"חסינקה תשגיח עליהם," עונה בנימין. חסיה, הבת הבכירה, היא כבת שש־עשרה, ואפשר לסמוך עליה. שוב נשמע קולה של שרה. חסיה גורמת לה דאגות. דומה שבבית־הספר מחזר אחריה איזה בחור. היא כה צעירה, וכבר מתקשטת כמבוגרת, אוהבת לעמוד מול המראָה, להצטחק ולעשות פנני־חן. אמש ניגשה אליה: "אמא, אני יפה!" שלשום הביאה הביתה צרור־פרחים - ודאי מתנת הבחור. בנימין שותק, אין הוא מתערב בעניני נשים, זהו תחומה של שרה. תחומו שלו - הבנים. הוא מספר להם פרקים מדברי ימי ישראל. לשמעון בן התשע - חוש־שמיעה חריף. תקליטי זמרים יהודים נשמעים לעתים קרובות בבית. אך האם לזה חינוך עברי ייקרא?

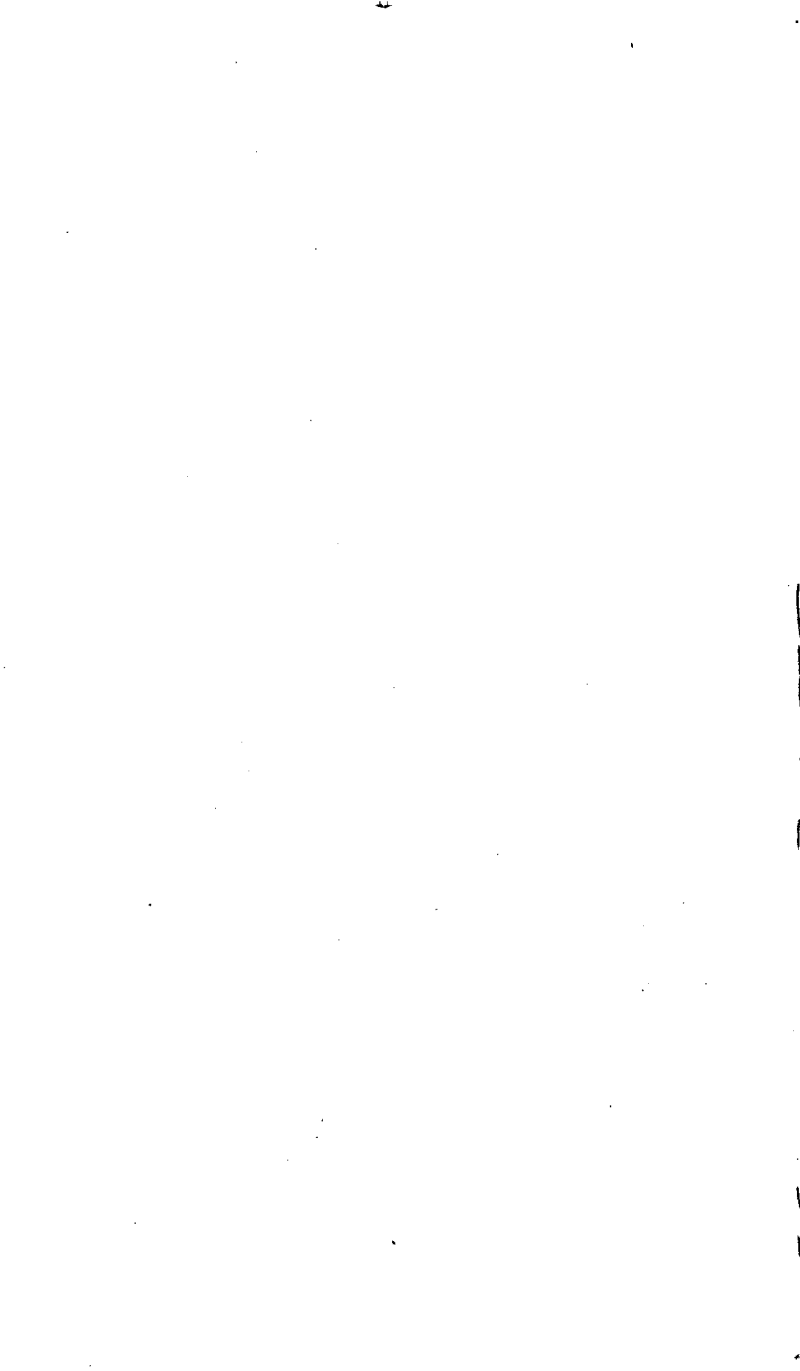
שקט. מימין רובצת בריכת־הרחצה הגדולה. באפלה מבצבצים עמודי

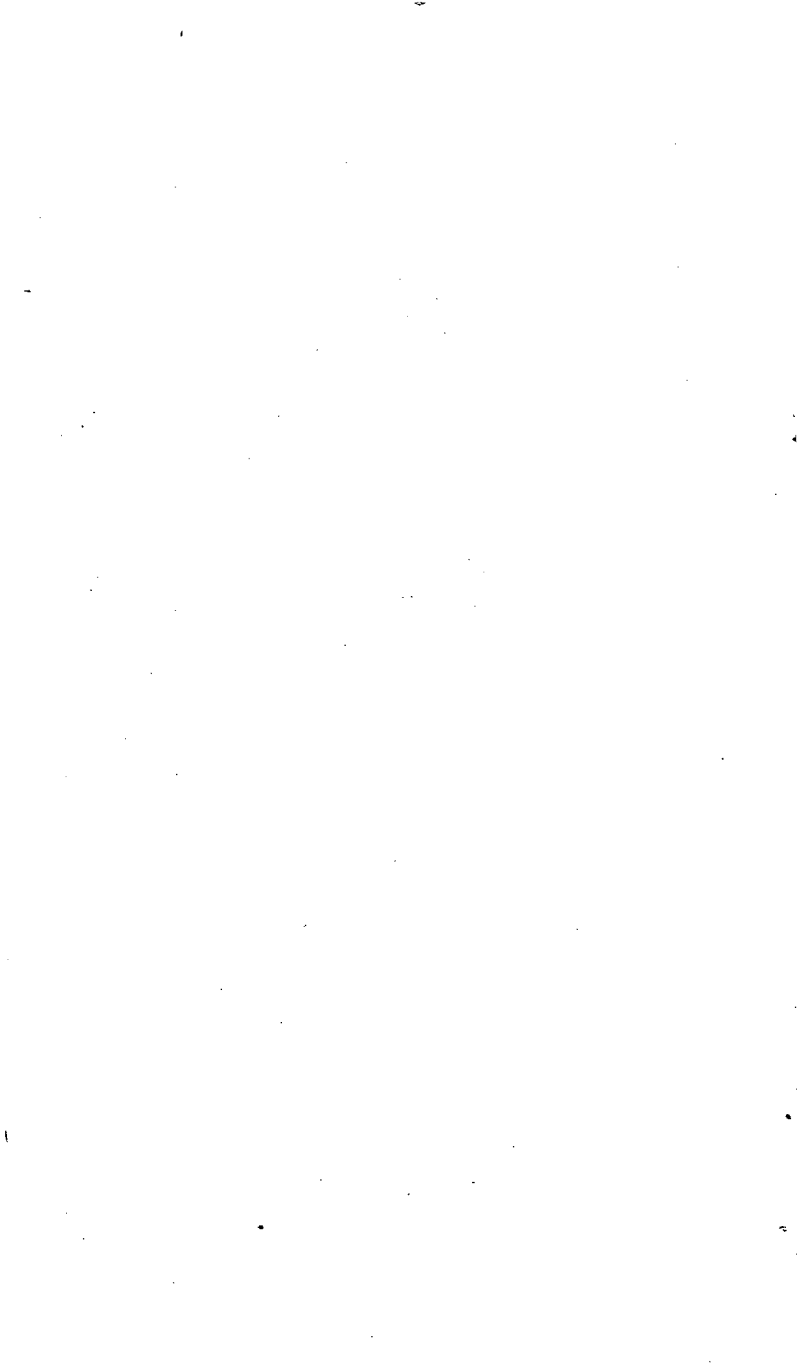
המוזיאון על שם פושקין. מחר יעלה יום־אביב חדש. תינוקות ישכבו בעריסותיהם. ילדות תשקנה בחבלי־קפיצה ובמרובעים עקומים, מצו־ירים בגיר על המדרכות. בחורים ובחורות יערגו. דור שוקע, דור עולה. כל אחד יתפוס את מקומו המיועד, ומעל יכסו השמים את כדורנו במכסה אדיש של אויר וחלל.

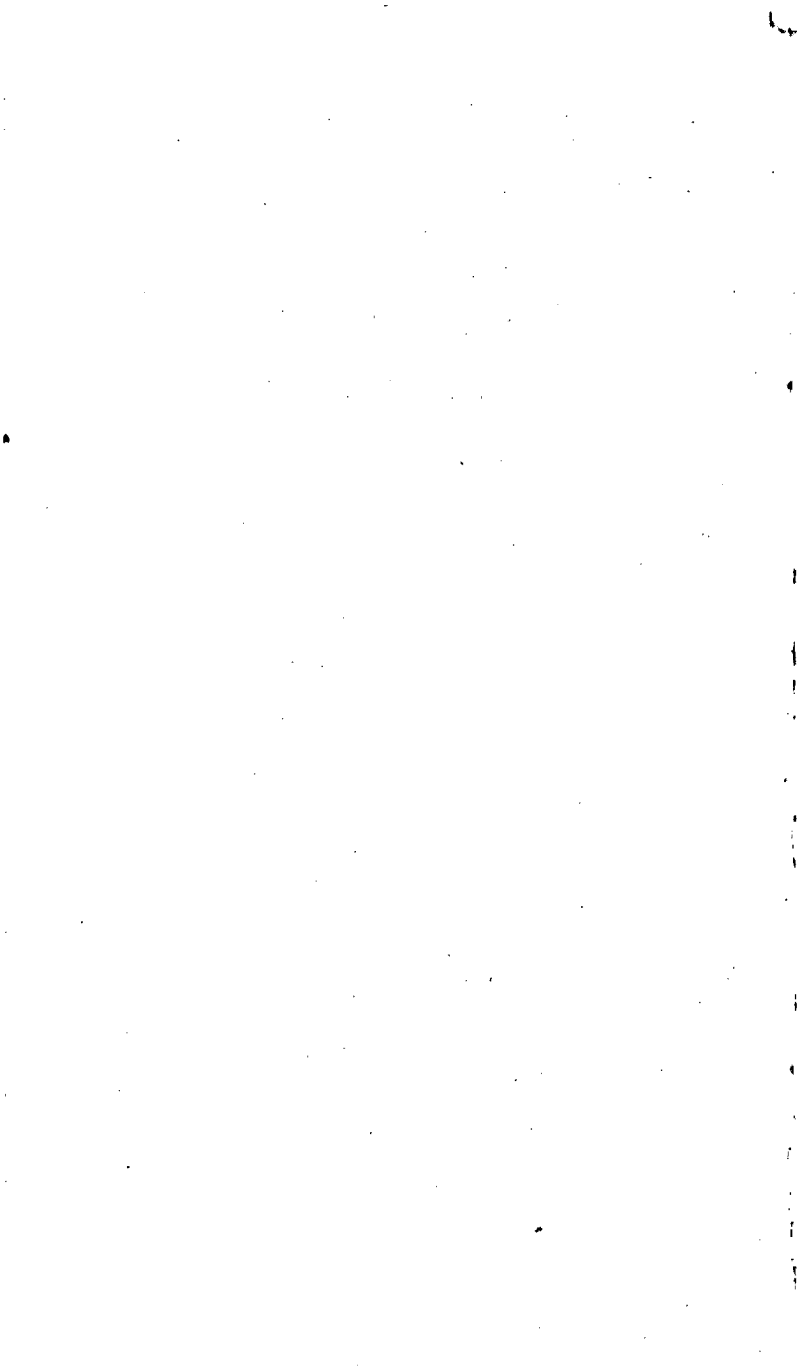
בנימין ושרה עולים במדרגות. הוא פותח במפתח את הדלת. הם נכנסים בזהירות כדי שלא להעיר את הילדים. מנורת־שולחן ירוקה מאירה באור זעום את כתלי החדר. בנימין פושט את בגדיו. מחר יום־עבודה, ולו אך שש שעות־שינה. שרה עומדת לפני המראה וסותרת את תסרקתה המחוכמת. גלי שער מקורזל צונחים על כתפיה החשופות. עובר זמן־מה. לחישות קצרות. דממה.

אייר, תשכ"ב

א. צפוני

אש התמיד

רומן עברי מחיי יהדות אוקראינה בתקופת המלחמה והשוואה. על־פני יריעה רחבה מתאר המחבר ביכולת סיפורית רבה את הוי חייהם של בתי־יהודים בערי־השדה ובגוי־הקיט של ברית־המועצות בשנים האחרונות, האידיליות־כמעט, שלפני מלחמת־העולם השניה; אך עיקרו של הספר — עמידתם של היהודים במוראות הכיבוש הנאצי ובאורת האיבה של רוב עם הארץ. על רקע זה של אימים ובגידה מתבלטת גם אחנת־אדם ואחנת־לוחמים המתגלמת בדמויות אחדות של בני העם האוקראיני, וגם נהייתם העזה של יהודים, בני הדור הישן והחדש, אל ציון.

א. צפוני הוא סופר עברי היושב בברית־המועצות.

ירושום העטיפה מעשה ידי גר אולמן
דפוס אחדות בע"מ תל אביב

מחיר הספר 3.50 ל"י